

KOCAELI ÜNİVERSİTESİ
MİMARLIK
VE
YAŞAM

Architecture and Life
NİSAN 2022 CİLT: 7 SAYI: 1
APRIL 2022 VOL.: 7 NO: 1

MİMARLIK VE TASARIM
FAKÜLTESİ

KOCAELI ÜNİVERSİTESİ
MİMARLIK
VE
YAŞAM

Architecture and Life

NİSAN 2022 CİLT: 7 SAYI: 1

APRİL 2022 VOL.: 7 NO: 1

Uluslararası Hakemli Dergi

E-ISSN: 2564-6109

KOCAELI ÜNİVERSİTESİ
MİMARLIK
VE
YAŞAM
Architecture and Life

NİSAN 2022 CİLT: 7 SAYI: 1
APRIL 2022 VOL.: 7 NO: 1

Uluslararası hakemli dergidir

Yılda iki kere yayımlanır

Yayınlayan

Kocaeli Üniversitesi,
Mimarlık ve Tasarım Fakültesi

Yayın Sahibi

Oya Şenyurt

Yayın Mesul Müdürü

Neşe Çakıcı Alp

Adres

Kocaeli Üniversitesi Mimarlık
Tasarım Fakültesi Anıtpark
Kampüsü İzmit-Kocaeli

İnternet sayfası

<http://cu.dergipark.gov.tr/my>

Eposta

mimarlikveyasam@gmail.com

EDİTÖRLER

Oya ŞENYURT / Prof. Dr. / Kocaeli Üniversitesi

Neşe ÇAKICI ALP / Doç. Dr. / Kocaeli Üniversitesi

ALAN EDİTÖRLERİ

Deniz DEMİRARSLAN / Doç. Dr. / Kocaeli Üniversitesi

Deniz GERÇEK / Doç. Dr. / İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü

Elif ÖZGEN KÖSTEN / Doç. Dr. / Kocaeli Üniversitesi

İsmail Talih GÜVEN / Öğr. Gör. Dr. / Kocaeli Üniversitesi

Neşe ÇAKICI ALP / Doç. Dr. / Kocaeli Üniversitesi

Nurdan KUBAN / Dr. Öğr. Ü. / Kocaeli Üniversitesi

Oya ŞENYURT / Prof. Dr. / Kocaeli Üniversitesi

Rüveyda KOMURLU / Doç. Dr. / Kocaeli Üniversitesi

Zeynep Gamze MERT / Doç. Dr. / Gebze Teknik Üniversitesi

TEKNİK EDİTÖR

İsmail Talih GÜVEN / Öğr. Gör. Dr. / Kocaeli Üniversitesi

SEKRETERYA

Seda KAPLAN ÇİNÇİN / Arş. Gör. / Kocaeli Üniversitesi

Büşra ÖZAYDIN ÇAT / Arş. Gör. / Kocaeli Üniversitesi

Senem MÜŞTAK / Arş. Gör. / Kocaeli Üniversitesi

KAPAK TASARIMI

Cem ALTUN

KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
MİMARLIK
VE
YAŞAM
Architecture and Life

NİSAN 2022 CİLT: 7 SAYI: 1
APRIL 2022 VOL.: 7 NO: 1

Uluslararası hakemli dergidir

Yılda iki kere yayımlanır

Yayınlayan

Kocaeli Üniversitesi,
Mimarlık ve Tasarım Fakültesi

Yayın Sahibi

Oya Şenyurt

Yayın Mesul Müdürü

Neşe Çakıcı Alp

Adres

Kocaeli Üniversitesi Mimarlık
Tasarım Fakültesi Anıtpark
Kampüsü İzmit-Kocaeli

İnternet sayfası

<http://cu.dergipark.gov.tr/my>

Eposta

mimarlikveyasam@gmail.com

Yayın Kurulu

Adı Soyadı

Aysel USLU
Aysun ÇELİK
Ayşen ÇELEN ÖZTÜRK
Ayşin SEV
Chengyi Zhang
Darina MARTYKANOVA
Deniz DEMİRARSLAN
Deniz HASIRCI
Elif ÖZGEN KÖSTEN
Füsün ALVER
İsmail Talih GÜVEN
Karam M. AL-OBAIDI
Keimi HARADA
Khaled TADMURİ
Kutlu SEVİNÇ KAYIHAN
Massimo TADI
Mehmet Cengiz CAN
Neşe ÇAKICI ALP
Neşe GURALLAR
Oya ŞENYURT
Ömer TULUK
Paolo GIRARDELLI
Rüveyda KÖMÜRLÜ
Sema ERGÖNÜL
Suat GÜNHAN
Tüzin BAYCAN LEVENT
Ufuk ÖZCAN
Uğurhan AKYÜZ
Yegan KAHYA

Kurum

Ankara Üniversitesi
Uludağ Üniversitesi
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Mimar Sinan Üniversitesi
Eastern Kentucky University
Madrid Üniversitesi
Kocaeli Üniversitesi
İzmir Ekonomi Üniversitesi
Kocaeli Üniversitesi
Alman Üniversitesi
Kocaeli Üniversitesi
Malaya Üniversitesi
Kentsel Politika Enstitüsü
Lübnan Üniversitesi
Gebze Teknik Üniversitesi
Milano Politeknik Üniversitesi
Yıldız Teknik Üniversitesi
Kocaeli Üniversitesi
Gazi Üniversitesi
Kocaeli Üniversitesi
Karadeniz Teknik Ömer TULUK
Boğaziçi Üniversitesi
Kocaeli Üniversitesi
Mimar Sinan Üniversitesi
Teksas Üniversitesi
İstanbul Teknik Üniversitesi
İstanbul Üniversitesi
Orta Doğu Teknik Üniversitesi
İstanbul Teknik Üniversitesi

HOCALİ ÜNİVERSİTESİ
MİMARLIK
VE
YAŞAM
Architecture and Life

NİSAN 2022 CİLT: 7 SAYI: 1
APRIL 2022 VOL.: 7 NO: 1

İÇİNDEKİLER

**Yüz Yıllık Perspektifte Van Kenti İmar Planlama Çalışmaları
(Araştırma Makalesi)**

*Urban Planning Studies for the City of Van in a Centennial Perspective
(Research Article)*

Şahabettin ÖZTÜRK, Mustafa YEĞİN

1

**Modernleşmenin Yapım ve Yıkım Sarkacında Hareket ve Demiryolu
Mekânsallığı (Araştırma Makalesi)**

*Mobility and Railway Spatiality in the Construction and Destruction
Pendulum of Modernization (Research Article)*

Cemre ŞAHİN KAZICI *, Özlem ARITAN

27

**İklimin İran Gacar Dönemi (1794-1925) Hamamlarının Mimari Tasarımı
Üzerindeki Etkisi; Sıcak ve Soğuk İklim Örneği (Araştırma Makalesi)**

*The Effect of Climate on the Architectural Design of Iranian Qajar Period
(1794-1925) Baths; A Case Study of Hot and Cold Climates (Research
Article)*

Hossein ZOLFAGHARI, Mahsa KORDHAGHI, Ruşen YAMAÇLI

43

**Zihin Farklı Bireyler İçin Bağımsız Yaşam Merkezi Tasarım
Parametreleri (Araştırma Makalesi)**

*Independent Living Center Design Parameters for Mentally Different
Individuals (Research Article)*

Nuriye Nida ÇELEBİ ŞEKER *, Saadet AYTIS

65

**Tarihi Yapıların Yeniden İşlevlendirilmesi: Edirne II. Bayezid Külliyesi
Tıp Medresesi Örneği (Araştırma Makalesi)**

*Adaptive Reuse of Historical Buildings: The Case of Edirne Bayezid II.
Complex Medical School (Research Article)*

Esin BENİAN, Arif MISIRLI

95

**Geleneksel Ürgüp Evlerinde Giriş Kapıları Üzerine Bir Tipoloji
Çalışması (Araştırma Makalesi)**

*A Typology Study on Entrance Doors in Traditional Urgup Houses
(Research Article)*

Aytülü DIRİK

123

**Ankara'da Hacı (Ahi) Arap Camii Üzerine Bir Restitüsyon Çalışması
(Araştırma Makalesi)**

*A Restitution Study on the Hacı (Ahi) Arab Mosque
in Ankara (Research Article)*

Hüseyin Burak KARASAKAL

143

HOCANELİ ÜNİVERSİTESİ
MİMARLIK
VE
YAŞAM
Architecture and Life

NİSAN 2022 CİLT: 7 SAYI: 1
APRIL 2022 VOL.: 7 NO: 1

İÇİNDEKİLER

Geleneksel Evlerde Sabit Donatılar: Mehmet Şehirli Evi (Araştırma Makalesi)

Sampling Fixed Equipments by Plan Typology in Traditional Houses: Mehmet Şehirli House (Research Article)

Mukaddes ATAMAN, Zeynep Nilsun KONAKOĞLU

163

Doğu Karadeniz Kırsal Mimarisi İçin Koruma Önerisi: Rize, İkizdere, Dereköy Köyü – Asım Ekşi Evi Örneği (Araştırma Makalesi)

Conservation Proposal For Eastern Black Sea Rural Architecture: Rize, İkizdere, Dereköy Village-Asım Ekşi House Example (Research Article)

Mehmet Ali OTYAKMAZ , Süleyman ÖZGEN

179

Acil Servis Birimlerinde Yapay Aydınlatma Tasarımının Değerlendirilmesi ve Öneriler: Denizli Örneği (Araştırma Makalesi)

Evaluation of Artificial Lighting Design in Emergency Departments and Recommendations: The Case of Denizli (Research Article)

Firdevs KULAK TORUN, Damla ALTUNCU

203

Antalya Kent Belleğinde “Talya Oteli” (Araştırma Makalesi)

“Talya Hotel” in Antalya Collective Memory (Research Article)

Yaren ŞEKERCİ, Zuhai KAYNAKCI ELİNÇ

221

Mimarlıkta “Tasarım Mekânı, Yaratım Düzlemi ve Tasarımcı Kimliği”ndeki Değişimlerin Tarihsel Süreç İçerisinde Örnekler Üzerinden Yeniden Okunması (Araştırma Makalesi)

Re-reading the Changes in “Design Space, Plane of Creation and Designer Identity” in Architecture Through Examples in the Historical Process (Research Article)

Gonca DEMİR, Adnan AKSU

243

Leon Battista Alberti'nin Cepheleri Üzerinden Antikitenin Okunması: Palazzo Rucellai ve Tempio Malatestiano Örnekleri (Araştırma Makalesi)

Reading Antiquity Through Leon Battista Alberti's Facades: Examples of Palazzo Rucellai ve Tempio Malatestiano (Research Article)

Deniz DEMİR YİĞİT, Nur URFALIOĞLU

269

Ekolojik Malzeme Olan Ahşapla Yapılan Çok Katlı Yapılar (Araştırma Makalesi)

Multi-Storey Buildings Made with Wood, an Ecological Material (Research Article)

Cengiz TAVŞAN, Ayşe ŞAHİNER TUFAN, Filiz TAVŞAN

291

HOCANELİ ÜNİVERSİTESİ
MİMARLIK
VE
YAŞAM
Architecture and Life

NİSAN 2022 CİLT: 7 SAYI: 1
APRIL 2022 VOL.: 7 NO: 1

İÇİNDEKİLER

Design Elements Used to Create a Perception of Space in Architecture: A Case Study of Iranian Architecture (Araştırma Makalesi)

Geleneksel ve Tarihi Mimaride Mekân Algısı Oluşturmak İçin Kullanılan Tasarım Öğeleri: İran Mimarisinden Bir Örnek (Research Article)

Mahsa KORDHAGHI, Hossein ZOLFAGHARI, Özlem KANDEMİR 311

Endüstri Mirası Yapıların Yeniden İşlevlendirilmesi: Üç Farklı Tütün Fabrikasının Dönüşümü (Araştırma Makalesi)

Re-Functioning of Industrial Heritage: Adaptation of Three Different Tobacco Factory (Research Article)

Tanık Emre KIRHALLI, Rifat Gökhan KOÇYİĞİT 333

Kutsal Mekanlarda Doğal Işık Tasarımının Etimesgut Cami ve Işık Kilisesi Örnekleri Üzerinden İncelenmesi (Araştırma Makalesi)

Investigation of Natural Light Design in Sacred Spaces on the Examples of Etimesgut Mosque and Church of the Light (Research Article)

Gülsüm AKATLI, Özlem SAĞIROĞLU 359

Spor Kompleks Yapıları Döşemelerinde Kullanılan Plastik Esaslı Kaplama Malzeme ve Seramik Kaplama Malzeme Birleşim Detaylarının Değerlendirilmesi (Araştırma Makalesi)

Bringing New Suggestions to the Joints of Plastic Based Coating Materials and Ceramic Coating Materials Used in Sports Complex Structures Floors (Research Article)

Soner MAZLUM, Çağla ÇOLAK 383

Kamusal Mekan Tasarımında Bir Yöntem Olarak Dürtü Teorisi: Pandemi Koşullarına Yönelik Mekansal Çözümler (Araştırma Makalesi)

Nudge Theory as a Method in Public Space Design: Examples of Pandemic Architecture (Research Article)

Ayşe BARUTÇU, Sebla ARIN ENSARİOĞLU 409

Pandemi Dönemlerinde Konutların Terapötik Davranışları Üzerine Bir İnceleme (Derleme Makale)

Bringing New Suggestions to the Joints of Plastic Based Coating Materials and Ceramic Coating Materials Used in Sports Complex Structures Floors (Review Article)

Esra ÖZDEVECİOĞLU, Sedef ÖZÇELİK, Begüm KAYA, Sümeyra BİLGİÇ, Eda Nur AYDEMİR 433

Yüz Yıllık Perspektifte Van Kenti İmar Planlama Çalışmaları

Şahabettin ÖZTÜRK¹, Mustafa YEĞİN² *

Öz

Ülkemizin en doğusunda yer alan Van İli, bölgede özgün mimari ve coğrafi karakteristik özelliklere sahiptir. Van İlinin kentsel mimari oluşumu ve gelişimi XX. yüzyılın başlarına kadar Eski Van Şehri'nde meydana gelmiştir. Eski Van Şehri'ndeki mimari yapılar, 1918 yılında Rus ve Ermenilerin bölgeden çekilmeleri sırasında tamamen yakılıp yıkılmıştır. Bu tarihten sonra mimari yapılaşma günümüz Van kentinde devam etmiştir. Kentin imar planı, ilk olarak 1925 yılında yapılmış daha sonra 1945, 1970, 1985, 1996 ve 2014 yıllarındaki planları ile günümüz Van Şehri'nin İmar Planı oluşmuştur.

2011 yılında Van da oluşan iki deprem sonucunda kentin eksik olan sosyal donatılarının ve kentsel mekânlarının planlanması, yeniden hazırlanan imar planı ile düzenlenmiştir. Yeni hazırlanan imar planı ile büyüyen ve gelişen günümüz Van Şehri, güneyde Edremit'te, doğuda Erek Dağı eteklerine ve kuzeyde ise Kalecik bölgelerine kadar planlama kapsamı içerisinde değerlendirilmiştir. 2012 yılında Van Büyükşehir Belediyesi kurularak anakent düzeyine çekilen planlama kararları ve stratejileri kentin gelişimini ve dönüşümünü hızlandırmıştır. Van kenti, son yüzyıl içinde çeşitli zorunlu sebeplerden dolayı dört kez yerleşim alanı değişikliği yapılmıştır. Çalışmada Van şehrinde gerçekleşen alan değişiklikleri planlama kararları ve süreçleri ele alınarak geçmişten günümüze değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Eski Van Şehri, Kentsel Dönüşüm, Mekânsal Dönüşüm, Planlama Stratejileri, İmar Planı.

Urban Planning Studies for the City of Van in a Centennial Perspective

Abstract

Located in the most eastern part of Turkey, Van Province has unique architectural and geographical characteristics in the region. The urban architecture formation and development of Van Province took place in the Old Town of Van until the early part of the XX century. The architectural structures in the Old City of Van were completely burnt down and destroyed in 1918 during the withdrawal of the Russians and Armenians from the region. Since then, architectural construction has continued in the modern city of Van. The city's zoning plan was first made in 1925, and then, with the plans in 1945, 1970, 1985, 1996 and 2014, the Urban Development Plan of today's Van City was formed.

As a result of the two earthquakes that occurred in Van in 2011, the planning of the missing social facilities and urban spaces of the city was regulated by the reconstructed zoning plan. The city of Van, which has grown and developed with the newly prepared

¹Yüzüncü Yıl Üniversitesi Mimarlık ve Tasarım Fakültesi Mimarlık Bölümü,

²Çukurova Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü,

* İlgili yazar/Corresponding author: myegin@cu.edu.tr

zoning plan, has been evaluated within the scope of planning, from Edremit in the south, to the hillside of Erek Mountain in the east and Kalecik regions in the north. Planning decisions and strategies taken to the metropolitan level by establishing the Van Metropolitan Municipality in 2012 accelerated the development and transformation of the city. The city of Van has changed its settlement area four times in the last century due to various compulsory reasons. In the study, the area changes that took place in the city of Van were evaluated from the past to the present by considering the planning decisions and processes.

Keywords: The Old Town of Van, Urban Transformation, Spatial Transformation, Planning Strategies, Zoning Plan, Urban Planning.

1.GİRİŞ

Ülkemizin en doğusunda, en yüksek rakımda, güneş ışığından en fazla yararlanan ve bölgede en fazla nüfusun yer aldığı Van İli, bölgede kendine has mimari ve coğrafik karakteristik özelliklere sahiptir. Van Gölü'nün doğu kıyı şeridi ile Erek Dağı arasındaki yaklaşık 25 km'lik alan üzerine kurulan Van kenti, gölden 1646 kotu ile başlayıp Erek Dağı eteklerinde 1900 kotu ile sonuçlanmaktadır. Bölgenin coğrafyası ve iklimi kentin mimarisinin oluşmasında önemli bir rol oynar. Bu coğrafyada yer alan Van kenti bir mimar veya şehir planlayıcısı tarafından dantel gibi işlemeye müsait bir konumdadır.

Şekil 1: 1918 öncesi Eski Van Şehri Genel Görünüşü (Anonim)

Van İlinin kentsel mimari oluşumu ve gelişimi Van Kalesi'nin hemen güneyinde yer alan Eski Van Şehri'nde 1918 yılına kadar devam etmiştir. 1918 yılından sonra günümüz Van şehrinde önceden bağ evleri olarak inşa edilen Anonim Mimari yapılara gruplar halinde yeni konutlar ilave edilmiştir. Bir ve iki katlı olarak inşa edilen mimari yapılar, düz damlı ve kerpiç malzeme ile bitişik nizamda inşa edilmiştir. Eski Van Şehri içindeki her türden mimari yapılar, Rus ve Ermenilerin bölgeden çekilmeleri sırasında tamamen yıkılmıştır (Süleyman Sabri Paşa, 1960, s. 99; Akşener, 1996, s. 14,15; Öztürk, 2015, s. 23-33; Öztürk, 2004, 52-54; Köker, 2005, 352-354), (Şekil 1,2).

Şekil 2: Eski Van Şehri ve Kalesi Vaziyet Planı (Charles Texier Arşivi-1852)

Kentin mimarisi günümüz Van şehrinin çeşitli mahallelerinde arazinin genişliğinden dolayı ayırık mimari nizamda inşa edilmiştir. Son yüzyıl içerisinde Van kenti, yerleşimi çeşitli zorunlu sebeplerden dolayı genişleyerek dört kez değişmiştir. Bunlar;

1. 1918 Yılına Kadar Devam Eden Eski Van Şehri
2. 1918-1985 Yılları Arası Günümüz Van Şehri
3. 1985-2011 Yılları Arası Günümüz Van Şehri
4. 2011 Yılı Sonrası Günümüz Van Şehri

1.1 . 1918 Yılına Kadar Devam Eden Eski Van Şehri

Tarihi Van Kalesi'nin hemen güneyinde yer alan Eski Van Şehri'nde yerleşim, eski çağlardan 1915 yılına kadar kesintisiz bir şekilde devam etmiştir. Van Kalesi'nin güneyinde yer alan yaklaşık 365.000 m² lik alandan oluşan Eski Van Şehri'nin Urartular döneminde ne şekilde kullanıldığına dair tarihi belge ve herhangi bir iz bulunmamaktadır.

Ancak Van Kalesi'nin konumu ve üzerinde yer alan Urartu mezar ve diğer mimari yapıları dikkate alındığında eski şehrin bulunduğu alanın sivil yapılaşma için kullanıldığı düşünülmektedir. Şehrin doğu, güney ve batısı surlarla kuzeyi ise Van Kalesi ile çevrelenmiştir. Şehir surları 5.30 m. kalınlığında, yüksekliği ise yaklaşık 11.00 m. dir. Surların, doğusu 650.00 m., batısı 900.00 m., güneyi ise 890.00 m. uzunluğunda çift sıra ortası su dolu hendekle inşa edilmiştir (Öztürk, 2001, s. 32).

Şekil 3: Eski Van Şehri ve Kalesi (Kala-i Sengi Van Topkapı Sarayı Arşivi)

Belli aralıklarla dışa taşkın 70 adet kule ile şehir surları desteklenmiştir. Bu kulelerden bazıları; Sultan Velet Kulesi, Şah Kulesi, Tophane Kulesi, Ali Paşa Kulesi'dir. Şehrin girişi surlardan açılan dört kapı ile sağlanmaktadır. Bunlardan biri doğu surlarının kuzey köşesinde Tebriz Kapısı, diğeri batı surlarının kuzey köşesinde yer alan Yalı (*iskele*) Kapısı, diğeri ikisi ise güney surlarının üzerinde yer alan Orta Kapı (*Yeni Kapı*) ile Saray (*Uğrun*) Kapısı'dır (Şekil 3,4).

Surların hangi tarihte ve kim tarafından inşa edildiği kesin olarak bilinmemekle birlikte bazı tarihi kaynaklarda ilk kez, Akkoyunlular döneminde yörede (bat) adı verilen topraktan yapıldığı belirtilir. Eski Van Şehri, topoğrafik olarak az eğimli bir yapıya sahiptir. Arazinin eşyükselti eğrileri kuzeyden bir uçurum gibi aşağıya doğru inen kayalıkların dibinden, önce doğu-batı yönüne, sonra güneye, kuzeye ve tekrar güneye doğru kıvrılıp genişleyerek devam eder (Öztürk, 2001, s. 34).

ve Ermeni evlerinin dış cepheleri arasında hiçbir fark görülmemektedir (Akşener, 1996, s. 14,15). Şehirde her türden mimari yapının uyumlu bir şekilde geliştiği fotoğraf ve gravürlerden anlaşılmaktadır (Öztürk, 2004, s. 52-54).

Şekil 6: Eski Van Şehri Genel Görünüşü (W. Bachman Arşivi, 1909)

Orlando Carlo Calumeno Koleksiyonu kartpostallardan 1914'lü yıllarda sur içerisindeki eski şehrin ibadethaneleriyle, resmi binalarıyla, evleri ve bahçeleriyle bakımlı ve düzenli bir şekilde ayakta olduğu anlaşılmaktadır (Köker, 2005, s. 352-354). 1655 yılının ortalarında bölgeyi gezen Evliya Çelebi, şehrin 10 mahallesinin olduğunu, bunun üç mahallesinde Ermeni halkın, diğer mahallerinde ise Müslüman halkın oturduğunu anlatmıştır (Evliya Çelebi, 1993, 1215-1235; Öztürk, 2015, s. 25-33), (Şekil 5,6).

Bu mahallelerden bazıları; Paşa Mah., Horhor Mah., Ulu Cami Mah., Soluk Mah., İskele (Yalı) Mah., Orta Kapı Mah. ve Tebriz Kapı Mahallesi'dir. Şehirde iki katlı düz toprak damlı kâgir (kerpiç ve yonu taş, kireç ve cibis harcı) malzemedan inşa edilen toplam 8.800 ev bulunduğu, kalede ise 300 kadar yeniçeri, topçu ve cebecilere ait evlerin olduğu belirtilmiştir (Çelebi, 1993, s. 554,555).

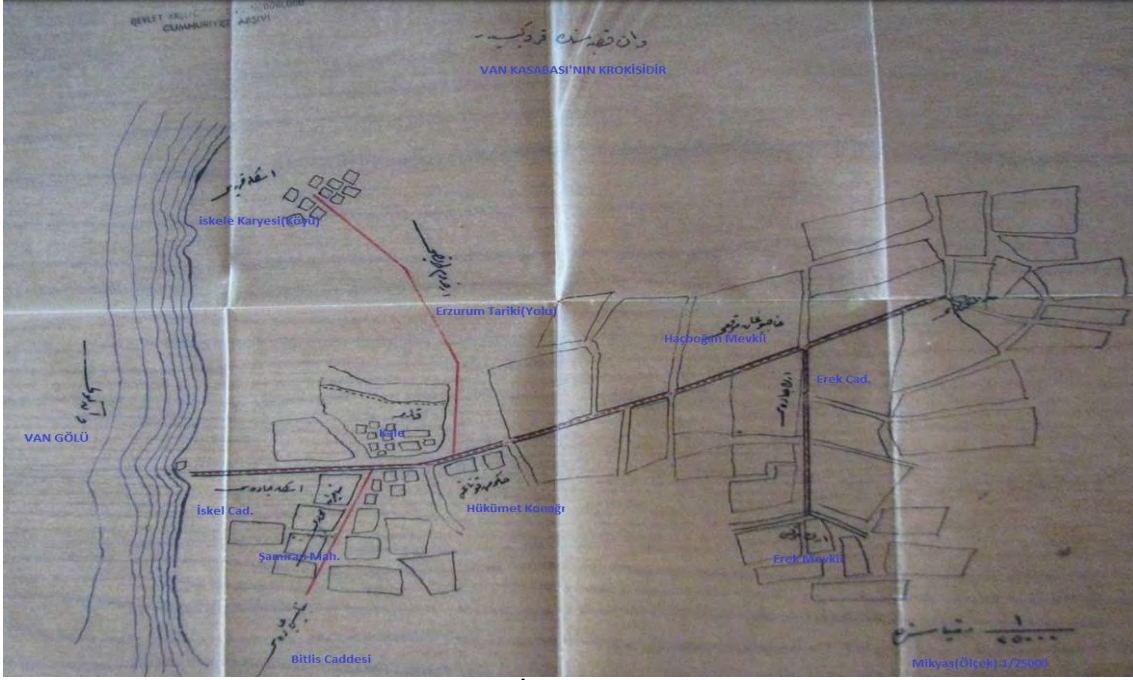
Şekil 7: Yıkılan Eski Van Şehir Genel Görünümü (Alman Ark. Ent. Arşivi)

Van Kalesi'nin üst kısmında yer alan İç kaledeki sivil, dini ve askeri mimari yapılarının büyük bir bölümü geleneksel mimari özellikte inşa edildiğini ve özellikle evlerin düz toprak damlı kerpiçten yapılmış, çoğunun iki katlı olduğunu bilinmektedir (Pehlivanlı, 1997, s. 85-100), (Şekil 8,9).

Şekil 8: Van Kalesi ve Eski Van Şehri Genel Görünüşü (Vantam Arşivi)

Şehrin nüfusunun büyük bir bölümünü Müslümanlar oluşturmakla birlikte yıllara bağlı olarak nüfusun sürekli değiştiği çeşitli kaynaklarda görülmektedir. 1805 yılında Napolyon'un elçisi Amedee Jaubert şehir nüfusunun, 15.000-20.000, (Jurbert, 1821, s. 138). 1828 yılında Fransız Asya Cemiyeti arkeologu olarak bölgede görev yapan Edward Freiderik Schultz, 10.000-12.000, (Schultz, 1840, s. 141), 1835 yılında İngiliz Konsolosu I. Brant, 35.000, (Brant, 1840, s. 403), 1839 yılında Charles Texier, 50.000, (Texier, 1852, s. 18), 1868 yılında A.H. Layard, 12.000-15.000,(Layard, 1854, s. 389), 1886 tarihli Osmanlı istatistiklerinde 51.149,(Shaw-Shaw, 1997, s. 2001), 1898 yılında H. F. B. Lynch, 30.000,(Lynch, 1901, s. 79), 1315 (1899) tarihli Van Vilayet Salnamesi'nde, 63.698,(Van Vilayet Salnamesi, 1995, s. 107) , I. Genel Müfettişlik Bölgesi raporunda ise şehrin nüfusunun toplam 40.000 olduğu belirtilmiştir (Karafekioğlu, 1939, s. 275) . Ancak

Şekil 12: Van Şehri İmar Planı (Başbakanlık Arşivi 1925)

Akköprü Çayı'nın her iki yakasında yer alan mahalleler, Hemvenk Mahallesi'nin doğu ve güneydoğusunda bulunan Hamdi Bey, Hafız Efendi ve Şabaniye Mahallelerine ise Müslümanlar yerleşmiştir. Şehrin güneydoğusunda bulunan Erek Mahallesi'nin batısına Müslümanlar, doğusuna Hıristiyan yerleşmiştir (Günel, 1993, s. 46-48). Günümüz Van şehrindeki geleneksel yapıların çoğu onarılarak bir kısmı günümüze kadar ulaşmışken, Eski Van Şehri içindeki mimari yapıların yıkıntıları bile günümüzde mevcut değildir (Karabekir, 2009, s. 33-39). Van kenti, 1918 yılından sonraki gelişmelere bağlı olarak doğuda Yenimahalle, kuzeyde Akköprü Mahallesi, güneyde Şamranaltı Mahallesi, batıda ise İskele ve Selimbey Mahalleleri ile sınırlı bir alanda yerleşmiştir. Şehri ikinci imar planı 1945 yılında şehir plancısı Asım Kömürcüoğlu tarafından hazırlanmıştır (Kömürcüoğlu, 1945, s. 27-29), (Şekil 10-12).

1945 yılında hazırlanan İmar Planı, 1925 yılında hazırlanan imar Planı temel alınarak planını ana aksını oluşturan İskele Caddesi'ni yaklaşık ortada kuzey-güney istikametinde kesen tarihi İpek Yolu ve İskele Caddesi'nin en doğusunda yer alan Beşyol mevkii güneye doğru planlanan Cumhuriyet Caddesi ile tamamlanmıştır. Oluşan bu üç ana aksı dört yönde oluşan ara tali yollar ile şerir planı oluşturulmuştur. Ayrıca Eski Van Şehri ile Beşyol mevkii ile birleştiren Sıhke Caddesi geliştirilmiştir (Şekil 12).

Şekil 13: Van Şehri İmar Planı (Van Bel. Arşivi, 1945)

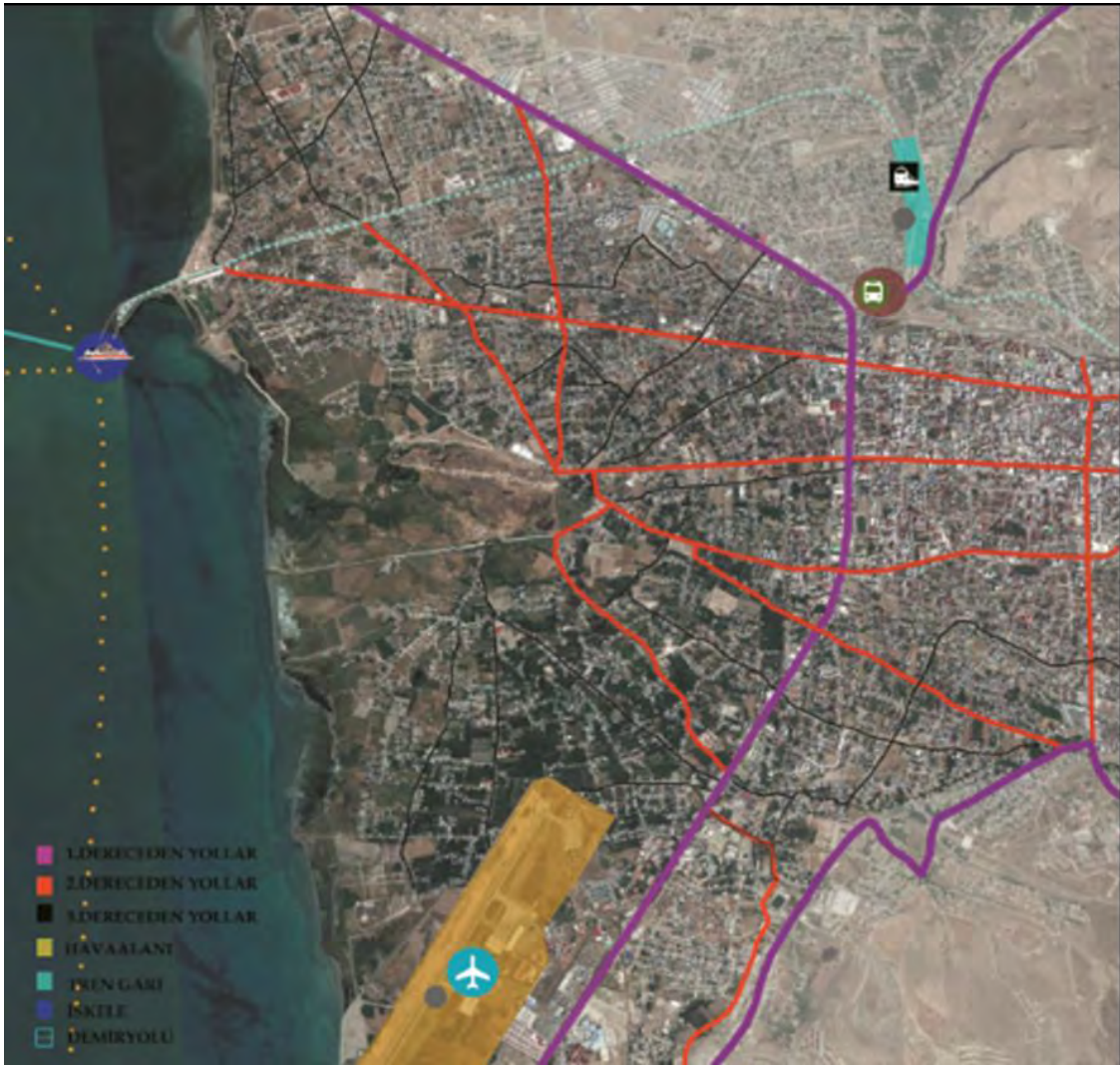
10 Eylül 1941 tarihinde Van ve çevresinde 7.0 büyüklüğünde meydana gelen depremde, geleneksel yapıların büyük bir bölümü hasar görerek yıkılmıştır. Bu yapıların bir kısmı halk tarafından eski geleneksel yapı teknikleri kullanılarak tekrar onarılarak yeniden kullanılmıştır. Ancak özellikle devlet tarafından vatandaşlara yardım amaçlı inşa edilen evlerin plan ve cephe tipolojisi geleneksel sivil konut mimarisinden farklı olarak inşa edilmiştir.

Ayrık nizamda inşa edilen bu evler tek katlı kısmi veya tam bodrum katlı, düz toprak dam üzeri kırma çatılı olarak inşa edilerek yeni bir mimari geleneği ortaya çıkarmıştır. Bu tür evlere sokak ya da caddeden avlu veya hayat ile geçilir. Evin zemin katına zemin kotundan yaklaşık bir ya da bir buçuk metre yüksekte bir antre yardımıyla geçilir. Ekrem Güngören Evi, Hilmi Erez Evi, Hasan- Hüseyin Konağı, Mahmut Erez Evi, Nazan Yurdakul Evi, Bahattin Öztürk Evi vb. örnek yapılar sayılabilir. Bu evlerin hayat veya bahçesinde bir adet ahşaptan küçük baraka yapıları inşa edilmiştir. Bu tür baraka yapıları depremden korunmak amacıyla yapılan küçük portatif ahşap yapılarıdır (Öztürk, 2018, s. 30-45).

Kentin merkezi Cumhuriyetin ilk yıllarında Cumhuriyet Caddesi merkez olmak üzere geleneksel mimari özelliklere yeni yapılar inşa edilerek devam etmiştir. Çok sayıda pazar alanı, han, çarşı, dükkân vb. yapılar inşa edilerek kentte geleneksel mimarinin devamı sağlanmıştır (Öztürk, 2018, s. 71-99). 1960 yılına kadar günümüz Van şehrinin her türlü su ihtiyacının tamamını 37 adet yer altı su kanalları ile karşılanmıştır. 1980 yılından sonra ise Van şehrinin su ihtiyacının yarısını sağlayan kehrizler son 30 yıllık yoğun alt yapı çalışmalarında (yol, su, kanalizasyon, telefon vb.) yok olmuştur (Öztürk, 2002, s. 148-158).

Bu durumun doğal sonucu olarak güvensiz, sağlıksız barınaklarda yaşamak zorunda kalan insanların işsizlik, eğitim ve sağlık sorunları ortaya çıkmıştır. Göçmenlerin istihdam ve diğer yaşama olanakları sağlanmadığından kendi barınaklarını imara kapalı alanlarda, taşkın dere yataklarında, park alanlarında düşük kaliteli malzemeler kullanarak her türlü alt yapı hizmetleri olmaksızın kendileri inşa etmişlerdir (Şekil 10). Böylece kent merkezinde başta Hacıbekir, Yünlük, Süphan, İstasyon, Altıntepe, Akköprü, Şabaniye, İskele, Karşıyaka Mahallelerinde yaklaşık 30.000 ruhsatsız ve imara aykırı yapı tespit edilmiştir (Mimarlar Odası, 1996, s. 9), (Şekil 15,16).

Van şehrinin batısında yer alan Van Gölü kıyısında 1960'lı yıllardan oluşmaya başlanan İskele Mahallesi 1994 yıllardaki göl seviyesini yükselmesi sonucu yapılan incelemeler ile 08.06.1995 tarihi bakanlar kurulu kararı ile 1655 kodu altında kalan alan "afete maruz bölge" olarak kararlaştırılmıştır (Gümüş, 2020, s. 31-55).

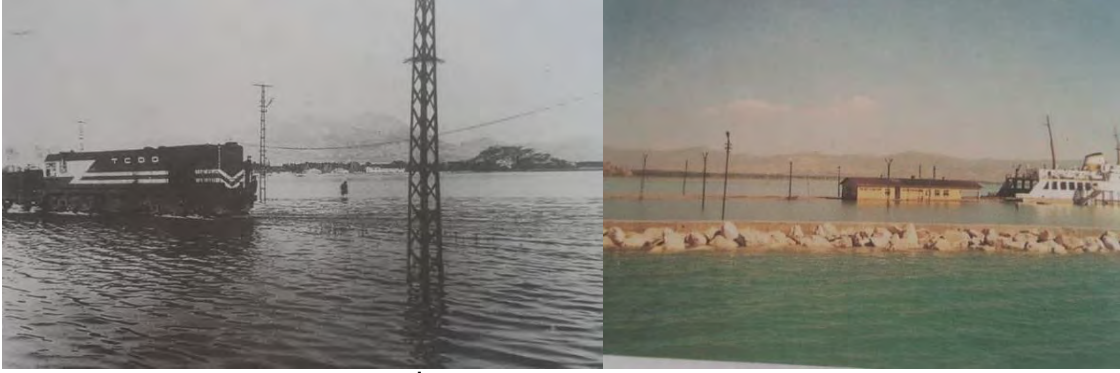

Şekil 17: Van Şehri İskele Mahallesi Haritası (Googleearth, 2017)

Yapılan tarihi araştırmalar ile Van Gölü'ndeki su kodu yüksekliği yıllara bağlı olarak değişik dönemlerde artışlar gözlenmiştir. Van Gölü su seviyesi normalinden yüksek seviyeye 1740, 1810, 1850, 1875, 1880, 1944, 1969 ve en son 1995 yıllarında ulaşmıştır. 1994 yılındaki Van Gölü su kodunun yükselmesine bağlı olarak İskele Mahallesi'ndeki ulaşım ağına içerisinde kalan demir yolu feribot taşımacılığını ile kara ulaşımını olumsuz etkilemiştir. Van Gölü su seviyesinin yükselmesine bağlı olarak merkez mahalle olan

İskele Mahallesi'nde birçok alanda etkili olmuştur. Sahil kısmına yakın yerlerde bulunan birçok konut, ticaret ve kamu alanı zarar görmüş ve normal hayat sekteye uğramıştır (Gümüş, 2020, s. 50-68).

Bölgede bulunan demir yolu işletmesine ait tren yolu da taşkında oldukça zarar görmüş ve dolgu ile doldurularak yaklaşık bir metre yükseltilmiştir. İskele Mahallesi'nde 1655 kudu altında kalan 303 adet konut ve 25 adet iş yeri ve birçok kamu kuruluşu (Polis okulu, Yavuz selim İlköğretim Okulu, İskele Yatılı İlköğretim Bölge Okulu vb.) tahliye edilmek zorunda kalmıştır (Gümüş, 2020, s. 45-68). Afete uğramış konutlar için İpekyolu-Erciş Yolu üzerinde yeni konut alanları inşa edilmiştir (Şekil 17-20).

Şekil 18,19: Sular Altında Kalan İskele Demir Yolu Genel Görünüşleri (Türkelli Arşivi, 1995)

Şekil 20: İskele Mahallesi Sular Altında Kalan Alanlar Haritası (Anonim)

Van Gölü'nde 1994-95 yıllarındaki su seviyesinin yükselmesi ile göl çevresinde bulunan karayolları ve hava alanı pisti de sular altında kalmıştır. Aynı zaman da Tatvan-Van feribot iskeleleri ve buralara bağlanan demir yolu da sular altında kalmış ve büyük hasar görmüştür (Şekil 17-21).

Şekil 21: İskele Mahallesi Sular Altında Kalan Konutlar Görünüşü (Türkelli Arşivi, 1995)

Van şehri mevcut İmar Planı uygulaması 1996 yılına kadar devam etmiştir. 1996 yılında yeniden hazırlanan imar planının % 100'ü ise tadilat yapılarak çarpık ve ruhsatsız yapılaşmanın önünü açmıştır. Yapılan imar tadilatlarının tamamı kat artırımı veya alanın daha fazla kullanılmasına yönelik yapılmıştır. Van'ın imar sorunlarına çözüm arama isteği üzerine Mimarlar Odası Ankara Şubesi Van Temsilciliği tarafından Van Projesi hazırlanmıştır (Şekil 22).

Bu proje 1996 yılında Van Valiliği, Van Belediyesi, Mimarlar Odası ve diğer kamu kuruluşlarının desteği ile çok kısa bir zamanda Van şehir merkezinin kuzeydoğusunda yer alan Yalım Erez Mahallesi'nde yeni bir yerleşme alanı gerçekleştirilmiştir. Böylece, 258 aileye geçici konut ve bu amaçla eğitim ve sosyal tesislerin yapılması tamamlanmıştır (Mimarlar Odası, 1996, s. 248-270).

Şekil 22: Yalım Erez Mahallesi Mevzi İmar Planı (Van Mimarlar Odası Arşivi)

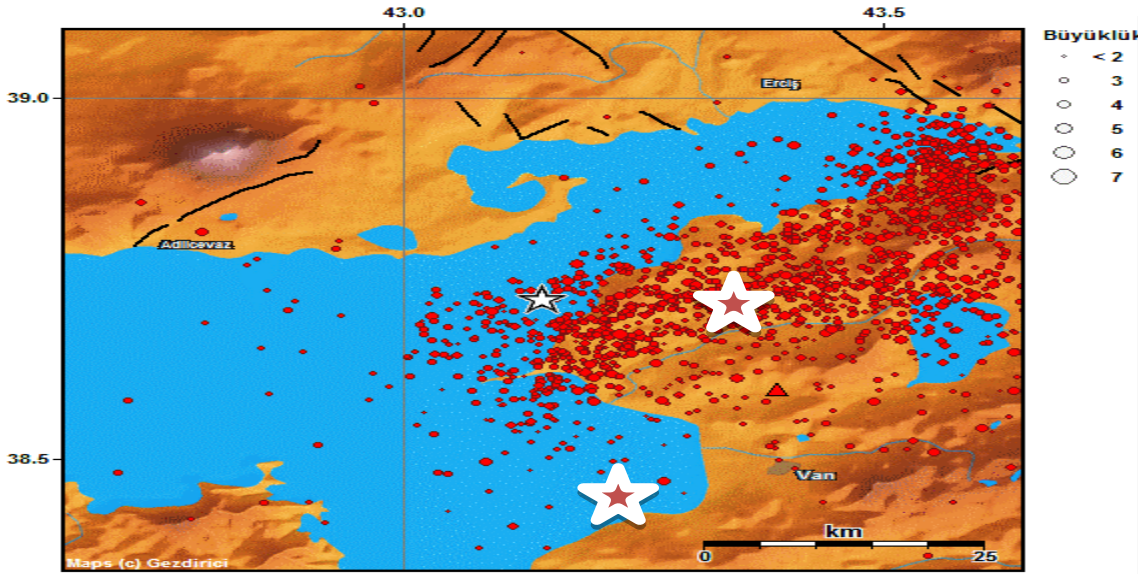
Van'da son 60 yıl içinde hızlı bir dönüşüm yaşanmış olması, bu süreç içinde Van'ın gayrimenkul ve rant odaklı büyüme içerisinde olması, yapı stokunun büyük bölümünün depreme karşı mukavemet gösterecek sağlamlıkta olmaması gibi nedenler ile Van için dönüşüm kavramının yoğun olarak tartışılması kaçınılmaz olmuştur. Kent ulaşımını sağlayan yollar daraltılmış, kentin sosyal aktivitesini sağlayan otoparklar, yeşil alanlar, parklar minimize edilmiş ya da tamamen ortadan kaldırılmıştır. Ranta ve haksız kazançla yönelik konut alanları veya ticaret odaklı binalara izin verilmiştir (Mimarlar Odası, 1996, s. 7).

Van kentindeki tüm bu sıkıntıların yanı sıra Van Belediyesi'nin 3194 sayılı İmar Kanunu'nun 18. maddesi kentin merkezinde %90 yapılaşmanın tamamlandığı bölgelerde uygulanmıştır. Bu uygulamanın sonucunda tüm arsaların hiç tanımadığı farklı mahallelerdeki arsalarla ve çeşitli kamu kuruluşlara (Okul, Cami, Park Alanları vb.) ortak etmesi Van'ın imar sorununu içinden çıkılmaz bir hale almasına neden olmuştur. Böylece yerel mimari ile ilgisi olmayan kimliksiz ve niteliksiz bir mimarinin oluşmasına neden olmuştur.

Van'da son 40 yıl içinde hızlı bir dönüşüm yaşanmış olması, bu süreç içinde Van'ın gayrimenkul ve rant odaklı büyüme içerisinde olması, yapı stokunun büyük bölümünün depreme karşı mukavemet gösterecek sağlamlıkta olmaması gibi nedenler ile Van için dönüşüm kavramının yoğun olarak tartışılması kaçınılmaz olmuştur. Kentin ulaşımını sağlayan yollar daraltılmış veya kaldırılmış, kentin sosyal aktivitesini sağlayan otoparklar, yeşil alanlar, parklar minimize edilerek ya da tamamen ortadan kaldırılmıştır. Ranta ve haksız kazançla yönelik konut alanları veya ticaret odaklı binalara izin verilmiştir.

1.4 . 2011 Yılı ve Sonrası Günümüz Van Şehri

Van da 23.10.2011 tarihinde oluşan 7,2 büyüklüğündeki depremin olumsuz etkisi özellikle Van merkez, 12 köy ile Erciş İlçesi'nde görülmüştür. Bu depremden Van şehir merkezi en az hasarla etkilenmiştir. Ancak 09.11.2011 tarihinde oluşan ikinci 5,6 büyüklüğündeki depremin ise birinci depremin aksine Van şehir merkezinde olumsuz etkisi oldukça şiddetli olmuştur (Şekil 23), (Bekiroğlu, Subaşı, Öztürk, YeğİN, 2012, s. 79-105).

Şekil 23: Van Depremi Haritası (Van Valilik Arşivi, 2011)

İkinci deprem ile son 30 yıl içerisinde şehir merkezinde inşa edilen yüksek katlı betonarme yapıların %70'ini ciddi zarar görebilerek yıkılmıştır (Öztürk, Bekiroğlu, 2013, s. 223). Van kentinin son 70 yıllık kent kamu mimari kimliğinde önemli yer tutan yapılarından; Kız Meslek Lisesi, 1946 tarihli Atatürk Lisesi, Belediye Binası, Devlet Hastanesi, Ticaret Lisesi, 1950 tarihli Endüstri Meslek Lisesi, Karayolları Bölge Müdürlüğü, DSİ Bölge Müdürlüğü, Emniyet Müdürlüğü, Defterdarlık Binası, Müze, Askeri Binalar vb. çok sayıda kamu yapılarının tamamı ağır hasarlı olarak etkilenmiş ve tümü yıkılmıştır (Şekil 23-27).

Şekil 24: 1946 Tarihli Atatürk Lisesi Görünüşü (Ş. Öztürk)

Şekil 25: 1955 Tarihli Kız Meslek Lisesi Görünüşü (Ş. Öztürk)

Tablo 1. Van İli Kamu Kurum ve Kuruluşlarının Kesin Hasar Tespit Tablosu (Van Valilik Arşivi)

YER	HASAR DURUMU				DİĞER
	AĞIR HASARLI	ORTA HASARLI	AZ HASARLI	HASARSIZ	
VAN VE ERCİŞ	48	99	152	87	9
Y.Y.Ü		23	10		
EDREMİT		1	4	4	
GEVAŞ			14	4	
GÜRPINAR		2	11	7	1
MURADIYE			10	11	
ÇALDIRAN		5	11	4	
ÖZALP	2	3	9	6	
SARAY	5	2	9	3	1
TOPLAM	55	135	230	126	11
GENEL TOPLAM					557

Ayrıca tescilli kültür varlıklarından Beylerbeyi Türbesi (1850) ve Mustafa Dilaver Evi (1900) tamamen Hüsrev Paşa Camii (1567), Kaya Çelebi Camii (1690), Saray Kapı ve Ulu Cami Minaresi (1200) gibi tarihi yapıları ise kısmen zarar görmüştür. Van şehir merkezi, köyler ve ilçelerde TOKİ'nin inşa ettiği konut ve diğer kamu yapılar birinci ve ikinci depremlerde hasarsız veya az hasarlı olarak çıkmıştır (Tablo 1-3).

Tablo 2. Van Merkez Mahalleleri Kesin Hasar Tespit Tablosu (Van Valilik Arşivi)

	Yıkık-Ağır Hasar	Oran %	Orta Hasar	Oran %	Az Hasar	Oran %	Hasarsız	Oran %	Toplam
BİNA	12236	27,64	3244	7,33	15510	35,04	13277	29,99	44267
KONUT	13520	19,96	9308	13,74	25920	38,27	18990	28,03	67738
İŞYERİ	1256	11,04	2287	20,10	4993	43,88	2842	24,98	11378
AHIR	1282	56,48	102	4,49	594	25,17	292	12,86	2270

Tablo 3. Van İli Genelinde Kesin Hasar Tespit Sonuçları (Van Valilik Arşivi)

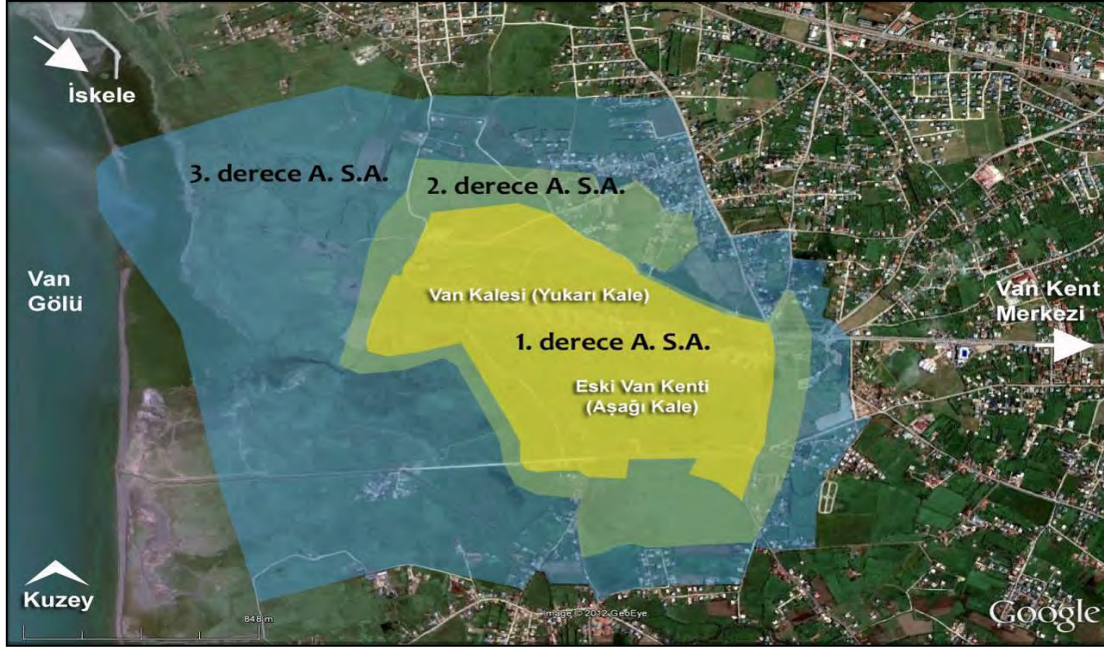
		VAN	VAN KÖYLERİ	ERCİŞ	ERCİŞ KÖYLERİ	DİĞER İLÇELER	TOPLAM
HASAR TESPİT YAPILAN	BİNA	44267	16662	17460	15101	9978	103478
	KONUT	67738	10890	19608	9883	3590	111709
	İŞYERİ	11378	159	3181	120	66	14904
	AHIR	2270	6321	2752	5302	616	17261
YIKIK-AĞIR HASARLI	BİNA	12236	9894	5520	4657	709	33016
	KONUT	13520	6090	5158	3287	477	28532
	İŞYERİ	1256	84	1089	8	3	2440
	AHIR	1282	3923	1419	1380	250	8254
ORTA HASARLI	BİNA	3244	412	741	316	42	4755
	KONUT	9308	294	1428	229	58	11317
	İŞYERİ	2287	6	451	1	3	2748
	AHIR	102	142	59	83	0	386
AZ HASARLI	BİNA	15510	4577	6883	7000	1575	35545
	KONUT	25920	3210	8064	4750	1463	43407
	İŞYERİ	4993	40	1186	53	35	6307
	AHIR	594	1626	801	2302	237	5560
HASARSIZ	BİNA	13277	1779	4316	3128	7662	30162
	KONUT	18990	1296	4958	1617	1592	28453
	İŞYERİ	2842	29	455	58	25	3409
	AHIR	292	630	473	1537	129	3061

Şekil 26: Depremden Yıkılan İş Yeri Görünüşü (Ş. Öztürk)

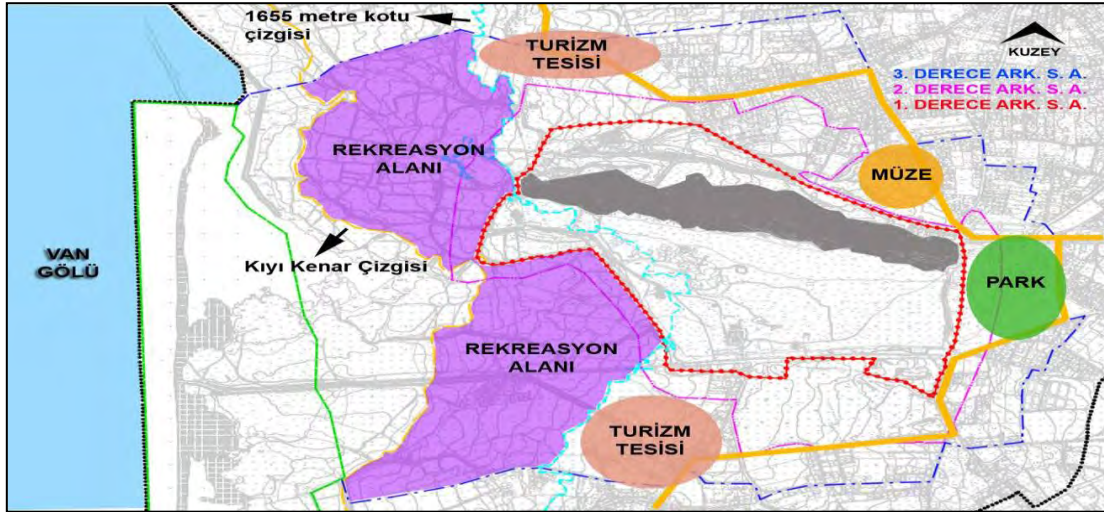

Şekil 27: Ali Paşa Mahallesi Kavşak Görünüşü (Ş. Öztürk)

Şekil 28: Van Merkez Koruma Amaçlı İmar Planı (Van K.V.K.K. Arşivi)

Depremın sosyal yaşam üzerindeki olumsuz etkisi özellikle Van şehir merkezinde orta ve üzeri gelir grubunda ve kamu üzerinde daha belirgin gözlemlenmektedir. Fakir ve yoksul halkın kullandığı evlerin iki üç katlı yapılar olduğundan depremden en az etkilenen kesimi oluşturmaktadır. Kentsel yaşamda ve aktivitelerinde donatı ve alt yapı eksikliğinin öncelikle giderilerek planlama kararlarının bu sorunları dikkate alarak yeniden değerlendirilmesi kentte eksik olan sosyal aktivitelerin (ulaşım, yeşil alan, meydan vb.) ve kentsel mekânların da yeniden ve yeterli düzeyde oluşması için fırsat sunmaktadır (Şekil 28-32).

Şekil 29: Van Merkez Koruma Amaçlı İmar Planı (Van K.V.K.K. Arşivi)

İl Özel İdaresi Yüzüncü Yıl Üniversitesi Zeve Yerleşkesi'nin kuzeyinde Erciş Yolu üzerine, XVII. DSİ Bölge Müdürlüğü ve Karayolları IX. Bölge Müdürlüğü Edremit İlçesi'nin batısına, şehir merkezinde yer alan tüm askeri alanlar Edremit ilçesinin güneyindeki maliye arazisine, Belediye Hizmet Binası Karşıyaka Mahallesi'ne taşınması bu çerçevede planlanmıştır.

İmar Planı yeniden yapılmıştır. Çevre ve Orman Bakanlığı tarafından 2010 yılında hazırlanan 1/100.000 ölçekli Çevre Düzeni Planları tamamıyla sanal ortamda hazırladığı ve alan taraması yapılmadığı için Mimarlar Odası Van Şubesi tarafından projenin reddi için 25.06.2011 tarihinde Danıştay'da dava açılmıştır. Mahkeme sonucunu beklemeden Van depremi sonrasında oluşan yapılaşma gelişmeleri de dikkate alınarak yeniden ilgili bakanlıkça revize edilmesi zorunluluk arz etmektedir.

Van metropolü sürekli büyüyerek ve özellikle yurt içi ve yurt dışı göçlerle nüfus artışı sağlayarak Türkiye ortalamasının üzerindedir. Bu bağlamda Van'da mevcut yoğun yaya ve araç ulaşım ağına çözüm bulmak amacıyla 2011 yılında başlatılan 41 km. uzunluğundaki Van Çevre Yolu ile Edremit Çevre Yolu çalışmaları ise devam etmektedir.

2. SONUÇ

Van İli konumu ve stratejik yapısından dolayı Urartulardan günümüze kadar birçok medeniyet tarafından kullanılmıştır. Her uygarlık taşıdığı kültürel, ekonomik ve siyasi yapısına uygun her türden mimari yapılar ile Eski Van Şehri merkez olmak üzere birer tapu niteliğinde mimari yapılar inşa etmişlerdir. Urartulardan Osmanlı Devleti'ne kadar yerleşimin merkezi olan tarihi Van Kalesi ve Eski Van Şehri olmuştur.

Son yüz yıllık perspektifte Van kenti imar planlama çalışmaları adlı araştırma ile 1915-2021 yılları arasında oluşan bazı zorunlu gelişmelere (savaş, göç, güvenlik, deprem ve diğer doğal olaylar) bağlı olarak mekânsal değişim süreçlerinin tespiti yapılarak, oluşan değişim kronolojik olarak incelenmiştir.

Yüzyıllık süreç içerisinde sürekli gelişerek büyüyen Van şehir merkezi 2012 yılında Büyükşehir Belediyesi olması ile birlikte daha önce hazırlanan İmar Planları daha büyük makro ölçekte değerlendirilerek yeni bilimsel veriler ile değerlendirilerek kullanılması zorunlulukları ortaya çıkmıştır. Bunlar;

1. Van İli ve çevresi son yıllardaki kentsel büyüme verileri dikkate alındığında özellikle altyapı sorunlarının çözmek sadece yerel yönetimlerin maddi ve teknik kaynakları kullanılarak çözülebilecek nitelikte olmadığı bir gerçektir. Su, ulaşım, kanalizasyon vb. alt yapı gibi kronikleşen sorunların merkezi hükümet ve yerel yönetim ile birlikte değerlendirilerek depremin etkisi de dikkate alınarak bütüncül bir bakış açısı ile yeniden planlanması yapılmalıdır. Kentsel dönüşümün yeni bir anlayış içinde gerçekleşmesini sağlamak için kentin iyi bir *stratejik plana* ihtiyacı bulunmaktadır. Kentsel dönüşümün bir bütünlük içinde ele alınması için, ulusal, kent ve mahalle ölçeğinde birbirleri ile ilişkili stratejik planların hazırlanması gerekmektedir. Deprem odaklı dönüşüm projesinin şehir planı ile uyumlu bir yaklaşımla oluşturulması; bu suretle, projelerin şehir bütününe yönelik hedeflerle eşgüdümlü olması ve şehrin diğer parçaları ile ilişkisinin kurulması sağlanmalıdır. Bu anlamda, stratejik planlama politikaları içinde kentsel dönüşümün en önemli eylem alanlarından biri olan yeniden yerleştirme politikalarının oluşturulması kaçınılmazdır.
2. Kapalı havza konumunda olan Van Gölü'ne kıyısı olan Van Merkez olmak üzere, altı ilçe olmak üzere Bitlis İli'ne bağlı üç ilçe ile çevrelenmektedir. Bakanlar kurulu kararı ile 1995 yılında belirlenen Van Gölü'nün kodunun 1655 olarak belirlenmesi ardından geçen 22 yıl sonra hiçbir bilimsel gereklilik olmadan tekrar 20.02.2017 yılında alınan bakanlar kurulu kararı ile yeniden 1653'e indirilmesi dikkat çekicidir.

Van Gölü'nün belli aralıklar ile su kodunun olağandışı yükselmeleri sonucu kıyısı olan Van merkez ve 10 ilçeyi tehdit etmektedir. Ayrıca göl içerisinde yer alan dört ada ve adalar üzerindeki taşınmaz kültür ve tabiat varlıklarının korunması ve turizmde kullanması önem arz etmektedir. Van Gölü taşıdığı tüm özellikler dikkate alındığında nevi münhasır özelliklere sahip olması, göl ve çevresindeki endemik bitki örtüsü farklı fauna ve flora sahip olması, mevcut imar, kıyı, kültür ve tabiat varlıkları, çevre, deniz ulaşımı vb. kanunların yetersizliğinden dolayı Havza ölçeğinde "Van Gölü Havzası Koruma Kanunu" hazırlanması zorunluluk arz etmektedir.

3. Van merkez yerleşim alanının içinden doğudan Van Gölü'ne akan Akköprü, Kurubaş ve Kirman Derelerinin, taşkın sınırları içinde ve şehrin diğer mahallerinde göçle oluşan gecekondu boşaltılarak yeniden rehabilite edilmesi gerekmektedir. Bu amaçla Valilik, Meslek Odaları, Belediye ve diğer kamu kuruluşları ile ortak bir çalışma yapılmalıdır. Bu alandaki halkın şehre yakın köy ve bölgelerde yeni yerleşim alanları oluşturularak halkın nitelikli tarım ve hayvancılık çalışmalarıyla desteklenmelidir. Şehirlerin canlandırılması için gerekli politika ve programlar, yasal süreçlerle de desteklenmelidir. Şehir yenileme politikaları geniş kapsamlı *şehirsel politikalar* içerisinde ele alınmalıdır. Bu kapsamda şehir merkezinde yıkılan ve taşınan tüm kamu kurum ve kuruluşlarının alanlarına rant amaçlı yapı kütleleri yerine, şehrin öncelikli ihtiyacı olan sosyal aktivite birimlerine dönüştürülmelidir.
4. Van metropolü kentsel ve konut alanlarına yönelik ciddi sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Bunlar depremlerin etkileri, yasadışı yerleşimler, plansız yapılaşma ve yapı mirasının tahrip edilmesi şeklinde özetlenebilir. TOKİ'nin inşa ettiği konut ve kamu yapıları yaşanan depremden emniyet açısından başarılı olmuştur. Ancak yapıların form ve işlevleri bakımından tek tip, yöre ve malzeme farkı gözetmeden her bölgeye aynı binaları inşa edilmesinin doğru bir tasarım yaklaşımı olmadığı da bir gerçektir. Bu amaçla yerel değerlerin ön planda tutulduğu bir planlanmanın yapılması esastır. Aksi takdirde yerel mimarı kimliğin kaybolduğu kimliksiz bir mimarinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Ayrıca TOKİ konutları ekonomik kaygılar ön planda tutulduğu için toplumdaki sınıf ayrımının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu durum bölgenin sosyal yapısının tahrip ederek halkın sınıf ayrımına neden olmaktadır.
5. Yeni planlanan Van şehrindeki mevcut kara ulaşımı ilerdeki ihtiyaca cevap veremeyeceğinden alternatif ulaşım olarak ulaşımı sağlanmalıdır. Bu amaçla, Edremit, İskele, Fidanlık, Kampus kent içi göl iskeleleri kurulmalıdır. Ayrıca hafif raylı sistem güzergâhları belirlenerek Van şehir merkezi merkez olmak üzere Edremit, İskele, Kampus hattı fizibilite çalışmalarına hemen başlanmalıdır. Van Gölü ile şehir merkezi arasında kalan sahil bandı Kalecik ve Edremit arası 1653 Afet kodu dikkate alınarak yeniden rehabilite edilerek, daha çok rekreasyon alanı ve günübirlik tesisler, yürüyüş yolları, spor tesisleri vb. amaçlı çalışmalara için yeniden planlanmalıdır. Kentin önemli bir ihtiyacı olan yeşil alan ve sosyal alanlara oluşturularak Van halkının Van Gölü'nden maksimum faydalanması sağlanmalıdır. Bu alan içerisinde yer alan Doğal ve Kültürel Sit Alanları 2863 sayılı yasa kapsamında değerlendirilmelidir.

Sonuç olarak, kentsel dönüşüm çalışmalarının plan hazırlığından uygulamaya kadar her projenin halk katılımı ile inşa edilmesi gereklidir. Halk katılımının sağlanması, kentsel dönüşümde ekonomik ve fiziksel yarar yanında '*kamu yararı*' ve '*sosyal yarar*' kavramlarını da planlama süreci içinde *stratejik bir amaç* haline getirecektir.

Van kentinde bir asırlık süreç içerisinde yaşadığı tüm olumsuzluklara rağmen, coğrafik ve stratejik yapısından dolayı, bugünü dünden yarının ise bugünde daha iyi olacağı kanaatindeyiz.

Kaynaklar

Akşener, H. S. (1996). *Van'dan Vaniköy'e*. İstanbul: Mapsan.

Akşener, H. S. (2010). *Van'dan Vaniköy'e 2*, İstanbul: Gökyüzü.

Bekiroğlu, M. S., Subaşı, Y., Öztürk, Ş., YeğİN, M. (2012). *Mimarlık Açısından 2011 Van Depremleri*. Yüzüncü Yıl Üniversitesi 23 Ekim ve 9 Kasım 2011 Van Depremleri Raporu 2011, s. 79-105.

Brant, J. (1840). *Notes of a Journey through a Part of Kurdistan X*. JR. AS., London

Evlıya Ç. (1993). *Seyahatname C. III-IV.*, İstanbul:Üç Dal.

Gümüş, E. (2020). *1990-2018 Yılları Arasında Van İskele Mahallesi'nin Yapısal Değişimi ve Afet Konutlarının İncelenmesi*, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Fen Bilimler Enstitüsü, İnşaat Mühendisliği Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Günel, F. M. (1993). *Eski Van Kent Dokusu Üzerine Bir Deneme*. Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Hovannisian, R. (2016). *G. Tarihi Kentler ve Ermeniler VAN*. İstanbul: Aras.

Jurbert, P. A. (1821). *Voyage en Armenie 1805-1806*, Paris.

Kal'a-i Seng-i Van, Topkapı Sarayı Arşivi, E. 9487.

Karafekioğlu, S. R. (1939). *Güneydoğu I. Genel Müfettişlik Bölgesi*. Ankara, 275.

Kazım Karabekir Paşa, (2009). *Hayatım*. İstanbul: Yapı Kredi.

Kevorkıam, R. H., Paboudjran, P. B. (1913). *1915 Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler*. İstanbul: Aras.

Köker, O. (2005). *100 Yıl Önce Türkiye'de Ermeniler*, İstanbul: Bir Zamanlar.

Kömürcüoğlu, A. (1945). *Van Şehir Planı Raporu, Arkitekt Dergisi*, III, s. 27-29.

Layard, A. H. (1853). *Nineveh and Babylon*, John Murray, London.

Lynch, H., Finnis, B. (1901). *Armenia Travels and Studies II*. New York and Longmans, London

Öztürk, Ş. (1996). *Tarihi Van Evleri, İş Bankası Kültür ve Sanat Dergisi*, S. 32, 1996, s. 61-63.

Öztürk, Ş. (2001). *Eski Van Şehir Surları, Mimarlık İç Mimarlık ve Görsel Sanatlar Dergisi*, S.102, s. 32-34.

Öztürk, Ş. (2002). *Van Gölü Havzası Ortaçağ ve Sonrası Su Mimarisi*. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Öztürk, Ş., (2004). *Mimarlık ve Kent, Turkuaz: Denizin Coğrafyasında Van Eski Van: Şehri*, Mimarlık Dergisi, S. 317, s. 52-54.

Öztürk, Ş. (2005). 1930 Yılına Kadar Van Kenti ve Mimarlık, *UIA Uluslararası XXVIII. Mimarlar Konferansı*, İstanbul, s. 99-102.

Öztürk, Ş. (2005). *UIA TMMOB Mimarlar Odası Diyarbakır-Mardin Bildirgesi*. Van Kenti ve Mimarlık, Ankara, s. 28.

Öztürk, Ş., Yeğin, M. (2012). *Deprem Odaklı Dönüşüm Projelerinin Van Kenti Üzerindeki Etkileri*. 24. Uluslararası Yapı ve Yaşam Kongresi Dönüşüm: Yaşama ve Mekâna Etkileri, (05-07 Nisan 2012 Bursa), TMMOB Bursa Mimarlar Odası, s. 235-246.

Öztürk, Ş., Bekiroğlu, M. S., (2013). *International Van Earthquake Symposium*, (23-27 Oktober 2013), Effectson Structures of 2011 earthquakein Van, s.223

Öztürk, Ş. (2015). *Van Yerel Mimarisi (Van Kalesi-Eski ve Günümüz Van Şehri)*. Yıldız Teknik Üniversitesi / Yüzüncü Yıl Üniversitesi Ortak Öğrenci Çalışması, İstanbul, s. 25-33.

Öztürk, Ş. (2018). *Geleneksel Van Evleri C. I,II*. Kayseri: Ormat Matbaası.

Pehlivanlı, H. (1997). Rus Generali Mayewski'nin Doğu Anadolu Raporu. Van Belediye Başkanlığı Yayın No: 4, İstanbul.

Schultz, E. F. (1840). *Memories Sur de lac de Van et ses Environs*. JA, 3. seri, 141

Shaw, S. J., Shaw, E. K. (1997). *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey I.*, New York: Cambridge University Press.

Süleyman Sabri Paşa (1960). *Van Tarihi ve Kürtler Hakkında Tettebbulalar*. Ankara: Kültür Sanat.

Texier, C. (1852). *Description de l' Arménie la Perse et la Mésopotamie II*. French View all editions and formats, Paris.

TMMOB Mimarlar Odası (1996). *Van 'da Kent ve İmar Sorunları*. Mimarlar Odası Yayınları, Ankara.

TMMOB Mimarlar Odası (1998). *Van Dosyası*, Mimarlar Odası Yayınları, Ankara.

Van Vilayet Salnamesi 1315, (1995). Van Belediye Başkanlığı, Çev. (Allahverdi, Salih, Güven, Osman) Ankara.

Modernleşmenin Yapım ve Yıkım Sarkacında Hareket ve Demiryolu Mekânsallığı

Cemre ŞAHİN KAZICI^{1*}, Özlem ARITAN¹

Öz

Araştırma, modernleşme ile şekillenen ve etkileri günümüze kadar süren yapım ve yıkım süreçlerinin, 'hareket' kavramı ile ilişkisini çözümlenmeyi amaçlamaktadır. Bu kapsamda endüstrileşme etkisinde çeşitlenerek artan hareketliliğin sunduğu yeni olanaklara karşın bir yandan da yarattığı kopuşlar, yapım/yıkım ekseninde değerlendirilmektedir. Kendisi de doğrudan endüstrileşme ile ortaya çıkan ve 'hareket'i somut biçimde örnekleyen demiryolu mekânsallığının, modernleşmenin dönüştürücü, yapım ve yıkımın aynı anda barındıran kaotik yapısına özgü bir kırılma noktası olduğu öne sürülmektedir. Bu bağlamda demiryolu araç-mekânı olan vagonlar bu sürecin bir sahnesi olarak ele alınmakta ve araştırma 'farklı ölçeklerde ilk olma' özelliği taşıyan demiryolu hatlarında kullanılan vagonlar üzerinden örneklendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yapım/Yıkım, Hareket, Endüstrileşme, Demiryolu Mekânsallığı, Vagon

Mobility and Railway Spatiality in the Construction and Destruction Pendulum of Modernization

Abstract

The research aims to analyze the relationship between the construction and destruction processes, which are shaped by modernization and whose effects continue until today, with the concept of 'movement'. In this context, despite the new opportunities offered by the increasing mobility by diversifying under the influence of industrialization, the ruptures it creates are evaluated on the axis of construction/destruction. It is argued that railway spatiality, which itself emerged directly with industrialization and exemplifies the 'movement' in a concrete way, is a breaking point specific to the transformative, chaotic structure of modernization that includes construction and destruction at the same time. In this context, wagons, which are railway vehicle-spaces, are considered as a scene of this process and the research is exemplified through the wagons used on railway lines that have the feature of being the first in different scales.

Keywords: Construction / Destruction, Mobility, Industrialization, Railway Spatiality, Railcar

1. Giriş

Tarih boyunca insanoğlu, çeşitli etkenler karşısında yaşamını sürdürebilmek amacıyla kendisini ve çevresini sürekli olarak dönüştürmek durumunda kalmıştır. Bu sürecin

¹ Dokuz Eylül Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, İzmir

* İlgili yazar/Corresponding author: cemresahinkazici@gmail.com

Bu çalışma Doc. Dr. Özlem Arıtan danışmanlığında yürütülmüş olan "Modernite ve Hareket Kavramlarının Yolun Tanımladığı Mekansal Oluşumlar Üzerinden İrdelenmesi" başlıklı yüksek lisans tezinden oluşturulmuştur.

Gönderim Tarihi / Received Date: 19.04.2021

Kabul Tarihi / Accepted Date: 16.03.2022

merkezinde ise 'hareket'in ve hareketle birlikte gelen üretim/tüketim mekanizmalarının bulunduğu görülmektedir. Bu tarihsel devinim, göçebe yaşamdan yerleşik düzene, ürettiğini tüketen tarım toplumuna geçilmesinin ardından ikinci büyük sıçrayışını endüstrileşme sonucunda tüketerek üreten toplum haline dönüşülmesiyle yaşamıştır. Modernleşme etkisinde yaşanan bu dönüşüm ile 'yaratıcı yıkma' kavramını gündeme getiren yeni toplum düzeni, 'hareket' aracılığıyla bir yandan yeni ve farklı algılamalar ve pratikler geliştirilmesini sağlarken bir yandan da kökleşmiş bazı deneyimlerden kopulmasına, böylece giderek hızlanan bir dönüştürme, yerine koyma eylemi ile yapım ve yıkım sarmalının oluşmasına neden olmuştur.

Endüstrileşme ile ortaya çıkan demiryolları da, kentsel ölçekte mevcut düzeni geliştirme çabalarıyla var olan, ancak sunduğu fırsatlara karşın bir yandan da mekânsal ve toplumsal yaşamda çeşitli kopmalara yol açan bir yenilik olarak modern kentleri şekillendirmiştir. Öyle ki demiryolu, hareketin sınırlarını genişleterek uzak coğrafyaları ulaşılabilir kılmış, devinim içinde farklı mekânsallaşmalar, pratikler ve algılamalar yaratmışken, kapitalist gücün hegemonyasının yayılması, yakınımızda olana uzaklaşma, mekânı deneyimleme sürecinde kimi algılamalarda körelme, sürüklenme gibi olguları da beraberinde getirmiştir. Böylesine karmaşık bir gerçeklik içinde çeşitli olanak ve gerilimleri bünyesinde birleştiren demiryolu mekânsallığının, modernleşme ile birlikte başlayan ve etkileri günümüze kadar uzanan yapım ve yıkım süreçlerinin önemli bir kırılma noktasına işaret ettiği açıktır.

Bu çalışmada da modernleşme ile şekillenen ve etkileri günümüze kadar süren yapım ve yıkım süreçlerinin 'hareket' kavramı ile ilişkisini çözümlemek amaçlanmaktadır. Elde edilen veriler, tüm bu süreçlerin bir kırılma noktası olarak değerlendirilen demiryolu mekânsallığı üzerinden irdelenmektedir. Ulaşım mekânsallığı içinde belki en az araştırılan ancak modernleşme ve yapım/yıkım eylemlerine, hatta bu eylemlerin günümüz dünyasını belirleyiş biçimine ilişkin özgün veriler sunan ve demiryolu mekânsallığının ilk ve son mekânsal hacmi olan vagonlar çalışmanın örneklem alanını oluşturmaktadır. Demiryolu mekânsallığı büyük oranda katedilen mesafelere ve aşılın sınırlara göre gelişim gösterdiğinden 'farklı ölçeklerde' olan, dönüştürücü etkilerinin daha iyi okunabilmesi amacıyla ise 'ilk' olma niteliği taşıyan demiryolu hatları ele alınmıştır. Bu doğrultuda örneklem alanı olarak, demiryolu çağının yaşandığı erken modern dönemde gelişim gösteren; 'şehirlerearası ilk demiryolu hattı' olan Liverpool-Manchester Demiryolu, 'uluslararası ilk demiryolu hattı' olan Liege-Aachen Demiryolu ve 'kıtaya boyu ilk demiryolu hattı' olan Pasifik Demiryolları üzerinde mekânsallaşan vagon örnekleri seçilmiştir.

2. Modernleşmenin Yapım ve Yıkım Sarkacında Hareket

İnsanın özneleşme ve etkinleşme süreci, modernliğin dünyevileşmesi ardından yapmak, yıkmak, bilmek gibi eylemlerin insanlığa devredilmesi ile başlamaktadır (Hardt ve Negri, 2008, s.210). Artık yapılan-yıkılan bir dünya yerine, öznelerin yaparak ve yıkarak ürettiği bir modern dünya vardır (Sezen, 2012, s.9). Ancak tarihteki varlığından farklı olarak bu eylemler, birbirleri ile koşullandırılmaktadır; yapmak için yıkmak, yıkmak için yapmak gerekmektedir. Yapma ve yıkmamanın birbirleri ile sürdürdüğü bu diyalektik ilişki yaratıcı yıkma' kavramını gündeme getirmiştir. Yaratıcı yıkma, modern bireyin yeniye ulaşmak için eskiyi terk etme çabasıyla ilişkilendirilebilmektedir. Yeni, daima eski üzerine kurulur ama eskiyi öldürmez, onu aşındırır, deforme eder, çarpıtır (Tanyeli, 2017, s.261). Tüm bu süreç eski ile yeninin, yapımın ve yıkımın bir arada olduğu kaotik bir durumu örneklemektedir ve 'hareket' kavramı etkisinde çeşitli kırılmalarla günümüzdeki varlığını sürdürmektedir.

İnsan zihni için değişimden kaynaklanan geçişin en somut ve algılanabilir hali olan hareket, kavramın dinamik niteliği sebebiyle birden fazla karşılığa sahiptir. Mimarlıkla ilişkilendirildiğinde ise en temel haliyle 'yer değiştirme' olarak karşımıza çıkmaktadır. 'Hareket', çoğu zaman fiziksel/mekânîk hareket olarak algılansa da, ilk olarak Hegel'in anlatımlarında da tarihin ilk çağlarından bu yana varolan düşünümsellik de bir hareket çeşidi olarak ele alınmaktadır. Bu varlığıyla 'hareket' kavramını maddenin ve düşüncenin hareketi, başka bir deyişle fiziksel ve tinsel hareket olarak iki temel boyutta değerlendirmek mümkündür. Fiziksel hareket ise etken ve edilgen hareket olgularıyla çeşitlenmektedir. Etken hareket bedenini yaya olarak; edilgen hareket ise bedenini bir taşıt, aygıt içerisinde/üzerinde yer değiştirmesi olarak tanımlanabilmektedir. Tarihsel sürece bakıldığında 'hareket' kavramı, tüm çağlar boyunca var olmakla birlikte bugünkü anlamını Endüstri Devrimi'nin düşünsel alt yapısını hazırlayan ve modernleşmeyi besleyen Aydınlanma süreci ile kazanmaya başlamıştır. İnsan aklının merkeze oturtulduğu Aydınlanma sürecinde, daha önce sorgulanmaksızın kabul edilen her durum sorgulanmaya başlamış, böylelikle tinsel hareketlilik artmıştır. Tinsel hareketlilik, bilimsel çalışmaları ivmelendirerek Endüstri Devrimi'ne sebep olmuş ve fiziksel hareketliliği arttıran döngüsel bir süreci başlatmıştır.

Tüm bu varoluş biçimleriyle 'hareket', mevcut durumu değiştirmek, çoğunlukla geliştirmek yolunda bir sonuca ulaşmak için gerçekleştirilen eylemler bütünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bergson'a göre ise hareketin insan algısında sadece sonuca ulaştıran bir eylem olarak yer alması bir sorundur; hareket, başlanılan nokta ve ulaşılan nokta arasında bir itici güç olmasının yanı sıra bir süreci de ifade etmektedir (1991, s.19). Bu süreç içerisinde yaşananlar ve deneyimler ile bir bütün olarak ele alınmalıdır. Bu perspektifle bakıldığında hareket, olumlu ve olumsuz etkileri ile içinde yapım ve yıkım süreçlerini barındıran, kimi zaman bu süreçlerin bir arada yaşandığı ve iç içe geçtiği karmaşık bir durumu ortaya çıkarmaktadır.

Endüstri Devrimi ile gelişen teknoloji sonucunda artan fiziksel hareketlilik, endüstriyel üretimi başlatarak üretim/tüketim döngüsünü hızlandırmış, oluşan yeni iş alanları ile birlikte ihtiyaç duyulan iş gücünü karşılamak üzere kırdan kente insan hareketini başlatmıştır. Bunun sonucunda toprağa bağlı yaşayan toplumların önemli bir kısmı modernleşme sürecinde kentlerde yaşamaya başlamıştır. Simmel'in söylemiyle, o çağa kadar sürekli toprağa basan Avrupalı insan, teknolojinin getirisi olan asfalt, cam, taş veya suni malzemeden oluşan metropol zeminini üzerinde sürüklenir kılınmıştır (akt. Kaya, 2005, s.24). Öte yandan üretimde ve kentsel hareketlilikte yaşanan artışın, ürün ve iş alanında oluşturduğu fırsatlara karşın, kırdan kente doğru akan yoğun nüfus, altyapısı yetersiz olan kentleri hazırlıksız yakalamış ve sağlıksız yapılaşma ile kentlerde bozulmalara neden olmuştur. Ortaya çıkan olumsuz koşullara karşı mimari ve kentsel alanda iyileştirmelere yönelik söylem ve yaklaşımlar ise bu alanda hareketliliği arttırmış ve yeni bir yapım sürecinin tetikleyicisi olmuştur.

Kentlerde artan nüfusun barınma ihtiyacını karşılamak amacıyla saçaklanarak genişleyen kent formu ve artan üretim ekonomisinin ihtiyaç duyduğu pazar alanı ile ivmelenen kentler arası ticaret, yeni ve hızlı ulaşım ağlarına ihtiyacı doğurmuştur. Bu ihtiyaç ve teknolojik ilerlemeler sonucunda geliştirilen demiryolu ulaşım sistemi modern dünyayı hızla sarmaya başlamıştır. Makineleşme ve demiryolu sistemiyle, insan eliyle üretilen ve genelde dar kitlelere ulaşabilen ürünler yerini artık çok kısa sürede milyonlarca sayıda üretilebilen ve daha hızlı şekilde geniş kitlelere ulaştırılabilen ürünlere bırakmaya başlamıştır. Ancak artan üretimin ulaşılabilirliği, üreten toplumların ekonomik yönden gelişmesini, üretemeyen toplumların ise ihtiyaç duydukları ürüne erişmelerini sağlayarak olumlu bir gelişim yaratırken bir yandan da endüstri

kapitalizminin tüm dünyada egemen olmasına ve tüketim ekonomisinin yaygınlaşmasına sebebiyet vermiş, tektipleşmeyi beraberinde getirmiştir. Aynı biçimde, demiryolu mekânları mimari özellikleri ile modern dönemin ilk yapı örneklerini temsil etmeleri sebebiyle, modern yapı anlayışının da bölgeye ulaşmasını sağlamış (Toprak, 2007, s.28), mimaride tektipleşmenin de ilk örneklerini oluşturmuştur. Öte yandan demiryolu, sadece ürünün/yükün değil, insanın, bilginin ve kültürün de rasyonel çerçevede akışına öncülük etmiştir. Bilginin yayılımı evrensel bir gelişim sürecini başlatsa da, kültürün yayılımı önceden sadece o ülkeye ait olan kültürel özelliklerin tüm dünyaya yayılmasına ve hegemonik kültürlerin tetiklediği homojenleşmenin çoğalmasına neden olmuştur.

Bu yönüyle demiryolu hareketliliği, bir yandan üreten toplumlar için ekonomik ilerleme ve bilimin evrensel boyutta gelişimini sağlayarak yapıcı bir süreç tanımlarken, bir yandan da kültürel çeşitliliğin yıkımını ivmelendirmiştir.

Modernleşmenin getirdiği kamusal canlılık ve endüstrileşmenin getirdiği olanaklar ile artan insan hareketi sonucunda modern dönemde göçebelik yeniden var olmuştur. Schulz'a göre 'mimarlığın görevi anlamlı yerler yaratmak', böylece 'insanın mesken tutmasını sağlamak'tır (1984, s.5). Ancak modern dönemde artan hareketlilik mesken tutmayı ve bağıl olarak insanın bulunduğu yere aidiyet geliştirmesini zorlaştırmış, onu yabancılaştırmıştır. Uzaklar yakın olurken, yakınlar uzaklaşmıştır. Bu bağlamda mekânı ve çevreyi algılamada farklılıklar oluşmuştur. Ulaşım da yaşanan gelişmelerin çeşitlendirmiş olduğu etken ve edilgen hareket etkisinde kentli ve mekân arasındaki deneyim farklılaşmıştır. Etken hareketin en temel biçimi yürüme ve kişileryürürken mekânı beş duyusu ile birlikte algılamaktadır. De Certeau'ya göre kenti seyredilmeyi ve kesintisiz bir etkileşim kurmayı sağlayabilmesi açısından yürümek, kentten zevk almanın bir aracı olarak da görülmektedir (2009, s.185-210). Ancak Sennet hareket halindeki bireyin bedensel deviniminin hızlandığını, dolayısıyla fiziksel olarak yer ile bağlantısının kesilmeye zorlandığını düşünerek etken hareket ile çevreyi algılamının güçleştiğini söylemiştir (1996, s.6). Edilgen harekette ise beden pozisyonu sabittir ve hareket eden araçtır. Dolayısıyla sabit konumdaki beden, hareket eden aracın hızına sahiptir ve çevresini bu hız üzerinden algılar. Etken hareketin aksine, bir aracın içinde/üzerinde hareket halinde olan kişiler hiçbir enerji harcamaksızın, tüm dikkatini ve algısını çevresine odaklayabilmekte ancak bir yandan da çevreden izole olmakta, kimi duyularından kopma yaşayarak tamamıyla kenti algılayamamakta ve yaşamın dışında kalmaktadır. Bu sebeple edilgen hareketin etkisinde birey, yaşamı bir pencere/bariyer ardından izleme, seyirci olma durumunda, pasifleşerek modern dünyanın akıntısına kapılmaktadır.

Fiziksel sonuçlarına karşın, tinsel sonuçları da göz önüne alındığında modernleşmenin yapım ve yıkım süreçleri maddi olduğu kadar epistemolojik biçimlerini de kapsayacak boyutta düşünülmelidir. Bu perspektifle bakıldığında 'hareket', erken modern dönemde yapım ve yıkım süreçlerini görünür kılan elverişli bir kavram olarak ön plana çıkmaktadır.

3. Demiryolu Mekansallığı

19. yüzyılda demiryollarının tüm dünyayı sarmaya başlaması ile birlikte modern kent insanı, vagon, istasyon, demiryolu oteli gibi o zamana kadar karşılaşmadıkları yeni mekân tiplerini günlük yaşamlarında deneyimlemeye başlamıştır. Kentlerin çevresinden ve içinden hızla geçen demiryolları, meydana getirdikleri bu yeni mekansal deneyimler ve ilişkili olarak sosyal değişimlerle modern dünyada büyük bir yapım ve yıkım sürecini etkin kılarak endüstri kentlerinin silüetini belirlemiştir.

Demiryolu ulaşımının ortaya çıkardığı ilk mekân vagonlardır. Buharlı lokomotifin çektiği yol aracı mekânı olarak kurgulanan vagonlara erişim noktaları, çeşitli ihtiyaçları karşılamak üzere teknolojinin getirdiği yeni yapım teknikleri ile mekânsallaşarak, kentte birçok insanın bulunduğu odaklar halinde istasyon yapılarına dönüşmüştür. Modern birey için içinde bulunduğu çevreyi terkettiği ve yeni bir çevreyle karşılaştığı odak noktaları olarak istasyonlar, kentte çekim merkezleri oluşturmuş ve çevrelerinde de hızlı biçimde yapım sürecini başlatmıştır. Demiryollarının gelişimi ile birlikte uzak mesafelere gerçekleştirilen seyahatlerin gerektirdiği dinlenme ihtiyacı için istasyon çevresinde kompleks konaklama yapıları inşa edilmiştir. İstasyon ve konaklama yapılarına ek olarak, bu yapıları beslemek üzere çeşitlenerek mekânsallaşan sosyal ve ticari birimler de gelişen yapım sürecinin bir parçası olarak, demiryolu mekânsallığının içinde yer almıştır.

Modernleşme ve endüstrileşme ile birlikte artan hareketliliğin bir sonucu olarak ortaya çıkan ve özünde fiziksel hareketi kurgulamak amacıyla sistemleşen tüm bu demiryolu mekânları, kentlerde yarattığı fiziksel değişimlerin yanı sıra kentlilerin yeni pratikler geliştirdiği sosyal ve kamusal alanlar olarak da modern dünyayı büyük ölçüde etkilemiştir. Modern kent insanı günlük hayatında 'trenin geçeceği saati bekleme', 'istasyonda bekleme', 'istasyon civarlarında kısa bir gezinti/alışveriş yapma', 'işe trenle gitme' gibi farklı aktivitelerle tanışmıştır. Ayrılmak üzere bir araya gelen, bir arada olan ama belki hiç iletişime girmeyen, gitmek için bekleyen, ancak beklerken de içsel yolculuklarına çıkan kentliler bu yeni çelişkili pratiklerin içinde yer alırken, yanından hızla akan kalabalıktan soyutlanarak izleyici konumuna geçmiştir.

Demiryolu mekânsallığı bir yandan sunduğu kamusal ve yeni kolektiflik halleri ile yeni pratikler oluşturarak yapım sürecini, bir yandan da bireyin kalabalıktan koparak iç dünyasına döndüğü, çevresine karşı algısının giderek koptuğu yıkım sürecini örneklemektedir. Barındırdığı bu çelişik açılım ve kapanımlarla modernleşen dünyada yapım ve yıkım süreçlerinin önemli bir kırılma noktasına işaret etmektedir.

3.1. Yol aracı mekânı: Vagonlar

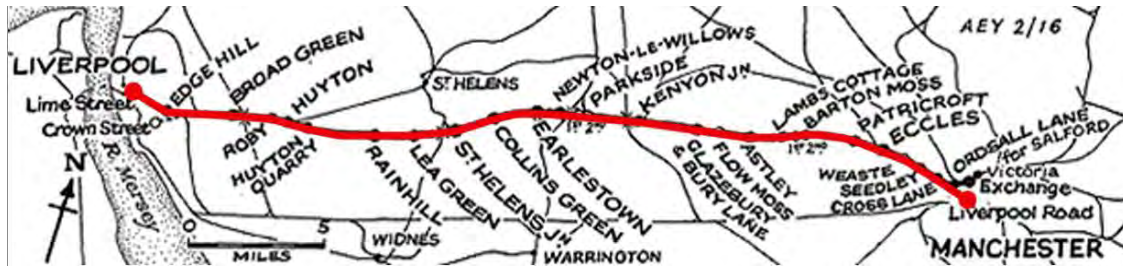
Buharlı lokomotifin geliştirilmesiyle başlayan demiryolu serüveni, teknoloji ilerledikçe ve yeni gereklilikler ortaya çıktıkça çeşitli gelişmelerle varlığını sürdürmüştür. Bu gelişmelere paralel olarak lokomotif ile çekilen yük ve yolcu vagonlarının biçimlenişinde ve işlevsel kurgusunda yaşanan değişimler, gittikçe artan hareketliliğin modern dünyada yarattığı yapım ve yıkım süreçlerini demiryolu mekânsallığı üzerinden görünür kılmaktadır.

İlk demiryolu vagonları mekânsal olarak atlarla çekilen omnibüs vagonları ile benzerlik gösterse de, mekanik güçle daha hızlı hareket etmesi ve daha çok sayıda insanı aynı anda taşıması gibi yenilikleriyle modern birey için yeni bir deneyim oluşturmuştur. O güne dek deneyimlenmemiş biçimde edilgen hareket tanımlayan demiryolu vagonu içerisinde birey kendi yaşam alanından koparak daha önce erişemediği uzaklıklara ulaşabilmektedir. Ancak artık kent içinde aktör olmak konumundan çıkmış, vagonun sahip olduğu hız üzerinden ve pencere arkasından kenti algılayan bir izleyiciye dönüşmüştür. Kentin içinde gezinen ve kenti tüm duyularıyla algılayan birey artık kente dokunma duyusundan alıkonulmuştur. Teknoloji ilerledikçe gelişen vagonların hakimiyetinde, zamanla kenti koklama ve duyma duyusunu kaybetmiştir. Hıza bağlı olarak görme duyusunda eksiklikler başlamıştır ve kentli, belirli bir anlamda kentten kopmuş, daha uzağa gitmek üzere içinden geçtiği yere aidiyetini yitirmeye başlamıştır.

Öte yandan vagon, edilgen hareketlilik içinde yarattığı mekânsallık ile kentlinin ayakta ya da oturarak, yanyana, arka arkaya, yüzyüze bir araya geldiği bir kamusal alan tanımlamış, böylelikle yeni karşılaşmaları ve ilişkileri mümkün kılarak modern bireye yeni pratikler kazandırmıştır. Ancak belki aynı yerlerden aynı yerlere gitmek üzere birlikte hareket eden bireylerin, kalabalık içinde iletişimi azalmaya ve yabancılaşma duygusu yoğunlaşmaya başlamıştır. Uzaklara yolculuk ederken yakınından ve yakınındakilerden kopan kentli kendi içine dönmüş, içsel yolculuğuna dalar olmuştur.

Daha önce değinildiği gibi modern dünyada böylesine bir fiziksel ve tinsel hareketlilik içinde, bireye teknolojinin getirdiği olanakları sunmuş ve yeni pratikler inşa etmiş ancak buna karşın onun eski deneyimlerini yıkarak elinden almıştır. Tüm sonuçlarıyla vagonlar da, modernleşmeyle kamusal hayatta çeşitlenerek artan canlılığın, kentsel hareketliliğin ve deneyimsel kopuşların oluşturduğu yapım ve yıkım süreçlerinin bir sahnesi olarak değerlendirilmektedir. Özgürce yürüyerek deneyimlediği küçük çevrelerden, başkalarının tanımlanmış bir hat üzerindeki vagonlar içerisinde geçmeye başlayan modern kentli, önce kent sınırlarını, ardından ulus sınırlarını aşarak kıtboyu mesafeler katetmiştir. Günümüzde normalleşen tüm bu yolculuğa ilişkin edimler, dönemi içerisinde her ölçek atlayışı ile insan yaşamında muazzam bir dönüşümü tariflemektedir.

3.1.1. Şehirlerarası ilk demiryolu hattı– 19. yüzyıl başları *Liverpool-Manchester hattı ve vagon mekansallığı*

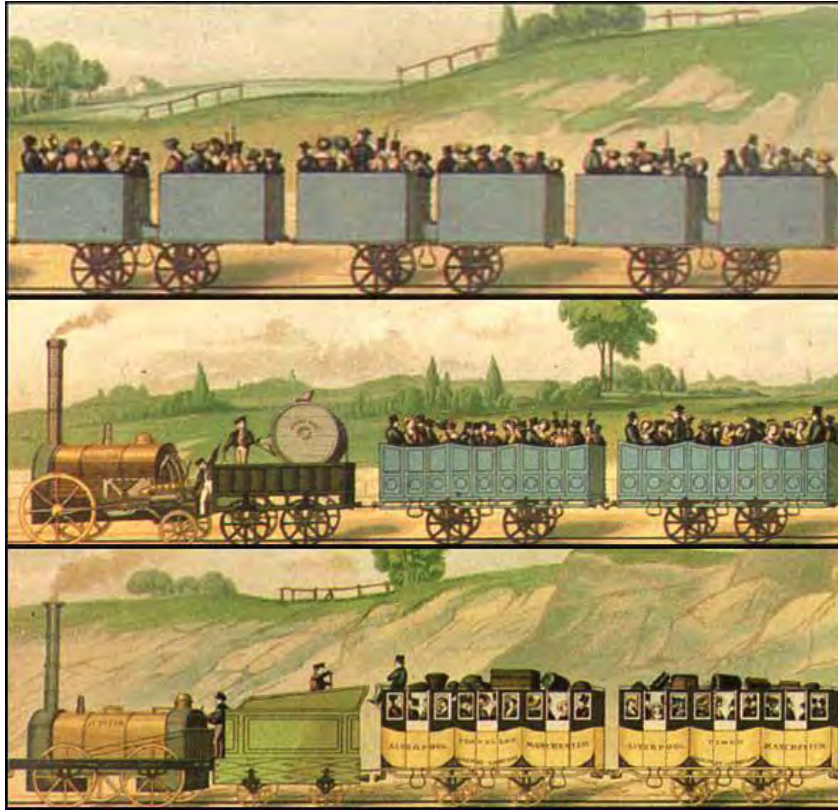
Şekil 1: Liverpool-Manchester arası demiryolu hattı (Yazar tarafından hazırlanmıştır.)

Tarihteki ilk şehirlerarası demiryolu hattı 1830 yılında, endüstrileşme ile artan pazar alanı ihtiyacını karşılamak amacıyla İngiltere'nin endüstri kenti olan Manchester ile liman kenti olan Liverpool arasında inşa edilmiştir (Yücel ve Taşar, 2016, s.298) (Şekil 1). Böylelikle demiryolu ve denizyolu ile oluşturulmuş ticaret ağı üzerinden sermaye ve ürünün taşınımı hızlanmış, öte yandan İngiltere'de gelişen kapitalist gücün hegemonyası da tüm dünyaya yayılmaya başlamıştır.

İnşa edilen ilk istasyon, temel teknik gereksinimleri karşılamak üzere mekânsallaşan Liverpool ayağındaki Crown Street İstasyonu'dur. Kent merkezine uzak olması sebebiyle istasyona ulaşan yeni bir yol yapılmış, yolcular bu yoldan omnibüslerle istasyonlara taşınmıştır (Ferrarini, 2004, s.87). Yeni yolların açılmasıyla çevresinde başlayan yapım sürecine karşın iki farklı ulaşım sistemi arasında aktarma yapılan bu yeni yolculuk deneyimi, erken dönemde yaşam pratiklerini zorlaştırmıştır. Bunun sonucunda Crown Street İstasyonu yolcu taşımacılığına kapatılmış ve 1836 yılında Liverpool kent merkezinde Lime Street İstasyonu inşa edilmiştir.

Liverpool-Manchester Demiryolu Hattı üzerinde kullanılan tarihteki ilk yolcu vagonlarının üzeri ve yanları açıktır. Yolcular hava şartlarından ve lokomotifin yarattığı kirlilikten korunamadıkları için yolculuk boyunca en eski ve kötü kıyafetlerini giyme alışkanlıkları geliştirmişlerdir. Bu olumsuz şartlar sebebiyle teknolojik gelişmeler

paralelinde iyileştirilmiş ve her tarafı kapalı olan vagonlar üretilmiştir. Vagonlar çeşitlendikçe içerdikleri mekânsal şartlara göre farklı toplumsal sınıflara özgü kılınmıştır. Aynı tren üzerinde farklı toplumsal sınıflar için özelleşen üç türde vagon üretilmiştir. Böylelikle aynı yerden aynı yere birlikte yolculuk yapan modern toplum, aslında aynı tren içinde keskin hatlarla birbirinden ayrılmıştır. Bu ayırım, endüstri toplumunda keskinleşen sınıf ayrılıklarını vagonlar üzerinden görünür kılmaktadır. Üretilen ilk 3.ve 2. sınıf vagonların üzeri ve yanları açıktır. 3. sınıf vagonlarda ayakta yolculuğa karşın, 2. sınıf vagonlarda oturma birimleri eklenmiştir. 1. sınıf vagonlar ise tamamıyla kapalıdır ve oturma birimlerine sahiptir (Şekil 2). Zamanla iyileştirmeler yapılarak her vagona üç yolcu bulunan üç ayrı kompartıman tasarlanmış ve kompartımanlar gösterişli dekorasyonlarla hızla geliştirilmiştir (url-6). Böylelikle vagonlar içinde ayakta, oturarak, yanyana, arka arkaya ya da farklı kompartımanlarda ama aynı trende olmak üzere yeni yolculuk ve birliktelik halleri tanımlanmıştır.

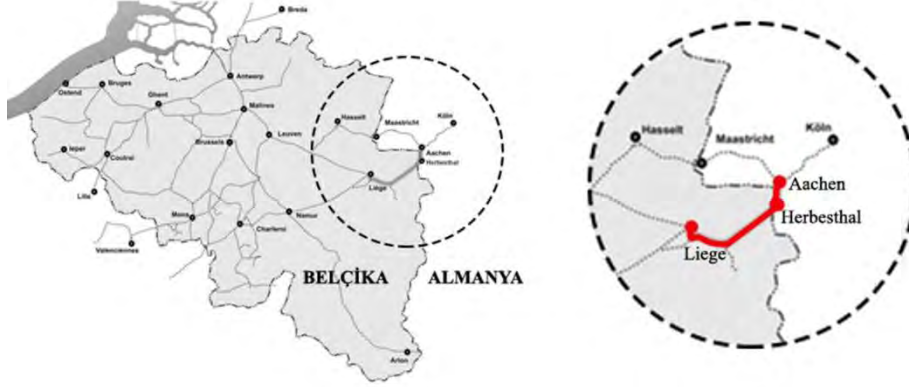
Şekil 2: 3. sınıf vagonlar –AJC Bourne litografı 1839 (url-8)

2.sınıf vagonlar –AJC Bourne litografı 1839 (url-7)

1. sınıf vagonlar –AJC Bourne Litografı 1839 (url-6)

Kentte yürüyen kişi çevrenin bir parçası olarak, dokunma, görme, duyma, koklama duyularıyla birlikte çevreyi algılamak, üstü ve yanları açık vagonlarda seyahat eden kişinin çevre ile kurduğu ilişki dönüşmeye başlamıştır. Hava şartları, lokomotifin yarattığı kirlilik ve gürültü gibi yıkıcı etkilere karşın açık vagonlarda kişi kolektif bir edilgen hareket içinde çevreyi görme, duyma ve koklama duyusuyla birlikte algılamaya devam etmektedir. Yıkıcı etkilerden korunmak üzere üretilen kapalı vagonlarda seyahat eden birey ise çevreden keskin bir sınır ile kopmuştur, artık kenti duyma ve koklama duyuları ile algılayamamaktadır. Bu durum modern dünyada Heidegger (1971) ve Schulz'un (1984) anlatımlarında vurguladığı mekânı 'yer'leştirme ve aidiyet geliştirme olgusunun zayıflamasının ve yabancılaştırıcı etkinin kuvvetlenmesinin yansımalarından biri olarak değerlendirilmektedir.

3.1.2. Uluslararası ilk demiryolu hattı – 19. yüzyıl ortaları *Belçika-Almanya hattı ve vagon mekansallığı*

Şekil 3: Belçika Demiryolları ve 37. hattı - 1920 öncesi (Yazar tarafından hazırlanmıştır.)

Endüstriyel üretime paralel olarak artan pazar alanı ihtiyacı, 19. yüzyıl ortalarına gelindiğinde ülke sınırlarını aşmaya başlamış ve uluslararası ilk demiryolu 1843 yılında Belçika ile Almanya arasında inşa edilmiştir (Engin 1993, s.17) (Şekil 3). Belçika Demiryolları 37. hattı olarak açılan demiryolu, Aachen madenlerini ve yeni çelik üreticilerini, endüstri kenti olan Liege'ye bağlayarak, bölgelerin ekonomik olarak kalkınmasını sağlamıştır (Block ve Palasky, 2011, s.318).

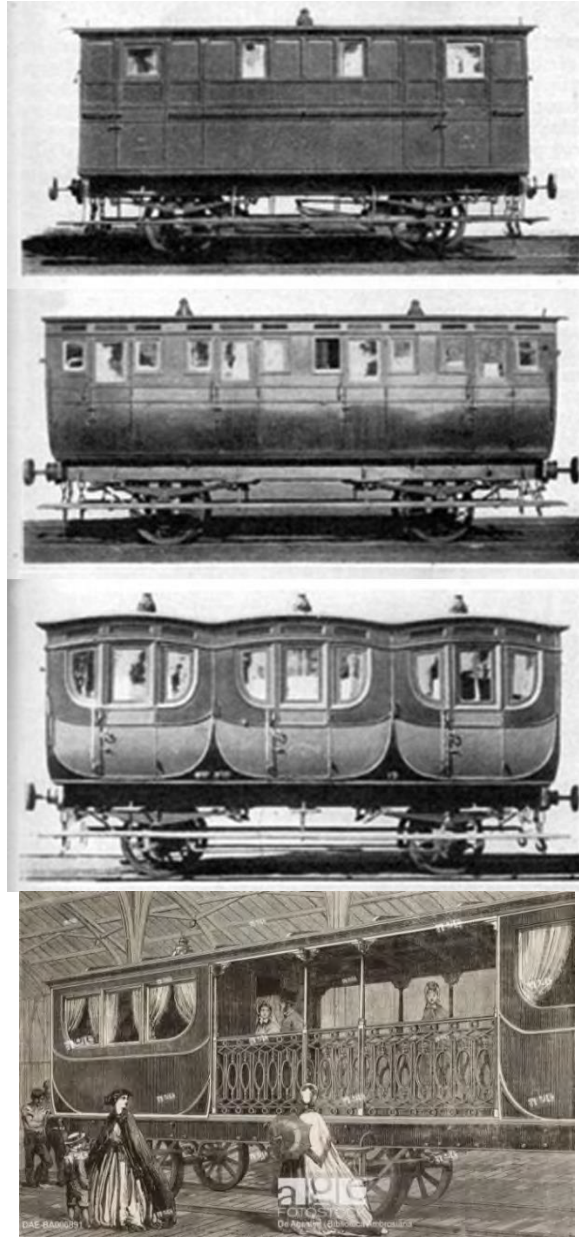
Ülkelerin daha kısa sürede aşılmaya başlaması modern insanda uzaklık ve sınır algısını değiştirmiştir. Yük ve insan ile birlikte dil ve kültür de sınırları hızla aşmaya başlamış, demiryolu ile birbirine bağlanan ülkeler arasında kültür geçişleri artmış ve özellikle hegemonik gücün, kültürün belirlemeye yöneldiği homojenleş/tir/me süreçleri kendini göstermiştir. Böylelikle Bermann'ın (1994) da ifade ettiği gibi, modernite ile birlikte farklı coğrafyalarda farklı kültürlerin görece mutlak bir biçimde gelişmesi zorlaşmaya başlamıştır. Bu bağlamda demiryolları çeşitli kültürlerin tanınmasına fırsat vermesinin yanı sıra kültürel çeşitliliğin yıkımına giden yolu da desteklemiştir.

Belçika Demiryolu'nun içinden geçtiği sınır kasabası olan Herbesthal'de, dünyanın ilk sınır istasyonu inşa edilmiştir. Diğer istasyonlardan farklı olarak sadece kasabanın değil, Almanya'nın kapısı olan Herbesthal İstasyonu, farklı kültürlerde bireylerin karşılaştığı yeni bir kamusal alan tanımlamıştır. İstasyonun niteliği sebebiyle resmi işlemler için uzun süre bekleme gerekliliği, istasyon çevresinde hızla konaklama birimlerinin ve ticari mekanların oluşmasını, başka bir deyişle yeni bir yapım sürecinin başlamasını sağlamıştır.

İlk yolcu vagonlarında karşılaşıldığı gibi, Belçika Demiryolları'nda da modern dönemde belirgin hale gelen sınıf ayrılıklarının demiryolu mekânsallığına bir yansıması olarak üç farklı sınıfta yolcu vagonu kullanılmıştır ve tamamı kapalıdır (Şekil 4). Gelişen demiryolu teknolojisi ile daha hızlı hareket eden vagon penceresinden kent, bozulmuş görüntülerle akmaktadır. Koklama ve işitme duyusundaki kopmalar ile çevre algısı zayıflamış birey, görme duyusundaki bozuk görüntü yansımaları ile de çevreden tamamen yalıtılmıştır.

3. sınıf yolcu vagonlarında daha çok yolcu bir arada yolculuk yaparken, 2. ve 1. sınıf vagonlar kompartimanlara ayrılarak özelleştirilmiştir. Kent ile arasına konulan keskin sınırlar ardından, aynı vagona diğer yolcularla arasına konulan bu sınır ardından birey, çevresinden koptuğu gibi çevresindekilerden de tamamen yalıtılmıştır. Çevreye karşı tüm algıları zayıflayan birey, iç dünyasına dönmüştür.

1. sınıf vagonlar özel iç tasarımlarla daha konforlu hale getirilmiştir (url-4). 1862 yılında 1. sınıf vagonlara yarı-açık sigara içme alanı eklentisi yapılmıştır (Şekil 4). Bu eklenti ile birey, kimi zaman kapalı vagon içerisinde oturarak, kimi zaman yarı-açık alanda ayakta durarak, farklı sosyal ilişkiler içerisinde yolculuğunu sürdürmektedir. Ortaya çıkan bu yeni hareket tipleri ve bağlı olarak yeni deneyimler, bireyin içinden geçtiği çevreyi kimi zaman koklayarak ve duyarak, ancak kimi zaman da tamamen uzaklaştırarak çevreyi algılamada farklılaşmaların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Yarı-açık sigara içme alanları ile farklı kompartımanlardaki yolcuların bir araya gelebilmesi ve tren içinde kurgulanan yeni birliktelik halleri, modern dönemde ivmelenen kolektif/kamusal hayatı vagonlar üzerinden örneklemektedir. 'Sigara içme alanı' olarak kurgulanan bu eklentiler, vagonlar arasında geçişlerin yapılabildiği ve farklı birimlerden oluşan yaşam alanlarının şekillenmeye başlamasının ilk izleri olarak değerlendirilebilmektedir (url-1).

Şekil 4: Üstte Belçika 1. 2. ve 3. sınıf yolcu vagonları – 1860 (url-4)
Altta Belçika 1. sınıf yolcu vagonu, sigara içme salonu eklentisi – 1862 (url-1)

3.1.3. Kitaboyu ilk demiryolu hattı– 19. yüzyıl sonları Pasifik hattı ve vagon mekansallığı

Şekil 5: Pasifik Demiryolları (Yazar tarafından hazırlanmıştır.)

İlk kıta boyu demiryolu hattı, Amerika'nın batısındaki kaynakların, doğudaki pazarlara taşınmasını sağlamak üzere, 1869 yılında kurulan ve New York ile San Francisco'yu birbirine bağlayan Central ve Union Pasifik Demiryolu Hatlarıdır (Şekil 5). Pazar alanının genişliği sebebiyle, hat boyunca yeni fabrikalar ve sanayi kentleri inşa edilmiştir. Bu yapım süreci, günümüz gelişmiş Amerikan kentlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Kıta boyu demiryolu hattı ile, önceleri at arabalarıyla geçmesi aylar süren 5000 km'lik yol bir haftada geçilebilir kılınmış, modern bireyin uzaklık algısı büyük ölçüde farklılaşmıştır.

Pasifik Hatlarının birleşim noktası olan Ogdén'de, demiryolu ulaşımı kullanımının artması ve geçilen istasyon sayısının da fazlaşmasıyla yoğun bir yolcu hareketini karşılayacak biçimde mekânsallaşan Ogdén Union İstasyonu inşa edilmiştir. Konaklama ve yeme içme birimleri istasyon içerisinde çözümlenmiştir. Önceleri demiryoluyla ulaştığı ara kentte barınma ve beslenme ihtiyaçlarını karşılamak için kentin sokaklarında yürüyen modern birey, artık tüm ihtiyaçlarını istasyon yapısı içerisinde karşılayarak yolculuğuna devam etmiştir. Demiryolu mekânsallığı ile sunulan bu olanaklara karşın, modern birey algısında kent artık sadece içinden geçilip gidilen bir çevre haline gelmiştir.

Gelişen demiryolları ile aşılacak mesafeler arttıkça ulaşım süreleri uzamış, buna bağlı olarak gece yolculukları gerçekleşmeye başlamıştır. Ancak uzun yolculuklar için vagonlardaki oturma birimleri konfor açısından yetersiz bulunmuştur. Bunun üzerine 1865 yılında Amerika'da George Mortimer Pullman tarafından modern yataklı vagonlar kurgulanmıştır (Şekil 6) (Fot. 1). Tanımadığı insanlar ile birlikte, aynı vagona yan yana, alt alta yataklarda uyumak üzere birey, pencereden akan görüntülere ve iç dünyasına dalar. Artık kentli, edilgen hareket içinde, oturarak, ayakta, yatarak, aktif ve pasif biçimlerde bir arada yaşama pratikleri ile tanışmıştır.

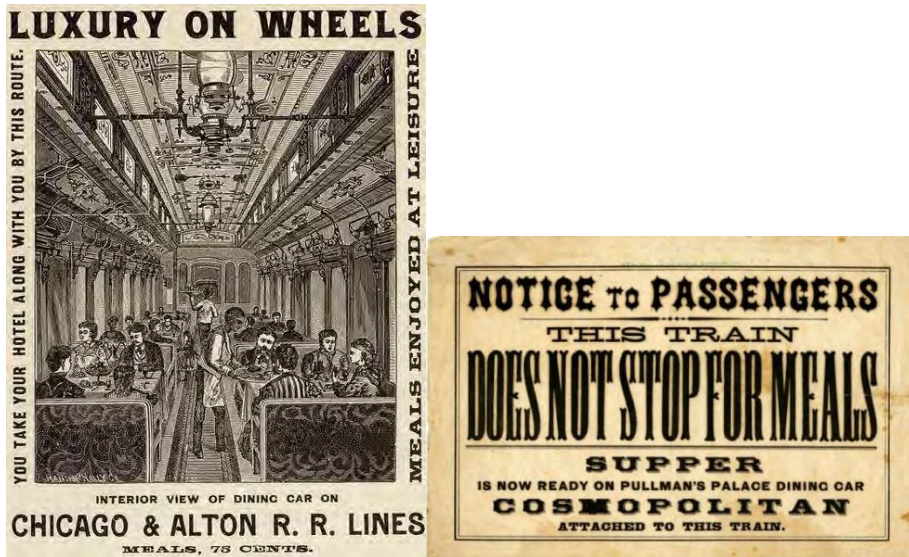

Şekil 6: Pullman'ın tanıtılan ilk modern yataklı vagonu -1865 (url-5)

Fot. 1: Pasifik Demiryolları – Pullman vagonu (url-5)

Pasifik Demiryolları'ndaki gibi uzun mesafeler aşmaya başlayan ilk buharlı trenler, teknik ihtiyaçların yanısıra yolcuların yemek molası vermesine de olanak sağlayacak biçimde istasyon dışı duraklamalar yapmak zorunda kalmıştır. Yolculuk süresini uzatan bu sorunun önüne geçebilmek için, 1868 yılında Pullman, yatak birimlerinin olduğu vagona ek olarak yemek salonu vagonuna da sahip olan ilk tren "The Delmonico"yu üretmiştir (url-3). Dönemi için büyük bir gelişmeyle ön plana çıkan bu yenilik, önemli bir fırsat olarak çeşitli afiş ve notlarla tanıtılmıştır (Şekil 7). Modern birey, vagon penceresinde sürekli değişen görüntüler/manzaralar eşliğinde bir yandan sınırlar aşarken bir yandan yemek yeme gibi yeni bir deneyim yaşamaya başlamıştır.

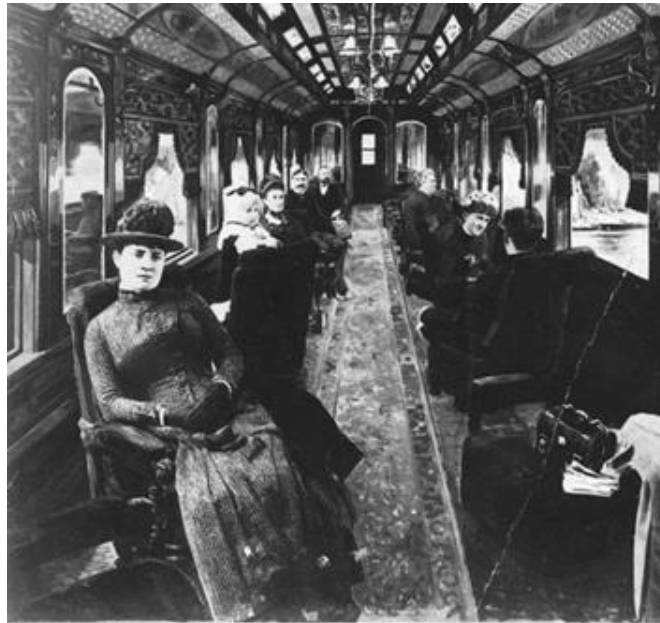
Şekil 7: İlk yemek vagonunun tanıtımı – 1868 (url-9)
Central Pasifik Demiryolu notu-1870 (url-9)

1887 yılında antre vagonların icadıyla, vagonlar arası geçiş mümkün olmuştur (Şekil 8). Yataklı vagonlar ile misafir odası vagonları, sigara içme vagonları ve yemek yeme vagonları birbirleriyle bağlantılı olacak şekilde ayrılmıştır. Süreç içerisinde demiryolları, kütüphane, kafe, büfe gibi vagonlarla geliştirilmiş, “otel araç” benzetimleriyle yaşam alanı olarak üretilmeye başlamıştır. Vagon algısı artık tümüyle değişmiştir. Modern insan gündelik hayatta deneyimlediği sosyal yaşamını, mobil bir yaşam alanı içerisinde sürdürmeye devam etmiştir. Sosyal hayatın farklılaşan sürekliliğine karşın, kentten ve kentsel yaşamın olanaklarından kopmuş birey, o güne kadar deneyimlemediği birçok yeni mekansal pratik ve birliktelik hali ile tanışmıştır.

Şekil 8: 1887- Antre vagonun icadı (url-5)

Önceleri ulaşımı odağına alan ve zamanla uyku ihtiyacını karşılamaya yönelik tasarlanan vagonlar artık sosyal mekân önceliği ile çeşitli birimlere ayrılarak tasarlanmaya başlamıştır. Öyle ki olumsuz koşullardan dolayı eski ve yıpranmış kıyafetleri ile vagona binen yolcular artık kamusal bir sahnede yer aldıkları düşüncesiyle, şık ve gösterişli kıyafetlerini giyerek yolculuk yapmayı tercih eder hale gelmiştir (Fot. 2). Bu durumun modern dönemde artan kamusal hareketliliğin bir gerekliliği olarak ortaya çıktığını söylemek mümkündür.

Fot. 2: Misafir odası vagonu (url-2)

19. yüzyıl başlarında kısa mesafeler arasında ayakta yolculuk yapılabilen vagonlar, 19. yüzyıl sonlarına gelindiğinde kitaboyunca kentleri hızla aşarken, vagon içerisinde zorunlu ihtiyaçların karşılanabildiği, kolektif/kamusal yaşantının yeni pratiklerle sürdürüldüğü bir yaşam alanına dönüşmüştür. Ancak modern birey hızlanan hareketin

ve vagon içerisinde sürdürdüğü aktif ilişkilerin etkisiyle içinden geçtiği çevreleri tamamen algılamaz hale gelmiştir.

Zamansal akışı 'yer' duygusunun yerine koymuş, yere olan aidiyetini kaybetmiştir. Değişim modern dünyada yıkararak yapmaktır (Tanyeli, 2017, s.261). Hiç şüphesiz vagonlardaki bu değişim de, değişimin doğası gereği bir yandan yeniyi oluştururken diğer yandan eskiyi yıkmıştır. Modern birey, yeni pratikler ve deneyimlerle tanışırken, eski pratik ve deneyimlerinden kopmuştur.

4. Değerlendirme Ve Sonuç

İnsanoğlunun tarih boyunca hayatta kalmak üzere sürdürdüğü çabaların odağında yer alan 'hareket' kavramı, modernleşme ve endüstrileşme etkisinde çeşitlenerek, kentsel yaşamı geri dönüşü olmayan biçimde şekillendirmiştir. Hareketin itici gücüyle yaşanan bu dönüşüm, etkileri günümüze dek süren yapım ve yıkım süreçlerini başlatmış ve kimi zaman bu süreçlerin bir arada yaşandığı kaotik bir durum yaratmıştır.

Kendisi de doğrudan endüstrileşme ile ortaya çıkan demiryolu mekânsallığı da, çeşitli açılım ve kapanımları bir arada barından bu çelişik durumun bir kırılma noktası olarak ön plana çıkmaktadır. Demiryolları tanımladığı etken/edilgen, fiziksel/tinsel hareket ile modernleşen dünyada kentsel hareketliliği çeşitlendirerek arttırmış, bir yandan sunduğu olanaklarla yeni pratiklerin ortaya çıkmasını sağlarken bir yandan da var olan deneyimlerden kopulmasına ve yapım/yıkım sarmalının oluşmasına neden olmuştur.

Demiryolu mekansallığının oldukça az araştırılan ancak kompakt ve çok katmanlı görünen bir parçasını oluşturan araçmekanı vagonlar, modern dönemde hareket kavramının varoluş biçimlerini görünür kılmakta ve günümüz yapım ve yıkım süreçlerine dair özgün veriler ortaya koymaktadır. Tarihsel gelişimi içerisinde değerlendirildiğinde vagonlar, edilgen hareket tanımlayarak modern bireyi daha uzaklara taşıırken bir yandan da onun çevre ile kurduğu ilişkinin giderek zayıflamasına sebep olmuştur. Tüm duyuları ile kenti deneyimleyen birey, artık kentin içinden hızla geçerken, sırasıyla dokunma, koklama, duyma, görme duyuları üzerinden kent ile kurduğu ilişkiyi kaybetmiştir. Öte yandan vagonlar modern bireye daha önce hiç deneyimlemediği bir kamusal mekân sunarak farklı birliktelik biçimlerini ortaya çıkarmış, yeni pratikler geliştirmesini sağlamıştır. Ancak çevresiyle ilişkisi kesilen modern birey kimi zaman bu hareketlilik ve kalabalık içinde yalnızlaşarak iç dünyasına dönmüştür. Yolculuk içindeki bu içsel yolculuk, fiziksel hareket ve tinsel hareketin modern dönemde iç içe geçtiği karmaşık durumu örnekleemektedir. Mesafelerin artması ve teknolojinin gelişimiyle birlikte vagonlar artık sadece bir ulaşım aracı olmaktan öteye geçmiş ve yaşam alanına dönüşmüştür. Modernleşen dünyada birey, kendi yaşam alanlarından uzaklaşırken mobil bir yaşam alanı içerisinde, yeni deneyimlerle karşılaşmıştır. Vagonlar üzerinden okunabilen tüm bu iyileştirme, geliştirme çabaları ve onların beraberinde getirdiği kopmalar, hareket kavramının yapım ve yıkım süreçleri üzerindeki etkisini somut biçimde örnekleemektedir.

Araştırma kapsamında demiryolu mekânsallığına yönelik incelemeler, bir kırılma noktası oluşturduğu değerlendirilmesi ile 'erken modern dönem' içerisinde yaşanan öncü gelişmelerle sınırlandırılmıştır. Modernleşme ile birlikte kavramsallaşan 'yaratıcı yıkma'nın ve günümüze kadar çeşitlenen yapım/yıkım süreçlerinin 'hareket' kavramı ile ilişkisinde öze yönelik süzülen bilgiler, tüm bir 20.yy.'ın ve günümüzün demiryolu mekansallığını kavrama açısından da yararlı görünmektedir. Günümüze gelindikçe teknolojik gelişmeler sonucunda ulaşımda havayolunun baskın rol oynamaya

başlaması sebebiyle demiryolu çevrelerinde yaşanan değişimler ve görece kısa mesafelerin aşılmasında yüksek hızlı ve yer altı demiryolu sistemlerinin kullanılması ile çeşitlenen deneyimler (vagon içi mekânsallığında çevreden kopuşun güçlenmesi ve yüksek hız içinde yeni deneyimlerin devreye girmesi) süregelen yapım ve yıkım süreçlerinin güncel yansımaları olarak algılanabilir. Erken döneme ilişkin çıkarım ve bilgiler tüm bu güncel süreçleri tanımlayıp anlamayı kolaylaştırmaktadır. Başka bir deyişle karmaşık bir gerçeklik içinde çeşitli açılım ve kapanımları bünyesinde birleştiren demiryolu mekânsallığı, etkileri günümüze kadar uzanan ve daha da katmanlaşan yapım ve yıkım süreçlerine işaret etmektedir. Teknolojinin, insan-sermaye-ürün-bilgi akışını küresel düzeye taşıdığı, bu kapsamda bir salgının da pandemi düzeyinde yaşandığı ve tüm pratikleri zorladığı ancak bir yandan da bilgi, çözüm akışının sürdürüldüğü günümüz ortamında, endüstrileşme ve modernleşme ile gelen hareket, yapım ve yıkım süreçlerini bugünün gerçeklik ve algılarının öncüleri olarak değerlendirmek mümkündür.

Kaynaklar

- Bergson, H. (1991). *Matter and memory*. (N. M. Paul Çev.). New York: Zone Books.
- Berman, M. (1994). *Katı olan herşey buharlaşıyor*. İstanbul: İletişim Yayınları
- De Block, G. & Polasky J. (2011). Light railways and the rural-urban continuum: technology, space and society in late nineteenth-century Belgium. *Journal of Historical Geography*. 37, (3), 312-328.
- De Certeau, M. (2009). *Gündelik hayatın keşfi - I*. (L. A. Özcan, Çev.) Ankara: Dost Kitabevi.
- Engin, V. (1993). *Rumeli Demiryolları*. İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Ferrarini, A. (2004). *Railway stations from The Gare De L'est To Penn Station*. Milano: Electa Architecture.
- Hardt, M. ve Negri, A. (2008). *İmparatorluk*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Hegel, F. (1977). *Phenomenology of spirit*. (A. V. Miller Çev.). New York: Oxford University Press.
- Heidegger, M. (1971). Building dwelling thinking. (A. Hofstadter Çev.) *Poetry, language, thought* içinde (141-160). New York: Harper Colophon Books.
- Kaya, B. (2005). *Hareket kavramının modern mimarlığa etkileri üzerine bir araştırma*, Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Norberg-Schulz, C. (1984). *Genius loci: Towards a phenomenology of architecture*. New York: Rizzoli.
- Sennett, R. (2008). *Ten ve taş: Batı uygarlığında beden ve şehir*. (T. Birkan Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Simmel, G. (1996). Metropol ve zihinsel yaşam, *Cogito*, (8), 81-87.

Tanyeli, U. (2017). Yıkarak yapmak: Anarşist bir mimarlık kuramı için altlık. İstanbul: Metis Yayınları.

Toprak, Z. (2007). Cumhuriyet, demiryolu ve laiklik: Bir “modenite” metaforu. İçinde; Toplumsal Tarih (26-31). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları

Yücel, M. S. ve Taşar, M. M. (2016). *Demiryolunun stratejik önemi ve erken cumhuriyet döneminde demiryolu siyaseti*. Vakanüvis- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi, (1), 293-342.

Sezen, B. (2012). Yaratıcı yıkmanın dönüşüm ekseninde değerlendirilmesi (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul.

İnternet Kaynakları

(Url-1) Magnoliabox

<https://www.magnoliabox.com/products/the-international-exhibition-belgian-first-class-railway-carriage-with-smoking-saloon-attached-1862-lc100411-0854-1>

(Erişim 01.09.2019)

(Url-2) Oldphotoarchive

<http://oldphotoarchive.com/stories/train-travel-in-the-1800s-15-photos/3>

(Erişim 18.02.2019)

(Url-3) Pullman-museum

<https://www.pullman-museum.org/pdfs/delightOfPullmanDining.pdf>

(Erişim 18.06.2019)

(Url-4) Railwaywondersoftheworld

https://railwaywondersoftheworld.com/belgian_railways.html

(Erişim 01.09.2019)

(Url-5) Railwest

<http://www.railswest.com/pullman.html>

(Erişim 08.01.2019)

(Url-6) Spartacus-educational

<https://spartacus-educational.com/RAfirst.htm>

(Erişim 02.05.2019)

(Url-7) Spartacus-educational

<https://spartacus-educational.com/RAsecond.htm>

(Erişim 02.05.2019)

(Url-8) Spartacus-educational

<https://spartacus-educational.com/RAthird.htm>

(Erişim 02.05.2019)

(Url-9) Wikiwand

http://www.wikiwand.com/en/Luxury_trains

(Erişim 03.09.2019)

İklimin İran Gacar Dönemi (1794-1925) Hamamlarının Mimari Tasarımı Üzerindeki Etkisi; Sıcak ve Soğuk İklim Örneği

Hossein ZOLFAGHARI^{1*}, Mahsa KORDHAGHI¹, Ruşen YAMAÇLI²

Öz

Hijyen konusu uzun zamandan beri önemli olup, modernleşme ile birlikte daha da önem kazanmıştır. Tarih boyunca dünyanın birçok yerinde farklı biçimlerde yıkanma alanları ortaya çıkmıştır. İran'da hamamların formu ve mimarisi farklı tarihsel dönemlerde birçok değişikliğe uğramıştır, ancak mekânsal yerleşim düzeni her zaman sabit bir örüntü izlemiştir.

İran'da bugüne kadar varlığını koruyabilen hamamların çoğu Safevi (1501-1736), Zend (1750-1794) ve Gacar (1794-1925) dönemine aittir. Gacar dönemi hamamları bu üç dönemin hamamları arasında en az hasar gören ve en iyi şekilde yaşamını sürdürebilen ve farklı iklimlerde birçok sayıda örneği bulunması nedeni ile bu çalışmanın örnek dönemi olarak seçilmiştir. Bu çalışma, Gacar dönemindeki İran hamamlarının iklimsel tasarım modelini belirlemeyi amaçlamaktadır. Bu amaca ulaşmak için bu çalışmada örnek çalışması olarak seçilen hamamların plan morfolojisi, kullanılan malzemeler, mekan orantıları ve mimari süslemelerinin iklimle olan ilişkileri araştırılmaktadır. Bu bağlamda, İran'ın dört iklimi arasından, soğuk ve sıcak ikliminden dört hamam (ikisi soğuk ikliminden, ikisi sıcak iklimden) saha (gözlem) ve kütüphane araştırması yöntemi ile, inceleme altına alınmıştır.

Bu çalışmanın sonucunda iklimsel mimari özelliklerinin araştırıldığı hamamların, çoğunun ana mekânlarının geometrik şekillere göre oluşturulmuş olması ve birbiriyle olan benzerliklerine ve bu nedenle üsluplarının aynı olduğuna ve bu hamamların bulunduğu sıcak ve soğuk iklimlerde genellikle taş, kireç ve harcın ana yapı malzemeleri olarak kullanılması ayrıca Binelerin (soyunma alanı), Germhaneler'den (sıcaklık) daha büyük olması sonucuna varılmıştır. Bunlara ek olarak, soğuk iklimlerde Bine ve Germhane alanlarının, hamamın toplam alanı içinde sıcak iklimlerdekinden daha büyük olması ve buna rağmen soğuk iklimde hamamların toplam alan ölçüsü, sıcak iklimlere göre daha küçük olması detayına ve ortalama olarak sıcak iklimde hamamlarda uzunluk-genişlik oranınının 1:6 ve soğuk iklimde ise bu oranın 1:3 olduğu, ayrıca hamamların süslemelerinin iklim koşullarına dayanarak genellikle kireç sıvı, fayans ve Karbandi'den (İran mimarisine özel tavan süsleme tekniğidir) oluştuğu sonuçlarına varılmıştır.

Anahtar kelimeler: Tarihi hamamlar, İklimsel tasarım, Soğuk iklim, Sıcak iklim, İran mimarisi, Gacar dönemi.

¹ Eskişehir Teknik Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, Eskişehir, Türkiye.

² Eskişehir Teknik Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Eskişehir, Türkiye.

*İlgili yazar/Corresponding author: hossein_zolfaghari@eskisehir.edu.tr

Gönderim Tarihi / Received Date: 18.05.2021

Kabul Tarihi / Accepted Date: 09.03.2022

The Effect of Climate on the Architectural Design of Iranian Qajar Period (1794-1925) Baths; A Case Study of Hot and Cold Climates

Abstract

The issue of hygiene has been important for many years, and this issue has become more critical with modernization. Throughout history, bathing areas in different forms have appeared in many parts of the world. In Iran, in different historical periods, the form and architecture of the bathhouses faced many changes, but spatial settlement patterns always followed a fixed pattern.

Most of the baths that have survived to this day in Iran belong to the Safavid (1501-1736), Zend (1750-1794), and Gacar (1794-1925) periods. The Qajar period baths were chosen as the sample period of this study because there are many examples in different climates among the baths of these three periods, which were the least damaged and could survive in the best way. This study aims to determine the climatic design model of Iranian baths in the Qajar period. In order to achieve this aim, the relationship between the plan morphology, materials used, space proportions, and architectural decorations of the baths selected as a case study in this study are vividly investigated. In this context therefore, among the four climates of Iran, four baths (two from the cold and two from the hot climates) from cold and hot climates were examined by field (observation) and library research method.

As a result of this study, the climatic architectural features of the baths were investigated, the main spaces of most of them were formed according to geometric shapes and their similarities with each other, and therefore their styles were the same, and the use of stone, lime, and mortar as the main building materials in hot and cold climates where these baths are located, area) is larger than Germhaneler (temperature). In addition to these, the details of the fact that the Bine and Germhane areas in cold climates are larger in the total area of the bath than in hot climates, nonetheless the total area size of the baths in cold climates is smaller than in hot climates, and the length-width ratio of the baths in hot climates is 1:6 on average, and in cold climates, this ratio is 1:3, and the decorations of the baths generally consist of lime liquid, tiles and Karbandi (a ceiling decoration technique peculiar to only Iranian architecture) based on climatic conditions.

Keywords: Historical baths, Climatic design, Cold climate, Hot climate, Iranian architecture, Gacar period.

1. Giriş

İnsanlar tarih boyunca ihtiyaçları doğrultusunda çeşitli yapılar inşa etmiştir. Barınma, din, savunma, sosyal alan, içme suyu, ulaşım ve temizlenme gibi ihtiyaçlarına yanıt vermek için evleri, mabetleri, kaleleri, şehirleri, çeşmeleri, yolları ve hamamları, inşa etmiştir (Ustabulut, 2020, s. 25). Yapıların fonksiyonlarına baktığımızda hepsinin bir amaca hizmet ettiğini ve gereksinimler çerçevesinde ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Yıkama alanlarının en önemli örneklerinden biri olan hamamlar; yıkama, temizlik ve rahatlama gibi ihtiyaçların giderildiği en önemli mekânlardır (Ürük, 2016, s. 168). Hamamlar, bedensel temizliği yerine getirmek için yapılmış olan önemli su yapılarıdır (Atik, 2019, s. 6). Su kültürünü yansıtan ve dönemin farklı birçok özelliğini bünyesinde barındıran hamam yapıları, korunması önem arz eden kültürel miraslarımızdandır (Halaç, Kalak, & Yıldırım, 2018, s. 72). Hamam, İslami şehirlerin kentsel dokusunun ayrılmaz bir sosyal

yaşam parçası olan yapı türüdür. Hamamlar şehir sakinlerinin temizliğini ve sağlığını sağlamakla beraber, sosyal etkileşimleri destekleyip, böylece özelliklerini sürdürülebilir bir kentsel tesis olarak vurgulamaktadır.

Hamam kelimesi, Arapçada 'ısıtmak, sıcak olmak' anlamındaki 'hamam' kökünden türetilmiştir (Eyice, 1997, s. 402) ve (Develioğlu, 1982, s. 322). Sözlük anlamı 'ısıtılan yer' demek olan sözcük, insanların temizlenme ve yıkanma ihtiyaçlarını karşılayan yapıların genel adı olarak kullanılmaktadır (Büyükkol & Arda, 2016, s. 2049). Hamam kelimesinin Farsça karşılığı ise Germabeh'dir (Eyice, 1997, s. 402). Germabeh sıcak bina anlamındadır (Pirniya, 2005, s. 35). Hamam, yalnızca bol miktarda su kullanımına dayanan, kendine özgü mimari özelliklere sahip özel bir bina türü değil, aynı zamanda hijyen ve sağlık bakımı için kritik bir alan ve sosyal ve kültürel ilişkiler ve ritüeller için önemli bir yerdir (Sarmiento & Kazemi, 2012, s. 1). Hamam kültürünün geçmişten günümüze kadar mimari yapısı, sosyal ve kültürel gelenekleri ön planda tutulduğu gibi hamamın bir de sağlık yönü bulunmaktadır (Açıksözlü, 2015, s. 15). Psikolojik etkisinden ziyade hastalıklara yakalanmamak için alınan en temel önlem temizliktir. Temizlik hususuna önem verilmeyen coğrafyalarda zaman zaman meydana gelen salgınlarla birçok insan hayatını kaybetmiştir. Bu nedenle geçmişte olduğu gibi günümüzde de temizlik, insan yaşamında çok önemli bir yere sahiptir (Gökbel, 2019, s. 57). Su ve temizlik tarih boyunca insanlar arasında ihtiyaç duyulan ve önem verilen bir konu olmuştur. Bu ihtiyacın önemi, toplumlar arasında git gide artarak hamamların ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Yıkanma hem bedeni temizleme hem de ruhu arındırma anlamı taşır. Her toplum temizlenme ihtiyacını karşılamak için yıkanma yapıları inşa etmiştir. Hamam insanların ruh ve bedenine iyi gelen ve hafiflediği bir mekândır. Günümüzde hamamların banyo şeklinde, her evde bulunması temizlik ve hijyen konusunu kolaylaştırmıştır. Sadece Aile fertlerine özel olan banyolar, eski hamamlarda bulaşıcı hastalıkların riskini taşımamakla daha sağlıklı bir ortamda yıkanmayı sağlamaktadır. Ayrıca sıcak ve soğuk aylarda dışarıya çıkmak zorunda kalmamak, istenen zaman diliminde banyo yapabilmek ve sıcak suya daha kolay erişim sağlayabilme özellikleri, modern banyoları eski hamamlardan daha iyi kılan faktörlerdendir. İklimsel özellikler, çeşitli mimari türlerinin tasarımında ve inşasında en önemli çevresel faktörlerden biri olarak düşünülmelidir. İklimle ilişkisi açısından, hamamlar mimari göstergelerden biri olarak kabul edilmiş ve iklim koşullarına tabi tutulmuştur. Bu, hamamın tasarımının ve uygulamasının çeşitli aşamalarının dikkatlice yapıldığı ve konumundaki ikliminin ve doğal ortamının etkisine dayalı olduğu anlamına gelmektedir. İran'ın farklı dönemlerinde, hamamlar her zaman sabit bir mekanın kuruluş modelini izlemiştir. Bu nedenle İran'ın soğuk ve sıcak iklimlerindeki tarihi hamamların, iklimi nedeniyle İslam dönemdeki önemli mimari türlerinden biri olarak ele alınması, bu iklimlerde söz konusu döneme ait kamu yapılarının özelliklerinin tanınmasında büyük önem taşımaktadır. Bu araştırma, İran'ın Gacar dönemine ait sıcak ve kuru iklimlerinde bulunan dört farklı kentten birer hamamın, mimari tasarımındaki mekânsal tasarım ve iklimsel etkilerin incelenmesine yöneliktir.

Araştırmanın yönünü belirleyen temel sorular aşağıdaki iki soru kapsamında ele alınmaktadır:

1. Gacar dönemine ait İran'ın soğuk ve sıcak iklimlerindeki tarihi hamamların süslemeleri ve mimari tasarım özellikleri nedir?
2. İklimin, tarihi hamamların yapı türü ve mekan morfolojisi üzerindeki etkisi nedir?

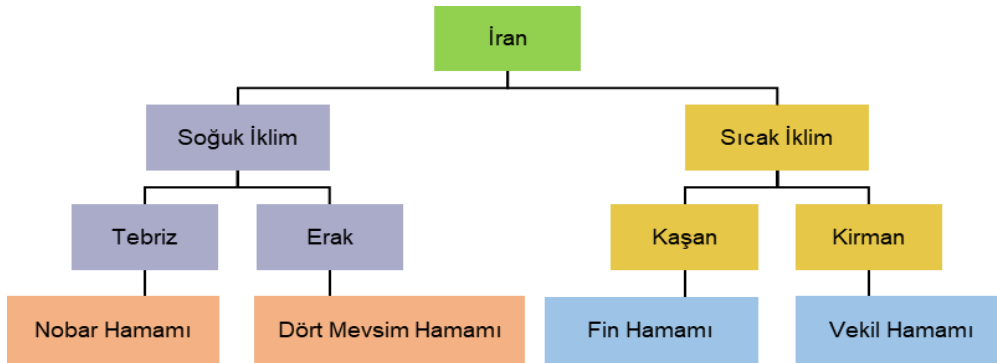
2. Literatür Çalışması

Antik mimaride saklı olan özelliklerin elde edilmesi her zaman mimarların ve araştırmacıların odak noktası olmuştur. Sıcak ve kuru iklim ve mimarisi alanında, Tavassoli (1982) ve Shaterian (2009), bölgenin iklim özelliklerini ve dokusunu açıklamıştır. Kasmaei (2008), İklim ve Mimarlık adlı kitabında iklim faktörlerini, iklimi ve insanı, iklimi ve binayı ve benzeri gibi konuları tartışmıştır. Şeyh Bigloo ve Mohammadi (2010) kentsel tasarımda rüzgar ve yağışların iklimsel rolünün etkisini incelemişler. Ali Ghaffari'nin (1995) İran'ın antik kentlerinin ekolojisini ve Shahram Purdihimi'nin (1999) iklim dostu inşaatı makalesinde İran'ın iklimsel mimarisini ve geleneksel şehir planlamasını incelemiştir. Tarihi hamamların tanıtımı ile ilgili, Zarei (2008), Fars eyaletinin güney bölgesinde bulunan Hacı Han hamamının mekânsal detaylarını incelemiştir. İran'ın kuzeyindeki hamamların (bir tarihi dönem seçmemek için) tasarımı ve inşası üzerine ılıman iklimin etkisinin araştırılması üzerine yazdığı makalede Tabasi (2007), ılıman iklimin rolüne bir göz atarak bu konuya incelemiştir. Geraş kentindeki Dehbaşı hamamını yenileme amacıyla tanıtım konulu makalesinde Mehrabi, sadece tek bir yapının restorasyonunu incelemiş ve şu ana kadar iki soğuk ve sıcak iklimdeki Gacar dönemine ait hamamların iklimsel tasarım üzerinde herhangi bir çalışma yapılmamıştır.

3. Araştırma Yöntemi

İran hamamlarının mimari tasarımı ve iklimsel etkileri, iklim karşılaştırması kalıbında diğer araştırmacılar tarafından şimdiye kadar ele alınmamıştır. Bu nedenle yazarlar doğru ve yeterli bilgiler elde edebilmek için aşağıda açıklanan yöntemlerden araştırma esnasında faydalanmıştır:

- Yapım dönemi, bulunduğu iklim, mimari ve sanatsal değerler öncelikleri göz önünde bulundurularak Tebriz ve Erak (soğuk iklim), Kaşan ve Kirman (sıcak iklim) kentlerinde bulunan tüm Gacar dönemi hamamları arasından en sağlam ve daha sonra mimarisinde az müdahale edilmiş ve İran Milli Eserler listesinde yer alan hamamlardan birer, toplamda dört hamam seçilmesi (Grafik 1).

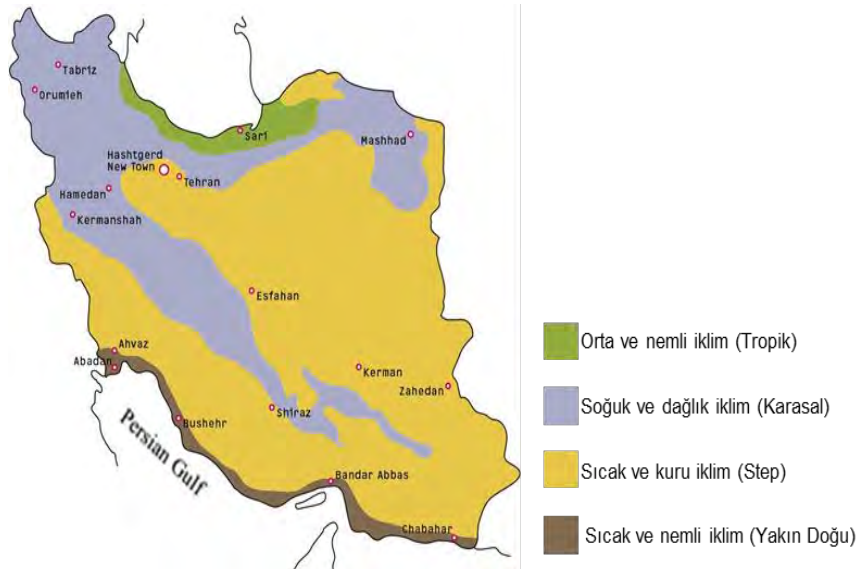

Grafik 1. Örnek seçim grafiği

- Konunun genel içeriği ile ilgili olarak metinlerde, belgelerde, görsellerde, kayıtlarda, makalelerde ve araştırma projelerinde neler yapıldığına dair kütüphane çalışmaları yürütmek.
- Boyutlar, oranlar, mekânsal iletişim açısından detayların ve mekânsal unsurların seçilen hamamlarda iklim koşulları ile ilişkisi ve diğer örneklere karşılaştırılması açısından incelenmesi.
- Analitik-tanımlayıcı yöntemin devamında sürecin gözden geçirilip incelendikten sonra, araştırma bulgularından sınıflandırılmış tablolar ve açıklamalar şeklinde elde edilen bilgilerin analiz edilmesi.

4. İran Coğrafyası ve İklimi

İran'da toplamda dört farklı iklim bulunmaktadır. Bu iklimler orta ve nemli, soğuk ve dağlık, sıcak ve kuru ve sıcak ve nemli iklimler olarak ayrılmaktadır (Keshtkaran, 2011, s. 429) (Şekil 1). İran'ın en önemli dağları Alborz ve Zagros dağlarıdır. Alborz Zincir Dağları kuzeybatıdan kuzeydoğuya, Zagros Dağları ise İran'ın kuzeybatıdan güneybatıya uzanmaktadır. Bu iki dağ, tüm ülkenin iklimi ve özellikle de yağış miktarının farklı olmasının en önemli nedenlerindedir. Bu ülkenin en büyük bölgesini sıcak ve kuru iklimi kapsamaktadır.

Şekil 1. İran'ın iklim tanıtım haritası (Nasrollahi, 2015, s. 14)

Soğuk iklim batı dağlarının arkasında bulunan yerlerde hakimdir. Bu iklimde yılın en sıcak aylarında (Temmuz ve Ağustos) hava sıcaklığı $+40^{\circ}\text{C}$ ve en soğuk aylarda (Ocak ve Şubat) -35°C kadar gelmektedir. Bu iklimde kış ayları uzun olup bazı bölgelerinde sekiz aya kadar kar ve buz bulunmaktadır. Yaz ayları ise kısa olup sıcaklık oranı bir ile iki ay arası kadar yüksek seviyede olmaktadır. Yağış oranı bu iklimde yazın minimum ve kışın maksimum seviyesine ulaşır (URL-1, 2021). Sıcak iklim ise konum açısından ikiye ayrılmaktadır. Bir bölüm batı dağlarının diğer tarafını oluşturur, diğer bölüm ise dağlardan uzak olan, doğu ve güney doğuya yakın olan bölgeyi oluşturur. Bu iki bölge sıcaklık oranı açısından birbiri ile farklıdır. Batı dağlarına yakın olan bölge, yüksek dağları etkisi ile şiddetli rüzgârlara maruz bir bölgedir ve bu durum hava sıcaklığını etkilemese bile kuruluk oranını azaltır. Diğer bölge ise $+70^{\circ}\text{C}$ kuru sıcaklıkla, İran'ın en büyük iki çölünü içinde bulundurmaktadır.

5. İran'da Hamam Mimarisinin Tarihçesi

İnsanlık tarihi kadar eski olan hamam, antik çağlarda dini inançların etkisinde doğan bir yapı türüdür (Demirel, 2000, s. 220). İlk hamamlar genellikle üstü açık alanlar olarak ortaya çıkmıştır. İnsanlar bu alanlardan ruh ve bedenin arınması, hastalıklardan korunmak için yararlanıyorlardı. Maalesef, antik yazıtlarda hamamın tarih öncesi çağlarda nasıl inşa edildiğine dair hiçbir kanıt bulunmamaktadır. Hamamlar tarih boyunca dünyanın farklı medeniyetlerinde farklı mimari biçimlerde ortaya çıkmıştır. Roma, Yunan, Mısır ve İran medeniyetleri dünyanın en eski hamam örneklerine sahiptir (Ürük, 2016, s. 188). Bu medeniyetlerin hamamlarının birbirinde farklı kılan şeyler kültür,

inanç, yaşam tarzı, mahremiyet, iklim ve yerel materyallerdir. Örneğin Roma hamamında kadın erkek ayıt etmeden insanlar toplu bir şekilde aynı havuz içerisinde yıkanırken ve tüm hamamların yıkanma alanları çatısız olarak taşlarla yapıp süslenirken (Şekil 2), İran hamamlarında inanç konusu nedeni ile kadın ve erkeğin ayrı bir şekilde yıkandığını ve hamamların tümünün kapalı olduğunu ve tuğla ve taştan yapıldığı görülmektedir.

Şekil 2. Roma hamamları (URL-2, 2021)

İran'da yıkanmanın en eski örneği Ahemeniş dönemine (559-330 M.Ö.) dayanmaktadır. Bu dönemde soylular için özel hamamlar, halk için ise birkaç hamam inşa edilmiş, bunlardan örnekleri Persepolis ve Darius Sarayı'nda tespit edilmiştir (Çubek, 1997, s. 540). Sasani İmparatorluğu döneminde (224-651 M.S.), hamamların sınıflandırılması netleşmiştir, lüks ve kaliteli hamamlar sadece aristokrasiye ve toplumun üst sınıflarına ayrıldı. Bu yaklaşım, İslam'ın ortaya çıkışına kadar İran'da devam etti. Bu dönemde halk hamamları herkesin faydalanabileceği hamamlar olarak kullanılması etken olmuştu (Kiyani, 2007, s. 247). İran'ın Nişabur kentinde yapılan kazılarda Samani Dönemine (819-1004 M.S.) ait hamamlar bulunmuştur. Kazı bulgularına göre Nişabur evlerinde küçük odalar tespit edilmiş bu odalarda hamam hazinelerine rastlanılmıştır. Bu hamamları ısıtmak için kömür kullanılmıştır (Hamster, 1939, s. 9). Selçuklu Döneminde (1029-1194 M.S.), tarihi kaynaklara göre hamam mimarisine özellikle büyük şehirlerde daha çok önem verilmiştir (Ayverdi, 1966, s. 276). İlhanlılar döneminde (1256-1335 M.S.), kamu binalarının inşası çok hızlandı (Nouri Shadmehani, 2013, s. 268). Şehirlerin girişlerine kervansaraylar ve hamamlar inşa edilmiştir. Yolcular kervansaraya girdiklerinde ilk olarak hamamda yıkanırldı (Şarden, 2009, s. -). Bu dönemin hamamları, Bine, Miyan_der, Germhane olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. Bu hamamların seramik süslemeleri dikkat çekicidir (Hassanzadeh, 2019, s. 30). Safevi Dönemi (1501-1736 M.S.) İran'ın mimarlık tarihinde bir dönüm noktasıdır. Bu dönemde tüm şehirlerde çok sayıda hamam inşa edildi ve böylece en küçük mahalleler bile bir hamama sahipti (Tabasi, Ansari, Tavusi, & Fahar Tahrani, 2007, s. 49). Safevi hamamlarında fayans işlemleri, kireç sıva üzerinde çizimler ve kireç sıvadan üç boyutlu işlemler gibi süslemeler kullanılmıştır, sonraki dönemlerde, yani Avşarlar (1736-1796 M.S.) ve Zendiler (1750-1794 M.S.) dönemlerinde, kavramlarda, binaların genel yapısında ve hamamın bölümlerinde hiçbir değişiklik meydana gelmemiştir. Gacar Döneminde (1794-1925 M.S.) İran'ın tüm köy ve şehirlerinde birçok sayıda hamam yapıldı. Bu dönemde yapı ve bölümlerin dizilişi açısından hamamların mimarlığında bir değişim yapılmamış ancak mimari süslemelerde değişiklikler ortaya konulmuştur. Ev içi hamamlar ise bu dönemde daha çok temizliğe ulaşmak için değil, bireysellik ve toplumda yüksek seviyeli olmanın göstergesi olarak yaygınlaşmış (Pertovi, 2000, s. 679). Gacar dönemine ait olan az sayılı değişimler konusunda, mimarların hamamın genel yapısında bir değişiklik yaratmadıklarını ve sadece hamamın alanlarını genişlettikleri veya ek süslemeler eklediklerini söyleyebiliriz.

Pehlevi döneminde (1925-1979 M.S.) modern Avrupa mimari, geleneksel İran mimarisinin önüne geçmeye başlamış. Bu konunun olumlu yanlarının yanı sıra olumsuz yönleri de vardı. Avrupa mimari tarzının olumlu yönleri arasında sıhhi tesisat kullanımı ve inşaatta yeni malzeme kullanımından bahsedebiliriz. Ancak olumsuz tarafı, İran mimarisinin önemli ilkelerinin ortadan kalkması, halkın kolektif yaşam kültürünün değişmesi ve kamu binalarının solmasıydı. Bu dönemde ortaya çıkan yeni sıhhi tesisat teknolojisi ile insanlar kendi evlerinde kendi özel banyolarına sahip olup, artık hamamlara gitmeye gerek duymamışlardır.

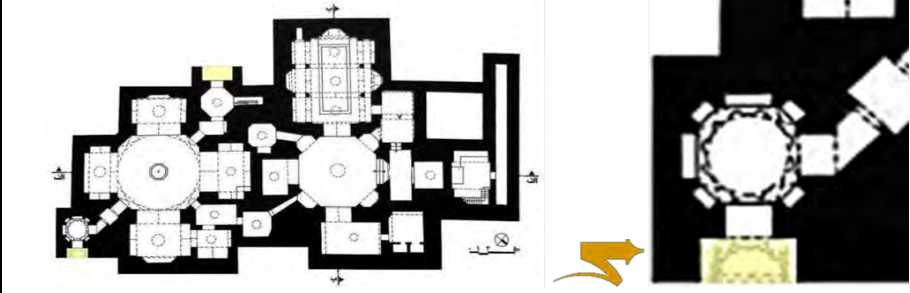
Modern çağda, nüfus patlaması, sanayinin gelişimi, tüketim kültürü ve kuraklık ve küresel ısınma birbiri ile birleştğinde, su kaynaklarının azalmasında çok fazla etki yaratmıştır.

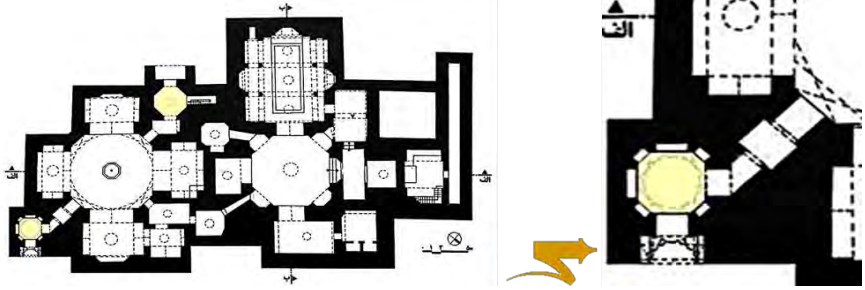
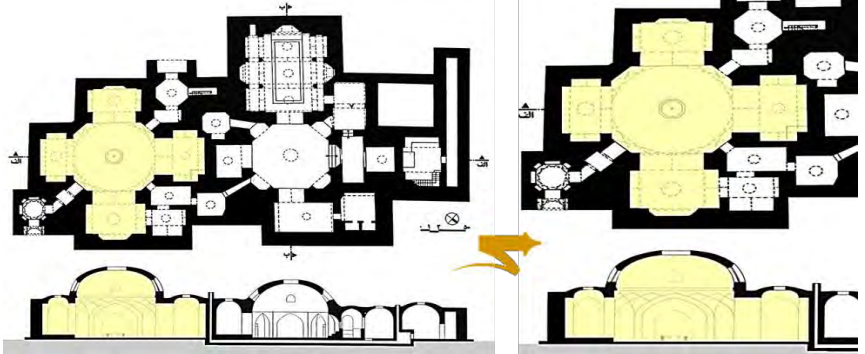
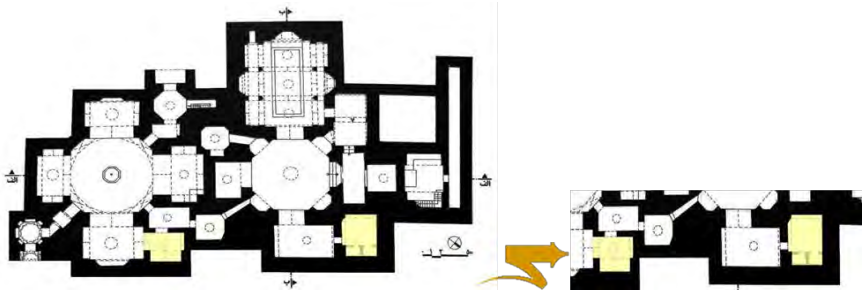
Hamamın mimarisinin oluşmasında çeşitli faktörler rol oynamıştır. Bunlar nem, hava sıcaklığı, kentsel yapıların içinde olması, erişim yolu, akarsular ve atık su yoludur (Hassanzadeh, 2019, s. 31). İran hamamları genellikle zemin kotundan aşağıda inşa edilmiştir. Bunun nedeni ise suya ulaşmak, sıcaklık ve nemden korunmaktır.

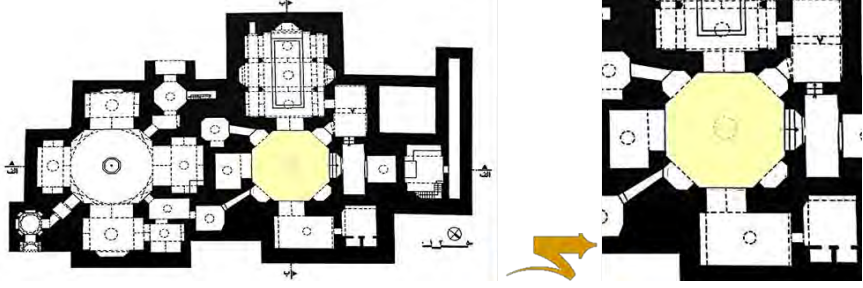
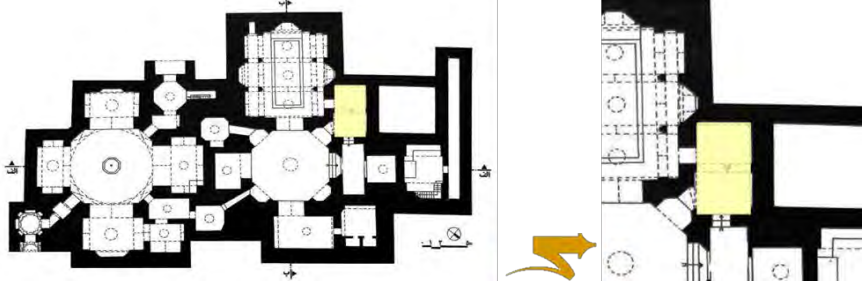
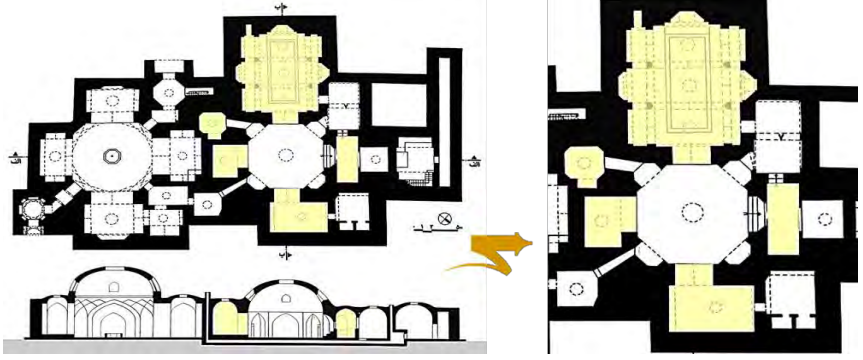
5.1. İran'da hamam mimarisi

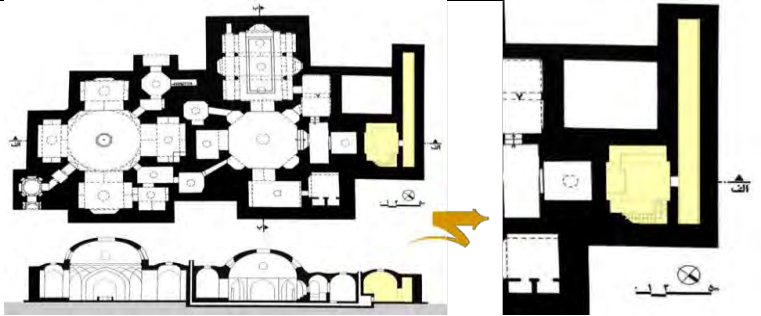
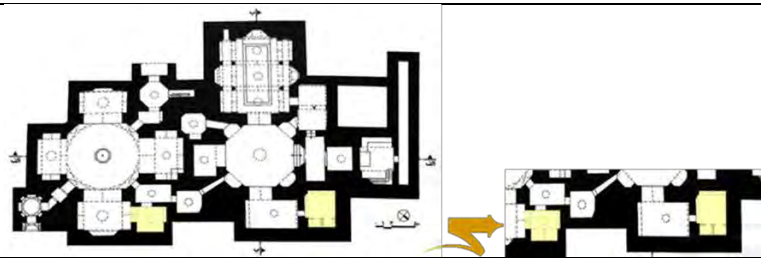
Bu kısımda İran hamamlarında bulunan mimari mekânlar açıklanmaktadır: İran'ın diğer tarihi binaları gibi hamamlar da belirli mekânsal kalıplardan oluşmaktadır. Küçük veya büyük tüm eski hamamlarda; Vurudi, Heşti, Bine, Miyan_der, Germhane, Hazine, Su deposu, Halvet ve özel alanlar bulunmaktadır. İran hamamlarındaki alanlar üç kısma ayrılabilir: 1-yarı-ılık ve yarı-ıslak, 2- sıcak ve nemli, 3- çok sıcak ve çok nemli. Heşti ve Bine (yarı-ılık ve yarı-ıslak) ve Germhane (sıcak ve nemli) ve en son Hazine (çok sıcak ve çok nemli) mekanlar olarak tanımlanmaktadır. Bu mekânların her biri birbirinden bağımsız bir şekilde ve sadece dar koridorlar ya da küçük Heştilerle birbirine bağlanırlar. Bu kural, hemen hemen İran'ın İslam sonrası tüm tarihi hamamlarda geçerlidir. Tablo 1'de İran tarihi hamamlarının iç mekanlarının işlevsel tanıtımı Şah Hamamı (İsfahan) üzerinde açıklanmaktadır:

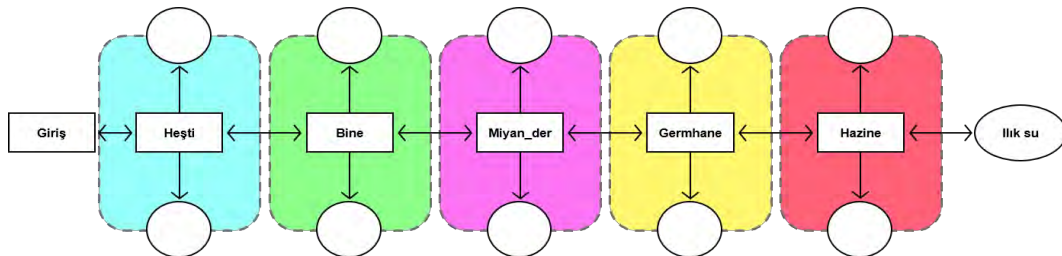
Tablo 1. İran tarihi hamamlarının iç mekanlarının işlevsel tanıtımı (Plan ve kesitler (Haji-Qassemi, 2004)'den yararlanarak yazarlarca yeniden düzenlenmiştir, 2021)

Mekan ismi	Açıklama
Vurudi (hamam giriş)	Hamam girişleri genelde mimari süslerle zenginleşmiş ve geleneksel binaların çoğunda olduğu gibi bir kapı başlığına sahiptir. Bazı hamamlarda erkekler ve kadınların girişleri aynı olduğundan dolayı gün ve saat farkıyla erkek kadın hamamları birbirinden ayrılmıştır.

Heşti (ara mekân)	Heşti, çeşitli biçimlerde, sekizgen, altıgen, dikdörtgen, kare planlı ya da bir koridor şeklinde yapılan üstü kapalı bir ara mekândır (Soltanzadeh, 1997, s. 64). Genellikle hamamın dış yüzeyinden birkaç basamak aşağıdadır. Çoğu durumda aynı bölümde çatı yolu bulunmaktadır. Heşti hamama dışardan soğuk hava girmesini önlediği bir hava filtresidir. Heşti bölümünün tavanı genellikle hamamın diğer bölümlerinden daha yüksektir.
Bine (soyunma alanı)	İran hamamlarında en büyük alana sahip olan mekân binedir. Bine, Farsçada hamamlarda soyunma yeri olarak adlandırılır (Güngör & Soysal, 2020, s. 150). Bu bölüm girenler kıyafetlerini çıkartıp peştamallarını kuşandığı ve yıkandıktan sonra dinlendiği bölümdür (Aru, 1949, s. 32). Bine ana bölümden biridir. Bu bölüm, genellikle sekizgen, kare ve dikdörtgen formda, büyük ve gösterişli olup üzeri kubbe ile örtülüdür. Bu bölüme Heşti'den geçtikten sonra ulaşılır.
Miyan_der (ılıklik)	Miyan_der Bine ve Germhanenin arasında yer almaktadır. Miyan_der Binenin yani hamamın en serin bölümünden Germhaneye, yani en sıcak bölümüne geçişte vücudu alıştırmaya amaçlı kullanılmaktaydı (Ghobadian, 2006, s. 275). Miyan_der sekizgen, kare, dikdörtgen veya düzensiz olarak tasarlanmıştır (Parsi, 2004, s. 24).

Germhane (sıcaklık)	Hamamlarda yıkanma eyleminin gerçekleştiği yer olan Germhane kısmına Miyan_der bölümünden girilir. Germhane külhana en yakın bölüm olduğundan dolayı hamamın en sıcak ve buharlı bölümüdür (Ghobadian, 2006, s. 288). Germhane sekizgen, dikdörtgen ve kare planlarda yapılmıştır (Ülgen, 1977, s. 176). Germhanenin tavan yüksekliği Bineye göre oldukça azdır, bunun nedeni bu bölümün maksimum derecede sıcak kalmasıdır.
Halvet	Halvet odaları Germhanenin kenarında yapılmış olan odalardır. Bu odalarda genelde kadınlar tarafından kına gibi geleneksel etkinlikler için kullanılırdı.
Hazine (su havuzları)	Germhanenin etrafında olan su hazineleri genelde sıcak, soğuk ve ılık su ile dolu olan havuzlardır (Pirniya, 2005, s. 199). Bu havuzların boyut ve sayısı hamamların önem ve büyüklüğe göre değişmekte.

Ton (külhan)	Ton hamamın ve hamam suyunun ısıtılmasını sağlayan ateşin yandığı bölümdür. Bu bölüm hamamın iç mekânlarından bağımsızdır. Yanan ateşin sıcaklığı cehennemlik vasıtası ile hamamın tabanını ısıtır (Parsi, 2004, s. 104).
Su deposu	Germhanein arkasında, dikdörtgen planda uzanan su depoları beşik tonoz ya da sivri tonozla örtülü bölümlerdir. Bazı hamamlar da soğuk ve sıcak su depoları ayrı olarak bulunmaktadır. Su deposu ile Germhane mekânının ayrıldığı duvarda genellikle bir pencere, su seviyesi kontrol etmek ve gerektiğinde su deposunun tamaratı için bulunur.
Tenzif (temizlik)	Tenzif odaları genellikle Miyan_derlerde ve bazen Germhane ortamında bulunur. Bu odalar iki ayrı bölüme ayrılır; 1. Temizlik (tırış odaları) 2. Tuvaletler.

Grafik 2. İran'ın geleneksel hamamlarının mimari hiyerarşisi

Grafik 1'deki diyagramda gösterilen Heşti, Bine, Miyan_der, Germhane ve Hazine, İran'ın tüm iklimlerindeki tarihi hamamlarda bulunmakta olup, tarihi hamamların işlevsel ve mimari açısından en önemli olan mekanları olarak öne çıkmaktalar.

6. Çalışmanın Boyutu

Bu çalışma için, iklim durumuna, yapının dönemine, benzer süslemelere, tescil ve mimari değerlerine göre ülkenin farklı eyaletlerinden dört tarihi hamam seçilmiştir. Örneklerin seçimi, sıcak ve soğuk iklimler arasından yapılmıştır. İklim koşulları altında soğuk iklimde bulunan iki farklı eyaletin başkentleri Tebriz ve Erak kentlerinden Nobar ve Dört Mevsim hamamları, sıcak ikliminden ise iki farklı eyaletten Kaşan ve Kirman kentlerinden Vekil ve Fin hamamları inceleme altına alınmak için seçilmiştir (Tablo 2).

Tablo 2. Çalışmanın örnek seçimi

▼ İran haritası üzerinde Tebriz ve Erak kentinin konumu		
		▼ Nobar hamamı
▲ Tebriz kentinin eyalet haritası üzerindeki konumu		
		▼ Dört Mevsim hamamı
▲ İran'ın soğuk iklim haritası		
▲ Erak kentinin eyalet haritası üzerindeki konumu		
▼ İran haritası üzerinde Kaşan ve Kirman kentinin konumu		
		▼ Fin hamamı
▲ Kaşan kentinin eyalet haritası üzerindeki konumu		
		▼ Vekil hamamı
▲ İran'ın sıcak iklim haritası		
▲ Kirman kentinin eyalet haritası üzerindeki konumu		

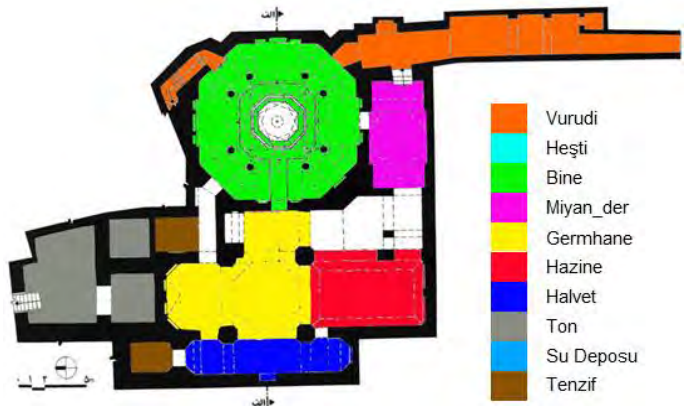

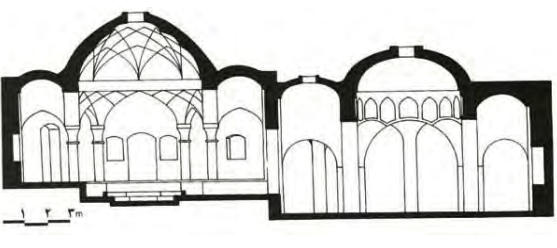
7. Araştırmanın Bulguları

Örnek çalışmaları üzerinde yapılan araştırmalar plan morfolojisi, yapı tekniği ve mimari süslemeler başlıklarında açıklanmaktadır:

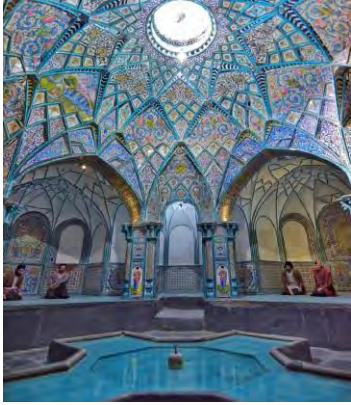
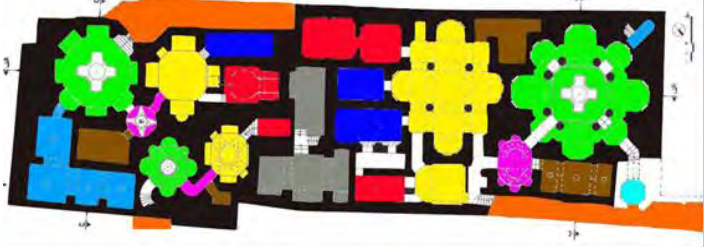

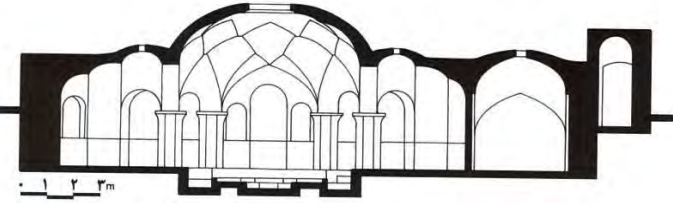

7.1. İncelenen hamamların mekânsal plan morfolojisi

Bu kısımda İran'ın hamamları arasından seçilen 4 hamamın plan incelemesi ve İran hamamlarının mekân tanıtları ve yapıma nedenleri söz konusudur. Seçilen hamamlar İran'ın değerli tarihi eserler arasında yer almaktadır. İncelenmek için seçilen İran'ın 4 tarihi hamamı yani, Nobar hamamı Tebriz'de (Tablo 3), Dört Mevsim hamamı Erak'ta (Tablo 4), Vekil hamamı Kerman'da (Tablo 5) ve Fin hamamı Kaşan'da (Tablo 6) açıklamaları ve plan morfolojileri yer almaktadır.

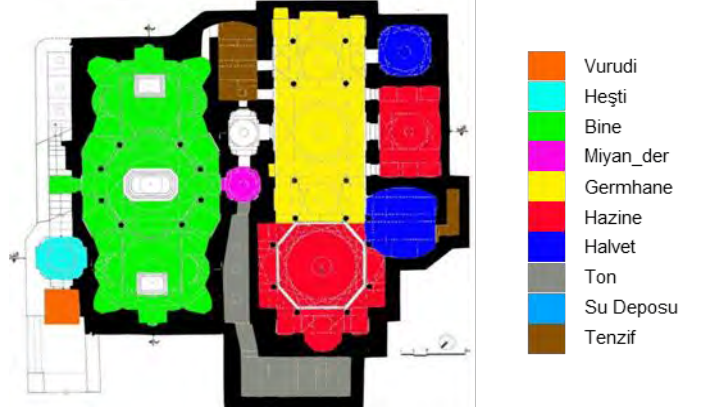

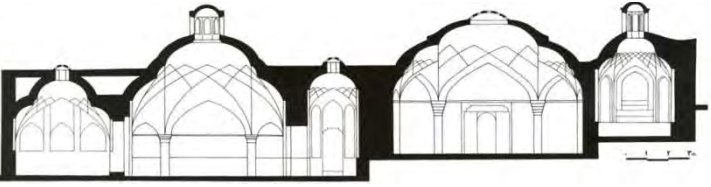

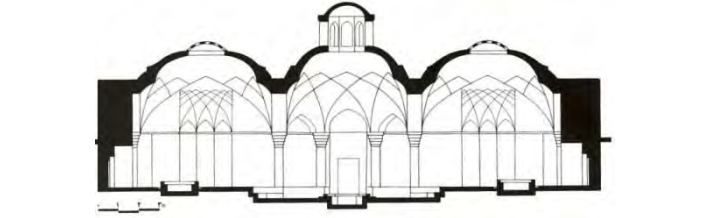
Tablo 3. Nobar hamamının plan morfolojisi

Yapım dönemi	Gacar dönemi	İklim- Şehir	Soğuk- Tebriz	
Hamam tipi	Tek hamam	Mevcut kullanımı	Restoran	
Alan büyüklüğü	700 m ²			
Açıklama	Hamamın Binesi sekizgen bir alandır, ortasında ise sekiz taş üzerinde yapılan bir tunuz görünmektedir. Binenin merkezinde sekizgen bir havuz ve etrafında platformlar dizilidir. Germhane bölgesi kare şeklinde ve dört sekizgen sütunla süslüdür. Germhanenin kuzey cephesinde su hazineleri ve onun arkasında hamamın Tonu bulunmaktadır. Hamamın iki girişi var, ana giriş uzun bir koridoru geçtikten sonra Bineye ulaşmağı sağlıyor, ikinci giriş ise hamamdan ilave bir mağaza ve kahveciye ulaşım sağlıyor.			
Hamamın Bine bölümü	Nobar Hamamının planı			
Hamamın Germhane bölümü	Nobar Hamamının kesiti			

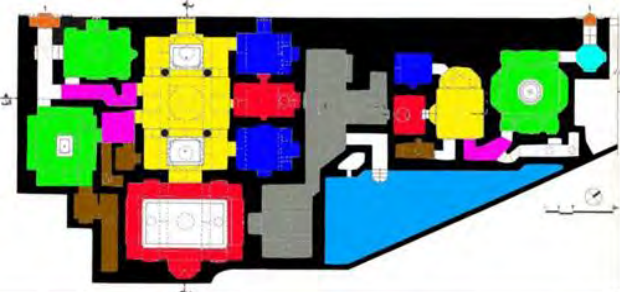

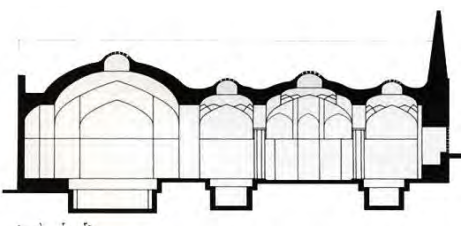

Tablo 4. Dört Mevsim hamamının plan morfolojisi

Yapım dönemi	Gacar dönemi	İklim- Şehir	Soğuk- Erak	
Hamam tipi	Çifte hamam	Mevcut kullanımı	Sosyoloji müzesi	
Alan büyüklüğü	700 m ²			
Açıklama	Eskiden bu koleksiyonun bir hamamı Müslüman kadın ve erkeklere ve diğer biri başka dinde olan kadın ve erkeklere aitti. Bu koleksiyonun en önemli ve güzel bölümü Müslümanların hamamıdır. Ayrıca en büyük alan da bu hamamın Binesidir. Bu Bine sekiz gen bir şekilde yapılmıştır. Binenin etrafında yedi renkli seramiklerle süslenen sekiz sütun bulunmaktadır. Bu alanın tavanında güneş delikleri bulunmaktadır. Germhanenin tavan yüksekliği Bineye göre daha azdır.			
Hamamın Bine bölümü	Dört Mevsim Hamamının planı			
Hamamın kadın Bine bölümü	Dört Mevsim Hamamının kesiti			
Dört Mevsim Hamamının kesiti				

Tablo 5. Vekil hamamının plan morfolojisi

Yapım dönemi	Gacar dönemi	İklim- Şehir	Sıcak- Kerman	
Hamam tipi	Tek hamam	Mevcut kullanımı	Geleneksel kafe	
Alan büyüklüğü	820 m ²			
Açıklama	Bu hamamın Bine bölümü geometrik şekillerin karışımından ortaya çıkmıştır. Ortadaki sekiz taş sütun, en yüksek tonozun ayakta kalmasını sağlamaktadır. Binede üç havuz bulunmaktadır, ortadaki havuz büyük ve kenarlardaki küçüktür. Binenin çevresi bir basamak yükseklikte olup oturma ve soyunma alanı olarak kullanılmıştır. Bineye giriş ve Germhaneye giriş kapıları, Binenin iki kolunda, birbirinin karşısında yer almaktadır. Germhane bölümünde toplamda on beş sütun bulunmaktadır.			
Hamamın Bine bölümü	Vekil Hamamının planı			
Hamamın Germhane bölümü	Vekil Hamamının kesiti			
Hamamın Bine bölümü	Vekil Hamamının kesiti			

Tablo 6. Fin hamamının plan morfolojisi

Yapım dönemi	Gacar dönemi	İklim- Şehir	Sıcak- Kaşan	
Hamam tipi	Çifte hamam	Mevcut kullanımı	Müze	
Alan büyüklüğü	678 m ²			
Açıklama	Fin hamamı, Fin bağı içerisinde bulunmaktadır. Bu hamamın iki Binesi vardır. İlk Bine girişe yakındır ve seramikten yapılan güneş delikleri bağ manzarasını Binenin içerisine yansıtır. İkinci Bine ise ortasında bir havuz bulunmaktadır. Bu iki Bineden , farklı Miyan_derler ile Germhane bölümüne girmek mümkündür. Bu hamamda mekan olarak iki adet Bine bulunmasının nedeni, insanların yıkandıktan sonra ilk, ikinci Bineye girip ortadaki havuzda ayaklarını serin suyla yıkayıp, vücudu serinletip daha sonra birinci Bineye gidip giyinmekti.			
				■ Vurudi ■ Heşti ■ Bine ■ Miyan_der ■ Germhane ■ Hazine ■ Halvet ■ Ton ■ Tenzif ■ Su Deposu
Hamamın Germhane bölümü	Fin Hamamının planı			
Hamamın Bine bölümü	Fin Hamamının kesiti			
Fin Hamamının kesiti				

Tablo 7’de hamamların iç mekanları üç kategoriye ayrılarak (İletişim, Özgün ve Hizmet alanları) bu mekanların inceleme altına alınan hamamlarda bulunup bulunmaması gösterilmektedir.

Tablo 7. İran hamamlarının mimari plan morfolojisinin değerlendirilmesi

Hamam adı	İletişim alanları			Özgün alanlar		Hizmet alanları			
	Vurudi	Heşti	Bine	Miyan_der	Germhane	Su hazinesi	Ton	Halvet	Tenzif
Nobar Hamamı	✓	×	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Dört Mevsim Hamamı	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Fin Hamamı	✓	✓	✓✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Vekil Hamamı	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓

Tablo 7’de gösterildiği gibi Gacar dönemi hamamlarında iç mekanlar tüm hamamlarda iklim veya şehir fark etmeden bulunmaktadır. Aradaki fark sadece iç mekanların sayısında ve büyüklüğündedir. Yukarıdaki tablolarda gösterilmiş olan tüm planlar aynı ölçekte olmaktadır. Bu nedenle iç mekanlar arasındaki büyüklük farklılığı gözle belirlenecek şekilde tespit edilmektedir.

7.2. İncelenen hamamların yapı tekniği

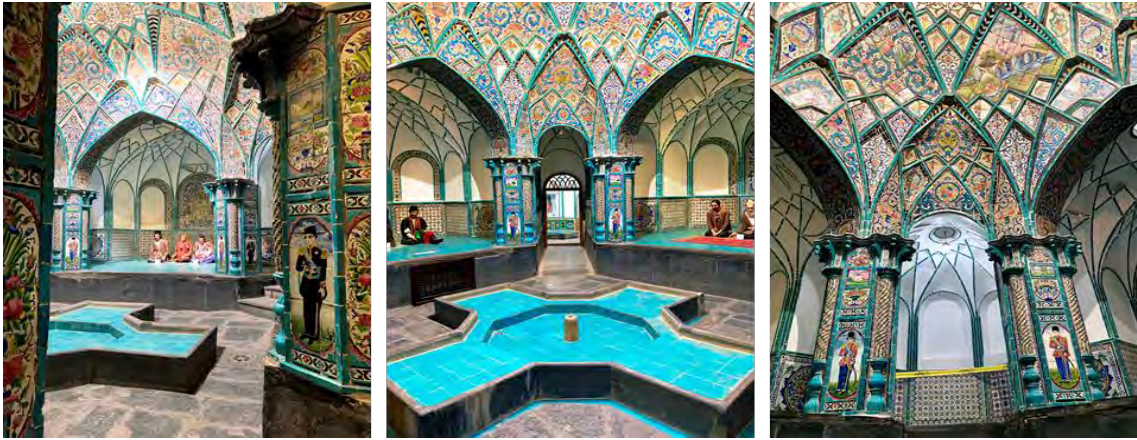
Mimarlar, hamam gibi binaların yapımında yapısal elemanlar ve yapısal eklemeler gibi unsurları ve hamam yapısının rolünü tamamlayabilecek malzemeler kullanmıştır. Ancak hamamlar, kimin, hangi mahallede ve hangi koşullarda yapıldığına bağlı olarak yapısal olarak farklıydı. Seyrek nüfuslu ve düşük gelirli mahallelerde inşa edilen yerel hamamların bir kısmı, diğer mahallelerdeki hamamlara göre daha küçük ve yapısal olarak daha farklılardı. Orta ve yüksek nüfuslu ve gelirli mahallelerde ise hamamlar daha büyük ve farklı yapıya sahipti.

Her ne kadar çevre koşulları geleneksel yapıların biçim ve yapısını etkilese de İran hamamlarını inşa etmek için, hamamın içinde oluşan sıcaklığı ve nemi muhafaza etmeye çalışmak, İran geleneksel hamamlarının şekli ve yapısı üzerindeki en önemli ve etkili faktörlerdendir. İran mimarisinin ustaları eski hamamları genellikle zemin seviyesinin altına inşa etmişler. Bunun için de iki nedenleri vardı; Birincisi, hamamın ısısının duvarlardan kolayca aktarılmaması, ikincisi ise su kemerinin suyuna yerden daha alçak bir seviyeden erişmenin daha kolay olmasıydı. Ayrıca İran hamamlarında dış duvarların eni bazen 3 metreyi bulur.

Hamamlar, diğer binalar gibi, genel kullanım yönüne sahip olduğundan ve birçok neslin kullanımını için inşa edildiğinden dolayı, İran’ın tüm iklimlerinde yapı için dayanıklı ve kaliteli malzemeler seçilmiştir. Bu malzemeler hemen hemen aynı dönem mimarilerinde aynıdır ve ne oldukları dış cephelerin süssüz olması nedeni ile gözle görülecek kadar nettir. Hamamın duvarları kemerli ve kemerleri ağırlıklı olarak tuğladan yapılmıştır. Hamamlarda duvarlar yaklaşık 1,80 metre yüksekliğe kadar seramik, geri kalanı ise kireçle kaplıdır. Diğer hamamlarda duvarlar, kemerler gibi sıvadan ve bazen güzellik için üç boyutlu kireç siva ile kaplanmıştır. Ayrıca soğuk iklimlerde bulunan hamamların çatısı kış aylarında yağın karların daha hızlı erimesi için tümü kubbeler ile doludur. Ayrıca bu kubbeler farklı işlevler için farklı boyutlarda yapılmıştır. Daha düşük yüksekliklere sahip küçük kubbelerin binanın enerji kaybını azaltacak şekilde havalandırma için kullanıldığı ve daha yüksek yüksekliğe sahip büyük kubbelerin en iyi havalandırma ve tavan penceresi hizmetine sahip olmak ve binada temiz atmosfer oluşturmak için kullanıldığı varsayılabilir. Tüm bunlar binanın sıcaklık dalgalanmasında bir denge oluşturur.

7.3. İncelenen hamamlarda mimari süslemeler

Hamamlar ruhun ve cismin dinlendiği ve temizlendiği yerdir. Bu sebeple hamamların dış gövdesi daha sade ve iç kısımları resimler ve mimari süsler ile doludur. Hamamda, seramikler üzerine (cami ve dini okulların aksine) insan ve hayvan resimleri yapılmıştır (Şekil 3). Bu süslemeler soğuk iklimlerde seramik ve kireçten ve sıcak iklimlerde ise genellikle sıvı ve kireçten yapılmıştır. Kireçten yapılan süslemelerin en önemlisi Karbandi tekniği ile yapılan tavan süslemeleridir. Kullanılmış olan bu materyallerin en büyük nedenlerinden ise iklimlerde bulunan yerel materyallerin kullanılmasıdır. Ayrıca soğuk iklimde özellikle kış aylarında hamamların iç ve dış ısı arasında yüksek farklılık olması nedeniyle süslemelerde daha az çatlama ve soyulma oluşması için fayans ve seramik gibi ısı değişimi karşısında daha çok dayanıklı olan süs materyallerin kullanılması tercih edilmiştir.

Şekil 3. Dört Mevsim hamamındaki seramik süslemeleri (kişisel arşiv, 2020)

Kireç üzerinde kömür tozu ile geometri nakışlar, hayvan ve bitki resimleri ve İslami desenler (İran'a özel resim dalı) yapılmıştır. Hamam süslemelerinde hayvan resimlerinde özellikle tavus kuşu, kartal, serçe, bülbül ve simorg (İran destanlarında bulunan hayali kuş karakteri) figürleri kullanılmıştır. Ayrıca ortamda bulunan yüksek nemden dolayı resimler üçboyutlu yapılmamıştır. Gacar döneminde seramik üzerinde yapılmış olan insan figürlü resimler daha çok askeri ağırlıklı olarak ortaya çıkmıştır.

8. İran'ın soğuk ve sıcak iklimlerinde bulunan hamamların mimari benzerlikleri ve farklılıkları

Bu araştırmada inceleme altına alınan İran'ın soğuk ve sıcak ikliminde bulunan tarihi hamamların, mimari plan morfolojisi, yapı tekniği ve mimari süslemeleri ve iklimin onların üzerinde yarattığı etkilerin değerlendirilmesi neticesinde elde edilen bilgiler, iki iklimin hamamları arasındaki mimari benzerlikler ve farklılıklar şeklinde Grafik 3'te gösterilmektedir:

Benzerlikler	Farklılıklar
Sıcak iklimdeki hamamlar soğuk iklimdeki hamamlardan daha büyüktür. Sebebi ise hamamın, alan büyüklüğünden etkilenerek daha serin kalmasıdır.	Mekan hiyerarşisi her iki iklimin hamamlarında aynıdır. Sebebi ise yıkanma adeti, mahremiyet ve döneme ait sosyal kültürün eşitliğidir.
Tavan yüksekliği mekanların iç sıcaklık oranını doğrudan etkiler; bu sebeple hamamların tava yüksekliği sıcak iklimde çok ve soğuk iklimde azdır.	Her iki iklimde hamam gövdeleri taş, kireç ve harçtan yapılmıştır. Sebebi ise depreme ve diğer doğal afetlere karşı dayanıklı olması ve termal kapasitesinin yüksek olmasıdır.
Soğuk iklimlerde hamamın iç sıcaklığının dışarıya sızmaması için, hamam yapısı zemin kodunun altında ve sıcak iklimde zemin kodunda yapılmıştır.	Hamamların dış gövdesinde mimari süslemeler bulunmamaktadır. Sebebi ise dış cephenin iklimin verdiği zararlara maruz kalmasıdır.
Hamamların genişlik-uzunluk oranı iç mekan sıcaklığının kontrol edilebilmesi için sıcak iklimde 1:6, soğuk iklimde ise 1:3'tür.	Yüksek nem oranı nedeni ile hamam içinde üç boyutlu resimler bulunmamaktadır.
Sıcak iklimde hamam süslemelerinde sıvı ve kireç, soğuk iklimlerde ise seramik ve kireç kullanılmıştır. Sebebi ise soğuk iklimlerde rutubetin daha fazla olması ve seramiğin sıvıya göre rutubete karşı daha dayanıklı olmasıdır.	Her iki iklimde Germhane bölümü Bine'den daha büyüktür. Sebebi ise yıkanma eyleminin büyük kısmının Germhane'de yapılmasıdır. Bu oran sıcak iklimde %18 Bine ve %20 Germhane olarak ve soğuk iklimde %24 Bine ve %34 Germhaneler olarak oluşmaktadır.
Hamamların çatısı soğuk iklimde kubbeler ile dolu olurken, sıcak iklim hamamlarının çatısında daha az kubbe görünmektedir. Sebebi ise kış aylarında çatıya yağın karların daha hızlı eriyebilmesidir.	Her iki iklimde Bine ve Germhaneler sekizgen geometrisine dayanan benzer planlara sahiptir. Sebebi ise sekizgen geometrinin İran mimarisinin en asil ve eski tasarım biçimi olmasıdır.
Hamamlardaki hizmet alanlarının sayısı sıcak iklimdeki hamamlarda, soğuk iklimdeki hamamlara göre daha çoktur. Sebebi ise soğuk iklimlerdeki hamamları daha küçük yaparak, iç mekan sıcaklığının yüksek tutulabilmesidir.	Mimari süslemeler en çok Bine ve Germhane bölümünde bulunmakta. Sebebi ise Bine bölümünde sosyal aktivelerin yapıldığı ve Germhane bölümünde ise yıkanma eyleminin gerçekleştirildiğidir ve bu nedenle hamamların en önemli mekanları olarak mimari süslemeler açısından öne çıkmaktadır.
Miyan_der bölümü soğuk iklimdeki hamamlarda daha uzun ve daha büyüktür. Sebebi ise Bine'deki soğuk havanın Germhane bölümüne sızmamasıdır.	
Soğuk iklimdeki Germhane bölümünün tavan yüksekliği Bine bölümüne göre daha azdır. Sebebi ise Germhane bölümündeki sıcaklığının yukarıya doğru gitmemesidir.	

Grafik 3. İran'ın soğuk ve sıcak ikliminde bulunan hamamların arasındaki mimari benzerlikler ve farklılıklar

9. Sonuç

İklim ile mimari tasarımın birleşimi asırlarca dayanıklı olabilen binaların ortaya çıkmasına yol açan ana faktörlerden birisidir. Bahsedilen örneklerin araştırılması ve tabloların incelenmesi sonucunda, iklim koşullarının hamamların inşaatı ve mimarisi üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu ve farklı iklimlerin hamamlarında bazı farklılıklara neden olduğu tespit edilmiştir. Hamamlar, mekânsal yerleşimin türü ve işlevi nedeniyle tamamen içe dönük binalardır. İran Gacar dönemi hamamlarının en önemli mekanları Bine, Miyan_der, Germhane ve Hazine olmak üzere diğer mekanlara göre bu mekanlar iklim koşullarından en çok etkiyi almışlar. İklimin koşulları İran'ın tarihi hamamlarının mimarisinde en çok yapı ve süsleme materyallerini, tavan yüksekliğini, çatı formunu, alan büyüklüğünü ve dış duvarların kalınlığını, etkilemiştir. Bu bağlamda Gacar dönemi hamamlarının plan morfolojisi ve mimari ve yapı özelliklerinin, aynı ilkeler ve orantılarda yapıldığını söyleyebiliriz. Tarihi hamamlar konusunda, yapı teknikleri ve hamamların

mimari süslemeler kısmı daha derin bir araştırmaya ihtiyaç duymaktadır. Bu araştırmanın özgür çalışma kısmında iklimin plan morfolojisi üzerindeki etkisine odaklanmıştır, ancak gelecek araştırmalar için farklı dönem hamamlarının tipolojisi ve iklimin onların üzerinde yarattığı etkiler araştırılıp inceleme altına alınabilir. Bu araştırmanın sonuçlarından yararlanarak mimari tasarım ve uygulamada, havuz, spa, banyo vb.. gibi modern yapıların iklim ve enerji ilişkileri verimli, sağlıklı ve estetik değerlerle kurulabilecektir. Bu makale kapsamında elde edilen iklimsel mimari ve tasarım bilgileri araştırmacılar ve mimarlar için bir kılavuz olarak kullanılabilir.

Kaynaklar

Açıksözlü, Ö. (2015). Türk Hamamlarında Hijyen ve Sanitasyonun Turist Sağlığı Açısından Ele Alınması: Antalya İli Örneği. Yüksek Lisans Tezi. Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Anabilim Dalı.

Aru, K. (1949). Türk Hamamları Etüdü. Doçentlik Tezi. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi.

Atik, S. (2019). Karaman Hamamları Koruma Önerileri. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Maltepe Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, Restorasyon Bilim Dalı.

Ayverdi, E. (1966). *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri*. İstanbul: Fetih Cemiyeti Yayınları.

Büyükkol, S., & Arda, Z. (2016). Türk Kültüründe Hamam Geleneği ve Resim Sanatına Yansımaları. *İdil Sanat ve Dil Dergisi*, 5(27), 2047-2062. doi:10.7816/idil-06-27-13

Çubek, H. (1997). İran'ın Mimari ve Kentsel Gelişiminin Tarihi. Tahran: Miras Yayınları.

Demirel, Ö. (2000). Osmanlı Vakıf-Şehir İlişkisine Bir Örnek: Sivas Şehir Hayatında Vakıfların Rolü. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Devellioğlu, F. (1982). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat* (20 b.). Ankara: Aydın Kitabevi.

Eyice, S. (1997). *Hamam* (Cilt 15). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı İSAM.

Ghobadian, V. (2006). *İklim Bakımından İran'ın Eski Binalarının Araştırılması*. Tahran: Tahran Üniversite Yayınları, (Kaynak dili Farsça).

Gökbel, F. (2019). Hamam Kültürü ve Seramik Yansımaları. *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 43, 57-68. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/841678> adresinden alındı

Güngör, O. C., & Soysal, E. E. (2020). Türkiye Türkçesindeki Farsça Kelimelerde Anlam Değişimleri. *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 141-201. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1151106> adresinden alındı

Haji-Qassemi, K. (2004). *Ganjnameh of the Hamam*. Tehran: Shahid Beheshti University, Faculty of Architecture and Urban Planning, Documentation and Research Center.

Halaç, H. H., Kalak, M., & Yıldırım, Ö. C. (2018). Siverek Tarihi Hamam Yapılarının Kullanım Durumları. *Al-Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), 54-74. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/farabi/issue/33998/372301> adresinden alındı

Hamster, A. (1939). Nişabur Kazıları. *İran Yüksek Öğretim Dergisi*, 3, 9, (Kaynak dili Farsça).

Hassanzadeh, J. (2019). İran'da Zend ve Kaçar Dönemi hamam mimarisi (Architecture of the bath-houses of Iran in the Zand and Qajar dynasties). Doktora Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı.

Keshtkaran, P. (2011). "Harmonization Between Climate and Architecture in Vernacular Heritage: A Case Study in Yazd, Iran. *Procedia Engineering*, 21, 428-438. doi:<https://doi.org/10.1016/j.proeng.2011.11.2035>

Kiyani, M. (2007). *İran Mimarisi (İslam Dönemi)*. Tahran: Üniversitelerin Beşeri Bilimler Ders Kitaplarının Çalışma Organizasyonu ve Derlenmesi, Semt Yayınları, (Kaynak dili Farsça).

Nasrollahi, F. (2015). Office Buildings Energy Efficient: Energy Efficiency with the Architectural Design. Berlin: University of Berlin Press.

Nouri Shadmehani, R. (2013). *İran ve Dünya Mimarisi*. Tahran: Mehkame Yayınevi, (Karnak dili Farsça).

Parsi, F. (2004). Nobar Hamamı. *Mimari Dergisi*, 24, 102, (Kaynak dili Farsça).

Pertovi, M. (2000). *Tarihin Özeti* (Cilt 1). Tahran: İşare Yayınları, (Kaynak dili Farsça).

Pirniya, M. K. (2005). *İran İslam Mimarisi ile Tanışmak*. Tahran: Sanat ve İlim Üniversitesi Yayınları, (Kaynak dili Farsça).

Sarmiento, J., & Kazemi, Z. (2012). Hammams and the Contemporary City: The Case of Isfahan, Iran. *International Journal of Heritage Studies*, 20(2), 1-19. http://repositorium.sdum.uminho.pt/bitstream/1822/20890/3/Hammams_%20Sarmiento_%20Kazemi_2012.pdf adresinden alındı

Soltanzadeh, H. (1997). *Tebriz: İran Mimarisinde Dayanıklı Bir Kerpiç*. Tahran: Kültür Araştırma Odası Yayını.

Şarden, J. (2009). *Şarden Seyehatnamesi*. (H. Arizi, Çev.) Tahran: Negah Yayınları, (Kaynak dili Farsça).

Tabasi, M., Ansari, M., Tavusi, M., & Fahahtahrani, F. (2007). Recognizing the Physical Properties of Iranian Baths in the Safavid Period. *Bagh-e Nazar Journal*, 29, 49-58, (Kaynak dili Farsça). <https://www.sid.ir/FileServer/JF/53313862905.pdf> adresinden alındı

Ustabulut, U. (2020). Bayburt'ta Türk Dönemi Su Mimarisi. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı.

Ülgen, A. (1977). "Hamam" Maddesi (Cilt 5). İstanbul: İslam Ansiklopedisi.

Ürük, Z. (2016). Medeniyetler İçinde Hamamın Gelişimi ve Kültürel Olarak Mekân Analizleri. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(28), 185-209. <https://is.gd/A7xJ9P> adresinden alındı

İnternet Kaynakları

URL-1. (2021, 05, 02. tarihinde Erişim Saati: 11:30). <https://tr.weatherspark.com/y/104827> adresinden alındı

URL-2. (2021, 10, 15. Erişim Saati: 16:30). <https://theculturetrip.com/europe/united-kingdom/england/articles/the-story-behind-the-roman-baths-in-bath/?amp=1> adresinden alındı

Zihin Farklı Bireyler İçin Bağımsız Yaşam Merkezi Tasarım Parametreleri

Nuriye Nida ÇELEBİ ŞEKER^{1*}, Saadet AYTIS¹

Öz

Engelli olarak tanımlanan bireylerin hem özel eğitime hem de aile içinde eksik kalmayan ama aşırıya da kaçmayan özel muameleye ihtiyaçları vardır. Hayatları boyunca yardıma ihtiyaç duymaları ve ebeveynlerinin kendilerinden önce dünyadan ayrılacağı gerçeğiyle, bu bireyler için yabancılık çekmeden, mutlu bir şekilde hayatlarını sürdürebilmelerini sağlayacak ve ebeveynlerinin yaşamları sırasında alışık hale geldikleri yaşam standart ve alışkanlıklarını sürdürebilecekleri bir yaşam merkezinin varlığı önem taşımaktadır.

Çalışma kapsamında zihin farklı bireyler için tasarlanması düşünülen Bağımsız Yaşam Merkezi (BYM) tasarım parametrelerinin oluşturulması ve oluşturulan parametreler doğrultusunda benzer bir konuda hazırlanacak bir merkez için, farklı yer ve zamanlardaki özel koşullara göre; temel olan fonksiyonlar baz alınarak, bazı fonksiyonlar sadeleştirilerek/değiştirilerek ve/veya eklenerek yol gösterici olması hedeflenmektedir.

Mekânın kullanıcısı olan zihin farklı bireylerin özellikleri ve ihtiyaçları ortaya konarak, BYM kapsamında yer alacak mekânlar ve ilişkileri belirlenmiş, fonksiyonel kalite ve evrensel tasarım kavramı temel alınarak mekânların tasarımında belirleyici olacak ilkeler oluşturulmuştur. Bu ilkeler doğrultusunda mekân kullanıcılarına ve tasarımcılara özel bazı önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Zihin Farklı Birey, Bağımsız Yaşam Merkezi, Herkes İçin Tasarım, Evrensel Tasarım, Fonksiyonel Kalite.

Independent Living Center Design Parameters for Mentally Different Individuals

Abstract

Individuals who are defined as disabled need both special education and special treatment within the family, which is not incomplete but not excessive. With the fact that they need help throughout their lives and that their parents will probably pass away before them, it is important for these individuals to have a life center that will enable them to live happily without feeling stranger and to maintain the living standards and habits that their parents provided during their lives.

Within the scope of the study, the Independent Living Center (ILC) design parameters, which are thought to be designed for different individuals, and these principles according to the special conditions in different places and times; based on the basic functions, it is important to adapt some functions by simplifying / changing and / or adding them, and it is aimed to be a guide for a center to be prepared on a similar subject.

¹ Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, İç Mimarlık Bölümü

*İlgili yazar/Corresponding author: nida.celebi@msgsu.edu.tr

Gönderim Tarihi / Received Date: 23.05.2021

Kabul Tarihi / Accepted Date: 09.03.2022

By putting forward the characteristics and needs of different minds individuals who are the users of the space, the spaces to be included in the scope of ILC and their relations have been determined, and principles that will play a role in the design of the spaces in line with the functional quality and universal design have been established. In line with these principles, some specific suggestions have been made to the users and designers of the space.

Keywords: Mentally Different, Independent Life Center, Design For Everyone, Universal Design, Functional Quality.

1.Giriş

Engellilik, çok kapsamlı bir kavram olduğundan ve kendi içinde çeşitlilik gösterdiğinden farklı disiplinler farklı tanımlara yer vermekte; literatürde, toplumsal yaşamda, yasal düzenlemelerde “*sakat, özür, engelli*” kelimeleri anlam farklılıklarına sahip olmalarına rağmen birbirlerinin yerine aynı manayı karşılamak için kullanılmaktadır.

Engellilikle ilgili yapılan farklı tanımlar hatta kullanılan farklı kelimeler bir kavram kargaşasının varlığını ortaya koyarken, aslında engelinin toplumda yaşadığı durumu da hem özetlemekte hem de simgelemektedir ve bu konuda kat edilecek uzun bir yol olduğunu göstermektedir.

Engellilik durumu, toplumda olağan olarak nitelenen bireylerin sayıca çokluğu ve oran olarak büyük dilimin içinde olmaları nedeniyle oluşan bir algı durumudur. Engelli olarak ifade edilen fizik ve zihin farklı bireylerin çoğunlukta olması varsayımında karşılaşılan fiziki ve toplumsal kabul kriterlerinde değişiklikler olacağı açıktır. Genel kabullerin ve yapıları çevrenin herkes için erişilebilir olmasıyla engellerin kalkacağı ve engellilik kavramının yok olacağı ihtimali üzerine çalışılması önem taşımaktadır.

Yaşamları süresince yardıma ihtiyaç duymaları ve ebeveynlerinin kendilerinden önce dünyadan ayrılacakları ihtimali düşünülerek bu bireyler için; yabancılaşmadan, mutlu bir şekilde hayatlarını sürdürebilmelerini sağlayacak ve alışık oldukları yaşam standart ve alışkanlıklarını devam ettirebilecekleri bir yaşam merkezinin varlığı önem taşımaktadır. Çalışma kapsamında ‘engelli’ ifadesi yerine ‘farklı’ kelimesi kullanılmış ve zihin farklı bireyler esas alınarak, onların, bağımsız ve alışık oldukları standartlarda yaşam sürmelerini sağlayacak bir *Bağımsız Yaşam Merkezi (BYM)*’nin tasarım kriterleri oluşturulmuştur.

2.Bağımsız Yaşam Merkezi Tasarımına Yön Verecek Kullanıcı Özellikleri ve İhtiyaçlar

Zihin farklı bireyler için; farklılığın türü, adı ne olursa olsun özelliklerinde veya yetilerinde birbirlerine göre farklılıklar, üstünlükler olsa da yeme, uyuma, eğitim gibi öncelikli temel gereksinimlerini karşılarken fazladan çaba sarf etmemek, engellenmemek ve yaşadıkları toplum tarafından kabul edilmek ve yaşamlarını alışık oldukları ortamlarda/mekânlarda, standartlarını koruyarak sürdürmek büyük önem taşımaktadır. Farklı olmalarına rağmen mekânsal olarak herkesin kullanımına uygun herhangi bir mekânda bazı eklemeler ve tedbirlerle hayatlarını bağımsız bir şekilde sürdürebileceklerdir. Bu eklemeler ve tedbirleri mekânlarda uygulayabilmek adına öncelikle kullanıcıların özellikleri ve ihtiyaçları saptanmalı, bu doğrultuda mekân tasarımlarına yön verilmelidir.

Zihin farklı bireylerin bazılarının yeme bozukluklarına sahip olmaları (Hakverdioğlu, 2006, s. 8-30), (Çıtak, 2016, s. 25-28) kilo alma eğilimlerine neden olmaktadır (Bolu Sert,

2017, s. 12), (Başar Şenyılmaz, 2017, s. 33-35). Kilo problemi yaşayan, beslenme bozukluğuna sahip olan ve/veya olmayan bireyler için ruh ve beden sağlığı açısından fiziksel aktivite ve programlı yapılacak kondisyon hareketleri büyük önem taşımaktadır. Ayrıca uyku problemleri de zihin farklı bireylerde yaygın olarak görülmektedir (Ağlamış, 2016, s. 19), (Çankaya, 2019, s. 19). Birbirini etkileyen, bir zincirin halkaları gibi kabul edilebilen uyku, beslenme ve hareket doğru bir düzende olmazsa herkeste olduğu gibi zihin farklı bireylerde de çeşitli davranış problemlerini beraberinde getirebilmektedir (Çıtak, 2016, s. 27), (Başar Şenyılmaz, 2017, s. 21-23). Bu sebeple düzenli beslenme&uyku terapileri uygulanması, jimnastik, yoga vb. fiziksel aktivitelerin sağlanması bu sorunlara bir çözüm getirebilir. BYM kapsamında terapi mekanları, beslenme merkezi, aktivite&spor alanlarının bulunması önerilebilir.

Zihin farklı bireylerin algısal yetenekler, yaratıcılık, öğrendikleri bir bilgiyi başka ortamlara uyarılama, bilgileri gruplandırma, bir problemin çözümünü; planlama, kontrol etme, uygulama, sonuçlarını değerlendirme konusunda yetersizlikleri ve dikkat problemleri sebebiyle bilgileri sınırlı kalmakta, soyut kavramları somut kavramlara göre daha zor anlamaktadırlar (MEB, 2008, s. 4-5), (MEB, 2016, s. 8-9), (Bolu Sert, 2017, s. 11). Bu bağlamda özel eğitim alma ihtiyaçlarını karşılayacak bir okul/eğitim biriminin varlığı BYM kapsamında gereklidir. Sembol, şekil, resim ve logolara ilgi duyduklarından “DOKUNMA” yazan ve büyük kırmızı bir “X” içeren görsel kullanmak, sadece “dokunma” şeklinde sesli ifade etmekten daha fazla işe yaramaktadır (Saranlı, 2014). Bu sebeple BYM kapsamında tasarlanacak mekânlarda görsellerden, grafiklerden faydalanmak, net ifadeler kullanmak algılanabilirliği artırması açısından önem taşımaktadır.

Zihin farklı bireylerde, sallanma, dönme, parmak ucunda yürüme, kanat çırpma, kısıtlı, törensel ilgiler sıklıkla görülmekte, günlük işleri hep aynı şekilde yapma, aynı yoldan eve gitme, aynı yemeği yeme gibi sabitlik ve rutine bağlı kalmada ısrarcılık, değişimlere direnç gösterme söz konusu olabilmektedir. Işıklı, renkli, parlak cansız nesnelere ve ayrıntılarına aşırı ilgi gösterme, kapı tokmağı, elbise düğmesi gibi nesnelere küçük parçaları karşısında büyülenme; öte yandan nesnelere aşırı bağlanma, nesnelere bir düzene göre dizme, farklı renk ve şekildeki cisimleri gruplama, işlevsel olmayan objelerle tekrarlayıcı oyunlar oynama, tipik oyun/oyuncağa ilgi göstermeme, objelerin bütününden çok ayrıntısıyla meşgul olma gibi davranışlar gösterebilmektedirler. Ayrıca tek taraflı olarak konuşmak istedikleri bir konu üzerinde ısrar edebilmekte ve insanlarla ilişki kurmada zorluk yaşayabilmektedirler. Bazıları hava durumunu takip etme, haritaları okuma, gezegenlerin yörüngelerini hesaplama gibi daha karmaşık, tekrarlayan davranışlar ve ilgi alanları edinebilmektedir (Başar Şenyılmaz, 2017, s. 24), (Otsimo, 2018). Bu davranışlar, mekânların rutinlere, alışkanlıklara, bireysel alanlara saygı duyularak tasarlanması gerektiğini ortaya koymaktadır. BYM kapsamında olması düşünülen hobi/üretim/kurs merkezleri sayesinde, hem ilgilendikleri konuda bilgi edinip ilerleyebilmeleri hem de bazı ürünler/çıktılar üretebilmeleri sağlanacaktır.

Düşük duyarlılık (hiposensitivite) ve aşırı duyarlılık (hipersensitivite), yani işitsel ve görsel uyarıya karşı hassasiyet olması sebebiyle duyuşsal uyarılara karşı tepkileri uygunsuz ve aşırı olabilmektedir (Başar Şenyılmaz, 2017, s. 19-21). Örneğin ağrı eşikleri çok yüksek olmasına rağmen, sadece dokunmaya aşırı tepki göstermekte; acı, soğuk veya sıcaklığa bazen hiçbir tepki göstermezken bazen de tam tersi şekilde davranabilmektedirler (Kanbaş, 2014d), (Çıtak, 2016, s. 25-28), (Başar Şenyılmaz, 2017, s. 17). Bu sebeple BYM kapsamında tasarlanacak mekânlarda aşırı ışık, ses, renk gibi öğelerden kaçınılarak, genel/kamusal ve özel/bireysel mekânlarda gerekli tedbirler alınmalıdır.

3. Bağımsız Yaşam Merkezi Mekân Kurgusu Parametreleri

Çalışma kapsamında farklılığa sahip bireylerin ihtiyaçlarına göre kurgulanmış mekânlar tasarlanırken; herkes için kullanım ön planda tutulmuş, özel gereksinimli bireylerin temel tasarım prensipleri doğrultusunda tasarlanmış olağan mekânlarda bağımsız yaşam sürmeleri için duyarlı bir tutum geliştirilmesi hedeflenmiştir. Zihin farklı bireylerin ihtiyaçlarına ve onlara sunulan mekânsal önerilere, “fonksiyonel kalite²” ve “evrensel tasarım³” yardımı ile ışık tutulduğunda bağımsız yaşam sürdürebilmeleri için bazı mekân kurgusu parametreleri ortaya çıkmaktadır. Zihin farklı bireylerle beraber her bireyin kullanımına uygun tasarlanan çevre, yapı, mekân veya ürün için gerekli olan parametreler aşağıdaki gibi belirlenmiştir (Çelebi Şeker, 2021).

- İşlevsellik
- Esneklik
- Güvenlik
- Erişilebilirlik
- İyi olma durumu
- Bilgilendirme-Yönlendirme
- Mahremiyet-Sosyal etkileşim

Sıralanan mekân kurgusu parametreleri, kendi genel tanımlarına ek olarak, çalışma kapsamındaki Bağımsız Yaşam Merkezi tasarım rehberine katkısı olacak şekilde anlatılmış, açıklanmış ve örneklendirilmiş, zihin farklı bireylerin sahip olduğu bir takım özellik ve ihtiyaçlara göre de özgülleştirilmiştir.

3.1. İşlevsellik

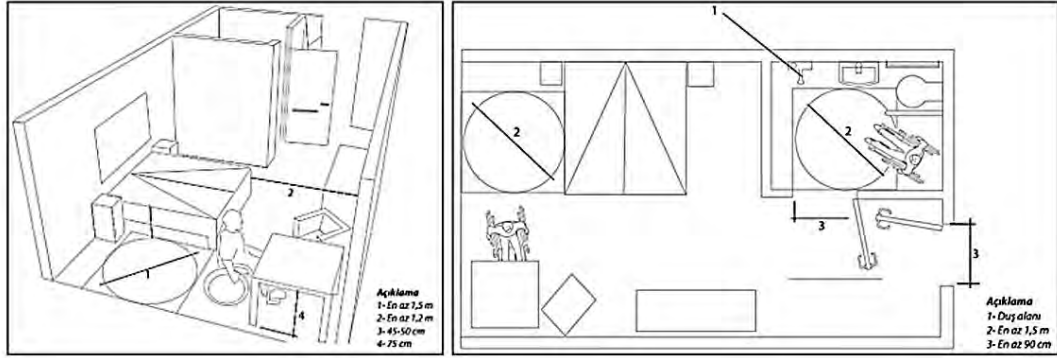
Gereksiz detaylara yer vermeden, kafa karıştırmadan, işlevsellik ve etkin kullanım için yalın ifadeli, kolay kullanıma sahip, her yaş, her cins, engelli (zihinsel, fiziksel, bazı hastalıklara/farklılıklara sahip), hamile, çocuk, yaşlı, hasta, sağlıklı vb. demeden kısacası herkes için eşit şartlar sunan tasarım anlayışlarına yönelmek, özel kullanıcıları olan mekânlar için çok daha önemli hale gelmektedir. Bu anlayış çerçevesinde çalışma kapsamında zihin farklı bireyler için tasarlanacak bağımsız yaşam merkezinin işlevsellik parametresinin göstergeleri aşağıdaki gibi belirlenmiştir.

Yatay kullanım: Birimlerde bulunan giriş, tuvaletler, kafeterya, bekleme alanları, idari ofisler ve mutfak, yemek yeme alanları, bireysel/sosyalleşme alanları gibi genel kullanım alanlarında; odalar içerisindeki banyo, yatma, oturma alanlarında, derslikler/atölyelerde, spor/aktivite ve terapi alanlarında, kafe, mağaza ve konferans salonu alanlarında koridorların ve kapıların ölçüleri her bireyin kullanımına uygun düşünülmelidir. Şekil 2’de yer alan, üç boyutlu ve plan şeklinde gösterilen mekân (oda), tekerlekli sandalye manevra alanı, geçiş mesafeleri, banyo ve oda kapı açıklıkları ve kullanılan donatıların yükseklikleri ile ilgili örnek niteliğindedir.

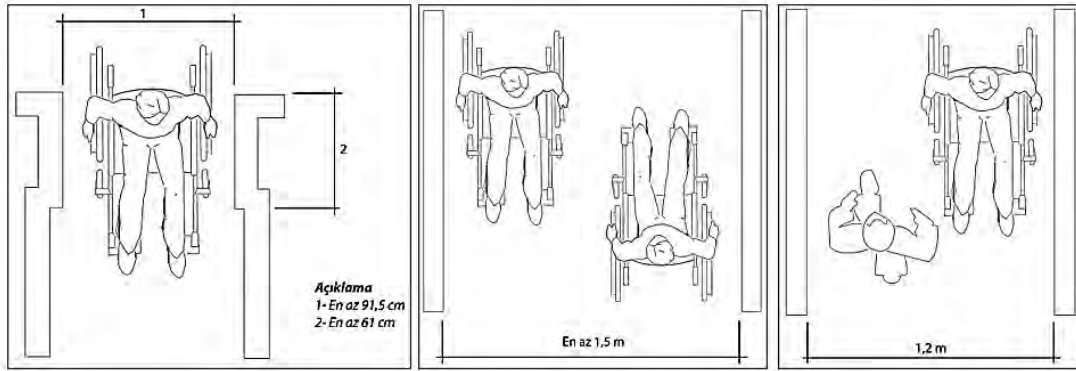
Aktivite ve terapi alanları, eğitim, üretim ve kurs merkezleri, uygulama alanları, kafe, mağaza ve konferans salonunun dışarıdan da katılımcılara açık olması yatay kullanımdaki düzenlemeyi daha da önemli kılmaktadır. Şekil 3’te koridor ve geçiş ölçüleri, Şekil 4’te tekerlekli sandalye manevra ve dönüş ölçüleri gösterilmiştir.

² Fonksiyonel Kalite: (Voordt & Wegen, 2005, s. 170-204)

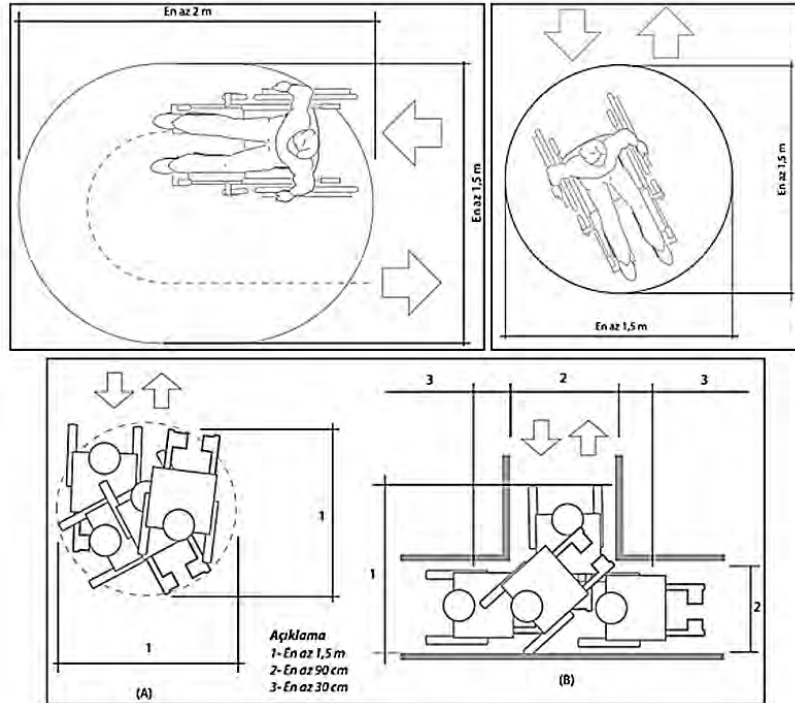
³ Evrensel Tasarım İlkeleri: (Australian Government, 2013, s. 8), (Kaplan & Aksoy, 2019, s. 171), (Gezer, 2014, s. 115), (Ünver & Yamaçlı, 2014, s. 219), (Woodward, 2017), (Levine, 2003, s. 22-23), (National Disability Authority, 2020), (Null, 2014, s. 7-8), (Wolfgang & Korydon, 2011, s. 44), (BSDUDH, 2018), (CEUD, 2020a), (CEUD, 2020h), (BCA, 2007), (DEB, 2013), (Levine, 2003).

Şekil 2. Manevra alanlarını içeren mekân örneği (DEB, 2013, s. 156)

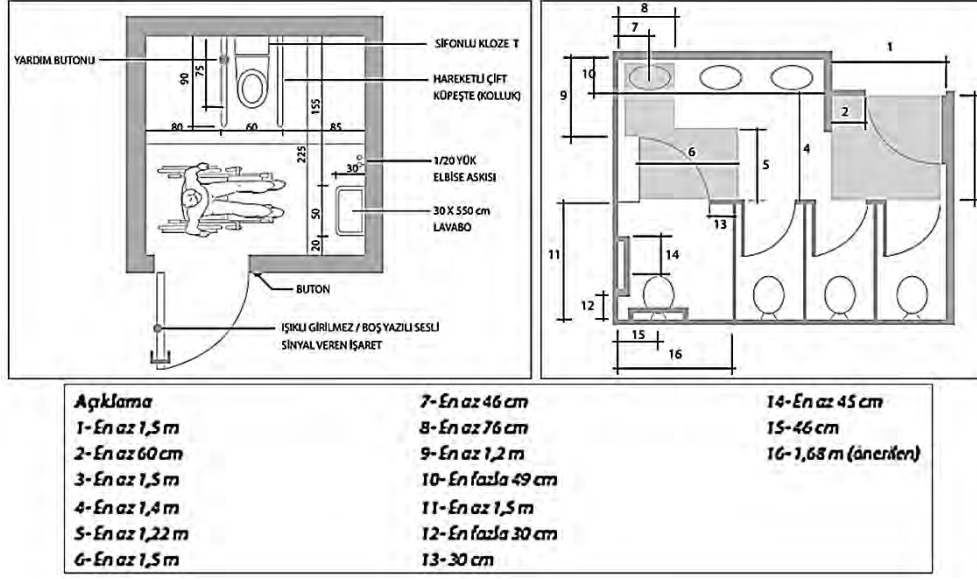

Şekil 3. Koridor geçişlerinde ölçüler (DEB, 2013, s. 79-80)

Şekil 4. Yatay dolaşımda tekerlekli sandalye manevra ölçüleri (DEB, 2013, s. 80-81)

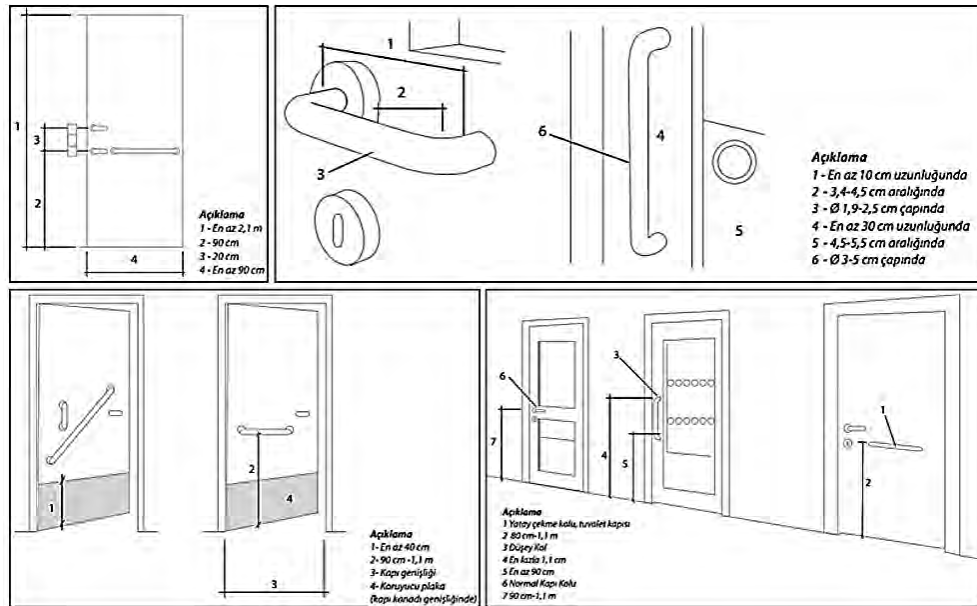
Genel kullanım mekânlarındaki tuvaletlerde de yoğunluk ve kullanıcı sayısı göz önünde bulundurularak kabinlerin hepsinin evrensel tasarıma uygun olması önerilmekte, Şekil 5'te genel kullanıma uygun tuvalet yerleşim ölçüleri gösterilmektedir.

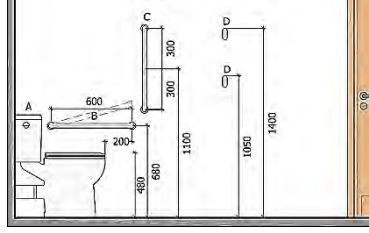
Şekil 5. Genel kullanıma hizmet eden tuvalet yerleşim ölçüleri (DEB, 2013, s. 48,119)

Düşey kullanım: Yatay kullanım göstergesinde bahsi geçen alanlar için koridorlarda, kapılarda ve depolama elemanlarında kullanılan tekmelik, süpürgelik, kulplar, baza ölçüleri zihinsel/fiziksel farklı olsun olmasın her bireyin kullanımına uygun düşünülmeli, tekerlekli sandalye kullanıcısının ve/veya görme engelli bireylerin hareketlerine engel olmamalıdır.

Kapılarda cam kullanılması güvenlik açısından çok tercih edilmemekte, kapı üzerinde tekmelik kullanılması kapının korunması açısından tavsiye edilmektedir. Özellikle sirkülasyonun daha yoğun olduğu *Eğitim, Sağlık Birimleri ve Sosyalleşme Mekânları'nda*, tuvaletlerde tekmelik kullanılması önerilmektedir. Kapı kulpları açılma kolaylığı açısından, tek elle kullanılacak veya elle kavrama gerektirmeyecek yani sensörlü ya da itmeli şekilde işlemelidir. Şekil 6'da farklı kapı tipleri ve bu kapı tiplerinin kulp, aksam, tekmelik gibi bölümleri için bazı ölçüler gösterilmiştir.

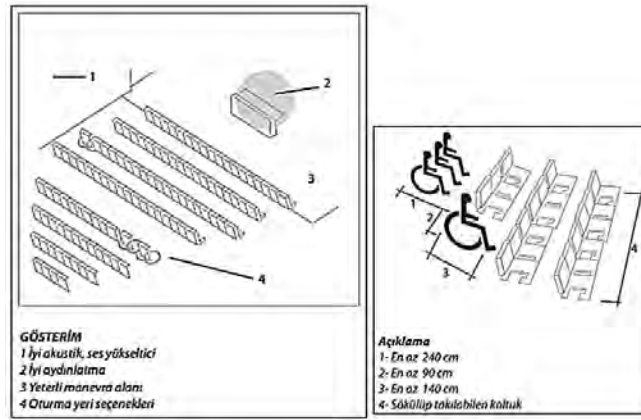

Şekil 6. Farklı kapı tipleri ve ölçüleri (DEB, 2013, s. 70-72)

Şekil 10. Tuvalet kabininde düşeydeki ölçüler (CEUD, 2020e, s. 25)

Konferans Salonu için tekerlekli sandalye manevra ve yerleşim alanı ve yükseklikleri göz önünde bulundurulmalıdır. Şekil 11'de bir konferans salonu için tekerlekli sandalye manevra ölçüleri ve örnek yerleşim gösterilmiştir.

Şekil 11. Konferans salonu için tekerlekli sandalye manevra ölçüleri ve örnek yerleşim (DEB, 2013, s. 52), (DEB, 2013, s. 161)

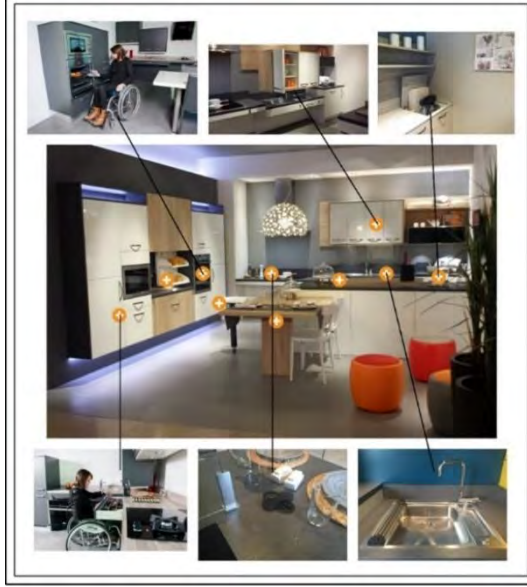
Yalınlık: Zihin farklı bireylerin rutinlerinin ve alışkanlıklarının devam etmesine olanak tanıyacak, gereksiz detaylardan uzak sade, sakin mekânlar onlara kendilerini iyi hissettirecektir. Örneğin odalarda ve derslik/atölyelerde yerden ısıtma veya havalandırma sistemleri kullanılarak ısıtıcı donatıların ortadan kaldırılması estetik ve güvenlik açısından, ortak yaşam alanlarında kullanılan işaret ve tabelaların net ifadeye sahip olması yönlendirme açısından, renk/doku/aydınlatmanın çok yorucu/uyarıcı olmaması görsel açıdan, yemek yeme alanlarında ses yankılanmasını önlemek için yutucu malzemeler kullanılması işitsel açıdan yalınlık sağlamada destek olabilir. Ayrıca yalın mekân kurgusu, kolay anlaşılabilir ve fonksiyonel donatılar eğitim birimlerinde zihin farklı bireylerin öğrenme kabiliyetlerini olumlu ölçülerde etkilerken, eğitimciler için de kolaylık sağlayan, etkileşimi ve iletişimi kolaylaştıran önemli kriterlerden biridir.

3.2. Esneklik

Tasarlanan çevre/mekân/ürün uyarlanabilir olduğunda herkese hitap etmekte, dolayısıyla özel tasarıma gerek kalmamaktadır. Ölçüleri ayarlanabilir donatılar herkesin kullanımına olanak verecek ürünler olarak maliyetli gibi algılsa da aslında kullanıcı sayısını artırdığı için ürün verimliliğini de artırmaktadır. Bu anlayış çerçevesinde çalışma kapsamında zihin farklı bireyler için tasarlanacak bağımsız yaşam merkezinin **esneklik** parametresinin göstergeleri aşağıdaki gibi belirlenmiştir.

Uyarlanabilirlik: Birimlerde tuvaletler, yemek yeme alanı, bireysel/sosyalleşme alanları gibi genel kullanım alanlarında, odalar, derslikler/atölyeler, sergi/gösteri salonları, spor/aktivite alanları, çok amaçlı salon, kafe, mağaza, konferans salonunda kullanılan banko, masa, sandalye, sehpa, depolama elemanları, koltuk, vitrifiye, basket potası gibi

donatıların kullanıcıya göre yükseklikleri ayarlanabilir şekilde tasarlanabilir. Şekil 12’de ayarlanabilir mutfak örneğinde yüksekliği ayarlanabilir üst dolaplar, tezgâhın üstünden kullanılan alt dolaplar, tezgâh üstü priz kullanımına örnekler verilmiştir.

Şekil 12. Uyarlanabilir, esnek bir mutfak örneği⁴

Rutine Saygı: Konaklama Birimleri’nde esneklik mekânların dönüşmesi, alışılmışın dışına çıkılması şeklinde düşünülmemeli; rutinin dışına çıkılmasının, söz konusu bireyleri strese, öfke nöbetlerine sürükleyebileceği unutulmamalıdır. Kullanıcı bireylerin kendilerine uygun düzenlemeler yaparak, mekânı kendilerine iyi gelecek şekilde özelleştirmeleri tercih ve teşvik edilecek bir durumken, mekânda görsel ve fonksiyonel değişikliklere gidilmesi, zorunluluklar dışında düşünülmemeli; gündeme geldiğinde kullanıcılarla birlikte hareket edilerek, değişiklikler birlikte planlanmalıdır.

Eğitim ve Sağlık Birimleri’nde, Sosyalleşme Mekânları’nda esneklik mekânların dönüşmesi, alışılmışın dışına çıkılması şeklinde kullanıcının karşısına çıkabilmektedir, çünkü Konaklama Birimleri kadar sabit modüllere sahip olmayan dersliklerin yeri geldiğinde atölyeye, gösteri salonunun sergi salonuna dönüşme, çok amaçlı salonun boyutunun değiştirilme (bölünme/birleşme) ihtiyacı veya jimnastik için kullanılan bir mekânın, yeri geldiğinde yoga mekânına, basketbol alanının voleybol ya da futbol oynanabilecek bir mekâna dönüşmesi söz konusu olabilir. Önemli olan bu dönüşümlerin kullanıcılarının kişisel özellik ve alanlarına saygı duyarak onları stres ve öfke durumlarına itmeden gerçekleşmesidir.

Şekil 13. Dönüşebilir salon örneği (Url 2)

⁴ (Url 1)’den yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

3.3. Güvenlik

Zihin farklı bir bireyin kendisini veya bir başkasını, tekrarlayan hareketlerden, öfke patlamalarından ya da takıntılardan ve saplantılardan ötürü tehlikeye sokmayacak, bunu göz önünde bulundurarak temel güvenlik ilkelerine de dikkat edecek bir tasarım özelliği anlamına gelmektedir (Null, 2014, s. 16).

Bir yandan kendilerini yalnız hissetmeyecekleri bir yandan da kişisel alanlarının ihlal edilmediğine inandıkları ve bunu hissettikleri bir mekân sunmak onları güvende hissetme anlamında tatmin edecektir. Bu anlayış çerçevesinde çalışma kapsamında zihin farklı bireyler için tasarlanacak bağımsız yaşam merkezinin güvenlik parametresinin göstergeleri aşağıdaki gibi belirlenmiştir.

Güvenlik: Birimlerde koridor, pencere, balkon ve merdiven korkulukları güvenlik açısından önem taşımaktadır. Asansörlerde kabin içlerinde dikkat dağınıklığı yaratabilecek ve kırılmalar sonucu yaralanmalara sebep olabilecek ayna ve cam gibi malzemelerin kullanılmaması, ilave olarak herhangi bir arıza ve kesinti anında kullanıcıların panik yaşamadan güvenli şekilde katlara ulaşmasını sağlayacak ek enerji destekleriyle donatılması gerekmektedir. Yer döşemeleri kaymaz malzemelerle kaplanmalı, pencere yüksekliklerinde her türlü olumsuz durumu önleyecek uygun yükseklikler ve bariyerler oluşturulmalı, korkulukların alt kısmına baston tarafından hissedilebilir bir yatay korkuluk şeridi uygulanmalıdır. Pencere açılış yönleri, açılış şekilleri güvenliği tehdit etmeyecek şekilde olmalı, gerekirse dış cepheden korkuluklarla desteklenmelidir.

Yangın, deprem gibi panik anlarında kolay tahliyeyi sağlayacak aktif ve pasif güvenlik önlemleri alınmalı⁵ ve tüm kullanıcıların afet durum bilincine ulaşması için gerekli eğitim programları uygulanmalıdır. Ayrıca binanın kısa sürede boşaltılması gereken durumlarda; yangına dayanıklılık, sürekli korkuluk/küpeşte ve yeterli düzeyde aydınlatma kullanımı ve boyutların panik anındaki yığılmayı engelleyecek şekilde düzenlenmesi dolaşım alanlarında önem taşımaktadır. Çıkış yolunun algılanabilir olması, koridorlarda aydınlatma bantları kullanılması, mekânların kapılarının dışarı doğru açılması, özellikle yangın sırasında mekânlar arası izolasyonun sağlanması gibi önlemler alınması gerekmektedir.

Terapi odalarında olası öfke nöbeti sırasında tehlike teşkil edecek keskin, kırılabilir nesnelere kullanılmamalı, spor/aktivite mekânlarında kayma, boğulma, yaralanma, sakatlanma gibi durumları ortadan kaldırmak adına malzeme konusunda ve özellikle havuz kenarında tutunmak için bazı donatıların kullanılması konusunda gerekli tedbirler alınmalıdır.

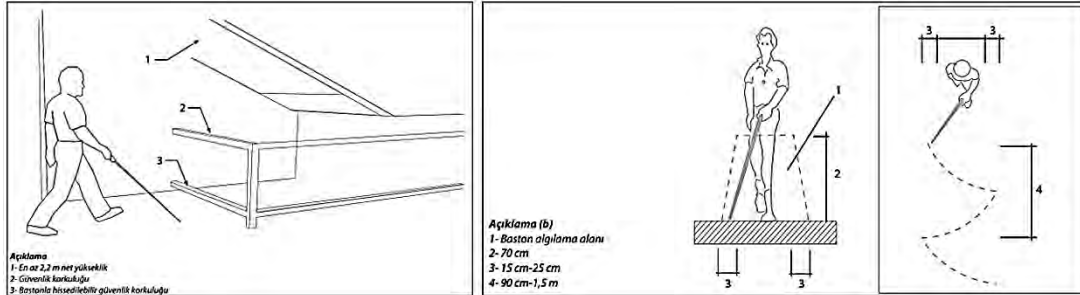
Kafe alanındaki hareketli mobilyalar sirkülasyonu, tekerlekli sandalye ve baston manevra alanını engellememeli, mağaza teşhir ve satış alanı da buna göre düzenlenmelidir.

Konferans Salonu'nda koridorlarda tutunma için korkuluklar kullanılmalı, zeminde halı kullanılıyorsa sabitlenmeli, dokusu tekerlekli sandalye kullanıcısının ve/veya görme engelli bireylerin hareketine engel olmamalıdır. Tüm kullanıcılar için engel oluşturmamak adına malzeme, doku ile gerekli yönlendirmeler yapılmalıdır.

Biçim-form-doku-renk: Mekânlar arası geçişlerde kot farkından kaçınılmalı, farklı malzeme kullanılıyorsa malzeme birleşim noktalarında takılma riskini önleyecek tedbirler

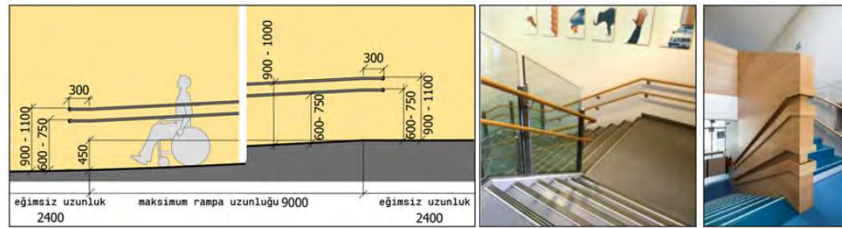
⁵ Uyarı alarmlarının sadece görsel veya işitsel olması yerine aynı anda hem görsel hem işitsel olması çok daha güvenlidir (Null, 2014, s. 16).

kullanım kolaylığı sağlamalıdır. Şekil 17’ de gösterildiği gibi merdiven altı geçişlerde kafa kurtarma mesafesi göz önünde bulundurulmalı, yükseklik buna göre ayarlanmalı ve merdiven altına geçişi engellemek için korkuluk kullanılmalıdır.

Şekil 17. Merdiven altı güvenlik ölçüleri (DEB, 2013, s. 104) ve baston manevra ölçüleri (DEB, 2013, s. 90)

Merdiven/rampa ve koridorlarda Şekil 18’deki gibi çift korkuluk/küpeşte kullanılmalı, korkuluk/küpeşte merdiven başlangıcından önce, bitişinden sonra da devam ettirilmeli ve duvarla arasındaki mesafeye dikkat edilmelidir.

Şekil 18. Merdiven ve rampada çift korkuluk/küpeşte örnekleri ve ölçüleri (CEUD, 2020c, s. 26), (BCA, 2016, s. 61), (Url 3)

Odalar, hobi/üretim/kurs alanları, derslikler/atölyelerde, koridorlarda, tuvaletlerde kullanılan pencere iç denizliği, korkuluklar/küpeşterler, kapı kulpları gibi elemanlar düşey yüzeylerden çıkıntı yapacağından tehlikeli bir durum oluşturmaması için önlem alınmalıdır. Kafede duvarda kullanılan aplikler, tablolar, mağazadaki sergileme ve depolama elemanları, aktivite alanlarındaki tırmanma duvarı gibi donatıların duvardan mesafesine dikkat edilmeli, güvenlik açısından tehdit oluşturmamalıdır.

3.4. Erişilebilirlik

Her bireyin eşit şartlarda her mekâna/çevreye/ürüne/bilgiye kısacası her olanağa erişebiliyor ve ulaşabiliyor olması günlük yaşamda her konuda olduğu gibi mekân kullanımını açısından da önemlidir.

Erişilebilirliğin anlamı engelleri kaldırmak demektir. Örneğin yol ile kaldırım arası geçişi sağlayan mini kaldırımlar tekerlekli sandalye, bisiklet ve bebek arabası kullanıcıları için erişilebilirlik açısından önemli bir çözümdür. Hatta bu rampaların farklı malzeme ve dokuda olması da görme kısıtı olan kullanıcılar için erişilebilirliği ve beraberinde güvenliği sağlamaktadır. Hareket kısıtlaması olmadan, normal dışı çaba sarf etmeden, herkes için kullanılabilir kılmak adına her çevreyi ve ürünü yeniden düşünen bir tasarımın önemi unutulmamalıdır.

Şekil 19’da erişilebilirliği yüksek, bütün kullanıcılar için uygun tasarlanmış mutfak modülleri gösterilmiştir.

Şekil 19. Ocağın üstündeki tencere veya demliğe su doldurmayı kolaylaştıran bir musluk ve yükseltilmiş bulaşık makinesi ve düşey tabak depolama elemanı (Null, 2014, s. 73)

Bu anlayış çerçevesinde çalışma kapsamında zihin farklı bireyler için tasarlanacak bağımsız yaşam merkezinin erişilebilirlik parametresinin göstergeleri aşağıdaki gibi belirlenmiştir.

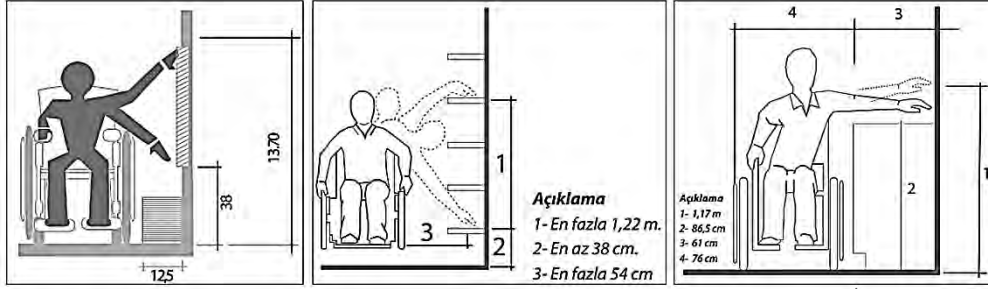
Algılanabilirlik: Birimlerin bina girişlerinin, mekân girişlerinin ve mekânların erişilebilir, ulaşılabilir, algılanabilir ve tanımlı olması gerekmektedir. Her kullanıcı tarafından kolaylıkla görülmeli, kullanıcı giriş/geçiş için arayıp bulmak zorunda kalmamalıdır. Renkler, grafikler, tabelalar, işaretler gibi öğelerden destek alınarak mekân erişilebilirliği sağlanabilir. Birimde özellikle oda kapılarında renk ve görsel öğelerin kullanımı karışıklığı ortadan kaldıracak, doğru yönlendirmeler ortak kullanım alanlarında da kullanım kolaylığı sağlayacaktır. Derslikler/atölyeler, terapi odaları, hobi/üretim/kurs merkezleri, spor/aktivite alanları, kafe, mağaza, konferans salonu genel kullanıcılar için algılanabilir ve tanımlı olmalı, dışarıdan gelen kullanıcıların erişimi de kolaylıkla sağlanmalıdır.

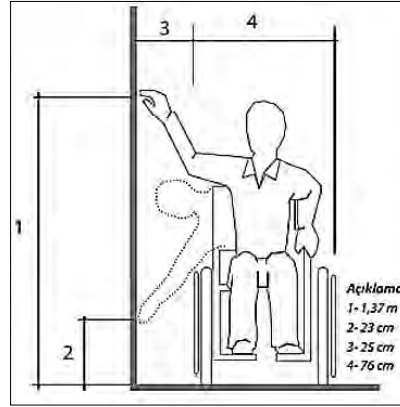
Şekil 20. Renklerin mekân tanımlamada kullanımı (Url 4)

Ulaşılabilirlik: Birimlerin ana girişleri, üniteler, mekânlar arası geçişlerde ve giriş, vestiyer, güvenlik, yönetici ofisi; bireysel/sosyalleşme alanları, mutfak, yemek yeme alanları, tuvaletlerden oluşan genel ve ortak kullanım mekânlarında; odalardaki banyo, yatma, oturma alanlarında; öğretmen, eğitmen, terapist, gönüllü dinlenme alanı, çok amaçlı salon, hobi/üretim/kurs alanları, spor/aktivite alanları, derslikler/atölyeler, sergi/gösteri salonları, soyunma odalarında ve kafede kullanılan oturma elemanları, masalar, mutfak alanındaki pişirme/hazırlama tezgâhları, servis alanlarındaki banko, depolama elemanları, tuvaletlerdeki vitrifiye elemanları; mağaza satış üniteleri, satış bankosu ve teşhir elemanları ve bu alanlardaki donatıların, ürünlerin hepsi her kullanıcı tarafından ulaşılabilir olmalıdır.

Tekerlekli sandalye ile önden veya yandan kullanım, duvarda depolama elemanının olup olmaması ve bu depolamanın derinliği ulaşılabilir yükseklikleri etkilemekte ve ölçüler buna göre değişiklik göstermektedir. Şekil 21’de yandan kullanımda derinliği daha az olan raf ve yüksekliği daha alçak dolap sistemi ile oluşturulmuş depolama elemanı olması durumunda ulaşılabilir yükseklikler, Şekil 22’de yandan kullanımda donatı olmayan durumda yaklaşma mesafesi ve ulaşılabilir yükseklikler gösterilmiştir.

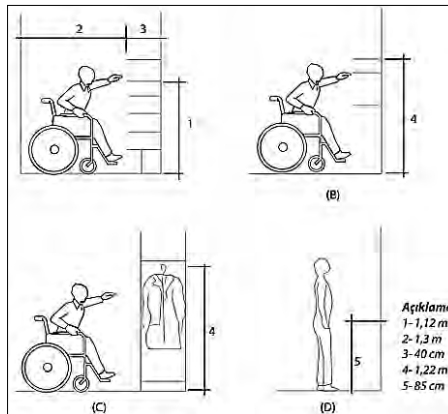

Şekil 21. Yandan kullanımda depolama elemanı olması durumunda ulaşılabilir mesafe ve yükseklikler (DEB, 2013, s. 112,114)

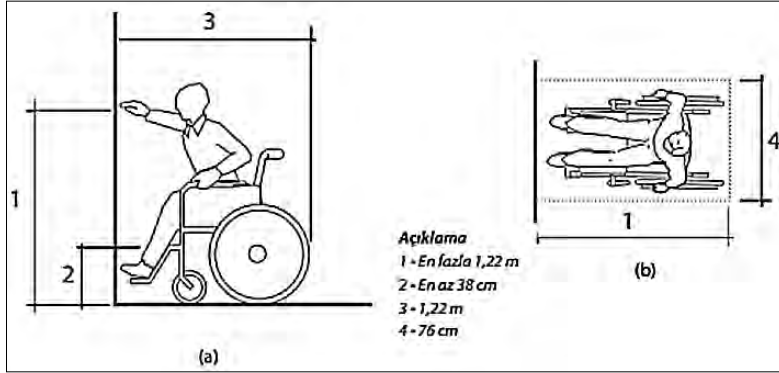

Şekil 22. Yandan kullanımda donatı olmayan durumda ulaşılabilir mesafe ve yükseklikler (DEB, 2013, s. 113)

Şekil 23’te önden kullanımda derinliği yukarıdaki örneğe göre daha fazla olan dolap ile oluşturulmuş depolama elemanı olması durumunda ulaşılabilir mesafe ve yükseklikler, Şekil 24’te önden kullanımda donatı olmayan durumda duvara yaklaşma mesafesi ve ulaşılabilir yükseklikler gösterilmiştir.

Şekil 23. Önden kullanımda depolama elemanı olması durumunda ulaşılabilir mesafe ve yükseklikler (DEB, 2013, s. 136)

Şekil 24. Önden kullanımda donatı olmayan durumda ulaşılabilecek mesafe ve yükseklikler (DEB, 2013, s. 113)

Genel kullanım alanlarındaki bankolar, oturma ve depolama elemanları farklı yükseklik alternatifleriyle kullanıcılara sunulmalı ayrıca işitme engelliler için indüksiyon döngü sistemi kullanılmalıdır.

Birimin genelinde tabelalar/işaretlerin görsel ve grafiklerle desteklenmesinin yanında Şekil 25'te gösterildiği gibi Braille alfabesi de kullanılarak erişilebilirlik artırılabilir.

Şekil 25. Tabelalarda Braille örneği (CEUD, 2020d, s. 57-58), (CEUD, 2020b, s. 26)

3.5. İyi Olma Durumu

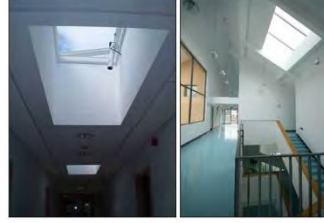
İyi olma durumu bireyler için hem fiziksel hem psikolojiktir. İyi olma anlamında akustik, aydınlatma, iç hava kalitesi, iklimlendirme, sıcaklık, nem kontrolü, renk, doku, malzeme gibi mekânı oluşturan, etkileyen ve ilgilendiren öğelerin/şartların; fazla/az ışık, gereksiz gürültü, yankı, aşırı sıcak/soğuk, yüksek nem gibi sonuçlara yol açmadan, duyu hassasiyetleri özelliklerinden dolayı onları strese sokmadan mekân içerisinde sağlanması gerekmektedir.

Bu anlayış çerçevesinde çalışma kapsamında zihin farklı bireyler için tasarlanacak bağımsız yaşam merkezinin iyi olma durumu parametresinin göstergeleri aşağıdaki gibi belirlenmiştir.

Aydınlatma: Birimlerin içerisindeki giriş, koridorlar, bekleme alanları, yönetici ofisi, bireysel/sosyalleşme alanları, yemek yeme alanlarından oluşan genel ve ortak kullanım mekânları, yatma, oturma alanları, çok amaçlı salon, derslikler/atölyeler, sergi/gösteri salonları, terapi odaları, aktivite alanları, kafe ve mağaza mekânlarının mümkünse hepsi gün ışığından faydalanacak şekilde tasarlanmalı, pencereler buna göre konumlandırılıp boyutlandırılmalıdır.

Şekil 26. Gün ışığından faydalanmayı sağlayan pencereler (Url 5), (Url 6)

Şekil 27. Koridorda tavana açılmış pencere örnekleri (CEUD, 2020d, s. 29), (Url 7)

Konferans Salonu'nda ise genellikle yapay aydınlatma tercih edilmekte, ışığın şiddeti ve yönünün kullanıcıyı rahatsız etmemesi ve yeterli düzeyde olması gerekmektedir.

Şekil 28. Yapay ve doğal aydınlatmanın kullanıldığı salon örnekleri (Url 8), (Url 9), (Url10)

Ayrıca koridorlarda, merdivenlerde, binalar arası yollarda, ortak kullanım mekânlarında sürekli zemin ve yol aydınlatması güvenlik açısından önem taşımaktadır. Şekil 29'da koridor boyunca zemin aydınlatması kullanılmış mekân örnekleri gösterilmiştir.

Şekil 29. Koridor aydınlatma örnekleri (Url11), (Url12), (Url13)

Akustik: Giriş, yönetici ofisi; bireysel/sosyalleşme alanları, mutfak, yemek yeme alanları, tuvaletlerden oluşan genel ve ortak kullanım mekânlarında, odalarda ve bireysel mekânlarda, derslikler/atölyeler, hobi/üretim/kurs alanları, sergi/gösteri alanları, çok amaçlı salon, terapi odaları, kafe, mağaza ve konferans salonunda mekânlar arası ses geçişi ve dış gürültünün engellenmesi, mekânlar içerisinde hacim akustiğinin doğru çözümlenmiş olması, yankı, gereksiz yansıma yapacak yüzey ve malzemelerden kaçınılması kullanıcıların hem işitsel konforu hem de psikolojik iyi olma durumu açısından önem taşımaktadır. İstenmeyen gürültü, yankı veya işitme eyleminin doğru gerçekleşmemesi işitsel konforu bozmakta, ekstra yorgunluğa ve dolayısıyla öfke/stres durumuna sebep olabilmektedir. Odalarda ve bireysel mekânlarda kullanıcı, daha sakin ve kendisiyle baş başa kalmayı isteyeceği için bu mekânlara dışarıdan gelecek sesleri

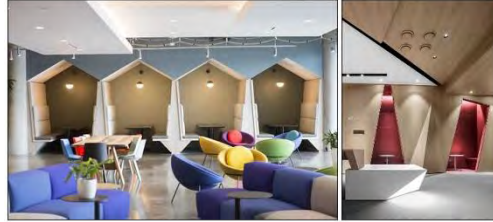
engelleyecek yalıtım önem taşımaktadır. Özellikle yoğunluk ve kalabalığın olduğu kafe ve yemek yeme alanlarında mekân içerisinde yutuculuk/yansıtıcılık dengesi korunmaya çalışılarak formlarla ve akustik panellerle yankılanmayı önleyecek, çatal kaşık sesini yutacak şekilde gerekli tedbirler alınabilir. Ayrıca konferans salonu için gerekli çınlama süreleri hesaplanarak tavan ve duvar malzemeleri/panelleri bu hesaba göre yerleştirilmelidir. Şekil 30'da tavan ve duvar panelleri, Şekil 31'de tavanda alınmış önlemler, Şekil 32'de ortak yaşam alanlarında akustik tedbirlerle oluşturulmuş bireysel alan modülleri gösterilmiştir.

Şekil 30. Tavan ve duvar paneli örnekleri (Url14), (Url15), (Url16)

Şekil 31. Akustik tavan paneli örnekleri (Url17), (Url18)

Şekil 32. Ortak yaşam alanlarında akustik tedbirlerle oluşturulmuş bireysel alan modülleri (Url19), (Url20)

İç hava kalitesi: Odalar, derslikler/atölyeler, hobi/üretim/kurs alanları, sergi/gösteri alanları, çok amaçlı salon, spor/aktivite alanları ve terapi odaları, kafe, mağazada iç hava kalitesinin doğal havalandırma ile sağlanabilmesi için güvenlik faktörü de göz önünde bulundurularak her mekânın penceresinin açılabilir olması ve her mekânın gün ışığından faydalanabilmesi gerekmektedir.

Konferans salonlarında ışık, ses, sıcaklık gibi faktörlerin kontrol altında tutulabilmesi, aydınlatma veya havalandırmanın ihtiyaç halinde açılıp kapatılabilmesi, dışarıdan ses gelişinin engellenebilmesi için özellikle pencere, ışıklık kullanılmaması tercih edilebilmektedir. Bu nedenle konferans salonları bazen binanın penceresiz alanlarında konumlandırılmaktadır. Doğal havalandırma olanağından yararlanılamayan bu mekânlarda optimum sıcaklık, nem, havalandırma, iklimlendirme için destek elemanları kullanılmalı, bu destek elemanlarının doğal havalandırmadan faydalanan mekânlarda da ek olarak kullanılması önerilmektedir.

Psikolojik iyi olma durumu: Mekânlarda kullanılan malzeme, renk, doku, aydınlatma düzeyi, ses düzeyi, sıcaklık, nem, hava kalitesinin fiziksel olduğu kadar psikolojik açıdan

da kullanıcıyı etkilediği göz önünde bulundurulmalıdır. Yüksek düzeyde ışık, ses ve kontrolsüz renk kullanımı uyaran etkisi yaparak kullanıcıyı strese itebilir. Odalarda, derslikler/atölyeler, hobi/üretim/kurs alanları ve terapi odalarında ve bireysel alanlarda ses bakımından daha izole alanlar ve mekânlar yaratılmalı, daha dingin, sakin renkler kullanılarak psikolojik iyi oluşa destek olunmalı, enerji veren renklerle de yer yer desteklenerek dikkat canlı tutulmalıdır. Şekil 33'te canlı renklerle desteklenmiş, yalın, yeterince aydınlık, pencere boyutları uygun tasarlanmış mekân örnekleri gösterilmiştir.

Şekil 33. Mekân örnekleri (Url21), (Url22)

Kafe ve mağazada ses yankılanması engellenmeli, sıcaklık ve nem optimum değerlerde tutulmalı ve aydınlık düzeyi çok yüksek olmamalı, bazı noktalarda bölgesel aydınlatma ile desteklenmelidir. Kafe ve mağazada çok uzun süreli zaman geçirilmeyeceği için kullanılan malzemeler ve renklerin seçiminde abartıya kaçılmadığı sürece herhangi bir sınırlama veya önlem gerekmemektedir. Konferans Salonu'nda ise biraz daha uzun süreli zaman geçirileceğinden ve daha konsantre olunması gerekeceğinden aydınlatma, renk ve ses kontrolü daha fazla önem taşımaktadır. Renklerin daha sakin ve tek tip kullanılması, yer yer farklılıklar yapılması önerilmekte, bütün bu kriterler psikolojik iyi olmaya katkı sağlamaktadır.

Şekil 34. Salonlarda duvar, tavan panelleri ve renk kullanımı örnekleri (Url23), (Url24), (Url25)

3.6. Bilgilendirme-Yönlendirme

Çevre ve/veya mekân içerisindeki birimler arası geçişler için, giriş veya sirkülasyon alanlarından istenilen yere ulaşmak, gerekli yönlendirmeler ve uyarılar için bilgilendirme-yönlendirme oluşturulmuş çevre/mekân için önem taşımaktadır. Bilgilendirme-yönlendirme için kullanılan simge ve işaretlerin özellikle anlaşılabilir, yalın olması, herkes tarafından bilindik olması bütün kullanıcılarına hizmet veren bir tasarım mekânı olması açısından dikkat edilmesi gereken bir unsurdur. Bilgilendirme ve yönlendirmeler kimi zaman renklerle, mekânın zemin, tavan ve duvarlarında olabileceği gibi, bazen mekân donatılarında da kullanılabilir.

Bu anlayış çerçevesinde çalışma kapsamında zihin farklı bireyler için tasarlanacak bağımsız yaşam merkezinin bilgilendirme-yönlendirme parametresinin göstergeleri aşağıdaki gibi belirlenmiştir.

Etkinlik/Anlaşılabilirlik: Birimlerdeki giriş, güvenlik, yönetici ofisi; bireysel/sosyalleşme alanları, mutfak, yemek yeme alanları, tuvaletlerden oluşan genel ve ortak kullanım mekânları, odalardaki banyo, yatma, oturma alanları; çok amaçlı salon,

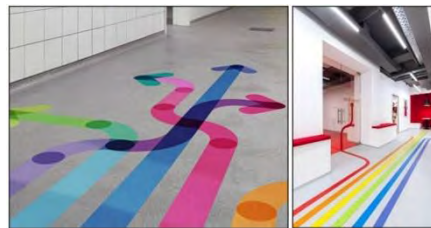
derslikler/atölyeler, sergi/gösteri salonları, aktivite alanları, terapi odaları, kafedeki mutfak, etkinlik, çalıştay alanları, servis alanı, satış alanı, oturma alanı ve tuvaletler, mağazadaki satış alanı, depo, etkinlik, çalıştay alanları ve konferans salonu içerisindeki fuaye, kafeterya, tuvaletler ve salonda yönlendirme ve yön bulma için kullanılacak işaret ve/veya tabelaların Şekil 35'teki gibi en az iki duyuya hitap etmesi ve yazıya sahip olmasının yanında daha çok Şekil 36'daki gibi görsel ağırlıklı olması algılanmayı ve kullanımı kolaylaştıracaktır. Ayrıca derslikler/atölyeler, hobi/üretim/kurs alanları en uzun süreli ve sık kullanılan; çok amaçlı salon, sergi/gösteri salonları, hobi/üretim/kurs alanları, aktivite alanları ve kafe, mağaza, konferans salonu da en yoğun sirkülasyona sahip ve dışarıdan kullanıcısı olan mekânlar olduğundan grafiksel anlatım ve Şekil 37'deki gibi renk kullanımı bu yoğunluğun içerisinde anlaşılabilirliğe, kullanım kolaylığına destek verecektir.

Şekil 35. İşaretler en az iki duyuya hitap etmeli, görsel içermeli (DEB, 2013, s. 140), (CEUD, 2020h, s. 43), (Url26), (Çelebi Şeker, 2021)

Şekil 36. Yönlendirici işaretlere örnekler (Url27), (Url28), (Url29), (Url30)

Şekil 37. Zeminde renklerle grafiksel yönlendirme (Url31)

Kimlik: Birimlerin içerisindeki giriş, bireysel/sosyalleşme alanları, yemek yeme alanları, tuvaletlerden oluşan genel ve ortak kullanım mekânları, banyo, yatma, oturma alanları, öğretmen, eğitmen, gönüllü alanları, mutfak ve yemek yeme alanı ve çok amaçlı salon, derslikler/atölyeler, sergi/gösteri salonları, terapi odaları, kafe, mağaza, konferans

salonu ve yardımcı alanlarda mekânların renk, doku gibi yardımcı öğelerle kodlanması, daha kolay ifade edilebilmeyi ve algılanmayı sağlayabilir.

Şekil 38. Renklerle mekân tanımlama (Url32), (Url33), (Url34)

3.7. Mahremiyet-Sosyal Etkileşim

Mahremiyet birçok canlının gereksinimlerinden biri olduğu gibi, insanlar için özellikle de zihin farklı bireyler için daha fazla önem taşımaktadır. Zihin farklı bireylerin kendileriyle baş başa kalabilecekleri, sakinleşebilecekleri, mahremiyetin sağlandığı bireysel alanların yanında sosyalleşmenin de teşvik edildiği sosyal etkileşim mekânlarının bulunduğu merkezde bu dengenin sağlanması önemlidir.

Şekil 39. Sosyalleşme ve bireysel alanlardan örnekler (Url35), (Url36), (Url37), (Url38), (Url39).

Bu anlayış çerçevesinde çalışma kapsamında zihin farklı bireyler için tasarlanacak bağımsız yaşam merkezinin *mahremiyet-sosyal etkileşim* parametresinin göstergeleri aşağıdaki gibi belirlenmiştir.

Sosyalleşme: Birimlerde kullanıcıların birlikte oyun oynayıp, müzik dinleyip, bir şeyler izleyip eğlenceli zaman geçirebilecekleri, ilgi ve meraklarını hobi olarak gerçekleştirebilecekleri, dış alanlarda sebze-meyve üretimi yapabilecekleri, kafede kullanıcıların birlikte yaptıkları mutfak etkinlikleri ve çalıştaylarla, mağazada yapılan bazı etkinlikler ve çalıştaylarla, kafe ve mağazada üstelenecekleri yemek pişirme, servis yapma, satış yapma vb. görevlerle, aktivite alanlarında sokak oyunları, bisiklet vb. binme ve yürüyüşlerle, macera parkurları sayesinde sosyalleşme, öz güven/öz benlik/öz saygı gelişimi desteklenmektedir. Birimlerin içerisinde bu tür alanların özellikle oluşturulmasına ek olarak yemek yeme alanları gibi genel kullanım alanlarında, derslikler/atölyeler ve hobi/üretim/kurs alanları, sergi/gösteri salonları ve çok amaçlı salonlarda bu mantıkla yerleşim yapılması önerilmektedir. Ayrıca konferans salonunda düzenlenecek, gösteriler, konserler, eğitimler sayesinde de sosyalleşmelerine katkı sağlanmış olacaktır.

Şekil 40. Sosyalleşme mekânlarından örnekler (Url40), (Url41), (Url42)

Bireysellik: Birimlerde kullanıcıların kitap okuyabilecekleri, çalışabilecekleri, dinlenebilecekleri, kendileriyle baş başa kalabilecekleri, kendi hobilerini gerçekleştirebilecekleri mahremiyet sunan bireysel alanlar sayesinde, bireysel alan oluşturma ve kendilerini güvende hissetme duygusu desteklenmektedir. Ayrıca kişisel alanlarının korunduğu, alışkanlıklarına saygı duyulduğu hissini onlara yaşatmak önemlidir, terapi odalarında gereken mahremiyete önem verilmeli, terapi sırasında kendilerini güvende hissetmeleri sağlanmalıdır.

Şekil 41. Bireysel modül örnekleri (Url43), (Url44)

Birimlerde oluşturulan mekânlar tasarlanırken baz alınan parametrelerin birbiriyle ilişkisi, bağlantısı göz ardı edilmemelidir. Belirlenen parametrelere bakıldığında, iyi olma durumu parametresi, güvenlik parametresiyle; işlevsellik ve bilgilendirme-yönlendirme parametreleri, erişilebilirlik ve esneklik parametreleriyle, mahremiyet-sosyal etkileşim parametresi de iyi olma durumu ve güvenlik parametreleriyle ilişkili olup, bir zinciri oluşturan birbirine bağlı halkalar şeklinde ele alınmalıdır.

4.Değerlendirme ve Sonuç

Engellilik, toplumun/çevrenin/mekânın ortaya çıkardığı sanal bir yanılgı hali, kişiye engeller koyduğu bir durum olarak tanımlanabilir. Bu yanılgı halinin/durumun ortaya çıkmaması/engellenmesi için başta toplumda yaşayan insanların bilinçlendirilmesi ve sonrasında çevre/şehir/yapı/bina/mekân/ürün tasarımlarının “herkes için tasarım” anlayışıyla oluşturulması önem taşımaktadır.

Toplum tarafından “engelli” olarak tanımlananların dışındaki insanların “normal” kelimesi ile anılması, çoğunluğun “normal” sayılması, geriye kalanların “farklı, değişik, engelli, özürlü” kelimeleri ile ifade edilmesi yine toplum algısıyla ilgilidir. Dünya, ülkeler, toplumlar, kültürler, aileler, kişiler bazında bakıldığında aslında herkesin birbirinden “farklı” olduğu, kimsenin kimseye benzemediği açıkça ortadadır, önemli olan farklılıklara rağmen herkesin yaşamını bağımsız bir şekilde sürdürüp sürdüremediğidir.

Bazı durumlarda, davranışlarda istatistiksel olarak çoğunluktan farklı olsalar da göz ardı edilmemesi gereken en önemli şey zihin farklı bireylerin ihtiyaçlarının da her insanınki gibi olduğudur. Bu sebeple “farklı” bir mekân arayışına girmek, “özel” tasarımlar yapmak, “olağandan ayrı” düşünmek yoluna gidilmesi yerine; mekânların kolay kullanımı ve her bireye hitap etmesi noktasında yoğunlaşılması önerilmektedir. Bu anlayışla herkes için

tasarım yapmak, olağan mekânlara grafiksel kolaylaştırıcı öğeler eklemek, güvenlik, kişisel alana saygı ve güvende hissettirme konularına özen göstermek ve duyuşal hassasiyetleri göz önünde bulundurmak gibi temel prensiplere yönelmek gereği ortaya çıkmaktadır.

Çalışma kapsamında, kullanıcısı zihin farklı bireylerin olduğu Bağımsız Yaşam Merkezi Tasarım Parametreleri oluşturulması hedeflenmiş, her mekân tasarımında olduğu gibi kullanıcıları hakkında çok iyi bilgi edinilmesi gerektiği göz önünde bulundurulmuştur. Bu sebeple de zihin farklı bireylerin gelişimsel ve davranış özellikleri konusunda araştırmalar yapılmış, mekân tasarımını ve mekân fonksiyonlarını belirleyecek bazı ihtiyaçlar ortaya konulmuştur. Temel tasarım prensiplerine ek olarak “herkes için tasarım” mantığıyla oluşturulmuş olan evrensel tasarım ilkeleri baz alınarak, çalışma kapsamında ortaya çıkarılmış mekân kurgusu parametreleri (işlevsellik, esneklik, güvenlik, erişilebilirlik, iyi olma durumu, bilgilendirme-yönlendirme, mahremiyet-sosyal etkileşim) ışığında bu ihtiyaçlar değerlendirilmiş ve bazı mekânlar/birimler (Konaklama Birimleri, Eğitim Birimleri, Sağlık Birimleri ve Sosyalleşme Mekânları olmak üzere dört ana birim) ortaya çıkarılmıştır. BYM'nin birimleri oluşturulurken, bireylerin bağımsız günlük yaşama hazırlanması; aynı zamanda onların farklılıklarına, alışkanlıklarına saygı duyularak, kişisel alanları korunarak konaklama, eğitim, sağlık gibi temel ihtiyaçlarının karşılanması hedeflenmiştir.

Bağımsız Yaşam Merkezi tasarımlarında her projenin kendi özel koşulları bulunacağı gerçeği dikkate alınarak, çalışma kapsamındaki yaklaşım ve önerilerden yararlanma eylemleri farklılık gösterecek; ihtiyaç programları çerçevesinde esnetilerek kullanılabilir olacaktır. Temel fonksiyonel prensipler ve önerilen tasarım prensipleri, gerektiği noktalarda ve gerek görüldüğü kadarıyla kullanılabilir; çalışma içeriğinde önerilen senaryonun hacimsel boyutları değişebilir; ağırlıkları ihtiyaca yönelik kurgulanabilir olacaktır. Zihin farklı bireylerin ebeveynleri hayattayken kullanacakları, alışkanlıklarına katacakları bağımsız yaşam merkezi fikri; özel gereksinimli bu bireyler için eğitim, sosyalleşme, hayata katılma, insan ilişkileri kurma, kendini geliştirme, öz savunuculuk, istihdam, eğlence gibi pek çok alanda yaşam hakkına saygılı bir ortam yaratmak ve ebeveynlerini kaybettiklerinde de bu eylemleri gerçekleştirirken, alıştıkları ve mutlu oldukları ortamlarda hayatlarını sürdürebilmeleri anlamı taşımaktadır.

Kaynaklar

Ağlamış, C. E. (2016). Serebral Palsi: Oyun Eğitiminin Fonksiyona Etkisi Doktora Tezi. Antalya: Akdeniz Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Spor Bilimleri Anabilim Dalı.

Australian Government. (2013). Accessibility Design Guide: Universal design principles for Australia's aid program. Avustralya: Blue Star Print.

Başar Şenyılmaz, P. (2017). Otizm Spektrum Bozukluğu ve Down Sendromu Olan Bireylerde Oral Motor Beceriler ve Beslenme Problemlerinin İncelenmesi Doktora Tezi. Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Engelli Çalışmaları Anabilim Dalı.

BCA. (2007). Universal Design Guide. Aralık 20, 2020 tarihinde <https://www1.bca.gov.sg/>: https://www1.bca.gov.sg/docs/default-source/universaldesign/udguide2007.pdf?sfvrsn=ae980eb6_2 adresinden alındı

BCA. (2016). Universal Design Guide for Public Places. Aralık 25, 2020 tarihinde <https://www1.bca.gov.sg/>: https://www1.bca.gov.sg/docs/default-source/universaldesign/udguide2016.pdf?sfvrsn=1fdac12d_2 adresinden alındı

Bolu Sert, H. (2017). Zihinsel Engelli Çocuklara Yönelik Müze Ziyaretinin Değerlendirilmesi: Bir Uygulama Örneği Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Güzel Sanatlar Eğitimi Anabilim Dalı.

BSDUDH. (2013). Barrier-Free Planning and Construction in Berlin-Public Buildings. Aralık 19, 2020 tarihinde <https://www.stadtentwicklung.berlin.de/>: https://www.stadtentwicklung.berlin.de/bauen/barrierefreies_bauen/download/designforall/apb_red_broschure_en.pdf adresinden alındı

BSDUDH. (2018). Berlin-Design for All. Aralık 19, 2020 tarihinde <https://www.stadtentwicklung.berlin.de/>: https://www.stadtentwicklung.berlin.de/bauen/barrierefreies_bauen/download/konzept_bfrei/KB_nachCD_en_web.pdf adresinden alındı

CEUD. (2020a, Aralık 17). Building for Everyone: A Universal Design Approach 1. Aralık 17, 2020 tarihinde External Environment and Approach: http://universaldesign.ie/Built-Environment/Building-for-Everyone/Entire-Series-Books-1_10.pdf adresinden alındı

CEUD. (2020b, Aralık 17). Building for Everyone: A Universal Design Approach 2. Aralık 17, 2020 tarihinde http://universaldesign.ie/Built-Environment/Building-for-Everyone/Entire-Series-Books-1_10.pdf adresinden alındı

CEUD. (2020c, Aralık 17). Building for Everyone: A Universal Design Approach 3. Aralık 17, 2020 tarihinde http://universaldesign.ie/Built-Environment/Building-for-Everyone/Entire-Series-Books-1_10.pdf adresinden alındı

CEUD. (2020d, Aralık 17). Building for Everyone: A Universal Design Approach 4. Aralık 17, 2020 tarihinde http://universaldesign.ie/Built-Environment/Building-for-Everyone/Entire-Series-Books-1_10.pdf adresinden alındı

CEUD. (2020e, Aralık 18). Building for Everyone: A Universal Design Approach 5. Aralık 18, 2020 tarihinde http://universaldesign.ie/Built-Environment/Building-for-Everyone/Entire-Series-Books-1_10.pdf adresinden alındı

CEUD. (2020h, Aralık 19). Building for Everyone: A Universal Design Approach 9. Aralık 19, 2020 tarihinde http://universaldesign.ie/Built-Environment/Building-for-Everyone/Entire-Series-Books-1_10.pdf adresinden alındı

Çankaya, Ö. (2019). Serebral Palsili Çocuklarda Çevresel Faktörler ile Aktivite ve Katılım Arasındaki İlişkinin İncelenmesi Doktora Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Fizik Tedavi ve Rehabilitasyon Programı.

Çelebi Şeker, N. (2021). Zihin Farklı Bireyler İçin Bağımsız Yaşam Merkezi Tasarım Yaklaşımları ve Tasarım Rehberi Önerisi Doktora Tezi. İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Çıtak, A. E. (2016). Otizm Spektrum Bozukluğu Tanılı Çocuk ve Ergenlerin Otizm Spektrum Bozukluğu ve Mental Retardasyonu Olmayan Kız/Erkek Kardeşlerinin Zihin

Kuramı Sosyal İletişim Genel Psikopatoloji Yaşam Kalitesi ve Akran İstismarı Açısından Değerlendirilmesi Uzmanlık Tez. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Tıp Fakültesi Çocuk ve Ergen Ruh Sağlığı Hastalıkları Anabilim Dalı.

DEB. (2013, Nisan 7). Engelliler için Evrensel Standartlar. Aralık 17, 2020 tarihinde <http://w-d-u.org/userfiles/engelliler-icin-evrensel-standartlar-kilavuzu.pdf> adresinden alındı

Gezer, H. (2014). Hastanelerde ve Sağlık Merkezlerinde Erişilebilirlik. İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi, 13(25), 113-133.

Hakverdioğlu, İ. (2006). İleri Derecede Mental Retardasyonlu Bireylerde Malnütrisyon ve Beslenme Durumunun Değerlendirilmesi Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Diyetetik Programı.

Kanbaş, E. (2014d, Aralık 16). ZİÇEV, Otizmle Yaşamak – Otistik Çocuklar. Temmuz 1, 2020 tarihinde <https://www.zicev.org.tr>: <https://www.zicev.org.tr/otizmle-yasamak-otistik-cocuklar> adresinden alındı

Kaplan, G., & Aksoy, V. (2019). Özel Eğitim Kurumlarının Fiziksel Koşullarının Evrensel Tasarım İlkeleri Doğrultusunda İncelenmesi: Eskişehir Örneği. Yaşadıkça Eğitim, 33(2), 169-186. doi:10.33308/26674874.2019332126

Levine, D. (2003). Universal Design New York. New York: IDEA Publications.

MEB. (2008, Aralık 26). Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezi Zihinsel Engelli Bireyler Destek Eğitim Programı. Aralık 20, 2020 tarihinde <https://orgm.meb.gov.tr/>: https://orgm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2013_09/04010347_zihinselengellibireylerdestekeitimprogram.pdf adresinden alındı

MEB. (2016). Çocuk Gelişimi ve Eğitimi- Zihinsel Yetersizlikler. Ocak 7, 2020 tarihinde <http://www.megep.meb.gov.tr/>: http://www.megep.meb.gov.tr/mte_program_modul/moduller/Zihinsel%20Yetersizlikler.pdf adresinden alındı

National Disability Authority. (2020, Eylül 4). Eylül 4, 2020 tarihinde <http://universaldesign.ie/>: <http://universaldesign.ie/What-is-Universal-Design/The-7-Principles/#p7> adresinden alındı

Null, R. (2014). Universal Design Principles and Models. Boca Raton: CRC Press.

Otsimo. (2018, Aralık 24). Duyusal İşleme Bozukluğu Nedir? Temmuz 1, 2020 tarihinde <https://otsimo.com/tr>: <https://otsimo.com/tr/duyusal-isleme-bozuklugu-nedir/> adresinden alındı

Saranlı, U. (2014, Aralık 16). ZİÇEV-Dada'nın Babasının Mektupları. Temmuz 7, 2020 tarihinde <https://www.zicev.org.tr/>: <https://www.zicev.org.tr/dadanin-babasinin-mektuplarimakale-1> adresinden alındı

Url 1. (2020, Ekim 31). Cuisine Sur Mesure Accessible ATous. Ekim 31, 2020 tarihinde <https://www.amrconcept.com>: <https://www.amrconcept.com/amr-family/projets/france/la-cuisine-plaisir-de-stephane-a-collonges-au-mont-dor-69/111> adresinden alındı

Url 2. (2018, Eylül 26). <https://www.designboom.com>. Aralık 25, 2020 tarihinde [https://www.designboom.com: https://www.designboom.com/architecture/grhound-cabb-wooden-10-26-2018/](https://www.designboom.com/architecture/grhound-cabb-wooden-10-26-2018/) adresinden alındı

Url 3. (2020, Aralık 28). Crèche D3 / Gayet-Roger Architects. Aralık 28, 2020 tarihinde <https://www.archdaily.com>: [https://www.archdaily.com: https://www.archdaily.com/786498/creche-d3-gayet-roger-architects?ad_medium=gallery](https://www.archdaily.com/786498/creche-d3-gayet-roger-architects?ad_medium=gallery) adresinden alındı

Url 4. (2019, Kasım 1). Independence Library and Apartments. Aralık 29, 2020 tarihinde <https://www.archdaily.com>: [https://www.archdaily.com: https://www.archdaily.com/927467/independence-library-and-apartments-john-ronan-architects?ad_medium=gallery](https://www.archdaily.com/927467/independence-library-and-apartments-john-ronan-architects?ad_medium=gallery) adresinden alındı

Url 5. (2021, Ocak 15). <https://tr.pinterest.com>. Ocak 15, 2021 tarihinde <https://tr.pinterest.com>: [https://tr.pinterest.com: https://tr.pinterest.com/pin/761038037031108804/](https://tr.pinterest.com/pin/761038037031108804/) adresinden alındı

Url 6. (2017, Temmuz 17). Qbini: a sorting box as an architectural play of light. Ocak 15, 2021 tarihinde <https://www.archiproducts.com>: [https://www.archiproducts.com: https://www.archiproducts.com/en/news/qbini-a-sorting-box-as-an-architectural-play-of-light_59152](https://www.archiproducts.com/en/news/qbini-a-sorting-box-as-an-architectural-play-of-light_59152) adresinden alındı

Url 7. (2021, Ocak 26). <https://tr.pinterest.com>. Ocak 26, 2021 tarihinde <https://tr.pinterest.com>: [https://tr.pinterest.com: https://tr.pinterest.com/pin/607845280943446882/](https://tr.pinterest.com/pin/607845280943446882/) adresinden alındı

Url 8. (2021, Ocak 18). <https://tr.pinterest.com>. Ocak 18, 2021 tarihinde <https://tr.pinterest.com>: [https://tr.pinterest.com: https://tr.pinterest.com/pin/761038037031471495/](https://tr.pinterest.com/pin/761038037031471495/) adresinden alındı

Url 9. (2021, Ocak 18). <https://tr.pinterest.com>. Ocak 18, 2021 tarihinde <https://tr.pinterest.com>: [https://tr.pinterest.com: https://tr.pinterest.com/pin/761038037031471680/](https://tr.pinterest.com/pin/761038037031471680/) adresinden alındı

Url10. (2021, Ocak 2). AUTEM™ Acoustic Ceilings. Ocak 2, 2021 tarihinde www.archdaily.com: [https://www.archdaily.com: https://www.archdaily.com/catalog/us/products/16378/autem-acoustic-ceilings-fabritrak?ad_source=search&ad_medium=search_result_all](https://www.archdaily.com/catalog/us/products/16378/autem-acoustic-ceilings-fabritrak?ad_source=search&ad_medium=search_result_all) adresinden alındı

Url11. (2018, Mart 23). Guest House in Kyoto. Ocak 15, 2021 tarihinde <https://www.archdaily.com/>: [https://www.archdaily.com/: https://www.archdaily.com/890432/guest-house-in-kyoto-blue-architecture-design-studio?ad_medium=gallery](https://www.archdaily.com/890432/guest-house-in-kyoto-blue-architecture-design-studio?ad_medium=gallery) adresinden alındı

Url12. (2021, Ocak 15). <https://tr.pinterest.com>. Ocak 15, 2021 tarihinde <https://tr.pinterest.com>: [https://tr.pinterest.com: https://tr.pinterest.com/pin/119134352629955989/](https://tr.pinterest.com/pin/119134352629955989/) adresinden alındı

Url13. (2021, Ocak 15). <https://tr.pinterest.com>. Ocak 15, 2021 tarihinde <https://tr.pinterest.com>: [https://tr.pinterest.com: https://tr.pinterest.com/pin/622059767278606973/](https://tr.pinterest.com/pin/622059767278606973/) adresinden alındı

Url14. (2011, Haziran 24). Chettinad Health City Auditorium / Morphogenesis. Ocak 18, 2021 tarihinde <https://www.archdaily.com>:

<https://www.archdaily.com/144417/chettinad-health-city-auditorium-morphogenesis> adresinden alındı

Url15. (2021, Ocak 18). <https://tr.pinterest.com/>. Ocak 18, 2021 tarihinde <https://tr.pinterest.com/pin/761038037031472115/> adresinden alındı

Url16. (2021, Ocak 18). <https://tr.pinterest.com/>. Ocak 2021, 2021 tarihinde <https://tr.pinterest.com/pin/761038037031472066/> adresinden alındı

Url17. (2018). International Investment Bank Offices – Paris. Ocak 15, 2021 tarihinde <https://officesnapshots.com/>: https://officesnapshots.com/2019/03/11/international-investment-bank-offices-paris/?utm_source=Snapshots+Weekly+Newsletter&utm_campaign=cab36e7c3e-EMAIL_CAMPAIGN_2019_03_18&utm_medium=email&utm_term=0_82997c3ce9-cab36e7c3e-91137393 adresinden alındı

Url18. (2018). The Letovo International School. Ocak 18, 2021 tarihinde <https://educationsnapshots.com/>: <https://educationsnapshots.com/projects/3882/the-letovo-international-school/> adresinden alındı

Url19. (2018, Mart 19). 10 Coolest Offices in the Bay Area 2018. Ocak 15, 2021 tarihinde <https://www.bizjournals.com/>: <https://www.bizjournals.com/sanfrancisco/feature/bay-area-coolest-offices-contest.html> adresinden alındı

Url20. (2018, Ekim 16). The most beautiful expectation Technology office china by Zones Design Studio. Ocak 15, 2021 tarihinde <https://www.goood.cn/>: <https://www.goood.cn/the-most-beautiful-expectation-technology-office-china-by-zones-design-studio.htm> adresinden alındı

Url21. (2021, Ocak 16). <https://tr.pinterest.com/>. Ocak 16, 2021 tarihinde <https://tr.pinterest.com/pin/761038037031463188/> adresinden alındı

Url22. (2019, Haziran 8). Schools that Innovate / AUÁ arquitetos. Ocak 16, 2021 tarihinde <https://www.archdaily.com/>: https://www.archdaily.com/917662/architecture-and-education-15-schools-designed-by-brazilian-architects?ad_medium=gallery adresinden alındı

Url23. (2021, Ocak 18). <https://tr.pinterest.com/>. Ocak 18, 2021 tarihinde <https://tr.pinterest.com/pin/761038037031486511/> adresinden alındı

Url24. (2014, Aralık 3). M – Auditorium / Planet 3 Studios Architecture. Ocak 18, 2021 tarihinde <https://www.archdaily.com/>: https://www.archdaily.com/572832/m-nil-auditorium-planet-3-studios-architecture?ad_medium=gallery adresinden alındı

Url25. (2015, Ocak 28). Cinepax Lahore cinema by Architects Inc., Lahore – Pakistan. Ocak 18, 2021 tarihinde <https://retaildesignblog.net/>:

<https://retaildesignblog.net/2015/01/28/cinepax-lahore-cinema-by-architects-inc-lahore-pakistan/> adresinden alındı

Url26. (2014, Şubat 7). Hospital De Sant Joan De Déu. Ocak 16, 2021 tarihinde <https://decopeques.com>: <https://decopeques.com/espacios-cool-para-ninos-hospital-de-sant-joan-de-deu/> adresinden alındı

Url27. (2021, Ocak 16). Broadway Housing Communities. Ocak 16, 2021 tarihinde <https://www.pentagram.com>: <https://www.pentagram.com/work/broadway-housing-communities?rel=discipline&rel-id=4> adresinden alındı

Url28. (2016, Ekim). Hotel in Mannheim von Blocher Partners. Ocak 16, 2021 tarihinde <http://ait-xia-dialog.de>: <http://ait-xia-dialog.de/ait-neuigkeiten/hotel-in-mannheim-von-blocher-partners/> adresinden alındı

Url29. (2021, Ocak 16). Global Professional Services Company. Ocak 16, 2021 tarihinde <https://www.europtimum.com>: <https://www.europtimum.com/our-work/global-professional-services-company/> adresinden alındı

Url30. (2012, Mayıs 3). Inside a Modern Designer Capsule Hotel: 9hours, Kyoto. Ocak 16, 2021 tarihinde <http://japantravelmate.com>: <http://japantravelmate.com/best-of/capsule-hotel-9hours-kyoto> adresinden alındı

Url31. (2017, Ağustos 30). 10 Wayfinding Signage Examples To Inspire You. Ocak 18, 2021 tarihinde <https://blog.tph.ca>: <https://blog.tph.ca/2017/08/30/10-wayfinding-signage-examples-inspire/> adresinden alındı

Url32. (2021, Ocak 18). <https://tr.pinterest.com>. Ocak 18, 2021 tarihinde <https://tr.pinterest.com>: <https://tr.pinterest.com/pin/632966922610314771/> adresinden alındı

Url33. (2021, Ocak 18). <https://tr.pinterest.com>. Ocak 18, 2021 tarihinde <https://tr.pinterest.com>: <https://tr.pinterest.com/pin/684054630887128872/> adresinden alındı

Url34. (2021, Ocak 17). <https://tr.pinterest.com>. <https://tr.pinterest.com>: <https://tr.pinterest.com/pin/263671753163005345/> adresinden alındı

Url35. (2015, Şubat 17). A Clever, Fun Restaurant That Keeps the Kids in Mind. Ocak 14, 2021 tarihinde <https://design-milk.com>: <https://design-milk.com/clever-fun-restaurant-keeps-kids-mind/> adresinden alındı

Url36. (2021, Ocak 14). <https://tr.pinterest.com>. Ocak 14, 2021 tarihinde <https://tr.pinterest.com>: <https://tr.pinterest.com/pin/303218987408034022/> adresinden alındı

Url37. (2021, Ocak 14). <https://tr.pinterest.com>. Ocak 14, 2021 tarihinde <https://tr.pinterest.com>: <https://tr.pinterest.com/pin/258957047304598196/> adresinden alındı

Url38. (2021, Ocak 14). <https://tr.pinterest.com>. Ocak 14, 2021 tarihinde <https://tr.pinterest.com>: <https://tr.pinterest.com/pin/832954893562117044/> adresinden alındı

- Url39. (2021, Ocak 14). Paúl Rivera Architectural Photography. Ocak 14, 2021 tarihinde <http://www.paulriveraphotography.com>: <http://www.paulriveraphotography.com/google/#itemId=54c02185e4b0080d2f17a40f> adresinden alındı
- Url40. (2018, Mayıs 28). The Commons Restoran ve Bar. Ocak 17, 2021 tarihinde <https://www.arkitera.com>: <https://www.arkitera.com/proje/the-commons-restoran-ve-bar/> adresinden alındı
- Url41. (2020, Temmuz 23). Hyperlane Linear Sky Park / ASPECT Studios. Ocak 17, 2021 tarihinde <https://www.archdaily.com>: https://www.archdaily.com/944000/hyperlane-aspect-studios?ad_medium=gallery adresinden alındı
- Url42. (2021, Ocak 16). <https://tr.pinterest.com>. Ocak 16, 2021 tarihinde <https://tr.pinterest.com>: <https://tr.pinterest.com/pin/761038037031462778/> adresinden alındı
- Url43. (2015). Mercado Libre Offices – Alem. Ocak 17, 2021 tarihinde <https://officesnapshots.com>: <https://officesnapshots.com/2017/07/26/mercado-libre-offices-alem/> adresinden alındı
- Url44. (2021, Ocak 17). <https://tr.pinterest.com>. Ocak 17, 2021 tarihinde <https://tr.pinterest.com>: <https://tr.pinterest.com/pin/478085316693096191/> adresinden alındı
- Ünver, H., & Yamaçlı, R. (2014). Ulaşılabilirlik Kültürü. Düzce Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi, 215-226.
- Voordt, T., & Wegen, H. (2005). Architecture In Use: An Introduction to the Programming, Design and Evaluation of Buildings. Oxford: Elsevier-Architectural Press.
- Wolfgang, F., & Korydon, H. (2011). Universal Design Handbook. Amerika: The McGraw-Hill Companies.
- Woodward, S. (2017, Şubat 6). Universal Design 101. Eylül 4, 2020 tarihinde <https://www.rickhansen.com/>: <https://www.rickhansen.com/news-stories/blog/universal-design-101> adresinden alındı

Tarihi Yapıların Yeniden İşlevlendirilmesi: Edirne II. Bayezid Külliyesi Tıp Medresesi Örneği

Esin BENİAN^{1*}, Arif MISIRLI¹

Öz

Toplumsal, sosyal ve ekonomik gelişmelere bağlı olarak yaşam şekilleri değişikliğe uğramıştır. Değişen yaşam koşulları pek çok yapının fiziksel ömrünün işlevsel ömründen uzun olmasında rol oynamıştır. Bu durum sosyal, kültürel, tarihi ve mimari değerlere sahip yapıların yaşatılarak korunması fikrini doğurmuştur. Bu doğrultuda atılan adımlardan biri tarihi yapıların günümüz eylemlerine cevap verebilecek nitelikte yeniden işlevlendirilmesi olmuştur. Bu yaklaşımla da tarihi yapıların gelecek kuşaklara aktarımı, kültürel ve sosyal sürekliliği sağlanmaya başlanmıştır. Bu çalışmada da Edirne II. Bayezid Külliyesi'ndeki Tıp Medresesi ele alınmıştır. II. Bayezid Külliyesi, Osmanlı mimarisinin gelişme sürecinde inşa edilmiş önemli külliyelerden biridir. Bünyesinde cami, tabhane, şifahane, medrese, imaret, çifte hamam, değirmen, köprü ve çeşme barındırmış; fakat söz konusu yapıların tümü günümüze ulaşamamıştır. Günümüze ulaşan yapılardan biri tıp eğitiminin verildiği medresedir. Tıp medresesi, yakınında konumlanan şifahane ile birlikte döneminin hem sağlık hizmeti hem de tıp eğitimi verilen kurumlarından biri olarak önem kazanmıştır. Ancak orijinal işlevini yitiren yapı uzun süre atıl kalmıştır. 20. yüzyılın sonlarında bir süre Trakya Üniversitesi Edirne Meslek Yüksekokulu'nun Restorasyon ve Duvar Süsleme Bölümlerine ev sahipliği yapmıştır. Tekrar işlevsiz kalan yapı 2008'de müzeye dönüştürülmüştür. Çalışma kapsamında, öncelikle tarihi yapıların sürdürülebilirliği bağlamında yeniden işlevlendirmenin tanımından, öneminden, faydalarından, yeniden işlevlendirme yaklaşımlarından söz edilmiştir. Daha sonra benzer fonksiyondaki Anadolu tıp kurumlarından günümüze ulaşanların bugünkü işlevlerine değinilmiştir. Çalışma özelinde ise medresenin tarihçesi, mimari özellikleri ve yeni işlevi incelenmiştir. Yapının yeniden işlevlendirilmesi, tarihi yapıların sürdürülebilirliği açısından; yeni işlevi de benzer fonksiyondaki yapıların günümüz işlevleri, yeniden işlevlendirme kriterleri, mekâna, kente ve topluma katkıları açısından değerlendirilmiştir. Ayrıca yeni işlevine ek öneriler getirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Edirne, II. Bayezid Külliyesi, tıp medresesi, yeniden işlevlendirme

Adaptive Reuse of Historical Buildings: The Case of Edirne Bayezid II. Complex Medical School

Abstract

Lifestyles have changed depending on social, social and economic developments. Changing living conditions have played a role in the physical life of many buildings being longer than their functional life. This situation led to the idea of preserving the buildings with social, cultural, historical and architectural values by keeping them alive. One of the steps taken in this direction has been the adaptive reuse of historical buildings in a way that can respond to today's actions. With this approach, the transfer

¹ Trakya Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Edirne.

*Çalışma, 3-5 Mayıs 2018 tarihinde Edirne'de düzenlenen 5. Uluslararası Üniversite Müzeleri Birliği Kongresi'nde sunulan bildirden geliştirilmiştir. Bildiri tam

*İlgili Yazar/Corresponding author: esinbenian@trakya.edu.tr

Gönderim Tarihi / Received Date: 30.06.2021

Kabul Tarihi / Accepted Date: 09.03.2022

of historical buildings to future generations and their cultural and social continuity have begun to be ensured. In this study, The Medical School in the Edirne Bayezid II. Complex is discussed. Bayezid II. Complex is one of the important complexes built during the development period of Ottoman architecture. The units of the complex were a mosque, tabhane (hospice), şifahane (hospital), medical school, imaret (a social aid unit), public bath, water mill, bridge and fountain; but not all of these buildings have survived to the present day. One of the buildings that have survived to the present day is the medical school where medical education is given. The medical school gained importance as one of the institutions that provided both health care and medical education of its time, together with the şifahane located nearby. However, the building, which lost its original function, remained idle for a long time. At the end of the 20th century, it hosted the Restoration and Wall Decoration Departments of Trakya University Edirne Vocational School for a while. The building, which became dysfunctional again, was turned into a museum in 2008. Within the scope of the study, first of all, the definition, importance, benefits and approaches of refunctioning in the context of the sustainability of historical buildings were mentioned. Afterward, today's functions of Anatolian medical institutions with similar functions were analyzed. In the study, the history, architectural features and new function of the medical school were examined. The adaptive reuse of the building was analyzed in terms of the sustainability of the historical buildings; the new function of the buildings with similar functions has been evaluated in terms of their current functions, adaptive reuse criteria, and their contributions to the space, city and society. In addition, additional suggestions have been made for its new function.

Keywords: Edirne, Bayezid II. Complex, medical school, adaptive reuse.

1. Giriş

Toplumsal ve sosyal yapının değişimine bağlı olarak yeni yaşam şekilleri oluşmakta ve bu süreçte toplumların gereksinimleri de değişime uğramaktadır. Bu durumdan en çok etkilenen disiplinlerden biri olarak mimarlık karşımıza çıkmaktadır. Değişim, bir yandan yeni gereksinimlere uygun yeni mekânların ve yapıların üretimini; diğer yandan da döneminin gereksinimleri doğrultusunda ürettikleri için işlevini yitiren; ancak fiziksel varlığını sürdüren yapıların nasıl değerlendirileceği ve yaşatılacağı sorununu yaratmaktadır. Dolayısıyla mimarlar sadece yeni yapı üretmek değil, aynı zamanda özgün işlevi ile yaşama katılamayan yapıları yaşatmaya yönelik çözüm üretmek, tarihi yapıların sürdürülebilirliğini sağlamak durumunda kalmaktadır.

Kavram olarak sürdürülebilirlik, kısaca 'daimi olma yeteği' olarak tanımlanmakta ve sağlık, eğitim, çevre, ekonomi, mimari vb. birçok alanda kullanılmaktadır. Mimari yapılarda sürdürülebilirlik de yapının ait olduğu toplumun kültürüne, yaşam biçimine, aynı zamanda maruz kaldığı tüm çevresel faktörlere aldırılmadan varlığını sürdürebilmesi; özetle, var olma mücadelesi olarak açıklanmaktadır (Erşan ve Demirarslan, 2020, s.187-188). Mimarlık alanında var olma savaşını en fazla sürdüren yapılar ise toplumların sosyal, kültürel ve ekonomik özellikleri yanı sıra inşa edildikleri dönemin kentsel özelliklerini ve mimari üslubunu yansıtan, geçmişe dair birer belge niteliği taşıyan tarihi yapılardır. Nitekim hızlı kentleşmenin yarattığı çevresel olumsuzluklardan ve plansız gelişmelerden etkilenen tarihi yapıların birçoğu yok olmuş, bir kısmı harap olmuş, bir kısmı ise varlığını sürdürmeye çalışmaktadır. Oysa, modern yaşamın getirilerine bağlı olarak süreç içerisinde fonksiyonel özelliklerini kaybetmiş olsalar bile kent kimliğinin önemli unsurları olan tarihi yapıların korunması ve sürdürülebilirliğinin sağlanması önem taşımaktadır. Bu doğrultuda tarihi yapıların sürdürülebilirliğinin sağlanmasına yönelik üretilen çözüm yollardan biri olarak gerek sürdürülebilirlik

gerekse koruma anlayışı kapsamında, yapıların özgünlüğünün korunarak restore edilmesi ve yeniden işlevlendirilmesi karşımıza çıkmaktadır.

Bu çalışmanın amacı da Edirne II. Bayezid Külliyesi Tıp Medresesi'nin yeniden işlevlendirilmesi sonrasındaki kullanımını ortaya koyarak, gerçekleşen uygulamanın yeniden işlevlendirme kriterlerine göre değerlendirmesini yapmaktır. Yerinde gözlem ve literatür araştırması gibi nitel veri toplama yöntemlerinin alan çalışması ile desteklendiği bu makalede yeniden işlevlendirmenin tanımına, önemine, faydalarına ve yeniden işlevlendirme kriterlerine değinilmiş; ardından Edirne II. Bayezid Külliyesi Tıp Medresesi'nin mimari özellikleri anlatılmış ve yeni işlevi sonrasındaki durumu aktarılmıştır. Alan çalışması ise bilgi toplama, fotoğraflama, yerinde ölçüm ve görselleştirme aşamalarından oluşmuştur. Sonuç olarak incelenen yapı, önce, orijinal işlevi benzer ve yeniden işlevlendirilmiş olan örneklerle birlikte ele alınarak tarihi yapıların sürdürülebilirliği açısından; sonra da yeni işlevi, yeniden işlevlendirme kriterleri açısından değerlendirilmiş ve yeni işlevine ek öneriler getirilmiştir.

2. Yeniden İşlevlendirme

2.1. Tanımı

Yeniden işlevlendirmeyi kapsamlı bir şekilde araştıran Shen ve Langston (2010, s.6), binanın temel yapısını ve dokusunu bozmadan sadece kullanımını değiştirerek mevcut binalara yeni bir hayat vermenin yolu olarak tanımlamaktadır. Bununla birlikte, terimin daha bütüncül bir şekilde anlaşılmasını sağlamak için "yeniden işlevlendirme" tanımını daha geniş bir bağlamda anlamak önemlidir. Bu nedenle, aşağıda birkaç ek tanıma da yer verilmektedir.

Yeniden işlevlendirme, "tarihi yapıların mimari, estetik, sosyal ve kültürel değerlerini koruyarak, bu yapılarda kullanıcı gereksinimlerine cevap verecek şekilde, mekânsal gereklilikleri yerine getirecek müdahaleleri de içeren yeni kullanım olanaklarının oluşturulması" (Gazi ve Boduroğlu, 2015, s.58) şeklinde tanımlanmaktadır. Bu tanımlamaya karşın yeniden işlevlendirmenin sadece tarihi ve kültürel değeri olan yapılar için değil, yakın geçmişe ait fakat çevresel, ekonomik, işlevsel vb. nedenlere bağlı olarak yapılaşma amacına hizmet edemeyen yapılar için de geçerli olduğu belirtilmektedir (Aydın ve Okuyucu, 2009, s.36). Nitekim yapıların yeniden işlevlendirilmesinde sadece özgün işlevlerini kaybetmelerinin değil, sosyo-kültürel değişimlerin, kentsel gelişmelerin, kent planı değişikliklerinin, ekonomik ve çevresel faktörlerin de rol oynadığını vurgulamak gerekir. Ancak çalışma konusu kapsamında tarihi yapıların yeniden işlevlendirilmesi üzerinde durulmaktadır.

United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization [UNESCO] (2015, s.36) tarihi binalarda yeniden işlevlendirmeyi, biçime, karaktere, yapıya, tarihi bütünlüğe saygılı ve genellikle dikkatli değişiklikler gerektiren, bir yere uygun yeni kullanım(lar) bulmak şeklinde tanımlamaktadır. Burden (2004, s.215) ise binaların fiziksel ömürlerinin, işlevlerinden daha uzun süre dayandığını ve işleve kıyasla yapının daha uzun zaman sonra değişime uğradığını belirtmektedir. Dolayısıyla işlev zaman içerisinde gerek teknolojik gerekse sosyal ve kültürel anlamda eskirken, yapı ayakta kalmaya devam eder. Bu nedenle yapılar yeniden işlevlendirilerek tekrar yaşanılır bir mekân haline getirilir. Yeniden işlevlendirme, en sade anlatımıyla, yapıyı onarımlarla yeni ihtiyaçlara uygun hale getirme şeklinde tanımlanabilir. Aynı zamanda yapının yeni bir işleve uyum sağlama süreci (Burden, 2012, s.18; International Council on Monuments and Sites [ICOMOS], 2010, s.9) ve bir bina için yeni bir kullanım bulma

eylemidir (Tanaç Zeren, 2015, s.16). Yeniden işlevlendirme süreci, değiştirme ve eklemeyi de içerir (ICOMOS, 2010, s.9).

Yeniden işlevlendirme, genellikle “ekonomik olarak uygulanabilir yeni işlevler için yapısal olarak sağlam tarihi binaların geliştirildiği bir süreç” olarak da tanımlanır. Yapıların geri dönüşümü, önemli ve etkili bir tarihi koruma aracı olarak görülebilir. Bergsman (2003, s.66), yeniden işlevlendirmeyi “geçmişin özelliklerini koruyarak çağdaş kullanımlara izin veren yapıda uygulanan onarım ve değişiklikler” olarak açıklar.

Zushi (2005, s.18), yeniden işlevlendirmenin “yalnızca bina için iyi bir tasarımı değil, aynı zamanda çevresini de dikkate alan dikkatli bir planlama gerektirdiğini” belirtmektedir. Conejos, Langston ve Smith (2013, s.4-5) ile Loures ve Panagopolos (2007, s.793)’tan derlenen bilgilere göre, yeniden işlevlendirmenin başarılı olarak tanımlanabilmesi için aşağıdaki kriterlere sahip olması gerektiği ifade edilebilir.

- Çevrelerine iyi tepki verir, bağlamlarını geliştirir ve sokak manzarasına olumlu bir estetik katkı sağlar;
- Eski binanın görünümünü ve hissini korur;
- Eski binanın ve mekânın yapısal netliğini korur;
- Birkaç önemli eseri korur ve birleştirir;
- Tasarlanan yeni işlevi iyi yerine getirir;
- Uzun ömürlü ve yeni işlevlere uyartılabilir olmalıdır;
- İleriye yönelik, değerli ve benzersiz bir ortam sağlar;
- Benzersiz bir ziyaretçi deneyimi yaratır ve/veya sağlar;
- Görsel bir tutarlılığa sahip olmalıdır;
- İçeride ve dışarıda; özenle ayarlanmış ölçek ve orantı, malzemelerin yan yana dizilişi, ışık ve gölge, eski ve yeni unsurlar yoluyla uyum sağlar;
- İdeal bir konumda bulunur;
- Sürdürülebilir bir geleceğe katkıda bulunur.

Ayrıca başarılı bir yeniden işlevlendirmede, inşa işlerinin maliyetiyle birlikte, tesislerin bakımı da dahil olmak üzere, önerilen kullanımın gelecekteki işletme maliyetlerinin de düşünülerek ekonomik olarak uygulanabilir olmasının önemine dikkat çekilmektedir (Balderstone, 2007, s.42). Yeniden işlevlendirmenin müdahale ölçeğine değinerek değişim türünü açıklayan Douglas (2006, s.4) da örnekler vererek yapılacak müdahaleleri sınıflamıştır (Çizelge 1).

Çizelge 1: Yeniden işlevlendirme müdahalelerinin ölçeği, değişim derecesi ve türü
(Douglas, 2006: 4)

Müdahale Ölçeği	Değişim Derecesi	Değişim Türü	Örnek
Küçük	Düşük-İlimli	- Yüzeylerde küçük iyileştirme - Tesisatta iyileştirme - Küçük ekler	- Yeni zemin kaplamaları, çatı yenilemeleri, boyama/yeniden boyama veya sıva/dış duvarların yeniden sıva işlemleri - Kapıların, pencerelerin ve mutfak/tuvalet teçhizatlarının yenilenmesi - Sundurma, kış bahçesi veya küçük arka/yan ekler ve çatı katı dönüştürme. Bu durumlar, yeni açıklıklar oluşturmak gibi bazı küçük yapısal işleri içerebilir.
Orta	Önemli-	- Planda dönüşüm	- Ofisten daireye veya tam tersi

	Güçlü	- Yüzeyleri ve elemanları büyük ölçüde iyileştirilme - Teknik donanımı büyük ölçüde güçlendirilme - Kapasitenin genişletilmesi - Yapısal değişiklikler - Eski bir yapının kullanımında büyük değişiklikler	kullanım değişikliği - Cephe kaplaması, çatıların geliştirilmiş ısıtılmalara sahip olacak şekilde iyileştirilmesi, düz çatıların üzerinin kaplanması ve duvarların yeniden kaplanması. - Yeni klima sistemi, asansör ve servis çekirdeklerinin eklenmesi - Büyük yanal veya dikey ekler - Duvarın ve zeminlerin kaldırılması ya da duvar ve zemin eklemeleri - Terk edilmiş veya harap olmuş bir yapının dönüşüm ve yenileme çalışmaları.
Büyük	Esaslı- Etkili	- Kapsamlı tadilat çalışmaları -Mevcut ana dış duvarların arkasında yeni bir yapı inşası - Yapının kapasitesini genişletmek/azaltmak veya kullanımını değiştirmek için kapsamlı mekânsal ve yapısal değişiklikler	- Yıkık çok katlı bir binanın restorasyonu - Cephe muhafaza çalışmaları - Mevcut binanın iç ve dış düzeninin değiştirilmesi yanı sıra büyük ölçüde eklerin yapılması

2.2. Yeniden İşlevlendirmenin Önemi ve Faydaları

Tarihi yapılar toplumun hafızasıdır ve çoğu zaman sahip oldukları kültürel miras değerleri gibi sosyal fayda sağlayan kentlerde avantajlı konumlarda bulunurlar. Korunması gereken birçok tarihi yapı, toplumun değişen yaşam tarzları, talepleri ve ihtiyaçları sonucunda yapım amacından uzak yeni bir işleve hizmet edecek şekilde yeniden düzenlenmektedir (Yung ve Chan, 2012, s.353). Tarihi yapıların yeniden işlevlendirilmesi, binaların tarihi değerine saygı gösterirken yapıyı çevrenin yenilenmesinde de önemli bir rol oynar (Langston, 2008, s.2). Yeniden işlevlendirme binanın devamlılığı için gerekli bir uygulama iken, tarihi binanın özgünlüğünün korunması ve yeni kullanıcının memnuniyetinin sağlanması da önemlidir (Kıran Çakır, Aydın ve Arabulan, 2020, s. 716).

Yeniden işlevlendirme, özel bir yenileme biçimidir. Konut binaları, hükümet binaları, endüstriyel miras, dini binalar vb. birçok yapı türünde başarıyla uygulanmıştır. Nitekim tarihi yapıların rehabilitasyonunun ve yeni kullanımlarla önerilmesinin ekonomik, çevresel ve sosyal faydaları da vardır. Johnson (1996, s.209-230) rehabilitasyonun, aynı zemin alanını yıkmak ve yeniden inşa etmek için gereken sürenin yarısına veya dörtte üçüne tekabül ettiğini öne sürmektedir. Finansman maliyetini de daha kısa sürede düşürdüğünü belirtmektedir. Bu durumda, kapsamlı yapısal yeniden yapılanma gerekmedikçe, rehabilite edilmiş alanın yeni alandan daha hızlı yaratılabileceği söylenebilir. Rehabilitasyondan elde edilen çevresel faydalar malzemelerin geri dönüştürülmesi, yapısal elemanların yeniden kullanılması ve oluşan atıkların azaltılması yoluyla da sağlanır. Tarihi binaların masif taş duvarlar, mermer zemin kaplamaları gibi bir dizi dayanıklı ve kaliteli malzemeden inşa edilmiş olması da çevresel faydaların sağlanmasında önemli etkidir.

Yeniden işlevlendirme, koruma ve miras politikaları konularıyla da ilgilenir. Teknoloji, politika ve ekonomideki ilerleme yapıları çevreden daha hızlı olduğundan eski binalar programatik gereksinimler için uygun olmadığında, alanların ıslahı için sürdürülebilir bir seçenek olarak ortaya çıkmaktadır (Tanaç Zeren, 2013, s.17).

Yeniden işlevlendirme kentsel yayılmayı azaltmanın etkili bir yolu da olarak görülebilir. Şöyleki, bir yerleşimde mevcut yapı yeniden kullanılarak, bu alanları oluşturmak için gereken enerji ve eski yerleşimlerin yok edilip yeni malzemeler kullanılarak yeniden inşa edilmesinden kaynaklanan malzeme israfını da azaltılır. Yeniden işlevlendirme sayesinde, eski boş binalar birçok farklı kullanım türü için uygun alanlar haline gelebilir. Kentlerin eski ve kullanılmayan kısımları da tarihi binaların uygun yeni kullanımlara dönüştürülmesiyle tekrar çekici alan haline gelebilmektedir (Tanaç Zeren, 2015, s.17).

2.3. Yeniden İşlevlendirme Yaklaşımları

Çağdaş koruma anlayışı olarak kabul edilen yeniden işlevlendirme ile çağının ya da kullanıcılarının gereksinimlerini karşılayamayan fakat tarihsel, kültürel ve sosyal değeri olan yapılara mekânsal ve yapısal özellikleri ile örtüşen yeni kullanım olanakları sunulurken bu yapılar yok olmaktan kurtarılmakta, kentsel yaşama katılmakta ve izlenen değil, yaşanan yapılara dönüştürülmektedir. Gazi ve Boduroğlu (2015, s. 58)'nin da belirttiği üzere, yeniden işlevlendirme, toplumun geçmişiyle etkileşim kurmasını ve tarihi değerlerin yeniden hayat bulmasını sağlayan araçlardan biri olmaktadır. Yeniden işlevlendirme tarihsel ve kültürel sürekliliği sağlamanın yanı sıra mevcut yapı stoğundan yararlanarak ekonomik olma, insan gücünün ve el emeğinin daha fazla kullanıldığı bir süreci yaşatma, çevresel olarak enerji tüketimini azaltma ve ekolojik yaklaşımların bir göstergesi olma yönleriyle de tercih edilmektedir (Aydın ve Okuyucu, 2009, s. 36). Bu durumda özellikle tarihi ve kültürel değere sahip yapıların yeniden işlevlendirilmesi kadar işlevlendirilme şekilleri de önem kazanmaktadır.

Tarihi yapıların yeniden işlevlendirilerek kullanılmasında iki yaklaşım görülmektedir: Birincisi, yapıya yeni işlev yüklenmesi; ikincisi ise özgün işlevi ile kültürel gösterime sunulmasıdır (Uğursal, 2011, s.33-34). Birinci yöntemde dikkat edilmesi gereken en önemli husus yeni işlevin yapının kültürel anlam ve değerine uygun olması, ihtiyaca göre belirlenen mekânlarla, yapıdaki mevcut ya da oluşturulacak yeni mekânların hacimsel ve fiziksel özelliklerinin birbirleriyle uyum sağlamasıdır (Kocacıyık, 2014, s.1). İkinci yöntem ise yapının özgün işlevi kullanılmasa da bu işlevinin unutturulmamasına yönelik bir düzenleme olup döneminin sosyal, kültürel, politik vb. özelliklerini yansıtan mekânın/yapının bir 'hatırlatma' öğesi olarak kullanımına dayanır (Uğursal, 2011, s.33). Madran'ın (2000, s.58) da belirttiği üzere, bu tip düzenlemeler dönemlerinin teknolojisi, günlük yaşamı, modaları, yaşam biçimi ve bileşenleri hakkında bilgi vermektedir.

3. Anadolu'da Tıp Kurumları

Malazgirt zaferinden sonra Anadolu'ya giren Türkler, yerleşmeye başladıktan sonra dini yapıların yanı sıra eğitim, sosyal hizmet ve sağlık yapıları gibi yeni yapı türleri de inşa etmişlerdir (Cantay, 1988, s.355). Yeni yapı türleri içerisinde darüşşifa, şifaiyye, şifahane, maristan, bimaristan, bimarhane, timarhane, darüssıhha, darülafiye, darulmerza, darüttıb şeklinde farklı isimlerle adlandırılan tıp kurumları da yer almıştır. Vakıf hizmeti veren ve dönemin hastaneleri olan şifahanelerde din, dil, ırk ayrımı yapılmaksızın yatan hasta tedavisinin yanı sıra poliklinik hizmeti sunulmuş, ilaç temin edilmiş; hoca-talebe ilişkisi çerçevesinde hem teorik hem de pratik tıp eğitimi verilmiştir (Cantay, 2014, s.1-2). Bu açıdan ele alındığında, Selçuklular dönemine tarihlendirilen, Anadolu'daki başlıca kurumlar arasında; Mardin Eminüddin Bimarhanesi (1108/9-1122/23), Kayseri Gıyâseddin Keyhüsrev Tıp Medresesi ile Gevher Nesibe Darüşşifası (1205-06), Sivas İzzeddin Keykavus Darüşşifası (1217-18), Divriği Turan Melik Darüşşifası (1228-29), Konya'da Küçük Darüşşifa/Maristan-ı Atik (1173), Alaeddin Darüşşifası (1220-1237) ve Konya Darüşşifası (1113), Akşehir ve Aksaray Darüşşifaları (13. yüzyıl), Çankırı Cemaleddin Ferruh Darüşşifası (1235), Kastamonu Pervaneoğlu

Ali Darüşşifası (1272), Tokat Muineddin Pervane Darüşşifası (1255-1275) ve Amasya Anber bin Abdullah Darüşşifası (1308-09) sıralanmaktadır (Bayat, 2016, s.267-271; Cantay, 2014, s.13-22; Şengül, 2014, s.84). Çalışma açısından ele alındığında ise Cantay (1996, s.501) tarafından site-üniversiter olarak nitelendirilen, darüşşifanın yanı sıra yakınında konumlanan bir medresede de tıp eğitimi verilen kurumlar önem kazanmaktadır. Bu niteliğe sahip kurumlardan biri olan Mardin Eminüddin Bimarhanesi günümüze ulaşmamıştır (Başabaş Dirier ve İnan, 2020, s.345). Günümüze ulaşanlar arasında Kayseri Gıyâseddin Keyhüsrev Tıp Medresesi ve Gevher Nesibe Darüşşifası ile önce şifahane, sonra tıp medresesi olarak hizmet veren Sivas İzzeddin Keykavus Darüşşifası/Şifaiye Medresesi sayılabilir.

Gevher Nesibe Darüşşifası ve Gıyaseddin Keyhusrev Tıp Medresesi, II. Kılıç Arslan'ın kızı ve Gıyaseddin Keyhüsrev'in kız kardeşi olan Gevher Nesibe Sultan'ın vasiyeti üzerine Gıyaseddin Keyhüsrev tarafından inşa ettirilmiştir (Cantay, 1988, s.355; Çelik, 2017, s.160). Şifahane ve tıp medresesi olmak üzere birbirine bitişik iki yapı bir külliye oluşturmaktadır. Ayrıca tedavi ve eğitimi bir arada bulunduran, günümüze ulaşan ilk örnek olması açısından ayrı bir önem taşımaktadır (Çelik, 2017, s.160; Başabaş Dirier ve İnan, 2020, s.342). Onarım geçirerek 1969'da Hacettepe Üniversitesi'nin bir kolu olarak hizmet vermeye başlayan yapı, daha sonra Erciyes Üniversitesi'ne devredilmiş ve 1982'de "Kayseri Gevher Nesibe Tıp Tarihi Müzesi" olarak işlevlendirilmiştir (Çelik, 2017, s.161). 2012'de Kayseri Belediyesi'ne devredilince 2014 yılında şifahane, Tıp Tarihi Müzesi olarak yeniden düzenlenmiş, medrese de Selçuklu Uygurluğu Müzesi olarak işlevlendirilmiştir (URL 1).

Selçuklu sultanı I. İzzeddin Keykâvus tarafından Sivas'ta inşa ettirilen İzzeddin Keykâvus Dârüşşifâsı (Acun, 1988, s.186; Cantay, 1997, s.976), Anadolu Selçuklularının büyük ve gösterişli darüşşifalarından biri olarak nitelendirilmektedir (Bayat, 2016, s. 267). Ünver (1940, s.56) tarafından, tıp medresesi ve şifahaneden oluştuğu, daha sonra medreseye dönüştürüldüğü; Cantay (1997, s.980) tarafından eğitim hizmeti yanı sıra sağlık hizmeti için geniş bir alana ihtiyaç duyulduğundan darüşşifa inşa edilirken Selçukiye Medresesi'nin de onarılarak yeni yapıyla birlikte değerlendirilmeye başlandığı, hatta daha 13. yüzyıl başında eski eserin kurtarılması ve yeni yapı ile bütünleştirilmesine örnek oluşturması açısından da önem taşıdığı belirtilmektedir. Bulgulara dayanarak önemli noktalara dikkat çeken Yinanç (1991, s.18-19), kuruluşunda hastane olan darüşşifanın Osmanlı döneminde medreseye dönüştürüldüğünü ve Şifaiye Medresesi adıyla anılmaya başlandığını, 1574'te 7 öğrencisi bulunan medresede 1912-13 yıllarında yaklaşık 500 öğrencinin eğitim gördüğünü; 1916'da da I. Dünya Savaşı nedeniyle askeri ambar olarak kullanıldığını aktarmaktadır. Göz, cilt, dahiliye ve ruh hastalarının tedavi edildiği şifahanede hasta başında ders yapıldığını ifade eden Acun (1988, s.187) da 13. yüzyıl başında müzikle tedavi yapıldığını; 1768 yılında bir fermanla medreseye dönüştürüldüğünü; 1914'e kadar da Şifahane Medresesi adıyla kullanıldığını yazmaktadır. Süreç içerisinde geçirdiği onarımlarla günümüze ulaşan yapı son olarak 2006-2012 yılları arasında restore edilmiştir. "Bir süre Sivas el sanatları sergi ve satış merkezi olarak kullanılan darüşşifa günümüzde ticarethane ve kafe olarak işlevini sürdürmektedir" (Yiğiter, 2018, s.113).

Anadolu Selçuklu döneminde tedavi ve tıp eğitiminin birlikte yürütüldüğü darüşşifalar Osmanlı döneminde de işlevini sürdürmüştür. Bununla birlikte Bursa'yı fethederek beylik statüsünden çıkan ve Trakya'ya yayılmaya başlayan Osmanlı'da dini eğitimin yanı sıra pozitif bilimlerin öğretildiği yapılara da ihtiyaç doğmuştur. Özellikle 15. yüzyılda devletin gelişimine paralel olarak mimarının de gelişmesi külliyelerin inşasını

ve bu külliyelerde, site-üniversiter anlayışı doğrultusunda, darüşşifa ile tıp medreselerine yer verilmesini sağlamıştır (Cantay, 1988, s.356; Cantay, 1996, s. 502). Osmanlılar tarafından inşa edilen ve külliyelerde yer alan sağlık kurumları arasında Bursa Yıldırım Darüşşifası ve Tıp Medresesi (1400), İstanbul Fatih Darüşşifası (1470), Edirne Sultan II. Bayezid Darüşşifası ve Tıp Medresesi (1484-1488), Manisa Hafsa Sultan Darüşşifası (1539), İstanbul'da Haseki Darüşşifası (1550), Süleymaniye Darüşşifası ve Tıp Medresesi (1553-1559), Atik Valide Darüşşifası (1582) ve Sultan Ahmed Darüşşifası (1609-1617) yer almaktadır (Cantay, 2014, s.19; Şengül, 2014, s.84). Bunlar arasında site-üniversiter özelliğe sahip olanlar Bursa Yıldırım Darüşşifası ve Tıp Medresesi, Edirne Sultan II. Bayezid Darüşşifası ve Tıp Medresesi, Süleymaniye Darüşşifası ve Tıp Medresesi'dir.

Yıldırım Bayezid tarafından Bursa'da bir tepe üzerinde inşa ettirilen Yıldırım Külliyesi'nin bünyesinde cami, iki medrese, türbe, kasır, imaret, hamam ve darüşşifanın yer aldığı görülmektedir (Cantay, 1996, s.500; Peker, 2007, s.24). Osmanlı'nın ilk hastanesi olması açısından önem taşıyan darüşşifası 1855 yılındaki depremde büyük hasar görmüş, 2001'de onarılmıştır. Bugün göz hastanesi olarak hizmet vermektedir (Peker, 2007, s.32). Medreselerden birinin tıp medresesi olduğu, ancak günümüze ulaşmadığı bildirilmektedir (Cantay, 1996, s.500, 504). Günümüze ulaşan diğer medrese ise bugün dispanser olarak hizmet vermektedir (Peker, 2007, s.30).

Edirne'de Sultan II. Bayezid tarafından inşa ettirilen külliye, bünyesinde cami, medrese, darüşşifa, imaret (mutfak, kiler, aşevi), tabhane, sıbyan mektebi, çifte hamam, muvakkithane, köprü, değirmen ve çeşme barındırmış (Cantay, 2014, s.78; Şengül, 2014, s.70); ancak günümüze çoğu ulaşmamıştır. Külliye'nin en önemli yapısı sayılan darüşşifa, Edirne'nin ilk, Osmanlı'nın üçüncü tam teşekküllü sağlık merkezi olmuş; aynı zamanda müzikle tedavinin önemli merkezlerinden biri olarak kabul edilmiştir. Ancak 1866'dan sonra sadece akıl hastalarına hizmet vermeye başlayan yapı (Müderrişoğlu, 1991, s.163,168,169), 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında bu hastaların adeta tecrit edildiği bakımsız bir kurum haline gelmiş ve 1916'lardan sonra kapatılarak atıl bırakılmıştır. Edirne Vakıflar Bölge Müdürlüğü tarafından restore edilen yapı 1984'te Trakya Üniversitesi'ne devredilmiştir. Üniversite tarafından da restore ettirilerek 1997'de Sağlık Müzesi olarak hizmet vermeye başlamıştır. Müze olarak ilk ödülünü 2004'te Avrupa Konseyi'nden almıştır (Şengül, 2014, s.13-14,129). Konumuz açısından önemi ise yanında konumlanan tıp medresesi ile birlikte Osmanlı döneminin site-üniversiterlerinden birini teşkil etmesidir. Tıp medresesine çalışmanın devamında ayrıntılı olarak yer verilmektedir.

Kanuni Sultan Süleyman tarafından Mimar Sinan'a inşa ettirilen Süleymaniye Külliyesi, cami, dört medrese, darülhadis, sıbyan mektebi, şifahane, tıp medresesi, tabhane, hamam, çarşı ve dükkanlar, imaret ve türbelerden oluşan bir komplekstir (Benli, 2016, s.25; Cantay, 2014, s.91). Külliye'deki darüşşifa ve tıp medresesinde hem sağlık hizmeti hem de tıp eğitimi verilmiştir (Cantay, 1988, s.359). Site-üniversiter olarak nitelendirilen bu yapılarda eğitim-öğretim sistemi geliştirilmiş; usta-çırak usulü eğitim yerine klasik tıp eğitimini tamamlamış öğrencilere tıp medresesinde teorik, darüşşifada klinik eğitim verilmiştir (Sarı, 2019, s.358; Yıldırım, 2015, s.141). İlaçla tedavinin yanı sıra müzikle tedavinin de uygulandığı darüşşifa (Benli, 2016, s.25) 1843'ten sonra sadece akıl hastalarına hizmet etmiştir. 1865'te kolera salgını nedeniyle tecrithane olarak kullanılmış, 1973'e kadar hastane hizmetine devam etmiştir. 1873'ten sonra bir süre saraçhane, 1887-1972 yılları arasında askeri matbaa, 1974-2000 yılları arasında da dini eğitim veren okul (yatılı kız kuran kursu) olarak kullanılmıştır. Yakın dönemde Vakıflar Bölge Müdürlüğü tarafından restorasyonu tamamlanarak Yazma Eserler İstanbul Bölge Müdürlüğü'ne tahsis edilmiştir (Benli, 2016, s.29; Yıldırım, 2015, s.143).

Tıp medresesinin ise günümüze ulaşan orijinal bölümü Tiryakiler Çarşısı olarak adlandırılan çarşının bir kolunu teşkil etmektedir. Özgün işlevini 1853'lere kadar sürdüren medrese de bir süre atıl kaldıktan sonra 1918'de yangın mağdurlarını barındırmış; restore edilerek 1946'da yapının arka bölümüne inşa edilen Süleymaniye Doğumevi ile birlikte 2009'lara kadar kullanılmıştır. 2009'da Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi'ne devredilmiştir (Benli, 2016, s.29; Cantay, 1988, s.358).

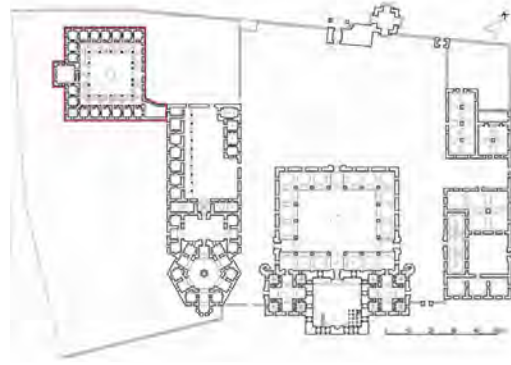
4. Edirne II. Bayezid Külliyesi Tıp Medresesi

4.1. Konumu

Tıp Medresesi; Edirne kent merkezinin kuzeybatısındaki Yeni İmaret Mahallesi'nde, Tunca Nehri kıyısında konumlanan II. Bayezid Külliyesi içinde -günümüze ulaşan cami, şifahane ve imaretlerle birlikte- yer almakta olup külliye avlusunun kuzeybatısında konumlanmaktadır (Şekil 1, 2,3).

Şekil 1. Medresenin kent içi konumu

Şekil 2. II. Bayezid Külliyesi'nin planı (Edirne Vakıflar Bölge Müdürlüğü arşivinden yararlanılarak hazırlanmıştır)

Şekil 3. II. Bayezid Külliyesi (URL 2 üzerinden hazırlanmıştır.)

4.2. Tarihçesi

Medresenin inşa kitabesi bulunmamaktadır. Ancak II. Bayezid tarafından inşa ettirildiği ve inşaatına 1484 (H.889) yılında başladığı belirtilmektedir (Aslanapa, 2013, s.54; Müderrisoğlu, 1991, s.151; Uzunçarşılı, 1998, s.179). Külliye'deki tek inşa kitabesi caminin harim taç kapısı üzerinde yer almaktadır. Bu kitabeden inşaatın 1488 (H.893) yılında tamamlandığı anlaşılmaktadır (Onur, 1972, s.133; Yüksel, 1983, s.104). Külliye'nin orijinal ve kopya olarak düzenlenmiş çok sayıda vakfiyesi mevcuttur. İlk vakfiye Arapça olup inşaatın tamamlanmasından önce 1486-87 (H.892) tarihinde düzenlenmiştir. Daha sonra Türkçe düzenlenen iki vakfiye ise 1490 (H.895) ve 1493 (H.898) tarihlidir. Caminin inşa kitabesi ile vakfiyelerin düzenleniş tarihleri dikkate alınarak, medresenin bu tarihlerde tamamlanmış olabileceği ön görülmektedir.

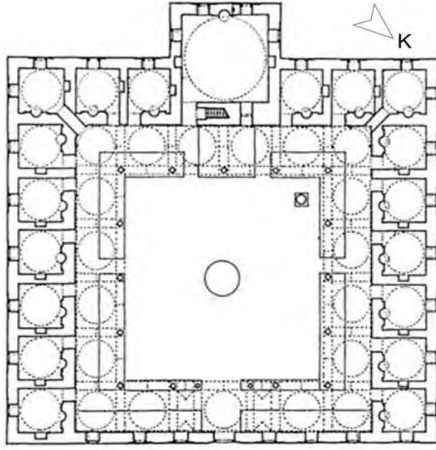
Külliye'nin vakfiyelerinde bu medresenin, bir tıp medresesi olduğu konusunda ayrıntılı bir açıklama bulunmamaktadır. Eyice (1992, s.44), buranın bir tıp medresesi olduğu yolundaki iddianın sağlam bir esasa dayanmadığını belirtirken, Tosyavizâde Dr. Rifat Osman (2013, s.60) yapıdan Medrese-i Etibba (Tıp Medresesi); Altan (1936, s.309) ve Aslanapa (2013, s.54) ise tıp medresesi olarak bahsetmektedir. 1652 yılında yapıyı gezen Evliya Çelebi (2012, s.607-608) de konuya ilişkin gözlemlerini, "Tabipler Medresesi ve odalarında talebeleri vardır ki her biri sanki Eflatun-ı İlâhî, Bukrat, Sokrat, Filkos, Feylesof, Restatalis, Calinus ve Fisagores-i Tevhîdî gibi Aristo akıllı uzman hekimleri ve usta cerrahları vardır" şeklinde ifade etmiştir.

Yapının mimarı hakkında da farklı bilgilere rastlanmakla birlikte genel kabule göre, mimar Hayrettin tarafından inşa edilmiştir (Aslanapa, 2013, s.54; Cantay, 2014, s.79; Dr. Rifat Osman, 1999, s.68; Kuran, 1964, s.23). Ancak Meriç (1957, s.8), Sultan II. Bayezid'in Amasya, Edirne ve İstanbul'da inşa ettirdiği camilerin mimar Yakub Şah tarafından inşa edildiğini belirtmektedir.

Medresenin özgün işlevinin hangi tarihe kadar kullanıldığına dair herhangi bir bilgiye rastlanılamamıştır. Ancak tıp öğrencilerini yetiştirmenin yanı sıra döneminin en önemli sağlık merkezini barındıran külliye'de şifahanenin kullanımından hareketle çıkarımda bulunulacak olunursa, 1916'lara kadar hizmet verdiği, sonrasında tamamen atıl kaldığı öne sürülebilir. 1984'e gelindiğinde, cami hariç olmak üzere külliye'deki yapılar Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından Trakya Üniversitesi'ne devredilmiştir. Trakya Üniversitesi'ne devredildikten sonra bir süre Trakya Üniversitesi Edirne Meslek Yüksekokulu'nun Restorasyon ve Duvar Süsleme programlarına hizmet etmiştir (Şengül, 2014, s.92). Son onarımı 2008'de tamamlanan yapı, özgün işlevine uygun olarak müzeye dönüştürülmüş ve 23 Nisan 2008'de ziyarete açılmıştır (URL 3).

4.3. Plan özellikleri

Kareye yakın bir alan üzerinde konumlanan medrese, revaklı bir şadırvan avlusunu çevreleyen 18 öğrenci odası ve giriş ile aynı aks üzerinde yer alan bir dershaneden meydana gelmiştir (Şekil 4). Medreseye giriş kuzeydoğu cepheden sağlanmaktadır. Avlu yaklaşık kare planlı olup ortasında dairesel planlı bir şadırvan; batı köşesinde de bir kuyu bulunmaktadır (Şekil 5).

Şekil 4. Medrese planı (Kuban, 2007, s.198'den yararlanılarak düzenlenmiştir)
Şekil 5. Şadırvan ve kuyu (Benian ve Mısırlı, 2018)

Avluyu dört yönden revaklar çevrelemektedir. Giriş aksının iki yanında bulunan tonoz örtülü birimler haricindeki tüm birimler pandantifli kubbe ile örtülüdür (Şekil 6). Revaklı avlunun üç yanını öğrenci odaları çevrelemektedir. Öğrenci odalarının altısı güneydoğu, altısı kuzeybatı, altısı da derslane ile birlikte güneybatı yönündedir. Yaklaşık kare planlı öğrenci odalarının iç ölçüleri 3.63×3.63 metre (Şengül, 2008, s.107) olarak belirtilmesine karşın tarafımızca yapılan ölçümlerde değişkenlik gösterdikleri -3.64×3.67, 3.64×3.66, 3.65×3.66, 3.65×3.67, 3.66×3.68, 3.66×3.69, 3.70×3.70 metre- tespit edilmiştir. Bu ölçülere ilaveten odalarda 1.00×1.00 metre boyutlarında giriş bölümü bulunmaktadır. Ancak bu ölçülerin restorasyon sırasında değişmiş olabileceği de düşünülmektedir. Her odada yarım daire planlı bir ocak ile dikdörtgen planlı bir niş -kuzeydoğu ve kuzeybatı köşelerindeki iki oda hariç- mevcuttur. Odaların üzeri, geçişleri pandantiflerle sağlanmış birer kubbe ile örtülüdür (Şekil 7). Odalar birer adet dikdörtgen forma sahip küçük kapı ile önlerindeki revaklara açılmaktadır.

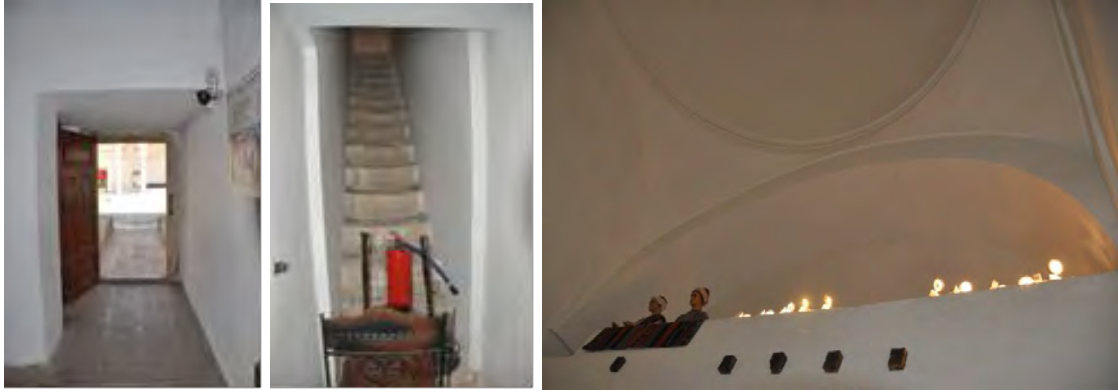

Şekil 6. Kuzeybatı revak örtüleri (Benian ve Mısırlı, 2018)

Şekil 7. Oda üst örtüsü (pandantifli kubbe) (Benian ve Mısırlı, 2018)

Dershane güneybatı cepheden hafif dışa taşkın şekilde tasarlanmıştır. İç ölçüleri Şengül (2008, s.107) tarafından 8.35×8.30 metre, Yüksel (1983, s.120) tarafından 7.36×7.37 metre olarak belirtilmişse de tarafımızca yapılan ölçümlerde 9.17×7.37 metre olarak tespit edilmiştir. Dershane içerisinde 1.25×1.84 metre ölçülerinde bir giriş bölümü (Şekil 8) ve giriş kapısının hemen arkasında, iki duvar kalınlığı arasında, 15 basamaklı bir merdiven -duvar kalınlıkları dahil dıştan dışa 1.84×6.12 metre ölçülerinde- yer almaktadır (Şekil 9). Bu merdiven aracılığıyla mahfil benzeri bir alana (4.94×1.36 metre ölçülerinde) çıkılmaktadır (Şekil 10). Müderrisoğlu (1991, s.161), bu alanın yapılan dersi ya da uygulamayı seyretmek isteyen öğrenci, öğretim elemanı veya ilgili kişilere tahsis edilmiş olabileceğini öne sürmektedir. Ayrıca dershanede yarım daire planlı bir ocak ile dikdörtgen formda iki niş; revağa açılan yine dikdörtgen formda bir kapı ile pencere bulunmaktadır. Mekânın üzeri geçişi pandantiflerle sağlanmış bir kubbe ile örtülüdür.

Şekil 8; 9; 10. Dershane girişi; dershanede mahfile ulaştıran merdiven; dershanedeki mahfil (Benian ve Mısırlı, 2018)

Külliyedeki yapılar arasında medreseye en yakın konumlanan şifahanedir. Medreseden şifahaneye ana kapıların yanı sıra ara bir bölme ile geçilirken; bu ara bölme sonradan yapılan değişikliklerle kazan dairesi ve tuvaletlere dönüştürülmüştür.

4.4. Cephe özellikleri

Medresenin giriş cephesi olan kuzeydoğu cephesinin (Şekil 11) ortasında dikdörtgen forma sahip üç kenarı silmelerle kademelendirilerek bir çökertme içine yerleştirilmiş, basık kemerli giriş açıklığı yer almaktadır. Giriş açıklığının kuzeyinde iki sıra halinde düzenlenmiş altta dört, üstte iki pencere yer almaktadır. Giriş açıklığının güneyinde ise yine iki sıra halinde düzenlenmiş altta iki pencere ve bir kapı, üstte bir pencere bulunmaktadır. Alt seviyedeki diğer açıklıklardan farklı olarak çökertme içine alınmayan ikinci kapı açıklığı düz atıklı olup üstünde hafifletme kemeri mevcuttur. Yüksel (1983, s.120) ve Müderrisoğlu (1991, s.160) bu kapıdan -şifahane ile de bağlantılı olan- tuvaletlere ulaşıldığını belirtmektedir. Ancak günümüzde bu açıklık kapatılmış durumdadır.

Güneybatı cephede (Şekil 12) dışa taşkın dershanede iki sıra halinde düzenlenmiş altta ve üstte ikişer; dershanenin dışa taşan yan duvarlarında ise altta ve üstte birer pencere yer almaktadır. Dershanenin iki yanında da iki sıra halinde altta üç, üstte üç adet pencere bulunmaktadır.

Şekil 11;12. Kuzeydoğu cephesi; Güneybatı cephesi (Benian ve Mısırlı, 2018)

Kuzeybatı ve güneydoğu cephelerinde iki sıra halinde düzenlenmiş altta yedi, üstte yedi pencere görülmektedir (Şekil 13, 14). Düzgün kesme taş yüzeylere sahip tüm cephelerde dikdörtgen formdaki alt sıra pencereleri silmelerle kademelendirilmiş birer çökertme içinde olup sivri kemerli alınlıklara; üst sıra pencereleri ise sivri kemerli olup alçı şebekeli dışlıklara sahiptir.

Şekil 13; 14. Kuzeybatı cephesi; Güneydoğu cephesi (Benian ve Mısırlı, 2018)

4.5. Yapım tekniği ve malzeme özellikleri

Yığma olarak inşa edilen yapının duvar örgüsünde düzgün kesme taş kullanılmıştır. Avluda revak örtülerini taşıyan mermer sütunlar birbirlerine ve duvarlara sivri kemerlerle bağlanmıştır. Sütunları birbirine bağlayan kemerler iki renkli taşlarla; revak cepheleri ise kesme taşlarla inşa edilmiştir. Ancak son onarımlar sırasında revak cepheleri sıvanmış; kemerlerin arasına da beton gergiler yerleştirilmiştir. Avludaki sütun başlıkları üçgenler ve mukarnaslarla bezenmiştir (Şekil 15). Giriş kapısının söveleri ve kemeri iki renkte (gri-beyaz) mermer ile inşa edilmiştir. Öğrenci odalarının kapı açıklarının atkı, söve ve eşikleri yekpare kesme taştandır.

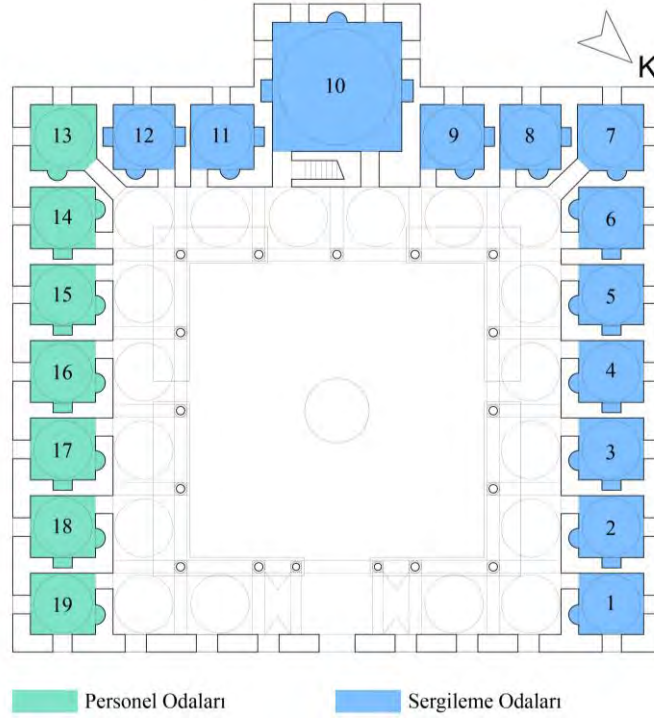

Resim 15. Revaklı avlu sütun ve sütun başlıkları (Benian ve Mısırlı, 2018)

4.6. Yeniden İşlevlendirilmesi

Orijinal işlevini 20. yüzyılın ilk çeyreğinde yitirdiği düşünülen yapı, ancak aynı yüzyılın son yıllarında bir eğitim yapısı olarak işlevlendirilmiştir. Esin Benian tarafından 1990 yılında külliye yapılan ziyarette, caminin ibadete açık olduğu, şifahane ile imaretin atıl ve bakımsız olduğu, medresenin de konfor koşulları yetersiz şekilde -özellikle ısıtma açısından- Trakya Üniversitesi Edirne Meslek Yüksekokulu'nun Restorasyon ve Duvar Süsleme programı tarafından kullanıldığı görülmüştür. Ancak literatür araştırmalarının yanı sıra yapılan bireysel görüşlere karşın yapının hangi tarihten sonra tekrar atıl kaldığı tespit edilememiştir. Külliye şifahanenin 1997'de Sağlık Müzesi olarak işlevlendirilmesinden sonra, 2008'de de tıp medresesi orijinal işlevinin canlandırıldığı bir müze olarak işlevlendirilmiştir. Medresenin müze olarak işlevlendirilmesinde, Sağlık Müzesi'ne duyulan yoğun ilginin rol oynadığı düşünülmektedir. Nitekim restore edilerek 2020'de yine orijinal işlevini yansıtan müze olarak işlevlendirilen imaret de bu düşünceyi destekler niteliktedir.

Müze olarak işlevlendirilmiş medresede mekân kullanımı ele alındığında, avlunun kuzeybatı kanadında yer alan yedi oda (1...7 no'lu odalar) ile güneybatı kanadında yer alan derslik (10 no'lu oda) ve dört odanın (8, 9, 11, 12 no'lu oda) sergileme odaları; güneydoğu kanadında yer alan yedi odanın da (13...19 no'lu odalar) müzede görevli personeller tarafından kullanılmak üzere personel odaları olarak düzenlendiği görülmektedir (Şekil 16). Bu durumda mekân kullanımını sergileme odaları ve personel odaları olmak üzere iki kategoride incelemek mümkündür.

Şekil 16. Müze olarak işlevlendirilmiş medresede mekân kullanımı (Edirne Vakıflar Bölge Müdürlüğü arşivinden yararlanılarak hazırlanmıştır)

4.6.1. Sergileme Odaları

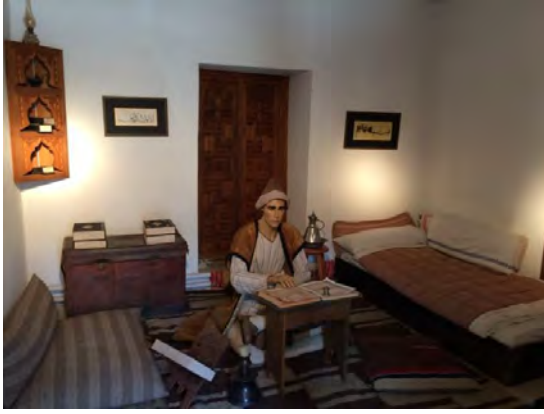
Sergileme odaları bekçi odası, öğrenci odaları, uygulamalı eğitim odası, müderris odası, dershane ve kütüphane olarak döneminin özelliklerini yansıtacak şekilde düzenlenmiş ve bu odalarda mankenlerle canlandırma yapılmıştır.

1 no'lu oda, bekçi odası (Şekil 17); 2 no'lu oda, Osmanlı tıp eğitimi hakkında bilgi verecek nitelikte düzenlenmiştir (Şekil 18). 2 no'lu odada, Osmanlı tıbbının kuruluşu ve gelişimi, dünyaca tanınan filozoflardan İbni Sina ve Farabi, 19. yüzyıl ve 20. yüzyılın başlarında kurulmuş olan Osmanlı hekimlik eğitiminde modern okullar hakkında detaylı bilgi içeren posterlere yer verilmiştir.

Şekil 17; 18. 1 no'lu oda; 2 no'lu oda (Benian ve Mısırlı, 2018)

3 ve 4 no'lu odalar öğrenci odası olarak düzenlenmiş; bu mekânlarda öğrencilerin çalışma, yatma gibi ihtiyaçlarını nasıl gerçekleştirmiş olabileceği betimlenmiştir (Şekil 19, 20).

Şekil 19; 20. 3 no'lu oda; 4 no'lu oda (öğrenci odaları) (Benian ve Mısırlı, 2018)

Uygulamalı eğitimi sergilemek üzere 5 no'lu odada dağlama ile tedavi (Şekil 21,22); 6 no'lu odada ise hidrosefalinin (başta su birikmesi) ameliyatla tedavisi canlandırılmış (Şekil 23,24); duvarlara yerleştirilen panolarda da uygulamalar hakkında detaylı bilgi verilmiştir.

Şekil 21. Dağlama ile tedavi (URL 4)

Şekil 22. 5 no'lu oda (Benian ve Mısırlı, 2018)

Şekil 23. Hidrosefali ameliyatı (URL 5)

Şekil 24. 6 no'lu oda (Benian ve Mısırlı, 2018)

7 no'lu oda müderris odası olarak organize edilmiş (Şekil 25); Osmanlı'da müderrislik hakkında bilgi içeren pano da kullanılmıştır. 8 no'lu odada Türk deneysel tıbbi ve Fatih Devri'nin ünlü cerrahlarından Amasyalı Şefereddin Sabuncuoğlu hakkında bilgi içeren panoların yanı sıra hekimin deneyini sergileyen kompozisyon oluşturularak mankenlerle canlandırılmıştır (Şekil 26,27).

Şekil 25. 7 no'lu oda (Benian ve Mısırlı, 2018)

Şekil 26. Yılan zehri üzerine deneysel çalışma (URL 6)

Şekil 27. 8 no'lu oda (Benian ve Mısırlı, 2018)

9 no'lu oda Sultan II. Bayezid Tıp Medresesi hakkında bilgiler sunan panolarla donatılmıştır. Panolarda medresenin tarihçesine, mimari özelliklerine, medresede görev yapan hocalara ve okutulan kitaplara; ayrıca medresesinin kuruluş çalışmalarına ilişkin bilgilere yer verilmiştir (Şekil 28,29).

Şekil 28; 29. 9 no'lu oda (Benian ve Mısırlı, 2018)

Döneminde dersane olarak kullanılan 10 no'lu oda da öğrencilere verilen uygulamalı eğitimlerden biri tasvir edilmiş; Şerefeddin Sabuncuoğlu'nun Cerrahiyyetü'l Haniyye adlı el yazması eserinde yer alan minyatürden yararlanarak omurga kemiklerinin çıkık

tedavisi canlandırılmıştır (Şekil 30,31). 11 no'lu oda eğitim odası (Şekil 32,33), 12 no'lu oda da kütüphane olarak -döneminin özelliklerini yansıtacak nitelikte- düzenlenmiştir (Şekil 34,35).

Şekil 30. Omurga kemikleri çıkık tedavisi
(URL 7)

Şekil 31. 10 no'lu oda
(Benian ve Mısırlı, 2018)

Şekil 32. Osmanlı'da eğitim odası örneği
(URL 8)

Şekil 33. 11 no'lu oda
(Benian ve Mısırlı, 2018)

Şekil 34. Osmanlı medresesinden bir oda örneği
(URL 9)

Şekil 35. 12 no'lu oda
(Benian ve Mısırlı, 2018)

4.6.2. Personel odaları

Günümüzde güvenlik odası olarak kullanılan 16 no'lu oda haricindekiler kapalı durumdadır.

5. Değerlendirme ve Sonuç

Tarihi yapılar döneminin mimari üslubu ve yapım tekniği yanı sıra ait oldukları toplumun sosyal, ekonomik ve kültürel yapısı hakkında da bilgi veren birer belge niteliğindedir. Buna bağlı olarak sosyal, kültürel, tarihi ve mimari değerlerin birer simgesi olarak kabul edilen tarihi yapıların korunması; hatta yaşatılması fikri doğmuştur. Koruma ve sürdürülebilirlik çalışmaları kapsamında da tarihi yapılara yeni işlevler yüklenmeye başlanmıştır. Yeniden işlevlendirme çalışmaları sonucunda tarihi yapılara ya özgün işlevlerinden farklı bir işlev yüklenmiş ya da bu yapılar özgün işlevlerine uygun olarak düzenlenip birer hatıra yapısına dönüştürülmüşlerdir. Bu durumun göstergesi olarak kabul edilebilecek örnekler arasında da Anadolu'da yer alan, sağlık hizmetinin yanı sıra hekim yetiştirilen yapılar sayılabilir.

Başlangıçta sağlık hizmeti veren ve hoca-talebe ilişkisiyle hekim yetiştiren yapılar olarak şifahaneler karşımıza çıkmaktadır. Şifahanelerde başlayan tıp eğitimi, süreç içerisinde şifhane ve tıp medresesi birlikteliğinden oluşan site-üniversiter sistemde; daha sonra da tıp fakültelerinde devam etmiştir. Ancak süreç içerisinde yaşanan afetler, savaşlar ve yaşam koşullarındaki değişimler birçoğunun 20. yüzyılda atıl kalmasına; hatta günümüze ulaşamamasına neden olmuştur. Oysaki döneminin mimarisi, inşa tekniği, toplumsal ve ekonomik yapısı hakkında bilgi veren bu yapılar sağlık sistemi ve tıp eğitimi hakkında da aydınlatıcı niteliğe sahip özellikleri ile önem taşımaktadırlar. Sınırlı sayıdaki site-üniversiter niteliğe sahip yapıların orijinal işlevlerini yitirdikten ve bir süre atıl kaldıktan sonra bu anlayış doğrultusunda restore edilerek yeniden işlevlendirildikleri düşünülmektedir.

Yeniden işlevlendirilen yapılara bakıldığında, orijinal işlevini yansıtacak şekilde - dönemin hekimleri, tıbbi aletleri, tedavi yöntemleri ve ilaçları hakkında bilgi sergileyen-Kayseri Gevher Nesibe Darüşşifası ile Amasya Anber bin Abdullah Darüşşifası'nın Tıp Tarihi Müzesi olarak işlevlendirildiği görülmektedir. Ancak döneminde tıp öğrencilerinin yetiştirildiği bir eğitim yapısı olan Edirne II. Bayezid Tıp Medresesi, günümüzde özgün işlevinin hatırlatılması amacıyla müzeye dönüştürülen ilk tıp medresesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanı sıra yakında konumlanan ve orijinal işlevine uygun şekilde Sağlık Müzesi olarak işlevlendirilen şifhaneyle birlikte site-üniversiter sistemi yansıtan müze olması açısından da ayrı bir önem taşımaktadır (Çizelge 2, 3).

Çizelge 2: Anadolu'da Selçuklular Dönemi'ne ait tıp kurumları

Yapı adı	Tıp eğitimi verilen yapılar	Site-üniversiter özelliği	Şifhanenin bugünkü işlevi	Tıp medresesinin bugünkü işlevi
Mardin Şeyh Eminüddin Bimarhanesi	Şifhane, tıp medresesi	var	Günümüze ulaşamamış	Günümüze ulaşamamış
Kayseri, Gıyâseddin Keyhüsrev Tıp Medresesi ile Gevher Nesibe Darüşşifası	Şifhane, tıp medresesi	var	Tıp Tarihi Müzesi	Selçuklu Uygarlığı Müzesi
Sivas İzzeddin Keykavus Darüşşifası	Şifhane (daha sonra tıp medresesine dönüştürülmüş)	-	-	Ticarethane ve kafe
Divriği Turan Melek	Şifhane (daha	-	Restore ediliyor	

Darüşşifası	sonra hukuk eğitimi verilen medreseye dönüştürülmüş)			
Çankırı Cemaleddin Ferruh Darüşşifası	Şifahane	-	Kazı sonucu izleri mevcut	
Aksaray Darüşşifası	Şifahane	-	Duvar izi mevcut	
Kastamonu Pervaneoğlu Ali Darüşşifası	Geleneksel tedavi yeri	-	Taç kapısı mevcut	
Tokat Muinüddin Süleyman Darüşşifası	Şifahane	-	Restore ediliyor	
Konya Küçük Darüşşifa/Maristan-ı Atik	Şifahane	-	Günümüze ulaşamamış	
Konya Alaeddin Darüşşifası	Şifahane	-	Günümüze ulaşamamış	
Konya Darüşşifası	Şifahane	-	Günümüze ulaşamamış	
Akşehir Darüşşifası	Şifahane	-	Günümüze ulaşamamış	
Amasya Anber bin Abdullah Darüşşifası	Şifahane	-	Sabuncuoğlu Tıp ve Cerrahi Tarihi Müzesi	

Çizelge 3: Anadolu'da Osmanlılar Dönemi'ne ait tıp kurumları

Yapı adı	Tıp eğitimi verilen yapılar	Site-üniversiter özelliği	Şifahanenin bugünkü işlevi	Tıp Medresesinin bugünkü işlevi
Bursa Yıldırım ve Tıp Darüşşifası Medresesi	Şifahane, tıp medresesi	var	Göz Hastanesi	Günümüze ulaşamamış
İstanbul Fatih Darüşşifası	Şifahane	-	Günümüze ulaşamamış	
Edirne II. Bayezid Darüşşifası ve Tıp Medresesi	Şifahane, tıp medresesi	var	Sağlık Müzesi	Tıp Medresesi Müzesi
Manisa Hafsa Sultan Darüşşifası	Şifahane	-	Celal Bayar Üniversitesi Araştırma Merkezi	
İstanbul Haseki Darüşşifası	Şifahane	-	İstanbul Haseki Eğitim Merkezi İdare Binası	
İstanbul Süleymaniye Darüşşifası ve Tıp Medresesi	Şifahane, tıp medresesi	var	Yazma Eserler İstanbul Bölge Müdürlüğü'ne tahsis edilmiş	Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi
İstanbul Atik Valide Darüşşifası	Şifahane	-	Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi'ne tahsis edilmiş	
İstanbul Sultan Ahmed Darüşşifası	Şifahane	-	Günümüze ulaşamamış	

Tıp medresesi yeniden işlevlendirme kriterleri açısından ele alındığında, müzeye dönüştürülürken özgün işlevini yansıtabilecek şekilde düzenlendiğinden medreseye mekân ilave edilmemiş, malzeme değişikliğine gidilmemiştir. Dolayısıyla özgün planı ve görünüşü değişikliğe uğramamıştır. Medresenin, yüzey temizliği ve iç mekanlara sıva uygulaması, kapı ve pencerelerin bakım-onarımı, kubbe kurşun kaplamalarının yenilenmesi gibi basit onarım sonrası işlevlendirildiği görülmektedir. Bu nedenle Douglas'ın (2006, s.4) belirttiği yeniden işlevlendirmenin müdahale ölçeği kriterlerine göre, müdahale ölçeği küçüktür.

Tıp Medresesi'nin yeni işlevi sonrasında bağlamını koruduğu, orijinal görünümünü ve işlevini yansıttığı, ziyaretçilerini adeta 15. yüzyılın tıp eğitimine dair zaman yolculuğuna çıkararak ruhunu hissettirdiği söylenebilir. Yeniden işlevlendirilerek müzeye dönüştürülmesi sonucunda, yeniden işlevlendirmenin başarılı olarak tanımlanmasında sözü edilen birçok kritere de sahip olduğu görülmektedir. Bu kapsamda;

- Atıl durumdan aktif duruma geçirildiği; 'izlenen' yerine 'yaşayan' ve 'yaşanan' yapıya dönüştürüldüğü,
- Tarihi binanın görünümünü, hissini ve mekânın yapısal netliğini koruduğu,
- Kültürel mirasın korunması ve gelecek nesillere aktarılması toplumsal bir görev olarak kabul edildiğinde bu sorumluluğun yerine getirildiği,
- Özgün işlevi doğrultusunda düzenlendiğinden mekânsal özelliklerinin bozulmadığı gibi ziyaretçilerine döneminin tıp eğitimi hakkında bilgi sundurularak kültürel sürekliliğin sağlandığı,
- Çevresinin yenilenmesinde de önemli bir rol oynadığı, çevresini geliştirdiği ve sokak manzarasına olumlu bir estetik katkı sağladığı,
- Ekonominin son derece önemli olduğu günümüz koşullarında yeni yapı inşa etmek yerine medresenin/mevcut yapının değerlendirilmesi ile ekonomiye girdi sağlandığı,
- Yaşama katıldığı için düzenli olarak bakımı yapılacağından yapının fiziksel ömrünün uzatıldığı,
- Sürdürülebilir bir geleceğe katkıda bulunduğu,
- Ziyaretçiler göz önünde bulundurulduğunda da gerek yapının bulunduğu bölgeye gerekse kente, özellikle kültür turizmi açısından, katkı sağlandığı ve benzersiz bir ziyaretçi deneyimi yarattığı söylenebilir. Nitekim ziyaretçi sayısı pandemi nedeniyle son yıllarda azalma göstermişse de 2017 yılında 249.830 iken 2018'de 270.669 ulaşmıştır. "2018 yılında Amerika, Brezilya, Venezuela, Çin, Hindistan, Endonezya, Avustralya, Japonya, Rusya, İspanya, İngiltere, Bulgaristan, Yunanistan gibi 30 ülkeden 10.737 yabancı ziyaretçi" ağırlamıştır (URL 10).

Medresenin yeniden işlevlendirilmesi başarılı kabul edilmesine karşın personel odaları olarak belirlenen mekanlardan 16 no'lu oda haricindekiler (Şekil 4) bugün kullanım dışı kalmıştır. Bu nedenle söz konusu odaların düzenlenmesine ilişkin şu öneriler sunulmaktadır:

- 13 no'lu odanın doku ve organ nakli odası olarak düzenlenmesi: Günümüzde tıp alanının en önemli konularından biri doku ve organ naklidir. Teknik konuların çoğu aşılmış olmakla birlikte yasal, etik, dini, sosyal, ekonomik sorunlar halen devam etmektedir. Türkiye'de birçok alanda başarılı doku ve organ nakli gerçekleştirilmesine karşın en büyük sorun vericinin az olması, bu konuda bilgilendirmenin yetersiz kalmasıdır (Tay, 2016, s.106). Dolayısıyla Dr. Şerefeddin Sabuncuoğlu'nun 15. yüzyıldaki deneyimlerini aktardığı çizimlerden hareketle (Şekil 36), mankenlerle canlandırma yöntemi kullanılarak bir kompozisyon oluşturulması ve duvarlarda bilgi panolarına yer verilmesi hem organ naklinin daha 15. yüzyılda da uygulandığını belirtmek hem de konu hakkındaki aydınlatıcı bilgilerle ziyaretçileri bilgilendirmek açısından önem taşıyacaktır.

Şekil 36. Organ nakli (URL 11)

- 14 no'lu odanın pandemi odası olarak düzenlenmesi: Günümüz gündeminin en önemli konularından biri olan covid-19 salgını, birçok can kaybının yaşandığı ve yeni varyasyonların ortaya çıktığı pandemi sürecini oluşturmuştur. Bu süreçte halk, salgın hastalıklara karşı korunma yöntemleri hakkında birçok kaynak (medya, sanal ortam, trafik ışıkları vb.) aracılığıyla bilgilendirilmektedir. Ancak tüm uyarılara rağmen tam bilinçlendirmenin sağlandığı söylenemez. Bu nedenle konunun önemine dikkat çekmek üzere, mankenler kullanılarak bir kompozisyon oluşturulması ve duvarlarda bilgi panolarına yer verilmesi önerilmektedir.
- 15 no'lu odanın Dr. A. Süheyl Ünver adına düzenlenmesi: Hekimliği yanı sıra Türk Tıp Tarihi'nin önde gelen isimlerinden A. Süheyl Ünver, ressam ve tezhipçi yönüyle de tanınmaktadır. Başta İstanbul olmak üzere gezdiği her şehir için seyahat defterleri hazırlamış; başta tıp tarihi olmak üzere tarih, sanat tarihi, bilim tarihi, edebiyat ve mimarlık alanında eser vermiştir (Sayar, 2012, s.350-351).
- 16 no'lu odanın görevli odası yerine Dr. Rifat Osman adına düzenlenmesi: Hekimlik görevine 1903-1915 yılları arasında Edirne'de devam eden Rifat Osman, emekli olduktan ve Kurtuluş Savaşı'ndan sonra tekrar Edirne'ye dönmüştür. Hekimliği yanı sıra ressamlığı, mimarlığı ve mühendisliğiyle de tanınmıştır. Edirne Hastanesi'nde röntgen cihazının kurulmasını sağlamış, hekimlik hizmetleri yanı sıra Edirne tarihi üzerine çalışmış, çeşitli okullarda sağlık ve resim öğretmenliği yapmış, İttihat ve Terakki Kulübü için inşa edilen -bugün Halk Eğitim Merkezi olarak kullanılan- binanın mimarlığını ve mühendisliğini üstlenmiş, Sarayıçi'nde mevcut olmayan Edirne Sarayı'nın haritasını hazırlamış, sivil mimari örneği olan Türk Evi'nin plan tipleri üzerine çalışmıştır. Edirne şehrini plan ve krokileri yanı sıra kara kalem ve suluboya çalışmalarında, eserlerinde ve mektuplarında yaşatmıştır (Sayar, 2008, s.105).
- 17 no'lu odanın Dr. Ratip Kazancıgil adına düzenlenmesi: Sağlık Müzesi'nin kurucusu olan Dr. Ratip Kazancıgil, tıp medresesinin ve imaretin müzeye dönüştürülmesinde de büyük emek harcamıştır. Ayrıca 1950'den itibaren hekim olarak Edirne'de görev yapan Kazancıgil 1985'ten sonra Trakya Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde Tıp Tarihi ve Deontoloji Anabilim Dalı'nda öğretim üyesi olarak çalışmıştır. Türkiye'de ve özellikle Trakya'da sıtma ile mücadelede önemli görevler üstlenmiş, Edirne Sağlık Müdürlüğü döneminde birçok yeniliğe imza atmıştır. Hekimliğin yanı sıra Edirne tarihine, kültürüne ve mimarisine yönelik

yayınları, Osmanlı'dan Türkçeye çevirdiği yayınları, kütüphanecilik çalışmaları gibi birçok alanda da Edirne'ye hizmet etmiştir (Gökçe, 2014, s.43-48).

Türk Tıp Tarihi'ne ve Edirne'ye hizmet veren hekimlerin 15, 16 ve 17 no'lu odalarda tanıtılması yanı sıra eserlerinin dijitalize edilerek bu odaların dijital kütüphane şeklinde hizmete açılması uygun görülmektedir. Böylelikle mekanların sadece izlenen değil, yaşanan mekanlar olarak hizmet vereceği düşünülmektedir.

- 18 no'lu odanın kitap ve CD satış reyonu olarak düzenlenmesi: Külliye'nin ziyaretçi girişinde konumlanan küçük camekan mekandaki kitap ve CD satışının, bir eğitim yapısı olan medresede gerçekleştirilmesi; boşaltılan camekan mekânın da geleneksel Edirne ürünlerine ait satış reyonuna dönüştürülmesi ön görülmektedir.
- 19 no'lu odanın görevli odası olarak düzenlenmesi: 16 no'lu odanın 19 no'lu odaya taşınarak görevli odasının medrese girişine yakın konumlandırılması gerek güvenlik gerekse ziyaretçilere danışmanlık açısından kolaylık sağlayacaktır.

Sonuç olarak, Tıp Medresesi'nin özgün işlevi kullanılsa da bu işlevinin unutturulmamasına yönelik bir düzenleme ile döneminin sosyal, kültürel, politik vb. özelliklerini yansıttığı dönemin günlük yaşamı, yaşam biçimi ve bileşenleri hakkında bilgi verdiği; yeniden işlevlendirilerek de hem korunduğu hemde sürdürülebilirliğinin sağlandığı belirtilebilir.

Kaynaklar

Acun, H. (1988). Sivas ve Çevresi Tarihi Eserlerinin Listesi ve Turistik Değerleri. Vakıflar Dergisi (XX), 183-220.

Altan, K. (1936). Edirne'de Türk Eserleri. Arkitekt, 10-11 (70-71), 307-309.

Aslanapa, O. (2013). Edirne'de Osmanlı Devri Abideleri. Edirne: Edirne Valiliği Kültür Yayınları.

Aydın, D., & E., O. Ş. (2009). Yeniden Kullanıma Adaptasyon ve Sosyokültürel Sürdürülebilirlik Bağlamında Afyonkarahisar Millet Hamamının Değerlendirilmesi. MEGARON, 4 (1), 35-44.

Balderstone, S. (2007). Adding New Element. R. A. Engelhardt (Ed.) içinde, Asia Conserved: Lessons Learned from the UNESCO Asia-Pacific Heritage Awards for Culture Heritage Conservation (2000-2004) (s. 40-45). Bangkok: UNESCO (United Nations Educational, Scientific Cultural Organization). 20 Aralık 2021 tarihinde, <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000155754/PDF/155754eng.pdf.multi> adresinden ulaşıldı.

Başabaş Dirier, A.; İnan, C. (2020). Türkiye'de İlk Tıp Fakültesi'ni Mardin'de Artuklular Kurdu. Journal of IslamicJerusalem Studies, 20 (3), 337-351. doi:10.31456/beytulmakdis.811397

Bayat, A. H. (2016). Tıp Tarihi (genişletilmiş 3. b.). İstanbul: Üçer Matbaacılık Ltd. Şti. 17 Aralık 2021 tarihinde, <http://media.ztbb.org/yayinlar/kitaplar/tip-tarihi-2016.pdf> adresinden ulaşıldı.

Benli, G. (2016). Hospitals in the Ottoman Period and the Work of Sinan the Architect: Suleymaniye Complex Dar Al-Shifa and the Medical Madrasa. *A+Arch Design-International Journal of Architecture and Design*, 2 (2), 23-32.

Bergsman, S. (2003). Despite Problems, Developers and Architects Throughout Southeast Are Working to Convert Former Textile Mills into Multifamily Properties. *Urban Land*, 62 (4), s. 66-69.

Burden, E. (2004). *Illustrated Dictionary of Architectural Preservation: Restoration, Renovation, Rehabilitation, Reuse*. New York: McGraw-Hill Press.

Burden, E. (2012). *Illustrated Dictionary of Architecture* (3 b.). New York: McGraw-Hill Press.

Cantay, G. (1988). Darüşşifalar. S. Bayram (Ed.) içinde, *Mimar Baş Koca Sinan: Yaşadığı Çağ ve Eserleri* (s. 355-368). Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü.

Cantay, G. (1996). Bursa'da Osmanlıların İlk Tıp Kuruluşu. *ERDEM Atatürk Kültür Merkezi Dergisi [Aydın Sayılı Özel Sayısı II]*, 9 (26), 499-504.

Cantay, G. (1997). Sivas I. İzzettin Keykâvus Darüşşifası. *ERDEM Atatürk Kültür Merkezi Dergisi [Aydın Sayılı Özel Sayısı III]*, 9 (27), 975-980.

Cantay, G. (2014). *Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Darüşşifaları* (2 b.). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.

Conejos, S., Langston, C., & Smith, J. (2013). AdaptSTAR Model: A Climate-Friendly Strategy to Promote Built Environment Sustainability. *Habitat International* (37), 95-103. doi:10.1016/j.habitatint.2011.12.003

Çelik, R. (2017). Selçuklu'da Bir Sosyal Hizmet Kurumu Örneği: Kayseri Gevher Nesibe Şifahanesi. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 7 (15), 158-164.

Dr. Rif'at Osman. (1999). *Edirne Evkaf-ı İslamiyye Tarihi-Camiler ve Mescitler*. (Ü. (Ayan) Özsoy, Çev.) Ankara: T.C. Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.

Douglas, J. (2006). *Building Adaptation* (2 b.). Londra: Routledge. 18 Aralık 2021 tarihinde, <https://www.uceb.eu/DATA/CivBook/08.%20Building%20Adaptation.pdf> adresinden ulaşıldı.

Edirne Vakıflar Bölge Müdürlüğü. (2007). Edirne II. Bayezid Külliyesi dosyası içinde Tıp Medresesi Restorasyon Projesi. Mayıs 2012 tarihinde, Edirne Vakıflar Bölge Müdürlüğü arşivinden ulaşıldı.

Erşan, R. R., & Demirarslan, D. (2020). Tarihi Yapılarda Sürdürülebilirlik İlkesi Bağlamında Eskişehir Odunpazarı Evleri. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21 (1), 187-213. doi:10.17494/ogusbd.763605

Evliya Çelebi. (2012). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi* 3. Kitap (3 b., Cilt 2). (S. A. Kahraman, & Y. Dağlı, Haz.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Eyice, S. (1992). Beyazıt II Camii ve Külliyesi. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt 6, s. 42-45). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Gazi, A., & Boduroğlu, E. (2015). İşlev Değişikliğinin Tarihi Yapılar Üzerine Etkileri "Alsancak Levanten Evleri Örneği". MEGARON, 10 (1), 57-69. doi:10.5505/MEGARON.2015.86570

Gökçe, N. (2014). Edirne' de Önder Bir Hekim: Dr. Ratip Kazancıgil (1920- ...). Lokman Hekim Journal, 4 (2), 43-49.

International Council on Monuments and Sites [ICOMOS]. (2010). New Zealand Charter for the Conservation of Places of Cultural Heritage Value. 20 Aralık 2021 tarihinde, https://www.icomos.org/images/DOCUMENTS/Charters/ICOMOS_NZ_Charter_2010_FINAL_11_Oct_2010.pdf adresinden ulaşıldı.

Johnson, A. (1996). Rehabilitation and Reuse of Existing Buildings. E. D. Mills (Ed.) içinde, Building Maintenance and Preservation: A Guide to Design and Management (s. 209-230). Oxford: Architectural Press.

Kıran Çakır, H.; Aydın, D.; Arabulan, S. (2020). Adaptive Reuse of Open Spaces in Historical Buildings. International Journal of Building Pathology and Adaptation, 38 (5), 703-719.

Kocabıyık, Y. (2014). Yeniden İşlevlendirme Kavramı ve Bu Kapsamda İTÜ Taşkılla Binasının İncelenmesi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Maltepe Üniversitesi/Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Kuban, D. (2007). Osmanlı Mimarisi. İstanbul: Yapı Endüstri Merkezi Yayınları.

Kuran, A. (1964). İlk Devir Osmanlı Mimarisinde Cami. Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları.

Langston, C. A. (2008). The Sustainability Implications of Building Adaptive Reuse. 20 Aralık 2021 tarihinde, <https://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.671.1192&rep=rep1&type=pdf> adresinden ulaşıldı.

Loures, L., & Panagopoulos, T. (2007). Sustainable Reclamation of Industrial Areas in Urban Landscapes. A. G. Kungalos, C. Brebbia, & E. Beriatos (Dü) içinde, Sustainable Development and Planning III (s. 791-800). Great Britain: WIT Press. 18 Aralık 2021 tarihinde, [file:///C:/Users/dell/Downloads/Sustainable_reclamation_of_industrial_ar%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/dell/Downloads/Sustainable_reclamation_of_industrial_ar%20(1).pdf) adresinden ulaşıldı.

Madran, B. (2000, Aralık-Ocak). Kültür ve Sanat İçin Yeniden. M Domus (8), s. 55-59.

Meriç, R. M. (1957). Bayezid Camii Mimarı, II. Sultan Bayezid Devri Mimarları ile Bazı Binaları, Bayezid Camii ile Alakalı Hususlar, Sanatkarlar ve Eserler. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yıllık Araştırmalar Dergisi (II), 5-76.

- Müderrişoğlu, F. (1991). Edirne II. Bayezid Külliyesi. *Vakıflar Dergisi* (XXII), 151-199.
- Onur, O. (1972). Edirne Türk Tarihi Vesikalarından Kitabeler. İstanbul: Yenilik Basımevi.
- Peker, A. U. (2007). Bursa Yıldırım Bayezid Külliyesi. *Tasarım Merkezi Dergisi* (8), 24-33.
- Sarı, N. (2019). Süleymaniye Tıp Medresesi. F. Aydın, M. Zengin, K. Cevherli, & Y. Kaymaz (Dü) içinde, *Uluslararası Osmanlı Medreseleri (Eğitim, Yönetim, Finans)* (s. 367-385). İstanbul: MAHYA Yayınları.
- Sayar, A. G. (2008). Rifat Osman. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Cilt 35, s. 105-106). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Sayar, A. G. (2012). Ünver, Ahmet Süheyl. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Cilt 42, s. 350-352). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Shen, L., & Langston, C. (2010). Adaptive Reuse Potential: An Examination of Differences Between Urban and Non-Urban Projects. *Facilities*, 28 (1), 6-16. doi:10.1108/02632771011011369
- Şengül, E. (2008). *Kültür Tarihi İçinde Müzikle Tedavi ve Edirne Sultan II. Bayezid Darüşşifası*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Trakya Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Şengül, E. (2014). *Müzikle Tedavinin Tarihi ve Edirne Sultan II. Bayezid Darüşşifası*. Edirne: Edirne Valiliği Kültür Yayınları.
- Tanaç Zeren, M. (2013). Adaptive Reuse of Monuments: Restoring Religious Buildings with Different Uses. *Journal of Cultural Heritage*, 14 (3), 14-19. doi:10.1016/j.culher.2012.11.017
- Tanaç Zeren, M. (2015). Modernization and Reuse of Cultural Heritage Building: A Turkish Case Study from the Izmir City. *Journal of Civil Engineering and Architecture*, 9 (1), 16-27. doi:10.17265/1934-7359/2015.01.002
- Tay, M. (2016). Türkiye’de Doku ve Organ Naklinin Önemi. *Sağlık Akademisyenleri Dergisi*, 3 (3), 106-110. doi:10.5455/sad.13-1477691139
- Tosyavizâde Dr. Rifat Osman. (2013). *Edirne Rehnüması (Edirne Şehir Klavuzu)* (3 b.). (R. Kazancıgil, Çev.) Edirne: Edirne Valiliği Kültür Yayınları.
- Uğursal, S. (2011). *Tarihi Yapıların Yeniden İşlevlendirilmesi: İzmir Sümerbank Basma Sanayi Yerleşkesi Örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi/Fen Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization [UNESCO]. (2015). *Adaptation & Adaptive Reuse*. 22 Aralık 2021 tarihinde, http://www.unesco.org/publication/info_kit_OCT2015.pdf adresinden ulaşıldı.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1998). *Osmanlı Tarihi* (8 b., Cilt 2). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Ünver, A. S. (1940). Selçuk Tababeti. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Yıldırım, N. (2015). Klasik Dönemde İstanbul Dârüşşifaları. C. Yılmaz (Ed.) içinde, Antik Çağdan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi (Cilt 4, s. 138-145). İstanbul: İBB Kültür AŞ.

Yiğiter, E. (2018). Sivas'taki Anadolu Selçuklu Medreselerinde Restorasyon Çalışmaları (19.-21. Yüzyıl). (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Yinanç, R. (1991). Sivas Abideleri ve Vakıfları. Vakıflar Dergisi (XXII), 15-44.

Yung., E. H., & Chan, E. H. (2012). Implementation Challenges to the Adaptive Reuse of Heritage Buildings: Towards the Goals of Sustainable, Low Carbon Cities. Habitat International, 36 (3), 352-361. doi:10.1016/j.habitatint.2011.11.001

Yüksel, İ. A. (1983). Osmanlı Mimarisinde II. Bayezid, Yavuz Selim Devri (886-926/1481-1520) (Cilt V). İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti.

Zushi, K. (2005). Potential Residential Buildings for Adaptive Reuse-Cincinnati's CBD. (Unpublished Master). University of Cincinnati, Ohio. 19 Aralık 2021 tarihinde, http://rave.ohiolink.edu/etdc/view?acc_num=ucin1116013015 adresinden ulaşıldı.

İnternet Kaynakları

URL 1: <https://www.kayseri.bel.tr/kesfet-listeleme/selcuklu-uygarligi-muzesi>, Erişim tarihi 26.12.2021, 22.30

URL 2: <https://saglikmuzesi.trakya.edu.tr/pages/genel-fotograflar>, Erişim tarihi: 29.06.2021, 15.00

URL 3: <https://saglikmuzesi.trakya.edu.tr/pages/tarihce#.Ws4W300UmM8>, Erişim tarihi: 19.04.2018, 17.00

URL 4: <http://osmanlihekimi.com/blog/detay/1943>, Erişim tarihi: 03.01.2022, 23.20

URL 5: <https://www.fikriyat.com/galeri/tarih/sabuncuoglu-serefeddin-kimdir-sabuncuoglu-serefeddinin-hastaliklari-tedavi-yontemleri/13>, Erişim tarihi: 03.01.2022, 21.25

URL 6: <https://www.saglikasistani.net/sabuncuoglu-serefeddin-sultan-ii-bayezid-kulliyesi-saglik-muzesi-gozlemlerim>, Erişim tarihi: 03.01.2022, 22.40

URL 7: <https://www.biyografya.com/biyografi/17608>, Erişim tarihi: 03.01.2022, 22.10

URL 8: <https://www.meridyenhaber.com/yazarlar/osmanli-da-egitim-sistemi-ve-medreseler-h45348.html>, Erişim tarihi: 03.01.2022, 23.10

URL 9: <https://www.fikriyat.com/tarih/2017/12/18/osmanli-medreseleri>, Erişim tarihi: 03.01.2022, 21.45

URL 10: Trakya Üniversitesi Sultan II. Bayezid Külliyesi Sağlık Müzesi, <https://saglikmuzesi.trakya.edu.tr/news/trakya-universitesi-sultan-ii--bayezid-kulliyesi-saglik-muzesi-nden-2018-yilinda-ziyaretci-rekoru>, Erişim tarihi: 21.01.2022, 18.00

URL 11: <https://bilgibirinci.com/osmanli-tarihinde-ilk-defa-organ-nakli-deneyleri-gerceklestiren-adam-emir-celebi>, Erişim tarihi: 03.01.2022, 22.05

Geleneksel Ürgüp Evlerinde Giriş Kapıları Üzerine Bir Tipoloji Çalışması

Aytülü DIRİK¹

Öz

Geleneksel Ürgüp evlerinin, plan tiplerine bağlı olarak giriş kapılarının incelenmesi üzerine yapılan bu araştırma, Ürgüp'ün tarihi altı mahallesinde oluşturulan bir örneklem grubu ile gerçekleştirilmiştir. Yerleşimin sivil mimari dokusunda özellikle sokak silüetinde önemli yere sahip olan giriş kapıları, biçim ve detay özellikleri ile farklı örnekler sunmaktadırlar. Bu çalışmada geleneksel evlere ait giriş kapılarının genel özellikleri, malzemeleri, yapım teknikleri ve bezeme özellikleri detaylı olarak incelenerek bir tipoloji çalışması yapılması amaçlanmıştır. Bu kapsamda ele alınan giriş kapıları, avlu kapıları ve doğrudan sokağa açılan kapılar olarak iki başlık altında incelenmiştir. Yerleşimdeki tarihi altı mahallede yapılan alan çalışmasında 81 kapı tespit edilmiştir. Bu kapıların ölçekli çizimleri, fotoğrafları, yer bilgileri ve özel olarak hazırlanan tablolar ile bir envanter oluşturulmuştur. Sonuç olarak bu çalışmada özgün değerlerini koruyarak günümüze ulaşan bu mirasın karakteristik özelliklerinin tespit edilmesi, belgelenmesi, korunması ve gelecek kuşaklara aktarımının sağlanması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler; Ürgüp, Giriş Kapıları, Tipoloji

A Typology Study on Entrance Doors in Traditional Urgup Houses

Abstract

This research, on the examination of the entrance doors of traditional Ürgüp houses depending on the plan types, was carried out with a sample group formed in the historical six districts of Ürgüp. Entrance doors, which have an important place in the traditional civil architectural texture of Ürgüp, especially in the street silhouette, present different examples with their form and detail features. In this study, it is aimed to make a typology study by examining the general characteristics, materials, construction techniques and decoration features of the entrance doors of traditional houses in detail. In this context, the entrance doors were examined under two headings as courtyard doors and doors opening directly to the street. An inventory was created with scaled drawings, photographs, location information and specially prepared charts of 81 doors identified by fieldwork in six historical quarters in the settlement. As a result, with this study, it is aimed to determine, document, protect and transfer the characteristic features of this heritage that has survived to the present day by preserving its original values.

Keywords; Urgup, Doors, Typology

¹ Kapadokya Üniversitesi, Kapadokya Meslek Yüksekokulu, Mimari Restorasyon Programı, Nevşehir Türkiye
İlgili Yazar/Corresponding author: aytulu.tercanli@kapadokya.edu.tr
Gönderim Tarihi / Received Date: 04.08.2021
Kabul Tarihi / Accepted Date: 16.03.2022

1. Giriş

İnsanoğlunun en temel ihtiyaçlarından biri olan barınma anlayışı ile ortaya çıkan ev kavramı, tarih boyunca çeşitli uygarlıklar döneminde toplumların yaşadığı ortama ve yaşayış biçimlerine göre farklılaşan mimari anlayışlar oluşturmuştur. İklim, coğrafi konum, inanç, kültür, doğal yapı malzemeleri gibi etkenler farklı konut tiplerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Geleneksel evler bizlere yapıldıkları dönem ve o döneme ait sosyo-ekonomik, kültürel ve teknolojik gelişmeler hakkında bilgi vermektedirler (Arel, 1982, s. 25). Bu evlerin cephelerindeki önemli elemanlardan birisi de girişlerdir. Eski çağlarda konut girişlerinin savunma gereksinimi nedeniyle oldukça küçük yapıldığı bilinmektedir. Fakat zamanla giriş kapıları önem kazanarak hem gösterişli bir öge hem de statü belirtisi konumuna ulaşmıştır. Bu öğelerin taşıdıkları anlamların, değerlerin, estetik ve işlevsel özelliklerin araştırılması, öğrenilmesi ve özgün nitelikleri ile korunması önemli bir konudur (Karakuş, 2014, s. 39).

Bu bağlamda tarihi çok eskilere dayanan Ürgüp yerleşiminde 1924 nüfus mübadelesine kadar Hristiyan Ortodoks ve Müslüman Türkler beraber yaşamış ve Ürgüp kent dokusunda çeşitli yapılara katkıda bulunmuşlardır. Özellikle Hristiyan yapı ustalarının ellerinden çıkan kapılarda önemli bir taş, ahşap ve demir bezeme üslubu görülmektedir (Balta, 2018, s. 43). 19. yüzyıla tarihlenen bu girişlerde söve, alınlık, konsol, profil, kemer ve sütun elemanları kullanılarak cephelerde farklı sembolik anlamlar yüklenmiştir. Çalışma alanı olarak seçilen Ürgüp yerleşimi tarihi alanında yer alan geleneksel konutları, avluya açılan kapılar ve doğrudan sokağa açılan kapılar başlığı altında incelenmiş ve bu kapsamda kullanılan malzeme, yapım tekniği ve bezeme özellikleri ele alınmıştır.

Geleneksel Ürgüp evlerinin bulunduğu tarihi doku çalışma alanı sınırlarını oluşturmaktadır. Bu kapsamda bu evlerin yoğun olarak yer aldığı; Temenni, Musa Efendi, Yunak, Esbelli, Dereler ve Duayeri² mahalleleri çalışma alanı olarak seçilmiştir. Bu altı mahalle³ 2014 yılı Ürgüp Koruma Amaçlı İmar Planı verileri üzerinden incelenmiştir. Konuyla ilgili yerleşimin tarihi, geleneksel evlerin özellikleri ve giriş kapıları üzerine literatür taraması yapılmıştır. Çalışma sınırları içerisinde özgün durumunu koruyan 81 kapı seçilmiştir. Bu örnekler üzerinden giriş kapıları biçimsel açıdan incelenerek benzerlik ve farklılıklarını sorgulayan bir yöntem izlenmiştir. Alan çalışmasında fotoğrafla belgeleme yapılmış, ölçümler alınmış ve sonrasında seçilen kapıların rölöve⁴ çizimleri hazırlanmış ve detaylandırılmıştır.

2. Ürgüp Yerleşimi Özellikleri

Tarihi Antik Çağ'a dayanan Kapadokya Bölgesi tarihsel süreç içerisinde birçok uygarlığa ev sahipliği yapmıştır. Bölgenin sınırları coğrafi özellikler doğrultusunda kültür ve mimari ile şekillenmiştir. Günümüzde bu sınırlar, Niğde, Kırşehir, Kayseri, Nevşehir ve Aksaray illerini kapsayan alan olarak bilinmektedir (Korat, 2003, s. 22) (Şekil 1).

² 2019 yılında Ürgüp Belediyesi tarafından Yenicami, Karaşandere, Dutlucami, Süphanverdi ve Duayeri mahalleleri birleştirilmiş ve bu beş mahalle Duayeri ismiyle kayıtlara geçmiştir.

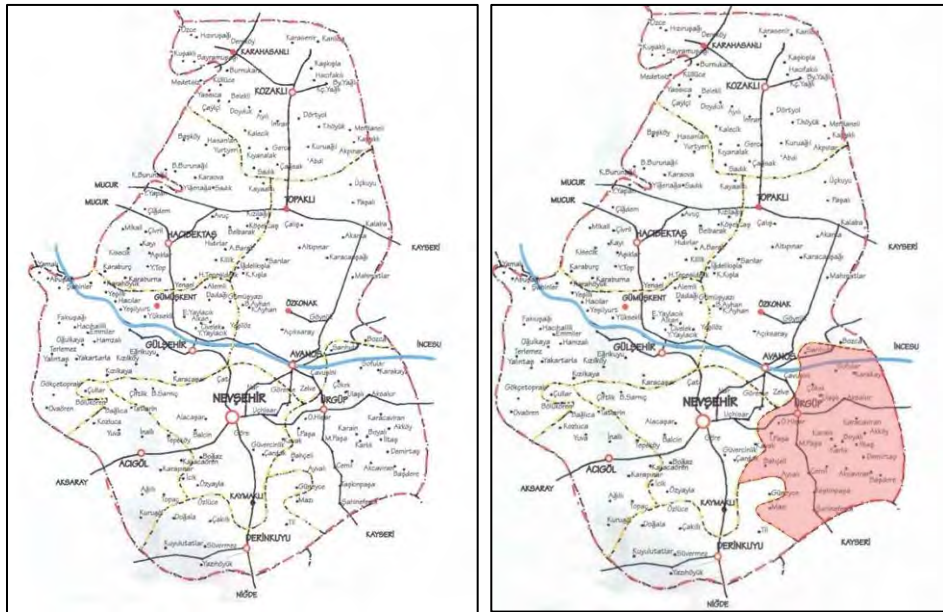
³ Tarihi doku içerisinde yer alan Kayakapı Mahallesi 2005 yılında afet riski nedeniyle boşaltılmıştır. Bu dönemde insanlar tarafında mahallede yapılan yağmalamalar ile kapılar yerlerinden sökülmüştür. Özgün örnekleri günümüze ulaşmadığı için bu mahalle çalışma alanı dışında bırakılmıştır.

⁴ Çalışmada yer alan 81 kapıdan 40 tanesinin rölövesi Kapadokya Üniversitesi Mimari Restorasyon Programı 2020-2021 dönem mezunu 12 öğrenci tarafından alınmıştır. Kalan 41 kapının çizimi ise yazar tarafından yapılmıştır.

Şekil 1: Kapadokya Bölgesi Sınırları, (Sözen, 1998, s. 105)

Kapadokya Bölgesinin önemli bir yerleşimi olan Ürgüp sınırları ise, doğuda Kayseri, güneyde Niğde, kuzeyde Avanos yerleşimleri ile çevrelenmiş olup, Nevşehir ilinin 20 km doğusunda yer almaktadır (Anonim, 1983, s. 61) (Şekil 2).

Şekil 2: Ürgüp Yerleşimi, (Ürgüp Belediyesi Arşivi, 2019)

Ürgüp ve çevresindeki volkanik vadiler çok eski tarihlerden beri yerleşim yeri olarak kullanılmıştır. Bölgede yapılan arkeolojik çalışmalarda neolitik döneme ait eserler bulunmuştur. Eski çağlardan günümüze kadar bölge; Luviler, Hititler, Asurlular, Medler, Persler, Kapadokya Krallığı, Roma, Bizans, Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı gibi önemli uygarlıkların yerleşme alanı olmuştur. M.S. 2. yüzyıldan sonra Hristiyanlığın merkezi olması nedeniyle önemli bir Roma- Bizans yerleşimi olmuştur. Türklerin Malazgirt Savaşı sonrası bölgeye gelmesi ve hoşgörülü tutumları ile yerleşimdeki Ortodoks Hristiyan nüfusu varlığını sürdürmüştür (Kaya, 1994, s. 18). Cumhuriyetin ilanı sonrasında yapılan Lozan Antlaşmasında nüfus mübadelesi yapılması kararı alınmış ve 1924 yılında bölgedeki Ortodoks Hristiyan nüfus Yunanistan'a, Yunanistan'da yaşayan Türkler ise Anadolu'ya zorunlu göçe tabi tutulmuşlardır. Çok uzun yıllar bölgede beraber yaşayan Hristiyan ve Müslümanlar ortak bir kültür mozaikine katkıda

bulunmuşlardır (Balta, 2018, s. 35). Ürgüp uzun yıllar Hristiyan ve Türklerin ortak yaşadığı bir yerleşim olması açısından önemlidir. 19. yüzyılda Ürgüp yerleşimi Niğde sancağına bağlı bir kaza olup, burada yaşayan Rum halk ise Kayseri Piskoposluğuna bağlıdır. Yerleşimde yaşayan halk Müslüman ve Hristiyan Ortodoks olup, bazı Ermeni ve Protestan ailelerde bulunmaktadır. 1914 yılına ait son nüfus kayıtlarına göre bölgede, 2.104 erkek, 1.907 kadın olmak üzere toplam 4.011 Rum nüfusu bulunmaktaydı. Ürgüp yerleşiminde, Müslüman halk, Süphan Verdi, Dere Aşağı, Dere Yukarı, Davut Ağa, Cami-i Kebir, Temenni, Esad Ağa, Musa Efendi, Yunak, Peder, Esbelli ve Kez ile on iki mahallede, gayrimüslim halk ise, Mubayacı, Kapudan, Sarumsaklı, Samuil ve Duayeri isimli beş mahallede yaşamaktaydı. Müslüman mahalleri ve Rum mahalleleri Ürgüp çarşısı ile ayrılmaktaydı. Süphanverdi mahallesinde bazı Rum haneler bulunurken, Duayeri mahallesinde de bazı Müslüman haneler bulunmaktaydı (Öger & Özdem, 2013, s. 95). Cumhuriyetin ilan edildiği dönemde Niğde'ye bağlı bir kaza olan Ürgüp, 1954 yılında Nevşehir'in il statüsü kazanması ile Nevşehir'e bağlı bir ilçe haline gelmiştir (Elmacı, 2008, s. 35).

3. Ürgüp Evlerinin Genel Özellikleri

Ürgüp tarihi dokusu, kaya oyma mekanlar ve yığma taş yapıların iç içe geçtiği doğal oluşumla çevrili bir bölgedir. Kaya oyma mekanların önüne yapılan yığma taş mekanlar kentin özgün karakteristik yapısını yansıtmaktadır. Organik bir dokuya sahip olan yerleşimde mimari topografyaya bağlı olarak gelişmiştir (Sözen, 1998, s. 488).

Ürgüp yerleşimi geleneksel konutlarında üç farklı tipte yapıım sistemi görülmektedir. Bunlar, kaya oyma, kaya oyma ve yığma, yığma yapılardır. Kaya oyma yapılar volkanik tüflerin kolayca oyulması ile şekillenen bölgedeki ilkel ev tiplerinin özgün örneğidir. Kaya oyma ve yığma yapılar, arazinin topografik özelliklerine göre kaya mekanların önüne yığma birimlerin yapıldığı uygulamalardır. Yığma yapılar ise daha tümel planlama anlayışı ile tek seferde inşa edilmiş olup bölgenin özgün konut örnekleridir (Büyükmihçı, 2000, s. 298).

Ürgüp evlerinde kaya oyma yapılan mekanlarda bir plan tipolojisinden bahsetmek zordur. Yığma olarak yapılan mekanlarda görülen plan tipleri diğer Anadolu⁵ kentlerinde görülen plan tipleri ile benzerdir. Geleneksel Ürgüp evlerinde sofasız, dış sofalı ve iç sofalı plan tipi özellikleri görülmektedir. Sofasız konut örnekleri odaların doğrudan avluya veya bahçeye açıldığı sofa mekanının olmadığı örneklerdir. Dış sofalı konut örnekleri bölgede divanhaneli konutlar olarak bilinmektedir. Odaların, üç veya iki tarafı açık, üzeri kapalı, çevresi ise kemer-sütun dizisi ile çevrili divanhane mekanına açıldığı örneklerdir. İç sofalı plan örneğinde ise odalar evin içerisinde yer alan iç sofaya açılmaktadır. Geleneksel Ürgüp konutlarında en fazla görülen bu tipte, sofa evin simetri aksını oluşturur ve sokağa bakar (Kalaycı, 2006, s. 88).

Ürgüp evleri genellikle iki katlı olarak yapılmış olup tek katlı ve üç katlı konut örnekleri de bulunmaktadır. Evlerin dış duvarları veya avlu duvarları sokakları şekillendirmektedir. Taş malzemenin hâkim olduğu dar sokaklar evlerin üst katlarında yer alan çıkmalar ile hareketlendirmektedir. Geleneksel Ürgüp evlerinde sık kullanılan avluya taş malzeme ile örülmüş kemerli veya düz (lentolu) kapıdan girilmektedir. Tandir evi (yazlık mutfak), hela, depo, samanlık ve ahır gibi mekanların açıldığı önemli bir toplanma- dağılım alanıdır. Kentte sokaktan doğrudan evin içerisine girildiği avlusuz konut örnekleri de bulunmaktadır (Binan, 1994, s. 131).

⁵ (Eldem, 1954, s. 15). Sofanın plan tipolojisini belirleyen en önemli unsur olduğunu vurgulayan Eldem, Türk evi plan tipleri adlı kitabında evlerin plan tiplerini sofanın konumuna göre; sofasız, dış sofalı, iç sofalı ve orta sofalı olarak ayırmıştır.

Düzgün kesme taş, simetrik düzen, çıkmalar, taş konsollar, silmeler geleneksel Ürgüp evlerinin karakteristik cephe özellikleridir (Arel, 1982, s. 72). Evlerin iç mekanlarında oda, sofa, tafana (mutfak), yaz mutfağı (çardak), ahır, yemlik, şıralık gibi mekanlar bulunmaktadır. Evlerde görülen bezeme özelliklerine bakıldığında cephede taş bezeme görülürken kapı, dolap ve tavanlarda ise ahşap bezeme kullanılmıştır. Oda duvarları ve tavan eteklerinde görülen nakışlı bezeme ve duvar resimleri Ürgüp evlerinde yaygın olarak kullanılmaktadır (Esmer, 1984, s. 55).

Volkanik bir arazi üzerine kurulu Ürgüp yerleşiminde ana yapı malzemesi kaya ve taştır. Bunun yanında yapılarda dolap, sedir, kapı ve pencere gibi mimari elemanlarda ise ahşap malzeme kullanılmıştır. Ahşap malzemedan sonra en fazla kullanılan malzeme ise demirdir. Demir kapı- pencere aksamaları ve balkon korkuluklarında sıklıkla kullanılmıştır (Solmaz & Şahin Güçhan, 2011, s. 241).

4. Ürgüp Evlerinde Giriş Kapıları

Bir mekana giriş çıkış için kullanılan açıklığa kapı denilmektedir (Sözen & Tanyeli, 1986, s. 123). Bir duvar veya bölmenin parçası olarak kapının birinci işlevi geçişi sağlamaktır. Buldukları yere göre kapılar iç ve dış kapılar olarak sınıflandırılırlar. İç kapılar farklı iki ortamı ayırarak oda, mutfak, salon banyo gibi hacimlerde bulunurlar. Dış kapılar ise iç- dış, dış-dış ortamı ayırmak için kullanılır. Yapı girişi, avlu girişi, balkon kapıları bu grubun örnekleridir (Erten, 2014, s. 153).

Selçuklu ve Osmanlı Döneminde kapılar önemli birer dekoratif eleman olmuşlardır. Dış etkilere maruz kalan kapılar genellikle meşe ağacından, kapı tokmakları ve rozetler ise bronzdan yapılmıştır. Yapılar için anıtsal bir giriş yapılmak istendiğinde sadece kapı kanatlarını büyütme teknik olanaksızlıklardan dolayı yeterli olmamıştır. Bu nedenle kapıların etrafı genellikle büyük bir dikdörtgen çerçeve içerisine alınarak üzeri kemer şeklinde yapılmıştır. Büyük giriş kapılarının içerisine bazı örneklerde hayvanların geçebilmesi için "kuzu kapı" olarak tanımlanan küçük kapılar da yerleştirilmiştir (Uluengin, Uluengin, & Uluengin, 2010, s. 63-64).

Geleneksel Ürgüp evlerinin dış kapıları kentin sokak silüetinde önemli bir yere sahiptir. Avlusu olan evlerde avludan sokağa, avlusuz evlerde ise evin içerisinden doğrudan sokağa açılırlar. Genellikle ahşap çift kanatlı yapılan bu kapıların üzeri düz (lento) veya kemerli bir taş ile örtülmüştür. Bu kapıların kemer taşları üzerinde veya kapının alınlık kısımlarında yöresel motiflerle yapılan taş bezeme detayları görülmektedir. Yine kapıların iki yanında dekoratif amaçlı yerleştirilen sütun örnekleri de bulunmaktadır. Kapıların üzerinde bir kartuş içerisine yerleştirilen kitabelerin bulunduğu örneklerde vardır (Şekil 3).

Şekil 3: Geleneksel Ürgüp Evlerinde Avlu Kapıları, (Yazar Arşivi, 2020)

Ürgüp evlerinde genellikle kapının etrafı düz veya profilli silmeler ile dikdörtgen biçimde çevrelenmiştir. Çalışmada tespit edilen üç evin girişinde farklı olarak üçgen alınlık kullanıldığı görülmektedir (Şekil 4).

Şekil 4: Üçgen Alınlıklı Giriş Kapıları, Ürgüp, (Yazar Arşivi, 2019)

4.1 Giriş Özellikleri

Bu çalışmada incelen Ürgüp evlerindeki dış kapıları iki başlık altında ele alınmıştır.

1. Avluya Açılan Kapılar
2. Doğrudan Sokağa Açılan Kapılar

4.1.1 Avluya Açılan Kapılar

En az üç taraftan yapılar ve yüksek duvarlarla çevrili üstü açık mekan avlu olarak adlandırılmaktadır (Sözen & Tanyeli, 1986, s. 31). Ürgüp yerleşiminde avlu duvar yükseklikleri 3-5 m arasında değişmektedir. Genellikle taş harpuşta ile örtülü avlu duvarı üzerinde yer alan kapılar büyük konaklarda ana giriş ve servis girişi olarak iki tane tasarlanmıştır. Bu kapılar evin konumuna göre konut aksında veya yanlarda yer alabilir (Binan, 1994, s. 148). Ürgüp yerleşiminde avlu giriş kapıları anıtsal nitelikli olarak tasarlanmış olup taçkapı⁶ görünümündedir. Avlu duvarları kapı genişliğince yükselirken avlu kapıları hayvan ve tarım malzemelerinin giriş-çıkışı nedeniyle büyük

⁶ (Sözen & Tanyeli, 1986, s. 228). Genellikle bir kamusal yapıya giriş çıkışı sağlayan anıtsal kapıya taçkapı denilmektedir. Portal olarak da adlandırılır. İran, Mısır, Suriye, Irak'ta, Anadolu Türk Mimariğinde, Romanesk ve Gotik'te taçkapı yapılmıştır.

boyutlu yapılmıştır. Genellikle ahşap malzemedeki yapılan kapı kanatlarının çevresi anıtsal nitelikli taş örgü ve bezeme ile biçimlenmiştir. Çalışmada incelenen 81 kapıdan 69 tanesi avluya açılmaktadır (Şekil 17-18).

4.1.2 Doğrudan Sokağa Açılan Kapılar

Bu kapılar dış mekanda doğrudan sokağa açılırken evin içerisinde ise aralık⁷ adı verilen mekana açılmaktadır. Bu kapılarında anıtsal nitelikli olduğu ve avlu kapıları ile benzer özellikler gösterdiği görülmüştür. Çalışmada incelenen 81 kapıdan 12 tanesi doğrudan sokağa açılmaktadır (Şekil 17-18). Doğrudan sokağa açılan kapı örneklerinde oval, dikdörtgen, dairesel tepe penceresi kullanımları bulunmaktadır. Avlu kapılarına oranla daha küçüktürler (Şekil 5).

Şekil 5: Konuttan Doğrudan Sokağa Açılan Kapılar, Dereler Mahallesi, Ürgüp (Yazar Arşivi, 2019)

Geleneksel Ürgüp evlerinde cepheleri hareketlendiren ve sokak silüetinde en dikkat çekici elemanlardan biri giriş kapılarıdır. Bu evlerin karakteristik özelliklerinden biri sokağa açılan taş kemerli veya düz lento kemerli ahşap kanatlı kapılarıdır. Giriş kapıları genellikle çift kanatlı ahşap malzemedeki yapılmış olup üzeri basık, daire veya düz lento⁸ taş kemerle örtülmüştür. Bu çalışmada avlu kapıları ve evlerin doğrudan sokağa açılan kapıları kendi içlerinde biçimlerine göre şu şekilde ayrılmıştır:

- a. Kemerli Girişler
 - a.1. Yarım Daire Kemer
 - a.2. Basık Kemer
- b. Düz Lentolu Girişler

a. Kemerli Girişler

a.1. Yarım Daire Kemer

Geleneksel Ürgüp evleri girişlerinde en fazla görülen biçim yarım daire kemerdir. Bezeme özellikleri ile ön plana çıkan bu kapılar cephede yarattıkları hareketlilik sayesinde yerleşimde özgün kimliğini oluşturan öğelerdir. Genellikle çift kanatlı ahşap kapıların kullanıldığı bu girişlerin üzeri yarım daire biçimli taş kemerle örtülmüştür.

⁷ (Kalaycı, 2006, s. 93). Yöresel ismi ile aralık olarak adlandırılan bu mekan giriş kattaki sofadır. Evin alt katındaki kışık odaların açıldığı, genellikle dikdörtgen planlı, zemini taş, tavanı ise genellikle taş kemerli yapılmış mekandır.

⁸ Çalışmada Anadolu'da Rum nüfusu barındıran farklı yerleşimlerde yapılmış kapı tipoloji çalışmaları incelenmiştir. Bergama (Karakuş, 2014), Ayvalık (Efe, 2019), Germir (Tali, 2010) yerleşimlerinde yapılan tipoloji çalışmalarında eyvanlı giriş ve niş içerisine yerleştirilen giriş kapısı örnekleri de bulunmaktadır. Ürgüp yerleşiminde bu başlıklarda bir örnek olmayıp, incelenen tüm kapılar cephe ile aynı düzlemde yer almaktadır.

Kapının çevresi farklı kademelerde düzenlenen silmeler ile çevrelenmiş olup kemer taşlarının üzerinde bitkisel ve geometrik motifler kullanılmıştır. Yarım daire biçiminde düzenlenen kemerlerin kilit taşı çoğu örnekte vurgulu ve volüt şeklinde yapılmış, hacimli olarak dışa doğru taşırılmıştır. Bazı örneklerde kemerin üzerinde dikdörtgen biçimli kartuş şeklinde kitabelik kısmı yer almaktadır. İncelenen 81 evin 34'ünde yarım daire kemer tipi kullanıldığı görülmektedir (Şekil 17-18). Ürgüp evlerinde en yaygın olarak kullanılan kapı tipidir. Bu örneklerden Duayeri mahallesi 120 ada, 2 parselde bulunan giriş kapısını incelediğimizde sarmal halat ile dikdörtgen biçimli kitabe görülmektedir. Kitabede; "1885. Hiçbir ev huzur olmadan ayakta durmaz⁹." yazılıdır. Avlu kapısının çevresi beş adet iç içe geçmiş dikdörtgen silme ile çevrelenmiştir. Kapının iki yanında başlık kısımları 45 derecelik açı ile düzenlenmiş sütunçeler yer almaktadır. Kemer taşları üzerinde uçları volütlü dal kıvrımları yer alırken kilit taşı üzerinde ise palmet motifi kullanılmıştır. Kemerlerin iki yanında ise papatya tekeri motifi görülmektedir (Şekil 6).

Şekil 6 : Duayeri Mahallesi, Yarım Daire Biçimli Düzenlenen Avlu Kapısı

a.2. Basık Kemer

Geleneksel Ürgüp evlerinde yaygın olarak kullanılan ikinci kemer biçimi basık kemerdir. Dikdörtgen bir silme kuşağı içerisine yerleştirilen bu kapıların farklı örnekleri bulunmaktadır. Basık kemer taşları genellikle geçmesiz olarak düzenlenmiştir. Basık kemerli kapılarda kilit taşı, kemer köşeleri ve kemer taşlarının üzeri çoğunlukla bezeme alanı olarak kullanılmıştır. İncelenen 81 evin 30'ünde basık kemer tipi kullanılmıştır (Şekil 17-18). Yarım daire biçimli giriş örneğinden sonra Ürgüp yerleşiminde yaygın olarak kullanılan ikinci giriş örneğidir. Bu örneklerden Duayeri Mahallesi, 90 ada, 9 parselde bulunan giriş kapısında kilit taşı volüt biçiminde dışa taşırılmıştır. Kapı açıklığının çevresi kademeli şekilde aşağıya inen iki sıra silme kuşağı ile çevrelenmiştir. Yerleşimde bu şekilde düzenlenen beş örnek bulunmaktadır (Şekil 7).

⁹ (Balta, Prokopi, 2010, s. 129). Rum araştırmacı Evangelia Balta'nın Prokopi kitabında evin eski fotoğraflarına yer verilmiştir.

Şekil 7: Duayeri Mahallesi, Basık Kemer Biçimli Düzenlenen Avlu Kapısı

b. Düz Lentolu Girişler

Geleneksel Ürgüp evlerinde görülen düz lento kullanımı sayı olarak kemerli örneklerle göre daha azdır. Genellikle sade olarak yapılan bu örneklerde çift ahşap kapı kanatlarının üzerine dikdörtgen biçimli atkı taşı konulmuştur. Bazı örneklerde düz lento kemerin üzerinde tepe penceresine de rastlanmaktadır. İncelenen 81 evin 17'sinde düz lento giriş tipi kullanılmıştır (Şekil 17-18). Bu örneklerde düz lentonun bitiş yerleri yarım sütun başlığı biçiminde hareketlendirilmiştir. Lento üzeri sade bırakılmış olup herhangi bir bezeme yapılmamıştır (Şekil 8).

Şekil 8: Geleneksel Ürgüp Evlerinde Görülen Düz Lento Giriş Örnekleri

4.2 Malzeme ve Teknik

Geleneksel Ürgüp evlerinde dış kapılarda taş, ahşap ve demir malzeme kullanımı görülmektedir. Bu malzemeler girişlerde başarılı bir şekilde bir araya getirilmiştir. Kapadokya Bölgesi'nin jeolojik ve topografya özellikleri Ürgüp yerleşiminde kendine özgü bir mimari oluşturmuştur. Yerleşimin volkanik özellikli yapısı çok sayıda taş ocağının varlığına olanak sağlamıştır. Ürgüp evlerinde dış kapılarda kullanılan taş malzeme yerleşimin çevresinde bulunan taş ocaklarından getirilen yonu taşlardan yapılmıştır (Solmaz & Şahin Güçhan, 2011, s. 261). Bölgede taş işçiliği bir sanat haline

gelmiş ve girişleri vurgulayarak önemini arttırmıştır. Taş yüzeylerde sıva kullanılmamış olup yüksek- alçak kabartmalar, taş oyma gibi teknikler kullanılarak adeta evlerin yüzü olmuşlardır (Tali, 2010, s. 172). Ürgüp evlerinde genellikle ahşap kapı kanatları kullanılmıştır. Çift kanatlı yapılan kapıların üzeri birçok örnekte kökboyası ile yeşil, kahverengi, mavi renkleri uygulanmıştır. Kapı tokmaklarında ise demir malzeme kullanılmıştır.

Osmanlı Döneminde yapılan büyük kapılara menteşe takılmamış, kanatların altında ve üstünde yer alan millerden¹⁰ faydalanılmıştır. Kapılar yapım sistemlerine göre dört şekilde¹¹ imal edilmiştir. Kapadokya Bölgesinde kullanılan kapılarda çakma ve geçme adı verilen sistem sıklıkla kullanılmıştır. Çakma kapılar, Osmanlı Mimarisinde en basit kapı türü olup, yalın ve lamba-zıvanalı tahtaların yan yana dizilmesi ile oluşur. Kapı menteşelerinin bulunacağı hizadan birbirlerine iki yatay kuşak ile bağlanır. Bu kapılar binişiz olarak imal edilir. Geçme kapılar, tablalı veya aynalı kapı olarak bilinir. Bu kapı seren, başlık ve kayıtlardan oluşan bir çerçevenin içerisine yerleştirilen tablalardan oluşmaktadır (Uluengin, Uluengin, & Uluengin, 2010, s. 64).

4.3 Bezeme Özellikleri

Ürgüp evlerinde incelenen kapılarda taş bezemenin yoğun olarak kullanılmıştır. Avluya ve sokağa açılan bu kapıların taş bezeme detaylarında alçak ve yüksek kabartma ile yapılan motiflerin oluşturduğu kompozisyonlar görülmektedir (Solmaz & Şahin Güçhan, 2011, s. 245). Bu örneklerde kullanılan motiflere bakıldığında en fazla görülen bezemelerden birinin stilize edilmiş bitkisel motifler olduğu görülmektedir. Bu düzende genellikle motif simetrik olarak yerleştirilen kıvrık dalların oluşturduğu kompozisyonlarla düzenlenmiştir. Yerleşime en yakın Rum kasabası olan Mustafapaşa'da da benzer motiflerin kullanıldığı görülmektedir¹² (Şekil 9). Çalışma kapsamında karşımıza çıkan bitkisel motifler kıvrık dallar, stilize edilmiş palmet¹³, çiçek, gülçe, defne yaprakları¹⁴, papatya tekeri¹⁵ desenleridir.

¹⁰ (Uluengin, Uluengin, & Uluengin, 2010, s. 64). Kapının alt tarafında ökçe adı verilen konik bir mil bulunur, bu mil, ahen-i ökçe tabir edilen yuvaya otururdu. Üst kısımda metal mil kullanılmaz, uzun bırakılan seren yontularak yuvarlak kesite getirilirdi. Yuvarlak kısım lentodaki yuvaya girerdi.

¹¹ (Uluengin, Uluengin, & Uluengin, 2010, s. 64). Bu sistemler; çakma kapılar, geçme (tablalı) kapılar, künde kari kapılar ve metal kapılardır.

¹² (Yalçın, 2007, s. 126).

¹³ (Özbek, 2002, s. 586). Düşey bir sapın iki tarafına simetrik olarak yerleştirilmiş ve uçları aşağıya doğru kıvrılmış yaprak veya yapraklardan oluşan bitkisel bir motiftir. Akdeniz çevresindeki İslam öncesi tüm uygarlıklarda görülen motif Helenistik akım yoluyla Doğu sanatına da girer ve Abbasilerle birlikte İslam sanatı yoluyla bir ölçüde doğduğu topraklara geri döner.

¹⁴ (Uray, 2019, s. 139). 'Asher' Hz. Yakup'un oğludur. İbrance mutlu, bereketli ve nimet anlamlarına gelen Asher ve kabilesi bolluk içinde yaşayan biri olarak kabul görmüştür. Kutsal kitaplarda ise zeytin ağacı ile sembolize edilmiştir.

¹⁵ (Uray, 2019, s. 129). Hristiyan inancında sıkça kullanılan bu sembolün güneşi temsil ettiği ve kötülüğe karşı koruduğuna inanılmaktadır.

Şekil 9: Bitkisel Motiflerin Kullanıldığı Kapı Örnekleri

Yerleşimde en fazla görülen diğer bezeme ise kemer taşlarının sade bırakıldığı sadece kilit taşının hacimli şekilde volütle sonlandırıldığı örneklerdir. Bu iki bezeme incelenen kapı örneklerinde en fazla görülen örneklerdir (Şekil 10).

Şekil 10: Volütlü Kilit Taşları ile Tasarlanmış Dış Kapı Örnekleri

Kapılar üzerinde kemer taşlarının tamamen sade bırakıldığı hiçbir bezemenin yapılmadığı örneklerde bulunmaktadır. Çalışma alanı içerisinde dokuz kapıda kemer taşları sade- bezemesiz olarak tasarlanmıştır (Şekil 11).

Şekil 11: Sade-Bezemesiz Tasarlanmış Kapı Örnekleri

Ürgüp evlerinin dış kapı taş bezemelerinde az sayıda da olsa geometrik motifli bezemeler mevcuttur. Çalışmada incelenen altı kapıda zikzak, üçgen, yarım daire, yıldız motifleri ile tasarlanmış kompozisyonlar görülmektedir (Şekil 12).

Şekil 12: Geometrik Desenlerle Tasarlanan Dış Kapı Örnekleri

Ürgüp yerleşimine en yakın Mustafapaşa'da dış kapı girişlerinde figürlü kabartma örnekleri¹⁶ görülürken Ürgüp yerleşiminde incelenen kapılarda figürlü taş kabartmaya rastlanmamıştır.

Geleneksel Ürgüp evlerinde giriş kapılarında taş bezemeden sonra görülen diğer malzeme ahşaptır. Yerleşimde incelenen örneklerin tamamında çift kanatlı ahşap kapı kullanıldığı görülmektedir. Ahşap kapı kanatlarında en fazla kullanılan teknik çakma tekniğidir. Çalışma alanında on kapıda ise ahşap tablalı kapı sistemi kullanılmıştır. Ahşap kapı kanatlarının üzeri genellikle sade bırakılmış olup az sayıda örnekte ahşap tablaların üzerinde geometrik motifli oymalar yapılmıştır. Bazı kapıların üzerinde ise yeşil ve mavi renklerde aşiboyası kalıntıları bulunmaktadır.

¹⁶ (Yalçın, 2007, s. 128). Bu girişlerde güvercin, aslan, tokalaşan el gibi farklı figürlü kabartmalar görülmektedir.

Giriş kapılarında görülen diğer bezeme öğeleri ise demirden yapılan kapı tokmaklarıdır. İncelenen örneklerde çoğunlukla özgün kapı tokmaklarının söküldüğü veya değiştirildiği görülmektedir. Sade motiflerin de görüldüğü bu metal bezemelerin az sayıda örneğinde insan eli¹⁷, stilize edilmiş hayvan ve bitkisel motifler kullanılmıştır. Bu motifler bilekten itibaren görülen insan eli, bitkisel çelenk, stilize edilmiş aslan başı tasvirleridir (Şekil 13).

Şekil 13: İnsan Eli, Stilize Edilmiş Hayvan ve Bitkisel Motiflerin Kullanıldığı Metal Kapı Aksamları

5. Özgün Durumlarını Kaybeden Örnekler

Tüm insanlık için değer taşıyan doğal ve kültürel varlıkların korunması duyarlılık, saygı ve disiplinlerarası çalışma gerektirmektedir ve özgün durumlarının korunması uzun erimli geleceği düşünerek yapılmalıdır (Ahunbay, 2019, s. 83).

Yerleşimde artan turizm faaliyetleri, nüfus, yaşam koşullarının değişmesi gibi çeşitli nedenler yapıların bütünlük ve özgünlüğünü kaybetmesine neden olmaktadır. 1924 nüfus mübadelesi kentten Hristiyan nüfusun ayrılmasına sebep olmuş ve bunun sonucu olarak yerleşimin sosyal yapısı değişmiştir. Sosyal ve kültürel yapıda meydana gelen bu değişimler kentte aidiyet duygusunun yok olmasına ve koruma bilincinin gelişmemesine sebep olmuştur. Bölgede turizmin artması ile hızla gerçekleşen yenileme çalışmaları, belediye faaliyetleri ve insanların bilinçsiz uygulamaları tüm tarihsel dokuda olduğu gibi giriş kapılarında da dönüşü mümkün olmayan hasarlar bırakmaktadır. Alan çalışmasında karşılaşılan bazı giriş kapılarında özgün kullanıma aykırı örnekler rastlanmıştır. Bunlardan biri belediye yol yapım çalışmaları ile yol kotunun yükselmesi sonucu kapı yüksekliklerinin yol seviyesinden çok aşağıda olduğu kapılardır (Şekil 14).

¹⁷ (Çal, 1999, s. 278). Anadolu'da yaygın olarak kullanılan bu tasvir, döküm tekniğinde tunç veya demir kullanılarak yapılmıştır. Yüzlüklü, yüzüksüz, bilezikli, bileziksiz yapılmış örnekleri bulunmaktadır. Köken olarak batıdan gelen bu tasvir Anadolu'da da yaygın olarak kullanılmıştır. Türk kültüründe ev sahibinin eline dokunan kişinin ev sahibine, ev sahibinin de misafirine kötülük yapmayacağı düşüncesi ile kullanılmıştır.

Şekil 14: Yol Kotundan Aşağıda Kalan Kapı Örnekleri

Bu yanlış uygulamalardan diğeri ise koruma bilincine sahip olamayan kişilerin kapıları özgün durumları dışında kullanarak kapatmaları veya pencereye dönüştürmeleri şeklinde olmuştur (Şekil 15).

Şekil 15: Kapatılan veya Pencereye Dönüştürülen Giriş Kapısı Örnekleri

Yerleşimde giriş kapıları üzerindeki kemerlerin taş kabartma bezemeleri sanat, din, estetik kaygılarla tasarlanmış ve yapıldığı dönemin özelliklerini yansıtan önemli öğelerdir. İncelenen örneklerde birçok farklı motife rastlanmıştır. Bölgede yapılan yenileme faaliyetlerinde kapılarda özgünü yansıtmayan abartılı bezemelerin kullanıldığı görülmektedir. Birden fazla karmaşık motif (yılan, üzüm, haç) bir arada kullanılarak özgünü yansıtmayan abartılı bezemeler görülmektedir (Şekil 16).

Şekil 16: Birçok Motifin Bir Arada Kullanıldığı Giriş Kapısı Örnekleri

6. Değerlendirme

Korunacak değerlerin sürekliliğinin sağlanması farklı toplumların ürünlerinin bir bütün olarak izlenebilmesi ve toplumların birbirini nasıl etkilediklerinin anlaşılması açısından önemlidir. Koruma disiplinleri arası bir eylem olup fiziksel boyutu ve karmaşık yapısının yanında ekonomik, kültürel ve sosyal boyutunun varlığı birçok meslek grubunun bu konuda görev almasını zorunlu kılmaktadır (Özgönül & Madran, 2011, s. 79).

Tarihsel süreç içerisinde çok sayıda uygarlığa ev sahipliği yapan Ürgüp yerleşiminde 1924 nüfus mübadelesine kadar Hristiyan Rumlar ve Müslüman Türkler bir arada yaşamışlardır. Yerleşimde görülen bu zengin kültür mozaiği kent dokusuna ve mimariye yansımıştır. Çalışmada Türk ve Rum mahallelerinde incelenen giriş kapısı örneklerinin büyük oranda benzerlik¹⁸ gösterdiği görülmüştür.

19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde görülen yenileşme hareketleri mimaride de kendisini göstermiş batı tarzı uygulamalar görülmüştür. Bu etkiler başkent İstanbul'dan başlayarak Anadolu'ya da yansımış ve yerel özelliklerin etkisiyle uygulanmıştır (Arel, 1982, s. 52). Batı tarzı etkiler Ürgüp yerleşiminde de kendisini göstermiş Rum ustaların¹⁹ zanaatları ile sivil ve anıtsal mimaride kendisini göstermiştir. Farklı etnik gruplara ait insanların bir arada yaşaması ile çeşitli mimari sentezler ortaya çıkmıştır. Geleneksel doku içerisinde taş döşemeli sokaklara açılan ve evlerin genellikle vurgulanan birimleri olan bu girişler anıtsal boyutları, yerel malzeme kullanımları, özenli bezemeleri ile önemli birer yapı elemanı haline gelmişlerdir.

Bu çalışmada sanat ve mimarlık disiplinleri çerçevesinde değerlendirilen giriş kapıları tipolojik olarak sınıflandırılmış ve bir belgeleme çalışması yapılmıştır. Ev sahiplerinin özelliklerini yansıtan ve farklı sembolik²⁰ anlamların yüklendiği giriş kapıları dönemin malzeme-teknik, bezeme ve dönemin beğenisini yansıması açısından önemlidir.

¹⁸ Mübadeleden önce Rum mahallesi olan Duayeri mahallesinde sade-bezemesiz kapı örneklerine rastlanıldığı gibi, Türk Mahallesi olan Dereler Mahallesinde gösterişli, sütunlu, volüt bezemeli kapı örneklerine de rastlanılmıştır.

¹⁹ Petronotis, 2004, s. 26). Anadolu'daki Rum yapı ustaları ile ilgili verilen bilgilere göre, Pontus egemenliğinde bulunan Gümüşhane'den Anadolu'ya geldikleri bilinmektedir. İsimlerinin başında Hacı ön adının olması kendilerinin veya atalarının kutsal toprakları ziyaret etmesidir. Kapadokya Bölgesinde Rum ustalarla çalışan Türk duvarcılarının da olduğu bilinmektedir.

²⁰ (Özügül & Uzbek, 2003, s. 129). Kapadokya bölgesinde sembol kullanımı tarih öncesi çağlara kadar uzanmaktadır. Tarih öncesi dönemlerden günümüze kadar bölge çok sayıda medeniyet ve kültürü barındırmış, bu anlamda taşıdığı çeşitlilik insan yapısı çevre üzerinde de etkili olmuştur.

Genellikle 19. yüzyıl sonu 20. yüzyılın başına tarihlenen bu evlerin girişlerinde batı tarzı Neo-klasik ve Neo-Barok gibi üslupların eklektik anlayış ile etkisi görülmektedir.

Çalışmada incelenen kapıların tamamı cephe ile aynı düzlemde yapılmış olup avluya açılan kapılar ve doğrudan konuta açılan kapılar olarak iki başlıkta incelenmiştir. Bu kapsamda incelenen seksen bir kapıdan on iki kapı doğrudan konuta açılırken, geriye kalan atmış dokuz kapı avluya açılmaktadır. Bu veri geleneksel Ürgüp evlerinde avlunun çok yaygın kullanılan bir mekan olmasının sonucudur. Çalışmada avluya ve sokağa açılan tüm kapılar farklı biçimlerde kemerlerle tamamlanmış ve bu biçimler alt başlık olarak değerlendirilmiştir. Bu kapsamda düz lentolu kapılar ve kemerli kapılar başlıkları ele alınmıştır.

Ürgüp evlerinde avlu veya aralık mekanı ile ilişkilendirilen bu girişler anlamlı geçitler olup sahip olması gereken değeri mimari elemanlar ile belirlemektedir. Geleneksel Ürgüp evlerinde anıtsal biçimlerde tasarlanan bu girişler yerel malzeme olan kesme taş ile şekillendirilmişlerdir. Çift kanatlı ahşap kapıları örten taş, bölgedeki taş ustalarının bilgi ve deneyimleri ile sanat ve estetikle buluşarak önemli birer miras elemanına dönüşmüşlerdir. Bu girişlerde bazen klasik düzen öğeleri ile sadelik görülürken bazen de gösterişli bezemeler kullanılarak kendi içerisindeki tezatlığı güçlü birer sokak silüeti olarak sunmaktadırlar. Cephelerde hareketliliği vurgulayan bu girişler farklı kemer kullanımları, köşeleri yumuşatan sütun başlıkları, farklı biçimlerde tasarlanan silmeleri, tepe pencereleri ve zengin taş bezemeleri ile kendine özgü mimari elemanlardır. Yenileşme hareketlerinin etkisi ile Avrupa'yı model alan bu kapılar ev sahiplerinin zenginlik ve sosyal düzeylerini yansıtan mimari öğeler olmuşlardır.

Geleneksel Ürgüp evlerinde özelleşen bu girişlerin benzerlerini Kapadokya Bölgesi'nin diğer yerleşimleri olan Kayseri²¹, Aksaray, Avanos²², Mustafapaşa²³ gibi merkezlerde görmek mümkündür. Biçim özellikleri olarak bazı benzer özellikler gösterse de bu girişler özelde bezeme ve cephe kimlikleri ile farklılaşmaktadırlar. Yerel detaylarda çeşitlilik gösteren bu kapılar vurgulanan öğelerin aynı olması açısından önemlidir. Tarih boyunca anıtsal ve sivil mimari yapıların girişleri önemini kaybetmemiştir. Taş, ahşap ve demirin birlikte kullanıldığı kapılarda uyumlu bir bütünlük sağlanmıştır. Kapadokya Bölgesinin önemli bir yerleşimi olan Ürgüp'te döneminde başkent İstanbul'da görülen mimari üslupların yerel özelliklerle harmanlanarak görülmesi sanat ve mimarlık tarihi kimliği açısından çok önemlidir.

²¹ (Tali, 2010, s. 177).

²² (Esmer, 1984, s. 95).

²³ (Yalçın, 2007, s. 92).

KAPI BELGELEME-TİPOLOJİ TABLOSU												
KEMERLİ GİRİŞLER											DÜZ LENTOLU GİRİŞLER	
YARIM DAİRE KEMER				BASIK KEMER								
AVLUYA AÇILAN KAPILAR	1			2			3			4		
	5			6			7			8		
	9			10			11			12		
	13			14			15			16		
	17			18			19			20		
	21			22			23			24		
	25			26			27			28		
	29			30			31			32		
	33			34			35			36		
	37			38			39			40		
DOĞRUDAN SOKAĞA AÇILAN KAPILAR	41			42			43			44		
	45			46			47			48		
	49			50			51			52		
	53			54			55			56		
	57			58			59			60		
	61			62			63			64		
	65			66			67			68		
	69			70			71			72		
	73			74			75			76		
	77			78			79			80		

Şekil 17: Geleneksel Ürgüp Evleri Giriş Kapıları Belgeleme Tablosu 1

KAPI BELGELEME-TİPOLOJİ TABLOSU																
KEMERLİ GİRİŞLER										DÜZ LENTOLU GİRİŞLER						
YARIM DAİRE KEMER					BASIK KEMER											
AVLUYA AÇILAN KAPILAR	40	DUAYERİ M. 139 ADA- 91 PARSEL			62	DERELER M. 143 ADA- 1 PARSEL			69	DERELER M. 149 ADA- 20 PARSEL			36	DUAYERİ M. 128 ADA- 8 PARSEL		
	44	DUAYERİ M. 118 ADA- 2 PARSEL			73	DUAYERİ M. 92 ADA- 8 PARSEL			70	MUSAEFENDİ M. 84 ADA- 7 PARSEL			37	DUAYERİ M. 130 ADA- 3 PARSEL		
	45	DUAYERİ M. 118 ADA- 91 PARSEL			75	DUAYERİ M. 83 ADA- 8 PARSEL			72	DERELER M. 141 ADA- 85 PARSEL			41	DUAYERİ M. 116 ADA- 5 PARSEL		
	47	DUAYERİ M. 112 ADA- 3 PARSEL			76	DUAYERİ M. 83 ADA- 9 PARSEL			74	DUAYERİ M. 83 ADA- 5 PARSEL			42	DUAYERİ M. 116 ADA- 3 PARSEL		
	49	DUAYERİ M. 122 ADA- 21 PARSEL			78	DUAYERİ M. 80 ADA- 11 PARSEL			77	DUAYERİ M. 80 ADA- 8 PARSEL			46	DUAYERİ M. 118 ADA- 88 PARSEL		
	50	DUAYERİ M. 123 ADA- 1 PARSEL							78	DUAYERİ M. 80 ADA- 9 PARSEL			52	DUAYERİ M. 112 ADA- 3 PARSEL		
	55	DUAYERİ M. 103 ADA- 5 PARSEL							80	DUAYERİ M. 88 ADA- 27 PARSEL			54	DERELER M. 135 ADA- 8 PARSEL		
	61	DERELER M. 1 ADA- 41 PARSEL											68	DERELER M. 123 ADA- 21 PARSEL		
													81	DUAYERİ M. 80 ADA- 14 PARSEL		
	DOĞRUDAN SOKAĞA AÇILAN KAPILAR	54	DUAYERİ M. 103 ADA- 3 PARSEL							56	DERELER M. 1 ADA- 55 PARSEL					
65		DERELER M. 85 ADA- 4 PARSEL							60	DERELER M. 87 ADA- 6 PARSEL						
67		MUSAEFENDİ M. 108 ADA- 11 PARSEL							71	DERELER M. 141 ADA- 97 PARSEL						
									88	DERELER M. 138 ADA- 38 PARSEL						

Şekil 18: Geleneksel Ürgüp Evleri Giriş Kapıları Belgeleme Tablosu 2

7. Öneriler

Ürgüp yerleşiminde tarihi dokunun hızla dönüşüm sürecine girdiği günümüzde özgünlüğünü koruyan ev veya mimari elemanların sayısı giderek azalmaktadır. Be değişim ve teknolojinin gelişmesi karşısında tarihi doku iki büyük tehlike ile karşı karşıyadır. Bunlardan birincisi onarım çalışmalarının pahalı ve meşakkatli olması sebebi ile ev sahiplerinin evleri terk etmesi veya gelir seviyesi düşük insanların kullanımına bırakılmasıdır. Diğer tehlike ise yerleşimde artan turizm faaliyetleri ile hızla otele dönüşen bu yapılarda bilinçsizce uygulanan restorasyon faaliyetleridir. Her iki durumda da tarihi doku büyük zarar görmektedir. Tarih boyunca anıtsal birer karakter kazanan girişlere günümüzde gereken önem verilmemektedir. Bu çalışma ile tüm

olumsuzluklara rağmen özgün niteliklerini koruyarak günümüze gelen kapıların belgelenmesi amaçlanmıştır. Zamanla güzellikleri daha da artan bu yapı elemanlarının korunarak gelecek kuşaklara aktarılması bir zorunluluktur. Bu kapsamda çeşitli vakıf, dernek, mimarlar odası gibi kurumların desteği ile halkın bilinçlendirilmesi, doku mimari kimliğini kaybetmeden ve yanlış uygulamalar yaygınlaşmadan bir an önce çalışmalara başlanılmalıdır. Yine 2019 yılında kurulan Kapadokya Alan Başkanlığı'nın bölgede yapılan onarım çalışmalarını kurallara uygun ve doğru şekilde denetlemesi gerekmektedir. Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu'nun 1999-660 numaralı 'Taşınmaz Kültür Varlıklarının Koruma, Bakım ve Onarımına İlişkin İlke Kararı'nın yenileme ve tadilatlar sırasında her yapının özgün özellikleri ile ele alınması anlayışını kabul etmesinin ve uygulamasının, Ürgüp tarihi ve doğal dokusunun geleceği açısından daha olumlu gelişmelere vesile olması en büyük temennimizdir.

Kaynaklar

- Ahunbay, Z. (2019). Kültür Mirasını Koruma-İlke ve Teknikleri. İstanbul: YEM Yayınları.
- Anonim. (1983). Yurt Ansiklopedisi, C:8 . İstanbul: Anadolu Yayıncılık.
- Arel, A. (1982). Osmanlı Konut Geleneğinde Tarihsel Sorunlar. İzmir: Ege Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi.
- Balta, E. (2010). Prokopi. İstanbul: Birzamanlar Yayıncılık.
- Balta, E. (2018). Gerçi Rum İsek de Rumca Bilmez Türkçe Söyleriz. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Binan, D. U. (1994). Güzelyurt Örneğinde Kapadokya bölgesi Yığma Taş Konut Mimarisinin Korunması İçin Bir Yöntem Araştırması. Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi. İstanbul.
- Büyükmihçi, G. (2000). Anadolu'da Konut; Nevşehir Evleri. Arkitect, Sayı:478, s.296-310.
- Çal, H. (1999). Osmanlı Kapı Halkaları ve Kapı Tokmakları. H. İnalçık, Osmanlı. Ankara: Balkan Ciltevi, s. 275-284.
- Efe, M. (2019). Geleneksel Ayvalık Konut Mimarisinde Kapı ve Kapı Tokmaklarının Tipolojisi. İzmir Demokrası Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi .İzmir.
- Eldem, S. H. (1954). Türk Evi Plan Tipleri. İstanbul: İstanbul Teknik Üniveritesi Yayınları.
- Elmacı, O. (2008). Ürgüp Tarihi. Ankara: Ürün Yayınları.
- Erten, E. (2014). Mimarlıkta Yapı- Yapım. İstanbul: Birsen Yayınevi.
- Esmer, M. A. (1984). Avanos'un Eski Evleri. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Kalaycı, M. G. (2006). Geleneksel Ürgüp Konutları ve Dereler Mahallesi Koruma Geliştirme Önerisi. Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Yüksek Lisans Tezi. Ankara.

Karakuş, D. P. (2014). Bergama Evleri'nde Kapı Süslemeleri. Uluslararası Hakemli Mimarlık ve Tasarım Dergisi, Doi: 10.17365/TMD.201439196, s. 37-61.

Kaya, M. (1994). Geçmişten Günümüze Ürgüp. Nevşehir: Özel Baskı.

Korat, G. (2003). Taş Kapıdan Taç Kapıya. İstanbul: İletişim Yayınları.

Öger, A., & Özdem, O. (2013). Nevşehir Salnamesi 1914. Ankara: Nevşehir Üniversitesi Yayınları.

Özbek, Y. (2002). Osmanlı Beyliği Mimarisinde Taş Süsleme (1300-1453). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınevi.

Özgönül, N., & Madran, E. (2011). Kültürel ve Doğal Değerlerin Korunması. Ankara: TMMOB Mimarlar Odası Yayınları.

Özügül, M., & Uzbek, M. (2003). 'Semboller ve Mekan/Mustafapaşa'da Sivil Mimari Cephe Örnekleri Üzerine Bir Çözümleme'. Yıldız Teknik Üniversitesi, Kapadokya Üzerine, YTÜ Basım-Yayın Merkezi, Üniversite Yayın No: YTÜ.mf.sm-03.0702/ Fakülte Yayın No: MF.ŞBP-03.001. İstanbul: YTÜ Basım Yayın Merkezi.

Petronotis, A. (2004). Hacıustalar / Akdağmadeni'nden Aridea'ya Bir Mübadele Öyküsü. İstanbul: Kitap Yayınevi.

Solmaz, F., & Şahin Güçhan, N. (2011, Kasım 16-19). Kapadokya Geleneksel Konutlarının Mimari Özellikleri. 1. Uluslararası Nevşehir Tarih ve Kültür Sempozyumu , s. 237-264.

Sözen, M. (1998). Kapadokya. İstanbul: Ayhan Şahenk Vakfı.

Sözen, M., & Tanyeli, U. (1986). Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü. İstanbul: Remzi Kitapevi.

Tali, Ş. (2010). Germir Evlerinin Giriş Kapı Tasarımları Üzerine Tipolojik Bir Araştırma. Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, s. 165-185.

Uluengin, F., Uluengin, B., & Uluengin, M. B. (2010). Osmanlı Anıt Mimarisinde Klasik Yapı Detayları. İstanbul: Yem Yayınları.

Uray, G. (2019). Mimari Yapılarda Görülen Taş Kabartma Süslemelerin Din ve Sanat İlişkisi Açısından Değerlendirilmesi (Aksaray İli Güzelyurt Örneği) . Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, s. 127-145.

Ürgüp Belediyesi Arşivi. (2019, 09 26). Nevşehir, Ürgüp.

Yalçın, O. (2007). Nevşehir- Mustafapaşa Beldesi Sivil Mimari Eserleri Üzerindeki Bezemeler. Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi .Kayseri.

Ankara'da Hacı (Ahi) Arap Camii Üzerine Bir Restitüsyon Çalışması

Hüseyin Burak KARASAKAL¹

Öz

Türklerin Anadolu'ya göç etmesiyle başlayan imar faaliyetleri kapsamında yerleşimlere cami ve mescitler yapılmıştır. İslam inancına göre şekillenen bu yapılar Ankara'da mimari üslup açısından İslam inancının yanında yerel özelliklere göre de şekillenmiş ve geleneksel Ankara konutlarına gerek biçimleniş gerekse de yapım tekniği ve malzeme konusunda bağlı kalmıştır. Bu çalışma kapsamında ise biçimleniş, malzeme ve yapım tekniği bakımından diğer Ankara yapılarına benzeyen ancak iki mihrabı bulunmasıyla diğer cami ve mescitlerden ayrılarak mimarlık tarihi araştırmaları açısından önemli bir yapı olan Hacı (Ahi) Arap Camisi'nin mevcut durumu incelenmiş ve özgün durumu hakkında restitüsyon çalışması yapılmıştır. Yapının özgün durumunu yönelik yazılı ve görsel kaynaklar taranmış ve analiz edilmiştir. Günümüzde cami olarak bahsedilen yapıya çeşitli arşiv kaynaklarında mescit olarak ifade edildiği gözlenmiş ve 1858 yılına ait arşiv belgesine göre vaaz kürsüsü eklenerek camiye çevrildiği anlaşılmıştır. Yapıya ait elde edilen değerlendirmeler neticesinde fiziksel gelişim süreci ortaya konarak yapı üzerinde restitüsyon planları oluşturulmuştur. Ayrıca literatür çalışması sırasında yapının banisi olan Hacı Arap'a ait olduğu düşünülen Kesikbaş Türbesi'ne yönelik çalışma da yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hacı Arap Cami, Kesikbaş Türbesi, Ankara, Restitüsyon

A Restitution Study on the Hacı (Ahi) Arab Mosque in Ankara

Abstract

Mosques and masjids shaped according to the Islamic faith have been shaped according to local characteristics in addition to the Islamic faith in terms of architectural style in Ankara and have remained connected to traditional Ankara residences both in form and in terms of construction technique and materials. Within the scope of this study, the current situation of the Hacı (Ahi) Arap Mosque, that is similar to other Ankara structures in terms of its form, material, and construction technique, but is separated from other mosques and masjids with its two mihrabs and is an important structure in terms of architectural history studies, has been examined and a restitution study has been made about its original condition. Written and visual resources for the original condition of the structure have been scanned and analyzed. As a result of the evaluations obtained about the structure, the physical development process was revealed and restitution plans were created on the structure. In addition, during the literature study, a study was also conducted on the Kesikbash Mausoleum, which is considered to belong to Haji Arab, who is the owner of the structure.

Keywords: Hacı Arap Mosque, Kesikbaş Tomb, Ankara, Restitution

¹Karadeniz Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, 61080, Trabzon, Türkiye

Bu makale, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı "Mimarlık Tarihi Araştırmalarında Restitüsyon" dersi kapsamında yapılan çalışmadan üretilmiştir.

İlgili Yazar/Corresponding author: burakkarasakal@hotmail.com

Gönderim Tarihi / Received Date: 14.11.2021

Kabul Tarihi / Accepted Date: 16.03.2022

1. Giriş

Ankara, geçmişten günümüze gerek ticaret yolları üzerinde bulunması gerekse de kentte üretilen ürünlerin ticari faaliyetleriyle önemli bir yerleşim yeri olmuştur. Bu ticaret faaliyetinin 13.yy da Moğol istilasıyla Ankara'ya gelen çok sayıda esnaf ve sanatkârın bir araya gelerek ahilik teşkilatı etrafında toplanmış olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir (Özaydın, 1991, s. 204). Ahilik 13.yy'da Asya'da Buhara, Taşkent, Semerkand, Merv ve Belh gibi şehirlerin Moğol istilasına uğramasıyla bu kentlerde yaşayan esnaf ve sanatkârların çoğunun Anadolu Selçuklu devletine sığınması ve ardından bu esnaf ve sanatkârların Anadolu'nun çeşitli kentlerine yerleşerek diğer etnik grupların elinde olan ticaretin Türkleşmesini sağlayan teşkilat oluşumu şeklinde ifade edilmektedir (Çağatay, 1976, s.431-433). Nitekim bu şekilde Anadolu'nun Türkleşmesinde önemli etkisi olan ahilik teşkilatı, ilerleyen dönemlerde de yerleşimlerin sosyo-ekonomik açıdan gelişmesini sağlamıştır.

Birçok medeniyete ev sahipliği yapan Ankara, ilk yerleşimin başladığı kale etrafında şekillenmiş, ardından nüfusun artmasıyla kale surlarının dışına doğru yayılmıştır. İç sur ve dış surdan oluşan şehir, Malazgirt zaferinden sonra çalkantılı siyasi ortama sahip olsa da Türkleşmesiyle imar faaliyetleri hızlanmış ve sonraki dönemlerde birçok dini, sosyal ve ticari amaçlı yapılar inşa edilmiştir (Özaydın, 1991, s. 204). Bu dönemde sur dışına yapılan ilk yapılar Saraç Sinan Mescidi (1288), Ahi Şerafettin (Arslanhane) Cami (1289-90), Ahi Şerafettin Çeşmesi ve han yapılarıdır (Şekil 1). Bu sayede kentin ticaret faaliyetleri de kale dışında gerçekleşmeye başlamış ardından Ahî Tura Mahallesi, Ahî Hacı Murad Mahallesi, Ahî Yakub Mahallesi gibi ismini Ahilerden alan mahalleler kurulmuştur (Ersay, 2010, s.48-53).

Şekil 1. Ahi Şerafettin (Arslanhane) Cami ve Saraç Sinan Mescidi (Yazarın arşivi)

Kentin ticari faaliyetleri Saman Pazarı, At Pazarı ve Koyun Pazarı olarak adlandırılan bölgelerinde görülmektedir. Bu durum Tezcan'a ait modern araştırmada açıklanan Evliya Çelebi Seyahatnamesinde "Evliya, tüccar hanlarını ve 2 bin dükkân kapasiteli çarşısını gezmiştir. 4 zincirli kapısı olan güzel bedesteni görmüştür. Evliya, yukarı kaledeki Si-Pah Pazarı'ndan, At Pazarı'na inip Uzun Çarşı'ya gelmiştir. Uzun çarşı olarak bahsedilen çarşı her biri belli bir esnafa ayrılmış dükkanlardan oluşan arasta çarşısıdır. Buraları insan kalabalığından geçilmez. Kahvehaneleri ve berber dükkanları da insanlarla doludur." ifadeleriyle bahsedilmektedir. Ayrıca yine Ankara'ya gelen Avrupalı seyyahlar da aynı insan kalabalığından söz etmiştir (Tezcan, 2011, s,152). Evliya Çelebinin Seyahatnamesinde yer alan hanlar, bedesten ve uzun çarşı (Çıkırıçılar yokuşu) günümüzde de Ankara ticaretinin önemli merkezlerindedir. Nitekim bu bölge de yer alan Koyun Pazarı, At Pazarı ve Saman Pazarı günümüzde isimlerini aldığı faaliyetleri sürdürmese de bölge olarak hala isimlerini korumaktadır.

Şekil 2. Evliya Çelebi'nin bahsettiği bölgelerinin günümüzdeki görüntüsü (Yazar analizi)

Ankara'nın eski döneme ait ticaretinin başlıca ürünü tiftik keçisi yünü ve bu yünden üretilen ürünler olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum Evliya Çelebi'nin seyahatnamesinde "Tiftik keçisi süt gibi beyaz bir keçidir ve dünyanın hiçbir yerinde böyle bir keçi yoktur." ifadesinden anlaşılmaktadır. Yine Evliya Çelebi bu yazının devamında Ankara halkının ticaretle uğraştığından ve Avrupa'dan Arabistan'a kadar geniş bir coğrafyada yününün meşhur olduğundan bahsetmektedir (Tezcan, 2011, s.153). Bu durum uzun zamanlar Halep'e ait olduğu düşünülen ancak daha sonra Ankara'ya ait olduğu anlaşılan gravürde yer alan figürlerde de rahatlıkla gözlemlenmektedir (Şekil 3).

Şekil 3. 18. yy Ankara Gravürü (Günel ve Kılıcı, 2015, s.87)

Ankara mahalli üslubu sadece mimaride değil hayatın akışı içerisindeki bütün bölümlerinde gözlemlenmektedir (Ersay, 2010, s.4). Bu durum kentin fethinden sonra Müslüman nüfusun artmasıyla birlikte kent dokusunda gözlenen cami ve mescitlerin İslam inancının yanında şehrin sosyal ve kültürel dinamiklerinden etkilenmiş olmasından da anlaşılmaktadır (Ceylan ve Aydın, 2018, s.2). Osmanlı Devleti Dönemi'nde Anadolu'da birliğin sağlanması neticesinde imar faaliyetleri hız kazanmış, kente cami ve mescitler inşa edilmiştir. Ancak yapılan camilerin mimari üslubu daha çok yerel özelliklere göre şekillendiği için Bursa, Edirne ve İstanbul'dakiler kadar ihtişamlı görülmemektedir (Karakuş, 2020, s.24). Ekonomik yapısı genellikle ticaret olan Ankara'da ticaretin çok iyi olduğu dönemlerde dahi kubbeli ve ihtişamlı camiler inşa

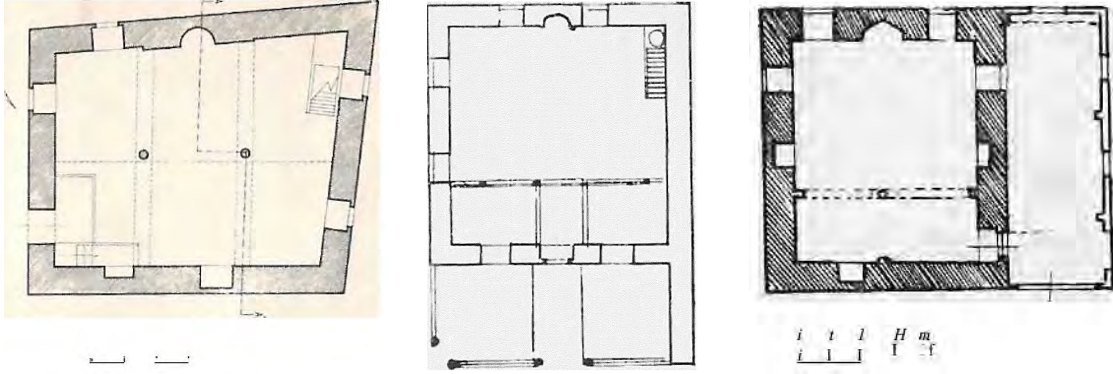
edilmemiş tam aksine bu tür yapılar son derece mütevazı ve gösterişsiz ölçülerde, yerel malzemelerle ve sıradan yapım tekniği kullanılarak inşa edilmiştir. Bu nedenle Ankara'daki cami ve mescitlerde büyük ölçüde üslup birliği gözlemlenmektedir (Yüksel, 2016, s.158). Bu yapılar genellikle şehrin ileri gelen esnafları, teşkilatları ve tarikat liderleri tarafından yapılmıştır (Ceylan ve Aydın, 2018, s.2).

Ankara cami ve mescitlerinin yapı malzemesi olarak taş temel üzerine genellikle kerpiç tuğlayla yapılmış beden duvarı ve beden duvarlarına yerleştirilmiş ahşap kirişlerle birlikte yapılan düz tavan üzerine kırma çatı, çatı kaplama malzemesi olarak ise alaturka kiremit kullanıldığı gözlemlenmektedir. Genellikle iki katlı olan cami ve mescitler gerek kat yüksekliği gerekse yapım tekniği açısından geleneksel Ankara evlerine sadakatini göstermektedir (Şekil 4). Bu durumla ilgili Evliya Çelebi Seyahatnamesinde "Ankara'nın kat kat yapılmış evleri kerpiçtedir. Ankara'nın kerpici meşhurdur, taş gibi sağlam ve düzgündür; öyle düzgündür ki halk arasında tertip üzere dizilmiş şeylere Engürü kerpici gibi bir kalıba dizilmiştir derler." ifadesini kullanmaktadır (Tezcan, 2011, s.151).

Şekil 4. Ahi Tura (13.yy), Hacı Ayvaz (15.yy) ve Balaban Mescitleri (14.yy) (Yazar arşivi)

Son cemaat revakına Ankara mahalli üslubunda sıklıkla karşılaşılmaktadır. Çoğu yapıda kuzey cephede yer alan bu bölüm, kimi yapıların doğu veya batı bölümlerinde bulunduğu gibi bazı yapılarda hiç görülmemektedir (Şekil 5). Bir diğer önemli mahalli üslup ise bazı mescitlerin çatısında yer alan ahşap minarelerdir (Galip, 1996, s.10) (Şekil 6). Ankara cami ve mescitlerinin en sıkı biçimde fark edilen ve önemli yapı elemanı olan mihrapları gerek malzeme ve süsleme gerekse kullanılan teknikle bir bütünlük oluşturmaktadır. Alçı malzemenin kalıplanmasıyla üretilen mihraplar birbirine benzese de kullanılan dönemsel süslemelerle birbirinden ayrılmaktadır (Ersay, 2010, s.28).

Şekil 5. Son cemaat revakı olmayan (Örtmeli Mescid, 15.yy), kuzeyde olan (Hemhüm Mescidi, 15.yy) ve batıda olan (Geneği Mescidi, 14-15.yy) (VGM, 1983, s.378,439,361)

Şekil 6. Geneği Mescidi (14-15. yy) ve Karanlık Sabuni Mescidi (14-15. yy) (Yazar arşivi)

2.Çalışmanın Amacı ve Kapsamı

Hacı Arap Camii Ankara'nın önemli ticaret bölgelerinden olan ve Koyun Pazarı olarak adlandırılan bölgesinde yer almaktadır. Şehir merkezinden kaleye doğru çıkan yokuşta yer alan Koyun Pazarı Sokak gerek ticaret işlevi gerekse de tarihi dokusu bakımından özgünlüğünü korumaktadır. Genellikle iki katlı olan yapıların zemin katları dükkân olarak kullanılmaktadır. Hacı Arap Camii ise bu dokudan bakıldığında gerek iki katlı oluşuyla gerekse de zemin katında yer alan dükkanla birlikte düşünüldüğünde biçimlenişi itibariyle işlevini çok fazla yansıtamamaktadır. Oysaki bu yapı hem iki mihrabın varlığıyla hem de cephesinde yer alan emzikli sebiliyle mimarlık tarihi açısından önemli bir yapı olduğu düşünülmektedir. Bu çalışma kapsamında İslam inancında yer alan dini gereksinimlere aykırı olarak iki mihrabının bulunmasıyla Ankara'da yer alan diğer cami ve mescitlerden ayrılan Hacı (Ahi) Arap Camii'sinin mevcut durumu incelenmiş ve özgün durumu hakkında değerlendirmeler yapılması amaçlanmıştır.

Hacı Arap Camii'sine yönelik çalışmada restitüsyon malzemesi olarak arşiv kayıtları, modern araştırma çalışmaları ve görsel kaynak taraması yapılmıştır. Elde edilen modern araştırmaların genellikle birbirini tekrar eder nitelikte ve yetersiz olduğu anlaşılmıştır. Yapının daha önce geçirdiği restorasyonlara yönelik araştırma yapıldığında ise sadece 2008 yılında yapılan restorasyon çalışmasına ait restitüsyon raporu bulunmuş ve bu raporda da mevcut modern araştırmaların kaynak alındığı tespit edilmiştir. Ayrıca yapıya ait dönemsel kalıplar, yerel/bölgesel kalıplar, yapı izleri, fonksiyonel zorunluluklar, elde edilen görsellerdeki teknik zorunluluklar, tarihsel uygunluk gibi restitüsyon dayanakları analiz edilmiştir. Mimarlık tarihi açısından önemli bir yere sahip olan Hacı Arap Camisine yönelik elde edilen restitüsyon malzemeleri ve restitüsyon dayanakları hem yapının kendi verileriyle hem de bölgede yer alan çağdaşlarının incelenmesiyle elde edilen sonuçlar analiz edilerek değerlendirilmiştir.

3. Hacı Arap Cami

Hacı Arap Cami Ankara ilinin Altındağ ilçesine bağlı Kale mahallesinde, Koyun Pazarı sokak ile Asker sokağın kesiştiği bölgede yer almaktadır. Tapu tahrir defterlerinde Hacı Arap Mahallesi olarak isimlendirilen bölge geçmişte kaleye çıkan sokaklardan biri olan ticari yapıların bulunduğu Koyun pazarında ve etrafında bulunan hanlarla kentin önemli ticari alanlarından biridir. Bu denli önemli bir ticaret noktasında yer alan Hacı Arap Cami gerek bölgede yer alan yapılara benzerliği ile gerekse minaresiz ve altında yer alan dükkân yapılarıyla bir ibadet yapısından daha çok ticaret amacıyla kullanılan bir yapıyı andırmaktadır (Şekil 7). Bu özelliği ile gözlerden uzak olan yapıya ait modern araştırmanın neredeyse yok denilecek kadar az olmasının yanında mevcut çalışmalar da kendini tekrarlar nitelikte bilgiler içermektedir. İlk modern araştırma olarak 1971 yılında Gönül Öney tarafından incelenmiş ve herhangi bir kaynakça sunulmadan yapıya ait bilgiler verilmiştir. Bir diğer önemli modern araştırma ise 1978 yılında İbrahim Hakkı Konyalı tarafından yapılmıştır. Bu çalışmada da yine kaynakça belirtilmeden yapıya ait gözlemler yapılmıştır. İlerleyen yıllarda yapılan diğer araştırmalar ise genellikle çeşitli kurum ve kuruluşlar tarafından yapılmış ve birçoğu bu iki araştırmaya atıfta bulunarak üzerine değerlendirmeler içermektedir. İbrahim Hakkı Konyalı yapıya ait çalışmasında mimari bir değerinin olmadığından bahsetse de yapının bulundurduğu iki mihrapla Ankara'da yer alan diğer cami ve mescitlerden ayrılmakta bu özelliği ile birlikte mimarlık tarihi açısından önemli bir araştırma konusu teşkil etmektedir (Konyalı, 1978, s.39).

Şekil 7. Koyun Pazarı Sokak girişi ve sokak üzerinde bulunan yapının cephesi (Yazar arşivi)

Yapı hakkında bir diğer husus ise yapının yaklaşık 100 m uzağında Arslanhane Camii'nin kuzeyinde yer alan Kesikbaş türbesidir. Kırpık vd. 'ne göre Kesikbaş türbesinin aynı zamanda Hacı Arap olarak da adlandırıldığından bahsedilmektedir (Kırpık vd., 2015, s.340). Bu iddianın kaynağı ise Öney olarak gösterilse de Öney'in çalışmasında böyle bir ifadeye rastlanmamaktadır. Yine bir internet kaynağında yer alan ifadeye göre Kesikbaş türbesinin Felekkeddin, Zeynel Abidin ya da Hacı Arap'a ait olduğu ileri sürülmektedir (URL-1). Türbenin üzerinde yer alan Latin alfabesiyle sonradan eklenmiş mezar taşında da "Büyük şehit on iki imam soyundan Zeynel Abidin künyesi Yemen Horasan'dan gelen erdir/ Mekke yolu Allah'a sultan tahtı burada bu dünyada hayır et ki Muhammet var divanda/ Dünya dolu malın var boş geçecek salın var Mekke Kudüs ararsan ibadete yerin var/ Bildiren Zöhre Ana" ifadeleri yer alsa da bu mezar taşı mermer üzerine Latin alfabesiyle yazıldığı için nitelsiz olarak eklendiği anlaşılmaktadır. Ayrıca ifade edilen Zeynel Abidin'e ait günümüz Hacettepe mahallesinde (Tahrir defterlerine göre Sabuni Mahallesi) Karanlık Sabuni mescidinin 50 m ilerisinde yer alan Zeynel Abidin mescidi ve kible duvarında bulunan Zeynel Abidin türbesi iddiaların aksine kesik baş türbesinin Zeynel Abidin'e ait olmadığını ortaya çıkartmaktadır. Mübarek Galip, halk arasında Kesikbaş Türbesi diye bilinen yapının orijinal kitabesi hakkında bilgi vermiş

ancak kitabe günümüze gelememiştir. Bu kitabenin ön yüzünde “İntekalet el-merhumel mağfur/ es-sa'id eş-şehid min dari'l-fena/ ila dari'l-beka Feleküddin Bey” arka yüzünde ise “El-mevt-i sebil külli hayy-i musilik(?) / Ve Külli'n-nas f'il-basi hayy/ Felev inna ila mehar kena/ Elka el-mevti bi-rahati külli hayy” ifadeleri yer almaktadır. Bu kitabeden türbenin Felekeddin Bey isminde birine ait olduğu ortaya çıkmaktadır. Ayrıca bu yapının Hacı Arap'a ait olduğu da ifade edilmektedir (Kırpık vd., 2015, s.340). Bütün bu ifadelerden yola çıkarak türbenin Hacı Arap lakaplı Felekeddin beye ait olduğu düşünülmektedir.

Hacı Arap Camisinin ismi yapının banisi olan Hacı Arap ya da Ahi Arap'tan geldiği düşünülmektedir. Nitekim Arap illerine yapılan ticaretin varlığı bu iddiayı güçlendirmektedir. Yine Osmanlı Devlet Arşivlerinde yer alan H.16.07.1275/ M.1859 yılı kaydına göre “Çarşı azası Arap Hacı Ahmed” ifadesi ticaretle uğraşan Arap ailelerinin varlığını güçlendirmektedir. Yapının yapım yılına ait kitabe ve vakfiyesi bulunmadığı için bir tarihlendirme problemi söz konusudur. Ayrıca yapının iki mihrabının varlığı ve özgün plan özelliğiyle mescid veya cami tartışması bulunmaktadır.

3.1. Kütle düzeni

Hacı Arap Cami, iki sokağın kesiştiği köşe parselde yer almaktadır. Yapı kütle düzeni ve yapı malzemesi bakımından diğer Ankara cami ve mescidlerinde gözlemlenen geleneksel Ankara evlerine bağlılığını göstermektedir. Yapının bazı Ankara cami ve mescidlerinde de mevcut olmadığı üzere son cemaat revakı bulunmamaktadır. Ayrıca bazı Ankara mescidlerinde yer alan minare de bulunmamaktadır. Yapı plan düzleminde enine dikdörtgen formlu olup, doğu bölümü, batı bölümünden nispeten daha büyüktür. Eğimli arazide bulunan Cami'nin batı bölümünün altına eğime yerleştirilmiş 2 adet dükkân bulunmaktadır. Dükkanların üst kısmına denk gelen batı cephesinde harim bölümünün aydınlanmasını sağlayan üç adet dikdörtgen pencere mevcuttur. Yapının doğu ve güney cephelerini bitişinde yer alan dükkânlar kapatmaktadır. Doğu cephesinde biri dükkânın üstüne diğer ikisi ise dükkânın arkasındaki boş araziye açılan üç küçük pencere yer almaktadır (Şekil 8).

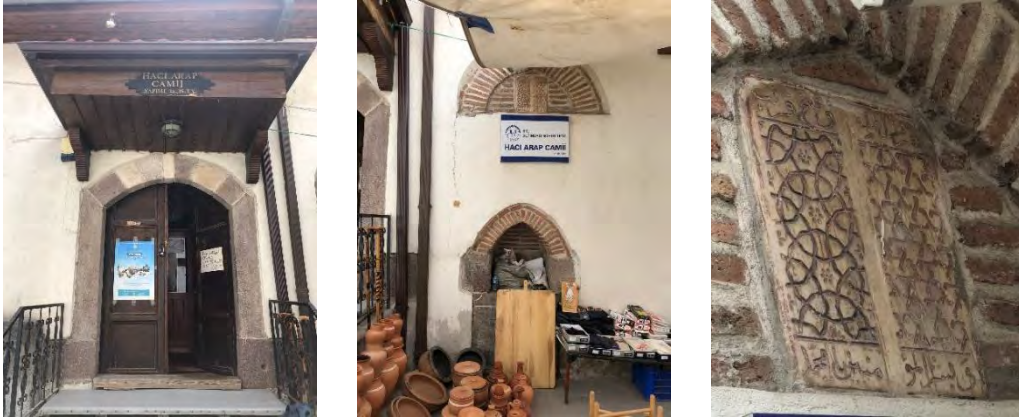

Şekil 8. Batı ve doğu cephesinde yer alan pencereler (Yazar arşivi)

Cami'nin kuzey cephesinin yaklaşık orta bölümünde birkaç basamakla çıkılan basık kemerli giriş kapısı ve bu kapının her iki yanında da dikdörtgen formlu küçük pencere bulunmaktadır. Yine yapının kuzey cephesinde basamakların solunda yekpare taşla yapılmış kemerli çeşme mevcuttur. Basamakların sağında ise musluk olarak isimlendirilen bir su yapısı yer almaktadır. Bu su yapısının emzikli sebiller özelliğine sahip olduğu ifade edilmektedir. Üzeri tuğladan yapılmış kemerli bir niş olan sebilin ortası delinmiş yassı bir taşla kapatılmıştır (Kırpık vd., 2015, s.332). Musluğun üzerinde ve yaklaşık giriş kapısı kemeri hizasında tuğla ile yapılmış sağır tudor kemeri

bulunmaktadır. Kemerin iç kısmında mermerden yapılmış üst üste binen çokgenlerin yıldız ve baklava beşgen geometrik motiflerini meydana getirdiği dikdörtgen bir kitabe bulunmaktadır. Kitabe üzerindeki motiflerin üstünde ve altında iki satır halinde Arapça olarak yazılmış olan Saf Suresinin 13. Ayeti (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا خذُوا زِينَتَكُمْ مِمَّا فِي آيَاتِكُمْ خُذُوا مِن بَيْتِ اللَّهِ وَبِئْسَ مَا يَخْتَارُونَ) yer almaktadır. Ayetin sonuna ise yine Arapça olarak yazılmış ya Muhammed ifadesi yer almaktadır (Şekil 9).

Bu ayetin meali “Allah’ın yardımı ve yakın bir fetih! Haydi müminleri müjdele.” şeklindedir. Ayetin tefsirine bakıldığında ise “Allah’ın yardımı ve yakın bir fetih! Haydi müminleri müjdele şeklinde çevrilen kısmı, savaşlarda Müslümanların morallerini yükseltici bir ifade olarak sık sık tekrar edilmiş; özellikle Osmanlı’da ordunun muzaffer olacağı inancını pekiştirmek üzere mehteranın icrâ ettiği mûsikinin arasında coşku verecek biçimde seslendirilmiştir” ifadesi yer almaktadır (URL-2). Bu kitabe göz önünde bulundurulduğunda yapının da Kesikbaş türbesiyle ilişkilendirilmesiyle Türk şehirlerinde önemli bir yer edinen Kesikbaş mitolojisi akla gelmektedir. Halk arasında bir savaş sırasında başı kesilse de mücadeleye devam ettiği rivayetine sıklıkla karşılaşılmaktadır. Önceki bölümlerde ifade edilen kesik baş türbesinin Hacı Arap lakaplı kişiye ait olduğu düşünüldüğünde bu kişinin de bir savaş sırasında başının kesilerek şehit olduğu akabinde banisi bulunduğu bu mescide ayetin yer aldığı kitabenin eklendiği düşünülmektedir. Ancak bu düşünceleri kanıtlar bir bilgi ve belgeye rastlanmamıştır.

Şekil 9. Giriş kapısı, emzikli sebil ve kitabe (Yazarın arşivi)

Yapı diğer Ankara cami ve mescitleri gibi taş kaide üzerine ahşap hatıllı kerpiç malzemeden yapılmıştır. Yapının hasarlı doğu cephesi malzeme konusunda bize detaylı bilgi sunmaktadır. Bu cephede bulunan bitişik dükkanlarda 2016 yılında meydana gelen yangından sonra hasar aldığı ve gerekli onarım çalışması için projelendirildiği 2021 yılına ait koruma kurulu raporlarında yer almaktadır. Ayrıca kerpiç duvarın üzerine yerleştirilen ahşap kirişlerle yapılmış düz tavan özellikleri görülmekte ve kırma çatı üzeri alaturka kiremit örtüsüyle diğer Ankara cami ve mescitlerine ait benzer özellikler gözlemlenmektedir. Hacı Arap Camii genel hatlarıyla sade bir yapı olmakla birlikte Ankara’da bulunan tek örnek olan emzikli musluğu ve iki mihrabı ile diğer Ankara camilerinden farklılık göstermektedir.

Şekil 10. Kuzey ve doğu duvarlarının yangın sonrası durumu (VGM ve yazar arşivi)

Yapıda alçıdan yapılmış beş kenarlı nişleriyle de birbirine benzeyen iki mihrabı bulunmaktadır. Nişlerde üzeri mukarnas kavsaralı olup köşelerinde sütunce yer almaktadır. Doğu kanadındaki mihrabın çevresini içte geometrik süslemeli silme, dışta ise Kelime-i Tevhid kuşağı sarmaktadır. Batı kanadındaki mihrap ise doğu kanadındakine çok benzemekle birlikte dış çeperde Kelime-i Tevhid bulunmadığı için diğerine nispeten sade görünümüne sahiptir (Kırpık vd., 2015, s.333) (Şekil 11).

Şekil 11. Doğu kanadı mihrabı ve batı kanadı mihrabı (VGM ve yazar arşivi)

3.2. Tarihlendirme sorunu

Yapı üzerinde yapım yılına ait bir kitabe ve yapım yılını gösteren vakfiye bulunmamasından dolayı yapının yapım tarihi için net bir sonuç çıkarılamamaktadır. Yapıya ait incelenen yazılı kaynakların neredeyse hepsi yapıyı 14. ve 15. yy'a tarihlendirmektedir. Bu tarih bütün modern araştırmalarda yer almakla birlikte hepsi Öney'i kaynaklandırmaktadır. Öney ise bu iddiayı herhangi bir kaynak sunmadan mihrap özelliklerinden yola çıkarak öne sürmüştür. Bir diğer iddia ise Eskici'ye aittir. Eskici çalışmasında Ankara mihraplarını incelemiş ve Hacı Arap Camisinden bahsederken yapı mihraplarını doğu kanat, batı kanat olarak iki bölümde ele almıştır. Bu çalışmada da yapının tarihi konusunda Öney'i kaynakça göstererek 14.yy'a tarihlendirmiş ancak yapının her iki mihrabını da 18.yy'a tarihlendirerek yapının da 18.yy'da yapıldığını ileri sürmüştür. Bu iddiasını öne sürmesinin sebebi mihrabın erken grup örneklerinden farklı olmasından kaynaklanmaktadır (Eskici, 2001, s.164-167). Bu iddia 1705-06 yıllarına tarihlendirilen Ağaçayak Cami mihrabı düşünüldüğünde doğru olarak görülse de yapının çağdaşı olan Ahi Tura Mescidi (13.-14. yy), Ahi Yakup Mescidi (13.-14.yy), Balaban Mescidi (13-14.yy), Eyüp Mescidi (14.-15.yy), Gecik Mescidi (1443), Geneği Mescidi

(14.-15.yy), Hemhüm Mescidi (15.yy), Rüstem Nail Mescidi (13.yy), Sabuni Mescidi (13.yy), Yeşilahi Mescidi (15.yy) gibi yapılar incelendiğinde desenleri her ne kadar özgünlük çerçevesinde farklı olsa da mihrapların alçıdan aynı teknikle yapıldığı gözlemlenmiştir. Bu çerçevede Eskici'nin çalışmasında yer alan tarihlendirme başlığına temkinli yaklaşmıştır.

Yapıya ait en eski arşiv kaydı 1530 yılına ait tahrir defterinde yer alan Mescid-i Hacı Arap vakfının gelir durumudur (Kaya, 2000, s.72) (Erdoğan, 2004, s.202). Bu kayıttan anlaşıldığı üzere yapı bu tarihten önce yapılmıştır. Yine arşivden elde edilen en eski Hurufat defterine göre Cemaziye'l-evvel 1117/ Ağustos 1705 yılına, sonuncu kayıt ise Şaban 1239/ Nisan 1824 tarihlidir ve toplamda on iki kayıt bulunmaktadır. Bunlardan ikisi mütevellî, dördü imam ve yedisi de müezzin atamasıyla ilgilidir (Çetin, 2019, s.407-409).

Yapılan modern araştırmalardan TMMOB Ankara Şubesi ve Ankara Büyükşehir Belediyesi'ne ait çalışmalarda yer alan ifadelere göre yapının banisi olan Hacı Arap'ın Ankara'nın ileri gelen Ahilerden olan Ahi Elvan'ın kâtibi olduğundan bahsedilmektedir. Yine bu kaynaklarda yer alan ifadeye göre Ahi Elvan'ın cami yaptırdığı ve bu caminin arta kalan malzemesiyle Ahi Elvan'ın kâtibi adına bir mescid yaptırdığından bahsedilmektedir (Ergut vd., 2011, s.76) (Kırpık vd., 2015, s.333). Koyun Pazarı'nın girişinde yer alan Ahi Elvan Cami'nin varlığı ve yapının taş kaideler üzerine kerpiç malzemeden yapılmış olması ve ahşap kirişlerle örtülen düz tavan üzerine kırma çatısının varlığı ile Hacı Arap Cami'nin malzeme ve yapım tekniğinin benzerliğiyle bu iddialar güçlendirmektedir (Şekil 12). Ancak Ahi Elvan Cami'sinin yapım yılı da tam olarak bilinmemektedir. Ahi Elvan'ın (D. 1331/ Ö.1389) yaşadığı yıllar göz önünde bulundurulduğunda bu yapının da 14.yy'ın sonlarına tarihlendirilmektedir. Ahi Elvan Cami'nin minberinde yer alan kitabede H.816/M.1413-14 yıllarında tamir gördüğü ifade edilmektedir (Galip, 1996, s. 105). Yani Ahi Elvan Cami 14.yy'ın sonlarına doğru yaptırılmıştır.

Şekil 12. Ahi Elvan Cami ve Hacı Arap Cami (Yazar arşivi)

Hurufat defterinde yer alan bilgilerde Hacı Arab mahallesi ifadesinden yapının mahalleye ismini verdiği anlaşılmaktadır. Ancak yapının çok yakınında bulunan ve kâtibi olduğu iddia edilen Ahi Elvan'ın gerek caminin büyüklüğü gerekse Ahilik teşkilatının mertebe durumu göz önünde bulundurulduğunda mahallenin adının neden Ahi Elvan mahallesi olarak anılmadığı ya da yine yapının çok yakınında bulunan ve 13. yy sonlarına tarihlendirilen Arslanhane (Ahi Şerafettin) Camii'nin varlığından dolayı Ahi Şerafettin mahallesi olarak isimlendirilmediği tartışılmalıdır. Yapı her iki yapıdan daha eski bir tarihte yapılmış olma ihtimali ve bu nedenle mahalleye ismini verdiği üzerine durulmuştur. Ancak bu düşünce malzeme ve yapım tekniği göz önünde bulundurulduğunda çok da mümkün olmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim 1288 yılında yapılan Saraç Sinan Mescidi ve 1289-90 yılında yapılan Arslanhane Cami'nin beden

duvarlarının taş malzemeden yapılmış olması ancak 14.yy'dan sonra yapılan cami ve mescitlerin taş kaide üzerine kerpiç beden duvarlı oluşu ve Hacı Arap Cami'nin de bu teknikle yapılmış olduğundan dolayı yapının 14.yy'a tarihlendirmesi daha muhtemeldir. Ayrıca alçı kalıplama tekniği ile yapılan mihrabı göz önünde bulundurulduğunda bu tekniğin 14.yy'dan sonra Ankara mihraplarında görüldüğü yapılan analizler sonucu anlaşılmaktadır (Öney, 1971, s.47) (Demiriz, 1976, s.n.y.) (Eskici, 2001, s.2).

Şekil 13. Hacı Arap Cami ve yakın çevresi (Yazar analizi)

Bütün bu tarihlendirilme sorununa ek olarak yapıyla ilişkilendirilen Kesikbaş türbesinin de düşünülmesi gerekmektedir. Dört sütun üzerinde yer alan kubbesiyle kare planlı baldaken formlu türbe yapısı, At Pazarı'nda Ahi Şerafettin cami ve türbesinin kuzeyinde geçmişte mezarlık olan ancak günümüzde otopark olarak kullanılan alanda yer almaktadır. Dış ölçüleri 4,8 x 5m'dir. Yapının 4 kenarında devşirme sütunlar, sütunlar üzerinde ise birbirinden farklı basit başlıklar bulunmaktadır. Üst yapı tamamen tuğla kullanılarak yapılmıştır. Dört cephedeki sütun başlıklarına tudor kemerleri yükselmekte ve üst kısımda kerpiç saçak bulunmaktadır. Öney bu şekillenişle yapıyı İznik Saltuk Dede türbesine benzerliği nedeniyle 14.yy'a tarihlendirmektedir (Öney, 1971, s.114). Her iki yapıda gözlemlenen kare plan, baldaken form, kerpiç saçak ve kubbe şekillenişle birbirine benzese de İznik Saltuk Dede türbesinin kubbesi almaşık taş örgü ayaklar üzerine yapılmışken, Kesikbaş türbesi devşirme sütunlar üzerine tudor kemerle yapılmış olması benzerlik bakımından birbirinden uzaklaştırmaktadır (Şekil 14). Ancak Kesikbaş türbesinde yer alan kerpiç saçak ve tudor kemeri dönemsel özellikler göstermektedir. Bunun yanında türbede bulunan tuğladan yapılmış tudor kemeri Hacı Arap Cami'sinde kitabe bölümünde yer alan tudor kemeriyle benzerlik göstermektedir. Bu özellikle caminin ve türbenin tarihlerinin yakın olduğu düşünülmektedir.

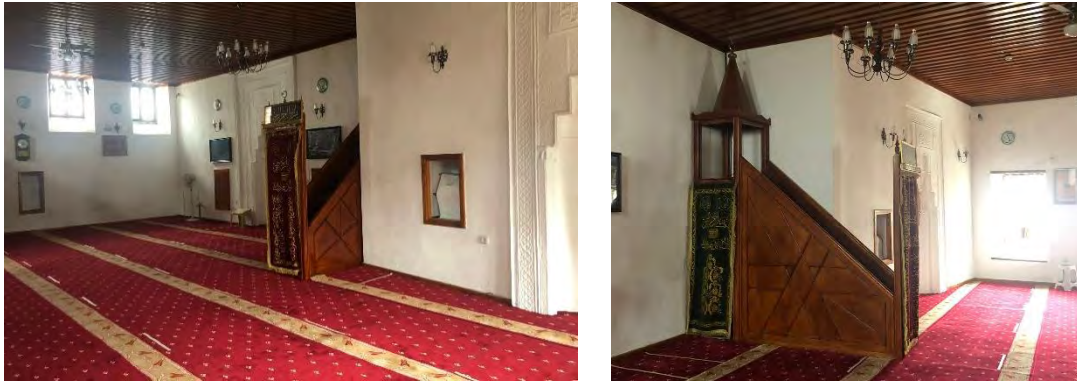

Şekil 14. İznik Saltuk Dede türbesi ve Ankara Kesikbaş Türbesi (URL-3) (Yazar Arşivi)

Gerek Hacı Arap Camisi gerekse Kesikbaş türbesi hakkında elde edilen restitüsyon malzemeleri sonucunda her iki yapıyı da 14.yy'a tarihlendirmek mümkündür. Buna ek olarak restitüsyon dayanaklarından olan dönemsel kalıp ve yöresel/bölgesel kalıplar da düşünüldüğünde Hacı Arap Cami'nde yer alan alçı mihrap özellikleri ayrıca her iki yapıda da yer alan tudor kemeri ve kullanılan malzemeler de yapıların 14.yy'a ait olduğunu kanıtlar niteliktedir.

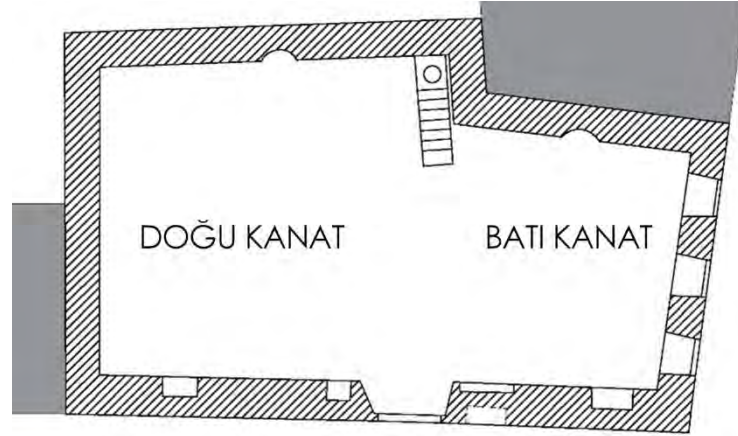
3.3. Özgün Durum

Hacı Arap Cami'nin boyutları ve minaresiz oluşu göz önünde bulundurulduğunda yapının özgün halinin cami mi yoksa mescid mi olduğu tartışmalarını ortaya çıkmaktadır. Bu tartışmalar elde edilen restitüsyon malzemesi ve restitüsyon dayanağına göre yeniden ele alınması gerekmektedir. Öncelikle yapının durumu düşünüldüğünde yatay eksenle dikdörtgen plan özelliğinde olan yapının iki mihrabı bulunmaktadır. Kible duvarının doğu bölümü batı bölümünden biraz daha ileridedir. Yapıda yer alan mihrapların kible açıları (Doğu mihrap 170°, batı mihrap 180°) net bir şekilde tutmamakla birlikte yaklaşık 10°'lik sapma gözlemlenmektedir (Şekil 15). Günümüzde gerek imam hattı göz önünde bulundurulduğunda gerekse kible yönünün daha doğru olması nedeniyle doğu bölümünde yer alan mihrap kullanılmaktadır. Yapıda bulunan minberin nitelikli özellik göstermemesi yapının çağdaşlarından olan Ahi Elvan Cami ve daha eski tarihli Arslanhane (Ahi Şerafettin) Cami mihraplarının sanat eseri niteliğinde olmasından dolayı sonradan eklendiği fikrini kanıtlar niteliktedir.

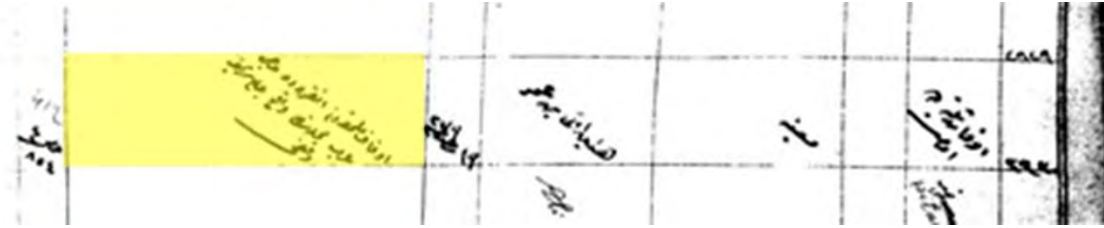
Şekil 15. Doğu kanadı ve batı kanadı (İlgili yazar tarafından)

Ankara Büyükşehir Belediyesi ve Ankara Kalkınma Ajansı tarafından hazırlanan kaynaklarda yer alan ifadeye göre "Cami batıdaki küçük eski bir bölüm ile doğuda daha sonradan eklenmiş biraz daha geniş birer bölümden oluşur." ifadesi kullanılmaktadır (Kırpık vd., 2015, s.332) (Dağ ve İnan, 2016, s.41). Öney'in araştırmasında yer alan ifadeye göre de "Doğuya doğru büyütülmüş" ifadesi yer almaktadır (Öney, 1971, s.47). VGM tarafından yayınlanan kaynakta "Sağ kanattaki mihrap duvarı soldaki mihraptan biraz daha önceye aittir ki böylece bölümlerden birinin daha önce yapıldığı, diğerinin ise sonradan ona ilave edildiği ortaya çıkar." ifadesi yer almaktadır (VGM, 1983, s.438). Yine VGM'ye ait başka bir yayına göre "Önce batı tarafındaki bölümün Hacı Arap Mescidi olarak yapılmış daha sonra Ali Rıza Paşa tarafından vaiz kürsüsü konularak camiye çevrilmiştir." ifadesi kullanılmaktadır (Ertem, 2011, s.n.y.). Ancak tüm bu ifadelerin aksine Mimarlar Odası Ankara Şubesi'ne ait bir çalışmada "Batıdaki bölüm sonradan ilave edilmiştir." şeklinde görülmektedir (Ergut vd., 2011, s.76). Yine cami imamıyla yapılan sohbet sırasında yapının doğu bölümünün cami olarak kullanıldığı batı bölümünün ise bu mekânda ayrı bir eğitim birimi olarak kullanıldığını öne sürmektedir (Şekil 16).

Şekil 16. Hacı Arap Cami Planı (İlgili yazar çizimi)

İmamın iddiaları doğrultusunda Ankara iline ait arşiv kaynaklarında böyle bir yapıya rastlanmamıştır. Günümüzde Hacı Arap Cami ismiyle anılan bu yapıya ait bütün iddialar düşünülüğünde yapıya ait ilk arşiv kaydı 1530 yılına ait tahrir defterinde Mescid-i Hacı Arap ifadesinde geçmekte olup (Kaya, 2000, s.72) (Erdoğan, 2004, s.202) yine VGM arşivinde yer alan 25.11.1817 tarihli bir belgede mescid olarak kayıtlı olduğu gözlemlenmektedir (VGMA 224 NOLU DEFTER S.244 SIRA 2930) (Şekil 17). Nitekim bu ifadeler düşünülüğünde yapının doğu ya da batı bölümünün mescid olarak yapıldığı ve daha sonradan büyütüldüğü anlaşılmaktadır.

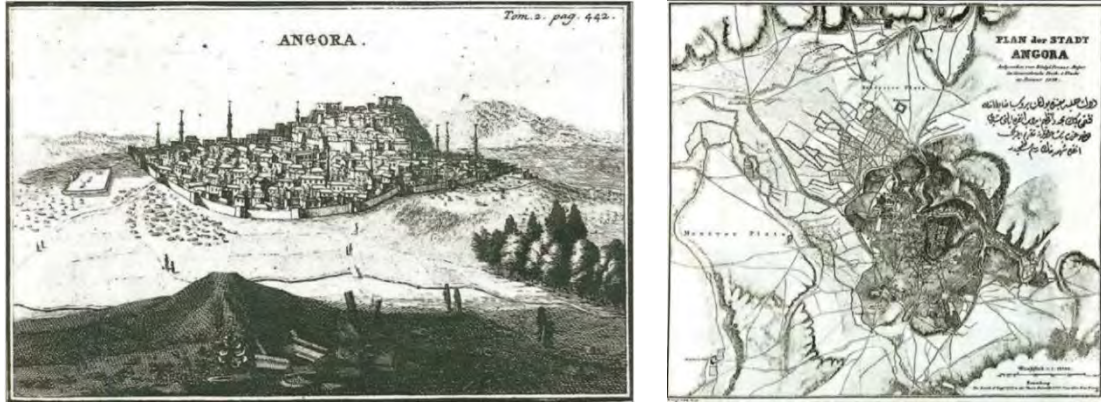
Şekil 17. VGMA 224 NOLU DEFTER S.244 Sıra 2930 (VGM Arşivi)

Yine Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'ne göre yapının mescid olarak yapıldıktan sonra mevcut yapı cemaate yetmeyince, Ali Rıza Paşa tarafından 3 bin kuruş bağışlandığı ve vaiz kürsüsü konularak camiye çevrildiğini 5 Recep 1274/19.2.1858 tarihinde tescil edilen vakfiyesinden geçmektedir (VGMA 582/2 NOLU DEFTER S. 429 SIRA 337). Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivinde yer alan 13 Rebiyülevvel 1275/ 21.10.1858 tarihli belgede Hacı Arap Mescidinin harap durumda olduğu ve vakfının tamire müsaade etmediği bu nedenle bazı hayır sahipleri tarafından yeniden inşa edildiği geçmektedir. Ayrıca bu belgenin devamında cemaatinin çok olduğu, Cuma ve Bayram namazları için ek olarak minber konulduğu, müezzin ve hatibe bazı hayırseverler tarafından para bağışlandığı ifade edilmektedir (BOA, EV, MH. 694/29; BOA, EV. MKT.33) (Kırpık vd., 2015, s.334). Ayrıca Mübarek Galip H.1341/1922-23 yılına ait çalışmasında yapıyı mescitler başlığı altına değil camiler başlığı altında ele almıştır (Galip, 1996, s.38).

Bu arşivlerde ileri sürülen tarihler ve açıklamalar göz önünde bulundurulduğunda 19.2.1858 yılında vaiz kürsüsü konulan yapının 21.10.1858 yılında ağır hasarlı olması mümkün olarak görülmektedir. Bu tarihler arasında Ankara'da deprem olup olmadığı araştırılmış olup böyle bir kayda da rastlanmamaktadır. Ayrıca yapının tamirine vakfının müsaadesinin olmaması vakıf kültürüne aykırı bir durum olarak değerlendirilmektedir. Bu nedenle söz konusu olan yapının 19.2.1858 yılında vaiz kürsüsü konulduğu ticari faaliyetlerin yüksek olduğu bölgede bulunması nedeniyle yetersiz kaldığı ve büyütülmesi

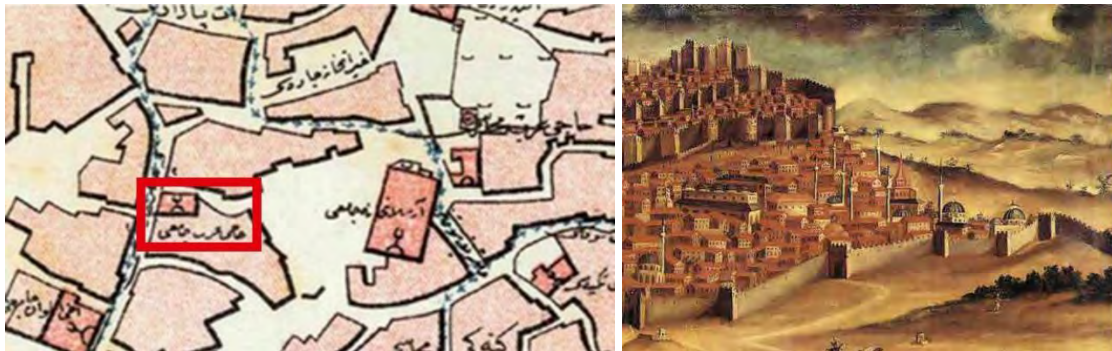
düşünüldüğü bu nedenle hayır severler tarafından bağış toplanarak büyütüldüğü düşünülmektedir. Ancak kayıtlarda yapının hangi tarafa doğru büyütüldüğü hakkında bilgi içermemektedir.

Yapının hangi tarafa büyütüldüğü konusunda iddialarda göz önüne bulundurulduğunda Ankara iline ait gravür ve haritalar incelenmiştir. ABB Kültür ve Tabiat Varlıkları Dairesi Başkanlığı kayıtlarına göre Ankara'nın en eski kent planı 1924 yılına aittir. Semavi Eyice'ye ait çalışmada Ankara'ya ait kroki ve gravürler bulunmuş ancak bunlar da okunaklılık ve detay konusunda yetersiz kalmıştır (Şekil 18). Bu nedenle yapının büyütülmeden önceki haline yönelik herhangi bir restitüsyon malzemesi bulunamamıştır.

Şekil 18. Pitton de Tournefort'un Ankara gravürü ve Von Vincke'nin 1839 Ankara Haritası (Eyice, 1973, s. sny)

Ankara'ya ait ilk harita 1924 yılına aittir. Bu haritada yapı Osmanlıca olarak Hacı Arap Cami olarak geçmektedir. Ayrıca uzun süre Halep'e ait olduğu düşünülen ancak Ankara'ya ait olduğu anlaşılan gravürde Ankara'nın 18. yy dönemine ait detaylı bilgi içermektedir. Bu gravürde Hacı Arap Cami minaresiz oluşu ve geleneksel Ankara evlerine benzerliği nedeniyle yeri tam olarak tespit edilememektedir (Şekil 19). Yine Hacettepe Üniversitesi kurulduğu dönemlerde çekilmiş ve üniversitenin kurulduğu mahalle olan Hacettepe mahallesinin ayakta olduğu 1970'li yıllara ait olduğu düşünülen fotoğrafta da yapıyı ayırt etmek mümkün görülmemektedir (Şekil 20).

Şekil 19. 1924 Ankara Planı ve 18.yy Ankara Gravürü (Günel ve Kılıcı, 2015, s.80,87)

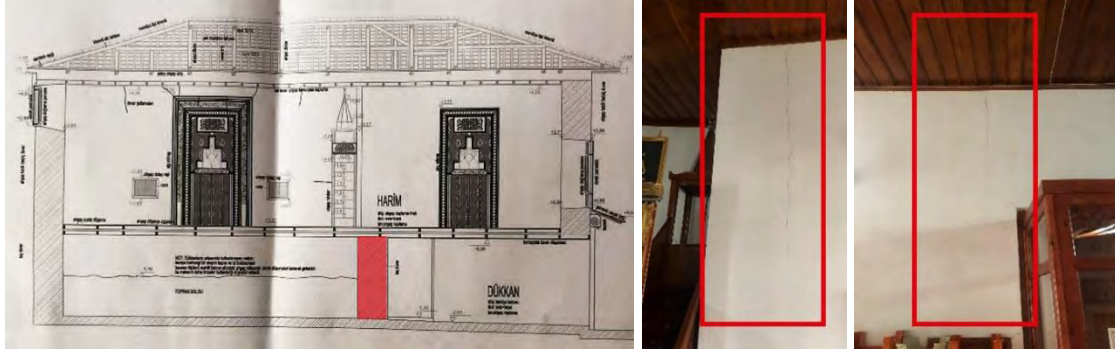
Şekil 20. Hacettepe Mahallesinden Kaleye bakış (URL-4)

Yapıya ait en yakın görsel de Weingberg'e ait 1922 yılındaki görseldir. Bu tarihte yapının büyütüldüğü düşünülürken ve çekildiği açıdan dolayı hangi tarafın özgün olduğu hakkında bilgi vermemektedir. Ancak bu görselde çatı detayı dikkat çekicidir. Yapının dikdörtgen formu düşünülürken düz bir mahya aşığı oluşturulması gerekirken sanki doğu bölümü, batı bölümünün üstüne eklenmiş gibi durmaktadır (Şekil 21).

Şekil 21. 1922 yılına ait görsel ve günümüzdeki mahya aşığı (URL-4) (Yazar arşivi)

Harim katının altında yer alan dükkanların planları incelendiği yapının doğu kanadına doğru uzanmadığı gözlemlenmektedir (Şekil 22). Bu dükkanların 2006 yılındaki restorasyon sırasında doğu bölüme doğru büyütülmesi VGM arşivlerinde yer alan restorasyon projesinde incelenmiştir. Ancak çıkan malzemeden dolayı projenin uygulanmadığı düşünülmektedir. Koyun pazarının bakırcılar çarşısı bölümünde yer alan dükkânın banisi olan Ahi Arap da göz önünde bulundurulduğunda kendisine ait olduğu ve batı kanadının ilk yapı olduğu düşünülmektedir. Batı bölümünün kaldırılan doğu duvarının kuzey ve güney duvarlarla birleştiği yerdeki çatlaklar da bu durumu kanıtlar niteliktedir. Ayrıca iki mihrabın varlığı ve doğudaki kanatta bulunan mihrabın çıkıntılı yerde bulunması düşünülürken eklenen yapının bu bölüm olduğu ve yapılan ekte mevcut mihrapta imam hattının geçildiği, bu nedenle ikinci bir mihrap yapıldığı düşünülmektedir. Bu iki mihrabın kible açıları tutmaması acaba mihrapların çağdaşlarıyla bir bütün oluşturur mu düşüncesini doğurmuştur. Bu düşünceyle yapının çağdaşlarına yönelik kible açısı ölçümleri yapılmış ancak bu ölçümden herhangi bir çıkarım yapılamamıştır.

Şekil 22. Yapıya ait kesit ve muhtemel duvarın olduğu çatlaklar (VGM ve yazar arşivi)

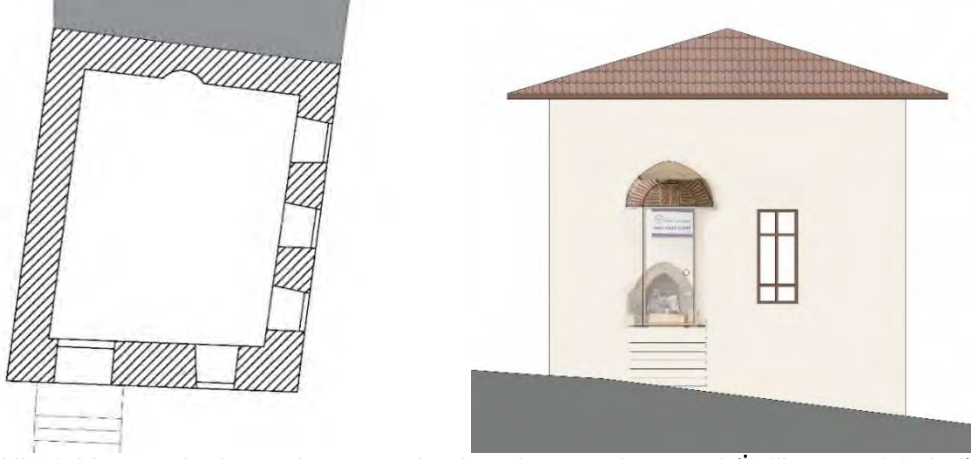
Mevcut girişin sonradan eklendiği düşünülen doğu bölümünde bulunması yapının özgün girişinin nerede olduğu konusunda soru işareti oluşturmaktadır. Yapının kuzey cephesinde yer alan ve dönemsel özellik gösteren tudor kemerinin işlevsizliği göz önünde bulundurulduğunda özgün girişin buradan olabileceği ve bu bölümde bulunan emzikli sebilin üzerindeki niteliksiz kemerin sonradan yapılarak buraya yerleştirildiği düşünülmektedir. Ayrıca iç mekânda yer alan nişin varlığı da bu durumu güçlendirmektedir. Bir diğer giriş ihtimali de sonradan eklenen bölümün mescidin son cemaat revakı olarak kullanıldığı ve girişin bu tarafta olduğu düşüncesidir. Nitekim bu düşünce Ankara'nın bazı mescitlerinde görünen harim bölümünün doğu ya da batı bölümünde yer alan son cemaat revakıyla uyuşmaktadır. Bu düşünceyle yapının çağdaşları incelenmiştir. Bu yapılarda son cemaat revakının kişinin doğrudan erişebileceği şekilde kuzeye, doğuya ya da batıya konumlandırıldığı gözlemlenmiştir. Bu durumda Hacı Arap Mescidinin son cemaat revakının doğu cephesinde yer alması erişilebilirlik açısından mümkün olarak görülmektedir.

Şekil 23. Mevut giriş ve olası giriş mahali (Yazar arşivi)

Yapının mevcut girişi ve olası girişi düşünüldüğünde Mübarek Galip'in (1922-23) zeminden yüksek olanlar ve zemin düzeyinde olanlar olarak sınıflandırdığı Ankara mescitlerinden zeminden yüksek olanlar sınıfına girdiği anlaşılmaktadır. Yapının ilk halinin kuzeyinde yer alan Asker sokaktan birkaç basamakla yükselerek tudor kemeriyile oluşturulmuş kapı boşluğundan içeri girildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca kuzey cephesinde bulunan pencerenin erişimin bulunmaması ve mevcut kat yüksekliğinin (4 metre) mahfil katına müsaade etmemesi düşünüldüğünde yine bir niş yapısının olması ve diğer pencerelerin üst kotuna tam denk gelmesi mevcut pencerenin kapatılarak sonradan yukarıda yeniden açıldığını düşündürmektedir. Özgün yapının sonradan kaldırılan doğu cephesi hakkında net bir bilgiye erişilememiştir. Günümüzde bu cephenin bitişik nizam oluşu o dönemde de bitişik olma ihtimalini düşündürmüştür. Yapının büyütüldüğü döneme ait harita arşiv kaydı araştırılmış ancak Ankara'nın ilk yerleşim haritasının 1924 yılına ait olduğu anlaşılmıştır. Bu haritada ise yapının mevcut halini yansıttığı ve bitişik

nizam yapıldığı anlaşılmaktadır. Yapının büyütüldükten sonra yapılan doğu cephesindeki pencerenin yukarı yapılması ve bu pencerelerin yarısının bitişik nizamdaki yapının çatı arasına bakması o dönemde tek katlı bir bitişik yapının olduğu fikrini oluşturmuştur. Ayrıca bu üç pencerenin özgün kısmın batı cephesindeki üç pencereyle sayıca ve genişlikçe benzer olması mescidin ilk halindeki doğu cephesinde de aynı sayıda yapıldığı fikrini oluştursa da kesin bir neticeye varılamamıştır.

Şekil 24. Yapıya ait plan ve kuzey cephesi restitüsyon denemesi (İlgili yazar çizimleri)

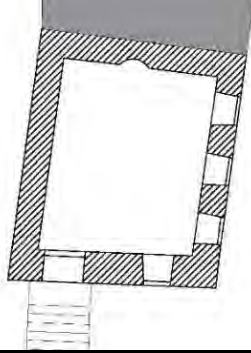
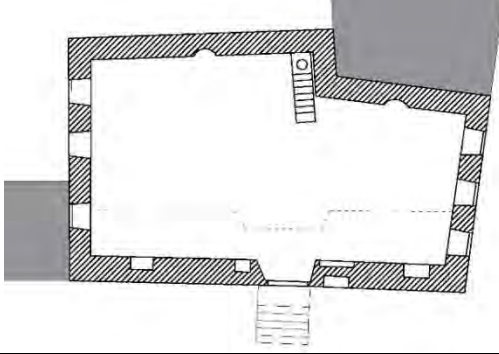
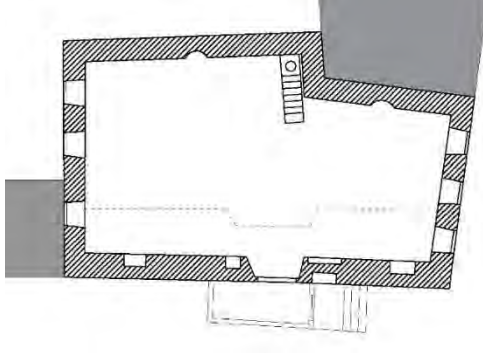
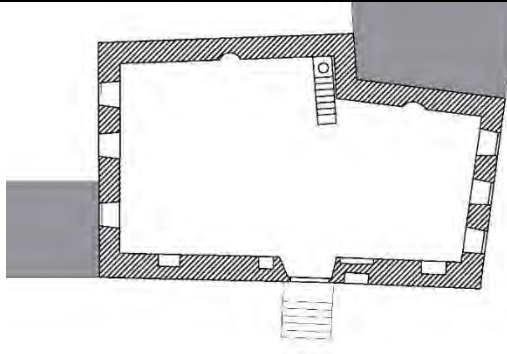
4. Değerlendirme ve Sonuç

Gerek şehrin mahalli üslubu gerekse de kullanılan malzeme ve yapım tekniği düşünüldüğünde Ankara mescitlerinin tipik özelliğinin gözlemlendiği Hacı Arap Cami iki mihrabı ile diğer yapılardan farklılık göstermekte ve bu özelliği ile mimarlık tarihi açısından araştırılması önem teşkil etmektedir. Yapıya ait restitüsyon malzemelerinden içerisinde arşiv ve modern araştırmalarında yer aldığı görsel ve yazılı kaynaklar taranmış, restitüsyon dayanaklarından olan dönemsel kalıplar, yerel/bölgesel kalıplar, yapı izleri, fonksiyonel zorunluluklar gibi başlıkları üzerinden restitüsyon malzemeleri analiz edilmiştir. Nitekim iki mihrabının bulunmasıyla fonksiyonel zorunluluklardan dini ritüele ters düşen yapının imam hattı da dikkate alındığında daha sonradan büyütüldüğü anlaşılmaktadır. Doğu bölümünün mihrabı batı bölümünde yer alan mihraptan önde bulunması imam hattı düşünüldüğünde özgün yapının batı bölümü olduğu, ticari olarak yoğun bir bölgede bulunan yapının işlevsel olarak kapasitesinin yetersiz kaldığı ve bu nedenle büyütülmek istendiği batı yönde yer alan Koyunpazarı sokak ile kuzey yönde yer alan Asker sokağına doğru büyütülmesinin mümkün olmadığı bu nedenle doğuya doğru büyütüldüğü daha fazla kapasite için imam hattının aşıldığı ve yeni bir mihrap eklenerek eski mihrabının işlevini kaybettiği düşünülmektedir. Ayrıca bu durum batı bölümünün ek yapılıırken kaldırıldığı düşünülen doğu duvarının kuzey-güney akslarında yer alan çatlaklar düşüncüyü ispatlar niteliktedir.

Bütün bu saptama ve değerlendirmeleri dikkate alarak özetlemek gerekirse yapı 14.yy sonlarında çarşı esnaflarından Ahi Hacı Arap tarafından ya da Ahi Hacı Arap adına mescid olarak yaptırılmıştır. 1817 yılına kadar mescid olarak anılan yapı 19.02.1858 tarihinde Ali Rıza Paşa tarafından vaiz kürsüsü konularak camiye çevrilmiştir. Yine 21.10.1858 tarihinde kayıtlarda ağır hasarlı olduğu nedeniyle tadilat gördüğü ifade edilse de yapının camiye çevrildikten sonra yetersiz olduğu ve bu tarihte müdahale edilerek doğu duvarının kaldırılarak bu yöne doğru büyütüldüğü büyütülme esnasında mevcut yapıda imam hattı geçildiği için ikinci bir mihrap eklendiği kuvvetle muhtemel olarak

düşünülmektedir. Ayrıca yapı VGM kayıtlarına göre 1968 yılında onarım geçirmiştir. Ardından Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından 2008 yılında restore edilmiştir. Bu dönemde yer alan kadınlar mahfili ve giriş mekanına eklenen ön alan kaldırılarak yeni basamaklar yapılmış olan yapı günümüzde cami olarak işlevini sürdürmektedir (Tablo 1). Ayrıca çalışmanın yürütüldüğü dönemde yapının hasarlı olan doğu ve güney cephelerinde önceki bölümlerde bahsedildiği üzere koruma kurulu tarafından onaylanan proje doğrultusunda onarım çalışmaları yapılmıştır.

Tablo 1. Restitüsyon dönemleri (İlgili yazar çizimleri)

	1. DÖNEM 14. yy sonu-1858
	2. DÖNEM 1858-1968
	3. DÖNEM 1968-2008
	4. DÖNEM 2008 ve SONRASI

Kaynaklar

- Ceylan, C. ve Aydın, Ö. (2018). 18.- 19. Yüzyıl Ankara Camileri Üzerine Bir Değerlendirme, *Journal of Social Sciences and Humanities*, 2 (2), 1-21.
- Çağatay, N. (1976). Fütüvvetçilikle Ahiliğin Ayrıntıları, *Bellekten*, 159, 423-438.
- Çetin, A. (2019). *Hurufat Defterlerindeki Kayıtlara Göre Ankara İl Merkezindeki Dini Mimari Yapılar*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Dağ M. N. ve İnan, A. S. (2019). *Ankara Vakıf Eserleri*, Ankara: Ankara Kalkınma Ajansı.
- Demiriz, Y. (1976). *Osmanlı Mimarisi'nde Süsleme I Erken Devir (1300-1453)*, Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Erdoğan, E. (2004). *Ankara'nın Bütüncül Tarihi Çerçevesinde Ankara Tahrir Defterleri'nin Analizi*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ersay, A. (2010). *Ankara'daki Dini Yapılarda Mahalli Üslup*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ertem, A. (2011). *2003-2010 Restorasyonlarımız*, Ankara: VGM.
- Eskici, B. (2011). *Ankara Mihrabları*, Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- Eyice, S. (1973). *Ankara'nın Eski Bir Resmi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Galip, M. (1996). *Ankara Mescidler, Camiler, Mezarlıklar, Kitabeler*, Ankara: Altındağ Belediyesi Kültür Yayınları No:1 (Haz. Seyfettin Erşahin ve Hüseyin Çınar).
- Günel, G. Ve Kılıcı, A., (2015). Ankara Şehri 1924 Haritası: Eski Bir Haritada Ankara'yı Tanımak, *Ankara Araştırma Dergisi*, 3 (1), 78-104.
- Karakuş, F. (2020). Ankara Altındağ İlçesi 12- 16. yy Camileri Üzerine Tipoloji ve Değerlendirme Çalışması, *Online Sanat ve Tasarım Dergisi*, 8(1), 20-40.
- Kaya, M. (2000). *439 Numaralı Muhasebe-İ Vilayet-İ Anadolu Defterindeki (937-1530) Ankara Livası Bölümünün Transkripsiyon ve Değerlendirmesi*, Master Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kırpık, G., Erdoğan, A., Akyol, H., Kılıcı, A. ve Çam, M. (2015). *Şehri Kadim Ankara*, Cilt 1, Ankara: ABB Basın Yayın ve Halkla İlişkiler Dairesi Başkanlığı.
- Konyalı, İ. H. (1978). *Ankara Camileri*, Ankara: Kültür Matbaacılık.
- Öney, G. (1971). *Ankara'da Türk Devri Dini ve Sosyal Yapıları*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Özaydın, A. (1991). Ankara, *İslam Ansiklopedisi 1. cilt*, 201-219, İstanbul: TDV.

Tezcan, N. (2011). *Evliyâ Çelebi: Doğumunun 400. Yılında*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Ergut, E. A., Görkay, K., İmamoğlu B., Kadioğlu, M., Madran, E., ve Özgönül, N. (2011). *Ankara/Altındağ Tarihi Kent Merkezi Mimarlık Rehberi*. Ankara: TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi.

URL-1. <http://www.gazeteilksayfa.com/kesikbas-turbesinde-hangi-zat-yatiyor-41715h.htm> (Erişim Tarihi: 17.06.2021 16:15).

URL-2. <https://kuran.diyamet.gov.tr/tefsir/Saf-suresi/5173/10-14-ayet-tefsiri> (Erişim Tarihi: 17.06.2021 17:13).

URL-3. <https://www.bursa.com.tr/tr/mekan/iznik-sari-saltuk-turbesi-575/> (Erişim Tarihi: 17.06.2021 16:23).

URL-4. <https://www.instagram.com/ankarafili/> (Erişim: 25.04.2021 12:07).

VGM (1983). *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, Ankara: VGM Yayınları.

Yüksel, A. E. (2016) Ankara Cami ve Mescitlerinde "Ankara Üslubu", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 2(1), 154-177.

Geleneksel Evlerde Sabit Donatılar: Mehmet Şehirli Evi

Mukaddes ATAMAN,¹ Zeynep Nilsun KONAKOĞLU¹

Öz

Geleneksel evler; geçmişi en iyi şekilde yansıtır, yapıldığı dönemin kültürü, gelenek-göreneği, yaşam modeli ve mimarisi hakkında bilgi veren ve geçmişin izlerini taşıyan en önemli miraslardır. Bu evlerde; plan tipolojileri, cephe özellikleri ve malzemelerin yanı sıra, iç mekân donatı düzeni de kendine has özellikler barındırmaktadır. Geleneksel evlerin iç mekânlarında kullanılan donatılar; gömme dolaplar, döner dolaplar, sedirler, ocaklar yapıldıkları dönemin önemli yansımalarıdır. Söz konusu evlerde bu türden sabit donatıların sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. Bu çalışmada; gelenekselde kırsal yaşamdan kent yaşamına geçişteki ev mimarisini yansıtan, Doğu Karadeniz Bölgesi Rize ili kent merkezinde yer alan geleneksel ev ölçeğindeki Mehmet Şehirli Evi ele alınmakta ve iç mekân düzenindeki sabit donatılarının tespiti yapılmaktadır. Ev; eğime paralel kuzey yönünde iki, eğime bakan güney yönde ise üç katlıdır. Geleneksel evlerdeki 'salonlu plan' tipolojisinin farklı bir örneği olarak değerlendirilmektedir. İç mekân düzeninde geleneksel kırsal evlerde olduğu gibi sabit donatılar barındırmaktadır. Mehmet Şehirli Evi; Trabzon Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu tarafından onaylanmış rölöve, restitüsyon ve restorasyon projeleri doğrultusunda 2018 tarihinde taşıma yöntemiyle yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Geleneksel ev, kırsal ev, kentsel ev, sabit donatı, salonlu plan

Sampling Fixed Equipments by Plan Typology in Traditional Houses: Mehmet Şehirli House

Abstract

Traditional houses; it is the most important heritage that reflects the past in the best way, gives information about the culture, tradition-custom, life model and architecture of the period in which it was built, and carries the traces of the past. In these houses; in addition to the plan typologies, facade features and materials, the interior reinforcement layout also has its own characteristics. The equipment used in the interiors of traditional houses; Built-in cabinets, revolving cabinets, ottomans and stoves are important reflections of the period in which they were built. It is seen that this type of fixed equipment is frequently used in the houses in question. House, reflecting the traditional house architecture in the transition from rural life to urban life, is discussed and the fixed equipment in the interior layout is determined. House; it has two floors in the north direction parallel to the slope and three floors in the south direction facing the slope. It is considered as a different example of the 'hall plan' typology in traditional houses. It includes fixed equipment in its interior layout, as in traditional rural houses. House; it was carried out in 2018 in line with the survey, restitution and restoration projects approved by the Trabzon Cultural Heritage Preservation Board.

Keywords: Traditional house, rural house, urban house, fixed equipment, living plan

¹ Avrasya Üniversitesi, Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi, İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı Bölümü, Trabzon, Türkiye
Bu makale Dr. Öğretim Üyesi Mukaddes Ataman tarafından restorasyonu yapılan Mehmet Şehirli Evi esas alınarak türetilmiştir. Konu, yeni bulgu ve bilgilerle, buna bağlı olarak da yeni değerlendirmeler geliştirilmiş, zenginleştirilmiştir. 02.06.1989 tarih 335 sayı numarası ile tescil edilmiş olan Mehmet Şehirli Evi'ne ilişkin tüm projeler Mukaddes Ataman tarafından çizilmiş ve Trabzon Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından; 29.05.2013 tarih 1219 sayı numarası ile onaylanmıştır.

İlgili Yazar/Corresponding author: mukaddes.ataman@avrasya.edu.tr

Gönderim Tarihi / Received Date: 11.12.2021

Kabul Tarihi / Accepted Date: 22.03.2022

1. Giriş

Geleneksel evlerin; geleneksel yaşam düzeninde halkın gelenek-görenek, kültür ve tecrübelerinin en iyi göstergesi olup, mimari birikimlerin sonucunda oluştuğu anlaşılmaktadır. Geleneksel evler; geleneksel kullanım biçimlerini, kullanıcılarını, geleneksel malzemeleri ve yapım yöntemlerini içinde barındıran geleneksel yapı olarak tanımlanmaktadır. Bu terimde; kırsal ve kentsel ayırım yapılmadığı, yapım yöntemleri aynı olmakla birlikte, yapım sistemlerine etken farklılıklarının söz konusu olduğu ve ayırımın yapılması gerektiği vurgulanmaktadır (Sümerkan, 1990, s. 8). Bu nedenle; kırsal ve kentsel bölgelerin fiziksel koşullarına ve yaşam biçimine göre farklı ve ortak özellikler barındıran evlerde plan tipolojileri ve birçok işleve cevap verebilen oda kavramında; barındırdıkları sabit donatılar da önem arz etmektedir. Her iki tipolojide de mekânla bütünlük sağlayacak şekilde düşünülen bu sabit donatıların oda içerisindeki konumları, işlevsel esnekliği sağlamada önemli bir etkidir. Geleneksel evlerin her birinde odalarda; oturma, yatma, yeme-içme gibi pek çok işlevin bir arada gerçekleşmesini sağlayan sedirler ve depolama-ıslak hacim işlevini yerine getiren gömme dolaplar ve aşhane dolapları mevcuttur. Tüm bu sabit donatılarla mekânlar çok çeşitli işlevlere hizmet edebilmektedir.

Doğu Karadeniz Bölgesi'nde geleneksel yaşam biçimini barındıran ev tipolojisi; değişen yaşam koşulları ile geleneksel yaşamdan kopmadan kent yaşamına geçişle hem geleneksel hayatın hem de kent yaşamının gerektirdiği özellikleri bir arada sentezleyen plan tipolojileri ve donatı düzenleri geliştirmiştir. Bu tipolojiyi örnekleyen; sabit donatıları ile günümüze kadar gelebilen çok az sayıda ev örneği bulunmaktadır. Trabzon Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu tarafından tescil edilmiş olan "Rize Mehmet Şehirli Evi" bu anlamda çalışma kapsamında ele alınmıştır. Mehmet Şehirli Evi üzerinden plan tipolojisi ile birlikte sabit donatı elemanlarının tespiti ve analizi amaçlanmaktadır. Bu kapsamda; evin planları üzerinden konumları belirlenen sabit donatılar tanıtılmaktadır.

2. Materyal ve Yöntem

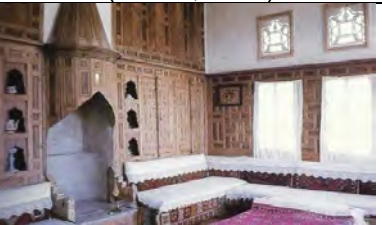
Çalışma iki aşamada gerçekleştirilmektedir. İlk aşamada; Doğu Karadeniz Bölgesi kırsal evlerin plan tipolojileri üzerinden, Rize ili merkezinde yer alan ve geleneksel ev olarak nitelendirilen Mehmet Şehirli Evi'nin mimari özellikleri ile tanıtımı yapılmıştır.

İkinci aşamada ise; Mehmet Şehirli Evi'nin sabit donatılarının tespiti ve irdelemesi yapılmıştır.

3. Geleneksel Türk Evi'nde Sabit İç Mekân Donatıları

Geleneksel Türk evinin odalarında bulunan iç mekân donatıları, mekâna bağlı ya da mekân parçasıyla birlikte biçimlenmiş olan sabit mobilyaları kapsamaktadır (Arat, 2012, s.126). Sabit donatılar hareketli donatılara nadiren işlevsel çeşitliliği sağlayarak birçok fonksiyona aynı anda cevap verebilmektedir. Bu donatılar mekâna ait ihtiyaç duyulacak eşyaların, sabit ahşap mobilya ile yapılan kapağı olan ya da olmayan bağımsız niş veya rafların yanında dolap, yüklük ve hücre gibi elemanlardır. Yüklük, dolap, raf ve hücreler çeşitli fonksiyona ait görev üstlenmenin yanında kullanılan eşyanın hareketine dayalı kullanılmaktadır (Küçükerman, 1988; Arat, 2012, s.130). Çizelge 1'de Geleneksel Türk Evi sabit donatılarından olan ocak, dolap-yüklük, sedir, seki ve raf/sergen görsellerine ve tanımlamalarına yer verilmektedir.

Çizelge 1: Sabit donatılar

Sabit Donatılar			
Sabit Donatılar	Ocak-Ocaklık	(URL-1, 2021) (Gür ve Batur, 2005, s.107)	Geleneksel Türk evlerinde ocaklar genellikle özel bir yerde konumlanmıştır. Geleneksel Türk evindeki odaların kuruluşunda, diğer yapı öğelerin tersine, mekân içinde tek çıkıntı yapan öge ocak donatısıdır (Küçükerman ve Güner, 1995; Arat, 2011, s. 52). Yörelere göre farklılık gösteren ocaklar; külahlı, oymalı, çiçekli, bazen de duvarın içinde bir niş şeklinde olabilmektedir. Doğu Karadeniz Bölgesi'nde ise; aşhane mekânında yer aldığı gibi, aşhaneye açılan nişler şeklinde de tipolojiler görülmektedir.
	Dolap-Yüklük	(URL-2, 2021)	Türk evinde, odaların oluşumunu etkileyen en önemli öğelerden birisi kapalı ve açık alanları olan eşyaların depolanması ve korunmasına yardımcı olan dolap ve yüklüklere (Küçükerman, 1988, s.165). Odaların bir veya iki duvar yüzeyinde bulunan yüklük ve dolaplar depolamanın yanı sıra bir bölümü ile gusülhane olarak hizmet vermektedir.
	Sedir	(URL-3, 2021)	Genellikle 75 cm eninde ve 35 cm yüksekliğinde olan sedirler; odalarda ve sofalarda pencere önünde konumlandırılan, arkalıksız, üstü minderli ve yastıklı olabilen, oturmaya veya yatmaya yarayan sabit oturma elemanlarıdır (Eldem, 1987; Küçükerman, 1988, s.148).
	Seki	(URL-4, 2021)	Odanın zemin mekanının bir kısmının yükseltilerek oluşturulan oturma birimine seki denir (Küçükerman, 1988, s. 145).
	Raf-Sergen	(URL-5, 2021)	Pencere ve kapıların bittiği noktadan başlayarak tavana belirli bir mesafede bırakılan erişilmesi mümkün, eşya konulmasına hizmet eden odayı da çepeçevre dolaşan bir raf niteliğindedir (Arat, 2011, s. 52).

4. Mehmet Şehirli Evi

Rize ili merkezde yer alan “Mehmet Şehirli Evi” Doğu Karadeniz Bölgesi geleneksel sivil mimari örneklerinden biridir. Yapıda bulunan mermer kitabeye göre; hicri 1221, miladi 1806 yılında yapıldığı yazmaktadır. Ancak yapım tekniği irdelendiğinde bu kitabedeki tarihin sonraki dönemlerdeki onarımları ifade ettiği düşünülmektedir. Sözlü kaynaklardan evin 150-200 yıllık olduğu bilgisine ulaşılmıştır (Şehirli, 1946).

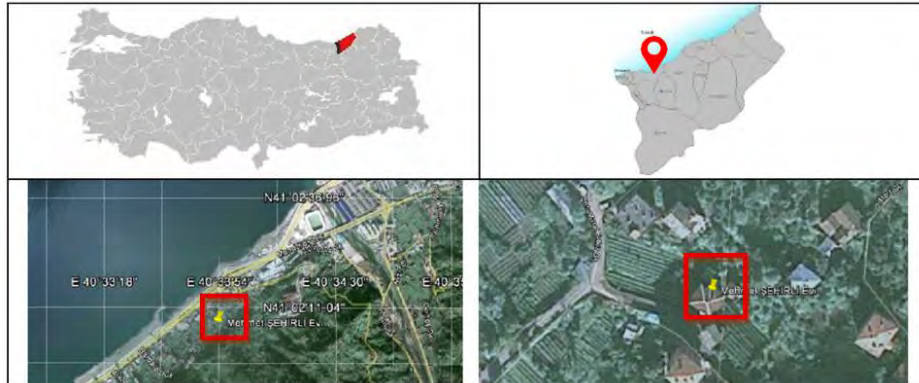
Fotoğraf 1: Mehmet Şehirli Evi görselleri (M. Ataman)

Fotoğraf 2: Mehmet Şehirli Evi kitabesi (M. Ataman)

4.1. Konumu

Mehmet Şehirli Evi; bölgede yer alan geleneksel ev tipolojilerinde olduğu gibi; araziye göre konumlanmıştır. Özgününde Rize ili merkez İslampaşa Mahallesi Murat Fakir Sokak'ta, 932 ada, 1 parselde yer almaktadır (Şekil 1). Ev işlevinde kullanılan yapı; Güneysu çevre yolu yapımında yol güzergâhında kaldığı için restorasyon sonrasında - taşıma yöntemiyle- aynı işlevinde aynı parselin diğer ucunda yeni yerine konumlandırılmıştır.

Şekil 1: Mehmet Şehirli Evi konumu (Google Earth; Erişim: 04.01.2020)

4.2. Yapı Malzemesi ve Tekniği

Mehmet Şehirli evi; üç katlı güneydoğu cephesinde, taş söveli tek pencere açıklığının dışında, sağır ve tamamen kaba yonu sıralı moloz taş iken; kuzeybatı cephesi ise kesme taş söveli kaba yonu sıralı moloz taş üzerine, ahşap konstrüksiyonlu muska dolgu duvarların sıvanmasıyla oluşturulmuştur.

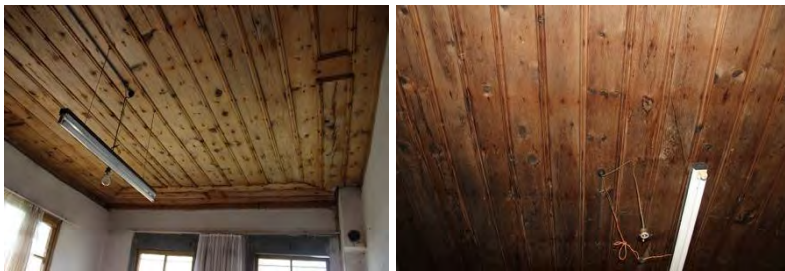

Fotoğraf 3: Güneydoğu, kuzeybatı ve kuzeydoğu cephelerindeki yapım teknikleri (M. Ataman)

İç mekân düzeninde ise; toprak döşemeli bodrum kat dışında, zemin ve birinci kat döşeme ve tavanları ahşap malzemeden imal edilmiştir. Tavanlar odaların özelliklerine göre farklılıklar göstermektedir. Alt katta aşhane ile aynı sistemde olan ahşap hatılların görüldüğü şekilde iken, diğer bir odalarda binili ahşap tavan olarak yapılmıştır.

Fotoğraf 4: Ahşap hatıllı ve binili tavan (M. Ataman)

Fotoğraf 5: Tek sıralı çıtalı ahşap tavan (M. Ataman)

Üst kat oda ve sofa tavanları ise; alt kata göre daha özellikli olmak üzere ahşap tek yönlü çıtalı tavan şeklindedir. Hem alt hem de üst kata tavanlarında koltuk altı silmesi bulunmaktadır.

Aşhane ve bodrum kat döşemesi hariç tüm mekânların döşemeleri de ahşaptandır. Yalnızca özgün kalabilen üst kat pencereleri ahşap giyotin pencere düzenindedir. Ayrıca; odalarda pencere altlarından geçen ahşap hatıllar kat yüksekliğini dengelemek amacıyla yapılmış estetik birer geleneksel öğedir.

Fotoğraf 6: Ahşap döşeme, ahşap giyotin pencere ve alt hiza ahşap hatıllar (M. Ataman)

İç mekân kapıları, ahşap tek ya da çift kanatlı olarak değişmektedir. Klasik düz göbekli olan kapılar ahşap yığma duvar dokusunda dikmelerle tavana kadar belirginleştirilmiştir. Üst katta sofaya açılan oda kapıları taç bölümlerindeki süslemelerle alt kat oda kapılarından farklılaşmaktadır. Kapı eşiklerinde temizlik amacıyla oluşturulan detay dönem ustalarının özel detaylandırmalardaki hassasiyetini göstermektedir.

Fotoğraf 7: Tek-çift kanatlı zemin kat oda kapıları ve sofaya açılan üst kat oda kapıları (M. Ataman)

Fotoğraf 8: Kapı eşiklerindeki temizlik için yapılan detay (M. Ataman)

Alt ve üst kat arasındaki bağlantıyı sağlayan merdiven, ahşap malzemeden dönerli olarak imal edilmiştir.

Fotoğraf 9: Ahşap dönerli merdiven (M. Ataman)

Zemin kat ve birinci kat odalarında farklı düzende ahşap dolap ve yüklükler bulunmaktadır. Abdestlik olarak yüklük bölümünün içi, su yalıtımı amacıyla kurşunla kaplanmıştır.

Fotoğraf 10: Zemin ve birinci kat oda yüklükleri (M. Ataman)

Yapının üzeri oturtma çatı tipinde olup sonraki dönemde sac malzeme ile kaplanmıştır.

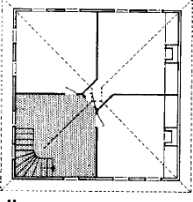
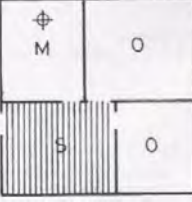

Fotoğraf 11: Ahşap oturtma çatı düzeni (M. Ataman)

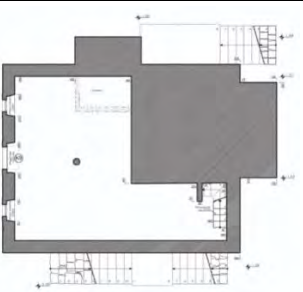
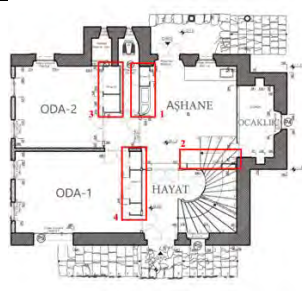
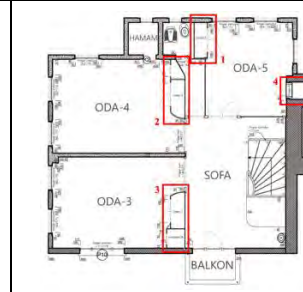
4.3. Plan ve Cephe Özellikleri

Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki geleneksel ev plan tipleri; aşhanalı (dış sofalı) tip, salonlu tip, geçiş hayatı aşhaneye paralel tip, geçiş hayatı aşhaneye dik tip, hayatlı tip, iç sofalı tip şeklinde sıralanmaktadır (Sümerkan, 1991, s. 180). Mehmet Şehirli Evi; Özgüner (1970, s. 60) ve Sümerkan'ın (1990, s. 80-81) tipolojilemesine göre salonlu tip grubunda yer almaktadır.

Çizelge 2: Mehmet Şehirli Evi plan analizi

Plan Tipolojisi	Salonlu Tip		
		(Özgüner, 1970)	(Sümerkan, 1990; Sümerkan 1991)

Çizelge 3: Mehmet Şehirli Evi kat planları (M. Ataman Arşivi)²

Kat Planları	Bodrum Kat Planı	Zemin Kat Planı	Birinci Kat Planı

² Mehmet Şehirli Evi kullanıcılarından alınan bilgiler doğrultusunda mekan isimleri yazılmıştır. Plan kurgusundaki yerleri ve işlevsel açıdan Özgüner ve Sümerkan'daki mekanlarla aynı özellikleri barındırmakta, yalnızca mekân isimlerinde farklılık göstermektedir.

Mehmet Şehirli Evi; Özgüner (1970) ve Sümerkan'ın (1990) tipolojilemesine göre salonlu tip grubunda yer almaktadır. Özgüner ve Sümerkan; salonlu tipi Giresun kırsalda bir ev üzerinden örneklemiştir. Burada bodrum ve zemin kattan oluşan bir planlama söz konusudur. Mehmet Şehirli Evi'nde ayrıca birinci kat bulunmaktadır. Zeminde dört oda bulunmaktadır. Yapının iki ayrı girişini barındıran hayat ve aşhane mekanları bu katta yer almaktadır. Hayat mekanındaki merdivenden ahır (bodrum) katına ve üst kata ulaşım sağlanmaktadır. Manzaraya bakan yönde ise aşhane mekanından geçilen diğer iki oda bulunmaktadır. Mehmet Şehirli Evi'nde hayat mekanı olarak adlandırılan birimin ise; geleneksel tipolojideki kullanımında oturma işlevine cevap veren salon mekanının bu işlevini kaybettiği, hem ahır katına hem de birinci kata bağlantıyı sağlayan geçiş mekanına dönüştüğü görülmektedir. Mehmet Şehirli Evi'nde yatak odalarının bulunduğu birinci kat planına bakıldığında ise; salonlu tiplerle daha çok eşleştiği anlaşılmaktadır. Kent içinde yer alması bakımından kırsalda yer alan geleneksel evler arasında bir geçiş örneği olduğu söylenebilir.

Fotoğraf 12: Bodrum kat iç mekân görünüşü (M. Ataman)

Fotoğraf 13: Zemin kat iç mekân aşhane ve oda görünüşleri (M. Ataman)

Fotoğraf 14: Birinci kat iç mekân oda görünüşleri (M. Ataman)

Üç katlı güneydoğu cephesinde, kaba yonu sıralı moloz duvar üzerinde taş söveli tek pencere açıklığı bulunmaktadır. Kuzeybatı cephesinde ise tamamen simetrik düzende bodrum kat giriş kapısının sağında solunda birer adet taş söveli pencere ve sıvalı olan zemin-birinci katta ise dörder adet pencere açıklığı bulunmaktadır.

Çizelge 4: Mehmet Şehirli Evi cephe çizim ve görselleri (M.Ataman Arşivi)

Cepheler	Kuzeydoğu Cehesi	Kuzeybatı Cehesi	Güneydoğu Cehesi	Güneybatı Cehesi

Zemin kattaki pencereler sonradan ilave edilmiş pvc pencereler, üst kattakiler ise özgün ahşap giyotin pencereler şeklindedir. Sıvanmamış kuzeydoğu cephesinden ise üst katın ahşap konstrüksiyonlu muska dolgulu duvar sisteminde olduğu görülmektedir. Tamamen sıvalı olan güneybatı cephesine ise sonradan bir balkon ilave edildiği anlaşılmaktadır. Yapının zemin katına hem kuzeydoğu hem de güneybatı cephesinden iki ayrı giriş bulunmaktadır. Özgünlüğü korunmuş olan kuzeydoğu cephesinde; çıkmayı taşıyan oldukça sade taş sütunlar bulunmaktadır.

Fotoğraf 15: Taş sütunlar ve başlık detayı (M. Ataman)

Kaba yonu sıralı taş duvarlarda kullanılan demir hatıllar yapılan detay yapıya özgü ve duvarın sağlamlığı artırılmakta kullanılan bir sistem olarak karşımıza çıkmaktadır.

Fotoğraf 16: Taş duvarlardaki demir hatıllar (M. Ataman)

Dış cephede bölgenin iklim koşullarının etkin kıldığı geniş saçaklar (80 cm) karakteristik cephe özelliğini yansıtmaktadır. Üst katlarda yapılan ahşap konstrüksiyonlu muska dolgulu duvarlar, köşe ahşap dikmeler, üzerlerindeki payeler, ahşap yatay bantlar, ahşap pencere söve-denizlik-taç detayları bu kapsamda gelenekseli yansıtmaktadır.

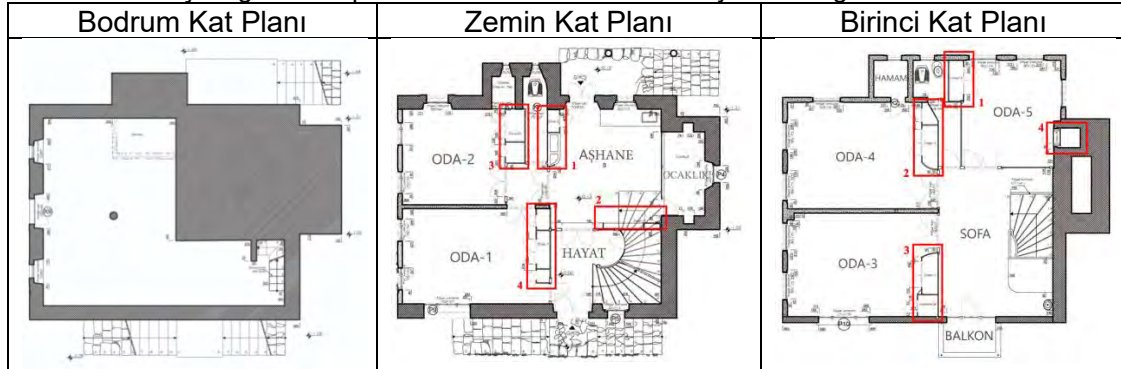
Fotoğraf 17: Cephelerdeki süsleme detayları (M. Ataman)

4.4. Mehmet Şehirli Evi Sabit İç Mekân Donatıları

Çalışmanın bu kısmında Doğu Karadeniz Bölgesi Rize ilinde yer alan ve yukarıda plan analizi yapılan Mehmet Şehirli Evi'nin iç mekândaki sabit donatılarına ilişkin tespitler yapılmıştır.

Mehmet Şehirli Evi'nde; bodrum kat hariç, zemin ve birinci katta erzak dolapları, yüklükler ve gizli bölme dolabı mevcuttur. Çizelge 5'te kat planları üzerinden sabit donatıların yerleri gösterilmektedir.

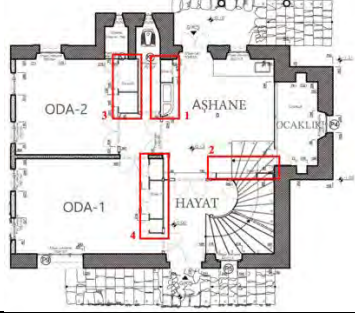
Çizelge 5: Kat planları üzerinden sabit donatı yerlerinin gösterimi

Bodrum katta sabit donatı mevcut değildir. Zemin kat ve birinci katta toplam 8 adet sabit donatı bulunmaktadır. Zemin katta özgününde mekân parçası olarak şekillenmiş olan ocaklığın, zemindeki izleri yok olarak günümüze ulaşmıştır.

Çizelge 6'da Mehmet Şehirli Evi zemin kat sabit donatılarının plan üzerindeki konumları, görselleri ve açıklamaları yer almaktadır.

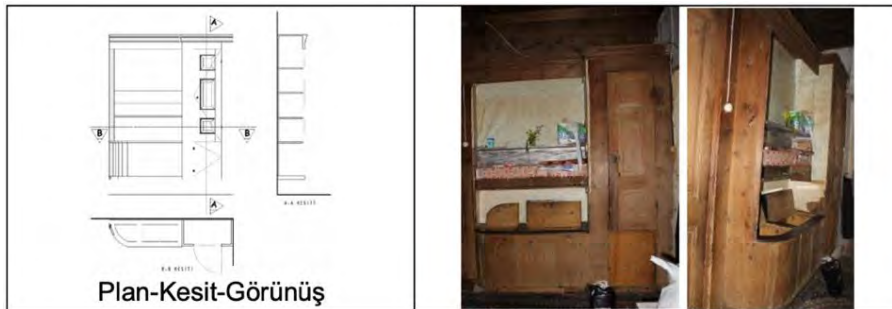
Çizelge 6: Mehmet Şehirli Evi zemin kat sabit donatıları

Zemin Kat Planı		Zemin kat; hayat, aşhane, ocaklık ve iki oda mekânından oluşmaktadır. Ocaklık; duvar yan duvar yüzeylerindeki nişleri ve bacasıyla günümüze ulaşmış olup, muhdes bir bölmeyle kapatılmış ve zeminde ateş yakılan kısmı yok edilmiştir. Bu mekânlardaki sabit donatılar; aşhanedeki 1-2 nolu erzak dolapları, odalardaki 3-4 nolu yüklükler olarak tespit edilmiştir.

Fotoğraf 17: Ocaklık bölümü

Aşhane mekânında yer alan özel erzak-saklama dolapları bölgedeki geleneksel evlerde olan geleneksel donatı ve işlevleri barındırmaktadır. 1 nolu erzak dolabı 203 cm genişlik, 237 cm yükseklik ve 43 cm derinliğe sahiptir. Kapalı ve açık bölmelerden oluşan dolaba ön görünüşten bakıldığında sol tarafında raflar bulunmaktadır. Rafların alt hizasında bulunan bölüme derinlik farkı yapılarak un, ekme, kaşık vs. konulabilmesi için üstten kapaklı iki adet bölme oluşturulmuştur. Dolabın sağ tarafında biri büyük biri küçük olmak üzere iki adet dikey bölüm kapağı bulunmaktadır. Taç kısmı iç-dış bükey profil sıraları ile hareketlendirilmiştir (Şekil 2).

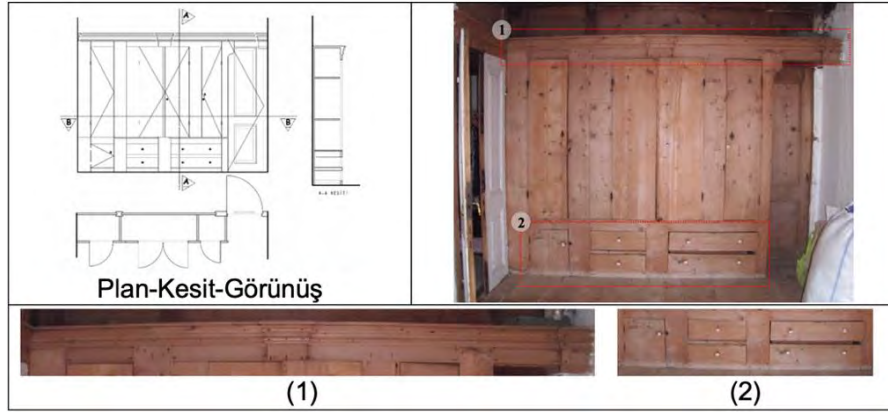
Şekil 2: 1 nolu erzak dolabı

2 nolu erzak dolabı 38 cm genişlik, 90 cm yükseklik ve 24 cm derinliğe sahiptir. Duvara montelenmiş dikey dolabın kapağı camlı olup içinde raflar bulunmaktadır. Dolabın devamında açık raflar mevcuttur (Şekil 3).

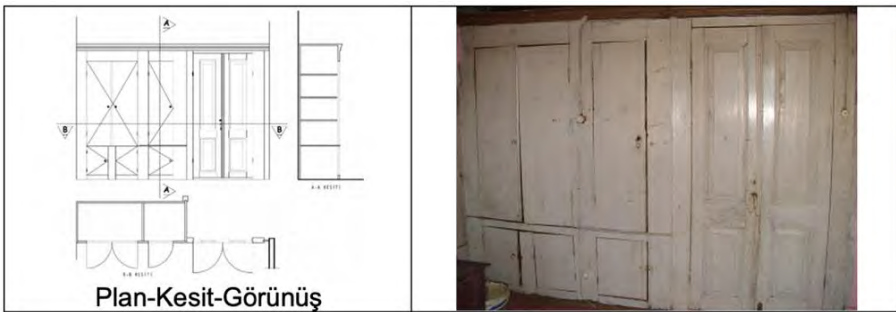
Şekil 3: 2 nolu erzak dolabı

Odada bulunan eşyaların depolanması amacıyla yapılmış olan 3 nolu oda yüklüğü; 264 cm genişlik, 244 cm yükseklik ve 46 cm derinliğe sahiptir. Dolabın 4 adet büyük, 1 adet de küçük dikey bölüm kapağı bulunmaktadır. Sol alt kısımda yer alan dikey kapak hizasında ikisi küçük ikisi büyük olmak üzere toplamda 4 adet çekmecesi mevcuttur. Taç kısmı iç-dış bükey profil sıraları ile hareketlendirilmiştir (Şekil 4).

Şekil 4: 3 nolu oda yüklüğü

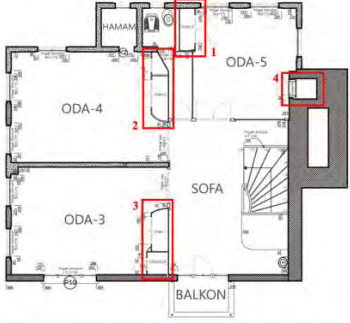
4 nolu oda yüklüğü; 194 cm genişlik, 237 cm yükseklik ve 73 cm derinliğe sahiptir. Mekâna giriş kapısı dolabın devamı niteliğindedir. Dolabın üst kısmında 3 adet büyük, alt kısmında ise 3 adet küçük bölme kapağı bulunmaktadır (Şekil 5).

Şekil 5: 4 nolu yüklük

Çizelge 7'de Mehmet Şehirli Evi birinci kat sabit donatılarının plan üzerindeki konumları, görselleri ve açıklamaları yer almaktadır.

Çizelge 7: Mehmet Şehirli Evi birinci kat sabit donatıları

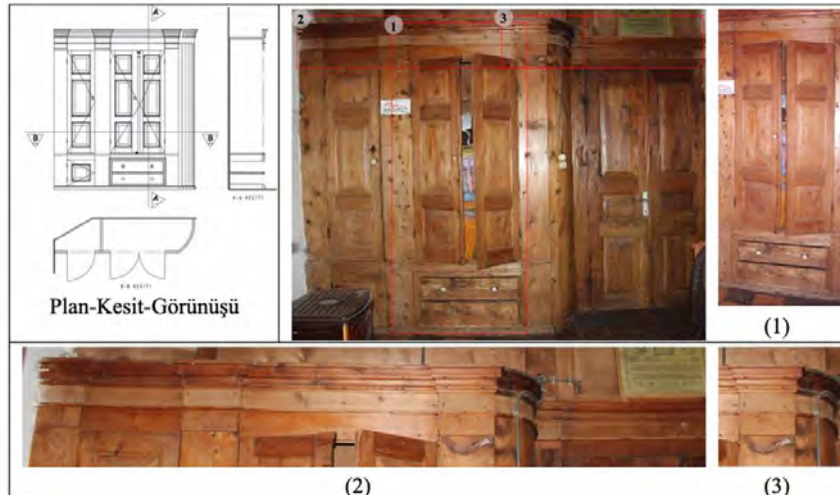
Birinci Kat Planı		Birinci kat; sofa, üç oda, hamam, helâ ve balkon mekânlarından oluşmaktadır. Mekânlardaki sabit donatılar olarak üç adet yüklük ve (gizli) bir saklama dolabı tespit edilmiştir.

1 nolu yüklük; duvar yüzeyinde gömülü olup; 144 cm genişlik, 274 cm yükseklik ve 43 cm derinliğe sahiptir. Dolabın iki adet dikey bölüm kapağı ve alt hizada iki adet çekmecesini bulunmaktadır. Zemin kat dolaplarından farklı olarak, taç kısmında içbükey-dışbükey profil ve şerit baklava desenli süslemeleri mevcuttur (Şekil 6).

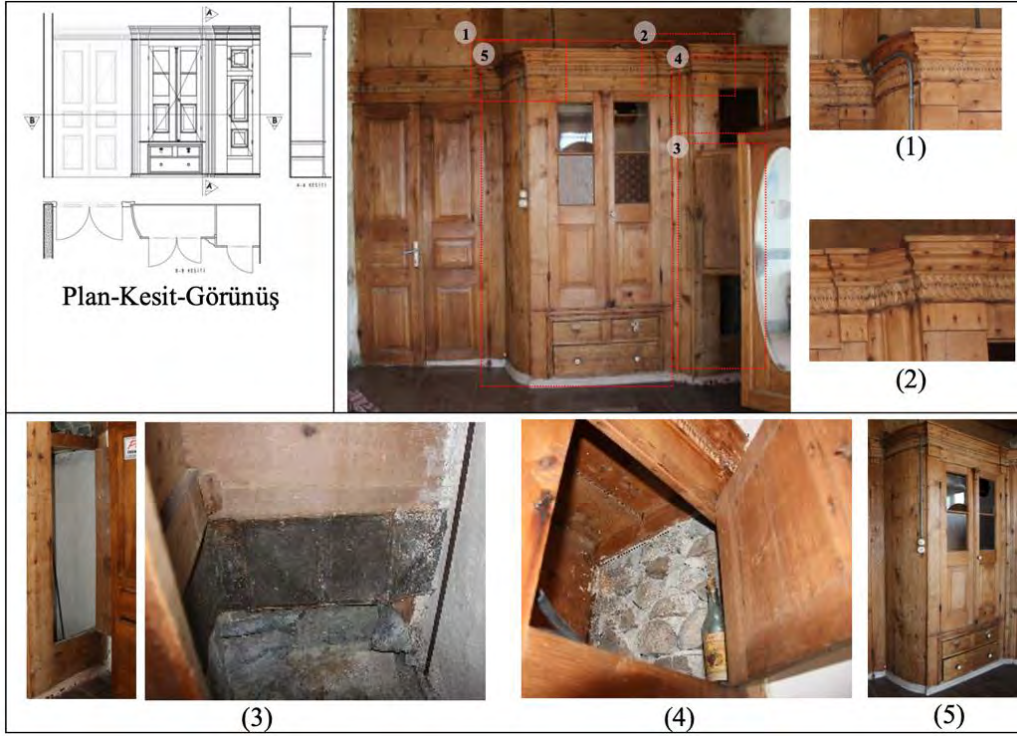
Şekil 6: 1 nolu yüklük

Yalnızca içbükey-dışbükey profil sırasından oluşan taç süslemeleri bulunan 2 nolu yüklük; 235 cm genişlik ve 268 cm yüksekliğe sahiptir. Dolabın bombeli sağ köşesinden başlayan 54 cm genişlik dolabın sol köşesinde 17 cm'e kadar düşmektedir. Dolap üst hizada üç adet büyük, alt hizada bir adet küçük kapak ve iki adet çekmecedendir oluşmaktadır (Şekil 7).

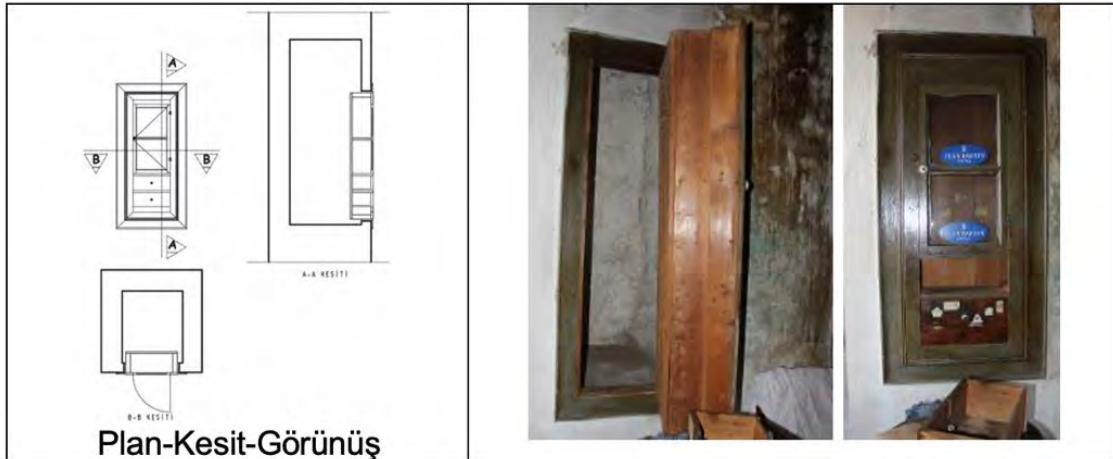
Şekil 7: 2 nolu yüklük

Zemin kat dolaplarına nazaran taç süslemeler ile bütünleştirilerek farklılaştırılan 3 nolu yüklük hem depolama hem de abdestlik işlevine hizmet etmektedir. Yüklük; 223 cm genişlik, 262 cm yükseklik ve 55 cm derinliğe sahiptir. Yüklüğün sağ tarafı boydan tek bir kapakla açılan abdestlik olarak ayrılmış ve içerisi su yalıtımı amacıyla kurşunla kaplanmıştır. Abdestlik bölümünün yer aldığı kısmın derinliği 70 cm'dir. Yüklüğün kapı tarafındaki en genişliği dışbükey yüzey ile hareketlendirilmiştir. Toplamda iki adet bölüm kapağı olan yüklüğün alt hizada iki sıralı üç adet çekmecesini bulunmaktadır. Yüklüğün taç kısmında bulunan içbükey-dışbükey profilli sıra ve şerit baklava desenli süsleme, kapı üzerinde de devam etmektedir (Şekil 8).

Şekil 8: 3 nolu yüklük-abdestlik

4 nolu ahşap dolap 80 cm genişlik, 165 cm yüksekliğinde ve 24 cm. derinliğinde, oda iç mekânından sergi amaçlı kullanılan camekânlı dolap bulunmaktadır. Dolabın arka kısmında ise; derinliği 69 cm. olan özel gizli bölme detayı bulunmaktadır (Şekil 9).

Şekil 9: 4 nolu gizli bölme detayı

5. Değerlendirme ve Sonuç

Geleneksel ev örneklerinden biri olan Mehmet Şehirli Evi; tipolojik olarak Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki Salonlu Tip grubunda yer almaktadır (Sümerkan, 1991, s. 181). Kırsalda yer alan geleneksel ev ile kent içinde yer alan geleneksel ev arasında geçiş özelliklerini barındırması, Geleneksel Türk Evi'nde olduğu gibi benzer özelliklerdeki sabit donatılarıyla birlikte değerli bir örnektir.

Yapılan bu çalışma sonrasında; Mehmet Şehirli Evi'ndeki sabit donatıların, Geleneksel Türk Evi'ndeki kurguya benzer şekilde mekâna bağlı veya mekân parçasıyla birlikte, işlevsel çeşitliliği barındıracak şekilde biçimlendiği anlaşılmaktadır.

Üç kattan oluşan Mehmet Şehirli Evi'nin, bodrum katında sabit donatı mevcut değildir. Zemin kat ve birinci katta toplam 8 adet sabit donatı bulunmaktadır. Zemin kat; hayat, aşhane, iki oda ve ocaklıktan oluşmaktadır. Bu mekânlardaki sabit donatılar; aşhanedeki 1-2 nolu erzak dolapları, odalardaki 3-4 nolu yüklükler olarak tespit edilmiştir. Birinci kat; sofa, üç oda, hamam, helâ ve balkondan oluşmaktadır. Mekânlardaki sabit donatılar olarak biri duvar yüzeyinde gömülü toplamda üç adet yüklük, bir saklama dolabı (gizli) tespit edilmiştir.

Mehmet Şehirli Evi'nde yalnızca zemin katta aşhane mekânının bir parçası şeklinde biçimlenen ocaklık bulunmaktadır. Bunun dışında diğer dolap ve yüklüklerden yalnızca bir tanesi birinci kattaki 1 nolu yüklük ahşap yığma duvar yüzeyinde gömülü olarak diğer tüm dolap ve yüklükler duvar yüzeyinin önünde konumlandırıldığı görülmektedir. Zemin kat odalarındaki yüklüklerin tümünün işlev bakımından daha çok depolama amaçlı kullanıldığı anlaşılmaktadır. Birinci katta ise; yalnızca bir odada rastlanan 3 nolu yüklüğün depolamanın yanı sıra farklı işlevdeki abdestlik bölmesini de içerdiği görülmektedir. Ayrıca; birinci kattaki odada bulunan ve iç mekândan görsel ağırlıklı kullanılan, arka planda gizli bölmeye açılan 4 nolu (gizli bölme) dolap detayının, evin kullanıcılarının (kuyumculuk) mesleği nedeniyle özelleştini düşündürmektedir.

Süsleme özellikleri bakımından; zemin katta tek bir odada tümüyle sade tutulan 4 nolu yüklüğün yanı sıra, diğer mekanlarda iç-dış bükey profil sıraları ile hareketlendirilen 3 nolu yüklük bulunmaktadır. Aşhane mekânında ise hem sade hem de taş süslemeli iki dolap örneğinden de bulunmaktadır. Birinci katta; abdestlik bölümü olan 3 nolu yüklüğün aynı zamanda iç-dış bükey profil sıraları ve baklava dilimli şeritlerinin de olduğu ve taş kısmının odaya giriş kapısını da içerecek şekilde tüm duvar yüzeyinden geçirildiği görülmektedir. Bu detay; bulunduğu odanın diğer oda mekânlarına göre daha özellikli bir işleve sahip olduğunu göstermektedir.

Mehmet Şehirli Evi yol güzergâhında kalması nedeniyle numaralandırılarak taşıma yöntemiyle yer değiştirmesine rağmen sabit donatıları korunarak günümüze ve geleceğe aktarılmıştır. Böyle yapıların korunması ve günümüze kadar gelebilmesi kültür göstergeleri açısından oldukça önemlidir.

Geleneksel ev örneği olarak sabit donatı özelindeki çalışma günümüze kadar gelebilmiş diğer evlerin de korunması için bir örnektir. Ayrıca; bu çalışma tek yapı ölçeği üzerinden yapılmış olup, sonrasında yöreye özgü ölçekte ele alınarak geleneksel evlerde sabit donatı tipolojileri şeklinde daha da detaylandırılabilir.

Kaynaklar

Arat, Yavuz, *Geleneksel Türk Evi İç Mekân Donatılarının Antropometrik Verilere Dayalı Analizi; Konya Evleri*, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Konya 2011.

Arat, Yavuz, "İç Mekân Donatılarının Geleneksel Türk Evi Üzerinden Okunması: Konya Evleri Örneği", *Türk-İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, 7, 2012, s. 125-137.

Ataman, Mukaddes, Mehmet Şehirli Evi RRR Projesi İş'i'ne İlişkin Yayınlanmamış Rapor, 2013.

Eldem, Sedad Hakkı, *Türk Evi III Osmanlı Dönemi 'Turkish Houses Ottoman Period'*, Türkiye Anıt Çevre Turizm Değerlerini Koruma Vakfı Yayınları, İstanbul 1987.

Gür, Şengül Öymen; Batur, Afife, *Doğu Karadeniz'de Kırsal Mimari*, Milli Reasürans T.A.Ş., 1. Baskı, İstanbul 2005.

Küçükerman, Önder, *Kendi Mekânını Arayışı İçinde Türk Evi*, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayınları, 1988.

Küçükerman, Önder; Güner, Ş. *Anadolu Mirasında Türk Evleri*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1995.

Özgüner, Orhan, *Köyde Mimari Doğu Karadeniz*, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, 1970.

Sönmezer, İlke, *Geleneksel Türk Evinde Ahşap ve Mekân İlişkisi*, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İzmir 1999.

Sümerkan, M. Reşat, *Biçimlendiren Etkenler Açısından Doğu Karadeniz Kırsal Kesiminde Geleneksel Evlerin Yapı Özellikleri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Karadeniz Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Trabzon 1990.

Sümerkan, M. Reşat, Doğu Karadeniz'de Kırsal Kesim Geleneksel Ev Plan Tiplerinin Yöresel Dağılımı, Türk Halk Mimarisi Sempozyumu, Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma Dairesi Yayınları:148, Seminer Kongre Bildirileri Dizisi:30 (5-7 Mart 1990 Konya), Ankara, 1991, s. 173-184.

URL-1. Ocak-Ocaklık. <https://www.homify.com.tr/projeler/49047/tuerk-evi-kuetuephanesi> Erişim Tarihi, 18 Ocak 2021

URL-2. Dolap-Yüklük. <https://forestist.org/Content/files/sayilar/126/97.pdf> Erişim Tarihi, 20 Ocak 2021

URL-3. Sedir. <https://akademyadergisi.com/gecmisten-gunumuze-turk-mimarisinin-degisimi/> Erişim Tarihi, 20 Ocak 2021

URL-4. Seki. <https://www.icmimarlikdergisi.com/2016/09/02/anadoluda-turk-evlerinin-tarihsel-sureci-plan-turleri/01-5/> Erişim Tarihi, 21 Ocak 2021

URL-5. Raf-Sergen. <https://docplayer.biz.tr/524585-Osmanli-turk-evi-mekan-kurgusunu-modern-konut-mimarisinde-okumak-wright-corbusier-eldem-ve-cansever-in-konutlari.html> Erişim Tarihi, 22 Ocak 2021

Doğu Karadeniz Kırsal Mimarisi İçin Koruma Önerisi: Rize, İkizdere, Dereköy Köyü – Asım Ekşi Evi Örneği

Mehmet Ali OTYAKMAZ¹, Süleyman ÖZGEN¹

Öz

Doğu Karadeniz kırsalı; doğası, kırsal kültürü ve yerel imkanları çerçevesinde şekillenmiş özgün mimari örnekler barındırmaktadır. Ancak geleneksel kırsal mimari miras ve yerleşimler, kültürel mirası koruma kapsamında yetersiz ve etkisiz kalan yasalar ve düzenlemeler, yanlış politikalar, hızlı kentleşme ve altyapı yetersizlikleri yüzünden insansızlaşmakta ve yok olma sürecine girmektedir. Bölge kırsalının yaşadığı hızlı bozulma ve yok olma süreci düşünüldüğünde, geleneksel kırsal mimari örneklerinin ayrıntılı bir biçimde durumları tespit edilmeli, analizleri yapılarak kullanılabilir bilgiye dönüştürülmelidir. Çalışma kapsamında incelenen Rize İkizdere İlçesi Dereköy Köyü'nde bulunan Asım Ekşi Evi, yapı malzemesi, yapım tekniği ve tasarım özellikleriyle Doğu Karadeniz kırsal mimarisinin tipik bir örneğini oluşturmaktadır. Bölge kırsalındaki pek çok yapıda gözlenen sorunları ve hasarları barındıran konutun mevcut durum tespitine yönelik rölöve, hasar tespitine yönelik analitik rölöve çalışmaları, özgün tasarımına ilişkin restitüsyon önerisi yapılmıştır. Özgün mimari bileşenleriyle korunması ve gelecek nesillere özgün değerleriyle aktarılabilmesine yönelik ana müdahale ilkeleri belirlenerek, Asım Ekşi Evi ile günümüzde sayıları giderek azalan Doğu Karadeniz kırsal mimari örnekleri için yapılması gerekenlerin tanımlanması öngörülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Kırsal mimari, Kırsal miras, Mimari restorasyon, Geleneksel mimari, Rize-İkizdere- Dereköy

Conservation Proposal For Eastern Black Sea Rural Architecture: Rize, İkizdere, Dereköy Village-Asım Ekşi House Example

Abstract

The Eastern Black Sea countryside contains original architectural examples formed within the framework of its nature, rural culture and local opportunities. But traditional rural architectural heritage and settlements are becoming depopulated and entering the process of extinction due to laws and regulations, wrong policies, rapid urbanization and infrastructure deficiencies that are insufficient and ineffective in the scope of cultural heritage protection. Considering the rapid deterioration and extinction process experienced by the rural region, the status of traditional rural architectural examples should be determined in detail and analyzed and turned into usable information. Asım Ekşi House, located in Dereköy village of Rize İkizdere District, examined within the scope of the study, is a typical example of eastern Black Sea rural architecture with its building materials, construction technique and design features. A survey for the current situation of the residence, which contains problems and damage observed in many

¹ Karadeniz Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, 61080, Trabzon

Bu çalışma, birinci yazar tarafından ikinci yazar danışmanlığında tamamlanmış olan "Rize – İkizdere – Dereköy Köyü Geleneksel Konutları İncelemesi ve Asım Ekşi Konutu Restorasyon Önerisi" isimli yüksek lisans tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

İlgili Yazar/Corresponding author: odykmz38@gmail.com

Gönderim Tarihi / Received Date: 01.06.2021

Kabul Tarihi / Accepted Date: 22.03.2022

structures in the rural area of the region, analytical research for damage detection, a restitution proposal for its original design was made.

By defining the main principles of intervention in order to protect it with its original architectural components and transfer it to future generations with its original values, it is envisaged to define what needs to be done for the Asım Ekşi House and the examples of rural architecture of the Eastern Black Sea, whose numbers are gradually decreasing today.

Keywords: Rural architecture, rural heritage, architectural restoration, traditional architecture, Rize-Ikizdere-Dereköy

1. Giriş

Kırsal mimariyi tanımlamak için literatürde kullanılan tanım ve kavramlar incelendiğinde; halk mimarlığı, sivil mimari, anonim mimarlık, mimarsız mimarlık, yerel mimarlık (vernaküler mimarlık), geleneksel mimarlık gibi kavramların kullanıldığı görülmektedir (Sümerkan, 1990, s.56). Yabancı literatürde kırsal mimarlık için en sık kullanılan terimler olan “rural” ve/ya “vernaküler” kavramlarından ilki kırsal alana karşılık gelirken ikincisi olan “vernaküler” kavramı daha çok yerel, yere ait, yöresel anlamlarını karşılamaktadır. Fransızca kökenli olan “vernaküler kavramına Türkçe bir karşılık tam olarak bulunmasa da Doğan Hasol’un mimarlık sözlüğünde ise “vernaküler mimarlık”; “halkın kendi çevresinden sağladığı malzemeye yerel geleneksel teknikleri ve biçimleri kullanarak gerçekleştirdiği bir çeşit anonim mimarlık, yöresel mimarlık” olarak tanımlanmaktadır (Hasol, 2014, s.27).

Kırsal mimarlık; yerel halk tarafından, iklim, topoğrafya gibi çevresel etmenler, yaşama biçimi, çevre/mekan-konut kullanımı gibi kültürel etkenler, ailenin büyüklüğü ve sosyo-ekonomik yapısı gibi sosyal etkenler, bireysel yaşama yoğunluğu ve benlik algısı gibi bireysel etkenler (Batur ve Gür, 2005, s. 84) doğrultusunda seçilen çevrenin olanakları, elde var olan yerel malzemelerle, çoğunlukla konut sahibi ya da yerel yapı ustaları tarafından geleneksel tekniklerle oluşturulan mimarlık üretim pratiğidir. Kırsal mimarlığın tüm mimari çözümleri belirli gereksinimleri karşılamaya yöneliktir; ve bu gereksinimlerin ardında yaşam tarzının, kültürün, ekonomik faaliyetlerin ve soyut kültürel mirasın izleri vardır (Çekül, 2012, s.34).

Sıradan insanın yaşadığı “barınağın” bir kültürel miras olarak değerlendirilmesi ve korunması fikri 18.yy.”da endüstri devrimiyle birlikte ilk olarak 1790 yılında İsviçreli Karl Viktor von Bonstetten tarafından çiftlik evlerinin “geçmiş kültürün somut verileri olarak” bir parkta toplanması fikri ile ortaya çıkmıştır (Eres, 2013, s.2). Sanayileşme ve ziraat tekniklerinin gelişmesiyle birlikte köyden kente göç hızlanmış ve artık geçmişte kalmaya başlayan köylü çiftçi toplumun geride bıraktığı mimari miras ve yaşam tarzının korunması fikri gelişmiştir. Aydınlanma devrimiyle birlikte, ulus kavramının gelişmesi konusunda geri kalan milletlerde ulus bilincini oluşturmak adına geçmiş kırsal kültürlerini ulusal kimliklerinin somut dayanakları olarak görme eğilimiyle koruma yoluna gitmişlerdir. İlerleyen yıllarda kırsal kültürün korunması fikri avrupa merkezli olmak üzere geleneksel kırsal evlerin açık hava müzeleri şeklinde taşınarak farklı bir mekanda açık hava müzesi olarak sergilenmesi şeklinde devam etmiştir.

Bu bağlamda 1964 tarihli Venedik Tüzüğü, kırsal ve kentsel dokuların kendi özgün alanında site bütünlüğü içerisinde korunması fikrinin resmi olarak birçok ülke tarafından kabul edildiği ilk resmi belge olması açısından önemlidir. Yerinde (in- situ) korunması yaklaşımı 1971 yılında ICOMOS tarafından gerçekleştirilen “Uluslararası Halk Mimarisi

Kolokyumu”nda açık hava müzesi olarak sergilenme fikri yerine benimsenmiştir (Binan, 1999, s. 26). Devamında ise ikibinli yılların başına kadar avrupada kırsal mimarinin korunmasına yönelik birçok yasa, tüzük ve sözleşmeler çıkartılmıştır. Türkiye ise kırsal mimarlığın korunmasına yönelik avrupa merkezli çıkarılan bu yasa ve tüzükleri Avrupa birliği uyum süreci kapsamında teamülen kabul etmiştir (Çağlayan, 2018, s. 3). Bu yasa ve tüzüklürden bazıları;

- Köy ve Kent Arasındaki Dengele Kırsal Canlandırma Politikalarına İlişkin İlke Kararı (73/3) (Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi 1973)
- Granada Kararı: Bölgesel Planlamada Kırsal Mimari, Avrupa Pilot Projeler Programı Sempozyumu No: 5 (1977)
- Kırsal Mimari Mirasa İlişkin 881/1979 No’lu Tavsiye Kararı (Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi 1979)
- Avrupa Mimari Mirasının Korunması Sözleşmesi (Granada, 3 Ekim 1985)
- Kırsal Mimari Mirasın Korunması ve Değerinin Arttırılması Hakkında Tavsiye (89/6) (Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi 1989)
- Çevre Politikaları Kapsamında Bütünleşik Kültürel Çevre Koruması Üzerine Tavsiye (95/9) (Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi 1995)
- ICOMOS Geleneksel Mimari Miras Tüzüğü (Meksika, Ekim 1999)
- Avrupa’nın Kırsal Ve Ada Bölgelerinde Doğal, Mimari Ve Kültürel Mirasın Korunması Kararları (Strasbourg, 2006)

Türkiye de ise geleneksel mimari mirasın korunması konusu kentsel alanlar için bile çok geç ve yüzeysel olarak ele alınmış ve çok sayıda kentimizin pitoresk görünümünün ve geleneksel dokusununun yitirilmesine sebep olmuştur. Kırsal alanlar ölçeğinde Türkiye uluslararası sözleşmeler ve koruma ile ilgili yaklaşımları genel olarak benimsemiş olmasına karşın yasal düzenlemelerde kırsal alan ya da kırsal sit alanı tanımları yer almamakta “kentler ve sosyal yaşama konu olmuş yerler” şeklinde açıklanmaktadır (Eres 2013, s.9). Bu çerçevede 14 Temmuz 2004 gün ve 5226 tarihli yasa ile 2863 sayılı yasada bazı değişiklik ve eklemeler yapılarak, sözleşmelerden doğan yasal zorunluluklar Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu’na kısmen aktarılmıştır. Her ne kadar 2004 yılı düzenlemeleriyle yasada kısmen kırsal mimarlığa daha duyarlı bir yaklaşım yakalanmışsa da, tanımlamalar kısmında bu açık bir biçimde yer almamakta, sit alanı halen “kentler ve sosyal yaşama konu olmuş yerler” biçiminde oldukça muğlak bir ifadeyle açıklanmaktadır. Bu çerçevede yasanın uygulamaya yönelik ayakları olan ilke kararları ve yönetmelikler kentsel sitlerin sorunları ve gereksinimleri göz önüne alınarak oluşturulmuştur. Alınan son kararlarda her ne kadar kentsel sit açıklaması geliştirilmişse de, “kırsal sit”in başlı başına bir koruma kavramı ve konusu olarak tanımlanmaması, kentsel yapıllı çevreden farklı sorunları olan kırsal yerleşmelerin tescilinde ve koruma imar planlarının hazırlanma sürecinde sorun oluşturmaktadır. Oysa “kırsal sit”in bir koruma alanı olarak tanımlanması ve kendine özgü sorunları ortaya konularak çözüme yönelik ilke kararlarının oluşturulması uygulamada kırsal mimarinin korunması anlamında belgeleme ve tescilleme konusunda daha yapıcı olacaktır (Eres, 2013, s.10).

1.1. Doğu Karadeniz Geleneksel Yapım Teknikleri ve Yapı Malzemeleri

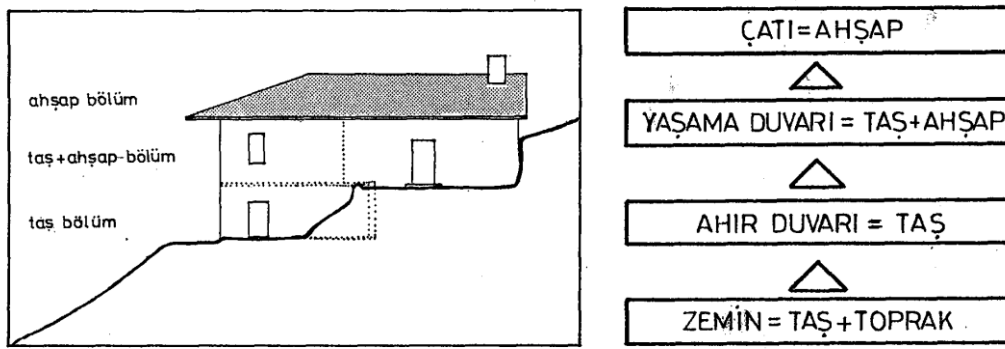
Anadolu coğrafyasının çoğu bölgesinde olduğu gibi Doğu Karadeniz kırsal kesiminde de yapı kültürü taş ve ahşap malzeme kullanımıyla şekillenmiştir. Yapı malzemelerinin seçiminde kolay temin ve işlenebilirlik, düşük maliyet ve işçilik gibi kriterler belirleyici olmuştur.

Yapı malzemesi olarak taş ve ahşabın akılcı yollarla biraraya getirilmesiyle kurgulanan farklı strüktürlerin şekillendirdiği bölge mimarisinde, hammaddesi kil olan kerpiç

malzeme bölgenin yoğun yağışlı ve nemli ikliminden dolayı tercih edilmemiştir. Tuğla ve kiremitin kullanımı ise yoğun olarak Rize ve Artvin köylerinde görülmektedir. (Sümerkan, 1990, s.67).

Taş malzeme yoğun nem ve toprak suyundan yapıyı korumak adına zeminle ilişkili temel duvarlarında, genellikle ahır işlevi verilen bodrum kat ve zemin kat duvarlarında yığma yapım sistemiyle uygulanmıştır.

Bunun yanında taş malzemenin doğu karadeniz sahil ve iç kesimlerinde kullanım yoğunluğu ve tekniği açısından farklılaştığı görülmektedir. Yer yer yapının tamamında ya da bodrum ve/veya zemin katlarında yığma moloz tekniği kullanılmakta, kimi durumlarda daha küçük ebatlarda dolgu malzemesi olarak kullanılmaktadır.

Şekil 1. Yapı katlarında kullanılan malzemeler (Sümerkan, 1990)

Ahşap malzeme ise yapıların kapı pencere gibi elemanlarının yanı sıra taşıyıcı sistem (Kirişler, dikmeler ve çatı elemanları) elemanlarında ve duvarlar, döşemeler çatı örtü malzemesinden bezemelere kadar çoğu yapı detayında kullanım alanı bulmaktadır.

Şekil 2. Göz dolma ve muska dolma duvar yapım sistemi (Otyakmaz, 2019)

Bazı durumlarda taşın da ahşapla beraber kullanıldığı, birbirlerinden gerek malzeme gerekse yapım tekniği olarak ayırabilen, ahşap yığma (Tahta, kalas ve tomruk), ahşap karkas, ahşap dolma, göz dolma, muska dolma duvar (Şekil 2) vb. yapım teknikleri olarak uygulama alanı bulmaktadır. Özellikle ahşap yığma ve dolma sistemlerde köşelerde ve diğer ahşap elemanların birleşim detaylarında yöreye özgü, kurt boğaz, çalma boğaz, karaboğaz, kertme boğaz olarak adlandırılan birleşim ve geçme detayları kullanılmıştır.

1.2. Doğu Karadeniz Geleneksel Plan Tipolojisi

Plan tipolojilerinde oluşan farklılaşmalar ve benzerliklerde yörenin ve kullanıcıların sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel yapıları belirleyici olmaktadır (Eyüce, 2005, s.14). Özgüner bu bağlamda, 'Plan şemalarını tespit etmek, farklı tipolojileri ortaya koyarak sınıflandırmaya gidebilmek için plan organizasyonunun oluşumuna etki eden en önemli faktör olarak yörenin ve insanların yaşam kültürünün bilinmesi gerekmektedir. Topoğrafya, iklim, malzeme, manzara ve güneşin ikinci planda kaldığı görülecektir', (Özgüner, 1970, s.58) demektedir. Bundan dolayı aynı geleneksel ve doğal ortamda farklılaşan plan tipleri görülebilmektedir (Eyüce, 2005, s.15). Yapı sistemlerinin ve yapı malzemelerinin Trabzon'dan Artvin'e kadar benzerlik göstermesine rağmen, evler plan tipleri yönünden farklılıklar göstermektedir.

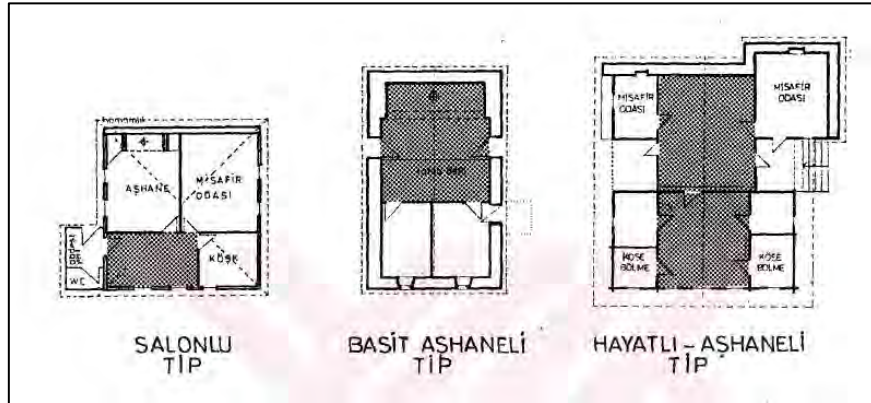
Planda ölçü ve işlev olarak farklılık gösteren 'hayat' ve 'salon' gibi mekanlar esas alınarak bölgede iki tip plan şemasından söz edilebilir (Özgüner, 1970, s.62).,

- Salonlu tipler
- Hayatlı tipler

Salonlu tip planlı evlerde odalar yaklaşık olarak eşit ölçülerdedirler. Büyük giriş mekânı salon adını almaktadır. Evin yukarı yönündeki şömineli bir ayrı mutfak bulunur.

Hayatlı tip planına sahip evlerde hayat mekânı olarak yeme, içme, misafir ağırlama vb. günlük aktivitelerin geçtiği 'aşhane' diye adlandırılan mekanla diğer servis mekanlarının tümü kastedilmektedir.

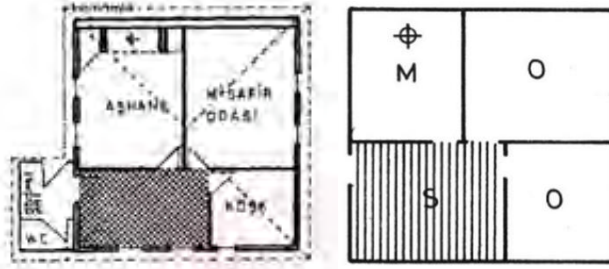
Trabzon yöresindeki plan tiplerinde yalnız toprak zeminli 'aşhane' yer alırken, Rize yöresine doğru aşhaneyle aynı ebatlarda hayat mekânı eklenmektedir. Aşhane toprak zeminli ve girişle ilişkili, hayat ise eğim yönünde uzanan, ahşap zeminli bir mekandır (Sümerkan, 1990, s.75). Trabzon ve Rize arası iç kesimlerde hayat, aşhaneden geçilen, yatak odalarının girişinde bir hol ve bazı eşyaların koyulduğu depo işlevi görmektedir (Karpuz, 1982, s. 63).

Şekil 3. Doğu Karadeniz Geleneksel Plan tipleri (Sümerkan, 1990)

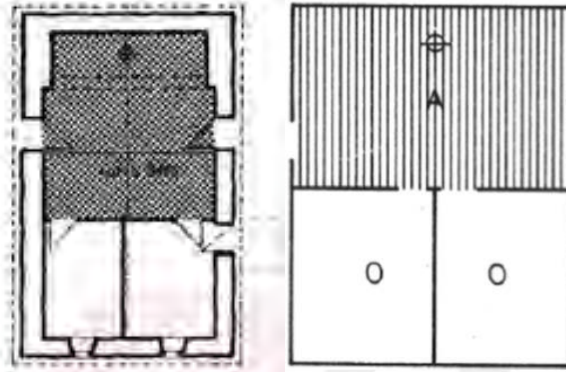
Sümerkan ise plan tiplerini; salonlu, basit aşhaneli ve hayatlı aşhaneli olarak temelde üç gruba ayırmaktadır (Sümerkan, 1990).

1. Salonlu evler, Giresun'a özgü çoğunlukla Tirebolu-Bulancağ arasında, diğer odalarla eşit büyüklükte ahşap döşemeli salon mekânına sahip planlı evlerdir.

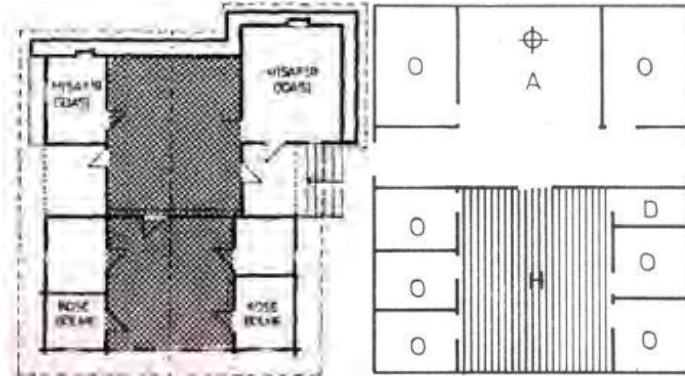
Şekil 4. Salonlu plan tipi (Sümerkan, 1990)

2. Basit aşhaneli evler, Çoğunlukla Giresun-Trabzon arasında zemini genellikle toprak, yeme içme gibi günlük birçok işlevin gerçekleştirildiği ana giriş mekanına sahip plan tipleridir.

Şekil 5. Basit aşhaneli plan tipi (Sümerkan, 1990)

3. Hayatlı -Aşhaneli evler, Trabzon'dan doğuya doğru gidildikçe görülme sıklığı artan, Rize-Artvin bölgelerinde olgunlaşan, aşhaneyle bağlantılı ahşap zeminli hayat adı verilen servis mekanına sahip plan tipidir.

Şekil 6. Hayatlı-Aşhaneli plan tipi (Sümerkan, 1990)

2. Çalışma Alanının Belirlenmesi

Asım Ekşi Evi'nin bulunduğu Dereköy Köyü kuzeyden Yağcılar Köyü, doğudan Tulumpınar Köyü ve güneyden ise Yerelma Köyü tarafından sınırlandırılmaktadır. 1250m rakımlı Dereköy Köyü Rize İl merkezine 69 km, İkizdere İlçe merkezine 9 km uzaklıktadır. Nüfusu yaz ve kış aylarına göre değişim gösteren köyün geçici nüfusu 205'tir. Dağınık köy yerleşimi sergileyen köyde 36 hane bulunmaktadır. 2 adet cami bulunan köyde eğitim ve sağlık yapısı bulunmamaktadır (URL-1, 2018).

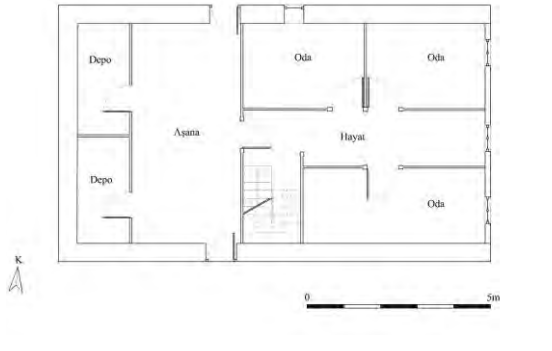
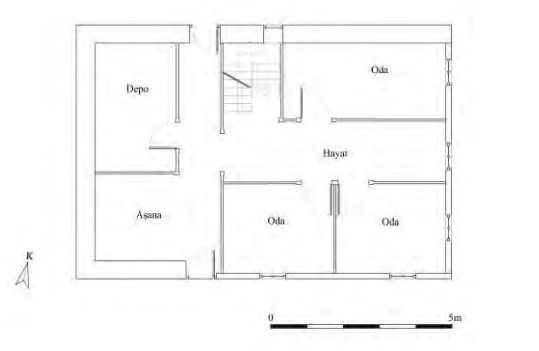

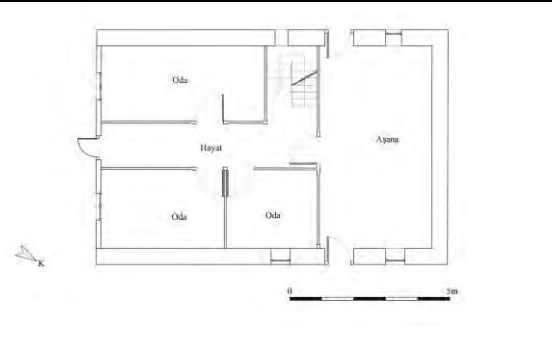
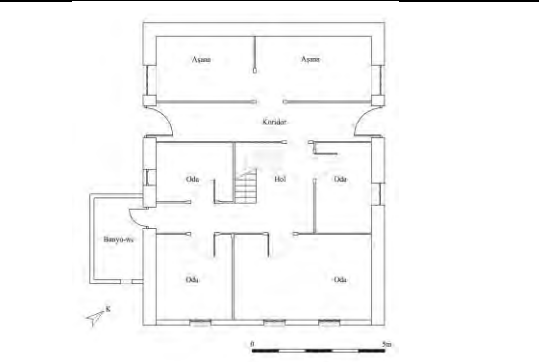

Şekil 7. Dereköy Yerleşimi' nin geleneksel konut dokusu ve tescilli Asım Ekşi Evi (Otyakmaz, 2019)

Şekil 8. Dereköy Köyü geleneksel kırsal konutları ve komşu köyler (Otyakmaz, 2019)

Doğu karadeniz kırsalının topoğrafyası düzenli yerleşim yerlerinin kurulmasına izin vermemektedir. Bu nedenle Anadolu köy yerleşmeleri içerisinde Doğu Karadeniz kırsalı yerleşim özellikleri bakımından farklı bir konuma sahiptir. Bölge, sürekli yerleşimlerin üst sınırı olan 1500m yüksekliklere kadar kurulmuş dağınık yerleşim tipinin en belirgin örneklerini barındırmaktadır. Bölgede, düzgün, geniş ve görece verimli toprağa sahip alanların azlığından dolayı düz alanlarda yapılaşmadan kaçınılır ve bu alanlar tarıma ayrılır (Sümerkan, 1990). Alandaki konutların oluşturduğu yerleşim düzenlerine bakıldığında dağınık yerleşim dokusu görülmektedir (Şekil 7). Konutların arazideki konumlanmalarında manzaraya yönelim hakimdir (Şekil 8).

Ada:126 Parsel: 1	
Ada:110 Parsel: 35	
Plan- 126/1	Plan- 110/35
Ada:109 Parsel: 3	
Ada:107 Parsel: 2	
Plan- 109/3	Plan- 107/2

Dereköy yerleşiminin dokusu 1800'lü yılların sonlarına doğru bölge halkı ve yapı ustaları tarafından oluşturulmuş, günümüzde birçoğu mevsimlik kullanımda ya da terkedilmiş durumda olan geleneksel konutlardan oluşmaktadır (Tablo 1). Yörenin geleneksel

konutlarının çoğunda olduğu gibi Asım Ekşi Evi' de eğimden kazanılan alanlardan oluşturulmuş ahır katı ve onun üzerinde ara kat olarak düzenlenmiş depo katı, zemin ve çatı katı olmak üzere dört kattan oluşmaktadır. Ahır ve samanlık olarak kullanılan depo katının girişleri evin girişlerinden ayrı tutulmuştur.

Şekil 11. Güneydeki yol kotundan Asım Ekşi evi

Asım Ekşi Evi oldukça eğimli bir arazide yer almaktadır ve manzaraya yönelecek şekilde kuzey-güney aksında araziye oturmaktadır. Ahır üzeri iki kat ve çatı katlarından oluşmaktadır. Ahır katına girişi kuzey cephesinden sağlanmaktadır. Ahır katı üzerindeki kat, ara kat olarak düzenlenmiştir ve samanlık olarak işlev görmektedir. Samanlık katının girişi batı cephesindedir. Bir üst katta ise yapının ana yaşam mekânı olan zemin kat bulunmaktadır ve doğu ve batı yönlerinden giriş sağlanmaktadır (Şekil 11). Doğu girişinden bir antreye ulaşılmaktadır, antreden çatı katına ve beton zeminli mutfak(aşana) bölümüne geçilmektedir. (Şekil 12). Çatı katının kuzeybatı köşesinde bir yatak odası bulunmaktadır (Şekil 18). Aşanadan geçilen koridordan(hayat) ise yatak odalarına geçilmektedir (Şekil 12). Ahır katı yığma taş, ara katın(samanlık) sadece kuzey cephesi 'göz dolma' tekniğinde yapılmıştır ve diğer cepheleri yığma taştır. Ana girişin bulunduğu zemin kat, güney cephesi boyunca devam eden yol kotundan yaklaşık 8.00m aşağıdadır (Şekil 11).

Dereköy köyünde, çalışma kapsamında detaylı bir şekilde incelenerek rölövesi çıkarılan, afete maruz saha dışında kalan, G45D02C2A-C2B pafta, 117 ada, 16 parseldeki taşınmazın (Asım Ekşi Evi) 2863 sayılı Kanun kapsamında kaldığı değerlendirilerek, korunması gerekli taşınmaz kültür varlığı olarak tescil edilmesine ve koruma alanının kendi parsel sınırları olarak belirlenmesine karar verilmiştir (T.C. Resmî Gazete, 2018).

3. Rölöve Çalışması

3.1.Giriş Katı

Asım Ekşi Evi'nin zemin katında bulunan mekanlara, batı cephesinde bulunan ana giriş kapısından girilmektedir. Zemin katta mutfakın bulunduğu aşane ve üst katla bağlantıyı sağlayan merdiven holü, hayat, manzaraya cephe veren odalar ve banyo-wc bulunmaktadır. Yeme içme, pişirme vb. günlük aktivitelerin çoğunu barındıran ve dışarıdan düzayak girilen geleneksel genelde sert toprak zeminli *Aşhane* mekanına, batı cephesinde bulunan ana giriş kapısından girilmektedir. Mekânın bir kısmı mutfak, bir kısmı hol olarak kullanılmaktadır. Mekân 2.77x 4.73m ölçülerindedir ve yüksekliği 2.55m'dir. Mekânın batı duvarında 0.76x1.77m boyutlarında ahşap çatma sistemle oluşturulmuş ana giriş kapısı ve kapının yanında 0.50x0.85m boyutlarında mutfak tezgâhı bulunmaktadır (Şekil 4). Mekânın güney duvarında baca girişi vardır, yığma taş tekniğiyle oluşturulmuştur ve üzeri betonarme siva üzeri kireç siva ile kaplanmıştır (Şekil 12).

Duvar ahşap dikmelere ve birbirine oturan bindirmeli ahşap elemanlardan oluşmaktadır. Mekânın zemini yakın zamanda uygulanmış betondur.

Şekil 12. Aşhane mekânından görüşler ve zemin kat rölovesi

Aşhane mekânın tavanı ahşap kirişlerle oluşturulmuştur ve güney duvarındaki kapıdan çatı katıyla düşey bağlantıyı sağlayan merdivenin bulunduğu hole geçilmektedir. Merdiven holünün tavanı ahşap kirişlerle oluşturulmuştur. Mekânın zeminini yakın zamanda uygulanmış beton zemindir, tavanı ise ahşap kirişlerle oluşturulmuştur. Mekânın güneyinde çatı katıyla düşey sirkülasyonu sağlayan 12 basamaklı ahşap merdiven bulunmaktadır. Sonradan özgün işlevi değiştirip zemini seramik kaplanarak ıslak hacim olarak kullanılan banyo-wc'nin girişi 0.59x1.61m boyutlarındaki kapı ile hayat'tan sağlanmaktadır. Banyo 1.67x2.73 ölçülerindedir ve mekân yüksekliği 2.34m'dir (Şekil 13).

Şekil 13. Çatı katıyla bağlantıyı sağlayan merdiven holü (Sol iki), ıslak hacmin doğu ve batı duvarları

Diğer birimlerin açıldığı ortak bir alan olan hayat mekanının ölçüleri 1.40x4.98m boyutlarındadır ve yüksekliği 2.53m'dir (Şekil 14). Aşhane mekânından geçilen hayatın doğu duvarının kuzey ucundaki ahşap çatma kapıyla kuzeydoğudaki yatak odasına geçilmektedir. Hayat mekanının batı duvarındaki ahşap dikmelerin arasındaki 1.68m genişliğindeki açıklıktan kuzeybatıdaki yaşam alanına geçilmektedir.

Şekil 14. Hayat mekanının duvarları

Yatak odası olarak kullanılan kuzey-doğudaki mekânın batı duvarında bulunan 0.74x1.89m boyutlarındaki ahşap kapıdan girilmektedir. Mekân 2.77x3.23m ölçülerindedir. Mekân yüksekliği 2.48m'dir. Mekanının kuzey duvarı üzerinde 0.64x1.05 boyutlarında, yakın zamanda yenilediği anlaşılan ahşap giyotin pencere bulunmaktadır. Duvar kalınlığı 0.15m'dir ve ahşap bindirme tekniğiyle yapılmıştır. Mekânın zemini masif ahşap döşemedir. Tavanı ise ahşap kirişlerden oluşmaktadır.

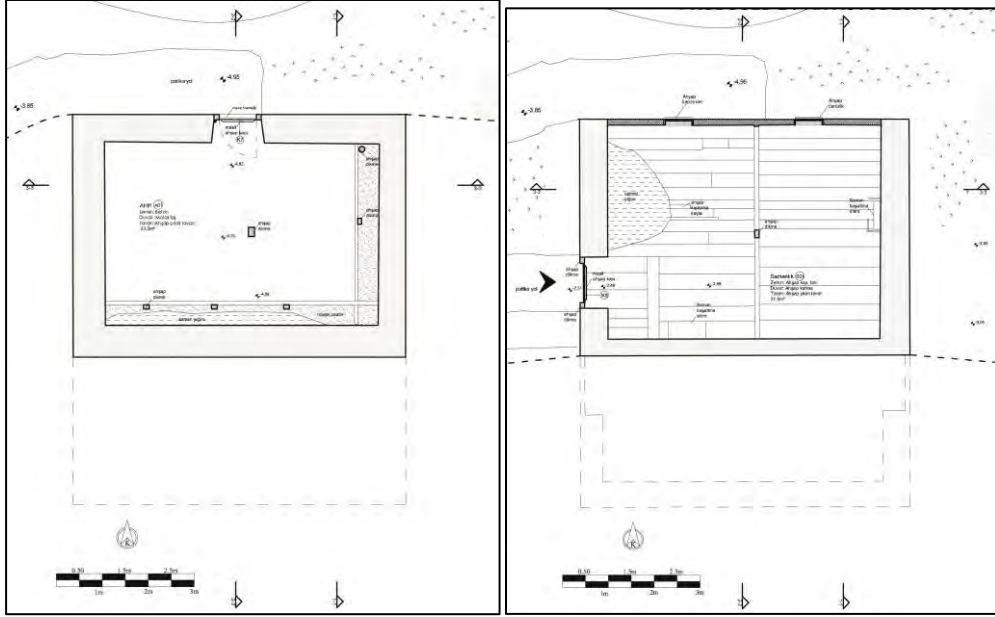
Kuzeybatıdaki mekân yaşam alanı olarak işlev görmektedir. Mekânın Ölçüleri 2.75x4.97'dir ve yüksekliği 2.48m'dir. Hayat bölümünden mekâna 1.68x2.48 boyutlarındaki boşluktan geçilmektedir. Doğu duvarı 0.16x0.12m boyutlarında ahşap dikmeler ve birbirine oturan bindirmeli ahşap elemanlardan oluşmaktadır. Duvar kalınlığı 0.06m'dir. Mekanının kuzey duvarında 0.72x1.10m boyutlarında ahşap giyotin pencere bulunmaktadır. Duvar ahşap bindirme duvardır ve kalınlığı 0.15m'dir.

Şekil 15. Kuzeydoğudaki odadan görünüşler

3.2.Ahır ve Samanlık Katları

Ahır katı yaklaşık olarak 5.98x3.98m ölçülerinden oluşmakta ve mekanının yüksekliği 2.16m'dir. Mekânın güney, doğu ve batı duvarları sağır taş duvar olup duvar kalınlıkları sırasıyla 0.68m, 0.57m 0.65m olarak ölçülmüştür. Kuzey duvarında 0.81x1.50m boyutlarında tek kanatlı ahşap çatma kapı yer almaktadır. Kapının doğu tarafında yerden yüksekliği 1.64m olan 0.23x0.40m boyutlarında havalandırma açıklığı olduğu tespit edilmiştir. Zemini çimento kaplı mekânın özgün zemini sıkıştırılmış topraktır. Hayvanların yemliği mekânın doğu ve güney duvarları boyunca zeminde devam etmektedir. Mekânın tavanı masif ahşap kalaslarla oluşturulmuştur.

Şekil 16. Ahır ve samanlık katı röleveleri

Samanlık katı, yaklaşık olarak 5.97x4.68m ölçülerinden oluşmaktadır ve samanlık deposu olarak işlev görmektedir. Mekânın yüksekliği 2.19m'dir. Kuzey duvarı ahşap sistemle yapılmıştır ve üzerinde 0.58x0.97m boyutlarında iki adet pencere boşluğu bulunmaktadır. Pencere boşluklarında pencere kasası bulunmamaktadır, iki boşlukta da birer adet bulunan demir parmaklıklar ve kepenkler özgündür. Yiğma moloz taş olan batı duvarının kalınlığı 0.56m'dir, duvar üzerinde 1.40x0.83m boyutlarında tek kanatlı ahşap çatma kapısı bulunmaktadır. Mekânın yiğma taş olan doğu duvarında üst kattaki ıslak hacmin tahliye borusu mevcuttur ve duvar kalınlığı 0.63m'dir. Samanlık mekânın zeminini ahşap döşemeyiz, zemin ahşaplarının güney, doğu ve batı sınırlarında alt kattaki ahır mekanının hayvan yemlikleri ile bağlantı sağlamak amacıyla 0.30x0.53m boyutlarında boşluklar bulunmaktadır. Mekânın tavanı ahşap kirişlerle oluşturulmuştur. Mekânın ortasındaki 0.13x0.20m boyutlarında ahşap dikme ahır katında da devam etmektedir.

Şekil 17. Ahır ve samanlık katları iç mekanları

3.4.Döşemeler ve Tavanlar

Yapının, ahır katı ve zemin katındaki aşhane ve doğusundaki merdiven holü mekanının sıkıştırılmış toprak üzeri beton olan zeminleri hariç diğer döşemeleri ahşap kirişlere oturan masif ahşap döşemedir. Zaman içerisinde çürüyen ya da zarar gören ve kullanılamaz hale gelen döşeme tahtaları değiştirilmiştir. Ahır kat ile zemin kat arasında samanlık katı bulunmasından dolayı ses ve koku açısından herhangi bir önlem alınmamıştır. Samanlık katına ait döşeme kirişleri kuzey güney aksında yerleşmektedir. Ahır katının kuzey cephesindeki taş duvarları üzerine oturmakta ve taban kirişi ile birleşmektedir. Zemin kat döşemesi ahşap kirişlere oturan masif ahşap döşemedir. 0.07x0.10m boyutlarındaki ahşap kirişlere döşeme elemanları oturmaktadır ve samanlık katının tavanı olarak görülmektedir. Çatı katı döşeme sisteminin tamamı kirişlere oturan masif ahşap döşemedir. Çatı katı döşeme sistemi zemin kat tavanı olarak görülmektedir.

3.5.Cepheler

Asım Ekşi Evi'nin cepheleri bölgedeki geleneksel konutların cepheleriyle benzer karakter sergilemektedir. Eğime oturan konutun yaşam mekanları ve hayat mekânı manzaraya yönelmektedir. Tüm katların algılandığı en gösterişli cephe olan kuzey cephesinin karakterini, en alt kotunda ahır katı hariç tüm cepheyi oluşturan göz dolma duvar tekniğinde yapılmış dış duvarlar oluşturmaktadır. Girişi batı cephesinde bulunan samanlık ara katının sadece kuzey cephesi göz dolma tekniğinde yapılmıştır ve diğer cepheleri yığma moloz taş inşa edilmiştir. Giriş katının zemine gömülü güney cephesi hariç tüm cepheleri göz dolma duvardır. Tek açıklığı güney cephesinden giriş kapısı olan çatı katının güney cephesi hariç tüm cepheleri göz dolma duvarla oluşturulmuştur.

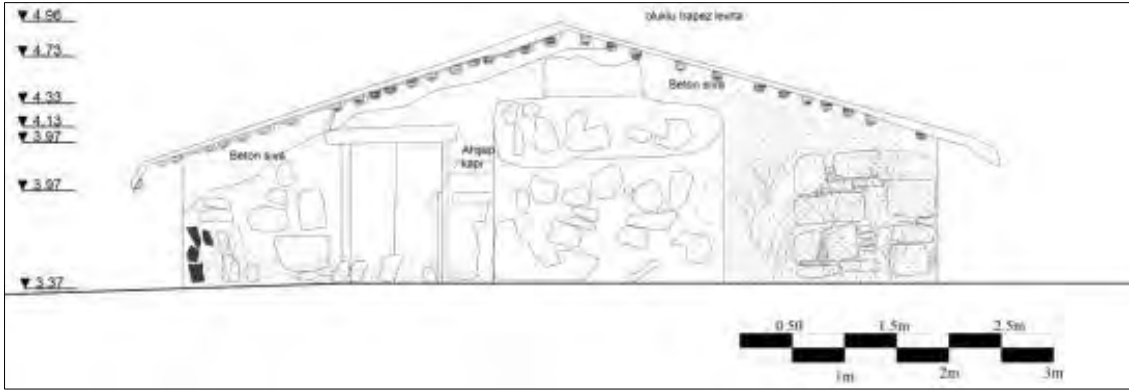
3.6.Duvarlar

Yapının ahır katının tamamı ile samanlık katının doğu, batı ve güney cephelerinin taş örgü olduğu görülmektedir. Evin samanlık katının kuzey duvarı ve zemin katın taş örgü olan güney duvarı hariç dış duvarlarının tamamı yöreye özgü 'göz dolma duvar yapım tekniğiyle oluşturulmuştur. Çatı katı dış duvarları taş örgü olan güney cephesi hariç 'göz dolma duvar tekniğiyle oluşturulmuştur. Yapı eğime oturduğundan güney cephesinde 2.25m yükseklikte olan yığma moloz taş duvarlar doğu ve batı cepheleri boyunca, samanlık katının yığma moloz taş duvarlarıyla birleşmektedir ve güney cephesine doğru yapının girişleri hizasında sonlanmaktadır. Moloz taş duvarların kesiti 0.45m ile 0.70m arasında değişmektedir. Yapının güney cephesinde ise cephenin tamamında duvarlar taş örgüdür. Zemin kat ve çatı katının yığma taş olan güney duvarlarının iç bölümleri çimento sıva üzeri kireç sıva ile kaplıdır. Yapının 'göz dolma' dış duvarlarının iç yüzeyleri ahşap kaplama tahtaları ile kaplanmıştır.

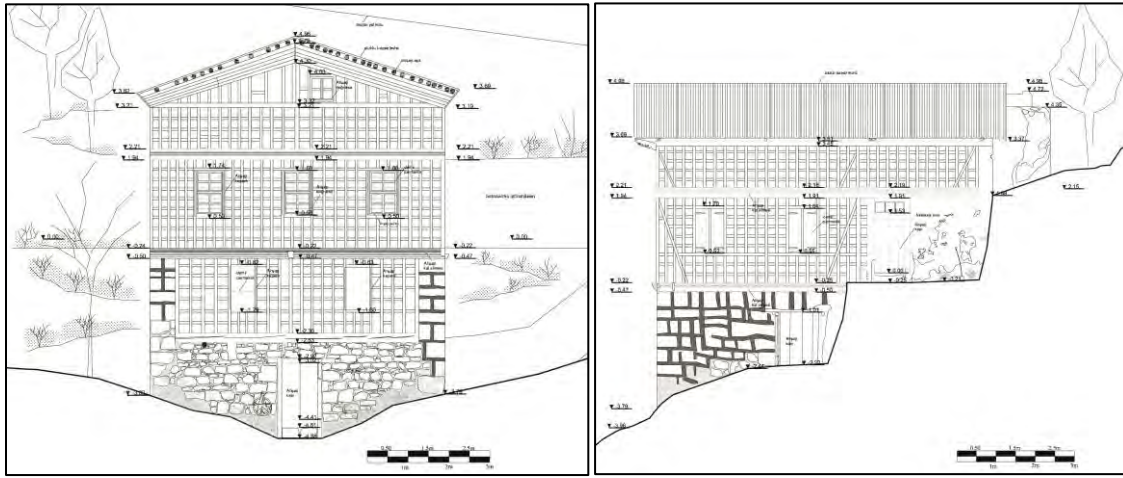
Yapının iç mekânında ise duvarların ahşap bindirme ya da ahşap geçme tekniği ile oluşturulduğu görülmektedir. Bu duvar yapım sisteminin avantajı çivi kullanmadan inşa edilebilir olmasıdır. Duvarlar, boyutları 0.10x0.17m olan ahşap dikmelere ahşap kalasların zıvanalar yardımıyla geçirilmesiyle oluşturulmaktadır. Sistemde kullanılan ahşap kalasların kalınlıkları 0.04m ila 0.06m arasında değişmektedir.

Şekil 20. Yapının Cepheleri

Şekil 21. Güney cephesi rölövesi

Şekil 22. Kuzey ve batı cepheleri rölöveleri

4. Yapılarda Malzeme ve Strüktürde Bozulmaya Neden Olan Faktörler

Yapı veya yapı grupları için en uygun koruma stratejisinin belirlenebilmesi için yapıda bozulmaya neden olan faktörlerin tespit edilmesi önemlidir. Yapıların kullanım ömürleri süresince kullanılan yapı malzemeleri bir aşamadan sonra restorasyon müdahalesi ve onarım gerektirir. Ömrünü tamamlayan yapı elemanları ve malzemelerin yanısıra yapının bütünlüğü üzerinde tehdit oluşturan tüm etkenlerin de restorasyon öncesi yapılan çalışmalarla ortaya çıkartılması gereklidir. Bozulmanın nerelerde, nasıl ve hangi şartlarda ortaya çıktığının tespiti doğur müdahalenin tespiti için şarttır (Zakar, 2013, s. 17)

Yapıların gördüğü zararlar boyutlarına göre, hasar (damage), bozulma (decay/deterioration) ve patinalanma (weathering) şeklinde şiddetliden hafife doğru sıralanabilmektedir. Orbaşlı (2008, s. 65)'ya göre "hasar", strüktürün bozulma, tahribat ve bileşen kaybı sonucu, gerçekleştirmek üzere tasarlandığı kapasiteyi sürdürememesi durumudur. Croci (2000, s. 27), "hasar"ı, strüktürün taşıyıcılığının bir kısmını ya da tümünü kaybetmesi durumu olarak tanımlamaktadır. O halde, hasarlı olma durumu şiddetli bir bozulma durumu olup yıkıma neden olabilmektedir. Bozulma ise, iklimsel, doğal, biyolojik ve benzeri çeşitli etkiler altında malzemenin uğradığı değişim ve dönüşüm olarak açıklanmaktadır.

Yapılarda bozulmaya neden olan etkenler kaynaklarına göre şu dört grupta incelenebilir (Orbaşlı, 2008, s.67):

1. İklimsel Nedenler
2. Biyolojik Nedenler
3. Doğal Afetler
4. İnsanlardan Kaynaklanan Nedenler

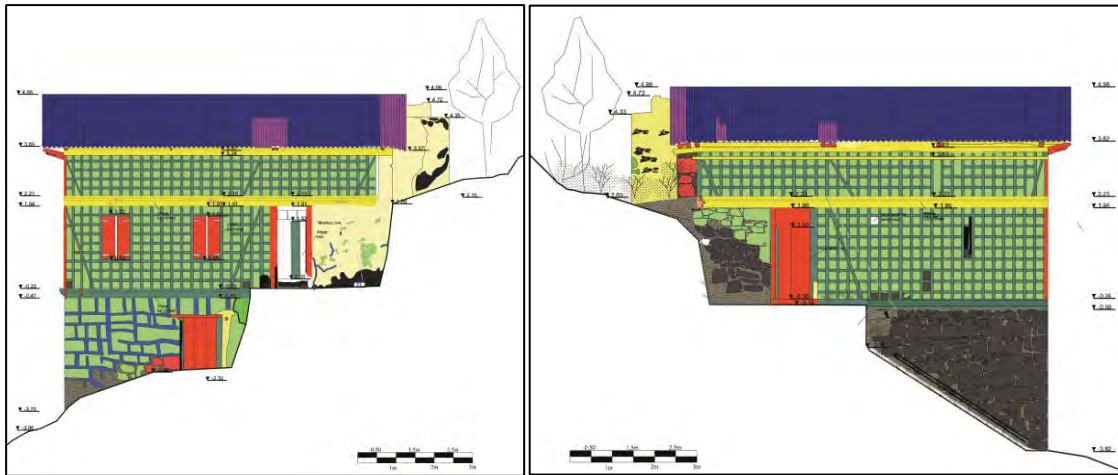
5.Konuttaki Hasarlar ve Sorunlar

Konutta insan kaynaklı, dış etken ve doğa kaynaklı bozulmalar gözlenmektedir. Değişen kullanıcı profili ve ihtiyaçları doğrultusunda yapılan niteliksiz ve bilinçsiz müdahalelerin yapı bütünlüğüne ve özgünlüğüne zarar verdiği gözlemlenmektedir. Bazı mekanların işlevlerinin değiştirilmesi, özgün yapım sistemi ve yapı malzemesiyle uyumsuz muhtes malzeme ve elemanların kullanımının konutta kısa ve uzun vadede ciddi hasarlar oluşturduğu görülmüştür. Diğer yandan kullanıcı kaynaklı olmayan, bölgede yaşayan hayvanlar, böcekler ve yağmur kar, rüzgâr, deprem gibi iklimsel ve doğal etkenlerin yapıya verdiği hasarlar da gözlemlenmektedir.

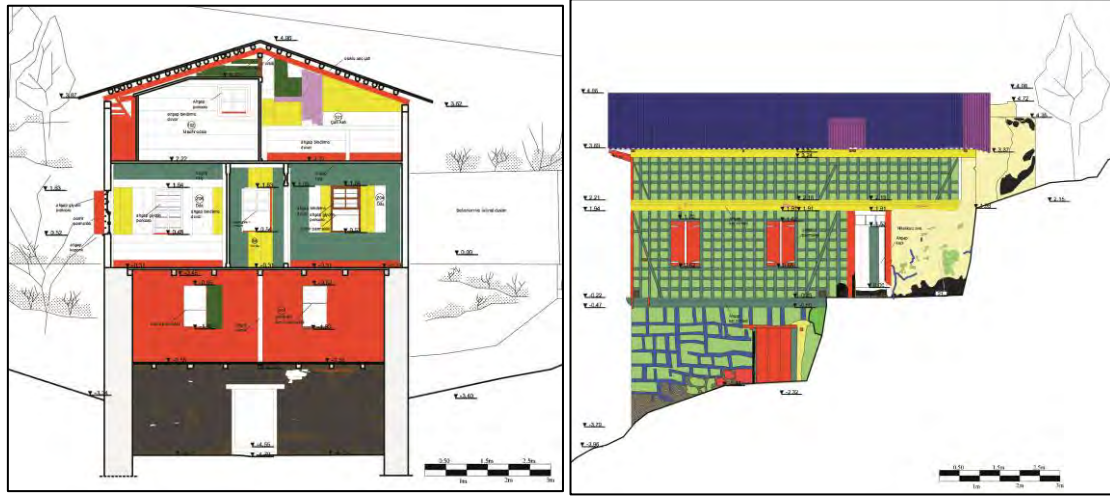
Koruma müdahale önerileri getirmek amacıyla yapıda tespit edilen başlıca bozulmalar; niteliksiz ve uyumsuz yapı malzemeleriyle yenilenmiş bölgeler, niteliksiz sıva,malzeme kaybı, sıvalarda çatlaklar, ahşap malzemelerde bakımsızlıktan ve dış mekanla direkt temastan kaynaklı hasarlar ve bozulmalar, korozyon, aşınma, hava etkisiyle renk değiştirme görülmektedir. Asım Ekşi Evi özelinde tespit edilen hasar ve bozulmaların bölgedeki diğer geleneksel konutlarda da ortaya çıktığı tespit edilmiştir.

Şekil 23. Hasar ve bozulma lejanti

Şekil 24. Doğu ve batı cepheleri hasar tespiti

Şekil 25. Hasar Tespiti (3-3 kesiti ve Batı cephesi)

Yörede Dereköy yerleşiminde geleneksel konut dokusunun korunma sorunları tekil konut ölçeğindeki koruma önerilerinden fazlasını gerektirmektedir. Yerleşimin Afete maruz saha ilan edilmesi ve altyapı yetersizliği nedeniyle terk edilme ve yapılması planlanan hes (hidroelektrik santrali) projelerinin doğal peyzaj ve sayıları her gün azalan yöre halkının üzerindeki etkileri bölgenin başlıca sorunlarıdır.

Bölgede kimi konutlarda sonradan eklenen su ve elektrik tesisatı gibi konfor gereksinimleri yapılarda uyumsuz malzeme ve donatı kullanımını artırarak özellikle ahşap malzemelerde bozulmayı hızlandırmaktadır. Özgün ya da sonradan eklenmiş ıslak hacimlerde zemine yapılan uygulamalar özgün ahşap malzemeyle farklı yapısal davranış sergilediği için bozulmayı hızlandırmaktadır. Aşhane, ahır katı ve sonradan işlev verilen ıslak hacmin zeminlerine uygulanan çimento harçları da su sızıntılarına ve çürük ve mantar oluşumuna neden olmaktadır.

Pencere kepenklerinde ve dışarıyla temas halinde olan ahşap malzemelerin tamamında bozulmalar, çürümeler ve renk değişimi görülmektedir. Kış aylarında biriken kar ve iklimin nemli ve yağışlı olmasından dolayı cephelerde ve bazı malzeme detaylarında yosunlanmalar ve bitkilenmeler görülmektedir. Sac çatı örtüsünde iklimsel etkenlerden dolayı korozyon görülmektedir. Saçak altı ahşap malzemelerinde oluşan kayıplar ve açılmalardan dolayı kuş vb. canlılar yapıya zarar vermektedir.

6. Restorasyon Müdahaleleri

Korunmaya değer bir yapı üzerinde çalışıldığından, onarımın özgün dokuya en az müdahale ile gerçekleştirilmesi, yapım tekniklerinin özgün olana benzer/uyumlu olmasına dikkat edilmesi, yapının iç düzenlemesinin değiştirilmemesi, mekanların bütünlüğünün zedelenmemesi göz önünde tutulması gereken başlıca kurallardır. (Ahunbay, 1996, s. 54). Ayrıca Venedik Tüzüğü (1964) 5. Maddede; 'Kültür varlığının korunması, her zaman onları herhangi bir yararlı toplumsal amaç için kullanmakla kolaylaştırılabilir. Bunun için bu tür bir kullanma arzu edilir, fakat bu nedenle yapının planı ya da bezemeleri değiştirilmemelidir. Ancak bu sınırlar içinde yeni işlevin gerektirdiği değişiklikler tasarlanabilir ve buna izin verilebilir' tespiti yapılmaktadır. Bu doğrultuda Asım Ekşi Evi'ne Restorasyon müdahale önerileri yapılmış ve yapının özgün işlevini sürdürmesine yönelik öneriler getirilmiştir. Mimare restorasyonda kullanılan başlıca müdahale yöntemleri arasında;

Sağlamlaştırma;

Bu müdahale tekniği, anıtın malzemesi, taşıyıcısı ve zemininin sağlamlaştırılması için yapılan çalışmalardan oluşur. "Sağlamlaştırma restorasyon tekniklerinden sayılmakla birlikte aslında en azda olması gereken restorasyonun kendisidir."(Ahunbay, Zeynep, 2007, s.26). Mimari restorasyonda sağlamlaştırma işlemi; taşıyıcı sistemin sağlamlaştırılması (kesit genişletme – mantolama, destekleme – payandalama, çemberleme-kuşaklama-bağlantı çubukları-gergi uygulanması), malzemenin sağlamlaştırılması (taş malzemenin sağlamlaştırılması, tuğla, kerpiç malzemenin sağlamlaştırılması, ahşap malzemenin sağlamlaştırılması) şeklinde ele alınmaktadır.

Temizleme;

Tarihi eski yapılarda olduğu gibi hamamlarda da bütünlüğü bozan tarihi değeri olmayan eklerin temizlenmesi, bir restorasyon müdahale tekniğidir. Bu ekler genellikle terk edilmiş yapılarda veya sonradan gelen göçerlerin yerleşmesi ile yapılan ekler olan bölme, sundurma, tavan, kapı pencere dolgusu gibi eklerdir (Ahunbay, 2007, s.26). Mimari restorasyon müdahalesi olarak temizleme işlemi; Bezeme Temizleme, Cephe Temizleme, Mekânik Temizlik, Kimyasal Temizlik, Suyu Yıkama, Emici Kil Ve Kağıt Hamuru Uygulaması olmak üzere temizlik işlemi yapılacak malzemenin ve bozulma durumunun özelliklerine göre yapılmaktadır.

Bütünleme;

"Bir bölümü hasar görmüş ya da yok olmuş yapı ve öğeleri ilk tasarımdaki bütünlüğüne kavuşturacak biçimde geleneksel ya da çağdaş malzeme kullanılarak tamamlama işlemine bütünleme-reintegrasyon denilmektedir." (Ahunbay, 2007, s.26) Bütünlemeye estetik, strüktürel veya işlevsel sebeple karar verilir. Bütünleme ancak gerçek ve bilinen verilere göre yapılabilir. Olasılıklardan hareketle bütünleme yapmak hatalı olur. Bütünleme yapılan yeni bölümlerle özgün olandan ayrılabilmesi için belirtme tekniği ile farklı bir yüzey uygulaması yapılmalıdır. Özgün yüzey veya malzeme, şeffaf bir malzeme ile görünür hale gelerek korunur, diğer kısımlar, aynı detayda tamamlanır. Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün genelgesi ile plastik onarıma izin verilmektedir. 5 cm kadar taş yüzeyde olan oyuklara müdahale edilmemekte, 5 cm den büyük su tuzağı olan oyuklarda kozmetik onarım yapılmaktadır (Alkan, 2015, s.77)

Yenileme, Yeniden Kullanım, Yeni İşleve Uyarılma;

Yenileme; sağlamlaştırma, bütünleme, hatta yeniden yapmadan farklı bir müdahaledir. Yeni bir işlev verilen yapılarda, işlevin fonksiyonunu hakkıyla yerine getirebilmesi için bazı değişikliklere, yeni eklere ihtiyacı olabilir. Bu durumda yenileme, ideal bir restorasyon kararı olmadığı düşünülse de, bu karar zorunluluktan kaynaklıdır. Daha çok, yapının ekonomik fayda sağlamadan kurtarılması olanaksız olduğu durumlarda bu karar alınmaktadır (Alkan, 2015, s.78).

Yeniden kullanım, koruma bağlamında mutlak gerekli olarak görülen bir kavramdır. Önleyici, sürekli bakımın gerçekleştirilmesi için yeniden kullanım şarttır. Restore edilen bir binanın özgün tasarımını ve bütünlüğünü bozmadan, yapıya fazla yük getirmeden uygun bir yeni işlev ile yeniden kullanımı gerçekleştirilebilir. Yeniden kullanımı, uyarılma sonucunda yeni ihtiyaçları karşılayabilir hale getirme, olarak tanımlanmaktadır.

Arkeolojik alanlar, özel durumlar haricinde dini yapılar, çeşme, mezar gibi yapılar dışında pek çok eski yapıya yeni bir işlev verilerek restore edilir. Venedik Tüzüğü'nün 5. maddesi, yeniden işlevlendirme ile ilgili temel yaklaşımı vermektedir. Ancak bu uygulama daha çok tarihi ve sanat değeri yüksek yapılar için geçerli olabilmektedir.

Çağdaş Ek;

"Tarihi yapılara yapılan çağdaş eklerin tasarımının eski yapının görünümünü az etkileyen, çevresine uyumlu çağdaş tasımlar olmalıdır. Bu uyumun tasımını yapabilmek bağımsız bir çağdaş yapı yapmaktan daha zordur. Bu çağdaş ekin eski yapı ile uyumunda tasarımcı yapıya biçimsel olarak veya karşıtlık olarak uyan bir ek tasarlayabilirse de tarihi yapıya egemen olmaması önemlidir." (Ahunbay, 2007, S. 27) Venedik Tüzüğü'nün 13. Maddesi; "Eklemelere yapının ancak ilgi çekici bölümlerine, geleneksel konumuna, kompozisyonuna, dengesine ve çevresiyle olan bağlantısına zarar gelmediği durumlarda izin verilir" denmektedir.

Yeniden Yapım (Reconstruction);

Koruma anlayışında, mimari eserin özgünlük değerinin sürdürülmesi açısından, onarım ile yeniden yapım kesin çizgilerle ayrılmalıdır. Restorasyon müdahalelerinde yeniden yapım, zorunlu durumlarda yapı elemanı ölçeğinde sınırlı kalarak koruma amacını aşmamalıdır. Yeniden yapım literatürde, "doğru biçimi, özgün malzeme ve detayları takip ederekyeni konstrüksiyonla yitirilmiş olanı yeniden inşa etmek" olarak tanımlanmıştır (Zakar, 2013, s. 12).

Taşıma (Relocation);

Taşıma, bir kültür varlığının özgün konumdan, çevresinden koparılıp başka bir alana götürülmesidir. Bir tarihi yapının doğru bir şekilde taşınması, etkin ve hassas belgeleme yöntemleri, iyi bir planlama ve kaliteli bir işçilik gerektirir. Gerçekte, yapıyı, sahip olduğu kültürel değere katkıda bulunan, onun oluşmasını sağlayan çevresel etkenlerden ayırmak, onun özgünlüğünü zedeleyen bir eylemdir (Zakar, 2013, s. 13).

7. Asım Ekşi Evi için Önerilen Restorasyon Müdahaleleri

7.1.Yeniden yapım ve niteliksiz eklerden arındırma

Cephe düzeninde ya da plan şemasında değişikliklere neden olmayan bazı müdahaleler genellikle işleve yönelik ve günümüz konfor koşullarını sağlamaya yöneliktir.

Restitüsyon verileri doğrultusunda depo olarak kullanıldığı öğrenilen Islak hacmin restorasyon projesi kapsamında aynı işlevini sürdürmesinden dolayı seramik kaplama olan zemini korunmuştur. Özensiz ve yalıtımsız olarak uygulanan çimento esaslı döşemelerin uygun ve yalıtımlı olarak yenilenmesi uygun görülmüştür. Ahır mekanının tavanındaki ara kirişler ve yemlik bölümündeki sonradan eklenen ahşap elemanlar kaldırılmıştır. Merdiven holünün doğu duvarındaki elektrik tesisat elemanları ve kablolar kaldırılmıştır ve ahşap elemanlara zarar vermeyecek şekilde yenilenmesi öngörülmüştür.

7.2.Yenileme

Asım ekşi Evi'nin tüm dış cephe kapıları, pencereleri, pencere kepenkleri ve denizliklerinde malzeme kayıpları, çürümeler ve renk değişimi gözlenmiştir. Ahşap eskimesine maruz kalmış bu yapı elemanlarının tamamına yakını işlevini yerine getirememektedir. Bu nedenle özgün malzeme, yapım tekniği ve ebatlarda yenilenmesi gerekmektedir. Merdiven basamaklarının ahşap elemanlarından taşıyıcılığını kaybederek formunu koruyamayan ve sehim yapanlar özgün malzeme ile yenilenmiştir. Korozyona uğramış çatı kaplaması sac levha kaldırılarak özgün yöresel oluklu alaturka kiremit çatı kaplaması ile yenilenmiştir. Saçak altı kaplama tahtaları uygun ebatlarda ve özgün malzeme ile yenilenmiştir.

7.3.Sağlamlaştırma

Ahşap malzemelerin dayanımının azalmasının ve çürümelerin önüne geçilmesi için malzemeye zarar veren canlıların ortadan kaldırılması ve dokuların sağlamaştırılması

için kimyasal işlem görmesi gerekmektedir. Yapıdaki mevcut ahşap elemanlara ve kullanılması önerilen yeni ahşap malzemelere ön koruma yapılması gerekir. Eski ahşap elemanlara solvent bazlı emprenye maddesi ile yüzeye sızdırma (emprenye etme) yöntemiyle, yeni ahşap malzemelere daldırma yöntemiyle ön koruma yapılmaktadır. Güneşle temas halindeki ahşap elemanlarda ahşap malzemenin bünyesindeki tuzlar güneş ışınlarının etkisiyle gün yüzüne çıkarak kimyasal tepkimeye girmektedir. Ahşap yüzeylerdeki kararma ve renk değişimine neden olan bu durumu önlemek için ahşap malzemeyle uyumlu boyalar kullanılmalıdır.

Değiştirilmeyecek ve yerinde korunacak özgün ahşap elemanların ömrünü uzatmak için püskürtme ya da sürme yöntemiyle ilaçlama yapılabileceğine karar verilmiştir. Sıva çatlak ve dökülmelerinde hasarlı bölgeler raspa edilip özgün sıva ile onarılmıştır. Kat silmeleri ve ahşap hatıllardaki çatlaklar enjeksiyon yöntemi ile onarılmıştır. Ahşap iç duvarlarda görülen ve genellikle tahtakurularına bağlı ortaya çıkan böceklenmeye karşı su bazlı emprenye maddesi ile püskürtme ya da sürme yöntemiyle ilaçlanması önerilmektedir.

7.4 Bütünleme

Elde edilen restitüsyon verileri doğrultusunda, Yapının cephelerini oluşturan göz dolgu duvarların gözlerindeki sıvalarda ve taş malzemede derz boşalması ve malzeme kaybı görülmektedir. Özgün taş malzeme ve analizlerle saptanmış özgün harçlar ile bütünleme yapılmasına karar verilmiştir. Yığma taş duvarlarda muhtes çimento sıva ve boyanın raspa edilmesinden sonra oluşan derz boşalmalarında kireç harcı ile bütünleme yapılmasına karar verilmiştir.

7.5 Temizleme

Temizleme işleminde basit yöntemler tercih edilmeli ve mümkün olduğunca kimyasal yöntemlerden uzak durulmalıdır. Yapının cephelerinin bazı bölümlerinde görülen yosunlanma ve bitkilenmenin yarattığı yüzeysel etkiye karşı mekanik temizlik yapılmasına karar verilmiştir. Yapının bazı özgün ahşap malzemelerinde görülen islenme ve kirlenme gibi problemler noniyonik uygulamalarla temizlenmesine karar verilmiştir. Çimento esaslı derz dolgular raspa edilmiştir.

8. Mekân Kullanımına Dair Öneriler

Konutta mekân kullanımına dair öneriler ve müdahalelerin, özgün malzeme, yapım tekniği ve plan şemasında tahribata ve bozulmaya neden olmayacak şekilde restitüsyon verilerini de kullanacak şekilde en az müdahale ile yapılması öngörülmüştür. Yöredeki çoğu geleneksel konutta olduğu gibi mevsimlik kullanımda olan Asım Ekşi Evi'nin özgün işlevini koruması önerilmiştir. Yörede hayvancılığın kısmen devam etmesi dolayısıyla konutu ahır ve samanlık ara katının özgün işlev ve plan şemasını koruması önerilmektedir. Zemin kat ve çatı katında ise restitüsyon verileri dikkate alınarak, müdahalelerde bulunulmuş ancak özgün işlev doğrultusunda plan şeması korunmuştur. Zemin kattaki aşhane bölümünün güney duvarına yapıdaki izler ve tipoloji çalışmalarının ardından ocak eklenmiştir. Yine Zemin katın kuzey batısındaki yaşam alanı yapıdaki izler ve bölgedeki geleneksel konutlarda yapılan tipoloji çalışmalarının ardından iki ayrı oda olacak şekilde önerilmiştir. Restitüsyon çalışmalarında yapıda ıslak hacim olarak kullanılan birimin özgün işlevinin kiler olduğu ve yapıdaki izlerden tuvaletin yapının doğru cephesinde olduğu tespit edilmiştir. Ancak günümüz konfor koşulları gereği ıslak hacim olarak kullanılan birimin bu işlevini koruması önerilmiştir.

Şekil 26. Restitüsyonda kaynak kullanımı lejant

Şekil 27. Zemin ve çatı katları restitüsyon önerileri

9. Değerlendirme ve Sonuç

Doğu Karadeniz kırsal bölgeleri, insanların kendi imkân ve tecrübeleriyle, içerisinde yaşanılan iklim, topoğrafya ve coğrafyayla ne denli uyumlu geleneksel yapı kültürü oluşturabileceklerinin en etkili gözlemlendiği alanlardır (Otyakmaz, 2019). Ancak uygulanan yanlış politikalar ve kırsal nüfusun sosyo-kültürel yapısındaki değişiklikler, kırsal üretimin ve geçim kaynaklarının yetersizliği, yerleşimlerin alt yapı sorunu ve günümüz asgari yaşam standartlarını karşılamada yetersiz kalmaları kırsal yerleşmelerin terk edilmesine (Köyden kente göç) neden olmaktadır. Sonuç olarak sahip olunan geleneksel kırsal mimarlık mirası olan konutlar terkedilerek âtil kalmakta ve yok olma süreci hızlanmakta ya da kırsal yerleşmelerde niteliksiz kaçak yapılaşmalarla geleneksel kırsal yerleşmelerin dokuları tahrip edilmektedir. Geleneksel kırsal yerleşmelerde yapıyı çevre için ya da tekil yapı ölçeğinde getirilen koruma önerileri ve sunulan koruma tekniklerinin uzun vadede sürdürülebilir bir koruma yaklaşımı olmadığı açıktır. Ancak öncelikli yapılması gereken envanter çalışmaları yaparak tescilli veya korunması gerekli geleneksel yapıların ve yerleşimlerin belgelenme işlemlerinin yapılması, bununla da yetinmeyerek yapıların plan, malzeme analizleri yapılarak, bozulmuşluk durumları belirlenmeli ve koruma önerileri getirilmelidir.

Yörede ahşap ve taş malzemeler kullanılarak, geleneksel yöntemlerle inşa edilen konut geleneği, bakım ve yeni üretimler aşamasında malzeme ve nitelikli usta sıkıntısı nedeniyle günümüzde devam ettirilememektedir. Niteliksiz yapılaşmanın ve insansızlaşmanın yok olma sürecini hızlandırdığı, bölgenin geleneksel konut örneklerinden olan ve Rize İkizdere Dereköy yerleşmesinde bulunan Asım Ekşi Evi gerek

yapı malzemeleri gerekse yapım sistemiyle pek çok özgün detay barındırmaktadır. Asım Ekşi Evi'nin ve Dereköy kırsalında tespit edilen diğer geleneksel yapıların incelenmesi ve belgelenmesi çalışmaları 2017 yılının kasım ayı ve 2018 yılının Temmuz ve ağustos aylarında gerçekleştirilmiştir. Yapılan çalışma sonucunda Asım Ekşi Evi'nin mevcut durumu, geçirdiği dönemsel değişiklik-müdahaleler ve yapıda oluşan hasarları ortaya koyan analizlerle detaylı olarak belgelenmiş ve restorasyon müdahale yöntem önerileri ile restorasyon projesi geliştirilmiştir. Yapının özgün malzeme ve yapı detaylarının ortaya çıkarılması ve mevcut özgün halini sürdürülebilmesi için öncelikli olarak müdahale edilmesi gereken durumlar belirlenmiş ve mevsimlik kullanımda olan konuta kullanıcılarında istekleri doğrultusunda günümüz yaşam standartlarını sağlamak adına yapı malzemelerine en az müdahale ile restorasyon önerileri yapılmıştır. Bu bağlamda geliştirilen mimari koruma yaklaşımları ve önerileri yöre kırsalındaki diğer kırsal mimari miras için de kullanılabilir, yapı ömrünü uzatacak ve kullanıcı istek ve beklentilerini karşılayacak düzeydedir. Kırsal mimari mirasın korunması, tarihi belge ve estetik değerleriyle gelecek kuşakların kullanımına sunulması konusunda günümüzde karşılaşılan sorunlara zor ama temel çözüm, kırsal mimari mirasın soyut ve somut değerleriyle hem yapı hem de yerleşim ölçeğinde bütüncül olarak ele alınması ile sürdürülebilir şekilde korunmasıdır.

Kaynaklar

Ahunbay, Zeynep, Tarihi Çevre ve Restorasyon, Yem Yayınları, İstanbul, 1996, s. 54.

Ahunbay, Zeynep, Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyon, Yem Yayınları- 28, Baskı 6, , İstanbul, 2007, s. 26.

Alkan, Deniz, İstanbul Hamam Restorasyonlarında Uygulanan Müdahale Teknikleri, Yüksek Lisans Tezi, Maltepe Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2015.

Binan, Can, Mimari Koruma Alanında Venedik Tüzüğü'nden Günümüze Düşünsel Gelişimin Uluslararası Evrim Süreci, YTU Mimarlık Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1999, s.26.

Croci, Giorgio, The Conservation and Structural Restoration of Architectural Heritage, Advances in Architecture Series, Computational Mechanics Publication/WIT Press, UK., 2000, s.27

ÇEKÜL, Anadolu'da Kırsal Mimarlık. İstanbul: Çekül Vakfı, 2012, s. 34.

Eres, Zeynep, "Türkiye'de Geleneksel Kırsal Mimarinin Korunması: Tarihsel Süreç, Yasal Boyut". Mimari ve Kentsel Koruma, Prof.Dr. Nur Akın'a Armağan. ed. K.K. Eyüpgiller - Z. Eres. İstanbul: Yem Yay., 2013, s. 457-469.

Eyüce, Ahmet, Geleneksel Yapılar ve Mekanlar, Birsen Yayınevi, İstanbul, 2005, s. 14.

Hasol, Doğan, Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü, YEM Yayın, İstanbul, 2014, s. 27.

Karpuz, Haşim, Trabzon da Yöre Müzesi Kurulmalıdır", Arkeoloji ve Sanat Dergisi, Sayı 8, İstanbul, 1980, s. 63.

Kişisel görüşmeler: Selma Duman (Asım Ekşi'nin torunu), Rahmi Ekşi (Dereköy Muhtarı).

Orbaşlı, Aylın, Architectural Conservation: principles and practice, Blackwell Publishing, 2008, s, 65-67.

Otyakmaz, Mehmet Ali, Rize – İkizdere – Dereköy Köyü Geleneksel Konutları İncelemesi ve Asım Ekşi Konutu Restorasyon Önerisi, Yüksek Lisans Tezi, K.T.Ü., Fen Bilimleri Enstitüsü, Trabzon, 2019.

Özgüner, Orhan, Köyde Mimari Doğu Karadeniz, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, İstanbul, 1970, s. 58-62.

Sümerkan, Mustafa, Reşat, Geleneksel Evlerin Yapı Özellikleri, Doktora Tezi, KTÜ, Fen Bilimleri Enstitüsü, Trabzon, 1990.

T.C. Resmî Gazete, 20 Aralık 2014, Sayı: 29211.

Venedik Tüzüğü 5. Madde, Venedik, 1964.

Zakar, Lory, Restorasyon Uygulamalarında Kullanılan Çağdaş Teknikler, Yüksek lisans Tezi, İTÜ, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2013

İnternet Kaynakları

URL-1: <https://www.yerelnet.org.tr/koyler/koy.php?koyid=257360>. (Erişim Tarihi: 14 Ekim 2018).

Acil Servis Birimlerinde Yapay Aydınlatma Tasarımının Değerlendirilmesi ve Öneriler: Denizli Örneği

Firdevs KULAK TORUN¹ *, Damla ALTUNCU²

Öz

Acil servis birimleri, sağlık personellerinin etkin ve hızlı şekilde kesintisiz olarak hizmet vermesi beklenen mekânlardır. Bu beklentinin gerçekleşebilmesi için mekânların, sağlık personellerinin gereksinimleri dikkate alınarak tasarlanması gerekmektedir. Acil servislerin tasarlanmasında mekân organizasyonu kadar aydınlatma tasarımı da önem taşımaktadır. Özellikle bir acil servis biriminin tıbbi müdahale yapılan alanlarında her an gelişebilecek durumlar düşünülerek uygun tasarımların yapılması, önlemlerin alınması gerekmektedir. Çalışmada acil servislerin tıbbi müdahale alanlarının aydınlatma tasarımları konusu ele alınmıştır. Bu bağlamda Denizli ili Merkez Efendi ilçesinde yer alan yataklı sağlıklı tesislerinin, acil servis birimlerinin tıbbi müdahale yapılan alanları; muayene odası, travma-resüsitasyon odası, küçük müdahale odası, pansuman odası, enjeksiyon odası, izolasyon odası ve müşahede odası incelenmiştir. Bu mekânlarda aydınlatma tasarımının mevcut durumu çeşitli ölçümler, gözlemler sayesinde tespit edilmiştir. Elde edilen veriler, literatür bilgileri dikkate alınarak değerlendirilmiştir. Örneklem kapsamında acil servis birimlerinin tıbbi müdahale alanları için aydınlık düzeyleri, aydınlatma türü, aydınlatma elemanı, sistemi, yöntemi kapsamında aydınlatma önerisi oluşturulmuştur.

Anahtar Sözcük: Acil Servis, Aydınlatma Tasarımı, Yapay Aydınlatma

Evaluation of Artificial Lighting Design in Emergency Departments and Recommendations: The Case of Denizli

Abstract

Emergency department units are places where medical personnel are expected to serve effectively and quickly without interruption. In order to achieve this expectation, the spaces must be designed by taking into account the working areas of the health personnel. Lighting design is as important in the design of emergency services as the organization of the space. Especially in the areas of medical intervention of an emergency department unit, appropriate designs should be made and precautions should be taken considering the situations that may develop at any time. In the study, lighting designs of Medical intervention areas of emergency departments are discussed. In this context, the province of Denizli, Merkezefendi County located in-bed healthy plants, emergency department medical intervention areas; exam room, the trauma resuscitation room, a small intervention room, dressing room, injection room, isolation room and the observation room is examined. The current state of lighting design in these places has been determined thanks to various measurements. The data obtained were evaluated by taking into account the literature information and interview results. Within the scope of the sample, a lighting proposal was created within the scope of lighting levels, lighting type, lighting element, system, method for the medical intervention areas of emergency department units.

Keywords: Emergency Department, Lighting Design, Artificial Lighting

¹ Atatürk Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, İç Mimarlık Bölümü, 25240, Erzurum.

² Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, İç Mimarlık Bölümü, 34427, İstanbul.

Bu çalışma Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi İç Mimarlık Anabilim Dalı'nda Doç.Dr.Damla Altuncu danışmanlığında hazırlanan 'Acil Servis Aydınlatma Tasarım Rehberi' isimli Doktora Tezi'nden üretilmiştir.

İlgili Yazar/Corresponding author: firdevskulaktorun@hotmail.com

Gönderim Tarihi / Received Date: 22.11.2021

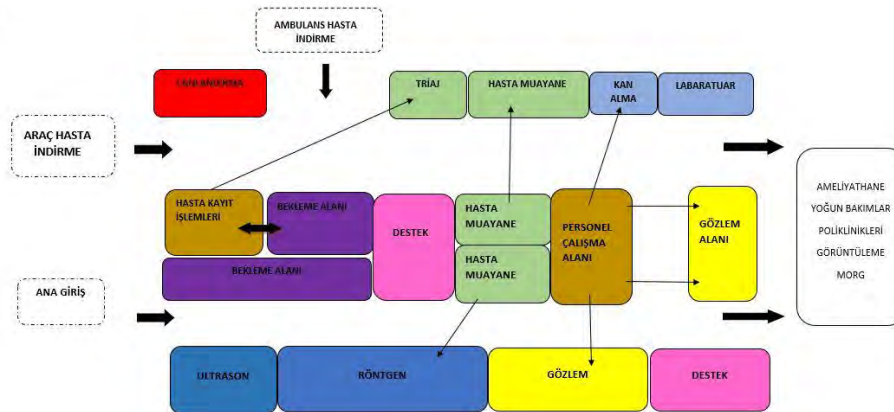
Kabul Tarihi / Accepted Date: 22.03.2022

1. Giriş

Sağlık alanında acil bakım her zaman tarihin bir parçası olmuştur. Savaş alanlarında, salgın zamanlarında en çok ihtiyacı olana bakabilmek için kurulan çadırlar acil bakımın ilk basamaklarıdır. Acil servis birimleri, savaş dönemlerinde hızlı gelişmeler göstermiştir. İlk olarak 15. Yüzyıl sonlarında Ferdinand ve İspanyol Isabella isimli ambulanslar ile yaralıları cerrahi müdahalelerin yapıldığı çadırlara taşınmıştır (Pozner vd., 2014, s.240). Ambulansların kullanılması ile yaralılara ilk yardımın yapılması acil servisin ilk aşamasını oluşturmuştur. Ancak acil servis hizmetlerinin günümüzdeki temellerinin atılması İngiltere ve Almanya öncülüğünde olmuş, bu alandaki önemli gelişmeler ise II. Dünya Savaşı'ndan sonra Amerika'da gerçekleşmiştir (Orkun vd. 2017, s.19). Savaştan önce büyük hastanelerde "kaza odası" olarak isimlendirilen küçük oda şeklinde hizmet veren acil servis birimleri oluşturulmuştur. Savaştan sonraki yıllarda hastanelerde acil bakım yapılacak yerler inşa edilmeye başlanmıştır (Kaba ve Elçioğlu, 2013 s.128).

İngiltere'de 1948 yılında Ulusal Sağlık Servisi'nin kurulmasından önce 'zayıf departmanı' ismi verilen, hastanenin alt katında yer alan bölümler ilk acil servis örnekleridir. Bu birimlerde zayıf memurları görevlendirilmiştir. Bu memurlar cerrahi anlamda yeterli olmayan doktorlardan oluşturulmuştur. 1961- 1978 yılları arasında hazırlanan raporlar sayesinde acil durum için oluşturulan mekânların ve görev alan kişilerin yetersiz kaldığı ortaya konmuştur. Bu raporlar neticesinde belirli standartlar geliştirilmeye başlanarak, 1989 yılında acil servis çalışanları eğitilmiş ve mekân düzenlemelerine gidilmiştir (Mirad Laboratory, 2013, s.35).

Günümüzde acil servis birimleri hastane bünyesinde yer alan, sürekli hizmete devam eden, hastanın ilk karşılandığı birimlerdir. Acil servis hizmetleri ile ilgili 2009 yılında Sağlık Bakanlığı tarafından hazırlanan tebliğde; acil durumlarda hastaların tedavi görebilecekleri sağlık kuruluşlarına en hızlı şekilde ulaştırılmasını, ihtiyaç olan müdahalelerin zamanında ve doğru şekilde yapılmasını insani ve hukuki bir sorumluluk olarak belirtmiştir. Ayrıca her hastanenin acil olaylar için tedavi hizmeti veren imkanlara sahip bir acil servis biriminin olması gerektiği açıklanmıştır (Yataklı Sağlık Tesislerinde Acil Servis Hizmetlerinin Uygulama Usul ve Esasları Hakkında Tebliğ, 2009). Sağlık Bakanlığı'nın 2010 yılında yayınladığı Türkiye Sağlık Yapıları Asgari Tasarım Standartları Kılavuzu'nda asgari acil hizmeti için gerekli olan bölümler; temel yaşam desteği, ileri yaşam desteği, temel kardiyak yaşam desteği, ayakta hasta bakımı, yoğun bakımı gerektirmeyen hastaların takip edilmesinden oluşan müşahede birimleri olarak belirtilmiştir (Türkiye Sağlık Yapıları Asgari Tasarım Standartları Kılavuzu, 2010, s.102)

Şekil 1. Acil Servis İşletim Planı (Türkiye Sağlık Yapıları Asgari Tasarım Standartları Kılavuzu, 2010, s.104)

Acil servisler verilen hizmet ve kapasitesine göre sınıflara ayrılmıştır. Yataklı Sağlık Tesislerinde Acil Servis Hizmetlerinin Uygulama Usul ve Esasları Hakkında Tebliğ'de (2009); acil servislerin hasta kapasitesi, acil durumların özelliği ve bu durumların branşlarına göre ağırlık oranı, fiziki şartları, tıbbi donanım ve personelin niteliği, hizmet verilen bölgenin özelliği, bağlı olduğu hastanenin statüsü gibi kıstaslar dikkate alınarak sınıflandırıldığı belirtilmiştir. Bu sınıflandırma; I., II., ve III. Seviye olarak adlandırılmıştır.

Genel olarak bir acil servis biriminde bulunan birimler, idari, özel ve genel acil bölümler olarak açıklanmıştır. Seviye I, II ve III acil servis birimlerinde, genel acil birimler kapsamında, pansuman-enjeksiyon odası, hasta muayene alanları, müşahede odası, travma-resüsitasyon odası bulunmaktadır. Bu birimler tıbbi müdahalelerin yapıldığı alanlardır. Yalnızca Seviye III acil servis birimlerinde kırmızı alan kapsamında küçük müdahale odası, acil ameliyathane gibi gerekli birimler tıbbi müdahalelerin yapıldığı mekânlara eklenmektedir. Çalışma kapsamında da bu tıbbi birimler incelenmiştir.

Muayene odaları, yeşil, sarı triyaj alanları kapsamında yer almaktadır. Yeşil alan muayene odasında beklemesinde sakınca bulunmayan hastalara, sarı alan muayene odalarında ise kısa gözlem ve tedavinin daha yakından olması gereken hastalara bakılmaktadır. Pansuman-enjeksiyon odası ise hastanın herhangi bir triyaja bağlı kalmadan alınabildiği mekânlardır. Müşahede odaları uygulanan tedavinin ardından hastanın gözlemlenmesi, durumunun takip edilmesi için oluşturulan mekânlardır. Kırmızı alan kapsamında yer alan travma-resüsitasyon odaları, herhangi bir sebeple bilinci kapalı olarak gelen hastalara ilk müdahalelerin yapıldığı birimlerdir. Küçük müdahale odası, küçük tıbbi prosedürlerin gerçekleştirildiği, yaralıların tedavisinin yapıldığı alanlardır (Yataklı Sağlık Tesislerinde Acil Servis Hizmetlerinin Uygulama Usul ve Esasları Hakkında Tebliği, 2009).

Acil servis içerisinde kesintisiz hizmet kalitesinin korunması gereken çalışma mekânları tıbbi birimlerdir. Bunun sağlanabilmesi için tıbbi birimlerde gerçekleşen eylem çeşitlilikleri dikkate alınarak ve personel-hasta için tüm koşullar düşünülerek mimari tasarımının yapılması gerekmektedir. Mimari tasarım kapsamında mekânların aydınlatılması konusu da oldukça önemlidir. Çünkü yapılan tüm eylemler görme işlemi üzerine dayanan, bazı mekânlarda hayati önem taşıyan işlerdir. Ayrıca acil servis birimlerinde uzun saatler çalışan personelin performansını maksimum düzeyde tutacak tasarım konularından biri mekânın doğru aydınlatılmasıdır. Sağlık personeli için bu birimde görsel ortamın iyi tasarlanmış olması ve morallerini iyileştirmeye yardımcı olması gerekmektedir (Merhotra vd., 2015, s.59).

1.1 Acil Servis Tıbbi Müdahale Mekânlarında Yapay Aydınlatma Tasarımı

Nesnelere ve çevrelere görülebilmeleri adına ışık uygulanmasına aydınlatma denmektedir (Sirel, 2012, s.20). Uygulanan ışık elde edildiği kaynaklara göre doğal ve yapay olarak adlandırılmaktadır (Altuncu, 2008, s.13). Acil servis birimlerinde de bu aydınlatma türlerinin etkin şekilde kullanılması gerekmektedir. Çünkü kullanıcı gruplarının ihtiyaçları farklıdır. Aydınlatma tasarımı, hastalar için memnuniyet ve güven hissini yaratacak bir ortam sunmalıdır. Ancak sağlık çalışanları için zinde hissettiren, görevlerini yerine getirebilmeleri için iyi tasarlanmış bir görsel ortam sunulmalıdır (Merhotra v., 2015, s.56). Acil servislerde aydınlatma tasarımının görsel bir rahatsızlık oluşturmaması için tüm gereklilikler yerine getirilmelidir (NHS, 2014, s.9). Özellikle uzun saatler çalışan sağlık personelleri için görme işlevinin verimli şekilde devam edebilmesi adına mekânda görsel konfor şartları gerçekleştirilmiş olmalıdır (Altuncu, 2008, s.63). Acil servis birimlerinde görsel konforun sağlanması için yeteri kadar ışık ve aydınlık bütünlüğü sağlanmalıdır. Ayrıca parlama-yansıma kusurlarının ve algılamayı zorlaştıran

gölgelerin engellenmesi gerekmektedir (SLL, 2009, s.10). Ayrıca uygun aydınlatma araçlarının seçilmesi ve konumlandırılması da önemlidir (Altuncu, 2008, s.11). Tüm bu koşullar ilgili mekânların gereksinimleri doğrultusunda sağlandığında gerekli aydınlık düzeyleri elde edilerek görsel konfor koşulları sağlanacaktır. Görsel konfor şartlarının belirlenmesi ve yerine getirilmesi kapsamında, mekânların aydınlık düzeylerinin belirlenmesi, aydınlatma elemanının, sisteminin ve yönteminin tespiti, yüzeylerde kullanılan kaplama malzemeleri önemlidir.

Aydınlık düzeylerinin sağlanmasında mekân yüzeylerinde kullanılan kaplama malzemeleri de önem kazanmaktadır. Çünkü yüzeyler ışığı yansıttığı için yapay aydınlatma elemanı olarak değerlendirilmektedir (NHS, 2014, s.18). Bu sebeple bu malzemelerin herhangi bir görme kusuru yaratmaması için doğru seçilmeleri önemlidir. Tavan ve duvar yüzeyleri yarı parlak olmalıdır. Duvar yüzeyleri personelinin göz hizasında armatür yansımalarını engelleyici şekilde düzenlenmelidir (Kulak Torun, 2020 s.45)

Aydınlık düzeyinin çalışma alanında yeteri kadar sağlanması durumunda, sağlık personelinin memnuniyet seviyesi artmaktadır (Joseph vd., 2016, s.40). Aydınlik düzeyinin önemi ile ilgili olarak Matern ve Koneczyn'i 2007 yılında ameliyathane personelleri ile bir çalışma gerçekleştirmiştir. Bu çalışma sonucunda sağlık personellerinin yetersiz aydınlatma seviyesinden dolayı cerrahi müdahale sırasında rahatsız oldukları tespit edilmiştir (Matern ve Koneczyn, 2007, s.1968). Sağlık hizmeti verilen çalışma alanlarında aydınlık düzeyi, mekânların işlevlerine göre belirlenmiştir. Lümen/metrekare hesabı ile elde edilen lüks, aydınlık düzeyi birimi olarak kullanılmaktadır (Altuncu, 2008, s.77). Acil servis mekânları için farklı kurumlar tarafından belirlenmiş lüks değerleri bulunmaktadır. Uluslararası Aydınlatma Komisyonu olan CIE, mühendisler birliği olan CIBSE sağlık ile ilgili kurumlarının mekânları için aydınlık seviyeleri belirlemiştir. Çalışma kapsamında CIE ve CIBSE tarafından belirlenmiş değerler dikkate alınmıştır. Ayrıca çalışmanın konumu sebebiyle Türkiye Sağlık Yapıları Asgari Tasarım Standartları Kılavuzu'nda yer alan aydınlık düzeyleri de ele alınmıştır. Ele alınan üç kaynağa ait aydınlık düzeyleri Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1. Acil Servis Birimleri Tıbbi Müdahale Yapılan Mekânların Aydınlik Seviyeleri Standartları

	SLL-CIBSE	CIE	TÜRKİYE
Acil Servislerde Yer Alan Mekânlar:	Lüks	Lüks	Yaklaşık lüks Değeri
Muayene Odaları	250-1000	1000	807
Müşahede Odaları	250-1000	1000	807
Hasta Odaları	300	300	322
Travma Resüsitasyon Odası	1000	1000	Travma:1614 Resüsitasyon: 807
Küçük Müdahale Odası	250-1000	1000	807
Pansuman Enjeksiyon Odası	250-1000	1000	807

Muayene odası, müşahede odası, küçük müdahale odası, pansuman enjeksiyon odasında yapılan işlemler farklıdır. Ancak bu mekânlarda yapılan işlemler hasta ile yakından teması gerektirmektedir. Bu yüzden hasta muayene edilirken homojen aydınlatma seviyesi korunmalıdır. Küçük tıbbi prosedürlerin gerçekleşmesi, yaranın muayene edilmesi gibi odaklanma gerektiren eylemler düşünülerek bu alanlarda sabit ya da portatif ek aydınlatmalar kullanılmalıdır. Muayene lambalarının aydınlık seviyesi, zeminden 76 santimetre yukarıda yatay bir düzlemde ölçülen maksimum aydınlık seviyesinin 1/5 oranından büyük olmamalıdır (IESNA, 2006, s.13). Muayene ve tedavi alanlarının aydınlık düzeyleri için CIE (2002, s.4) 1000 lüksü yeterli görmüştür. Genel aydınlık seviyelerinin ise 500 lüks olması gerektiğini belirtmiştir. Türkiye Sağlık Yapıları Asgari Tasarım Standartları Kılavuzu'nda (2010, s.169) bu alanlar için aydınlatma

seviyesini yaklaşık 807 lüks olarak belirlenmiştir. Müşahede alanları, muayene alanları kimi zaman koşu sisteminde tasarlanmaktadır. Bu sistemde bir tasarım yapıldığında, CIE (2002, s.4), mekânların genel aydınlık düzeylerinin 100 lüks olması gerektiğini söylemiştir. Ancak bu mekânlarda da yatak ya da sedye üzerinden tedavi sırasında kullanılmak için en az 300 lüks bir aydınlatma seviyesinin sağlanması gerektiğini de eklemiştir. Travma resüsitasyon odalarında ise aydınlatmanın ilk işlevi, çalışma sırasında tüm işlemlerin gerçekleştirilmesi ve yaşam destek aparatlarının kullanımı için gerekli ışığı sağlamaktır. Genel aydınlatma diğer mekânlarda olduğu gibi eşit şekilde dağılmalıdır. Tavan ve duvar yüzey kaplama malzemeleri yarı parlak olacak şekilde tercih edilmelidir. Duvar yüzeylerinde personelin göz hizasında armatür yansımalarını engelleyecek şekilde bir düzenleme yapılmalıdır (SLL, 2009). Türkiye Sağlık Yapıları Asgari Tasarım Standartları 2010 yılı Kılavuzu'nda ameliyathane ve travma alanlarında muayene masası ve sedyenin çevresindeki 180 santimetrelük alanda 1614 lüks mekânın diğer 807 lüks, resüsitasyon alanlarında ise hastanın yakınındaki işlemler sırasında 807 lüks, geri kalan alanlarda 161 lüks aydınlık seviyesinin kullanılmasını önermektedir.

Yapay aydınlatmanın sürekli olarak kullanıldığı mekânlar olan acil servis birimlerinde enerji kaybının önüne geçmek için aydınlatma elemanı, kontrol sistemi ve yöntemi uygun şekilde belirlenmelidir. Aydınlatma kontrol sistemlerinin kullanım amacı verimlilik, enerji tasarrufu, estetik ve esneklik sağlamaktır (Kadırbeyoğlu, 2002, s.98). Tablo 2'de aydınlatma kontrol sistemleri ve bu sistemler içerisinde kullanılan yöntem belirtilmiştir.

Tablo 2. Aydınlatma Kontrol Sistemleri ve Sistemler İçinde Kullanılan Yöntemler

Kontrol Sistemi Adı	Sistem İçinde Kullanılan Yöntem
Manuel Kontrol Sistemleri	Açık-Kapalı (on-off), Karartma (dimmer)
Otomatik Kontrol Sistemleri	Fotosensör Karartma (Photosensor Dimming) Fotosensör Anahtarlama (Photosensor Switching)
Otomasyon Kontrol Sistemleri	Zaman Kontrolü (Time Control) Sahne Kontrolü (Scene Control) Doluluk Kontrolü (Occupancy Control)

Gelişen teknoloji, gündeme gelen enerji verimliliği, sürdürülebilirlik konularıyla birlikte aydınlatma elemanlarının da gelişimi paralellik göstermiştir. Bu konu ile ilgili yapılan literatür taraması sırasında çeşitli aydınlatma firmalarına ait sağlık yapıları ile ilgili aydınlatma öneri ve çözümlerinin bulunduğu veriler elde edilmiştir. Bu verilerde enerji verimliliği dikkate alınarak güncel aydınlatma elemanlarının, led teknolojisinin kullanıldığı tespit edilmiştir. Ayrıca bu verilerde otomatik-otomasyon kontrol sistemlerine uyum sağlayacak çözümler de yer almaktadır. Firmalardan derlenen veriler acil servis alanlarında muayene alanları ve travma-resüsitasyon odaları için düzenlenerek Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. Denizli'de Yer Alan Yataklı Sağlık Tesisleri Acil Servis Birimleri (Philips, 2016, Zumbotel, 2019, Cree, 2015).

	Mekân ile İlgili Görsel	Kullanılan Aydınlatma Elemanı
Muayene Alanları		

Muayeneye yardımcı armatürlerle birlikte bir çözüm getirilmiştir. Ayrıca kullanılan aydınlatma elemanları karartıcı (dimmer) anahtarla uyumludur.		
Travma Resüsitasyon Odası-		
Kullanılan aydınlatma elemanı mekân gereksinimine uygun olacak şekilde karbondioksit emilimi düşük, hijyeni kolaylaştıran özellikler taşımaktadır. Ayrıca otomasyon kontrol sistemine uygundur.		

Acil servis birimlerinde görsel konfor şartlarının yerine getirilmesinde aydınlık düzeyi, yüzey malzemesi seçimi, aydınlatma elemanı, sistemi ve yönteminin seçimi önemli basamaklardır. Bu sebeple çalışma içerisinde ele alınan acil servis tıbbi müdahale yapılan mekânların yapay aydınlatma tasarımı; yüzey malzemeleri, aydınlatma elemanı, kontrol sistemi ve sistem içerisinde kullanılan yöntem dikkate alınarak incelenmiştir.

2. Materyal ve Metot

Yapılan araştırmada farklı yöntemlerden yararlanılmıştır. İlk olarak literatür taraması ile çalışmaya başlanmıştır. Bu kapsamda aydınlatma, acil servis mekânları ile ilişkilendirilerek araştırılmıştır. Konu kapsamında elde edilen veriler acil serviste tıbbi müdahale yapılan alanlarda değerlendirilmek üzere geliştirilmiştir.

Alan çalışması sırasında yapılacak işlemlerin belirlenmesi için bir yöntem geliştirilmiştir. "Aydınlatma Tasarımında Görsel Konfor" ve "Sağlık Yapılarında Yapay Aydınlatma Tasarımı" isimli çalışmaların alt başlıkları kullanılmıştır. Alt başlıklar birbirleriyle ilişkilendirilerek alanda yapılması hedeflenen çalışmalar, toplanması gereken veriler tespit edilmiştir.

Şener Yılmaz ve Köknel Yener (2013 s.2) "Aydınlatma Tasarımında Görsel Konfor" isimli çalışmalarında üç başlık altında incelemiştir. Bunlar, görsel konfor koşullarının değerlendirilmesi, enerji performansının belirlenmesi ve çevresel etki değerlendirmesidir. Sağlık yapılarında yapay aydınlatma tasarım birleşenleri NHS (2014 s.96) tarafından altı başlık altında ele alınmıştır. Bu başlıklar ise, görev aydınlatması, ışığın niteliği, enerji verimliliği, mimari ile uyum, bakım faktörü ve aydınlatma maliyetidir. Görev aydınlatması; görevlerin niteliğini ve belli bir noktaya kadar kullanıcının görsel yeteneklerini dikkate alarak aydınlatma tasarımının planlamasıdır. Işığın niteliği, odanın mimarisi içerisinde ışık düzeninin doğal bir eleman olarak tasarlanmasıyla elde edilmesidir. Enerji verimliliği, aydınlatmada sağlanan ışık ve tükettiği enerji bakımından ölçülmesidir. Bu bağlamda aydınlık düzeyinin lüks cinsinden değeri aydınlatmanın enerji verimliliğini oluşturmaktadır.

Mimari ile uyumlu aydınlatma tasarımı yapmak teknik ve estetik çözümleri birlikte düşünülmesidir. Bakım faktörü, lamba lümen bakımı, lambanın hayatta kalma süresi, aydınlatma armatürü bakımı, oda yüzeyi bakımındadır. Aydınlatma maliyeti; kurulum, ekipman, temizlik bakım maliyetlerinin yanında elektrik birim maliyetlerini içermektedir (Kulak Torun, 2020 s. 38).

Çalışma kapsamında aydınlatma tasarımı değerlendirmesinin başlıkları ana başlık, sağlık yapılarında yapay aydınlatma tasarım birleşenlerinin başlıkları ise alt başlık olarak ele alınmış ve iki konu birbirleriyle ilişkilendirilmiştir. Kurulan bu ilişki Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4. Aydınlatma Tasarımı Değerlendirme Kriteri ile Sağlık Yapılarında Yapay Aydınlatma Tasarım Bileşenlerinin İlişkisi

Görsel Konfor Değerlendirilmesi	Enerji Performansının Belirlenmesi	Çevresel Etki Değerlendirmesi
Görev Aydınlatması	Enerji Verimliliği	Görev Aydınlatması
Işığın Niteliği	Aydınlatma Maliyeti	Işığın Niteliği
Mimari ile Uyum	Bakım Faktörü	Mimari ile Uyum

Görsel konfor ve çevresel etki değerlendirmesinde; görev aydınlatması, ışığın niteliği, mimari ile uyum tasarım birleşenleri ele alınmıştır. Enerji performansının belirlenmesinde; enerji verimliliği, aydınlatma maliyeti ve bakım faktörü birleşenleri ile bağlantı kurulmuştur. Aydınlatma tasarım birleşenleri ele alınarak, aydınlatma tasarımının değerlendirilmesinin gerçekleştirilmesi hedeflenmiştir. Görev aydınlatmasının, ışığın niteliğinin, mimari uyumun, enerji ve aydınlatma maliyetinin, bakım faktörlerinin çalışma kapsamında değerlendirilebilmesi için bir yöntem geliştirilmiştir. Yöntem geliştirilirken, tasarım birleşenlerinin içerikleri göz önüne alınmıştır.

Tablo 5. Aydınlatma Tasarım Bileşenlerinin İçeriği ve Değerlendirme Yöntemi

	Bileşenin İçeriği	Değerlendirme Yöntemi
Görev Aydınlatması	Aydınlık Düzeyi	Aydınlık Düzeyinin Ölçülmesi
Işığın Niteliği	Işığın Renk ve Sıcaklıkları, Mekân Yüzey Kaplamaları	Aydınlatma Elemanının Değerlendirilmesi, Mekân Yüzey Kaplamalarının Belirlenmesi
Enerji Verimliliği	Kullanılan Aydınlatma Elemanının Işık Gücü	Aydınlatma Elemanının Değerlendirilmesi
Mimari ile Uyum	Aydınlatma Elemanlarının Mekânda Kullanılması	Mekân-Aydınlatma Elemanının Değerlendirilmesi
Bakım Faktörü	Aydınlatma Elemanının Durumu	Aydınlatma Elemanının Değerlendirilmesi
Aydınlatma Maliyeti	Kullanılan Aydınlatma Sistemi	Aydınlatma Sisteminin Değerlendirilmesi

Geliştirilen yöntem dahilinde ilk olarak çalışma alanında duvar, yüzey ve tavan malzemeleri tespit edilmiştir. Ardından aydınlık düzeyleri ölçümleri yapılmıştır. Bu ölçümler saat 20:00'da gerçekleştirilmiştir. Sonrasında mekânlarda kullanılan aydınlatma elemanı, sistemi ve yöntemi belirlenmiştir.

2.1. Alan Çalışması

Sağlık Bakanlığı yeni uygulamalarını gerçekleştirirken ilk olarak pilot bölgeler tayin etmektedir. Çalışma kapsamında Denizli ilinin seçilmesinde en önemli unsur sağlık alanında gerçekleştirilen uygulamaların çoğunda pilot bölge olmasıdır. Denizli'nin pilot bölge seçildiği uygulamalardan bazıları; 2005 yılı Aile Hekimliği Pilot Uygulaması (Aile Hekimliği Pilot Uygulaması Hakkında Yönetmelik, 2005), 2017 yılı O-EMRAM 6. Seviye Modeli Dijital Hastane (Url-1), 2018 yılı E-Reçete (Renkli Reçete) Sistemi (Url-2)'dir.

Denizli ili Merkezefendi ilçesi acil servislerinde alan çalışması yapılan yataklı sağlık tesisleri bir adet kamu ve iki adet özel hastanelerinden oluşmaktadır. Çalışma kapsamında Sağlık Bakanlığı ile imzalanan protokol sebebiyle hastanelerin isimleri verilmemiştir. Bu sebeple ele alınan kurumlar A, B ve C harfleri ile isimlendirilmiştir.

Tablo 6. Denizli’de Yer Alan Yataklı Sağlık Tesisleri Acil Servis Birimleri

İsim ve Özellikler	Plan Şeması
A Hastanesi Niteliği: Kamu Hastanesi Yapım Yılı: 2005	
B Hastanesi Niteliği: Özel Hastane Yapım Yılı: 2014	
C Hastanesi Niteliği: Özel Hastane Yapım Yılı: 2013	

3. Bulgular

Çalışma kapsamında ele alınan acil servis birimlerinde ilk olarak mekânlar gözlemlenmiştir. Fotoğraflar ile belgelenmiştir. Literatürde tıbbi müdahale kapsamında yer alan mekânların ele alınan kurumlarda olup olmadığı belirlenmiştir. A Hastanesi’nde izolasyon, pansuman ve enjeksiyon odaları, C Hastanesinde enjeksiyon ve izolasyon odaları mevcut değildir. B hastanesinde tıbbi müdahale kapsamında yer alan tüm mekânlar mevcuttur. İlk olarak tüm hastanelerin acil servis birimlerinde çalışma kapsamında yer alan odaların duvar, zemin ve yüzey malzemeleri tespit edilmiştir. Elde edilen veriler Tablo 7’de aktarılmıştır.

Tablo 7. Denizli/ Merkezefendi İlçesi Acil Servis Birimleri Tıbbi Müdahale Alanları

	A hastanesi	B Hastanesi	C Hastanesi
Muayene Odası			
	Zemin: Epoksi	Zemin: Epoksi	Zemin:Epoksi
	Tavan: Beyaz Mat Boya	Tavan:Beyaz Boya	Tavan: Beyaz Boya
	Duvar: Beyaz Mat Boya	Duvar: Beyaz-Kahverengi Boya	Duvar: Beyaz Boya

Travma-Resüsitasyon Odası			
	Zemin: Epoksi	Zemin: Epoksi	Zemin: Epoksi
	Tavan: Beyaz Mat Boya	Tavan: Beyaz Boya	Tavan: Beyaz Boya
	Duvar: Beyaz Mat Boya	Duvar: Beyaz-Kahverengi Boya	Duvar: Beyaz Boya
Küçük Müdahale Odası			
	Zemin: Epoksi	Zemin: Epoksi	Zemin: Epoksi
	Tavan: Beyaz Mat Boya	Tavan: Beyaz Boya	Tavan: Beyaz Boya
	Duvar: Beyaz Mat Boya	Duvar: Beyaz-Kahverengi Boya	Duvar: Beyaz Boya
İzolasyon Odası	Mevcut Değil.		Mevcut Değil.
		Zemin: Epoksi	
		Tavan: Beyaz Boya	
		Duvar: Beyaz-Kahverengi Boya	
Pansuman Odası	Mevcut Değil.		
		Zemin: Epoksi	Zemin: Epoksi
		Tavan: Beyaz Boya	Tavan: Beyaz Boya
		Duvar: Beyaz-Kahverengi Boya	Duvar: Seramik

Enjeksiyon Odası	Mevcut Değil.		Mevcut Değil.
		Zemin: Epoksi	
		Tavan: Beyaz Boya Duvar: Beyaz-Kahverengi Boya	
Müşahede Odası/Alanı			
	Zemin: Epoksi	Zemin: Epoksi	Zemin: Epoksi
	Tavan: Beyaz Mat Boya Duvar: Beyaz Mat Boya	Tavan: Beyaz Boya Duvar: Beyaz-Kahverengi Boya	Tavan: Beyaz Boya Duvar: Beyaz Boya

Örneklemede acil servis birimlerin hepsinde zemin malzemesi olarak epoksi uygulandığı belirlenmiştir. Tavan ve duvar yüzey malzemesi olarak beyaz boya ve beyaz mat boya kullanılmıştır. B hastanesinde duvar düzlemlerinde zeminden 90 santimetre yüksekliğe kadar kahverengi boya kullanılmıştır. C hastanesinin pansuman odasında duvar yüzey malzemesi olarak parlak görüntüye sahip bir malzeme olan seramik tercih edilmiştir.

Sadece yapay aydınlatma üzerine gerçekleştirilen çalışma kapsamında A, B ve C Hastaneleri acil servis birimlerinin tıbbi müdahale alanlarında aydınlık düzeyi ölçümleri 20.00'da gerçekleştirilmiştir. Gerçekleştirilen aydınlık düzeyi ölçümlerinde genel aydınlık düzeyi sütununda yer alan veriler, zeminden 150 santimetre yükseklikte ve mekânların orta noktalarından ölçülmüştür. Muayene odalarında yer alan sedyeler üzerinden gerçekleştirilen ölçümler Görev Alanı 1 başlığı ile verilmiştir. Aynı odalarda Görev Alanı 2 başlığı doktor masası üzerinden 30 santimetre yükseklikte bilgisayar önünden ölçülmüştür. Diğer tıbbi müdahale alanlarında doktor masası mevcut değildir. İşlevleri gereği bu odalarda donatı olarak sadece sedyeler bulunmaktadır. Bu odaların görev alanları ölçümleri sedyeler üzerinden gerçekleştirilmiştir. Aydınlık düzeyi ölçümlerine ait veriler Tablo 8'de yer almaktadır.

Tablo 8. Denizli/ Merkezefendi İlçesi Acil Servis Birimleri Tıbbi Müdahale Alanlarında Aydınlık Düzeyi Ölçümleri

A Hastanesi Aydınlık Düzeyi Ölçümleri			
Mekânlar	Görev Alanı 1	Görev Alanı 2	Genel
Muayene Odası	330	-	522
Travma Resüsitasyon Odası	220	280	450
Küçük Müdahale Odası	425	425	600
Müşahede Odası/Alanı	250	-	300
B Hastanesi Aydınlık Düzeyi Ölçümleri			

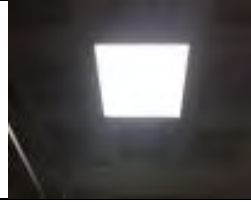

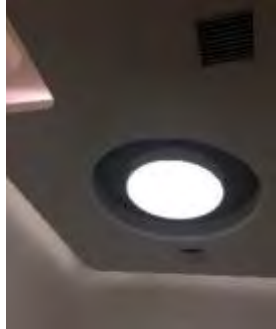
Mekânlar	Görev Alanı 1	Görev Alanı 2	Genel
Muayene Odası	130	200	400
Travma Resüsitasyon Odası	550	-	450
Küçük Müdahale Odası	350	440	600
İzolasyon Odası	263	-	350
Pansuman Odası	240	-	410
Enjeksiyon Odası	240	-	410
Müşahede Odası/Alanı	310	310	530
C Hastanesi Aydınlık Düzeyi Ölçümleri			
Mekânlar	Görev Alanı 1	Görev Alanı 2	Genel
Muayene Odası	225	100	300
Travma Resüsitasyon Odası	216	-	450
Küçük Müdahale Odası	180	1000	200
Pansuman Odası	172	360	300
Müşahede Odası/Alanı	186	-	320

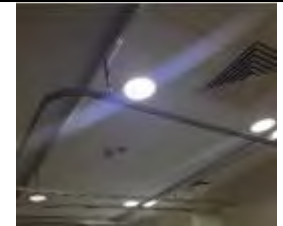
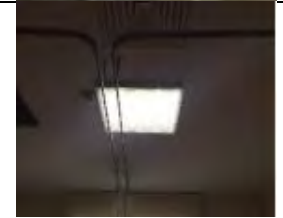
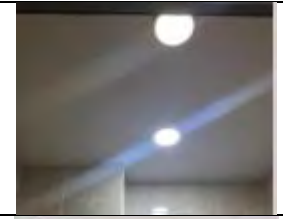

A hastanesi acil servis birimine ait genel aydınlık düzeyleri; muayene, travma-resüsitasyon, küçük müdahale ve müşahade odaları için standartlara uygundur. Ancak görev alanlarına ait aydınlık düzeyleri standartlarda belirtilen seviyede değildir. B hastanesi acil servis biriminde muayene, travma-resüsitasyon, küçük müdahale, izolasyon, pansuman, enjeksiyon ve müdahale odalarında genel aydınlık seviyesi standartlara uygundur. Ancak odalarda görev alanlarına ait aydınlık düzeyleri standartlara uygun aralıklarda değildir. C hastanesinde muayene ve müdahale odalarının genel aydınlık düzeyi oldukça düşük bir seviyededir. Bu durumları ile standartlarda belirtilen değerlerin altında kalmaktadır. Travma-resüsitasyon, pansuman ve müşahade odalarının genel aydınlık seviyesi standartlara uygundur. Ancak C hastanesinde de görev alanı aydınlatmaları standartların altında kalmaktadır.

Yapay aydınlatma tasarımı hakkında veriler için, mekânlarda kullanılan aydınlatma aygıtları fotoğraflanmıştır. Ardından mekânlarda kullanılan aydınlatma sistemleri ve bu sistemlerde kullanılan yöntemler tespit edilmiştir. Elde edilen bu veriler Tablo 9'da yer almaktadır.

Tablo 9. Denizli/ Merkezefendi İlçesi Acil Servis Birimleri Tıbbi Müdahale Alanlarında Kullanılan Aydınlatma Aygıtları, Sistemleri ve Yöntemleri

A Hastanesi			
Mekân	Görsel	Aydınlatma Aygıtı	Aydınlatma Kontrol Sistemi ve Yöntemi
Muayene Odaları		Led Panel Sıva Altı	Manuel Kontrol Sistemi Açık-Kapalı Yöntem
Travma Resüsitasyon Odası		Led Panel Sıva Altı Beyaz Steril Ortam Armatürü	Manuel Kontrol Sistemi Açık-Kapalı Yöntem
Küçük Müdahale Odası		Led Panel 2'li Sıva Üstü Beyaz Steril Ortam Armatürü	Manuel Kontrol Sistemi Açık-Kapalı Yöntem

Mekân	Görsel	Aydınlatma Aygıtı	Aydınlatma Kontrol Sistemi ve Yöntemi
Müşahede Odası/Alanı		Led Panel Sıva Altı Beyaz Steril Ortam Armatürü	Manuel Kontrol Sistemi Açık-Kapalı Yöntem
B Hastanesi			
Muayene Odaları		Led Panel Sıva Altı Beyaz Steril Ortam Armatürü Yuvarlak Led Panel Sıva Üstü Beyaz Steril Ortam	Manuel Kontrol Sistemi Açık-Kapalı Yöntem
Travma Resüsitasyon Odası		Led Panel Sıva Altı Gün Işığı Steril Ortam Armatürü	Manuel Kontrol Sistemi Açık-Kapalı Yöntem
Küçük Müdahale Odası		Led Panel Sıva Altı Gün Işığı Steril Ortam Armatürü	Manuel Kontrol Sistemi Açık-Kapalı Yöntem
İzolasyon Odası		Led Panel Sıva Altı Beyaz Steril Ortam Armatürü	Manuel Kontrol Sistemi Karartma Yöntem
Pansuman Odası		Led Havuzu Beyaz Yuvarlak Led Panel Sıva Üstü Beyaz Steril Ortam Armatürü	Manuel Kontrol Sistemi Açık-Kapalı Yöntem

Enjeksiyon Odası		Led Havuzu Beyaz Yuvarlak Led Panel Sıva Üstü Beyaz Steril Ortam Armatürü	Manuel Kontrol Sistemi Açık-Kapalı Yöntem
Müşahede Odası/Alanı		Led Panel Sıva Altı Beyaz Steril Ortam Armatürü	Manuel Kontrol Sistemi Karartma Yöntem
C Hastanesi			
Mekân	Görsel	Aydınlatma Aygıtı	Aydınlatma Kontrol Sistemi ve Yöntemi
Muayene Odaları		Led Yuvarlak Panel Sıva Altı Beyaz Gömme Spot Led Panel 4'lü Sıva Altı Beyaz Steril Ortam Armatürü	Manuel Kontrol Sistemi Açık-Kapalı Yöntem
Travma Resüsitasyon Odası		Led Panel 4'lü Sıva Üstü Beyaz Steril Ortam Armatürü	Manuel Kontrol Sistemi Açık-Kapalı Yöntem
Küçük Müdahale Odası		Led Yuvarlak Panel Sıva Altı Beyaz Gömme Spot	Manuel Kontrol Sistemi Açık-Kapalı Yöntem
Pansuman Odası		Led Yuvarlak Panel Sıva Altı Beyaz Gömme Spot	Manuel Kontrol Sistemi Açık-Kapalı Yöntem
Müşahede Odası/Alanı		Led Yuvarlak Panel Sıva Altı Beyaz Gömme Spot	Manuel Kontrol Sistemi Açık-Kapalı Yöntem

A hastanesi acil servis biriminde kullanılan aydınlatma aygıtları; led panel sıva altı beyaz steril ortam armatürleri, led panel 2'li sıva üstü beyaz steril ortam armatürü, led panel şerittir. Birimde tercih edilen aydınlatma rengi beyazdır. Ayrıca mekânlarda kullanılan tüm aydınlatma sistemi manuel ve sistemde kullanılan yöntem ise açma-kapamadır. B Hastanesi acil servis biriminin tıbbi müdahale alanlarında tercih edilen aydınlatma aygıtı

led paneller, led havuzudur. Aydınlatmada renk olarak travma- resüsitasyon ve küçük müdahale odasında gün ışığı rengi kullanılmıştır. Bunun dışında kalan alanlarda ise beyaz renk tercih edilmiştir. Kullanılan aydınlatma sistemi maneldir. Ancak izolasyon ve müşahede odalarında manuel sistem içerisinde dimmer (karartma) yöntemi kullanılmıştır. Diğer mekânlarda manuel sistem içerisinde kullanılan yöntem ise açma kapamadır. C Hastanesi acil servis biriminde kullanılan aydınlatma aygıtları, led paneller, led havuzu, led spotlardır. Tüm birimde aydınlatmada tercih edilen renk beyazdır. Acil servis biriminde tüm mekânlarda kullanılan aydınlatma sistemi maneldir ve aydınlatma sistemlerinde açık-kapalı yöntem kullanılmaktadır.

4. Tartışma ve Sonuç

Çalışma kapsamında gerçekleştirilen alan çalışmaları neticesinde acil servis birimlerinde tıbbi müdahale yapılan mekânlara ile ilgili ilk olarak ayrı ayrı değerlendirmeler yapılmıştır. Tıbbi müdahalelerin yapıldığı mekânlarda yüzey malzemeleri ile ilgili ulaşılan sonuçlar şu şekildedir:

- Zemin malzemesi olarak epoksi kullanımı hem gerekli hijyenin sağlanmasında hem de ışık kusurlarının önüne geçilmesinde doğru bir tercih olacaktır.
- Yapay aydınlatma tasarımında kullanılan ışığın kontrolünün sağlanması adına duvar yüzeylerinde seramik gibi malzemeler yansıyan yüzeyler oluşturduğu için kullanılmamalıdır.
- Duvar yüzeylerinde iki renk seçimi yapıldıysa ya da farklı iki malzeme kullanılmasına karar verildiyse beyaz mat boya görme açısından olacak seviyede daha baskın şekilde kullanılmalıdır. Diğer renk ya da malzeme görüş alanının alt seviyesinde kullanılmalıdır.
- Duvar ve tavan yüzeylerinde beyaz mat boyanın kullanımı ışık kontrolünün sağlanmasında ve personel için doğru görüşün yakalanmasında önemli bir husustur.

Ele alınan üç acil servis biriminde ulaşılan sonuçlar neticesinde acil servis tıbbi müdahale alanlarının aydınlık düzeyleri ile ilgili genel çıkarımlar yapılmıştır. Bunlar şu şekildedir:

- Muayene odalarında genel aydınlatma seviyesi minimum 300 lüks ile maksimum 400 lüks arasında olmalıdır. Ayrıca muayene alanlarında mutlaka tepe lambası bulundurulmalıdır. Bu sayede görev alanı aydınlatması 1000 lüks ve üzeri şekilde sağlanmış olacaktır.
- İzolasyon ve müşahede odalarında genel aydınlık seviyesi 125 lüks ile 400 lüks arasında ayarlanabilir seviyede olmalıdır. Görev alanları için mutlaka ek bir aydınlatma cihazı bulunmalıdır.
- Travma-resüsitasyon, müdahale, pansuman, enjeksiyon odalarında genel aydınlık seviyesi 450 lükste sabitlenebilir ya da minimum seviye 450 lüks maksimum seviye 600 lüks olacak şekilde ayarlanabilir aydınlık düzeyi aralığı sağlanmalıdır. Ayrıca tüm görev alanlarında tepe lambası bulunmalıdır.

Acil servis tıbbi müdahale alanları aydınlatma tasarımları kapsamında aydınlatma elemanları, sistemleri ve yöntemleri ile ilgili çıkarılan sonuçlar şu şekildedir:

- Kullanılacak aydınlatma aygıtları led teknolojisi kapsamında üretilen panel ürünler olmalıdır.
- Mekânlarda gün ışığı renginde aydınlatma aygıtları kullanılabileceği gibi, genel anlamda beyaz steril ortam armatürleri tercih edilmelidir.
- Tasarıma uygun şekilde gerekli genel aydınlık düzeyi sağlandıktan sonra mekânlarda içerisinde led havuzları da kullanılabilir.

- Aydınlatma sistemi manuel olmalıdır. Bu sistemin içerisinde kullanılması gereken yöntem ise karartma yöntemidir. Karartma yöntemi içerisinde daha önceden belirlenen aydınlık düzeyleri, ilgili mekânlarda minimum ve maksimum seviyede kullanılabilir olacaktır.

Mekânların özelinde yapılan değerlendirmeler ve literatür verileri doğrultusunda Denizli ili Merkezefendi ilçesi acil servis birimlerinin tıbbi müdahale alanlarının aydınlatma tasarımı ile ilgili bir öneri tablosu oluşturulmuştur. Öneri tablosunda, mekânların genel aydınlık düzeyleri, görev alanlarının aydınlık düzeyleri, ek aydınlatma kullanıma durumu, kullanılacak aydınlatma aygıtı, sistemi ve sistem içerisinde kullanılacak yöntemler mevcuttur. Hazırlanan bu öneri Tablo10'da yer almaktadır.

Tablo 10. Denizli/ Merkezefendi İlçesi Acil Servis Birimlerinde Yer Alan Tıbbi Müdahale Alanlarında Aydınlatma Tasarımı Önerisi

Mekân	Yapay Aydınlatma Kullanılan Zaman Dilimlerinde Kullanılacak Aydınlık Düzeyleri (lüx)			Aydınlatma Aygıt- Sistem-Yöntemi	
	Genel	Görev Alanı	Ek Aydınlatma	Aydınlatma Elemanı	Aydınlatma Sistem ve Yöntemi
Muayene Odası	300-400	<800	Tepe Lambası	Led Panel Ürünler	Manuel Karartma
Travma-Resüsitasyon Odası	450-600	<800	Tepe Lambası	Led Panel Ürünler	Manuel Karartma
Küçük Müdahale Odası	450-600	<800	Tepe Lambası	Led Panel Ürünler	Manuel Karartma
İzolasyon Odası	125-400	<800	Tepe Lambası	Led Panel Ürünler	Manuel Karartma
Pansuman Odası	450-600	<800	Tepe Lambası	Led Panel Ürünler	Manuel Karartma
Enjeksiyon Odası	450-600	<800	Tepe Lambası	Led Panel Ürünler	Manuel Karartma
Müşahede Odası	125-400	<800	Tepe Lambası	Led Panel Ürünler	Manuel Karartma

“Acil Servis Aydınlatma Tasarım Rehberi” isimli doktora tezinden türetilmiş olan bu çalışmanın, ilgili konularda yapılacak araştırmalara destek olacağı düşünülmektedir. Acil servis birimlerinde kritik bir önem taşıyan tıbbi müdahale alanlarının aydınlatması Denizli ilinin Merkezefendi ilçesinde yer alan acil servisler özelinde incelenmiştir. Bu alanda yapılan aydınlatma ve acil servis konulu çalışmaların kesişim noktasında bulunan çalışma benzer çalışmalar için bir zemin oluşturmaktadır. Acil servislerin genel aydınlatma tasarımı hakkında daha büyük ölçekte araştırmaların, çalışmaların başlangıcı niteliğindedir.

Kaynaklar

Aile Hekimliği Pilot Uygulaması Hakkında Yönetmelik. (2005). Resmi Gazete Tarihi: 06.07.2005 Resmi Gazete Sayısı: 25867.

Altuncu, D. (2008). Aydınlatma Kontrol Sistemlerinin Hastane Örneğinde Kullanımı Ve Yatan Hasta Kat Koridorları İçin Bir Aydınlatma Sistemi Önerisi (Sanatta yeterlilik tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Sanatta Yeterlilik Tezi. İstanbul.

CIE. (2002). Lighting of indoor work places, International Standarts. ISO 8995:2002(E) CIE S 008/E-2001. İsviçre.

CREE, (2015). Healthcare Light Application Guide. <https://creelighting-canada.com/wp-content/uploads/2016/05/Cree-Healthcare-Application-Guide.pdf>

IESNA. (2006). Lighting for Hospital and Health Care Facilities, Illuminating Engineering Society of North America.

Joseph, A., Davis, R., Wilkerson, A. (2016). Evidence-Based Design for Healthcare Lighting:Where's the Evidence?. Doe Healthcare Webinar Series, Clemson University.

Kaba, H. Ve Elçioğlu, Ö. (2013). Acil Sağlık Hizmetlerinin Tarihsel Gelişimi Sürecinde İlk ve Acil Yardım Teknikerliği ve Acil Tıp Teknisyenliği Mesleklerinin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi. Türkiye Klinikleri, Med Ethics, 2(3), 127-135.

Kadimbeyoğlu, M. (2002). Aydınlatma Kontrol Sistemlerinin Önemi. 3E Electrotech Dergisi Sayı: 7, 98-101.

Kulak Torun, F. (2020). Acil Servis Aydınlatma Tasarım Rehberi. (Doktora tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü. İstanbul.

Matern, U. ve Koneczyn, S. (2007). Safety, Hazards and Ergonomics in the Operating Room. Surgical Endoscopy, 21(11), 1965–1969.

Merhotra, S., Basukala, S., Devarakonda, S. (2015). 'Effective Lighting Design Standarts Impacting Patient Care: ASystem Approach. Journal of Biosciences and Medicines, 3, 54-61.

Mirad Laboratory (2013). Analysis of Emergency Medical Systems Across the World, An Interactive Qualifying Project Submitted to the Faculty of the Worcester Polytechnic Institute in partial fulfillment of the requirements for the degree of Bachelor of Science by Christopher 117 Page, Majd Sbat, Keila Vazquez, Zeynep Deniz Yalcin, Proje Numarası: MQF-IQP 2809.

NHS (2014). Lighting and Colour for Hospital Design, A Report on an NHS Estates Funded Research Project, London.

Orkun, N., Eşer, İ. ve Çelik, G.G. (2017). Acil Servis Hemşireliği. İstanbul Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu Dergisi, 1(5), 16.

Philips. (2016). Designing People-Centric Hospital Using Philips Lighting Solutions. https://images.philips.com/is/content/PhilipsConsumer/PDFDownloads/Global/System/ODLI20161223_001Healthcare-Application-Guide.pdf

Pozner CN, Zane R, Nelson S, Levine M. (2004). International EMS systems: The United States: Past, present, and future. Resuscitation, 2003-239-244 DOI:10.1016.2003.11.004.

Sirel, Ş. (2012). Aydınlatma Sözlüğü, YEM Yayınları, İstanbul.

SLL. (2009). The SLL Lighting Handbook, The Society of Light and Lighting is part of the Chartered Institution of Building Services Engineers, London. ISBN 978-1-906846-02-2.

Şener Yılmaz, F. ve Köknel Yener (2013). Aydınlatma Tasarımında Görsel Konfor, Enerji Performansı ve Çevresel Etki Değerlendirilmesi. VII. Ulusal Aydınlatma Sempozyumu, İzmir, Türkiye: 21-24 Kasım 2013.

Türkiye Sağlık Yapıları Asgari Tasarım Standartları 2010 Yılı Kılavuzu. (2010). Yayın Numarası:800, ISBN:978-975-590-327-9 2010.

Yataklı Sağlık Tesislerinde Acil Servis Hizmetlerinin Uygulama Usul ve Esasları Hakkında Tebliğ, (2009). Resmî Gazete Tarihi: 16.10.2009 Resmî Gazete Sayısı: 27378.

Zumtobel. (2019). Light for Health and Care. https://www.zumtobel.com/PDB/Teaser/EN/AWB_Health_Care.pdf.

(Url-1) Denizli Haber <https://www.denizlihaber.com/saglik/saglik-genel/agiz-ve-dis-sagligi-hastanesine-dijital-hastane-odulu/>(Erişim Tarihi: 28.02.2021).

(Url-2) Denizli Eczacı Odası <https://denizlieczaciodasi.org.tr/haber-5277>,(Erişim Tarihi:01.11.2019).

Antalya Kent Belleğinde “Talya Oteli”

Yaren ŞEKERCİ^{1*}, Zuhâl KAYNAKCI ELİNÇ²

Öz

Günümüzde turizm kenti olarak kendini var eden Antalya'nın turizm tarihi ve bu tarihteki önemli dönüm noktaları, Antalya'nın tarihinde detaylıca araştırılmayı hak eden konuların başında gelmektedir. Bu bağlamda, Vehbi Koç girişimiyle 1970'lerde faaliyete geçen Antalya'nın ilk 5 yıldızlı oteli Talya Oteli bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Faaliyeti süresince birçok spekülâtif durum ve davayla anılan otel, 2013'ten beri kapalıdır. Talya Oteli ve Kongre Merkezi, Mayıs 2021 itibariyle tamamen yıkılmış ve yok olmuştur. Kurulduğu dönemde Antalya'nın en yoğunluklu kullanılan bölgelerinden birinde, denize sıfır ve Antalya'nın en güzel manzaralarından biri olan Beydağları'na karşı konumlanmış olan bu otel kompleksi, manzaradan en yüksek verimle yararlanılacak bir mimaride tasarlanmış ve bu anlamda da Antalya'nın mimarlık tarihinde kendine yer etmiştir. Hem turizm tarihindeki yeri, hem Antalya halkının birçok anısının olduğu bir otel olması hem de mimari olarak öncü özellikleriyle bu otel, Antalya için büyük öneme sahiptir. Bu çalışmada, yıkılarak yok edilmiş bu otel kompleksinin, yıkılmadan önce çekilmiş son fotoğrafları ve ayrıca eski belge ve fotoğraflarını ortaya koyarak kolektif hafızadaki yerini korumayı sağlamak amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Antalya Mimarlık Mirası, Antalya Talya Oteli, Mimari Koruma, Mimarlık Tarihi.*

“Talya Hotel” in Antalya Collective Memory

Abstract

The tourism history of the tourism city Antalya, and the turning points in it are the subjects that deserve to be investigated detailly. In this context, Antalya's first 5-star hotel, Talya Hotel, which became operational in the 1970s with the initiative of Vehbi Koç, is the subject of this study. The hotel, which was mentioned with many speculative cases during its activity, is closed since 2013. The Talya Hotel and Convention Center was completely destroyed in May 2021. Located in one of the most actively used areas of Antalya at the time of its establishment, on the seafront of Beydağları, one of the most beautiful landscapes of Antalya, this hotel complex was designed that will benefit from the view with the highest efficiency. In this sense, it has taken its place in the architectural history of Antalya. This hotel has great importance for Antalya with its place in the history of tourism, being a hotel with many memories of the local people, and pioneering architectural features. In this study, it is aimed to preserve its place in the collective memory by revealing the last photographs taken before the demolition of this hotel complex, as well as old documents and photographs.

Keywords: *Antalya Architectural Heritage, Antalya Talya Hotel, Architectural Conservation, Architectural History.*

¹ Antalya Bilim Üniversitesi, Güzel Sanatlar ve Mimarlık Fakültesi, İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı Bölümü

² Akdeniz Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, İç Mimarlık Bölümü

* İlgili yazar/Corresponding author: yaren.sekerici@antalya.edu.tr

Gönderim Tarihi / Received Date: 30.10.2021

Kabul Tarihi / Accepted Date: 05.04.2022

1. Giriş

Antalya, uzun yıllar bir tarım kenti olarak bilinmiş, periferide kalmış bir kent olarak sanayi yatırımları konusunda, devletin birinci önceliğinde olamamış, açılan küçük çaplı sanayi işletmeleri de çoğunlukla halkın kendi girişimleriyle olabilmıştır. Gelişen hayat düzeninde bu olumsuzluklar nedeniyle bir sanayi kentine de dönüşemeyen Antalya, Türkiye'nin turizme gerekli önemi daha tam olarak verememesi nedeniyle bir turizm kenti olarak da gelişememiş, uzun süre yabancı yatırımlardan uzak ve kendi içinde bir işleyişi olan bir yapılanmada kalmıştır. Hem iklim özellikleri, hem de tarihi ve doğal güzellikleriyle, turizm için çok büyük bir potansiyeli olan Antalya'da 1930'larda turizmle ilgili ilk girişim olarak Tophane Meydanı'ndaki Park Oteli açılmışsa da, zaten turistik amaçtan çok genel konaklama ihtiyacına yönelik açılmış olan otel, işlememesi nedeniyle beş sene içinde postaneye dönüştürülmüştür (Kapan, 2018: 161).

1960'ların başından itibaren Antalya'da özel sektör, kamu sektörü ve İller Bankası'nın köylere yaptığı yardımlarla turistik tesisler kurulmaya başlanmıştır. Bunlar, özel sektör tarafından yapılanlar hariç, oldukça kötü mimariye ve uygulamaya sahip olup, çoğu kiralanamadan atıl şekilde kalmıştır. Alantur, Selam ve Merhaba Motel gibi özel sektör eliyle yapılanlar ise bu bakımlardan değerlendirildiğinde Antalya'nın turizm alanında ilerlemesi için büyük adımlar olmuştur. Bu bahsi geçen üç turistik tesis de Alanya'da olup, Antalya kent merkezi 1970'lerden önceki yıllarda turistik tesis bakımından çok kısıtlı ve yetersiz kalmıştır (Evren, 1967: 67). Ocak 1971 itibariyle Antalya'da turistik belgeli tesis olarak 3. ve 4. sınıf dört otel, 2. sınıf üç motel ve sekiz pansiyon bulunmaktadır. Bölgede toplam yatak kapasitesi bini geçmemektedir. En büyük konaklama tesisi olarak, Vakıflara ait Büyük Otel elli altı odaya sahiptir (Çimrin, 2012a: 197).

Antalya Talya Oteli fikir ilk olarak 1970'lerin başında Divan Otel'in İstanbul gibi büyük bir şehirde elde ettiği bilgi birikimini ve deneyimini büyükşehir olma yolunda hızla ilerleyen Antalya'da değerlendirme düşüncesiyle Vehbi Koç'un aklına düşmüştür. Çünkü Antalya'nın coğrafi konumuna, tarihi ve kültürel güzelliklerine değer katacak nitelikteki bir otele ihtiyacı vardır (URL-1). Daha sonra otelin genel müdürlüğünü de üstelenecek olan, Türkiye Otelciler Birliği kurucusu ve ilk başkanı Haluk Çatırlı tarafından Talya Oteli'nin arazisi bulunmuştur (URL-2). Avan projesi, 1970 yılında Yüksek Mühendis Mimar Ahmet Metin Eröz (1935-2011)(URL-3) ve Harald Loebermann (1923-1996) (URL-4) tarafından Nürnberg'de hazırlanmıştır (Eröz ve Loebermann, 1979: 83). A. Metin Eröz 1959 yılında İTÜ Mimarlık Fakültesi'nden mezun olmuştur. Mezun olduktan sonra, eğitimi sırasında Nürnberg'te staj yaptığı Schlegtentel Mimarlık Ofisi'nde çalışmak için Almanya'ya yerleşen Eröz, 1962 yılında Harald Loebermann Mimarlık ofisine geçmiş ve 1970 yılına kadar bu ofiste çalışmalarda bulunmuştur. Talya Oteli ve bir tatil köyünün projelerini gerçekleştirmek üzere, 1970 yılında Türkiye'ye dönmüş ve İstanbul'da, Eröz Mimarlık Ofisini kurmuştur (URL-3).

Talya Oteli'nin temeli, 26 Ocak 1972 yılında atılmıştır (URL-1). Talya Oteli'nin temeli atılırken, bir miktar para bulunmuştur. İnsanların “hazine (gömü) bulduk” diye sevinmesi ise fazla uzun sürememiştir. Yapılan araştırmada aslında Talya Oteli'nin, kocaman gövdesine kumaş parçalarının (çaputların) bağlandığı ve dilek gerçekleşsin diye madeni paraların atıldığı bir dilek kayası üzerine kurulduğu anlaşılır (Geçmişten Geleceğe Antalyalılar, 2004).

İnşaat sürecini yakından takip eden Haluk Çatırlı (URL-2) tarafından, 17 Kasım 1975'te “Antalya Oteli” olarak açılan Talya Oteli (Divan Antalya Talya Oteli), Antalya'nın modern anlamdaki ilk 5 yıldızlı oteli olmuştur (Çimrin, 2012a: 202, URL-5). Antalya Oteli olarak açılan bu otelin isminin zaman içerisinde Talya Oteli, olarak değiştirilmesi gerekmiştir.

Her ne kadar otelin isim değişikliğinin otelin cephesinde asılı olan “Antalya Oteli” tabelasındaki A ve N harflerinin fırtınalı bir günde uçması ve adının “Talya Oteli” olarak kalması şeklinde bir rivayet bulunsa da (URL-6), aslında durum öyle değildir. Kuruluşundan iki yıl sonra, Antalyalı mimar, o dönemki Antalya Belediyesi Meclis Üyesi ve "Antalya Motel" adında 1980'li yıllara kadar süren yarı bungalov, yarı iki katlı bir konaklama tesisinin sahibi olan Ercan Evren'in mahkemeye başvurusu üzerine, otel adını "Talya Oteli" olarak değiştirmek durumunda kalmıştır (URL-7). Daha açıldığı gibi ilk davayla karşı karşıya gelen bu otel, hem tüm faaliyet sürecinde hem de faaliyeti durduktan sonra bile birçok davanın konusu olacaktır.

Talya Oteli, Alman Steigenberger Oteller Zinciri, Koç Holding, İş Bankası ve arsa sahibi Antalyalı Ferda Kahraman'ın (TÜTAŞ Türk Turizm A.Ş. Talya Oteli İdare Meclisi Üyesi) ortaklığında (URL-7), TÜTAŞ Türk-Alman Turizm A.Ş. yatırımıyla (Erözü ve Loebermann, 1979: 83) gerçekleştirilmiş bir projedir. Talya Oteli, Cumhuriyet dönemi Antalyası için yalnızca ilk beş yıldızlı otel olmasıyla değil, konumuyla da önem arz etmektedir. Otelin inşa edildiği yıllarda Antalya'nın sınırları; doğuda Değirmenönü Caddesi'nin son bulunduğu Meydan Kavağı, batıda Hastaneüstü (Selekler Çarşısı) ile Hapishaneüstü (şimdiki Güllük), kuzeyde Şarmpol ve Kızıl Arık, güneyde İskele, Karaalioğlu Parkı, Fener Üstü (Talya Oteli'nin bulunduğu yer)'dir (Çimrin, 2012b: 61). Otel hem kentin merkezinde yer almakta hem de deniz kenarında kendine ait bir plajı bulunmaktadır. Körfeze hakim bir falez üstünde yükselen Divan Antalya Talya Oteli, Bey Dağları'nın eşsiz manzarasına karşı mükemmel bir konumda yer almaktadır (URL-1). Bununla birlikte Antalya'nın Kaleiçi'nden sonraki ilk yerleşim bölgelerinden olan Işıklar Caddesi ve yakın bölgesinde konumlanan Talya Oteli, aynı yıllarda inşa edilen, ismini bu otelden alan ve mimarisinin Antalya'nın ilk ve en önemli mimarlarından olan Yüksek Mimar Özcan Kırmızıoğlu'na ve Yüksek Mimar İlyas Engiz'e ait olduğu Talya Apartmanı'nın hemen karşısında ve 1960'larda inşa edilen Antalya'nın ilk apartmanı Kırk Daireler'in çok yakınında bulunmaktadır. Daha sonra Talya Oteli'nin konferans salonunun (Divan Talya Convention Center) inşa edildiği alanda, otelin yapıldığı dönemde bir şehir kulübü bulunmaktadır ve Talya Oteli'nin bulunduğu cadde de bu kulüpten ismini alarak kulüp caddesi olarak isimlendirilmiştir (URL-8).

Talya Oteli ve Kongre Merkezi (Divan Talya Convention Center) Antalya İli Muratpaşa İlçesi sınırları içinde tapuda 68 ada 20, 43, 46 parsel numaralarıyla kayıtlı (Şekil 1), planlamada Antalya İli Muratpaşa İlçesi Gençlik Mahallesi sınırlarında yer alan 19K Pafta ve 68 ada 20, 43, 46 parselde bulunan toplamda 15890m² yüz ölçümlü bir alana inşa edilmiştir (Antalya Büyükşehir Belediyesi Plan Açıklama Raporu, 2016). 68 ada 20 ve 43 parseller (20 parsel: 3.879 m², 43 parsel: 12.011 m²)“Marmaris Altinyunus Turistik Tesisler A.Ş.” adına kayıtlı olup, 98 m²'lik 68 ada 48 parsel “Hazine Parseli” olarak tapuya tescilli durumdadır. 68 ada 43 parsel, 68 ada 19 parsel numaralı taşınmazın yola terki sonucunda oluşmuş, imar parseli statüsünde bir taşınmazdır. 68 ada 20 parsel de Uygulama İmar Planına göre oluşmuş bir mülkiyet olup, herhangi bir terki bulunmamaktadır. 68 ada 43 parselde Talya Oteli yapısı yer almış olup, 68 ada 20 parsel üzerinde iki katlı kongre merkezi bulunmuştur. 68 ada 46 parsel ise Turizm Tesis Alanı içerisinde yer almakta olup, fiili durumda otel yapısıyla birlikte faaliyet göstermiştir (Antalya Büyükşehir Belediyesi Plan Açıklama Raporu, 2019).

Şekil 1. Talya Oteli'nin bulunduğu Alana Ait Uydu Görüntüsü (Plan Açıklama Raporu, 2016)

Bahsi geçen parseller ilk olarak 1970'li yılların başlarında planlanmış, Talya Oteli binasının bulunduğu 68 ada 43 parsel için 17.02.1972 tarihli imar durumu bildirir yazı ve eki kroki ile "Otel Gazino" şeklinde kullanım kararı öngörülmesi anlaşılmaktadır. Bu tarihten sonra tesisin bulunduğu bölgeyi de kapsayan bütüncül imar planları hazırlanmış olup, bu alan 05.03.1990'da I No'lu Turizm Bölgesi ilan edilerek, 06.11.1990'da Turizm Bakanlığı tarafından parsel için Uygulama İmar Planı onaylanmıştır (Antalya Büyükşehir Belediyesi Plan Açıklama Raporu, 2016; Antalya Büyükşehir Belediyesi Plan Açıklama Raporu, 2019).

Bu imar planında emsal 0.90 ve yapılaşma maksimum yüksekliği 25.54 metre olarak kabul edilmiştir. 1990 tarihli İmar planından önce bölgede bütüncül olarak hazırlanan imar planları bulunsa da, onlar bölgenin sorunlarını çözmek için yeterli olmamaktadır. Bu nedenle 1990 tarihli olan imar planının kullanım türünün mevzuata uygun olarak belirlendiği ilk plan olduğu söylenebilmektedir (Antalya Büyükşehir Belediyesi Plan Açıklama Raporu, 2016; Antalya Büyükşehir Belediyesi Plan Açıklama Raporu, 2019).

Talya Oteli, 07.07.1975 ve 27.09.1989 tarihli Yapı Kullanım belgelerine tabi olan iskanlı bir yapıdır. 1990'daki imar planından sonra 2010'a kadar imar planı değişikliği yapılmamıştır. Ancak imar planı uygulamasına karşı davalar açılması nedeniyle Talya Oteli parseli, plansız alanda kalmıştır. Bunun nedeni otel yapısının standart formlarda bir mimariye sahip olmaması, farklı kitle ölçülerine ve değişken gabariye sahip bir yapı olarak imar planı kararı üretilmemiş olmasıdır. Yapının deniz tarafına doğru eğimli olması ve farklı tarihlerde farklı noktalardan verilen yapılaşma kotları nedeniyle oluşan bodrum katlar, yapının kat adedi belirlenmesinde tanımsızlık yaratmış, bu bağlamda yapının yüksekliği, kat adedi ve yapılaşma hakları tam olarak belirlenememiş ve tanımlanamamıştır (Antalya Büyükşehir Belediyesi Plan Açıklama Raporu, 2016; Antalya Büyükşehir Belediyesi Plan Açıklama Raporu, 2019).

Kongre merkezinin bulunduğu 68 ada 20 parsel ise 30.07.1998 tarihli 1/5000 ölçekli nazım imar planında sosyal/kültürel tesis taramasına sahip olarak gösterilmiş ancak alanın kullanım fonksiyonu ile ilgili bir ibarede bulunulmamıştır. Bu alan için toplam inşaat alanı 1400m², maksimum kat sayısı da 2 olarak belirlenmiştir (Antalya Büyükşehir Belediyesi Plan Açıklama Raporu, 2016; Antalya Büyükşehir Belediyesi Plan Açıklama Raporu, 2019).

Talya Otel'i 13 Mayıs 2013'te müşterilerini, Divan standartlarına ve kalitesine yaraşır şekilde daha iyi koşullarda ağırlamak istedikleri gerekçesiyle geçici olarak hizmete kapatılmıştır (Marmaris Altinyunus Turistik Tesisler Anonim Şirketi Bağımsız Denetçi Raporu, 2019; Erbaş, 2013: 107; URL 1; 9; 10). Hatta Divan Grubu Genel Müdür Yardımcısı Faik Öztunç, bunun veda değil, devre arası olduğunu, otelin yenilenme sürecine girdiğini belirtmiştir (URL 11). Ancak otel bir daha hiç açılmamıştır. Bundaki en büyük etken, otel ve kongre merkezinin bulunduğu arsaların plansız kalmasıdır. 9 Mayıs 2016 tarihli Antalya Büyükşehir Belediyesi Plan Açıklama Raporu'nda otel yapısının mevcut durumda plansız kalmasının, bölge geneli için önemli bir yeri olan otelin faaliyetine devamının sağlanamayacak olmasına neden olduğu belirtilmektedir. Otelin ekonomik ömrünün tamamlandığı, otelin yerine yeni ve modern bir mimariye sahip yeni bir otel yapılarak bölge halkına kazandırılması gerektiği de belirtilmektedir.

9 Mayıs 2016 tarihli Antalya Büyükşehir Belediyesi Plan Açıklama Raporu'ndan anlaşılacağı üzere belediye tarafından güncel otel yapısı modern bir mimariye sahip görülmemektedir. Çünkü bölge geneli için geçmiş tarihlerde alanın öncüsü halindeki otel yapısı, modern bir mimariyle kent silüetine ekstra katkı sağlayarak bölgenin önemli bir prestij alanı haline getirilmek istendiği belirtilmektedir.

Bu bağlamda, bu açıklamalar incelendiğinde, yalnızca kırk senelik bir geçmişi olan, Antalya kent belleğinde önemli bir yeri olan, Antalya'nın ilk 5 yıldızlı oteli olmasıyla önemli bir kent turizmi dönüm noktası olan, falezlerin üzerine ustalıklarla kondukları, Antalya şehir merkezindeki en iyi mimarlık örneklerinden biri olan (URL 10) bu otelin yıkılmasının gerekliliği konusunda bu kadar net olunması da oldukça dikkat çekicidir. Uzun yıllar boyunca nazım imar planlarında, kot farkı dolayısıyla yapının kat sayısının ve toplam yüksekliğinin tam anlamıyla hesaplanamaması gerekçesiyle bir tanımlama getirmekte zorlanılması, aslında belediyelerin imar planlarındaki eksikliği gözler önüne sermektedir, yapının ekonomik ömrünü tamamladığını göstermemektedir. Kamu binaları herkesindir. "Özel kişi ve kurumlara ait binalar sadece sahibinin midir? Küçük bir şehrin tarihine tanıklık etmiş otel üzerinde şehirlilerin hiç mi hakkı yoktur?" (URL-10) soruları göz ardı edilmiş gibi görünmektedir.

Ancak, aslında bu bahsi geçen durumlardan daha önemli olarak üzerinde durulması gereken konular da bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, mimarı tarafından dört yatak katlı (zemin+4) çizilen projenin, 1987'de ilave edilen iki kaçak katla birlikte (URL-12)(Şekil 2) altı yatak katına çıkarılmış olmasıdır. Konuya dair Büyükşehir Belediyesi'ne bölge halkı tarafından 44 itiraz dilekçesi verilmiş olup, davalar açılmıştır (Antalya Büyükşehir Belediyesi Mart 2017 Meclis Gündemi 120. Madde).

Şekil 2. (A) Talya Otel'i'nin 4 yatak katlı hali, (B) Talya Otel'i'ne iki ek yatak katı daha inşa edildikten sonraki hali (URL-13, 14)

Muratpaşa Belediyesi'nden Talya Oteli için alınan inşaat ruhsatları ve tarihleri Tablo 1'deki gibidir. Burada yapının katlar alanının 19.015m²'ye denk geldiği görülmektedir (Antalya Büyükşehir Belediyesi Plan Açıklama Raporu, 2016). Aslında toplamda 5 katlı, emsali 0.90 olan ve taban alanı =0.18 olarak yapılması gereken inşaatta, taban alanı 2.178m²'ye oturan toplam 10.890 m²'lik inşaat yapıma hakkı varken, bu sınır kaçak katlarla aşılmıştır.

Tablo 1. Talya Oteli İçin Muratpaşa Belediyesi'nden Alınan Ruhsatlardaki Toplam İnşaat Alanları (Antalya Büyükşehir Belediyesi Plan Açıklama Raporu, 2016)

Tarih	Toplam İnşaat Alanı (m ²)
07.04.1972	10.268
01.08.1977	500
23.01.1986	1.422
24.11.1987	3.874
10.02.1989	8.500
Toplam	24.564

Bu durum Talya Oteli'nin bulunduğu bölge sakinlerini de etkilemektedir. İlave inşaatlar nedeniyle sahilden esen serinletici rüzgarın kent içine girmesinin engellendiği, sahil şeridinin aşırı yapılaşma sebebiyle doğal dengesinin bozulduğu çevrede yaşayanlar tarafından belirtilmiş (URL-12) ve konuyla ilgili haklarını hukuki süreçlerle aramaya itmiştir. Bu durum 16.11.1988 karar tarihli 1286 No'lu Danıştay kararında şu şekilde geçmektedir:

"... Talya Oteli'ne yapılması istenen ek bir kanat ile iki kat ilavesinin aynı düşünce dizisi içinde irdelenmesi halinde; yapılacak eklentilerin sahilden gelen hava akımının içerilere girmesini daha yüksek ve daha geniş bir yapı düzeyi ile engelleyeceği, görsel açıdan ve manzara açısından daha geniş ve uzun bir yapı duvarı oluşacağı, şehrin o kısmının bilinen görüntüsünün bozulacağı, imar planına saygısızlık yapılmış, yapılaşmada kötü örnek verilmiş ve tüm şehrin kötü etkilenmiş olacağı, ...Talya Oteli'nin mevcut parselinin genişletilmeden tevsiinin kamu yararına ters düşeceği, arsanın genişletilmesinin ve üzerinde yapılaşmanın gerçekleştirilmesinin iklimsel, görsel ve doğal sit açısından kamu yararına olmadığı, ilave katlarla birlikte binanın ulaşacağı yüksekliğin Tip Yönetmeliğinin yol genişliği-kat adedi ile ilgili (18 metre yol ve 21.5 metre yüksekliği) maddelerindeki belirlenen miktardan fazla olduğu..."(URL 15).

Bu kararda Gazi Üniversitesi Döner Sermaye İşletmesi'ne, davalı yanında müdahil TÜTAŞ tarafından işveren sıfatıyla Talya Oteli'ne iki yatak katı daha eklenirse ülkeye girecek döviz miktarındaki artışla ilgili de bir çalışma yaptırıldığı ve bu şekilde ülkenin ödemeler dengesine katkıda bulunacağına öne sürüldüğü görülmektedir. Bununla birlikte, TÜTAŞ'ın isteğiyle konunun uzmanı olan Antalya Meteoroloji Müdürlüğü'ne bir rüzgar etüdü yaptırılmış, bu raporda Talya Oteli'nin plan değişikliğinde öngörülen yüksekliğin artırılması ve doğu kısmında öngörülen eklentinin deniz melteminin kent içine ulaşmasını engellemediği belirtilmiştir. Ayrıca yine TÜTAŞ tarafından, döner sermaye işletmesi vasıtasıyla Gazi Üniversitesi Mimarlık ve Mühendislik Fakültesi ile Yıldız Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü öğretim Üyelerinden oluşan kurullarca yapılan hesaplamalar sonucu verilen raporlarda yapılacak ilavelerle Talya Oteli'nde inşaat emsalinin 0.90 oranını aşmasının söz konusu olmadığı, emsalin ancak 0.83'e yükselbileceği saptanarak bu raporların da dosyaya eklendiği görülmektedir. Gazi Üniversitesine ve Yıldız Üniversitesine ait raporlar bir de İstanbul Teknik Üniversitesi Şehir ve Planlama Bölümü öğretim üyelerine inceletirilmiş, sonuçta 0.83 inşaat emsali

hesabının doğruluğu İstanbul Teknik Üniversitesi öğretim üyeleri tarafından da belirtilmiştir (URL-15).

Diğer bir önemli konu ise otel yapısının depreme dayanıklılık seviyesi ve insan yaşamına bir tehdit oluşturup oluşturmadığıdır. Bu bağlamda, 03.07.2019 tarihli Antalya Büyükşehir Belediyesi Plan Açıklama Raporu'nun sonuna eklenmiş olan imar planına esas jeolojik-jeoteknik etüt raporunu incelemek gerekmektedir. Bu rapora göre, Talya Oteli ve Kongre Merkezi'nin bulunduğu arazilerdeki zeminlerin ya da kayaçların sökülebilirliği açısından "kolay-orta" seviyesinde olduğu görünmüştür ve sıklık özelliği olarak da "gevşek" olarak belirlenmiştir. Bu alanda yapılacak olan tüm yapıların "Afet Bölgelerinde Yapılacak Yapılar Hakkında Yönetmelik" hükümlerine uyması gerektiği de ifade edilmiştir. 1999 Kocaeli ve Düzce depremleri öncesindeki inşaatların çoğunluğunun, yönetmeliklerin esnekliğiyle depreme çok da dayanıklı olmadığı gerçeği yanında, başta zemin+dört kat olarak inşa edilen ve tüm taşıyıcı sistemin ve temelin buna göre hesaplandığı göz önüne bulundurulduğunda, yapıya seneler içerisinde yapılan eklemeler ve ek katlar, yapının depremde risk yaratabileceğini düşündürmektedir. Yine de, bu durum da Antalya kent belleğinde önemli bir yere sahip olan Talya Oteli'nin yıkılması yerine, çeşitli güçlendirme yöntemleriyle renovasyonunun gerçekleştirilmesiyle çözülebilecek, teknik bir konudan ibarettir. Aslında güçlendirme konusu daha önce gündeme gelmiştir. Ancak maliyetinin yeni bir inşaat maliyetiyle hemen hemen aynı olacağı düşünülerek vazgeçilmiştir (URL-16).

Aslında tüm itiraz dilekçeleri, Danıştay kararları incelendiğinde, hiçbir zaman konunun 1975 yılında açılan orijinal Talya Oteli ve Kongre Merkezi olmadığı anlaşılmaktadır. Yapının yıkılacağına kesin olarak bakılmış, yeni yapılacak olan Talya Oteli'nin zemin+dört kat şeklinde inşa edilip edilmeyeceği üzerine bir savaş verilmiştir. Bölge halkının önlemeye çalıştığı durum aslında uygulama imar planında yencok=5 kat (zemin+dört kat) şeklinde ibare bulunan Talya Oteli yapısı arazisinin, yapı yıkılıp yerine yenisi yapılırken, orijinal Talya Oteli'ndeki ekstra olarak eklenen iki yatak katını, otele dair hak sahibi olanların "kazanılmış hak" olarak göstermesi ve yeni Talya Oteli'nin de zemin+altı yatak katı şeklinde yapılmasıdır. 23 Ocak 2021 tarihinde Talya Oteli için önerilen proje olduğu belirtilen birkaç görsel yayınlanmıştır (URL 17). Bu görsellere bakıldığında yatak katının dört olduğu görülmektedir. Bu projenin gerçekten uygulanacak olan yeni proje olup olmadığı bilinmemekle birlikte, bu konuda bir gizlilik de söz konusudur. Bu görsellere bakarak, bölge halkının iki çekincesinden biri olan altı yatak katının kazanılmış hak olarak iddia edilebilmesi durumunun en azından şimdilik yaşanmayacağı görülmekteyse de, diğer çekinceleri olan otel yapısının enlemesine uzunluğuyla bir sur duvarı etkisi yaratarak denizle ve rüzgarla araya set çekeceği kaygısının gerçekleşmek üzere olduğu görülmektedir. Önerilen yapı gerçekten de bir sur duvarı gibi, bölgedeki diğer kısımla denizin arasını tamamen ayırmaktadır (Şekil 3).

Şekil 3. Talya Oteli İçin Öneri Proje (URL-17)

Bunun da, yalnızca Talya Otel ve Kongre Merkezi'nin arsalarıyla yetinilmeyerek, yakınlardaki arsaların da alınarak bu yeni otel kompleksine dahil edilmesiyle gerçekleştiği anlaşılmaktadır (URL-17). 06.07.2020 tarihinde bahsi geçen parseller DOP (düzenleme ortaklık payı) ile özel mülkiyetten çıkarılıp kamu mülkiyetine döndürülmüştür. Talya Otel'in bulunduğu 68 ada 43 parsel 28435 ada 1 parsel, Kongre Merkezinin bulunduğu 68 ada 20 parsel ise 28435 ada 2 parsel döndürülmüş olup (Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Parsel Sorgulama Uygulaması, 2021), alanın iki yanındaki 68 ada 58-60-61-62-65 parsellerdeki toplam yaklaşık 600 metrekarelik alanların da dahil edilmesiyle alan genişletilmiştir (Şekil 4). 50 milyon dolarlık bu yatırımın üç senede tamamlanması beklenmektedir (URL-17).

Şekil 4. Yeni Talya Otel Arsası (Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Parsel Sorgulama Uygulaması, 2021)

Otelin yıkılıp, yeniden yapımı kararı sonrasında Antalya Büyükşehir Belediyesi'nce 9 Mayıs 2016 tarihli 1/5000 ölçekli Nazım İmar Plan Değişikliği, meclis kararıyla onanmıştır (URL-12). Ancak tüm bu parselasyon ve proje geliştirme süreçleri, mevcut yapılar yıkılmadan gerçekleştirilmiştir. 2013'ten beri kapalı olan ve Mart 2021'de yıkımına başlanan Talya Otel ve Kongre Merkezi, Mayıs 2021 itibariyle tamamen yıkılmış ve yok olmuştur.

2.Otelin Mimari Özellikleri

204 odalı (URL-1) ve 300 yataklı otelin denizden yüksekliği ise 30 metre olup, otel falezler üzerindedir. Kuzey ve Doğu yönlerinden yolla, güney yönünden ise yine otele ait olan kongre merkeziyle (Divan Talya Convention Center) sınırlandırılmış olan bu otelin dış hacimlerinin değerlendirilmesi adına arsanın olanak verdiği kadarıyla yola

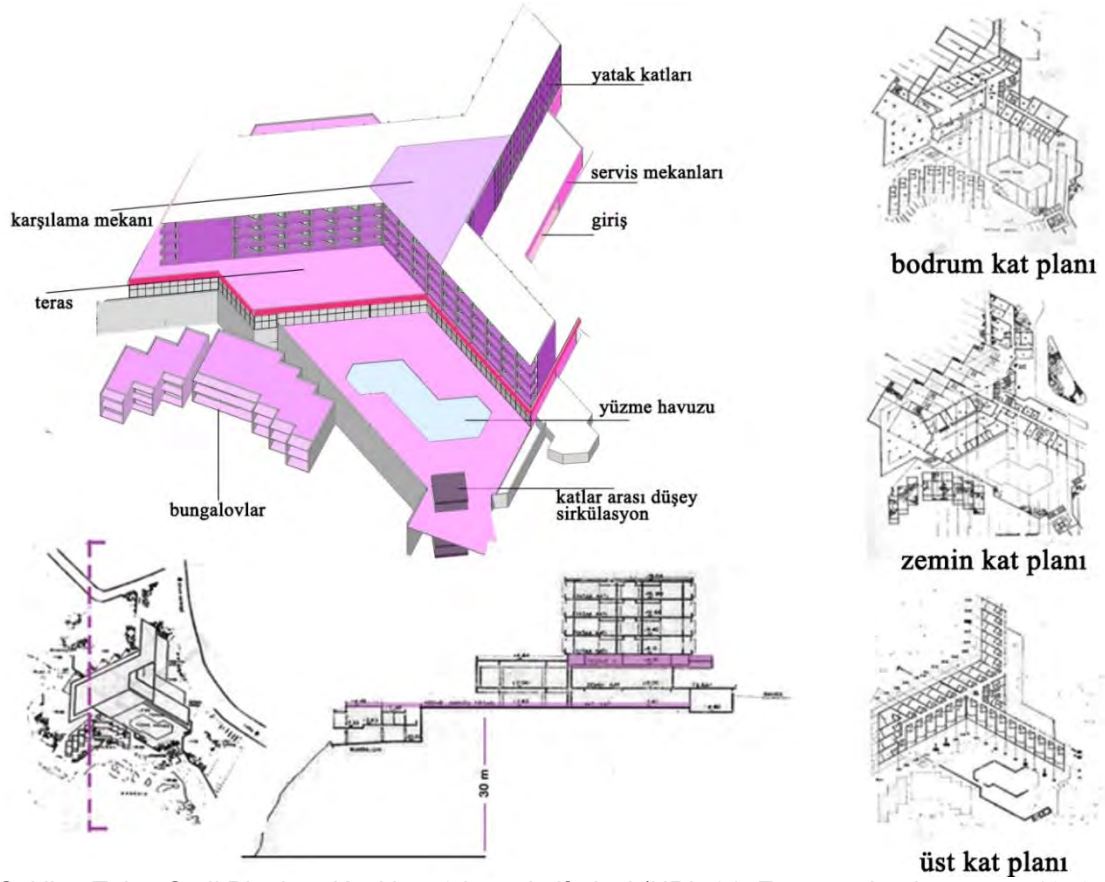
yaklaştırılmıştır. Yapı, iklim ve manzara koşulları göz önünde bulundurularak iki kanat formunda meydana gelmiştir. Ana girişte, girişi tanımlayan bir mekan yaratılmaya çalışılması düşüncesi de yapının tam biçimin bir gövde ve iki kanat şeklinde olmasını sağlamıştır (Şekil 5,6,7) (Erz ve Loebemann, 1979: 83; Erbaş, 2013; 107).

Şekil 5. Talya Oteli (URL-18)

Şekil 6. (sol) Talya Oteli dört yatak katlı iken, (sağ) Talya Oteli altı yatak katlı iken- yıkılmadan önceki son hali (URL-19, 20)

Şekil 7. Talya Oteli Planları, Kesiti ve 3 boyutlu ifadesi (URL-21, Erözü ve Loebermann, 1979: 83)

Arsanın eğiminden faydalanılarak elde edilen alt kata yüzme havuzu, snack-bar, ofisler, toplantı odası/ restaurant, spor salonu ve diğer servis mekanları yerleştirilmiştir. Yüzme havuzu katının denizle bağlantısı ayrıca bir asansörle sağlanmıştır (Erözü ve Loebermann, 1979: 83). Otelin yıkımdan önceki son halinde yerinde yapılan incelemelerde bu katta ayrıca Türk hamamı ve saunanın olduğu da tespit edilmektedir. Orijinal kat planı çizimlerinde bu mekanların rastlanmaması, otelin renovasyonlarından biri sırasında sauna ve Türk hamamının eklendiğine işaret etmektedir. 16.11.1988 karar tarihli 1286 No'lu Danıştay kararında aslında sauna ve Türk hamamının, balo salonuyla birlikte, Talya Oteli'nin doğusunda, otele ek tesis olarak 2 katlı inşa edilecek olan yapıda bulunacağı anlaşılmaktadır. Çünkü Talya Oteli'yle ilgili ek iki yatak katı daha inşa edilmesine dair yasal süreçler üzerinde çalışılırken, bir yandan da otelin yanına iki katlı ek tesis kurma izinlerini de aynı anda yürütülmektedir. Ancak sonrasında iki katlı yapı Kongre Merkezi olarak yapılmış olsa da, Türk hamamı (Şekil 8) ve saunanın ana yapıda çözümlendiği görülmektedir.

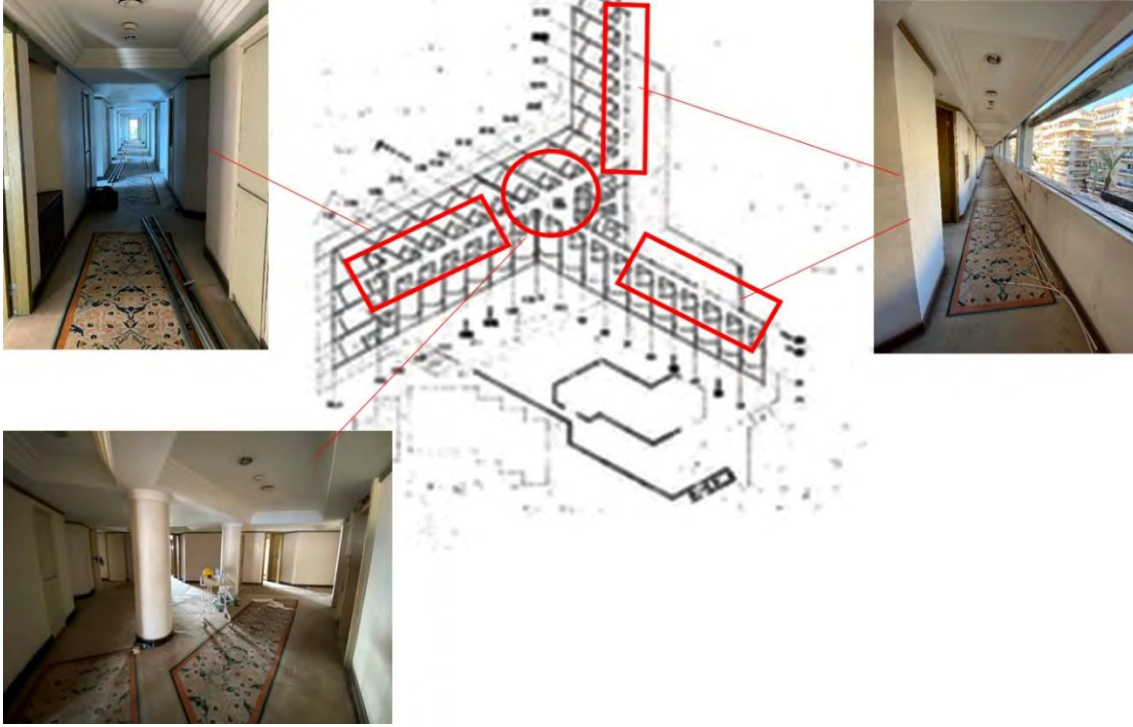
Şekil 8. Talya Otelî Türk Hamamı (Yaren Şekerci Arşivi, 2021)

Zemin kattaki lobi ve teraslar, Antalya körfezini hacimleyen şekilde Beydağları yönünde geliştirilmiştir. Mutfak ve ana restoran da zemin katta düşünülmüştür. Otelin deniz cephesine isabet eden üçgen şeklindeki bölüm ana restorana ayrılmıştır. 220 kişilik bir restoran veya kısmen restoran kısmen 180 kişilik bir toplantı salonu olarak iki ayrı kullanımda yararlanılabilen bir mekan olarak kullanılmıştır. Bu mekan aynı zamanda, Kongre merkezi yapılarına kadar düğün ve kokteyller için de kullanılmıştır (Şekil 9) (Erözü ve Loebermann, 1979: 87). Bu üçgen biçimli restoranın mimarları Abdurrahman Hancı, Yalçın Çıkınoğlu ve Yüksel Karapınar'dır.

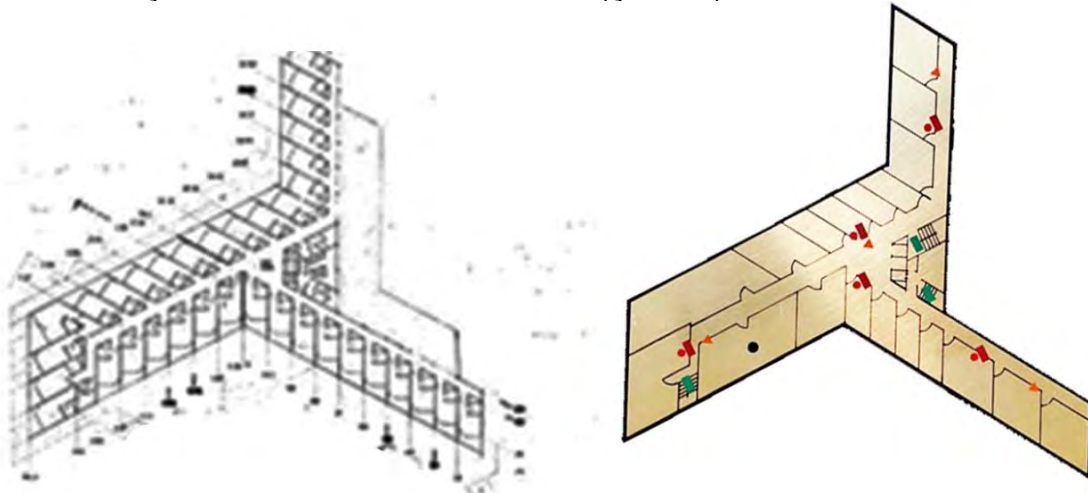
Şekil 9. Talya Otelî'nin 220 Kişilik Restoranının Planı (Erözü ve Loebermann, 1979; URL-22)

Üst katlar ise tamamen konaklama amaçlı çeşitli tip ve büyüklükteki otel odalarından ve bu katlara hizmet eden servis ofisinden oluşmaktadır. Otelin tüm kanatlarından gelen koridorlar, üçgen bir bölge oluşacak şekilde orta alanda kesişmektedir ve bu alanda merdiven asansör çekirdeklerinden biri bulunmaktadır. Otelin oda koridorlarından biri, iki tarafında da oda olan, dışarıyla bağlantısı olmayan bir koridorken, diğer koridorlar, bir taraf oda kapıları ve bir taraf cam olarak dışarıyla bağlantılıdır (Şekil 10). Yangın merdiveni ve servis asansörü ile müşteri merdiveni ve iki adet altı kişilik müşteri asansörü vardır. Bu asansörlerle yüzme havuzu katına direkt inilebilmektedir (Erözü ve Loebermann, 1979: 83).

Şekil 10. Talya Oteli orijinal dört yatak katının koridorları (Plan: Erözü ve Loebermann, 1979: 84, fotoğraflar: Yaren Şekerci Arşivi, 2021)

Otel, dört yatak katı ve her katta iki yataklı otuz beş oda olacak şekilde tasarlanmıştır (Erözü ve Loebermann, 1979: 83). Ancak yerinde yapılan incelemelerde, ilk dört katta tüm katların aynı olduğu, ancak katlardaki odalarda farklı tip odalar olduğu anlaşılmaktadır. Her katta süit odalar bulunmaktadır. Örneğin bir ana kapıdan bir koridora girilen, o koridordan da iki farklı otel odası & banyoya bağlanılan ailelere uygun süitler de mevcuttur. Sonradan yapılan iki yatak katında da yalnızca çoğunluklu süit odalar ve Koç Ailesine ait süitler bulunmaktadır (Şekil 11).

Şekil 11. (Sol) Talya Oteli Orijinal Yatak Katı Planı, (Sağ) Talya Oteli Sonradan Eklenen Yatak Katlarından Birinin Temsili Planı, Süit Oda kapı arkasındaki yangın çıkış hattını gösteren tabela (Plan: Erözü ve Loebermann, 1979: 83, fotoğraflar: Yaren Şekerci Arşivi, 2021)

Orijinal ilk dört yatak katında çoğunlukla ferforje detayların eklendiği, yeşile çalan bir ahşabın kullanıldığı mobilyalar tercih edilmiştir. Şekil 12’de görüldüğü üzere, üst sıradaki süit odalara dair görseller incelendiğinde, sol tarafta otelin faaliyeti sırasında çekilmiş bir

fotoğraf ve sağ tarafta yıkımı başladığı sırada çekilmiş diğer fotoğraflar görünmektedir. Süite bir ana kapıdan girilip, farklı odalara dağılımı sağlayan bir antre mekanı görünmektedir. Bazılarında giyinme odası da mevcuttur. Yatak başlıkları, standart odadakinden farklılık göstermektedir. Şekil 12’de alt sırada standart odalara dair görseller incelendiğinde, sol tarafta otelin faaliyeti sırasında çekilmiş bir fotoğraf ve sağ tarafta yıkımı başladığı sırada çekilmiş diğer fotoğraflar görünmektedir. Süit odalarla malzeme ve renk kullanımı konusunda benzerlik göstermekte olup, plan şeması klasik bir otel odası planıdır. Girişte sol tarafta banyo, sağ tarafta dolap, giriş koridoru bitiminde de yatak, komodinler, bavulluk, makyaj masası ile tefrişlendirilmiş yatak odası bulunmaktadır.

Şekil 12. Talya Otelinin orijinal ilk dört yatak katındaki süit ve standart odalara bakış (URL 22, Yaren Şekerci Arşivi, 2021)

Koç Topluluğu'nun kurucusu Vehbi Koç, 25 Şubat 1996 yılında, 95 yaşında Divan Talya Otelini yalnızca kendisinin kullanımına hizmet eden 609 numaralı süit odasında hayata veda etmiştir (URL 1). O günden itibaren otelin kapanışına kadar merhum Koç'un süit odası kapalı tutulurken, Vehbi Koç'un büstü otelde asansörlerin hemen yanına yerleştirilmiştir (URL-1, 11).

Şekil 13'te, sol üstteki görsel sonradan eklenen iki yatak katındaki odalardan birine ait olup, ahşap ve diğer kullanılan malzemelerin diğer orijinal dört yatak katındaki odalardan farklılaştığını gözler önüne sermektedir. Sonradan eklenen iki yatak katının üst katındaki 9 numaralı süit, Vehbi Koç'a ait olup, yanındaki süit de kızı Semahat Arsel'e aittir. Ancak bu eklenen iki yeni yatak katındaki odalarda, Koç'lara ait süitlerle diğer odalar arasında kullanılan malzemelerde fark yoktur. Yalnızca oda boyutlarında farklılıklar vardır. Şekil 13'te diğer görseller, Vehbi Koç'un vefat ettiği kendine ait süitinin, otel yıkımı esnasındaki son görselleridir. Koç'a ait olan mobilyalar, yıkımdan önce satılmıştır. Bu yeni yatak katlarında, banyolar da çok daha kaliteli malzemeler kullanılarak yapılmıştır. Süitler içerisindeki tüm kapılar banyo kapıları da dahil olmak üzere sürgülü kapı olup, İtalyan ahşabı kullanılmıştır. Banyolarında bideler bulunmaktadır.

Şekil 13. Talya Oteli'nin Sonradan Eklenmiş İki Yatak Katındaki Odalardan Bir Örnek, Vehbi Koç'a ait 609 no'lu Süitin Otel Yıkımı Esnasında Çekilen Son Fotoğrafları (URL-22, Yaren Şekerci Arşivi, 2021)

Bungalovlar ise, arsanın eğiminden faydalanarak yerleştirilmiştir. Alan olarak normal yatak odalarından büyük olup oturma ve yatak odası mahalleri kot farkı ile ayrılmıştır. Çatıları hem ısı izolasyonu hem de yüzme havuzu terası ile bir bütünlük sağlamak açısından yeşillendirilmiştir. Otel blokunun çatısında, soğuk teras çatı prensibi uygulanmıştır. Çatı döşemesinden sonra 40 cm. lik hava boşluğu bırakılarak ve ytong plaklarla ikinci bir döşeme yapılarak yalıtılmıştır. Yapı, 3.90 m. aks açıklıklı, eşkenar üçgen modül üzerine oturtulmuştur. Genel hacimlerin hepsi klimatize edilmiştir. Zemin ve yatak katları arasındaki tesisat katı vasıtasıyla bütün tesisat tek noktada toplanmaktadır. Doğramalar ahşap olup, yörenin en çok kullanılan sedir ağacından imal edilmiştir (Erözü ve Loebermann, 1979: 84).

Otelin cephesine bakılacak olursa, giriş kısmındaki Talya Oteli yazan kısmının seneler içerisinde tasarımsal anlamda da değiştiği görülmektedir (Şekil 14).

Şekil 14. Talya Oteli Giriş Kısmı (1984), Talya Oteli Giriş Kısmı (1993), Talya Oteli Giriş Kısmı (2000ler) (URL-20, 23, 24 (1984-1993))

Falezler üzerine inşa edilen Talya Oteli, hem yeşil teraslarıyla, hem de cephede kullanılan bitkileriyle uygun mevsimlerde yemyeşil bir hal de almıştır (Şekil 15). Tüm Talya Oteli tesisine deniz tarafından bakıldığında ise, ek yapılarıyla birlikte falezlerin denize kadarki kısmına kadar yayıldığı görülmektedir (Şekil 16).

Şekil 15. Talya Otelinde Cephesindeki Bitkilendirme (URL 24, 25, 26)

Şekil 16. Talya Otelinin Falezlerdeki Yerleşimi (URL-27, 28)

3. Talya Otelinin Antalya Kent Belleğindeki Yeri ve Önemi

Kentler içinde yaşayan yerel halk için birer takas mekânıdır, fakat yalnızca ticari değerler için değil, aynı zamanda bireysel anıların, hikâyelerin, anıların, değerlerin, yaşanmışlıkların, kullanılan dilin ve kurulan tarihlerin de takas edildiği yerlerdir. Kentsel mekânlar, kentlilerin bir araya geldikleri ve bu birlikteliklerin neticesinde ortak bir üretim oluşturdukları, mekâna ait belleğin izlerinin yaşatıldığı yerlerdir. Toplumun belleğinde yer alan ve kentin fiziki yapısının ötesinde yaşanmışlıkla kaydedilen kentsel imgeler ve bu imgelerin taşıdığı tarihsel anlam, geçmişte olanın şimdiye taşınmasının dışında, toplumu ilgilendiren ve toplumsal kimliği şekillendiren bir takım olay ve durumları sürekli anımsatarak, kitlesel bir davranış stratejisinin de gelişmesini sağlar. Bu durumda, hafızalarda benzer şekilde var olan imgelerin üretildiği kent mekânları, “simgesel ve göstergesel kodlarıyla” kentin ve kentsel belleğin üretimini ve sürekliliğini sağlayan, geçmişini şimdiye ve geleceğe aktaran ortamlardır (Al, 2011: 27). Bu bağlamda, toplumsal hafızadaki sürekliliği sağlamak adına, toplumun kentsel mekanlarında önemli olayların yaşandığı mekanları korumak ve önemini vurgulamak çok önemlidir. Antalya için de bu mekanlardan biri Talya Otelidir.

Antalya'daki turizm faaliyetleri dönemsel olarak incelendiğinde, birinci dönemin 1920-59 yılları arasında denk geldiği görülmektedir. Talya Otel ise ikinci dönem olan 1960-79 seneleri arasında inşa edilmiş ve faaliyete geçmiştir. Bu dönemde son olarak konaklama şartları bakımından çok yetersiz olan otel ve motellerin sayısı azaltılmış, yerlerine dönemin modern turizm konaklama şartlarına sahip tesisler inşa edilmiştir. Konaklama kapasitesini arttırmaya yönelik bu çalışmalara rağmen, bölgede 1970'li yılların sonlarında bile modern konseptteki otellerin yatak kapasitesi toplamda 2.000'ler dolayında kalmıştır (Kapan, 2018: 76). Bu bağlamda yalnızca kendi bünyesinde bile 300 yatak kapasitesi barındıran Talya Otelinin inşa edilmiş olması belki de Antalya'nın

turizmde parlamaya başladığı dönem olan 1980-1999 yılları arasındaki üçüncü dönemin başlangıcını oluşturmaktadır.

Antalya turizminin ikinci döneminin başlarına denk gelen 67-70 yılları arasında ünlü olan, bugünkü Atatürk Parkı'nın Güvercinlik Mağarası denilen mevkide konumlanan ve Antalya'nın ilk havuzlu moteli olan Derya Motel, Zeki Müren'in sürekli olarak konaklamasıyla meşhur hale geldiği bir yerdir. Derya Motel kapandıktan sonra Zeki Müren, Talya Oteli'ne geçmiştir. Bu durum yalnızca Zeki Müren'le sınırlı kalmamaktadır. Monaco Prensesi Grace Kelly, Monako Prensi III. Rainier, Süleyman Demirel, Turgut Özal, Kenan Evren, Sakıp Sabancı, daha birçok değerli isim, otelin konukları arasında bulunmaktadır (URL-29).

Otelin kurucusu ve Türkiye'nin önde gelen iş insanlarından Vehbi Koç, Antalya'ya her yıl geldiğinde 609 no'lu kendisine tahsis edilmiş olan suite'te tatil yapmıştır. 1996 yılındaki Antalya'da tatilini yine Talya Oteli'nde geçiren Koç, o gün şehirde dostlarıyla gezdikten sonra otele döndüğünde asansörün başında rahatsızlanmış, odasına çıkarılmış, burada yapılan tüm müdahalelere rağmen kurtarılamamıştır (URL-16, 30).

Aslında bu bağlamda, İstanbul'da Pera Palas'ın Agatha Christie ile hafızalarda yer etmesine benzer şekilde, Talya Oteli de Antalya için benzer bir konuma sahiptir denilebilir. Hatta Pera Palas, günümüzde hala Agatha Christie'nin kaldığı odayı bir cazibe merkezi gibi sunmakta, dünyanın birçok yerinden insanlar, sırf bu odada kalmak için bu oteli tercih etmektedir.

Talya Oteli, yalnızca ünlüleri misafir etmesiyle değil, çalışanları için de önemlidir. Faaliyeti süresince yerli ve yabancı üç milyon iki yüz bin misafire ev sahipliği yapmış bu otelde dört binin üzerinde personel yetiştirilmiştir (URL-11). Çalışanlarına bir okul olmuş, o dönemde yeni açılan tesisler Talya Oteli deneyimli personeli hemen işe almış ya da Talya Oteli'nde çalışanları transfer etmeye çalışmıştır (URL-29). Bununla birlikte günümüzde bile personeller ve geçmiş ziyaretçiler, Facebook gibi sosyal mecralarda Talya Oteli'ne dair anı ve fotoğraflarını paylaşmakta, o dönemleri sevgiyle anmakta, Talya Oteli'ndeki anıları birlikte paylaştıkları insanları bulmaya çalışmaktadır (URL-24). Günümüzde turizm sektöründe çalışan orta yaşlı herkes, mutlaka Talya Oteli'nin eğitiminden geçtiğini söyleyecektir (URL-29).

Yalnızca çalışanlar için değil Antalya'nın yerel halkının da yeni bir kültürle karşılaştığı bir yer olarak önemlidir. Yani, Talya Oteli'nin, Antalya yerel halkı için de bir okul olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. 1970'li yıllarda beş yıldızlı bir otelin lobisinde buluşmak, beş çayını piyano eşliğinde içmek, gastronomi dalında ödülleri alan yemeklerle tanışmak, bar ve bar kültürünü tanımak, disco kültürü ile tanışmak, beş yıldızlı bir otelin havuzuna ve plajına giriş adabı, düğün kültürünün beş yıldızlı otele taşınması gibi birçok konuda Antalyalılara da öğretmen olmuştur (URL-29).

Talya Oteli, sadece beş yıldızlı bir otel değil; kongre ve konferans programlarından en yüksek verimin alındığı, iş dünyasının önemli buluşma adreslerinin başında gelmiştir (URL-1). Mimarlar Odası Antalya Şubesi 2009 yılında "Uluslararası Ekolojik Mimarlık Ve Planlama Sempozyumu 2009" Talya Oteli'nde gerçekleştirmiştir (URL-31). 1989 Antalya Pist Yarışı yarışma ekibi bu otelde konaklamıştır (URL-24).

Talya Oteli, Koç Ailesiyle ilgili, kendilerine ait sütlerin olması dışında farklı Koç detaylarına da sahiptir. Örneğin Vehbi Koç'un büyük kızı ve aynı zamanda Talya Oteli'nde kendine ait süiti bulunan bir diğer isim olan Semahat Arsel'in özel tarifi olan bir

salatanın “Semahat Hanım Salatası” olarak Talya Oteli'nin restoranında kendine yer edinmesi buna örnektir (Kardüz, 2001).

Talya Oteli, Antalya'nın turizmde yükselişe geçtiği üçüncü dönemde Antalya'nın turistik tesislerinin anlatıldığı gazete yazılarında ilk bahsedilen oteller arasında yer almış, özellikle temizliğiyle ve konumuyla öne çıkmıştır (Şekil 17).

Şekil 17. Talya Oteli hakkında 1981 yılından bir haber (URL-32)

Talya Oteli, Türkiye'de 1998'de kumarhaneler (casino) kapanana kadar bir kumarhaneye de sahiptir (URL-33). Bununla birlikte Altın Portakal Film Festivaline katılan bütün sanatçılar bu otelde konaklamıştır. 2000'li yıllarda tüm sanatçıların katılımıyla ve halk tarafından yoğun ilgiyle geçen Altın Portakal Film Festivali'nde Talya Oteli önemli bir yere sahiptir (URL-34). Altın Portakal Film Festivali kokteylleri de bu otelde olmuş, kokteyle katılan sanatçılar salon girişinde toplanan vatandaşların alkışlarıyla karşılanmıştır. Kokteyle festival kapsamında Antalya davet edilen yerli ve yabancı sinema sanatçıları katılmıştır (URL-35). Burada verilen kokteyl sonrasında geleneksel hale dönüşmüş kortej, yine Talya Oteli (Talya Convention Center) önünden tramvay güzergahına girmiş ve Işıklar Caddesi, Atatürk Caddesi, Cumhuriyet Bulvarı'nı izleyerek müzeyi takip etmiştir (URL-36).

InnDesign Fuarı kapsamında düzenlenen Otel Yapılarında Yenileme Trendleri ve Markalaşma Paneli'nin “Öyküsü Olan Otel Tasarımları” oturumunda konuşan Profesyonel Otel Yöneticileri Derneği Başkanı Ülkay Atmaca, 2013'ten beri kapalı ve atıl durumda kalan Antalya'nın ilk 5 yıldızlı oteli Divan Talya Oteli'nin hizmete açılması gerektiğini dile getirmiştir (URL-37).

4.Değerlendirme ve Sonuç

Çok özel bir doğal yapı olan Falezlerin üstü yer yer çökmelere neden olacak şekilde çok katlı olarak aşırı yoğun yapılaşmıştır. Dev oteller (Dedeman, Talya, Falez, Adonis vd), iş merkezleri, kamusal yapılar (Valilik, Özel İdare) ve ağırlıklı olarak önce turistik amaçla başlayan ve daha sonra konut alanına dönüştürülen yüksek katlı bloklar bu eşsiz doğal varlığı büyük oranda tahrip etmiştir (URL-38). Aslında bunun da başlangıcının temellerini Talya Oteli'ndeki ekstra eklenen yatak katları ve mekanlar atmıştır. Bu bağlamda kötü bir emsal olarak, falezler üzerinde yapılacak diğer yüksek katlı ve geniş yapıların önünü açmıştır. Bu durumda, belediye imar planlarındaki belirsizlikler ve tanımsızlıklar büyük rol oynamıştır. Bu da, hem Antalya'nın ilk 5 yıldızlı oteli olmasıyla hem de mimarisıyla

önemli bir mihenk taşı olan Talya Oteli'nin belki de bugün yıkılmasına kadar giden bir süreci tetiklemiştir.

Antalya'nın kent yaşamında ve turizm sektöründe bir dönemine damgasını vurmuş olan Ofo Otel de Talya Oteli'yle aynı durumdadır. Hatta 1998 yılında Türk turizmindeki kötü gidişin ilk kurbanı Ofo Otel olmuştur. Muratpaşa'da Lara bölgesinde yer alan çok katlı otel bir enkaz gibi ortada durmaktadır. Antalya'da şehir otelciliğinin efsanesi olan bu otel kent estetiğini de bozmaktadır (URL-39).

Talya Oteli ise artık tamamen yıkılmış ve yok olmuş durumdadır. Sayısız etkinliğe ev sahipliği yapmış, binlerce kişiye ekmek kapısı olmuş olan Antalya'nın ilk 5 yıldızlı oteli, artık yoktur. Talya Oteli, mimari eser olarak ve iç mekan tasarımıyla daha sonraki dönemlerde yapılacak olan diğer otellere örnek olan bir yapı olmasıyla, yerli-yabancı turistlerin ve çalışanların yaşamlarında büyük bir yeri olmasıyla ve önemli durum, kişi ve olaylara ev sahipliği yapmasıyla kent belleğinde stratejik bir konuma sahipken, yıkılmasıyla Antalya kent belleğine ciddi bir zarar verilmiştir.

Aynı durum Ofo Otel'in de başına gelecek gibi durmaktadır. Örneğin Antalya halkı için bir yol tarif mekanı olan Türkay Otel de seneler önce kapanmış ve yok olmuş olup, 2021 itibarıyla yeniden yapılmaktadır. Dolmuş ve otobüslerde bile sokak-cadde ismi gibi bir mekan tanımı haline gelen Türkay Otel, uzun senelerdir hizmette bile değildir. Antalya'da kent belleği için önemli olan yapılara karşı koruma bilinci yeterince geliştirilememiş olup, her geçen gün kayıplar verilmeye devam edilmektedir. Talya Oteli'nin yıkımının, Antalya tarihindeki önemli bir yapının ilk yıkımı olmadığı kesindir, ancak umarım bilinç seviyesi arttırılarak Antalya kent belleğindeki önemli bir yapının son yıkımı olacaktır.

Bu bağlamda, belediye imar planlarının tanımlamalarının kesinlikler ve netlikler içermesi gerektiği, belediyelerin tüzel kişileri kent belleği için kıymetli yapıların yıkımı yerine, onları korumaya yöneltmesi önemli olacaktır. Bununla birlikte, koruma bilincinin de halk üzerinde geliştirilmesi gerekmektedir.

Kaynaklar

1286 No'lu Danıştay Kararı, 16.11.1988. Erişim adresi: <https://www.kararara.com/danistay/dnsty5/dnstyk4801.html>, erişim tarihi: 14.05.2021

A.M. (2011). Kentte Bellek Yıkımı ve Kimlik İnşası–Palimpsest: Ankara Atatürk Bulvarı Bağlamında Bir İnceleme. *İdealkent*, 2(4), 22-36.

Antalya Büyükşehir Belediyesi Plan Açıklama Raporu, 2016.

Antalya Büyükşehir Belediyesi Plan Açıklama Raporu, 2019.

Antalya Büyükşehir Belediyesi Mart 2017 Meclis Gündemi 120. Madde. Erişim adresi: https://antalya.bel.tr/Content/UserFiles/Files/meclis_toplantilar/2017/MART/20170306_120.pdf, erişim tarihi: 14.05.2021

Çimrin, H. (2012a). Antalya Kent Kronolojisi [İÖ 158-2005]. *Antalya Ticaret ve Sanayi Odası Yay., Antalya*.

Çimrin, H., (2012b). Bir Zamanlar Antalya Tarih, Gözlem ve Anılar, Cilt 2, Antalya Ticaret ve Sanayi Odası Kültür Yayını, Antalya.

Erbaş, İ. (2013). "Eski Antalya Oteli" Türkiye Mimarlığında Modernizmin Yerel Açılımları IX, DOCOMOMO Türkiye Ulusal Çalışma Grubu Poster Sunuşları.

Erözü, M., Loebermann, H. (1979). Antalya Oteli. *Arkitekt Dergisi*, 03 (375), 83-87.

Evren, E. (1967). Turizm ve Mimari II, *Arkitekt*, 02 (326), 67-68.

Geçmişten Günümüze Antalyalılar (2004). 7(1), 4-10, Erişim adresi: https://antalya.bel.tr/Content/UserFiles/Files/Antalya%2FAntalyal%C4%B1lar%2Fantalyalilar_7.pdf, erişim tarihi: 07.05.2021

Kapan, K. (2018). Turizm Faaliyetlerinin Şehirsel Gelişmeye Etkileri: Antalya Örneği. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi.

Kardüz, A. R. (2001). *Antalya'da Talya Oteli*. Erişim adresi: <https://www.milliyet.com.tr/pazar/antalya-da-talya-oteli-5275976>, (Erişim Tarihi: 07.05.2021)

Marmaris Altinyunus Turistik Tesisler Anonim Şirketi Bağımsız Denetçi Raporu (2019). Erişim adresi: <http://www.mares.com.tr/yatirim/MAALT-31%2012%202019-SPK-TR.pdf>, (Erişim Tarihi: 13.05.2021)

Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Parsel Sorgulama Uygulaması, 2021. Erişim adresi: <https://parselsorgu.tkgm.gov.tr/>, (Erişim Tarihi: 19.05.2021)

URL-1: <https://www.kocbayi.com.tr/gundem/hayatin-icinden/mercek/koc-toplulugu%E2%80%99nun-hikayesi-turkiye%E2%80%99nin-tarihi!>, (Erişim Tarihi: 12.05.2021)

URL -2: <http://www.turob.com/tr/haberler/turobun-ilk-baskani-ve-kurucularindan-olan-haluk-catirli-vefat-etti-3d25f30>, (Erişim Tarihi: 12.05.2021)

URL-3: http://erozu.com/?page_id=2611, (Erişim Tarihi: 13.05.2021)

URL-4: https://de.wikipedia.org/wiki/Harald_Loebermann, (Erişim Tarihi: 13.05.2021)

URL-5: <http://www.vehbikoc.com.tr/tr-tr/95-yillik-basari/>, (Erişim Tarihi: 12.05.2021)

URL-6: <http://wowturkey.com/forum/viewtopic.php?t=11062&start=5>, (Erişim Tarihi: 11.03.2021)

URL-7: <http://wowturkey.com/forum/viewtopic.php?p=604700>, (Erişim Tarihi: 11.03.2021)

URL-8: <http://wowturkey.com/forum/viewtopic.php?t=11062&start=0>, (Erişim Tarihi: 09.05.2021)

URL-9: <https://www.akdenizgercek.com.tr/haber/26348-talya-eskiye-donda>, (Erişim Tarihi: 13.05.2021)

URL-10: <https://www.arkitera.com/gorus/talya-oteli-yikiliyor/>, (Erişim Tarihi: 14.05.2021)

URL-11: <https://www.gmdergi.com/guncel/divan-antalya-talya-otelinde-yeni-gelisme/>, (Erişim Tarihi: 23.05.2021)

URL-12: <https://www.hurriyet.com.tr/divan-antalya-talya-otele-kotu-haber-40710257>, (Erişim Tarihi: 13.05.2021)

URL-13: <http://wowturkey.com/forum/viewtopic.php?p=4809379>, (Erişim Tarihi: 15.05.2021)

URL-14: <https://www.turizmajansi.com/haber/koc-tan-divan-antalya-talya-otel-icin-flas-karar-h44361>, (Erişim Tarihi: 15.05.2021)

URL-15: <https://www.kararara.com/danistay/dnsty5/dnstyk4801.html>, (Erişim Tarihi: 16.05.2021)

URL-16: <http://mimdap.org/2012/01/tarihi-otel-tarih-oluyor/>, (Erişim Tarihi: 23.05.2021)

URL-17: <https://emlakkulisi.com/divan-talya-icin-50-milyon-dolarlik-yatirim-karari/662002>, (Erişim Tarihi: 19.05.2021)

URL-18: <https://handesi.wordpress.com/category/arch402/>, (Erişim Tarihi: 12.05.2021)

URL-19:
http://wowturkey.com/t.php?p=/tr781/Ogulhan_EDFF39A7_8076_4200_9E47_60326A9F6A73.jpg, (Erişim Tarihi: 22.05.2021)

URL-20: <https://www.bitmezat.com/urun/2470831/antalya-talya-otel-girisinde-poz-veren-tip-23-x-18-cm>, (Erişim Tarihi: 22.05.2021)

URL-21: <https://pelinbutuner.wordpress.com/category/genel/>, (Erişim Tarihi: 09.05.2021)

URL-22: <https://divan-antalya.antalyahotel.org/tr/>, (Erişim Tarihi: 22.05.2021)

URL-23:
<https://www.facebook.com/photo?fbid=10203794754343194&set=p.10203794754343194>, (Erişim Tarihi: 22.05.2021)

URL-24: <https://www.facebook.com/groups/8042756690>, (Erişim Tarihi: 22.05.2021)

URL-25: <http://wowturkey.com/forum/viewtopic.php?t=11062&start=10>, (Erişim Tarihi: 22.05.2021)

URL-26: <https://www.tatilvitri.com/otel/divan-antalya-talya>, (Erişim Tarihi: 22.05.2021)

URL-27: <https://www.modamuzayede.com/urun/1915610/kartpostal-1970-ler-antalya-talya-otel>, (Erişim Tarihi: 23.05.2021)

URL-28: <https://dilyacelen.wordpress.com/category/genel/#jp-carousel-959>, (Erişim Tarihi: 23.05.2021)

URL-29: <https://www.mygazete.com/kose-yazilari/o-eski-gunleri-de-geri-getir-talya/420659/>, (Erişim Tarihi: 18.02.2022)

URL-30: <http://www.gunhaber.com.tr/haber/37-yillik-otel-ve-609-nolu-oda-tarih-oluyor/359452>, (Erişim Tarihi: 23.05.2021)

URL-31: <http://www.antmimod.org.tr/yayinlar>, (Erişim Tarihi: 13.05.2021)

URL-32: https://2.bp.blogspot.com/-SUg8I90KCDs/UdXOvJwQD2I/AAAAAACbqI/JXLCPTxrGx8/s1000/IMG_2928.JPG, (Erişim Tarihi: 22.05.2021)

URL-33: <http://wowturkey.com/forum/viewtopic.php?p=1852866>, (Erişim Tarihi: 22.05.2021)

URL-34: <http://wowturkey.com/forum/viewtopic.php?t=11062&start=5>, Erişim Tarihi: 22.05.2021)

URL-35: <https://www.sondakika.com/haber/haber-44-antalya-altin-portakal-film-festivali-kortej/>, (Erişim Tarihi: 22.05.2021)

URL-36: <https://www.cnnturk.com/2008/kultur.sanat/sinema/10/08/10.milyon.ytllik.festival.altin.portakal/495886.0/index.html>, (Erişim Tarihi: 22.05.2021)

URL-37: <https://www.tourismtoday.net/poyd-baskani-ulkay-atmaca-divan-talya-kapali-kalmamali.html>, (Erişim Tarihi: 23.05.2021)

URL-38: https://www.academia.edu/2021884/KENTSEL_RANT_BASKISIYLA_%C5%9EEK%C4%B0LLENEN_ANTALYA_%C4%B0%C3%87%C4%B0N_EKOLOJ%C4%B0K_PLAN_LAMA, (Erişim Tarihi: 13.05.2021)

URL-39: <https://www.akdenizmanset.com.tr/efsanelerin-sonu/165517/>, (Erişim Tarihi: 20.05.2021)

Mimarlıkta “Tasarım Mekânı, Yaratım Düzlemi ve Tasarımcı Kimliği”ndeki Değişimlerin Tarihsel Süreç İçerisinde Örnekler Üzerinden Yeniden Okunması

Gonca DEMİR¹, Adnan AKSU²

Öz

Çalışma, dönüşen paradigmlar bağlamında, tasarımcı kimliğindeki değişimi “yaratım düzlemi” ve “tasarım mekânı” kavramları üzerinden tartışmaktadır. Bu çerçevede, tasarım mekânı, mekânı inşa eden tasarım ürünü; yaratım/tasarım düzlemi tasarım mekânının üretildiği alan; mekân ve tasarım mekânının üretici aktörü ise “tasarımcı özne” olarak tanımlanmıştır. Yaratım düzlemi ve tasarımcı kimliği, tasarım esnasında tasarımı harekete geçiren durumlar, tasarımı oluşturan temeller olarak tanımlanabilir. Tasarımcı özne, eskizler, modeller, çizimler ve/veya metinlerden oluşan yaratım düzleminde yorumladığı ve şekillendirdiği bir tasarım mekânını evirerek “mimari mekânı” cisimleştirir. Bu anlamda, tasarım nesnesinin biçimlendiği yaratım düzlemi, tasarım mekânının kurulumunda belirleyici ve ayırt edici rol oynar. Öte yandan, her çağın ruhu, tekniği ve bilgisi kendine özgü ortak yaratım bileşenleri üretmekte ve tasarımcı öznenin kimliğini kuran bu atmosferi dönüştürmektedir. Çağların kendine özgü ruhlarını yansıtan paradigmlar da tasarımcı özneyi etkileyen duysal girdiler olarak tasarım mekânının üretiminde etkilidir. Bu çalışmada, tasarımı var eden ve tetikleyen durumların açıklanmasıyla tasarımcı kimliğinin oluşum süreci, Michael Foucault'nun “episteme” olarak tanımladığı tarihsel çerçeve referans alınarak Klasik, Modern ve 21. Yüzyıl olarak üç tarihsel dönem çerçevesinde incelenmiş ve tartışılmıştır. Dönemler arası yaşanan kırılmalar sonucu oluşan paradigmlar ve paradigmların tasarımcı kimliğinin değişimine etkileri, Steven Holl'un Klasik, Modern ve 21. Yüzyıl'a ait kavramsal ayrımının çözümü kapsamında, analogi, mekanik ve dijital yöntemler ile örneklendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *tasarımcı kimliği, yaratım düzlemi, tasarım mekânı, tasarımcı kimliğini etkileyen etmenler, tasarımda ifade araçları*

Re-reading the Changes in "Design Space, Plane of Creation and Designer Identity" in Architecture Through Examples in the Historical Process

Abstract

The study discusses the change in designer identity through the concepts of "creation plane" and "design space" in the context of transforming paradigms. In this framework, the design space is the design product that builds the space; the creation/design plane is the area where the design space is produced; the productive actor of the space and design space is defined as the "designer subject". The plane of creation and the identity of the designer can be defined as the situations that activate the design during the design and the foundations that form the design. The designer subject embodies the "architectural space" by transforming a design space that she/he interprets and shapes

¹ Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Yapı İşleri ve Teknik Dairesi Başkanlığı, Ankara, Türkiye

² Gazi Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Ankara, Türkiye

*İlgili yazar/Corresponding author: agonca@metu.edu.tr,

Gönderim Tarihi / Received Date: 12.11.2021

Kabul Tarihi / Accepted Date: 05.04.2022

on the plane of creation consisting of sketches, models, drawings and / or texts. In this sense, the plane of creation in which the design object is shaped plays a decisive and distinctive role in the establishment of the design space. On the other hand, the spirit, technique and knowledge of each age produce unique co-creation components and transform this atmosphere that establishes the identity of the designer subject. Paradigms that reflect the unique spirits of the ages are also effective in the production of design space as sensory inputs that affect the designer subject. In this study, the formation process of the identity of the designer, by explaining the situations that create and trigger the design, has been examined and discussed within the framework of three historical periods as Classical, Modern and 21st Century, with reference to the historical framework defined as "episteme" by Michael Foucault. The paradigms formed as a result of the breaks between the periods and the effects of the paradigms on the change of the designer identity are exemplified in analogy, mechanical and digital sense within the scope of the solution of Steven Holl's conceptual distinction of Classical, Modern and 21st Century.

Keywords: *designer identity, plane of creation, design space, factors affecting designer identity, expression tools in design*

1. Giriş

Mimarlık, tarih boyunca yaşanan gelişmelerden etkilenmiş ve bu yönde değişim göstermiştir. Günümüze kadar uzanan yüzyıl kapsamında, gelişim gösteren teknoloji ve dijital dünyada oluşan yeni bilgiler ve uygulamalar da bağlamsal koşullar çerçevesinde mimarlık ve tasarımı dönüştürmüştür. Bu çalışma "tasarım" kavramının ve sürecinin bileşenlerini üç temel başlık altında ele almıştır. Mekânı inşa eden tasarım ürünü olarak "tasarım mekânı", tasarım mekânının üretildiği alan olarak "yaratım düzlemi" ve üretici aktör olarak "tasarımcı özne" üzerinden irdelenmiştir. Mimari mekânının üretimi, bu araçlardan oluşan yaratım düzlemi atmosferinin tasarım mekânını üretmesi, bu üretimin de mimari mekâna evrilmesi eylemidir. Değişen çağlara göre ortaya çıkan paradigma kırılmalarına göre dönüşen tasarım mekânı ve onun yaratıcı düzlemi, tasarımın kurucu aktörü olarak tasarımcı kimliğinin ve tasarlama yol/yordamının değişmesine yol açmıştır. Tüm değişimin izlerinin, tasarımcı öznenin kullandığı araç-gereç ve ifade araçları ile karşılaştırmalı olarak ortaya konulması, çalışmanın ana omurgasını oluşturmuştur.

Tasarım kavramının mekânın inşa edilmesinde rol almaya başlamasından itibaren mekânı, tasarım mekânı ve mimari mekân olarak ayırtmamız onun hakkında bilgi üretmemizi doğru zemine oturtmuştur. Çalışma içeriğinin yapılandırılmasında, kuramsal alanda tasarımcı kimliğinin oluşumunu sorgulayan ve yaratım düzlemine etki eden etmenleri ele alan literatür bilgisi yer almıştır. Kılışal alanda tasarımcı kimliğinin tarihsel değişimi, tasarım mekânı kavramı kapsamında, mekân oluşumları açısından duygu ve duyarımızı ele geçiren evrensel düzeyde seçilen mimarların eskiz ve çizimleri ile incelenmiştir. Çalışmanın sınırları; Foucault'dan yola çıkılarak Klasik, Modern ve 21. yüzyıl olarak üç bölüm üzerinden bir okuma şeklinde belirlenmiştir. Ayrıca dönemler arası meydana gelen oluşumlar çerçevesinde yaşanan kırılmalar, Steven Holl'un Klasik, Modern ve 21. yüzyıl dönemlerine ait kuramsal ayrımı kapsamında bir yöntem olarak analogik, mekanik ve dijital tasarım başlıkları altında karşılaştırmalı örneklendirilmiştir. Dolayısıyla tarihsel süreç içerisinde tasarım mekânı, yaratım düzlemi, tasarımcı özne ve ifade araçlarının değişime uğradığı sonucuna varılmıştır.

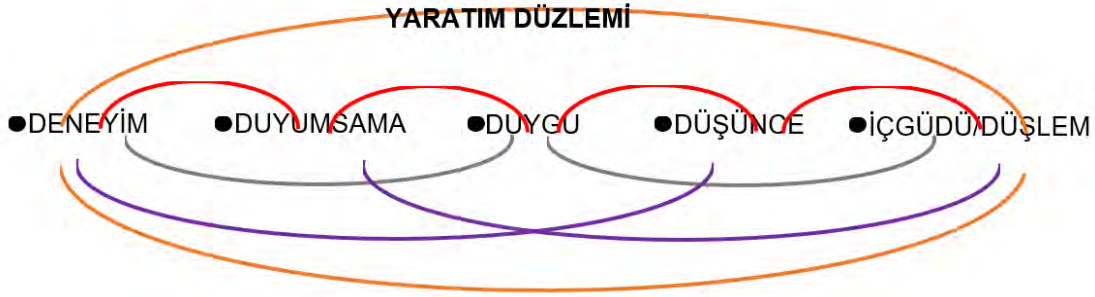
Cisimleşmiş mekân, yani mimari mekân üzerine kullanıcıda nasıl izlenim bıraktığı, duyarlarını nasıl etkilediğine dair pek çok çalışma yapılmıştır. Ancak hiçbirinde mimarın

tasarlama sürecinde deneyim ve duyumsamalarının sonucu oluşan duyularını tasarıma nasıl aktardığına dair bir çalışma yapılmamıştır. Bu çalışmanın yöntemi; mimari mekân veya cisimleşmiş olarak inşa edilmiş mekânlar üzerinden bir okuma değil; mimari çizim, eskiz, model ve maketler üzerinden bir okuma ile gerçekleştirilmiştir.

2. Tasarım Mekânı Kavramı, Yaratım Düzlemi ve Tasarımcı Kimliği İlişkisi

Çalışmanın temellendiği konulardan ilki, tasarımcı kimliği kavramıdır. Tasarımcı kimliğini oluşturan parametrelerden birisi, tasarım mekânı üretiminde tasarımı harekete geçiren içsel etmenler yani deneyim, duyumsama, duygu, düşünce ve içgüdü/düşlem kavramları ile oluşan yaratım düzlemidir. Örneğin, el çizimi, eskizler birçok edimselliğin yaşandığı, sezgisel bir hareketin sürecidir. Bir diğer parametre ise mimaride tasarımcı kimliğinin oluşumunu etkileyen dışsal etmenlerdir. Coğrafya, yer, yatırımcı, bütçe, teknoloji, kullanıcı, ortak kabullerde buluşulan akımlar, dönemler, değişen paradigmalara ve ifade araçlarıdır. Bu kapsamda tasarımcının kendi kimliğini oluşturan etmenler doğrultusunda dıştan gelenler tüm mimarlar için aynıdır, fakat içsel etmenler mimarlara göre değişiklik göstermiş ve dönemlere göre mimarın gelen verileri işleme şekli değişmiştir. Tasarımcı kimliğinin değişimi, tasarım mekânı üzerinden ele alındığından; mimarlık bilgisinin de tasarım mekânı ve mimari mekân olarak ikiye ayrılması önem teşkil etmiştir.

Yaratım düzleminin oluşmasında yola çıkılabilecek ilk kavram olarak deneyim kavramını Kant, aklımız ile duyular yoluyla edinilen duyumsal şeyleri işlediğimizde oluşan sonuçlar şeklinde ortaya koymuştur (Kant, 2010, s. 152-162). Kant'a göre bilgi kavramı, deneyime dayanan aklın kategorilerine bağlı olan, zaman ve mekân temelinde iç ve dış duyularımıza olanak sunmuştur (Küçükalp, 2008, s. 58). Benzer bir şekilde deneyim kavramını Bergson, "bilinç" anlamında kullanmıştır (Aras, 2013, s. 98-105). Bu tanımları yeterli görmeyen Deleuze, deneyim kavramının gerekliliğinin dışsal olabilecek bir durum olmadığını; içsel ve hissi bir biçimlenme olduğunu ortaya koymuştur. Bu nedenle deneyimin koşulu, koşullar esnasında bilinmiş ve koşullar değiştiğinde farklılaşmıştır (Sayın, 2016, s. 254-264). Böylece sanatçılar, edimsel deneyimin olduğu duyarlılıkları serbest bırakabilmek için sürekli olarak deneyimin derinliklerine inmiştir. Bu durumda sezgi, içinde edimselleşmekte olan çeşitli yönleri barındırmış ve gerçek oluşumu açığa çıkarmayı hedeflemiştir. Deneyim ve sezgi kavramları ile olgular duyumsama yoluyla bilincimizde kavranmış ve hafızada depolanmıştır. Duyular yoluyla sağlanan duyumsal girdilerin tümü bilgi edinme araçlarıdır ki bu izlenimler düşüncelerin parçalarıdır ve dışarı ile ilgili zihinde oluşan imajları biçimlendirmiştir (Dwelshauvers, 1952, s. 224-225). Duyu kavramı Bergson'a göre, zihnimiz ile dışarı arasındaki uyumu sağlamış ve bu doğrultuda bilinç, dış dünyayı duyular aracılığıyla algılamıştır (Bergson, 2017, s. 121). Dolayısıyla gözlem ve algılar ile edinilen veriler duyumsama yoluyla duygulara aktarılmış ve duygular sezgiler ile zihinde işlenerek düşünceleri oluşturmuştur. Ardından düşünceler yorumlanmış ve değerlendirilmiştir. Kişinin altyapısında bulunan genetik miras ve kültürel birikim ile tasarım mekânının oluşumunda tasarım esnasında oluşan atmosfer, içgüdü ile birleştirilmiştir. Russell bir nesne üzerine düşünmeyi sağlayan sezginin, yansız ve bilinçli bir içgüdü olduğunu ve içgüdü'nün zihin aracılığıyla bilinçli hale gelerek sezgiyi oluşturduğunu belirtmiştir (Russell, 2016, s. 449). Sonunda tüm verilerin toplanıp içgüdü ile işlenerek hayal dünyasında serbest bırakılan nesne oluşmuştur. Bu tanımlamalardan yola çıkarak tasarım edimini oluşturan yaratım düzlemi kodları, Şekil 1'de görüldüğü gibi sistemleştirilmiştir. Sistemleşen kodlar ile oluşan denklem sonucunda, tüm kodların harekete geçirilmesi ile tasarım nesnesi yani tasarım mekânı oluşturulmuştur (Şekil 1).

Şekil 1. Yaratım Düzleminin Oluşumu

Çalışma kapsamında tasarımcı kimliğinin değişimi, tasarım mekânı üzerinden ele alınmıştır. Bu çerçevede, ilk önce tasarım mekânı oluşturulmuştur. Boudon'a göre tasarım mekânı, somut mekânı oluşturmak için kurulan, muğlak, kurgusal, geçici, yönlendirilmemiş ve rastlantısal ilerleyişleri desteklemiştir. Ayrıca sürekli oluşum hali doğrultusunda düşünmeye olanak tanıyan, var olma ve gizil durum taşıyan ve mimari mekânı yaratan öğelerin bir araya geldiği tekil olmayan ortamlar ve koşullar bütünüdür. Mimari mekân ise yalnızca tasarlandığı için var olan, kendinden başka bir oluşum durumunu taşımayan, sadece kendi varlığını temsil eden, somut bir mekân oluşturmuş ve sınırlı müdahale olanaklarını barındırmıştır (Boudon, 2018, s. 10-20). Tasarım mekânını Boudon üzerinden ele alan Yılmaz, tasarım mekânında mimarlığın yaratımının, tasarım yoluyla gerçekleşen bir yaratım olduğunu belirtmiştir. Tasarım kavramını, önceden tanımlanmamış ve belirlenmemiş türde yeni ilişkiler kurulmasına olanak sağlayarak, tasarımı tetikleyen enerjilerin ortaya çıkması ve yeni oluşlara yol açması şeklinde açıklamıştır. Yaratım kavramını ise olmayan bir şeyi var etmek, düşünce, hayal gücü ve zekadan faydalanarak yeni bir şeyi yapmak şeklinde tanımlamıştır. Yılmaz mimari yaratımı, çok katmanlı, çakışan ve yapı yaratım süreciyle sınırlı kalmayan, farklı nitelikteki yaratılarla, farklı yaratım eylemlilikleri içerisinde ve farklı aktörler tarafından süregiden karmaşık bir oluş ve çokluklar bütünü olarak ifade etmiştir. Tasarım eylemliliği, koşullandırılmamış niyetin belirsizlik oluşturduğu ve bu belirsizliğin hayal gücünü tetikleyerek potansiyellerin keşfedilmesini isteklendirmiştir. Mimarlık, tasarım mekânında yaratılması ile tasarım eylemliliği içerisinde kurulmuş ve tasarım eylemliliğine göre şekillenmiştir (Yılmaz, 2018, s. 17-21).

3. Tasarım Mekânı, Yaratım Düzlemi ve Tasarımcı Kimliği Kavramlarının Dönemler Çerçevesinde İncelenmesi

Mimarlık tekil ve yalnızca yapı yaratmak değil, karmaşık bir oluşu ifade eden, çok katmanlı, çakışan yaratım ortam ve süreçlerine açılan bir süreçtir (Yılmaz, 2018, s. 17). Ayrıca mimarlık çok bileşenli ve değişkenli yapısı nedeniyle içinde yer aldığı dönemin, zamanın ve kültürün yapısını belirterek, mimari ürüne somut bir yapı ve soyut bir durum vermiştir (Yıldız, 2014, s. 13). Dolayısıyla çalışmanın temellendiği konulardan ikincisi, tasarım ediminin tarihi süreç içerisinde süreklilik ile devam etmediği, kırılmaların meydana geldiğidir. Yaşanan kırılmalar, Foucault'dan yola çıkılarak tarihsel süreç içerisinde ele alınmıştır. Foucault, tarihsel dönemlerde kendiliğinden oluşmuş ve bağımsız bilgi sistemlerinin biçimlenişini ve dönemin bilimi ve ruhunun açıkça ortaya koyulmasını "episteme" olarak adlandırmıştır (Foucault, 2005, s. xxiii-19). Dolayısıyla çalışma kapsamında yüzyıllar içerisinde yaşanan değişimler tasarım mekân ve tasarımcı kimliğinin oluşumu çerçevesinde çeşitlenmiş, ancak bu çalışma Klasik, Modern ve Çağdaş dönem olarak üç önemli kırılma noktası ile sınırlandırılmıştır.

Modern dönemdeki kırılma anına gelmeden önce sürecin devamı ve bütünlüğünü kavrayabilmek adına kısaca Klasik döneme değinmek gerekmektedir. Klasik dönemde sanatçı, belirli bir amaç için sipariş edilen nesnelere üreten zanaatçı konumundadır. Sanat ve zanaat terimleri birbirleri yerine kullanılmış ve görsel sanatlar işlevsel bağlamlara oturtulmuştur. Rönesans döneminde mimari ölçek ve çizim kavramlarının gelişmesi ve tasarım sürecinin tasarımı ile başlaması, mimarlık mesleğinin ortaya çıkmasına ve tasarım-üretim süreçlerinin ayrılmasına neden olmuştur (Shiner, 2018, s. 100-152). Endüstri Devrimi'yle ekonomik ve kültürel çerçevedeki değişimlerin tüm alanları etkilemesi neticesinde diğer sanatları bünyesinde barındıran mimarlık, tamamen özerk, fonksiyona hizmet amacının keşfedildiği, bilimsel ve teknik boyutlarının ön plana çıktığı bir disiplin olarak karşımıza çıkmıştır. Betonarme, cam ve çelik gibi yeni malzemelerin kullanılması, çok katlı yeni yapı tekniği, modülerleşme, standartlaşma, prefabrik yapı, uzmanlaşma ve iş bölümüyle iç ve dış mekân arasındaki kalın duvarlar kalkmış ve yeni mekân anlayışı ortaya çıkmıştır. Bütünsel olan dünya görüşü parçalanmış, yerini mekanik bir görüşe bırakmış ve bilgi ve deneyiminden bağımsız ele alınan nesne anlayışı ortaya çıkmıştır. Geçmişten ve gelenekten kurtulma arzusu ile değişime duyulan istek çerçevesinde, yeni olana kavuşma isteği neticesinde form işlevi takip etmiş, malzemelerde dürüstlük savunulmuş, Öklid geometrisi ile çalışılmış, tek düze kavramı oluşmuş ve süslemeye karşı durulmuştur.

Modern hareketin toplumu yönlendirmesinin dönemin mecburi bir koşulu olmasından ziyade dünyanın bir yönelimi olduğu düşüncesi ile modernizmin ruhunu çağrı iyileştirme olarak ele alan Tanyeli, bu paradigma kırılmasını bir dönüm noktası olarak görmüştür. Modern öncesi dönemde, kişisel çizgilerin ürüne yansımalarından çok belirli kalıpların olduğundan bahsetmiştir. Modern dünyada ise bilgi sorgulanabilir hale gelmiş; mimaride geometri kutsallıktan çıkmış bir araç haline almış ve tasarımlar bilimsel ve rasyonel olarak gerçekleştirilmiştir (Tanyeli, 2004, s. 224). Dolayısıyla tasarımcı kimliğinin oluşum sürecinde modern dönemin etkisiyle tasarım bireyselleşmiş ve mimarlık bunun üzerinden kurulmaya başlamıştır. Fakat ikinci dünya savaşından sonra, modern mimarlık üretim anlayışına karşı tepkiler yaygınlaşmış ve modern yaklaşımın yapı üretim anlayışına karşı çeşitlilik arayışı başlamıştır.

Çağdaş dönemin (21. Yüzyılın) mimari karakterini, üslupsal bir yaklaşımdan ziyade yaratıcı ve özgür bir yapıya sahip olan, doğrusal olmayan dinamikler ile uyumlu ama birbiri üzerinde hâkim olmayan teorilerin varlığıyla, bireysel davranışların ya da kavramların ön planda olduğu tematik yaklaşımlar tanımlamaktadır. 1990'lı yıllarda yeni nesil mimarlar, modernizmden miras kalan soyutlama kavramını ve modernizme dair öz düşünceleri yeniden sorgulayan fenomenolojik yaklaşımın, yerin ve doğal kuvvetlerin ruhunu yansıtabilmek, deneyimi ve görselliği arttırmak ve formların anlamlarını kuvvetlendirmek için kullanıldığını belirtmiştir (Curtis, 1996, s. 736). Çağdaş dönemde paradigmalara uygun olarak yaşanan değişimler, mimari tasarım sürecine girdi sağlayan bilgilerin sayısız çoğalmasını; verilere hızlı ulaşılmasını, farklı yöntem ve araçlarla tasarım sürecinin tamamlandığını ve nesne ile olan ilişkinin değiştiğini göstermiştir. Ayrıca tasarım kavramı, enformasyon devrimi sonucunda birbirleriyle ilişkili disiplinler arası bir hal almıştır. Teknolojik gelişmeler sonucunda, simülasyon, diyagram, sensör, dijital animasyon ve matematik biliminden yararlanılmaya başlanması neticesinde fraktal geometriye geçiş ile mimarın dili, esin kaynakları ve mimari besleyen ve yaratım düzlemini ifade etmesini sağlayan araçlar değişmiştir. Veriye, bilgiye ve kodlara ihtiyaç duyulmuş, belirgin ve açık tasarım süreçleri oluşmuş ve tasarım, üretim ve kullanım süreçleri yeniden bir araya gelmiştir (Oxman, 2006, s. 229-265).

4. Tasarım Mekânı, Yaratım Düzlemi ve Tasarımcı Kimliğindeki Değişimlerin Tarihsel Süreç İçinde Örneklerle Tartışılması

4.1 Klasik Dönem, Modern Dönem ve 21. Yüzyıl'da Tasarım Mekânı, Yaratım Düzlemi ve Tasarımcı Kimliğindeki Değişimlerin Örnekler ile İrdelenmesi

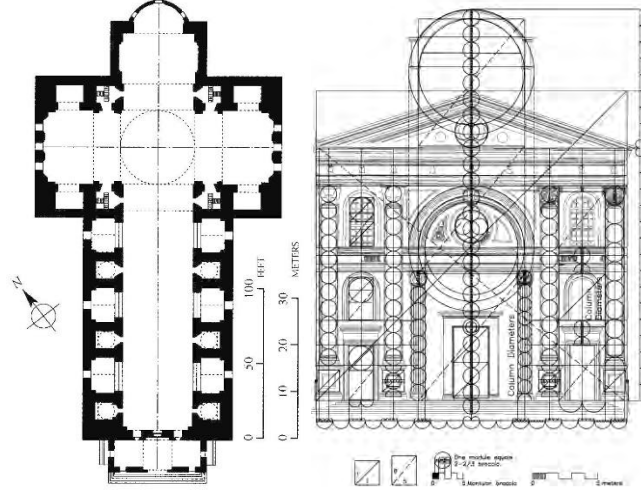
Mimarlık ürünü, tasarım yoluyla kullanıcıya duyuşsal ve bilişsel alanda bir anlam sunmuştur. Dolayısıyla mimarlık yalnızca fiziksel özellikler sunan bir platform değildir, ayrıca izlenimler, fikirler ve olgular da sunarak ifade kazandırmıştır (Aydınlı, 1993, s. 24). Bu bölümde tasarım mekânı, yaratım düzlemi ve tasarımcı öznenin değişimi, mimari mekân olan mimari nesnenin yorumcuya ilettiği anlam üzerinden değil; mekân oluşumları açısından duyuş ve duyuşlarımızı ele geçiren evrensel düzeyde seçilen mimarların eskiz ve çizimleri (tasarım mekânları) incelenerek ele alınmıştır. Seçilen örnekler çağların kendilerine özgü ruhunu yansıtan paradigmalara göre buldukları dönemlerde öne çıkan ve dönemin düşünsel ve biçimsel altyapısına etki eden örneklerdir.

Michel Foucault tarihsel dönemlerin sınıflandırılmasını: tarihin süreklilik ile devam etmediği, çağlar arasında süreksizliklerin olduğu ve "oluş" kavramını merkeze alan kırılmalar ile farklı bir şekilde ele almış ve tarihsel süreçlerin ilişkiler ağına sahip olduklarını belirtmiştir. Bu doğrultuda Batı kültürünü olayların altyapısında bulunan "episteme ve söylemler" üzerinden ayırmıştır. Böylelikle episteme kavramı ile tarihsel ilişki kümelerini belirtmiştir. Foucault, Batı kültüründe iki adet kırılmanın meydana geldiğini ve üç adet epistemenin oluştuğunu açıklamıştır. Rönesans epistememesinin "benzerlik (analoji)" kavramı üzerine; Klasik epistemeyi "özdeşlik ve farklılık (analiz)" kavramları üzerine ve Modern epistemeyi iki öge arasında bağ/bağlantı kurma üzerine geliştirmiştir. Dolayısıyla çalışma kapsamında Foucault'dan: kırılmalar çerçevesinde tarihsel dönemlerde kendiliğinden oluşmuş ve bağımsız bilgi sistemlerinin oluşması ve dönemin bilimi ve ruhunun ortaya koyulması (episteme) neticesinde, dönemlerin temelinde meydana gelen olaylar ile dönemlerin neden böyle ele alındığı referans olarak alınmıştır. Ayrıca çalışma çerçevesinde Klasik, Modern ve 21. Yüzyıl (Çağdaş) kırılma noktaları olarak kabul edilmiş, bu doğrultuda Foucault'nun dönemsel ayrımıyla benzerlik gösteren, mimaride dönemsel ayrımı tablolaştırılan ve alt farklılıklarını gösteren Steven Holl'un Klasik, Modern ve 21. Yüzyıl dönemlerine ait kavramsal ayrımından "analojik, mekanik ve dijital" kavramları referans olarak alınmıştır. Bu çerçevede kavramsal ayrım tablosunda yer alan kavramlardan "analojik, mekanik ve dijital" kavramları dönemin ifade aracı olarak belirgin olduklarından dolayı ve diğer kavramları da içerisinde barındığından dolayı seçilmiştir. Bu bölümde analojik mekanik ve dijital tasarım kavramları tasarım yöntemi olarak tasarım mekânı, yaratım düzlemi ve tasarımcı kimliği ile ilişkilendirilerek seçilen örnekler üzerinden tartışılmıştır. Böylelikle analojik tasarım yöntemi Klasik dönemde, mekanik tasarım yöntemi Modern dönemde ve dijital tasarım yöntemi 21. Yüzyılda tasarım mekânı, yaratım düzlemi ve tasarımcı kimliği ile ilişkilendirilmiştir.

4.1.1 Analojik tasarım: Klasik Dönem Tasarım Mekânı, Yaratım Düzlemi ve Tasarımcı Kimliği

Tasarımcı öznenin mimari ürünü tasarlarırken biçime verdiği anlam derinlere, toplumsal kabullere, kültürel kodlara ve geleneklere dayanmaktadır. Endüstri devrimi öncesinde tasarımcı özne, doğadan veya mevcut olandan esinlenerek, geçmiş deneyimlerin izlenimlerinden ve yapılmış örneklerden yola çıkarak, ya da önceki dönemlerdeki mimari yaklaşımlar ve akımlardan etkilenerek tasarladıkları ile anlatmak istediklerini ifade etmiştir. Bu doğrultuda tasarım mekânının oluşumu daha önce algılanmış biçimler ile analogi kurularak oluşturulmuş ve tasarlanan ürünler esinlenen veya etkilenen nesnelere benzemiştir. Tasarlanan ürünler daha önceki ürünlere benzerlik gösterdiğinden, Klasik dönemde çok fazla süsleme kullanılmıştır. Fakat süsleme,

strüktür ile entegre olmuş ve ölçek, boyut, kurgu ve perspektif açıdan ilişkili bir şekilde oluşturulmuştur. Rönesans dönemine gelindiğinde ise bezeme belli bir düzeye indirgenmiş, kütle ön plana çıkartılmıştır. Temsil araçlarından perspektif görsel önem kazanmış, yapıda bütünlük özelliği ön plana çıkarılmış, plan ve cephelerde başarılı kullanım ve hareketli kütle kompozisyonları ile geometriye önem verilmiş ve mimari biçimin üç boyutluluğu ile mekân kavramı tartışılmaya başlanmıştır. Bu doğrultuda analogi kavramı kapsamında örnek olarak Leon Battista Alberti'nin Sant'Andrea Bazilikası verilmiştir (Resim 1).

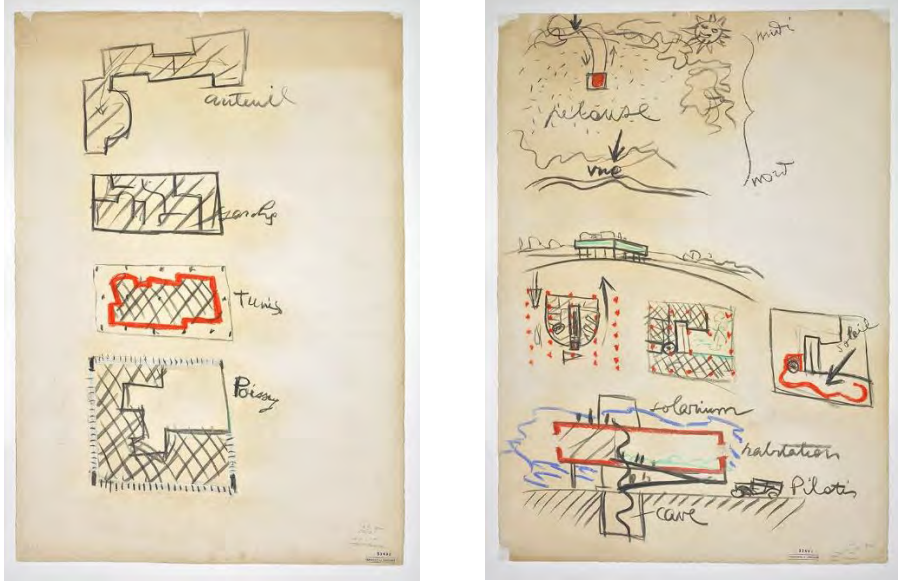
Resim 1. Leon Battista Alberti, Sant'Andrea Bazilikası (URL-1)

19. yüzyılda tasarımcı mimar, tasarımına başlamadan binanın Klasik Yunan, Gotik vb. hangi üslupta olması gerektiğine karar verir bir konuda yer almıştır. Böylelikle Neo-klasik mimarlık olarak adlandırılan tarihsel üslup tekrarlarının hâkim olduğu bir dönem yaşanmıştır. Bu dönem Rönesans'ın teknik açıdan zorlanması, insanoğlunun doğa üzerindeki etkinliğinin hızlanması ve toplumdaki değişimlere karşı duyarlı ve bilinçli olması ile kültürel biçimlenişe neden olması gibi etkenlerden dolayı ortaya çıkmıştır (İnceoğlu, 2020, s. 8-59).

4.1.2 Mekanik tasarım: Modern Dönem Tasarım Mekânı, Yaratım Düzlemi ve Tasarımcı Kimliği

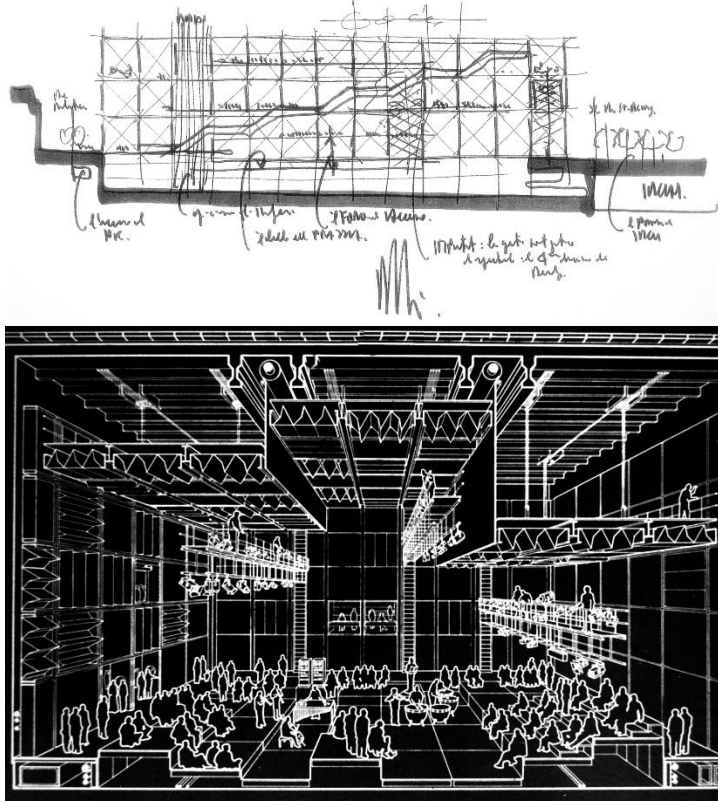
Mimarlık makineyi estetik nesne olarak mekanik estetiği adı altında görsel bir dil yaratmak amacıyla geliştirmiş ve putlaştırmıştır. Makine estetiği kavramının da ortaya çıkması ile değişen ve dönüşen akımlar tasarım mekânını sistematikleştirmiş, sadeleştirmiş ve geometrik hale getirmiştir ve bu durum eskizlere de yansımıştır. Endüstrileşme ve teknolojik gelişmelerin getirdiği yeni estetik anlayışı ve geometriden faydalanarak başarılı tasarımlar gerçekleştirilebileceği savunulmuştur. Bu gelişmeler sadece mekânın formunu değiştirmez, aynı zamanda tasarımcının algısını ve sezgisel olarak tüm duyumsamasını değiştirmekte, dolayısıyla tasarım süreci, ifade araçları ve tasarımcı özne değişime uğramıştır. Bu hususta mekân kurgusunun insan boyutlarına göre şekillendirilmesi, geometriye ve mekanik estetiğe verdiği önem ile Le Corbusier örnek olarak verilmiştir. Seri üretim ve standardizasyonun mimarlık için önemli olduğunu belirten Corbusier, temsil araçları olarak planın içeriden dışarıya ilerleyerek oluştuğunu belirterek, plan ile dış görünümün oluşturulduğunu ileri sürmüştür (Görgül, 2000, s. 31-32). En temel mimari birim olan konutu dahi makine gibi tasarlayarak, konutu "yaşam makinesi" olarak tanımlamıştır. Dolayısıyla tasarımcı öznenin çağın getirdiği teknolojik gelişmeleri tasarım mekânına dahil etmesinin kaçınılmaz bir hal aldığı ve dönemin mekanik kavramının tasarım mekânında yaratıcı bir model olarak ele alındığı

gözlemlenmiştir. Corbusier için tasarımlarında önemli olan noktalardan ilki fonksiyonel ihtiyaçlara çözüm bulabilmektir; ikincisi de duygulara ve akla uygun temel biçimleri kullanmaktır. Bu hususta Corbusier konutu rasyonel bir şekilde, çevresi ile, ferah mekân ve serbest plan anlayışı çerçevesinde, basit form ve ışık kullanımı ile ele almıştır (Resim 2).

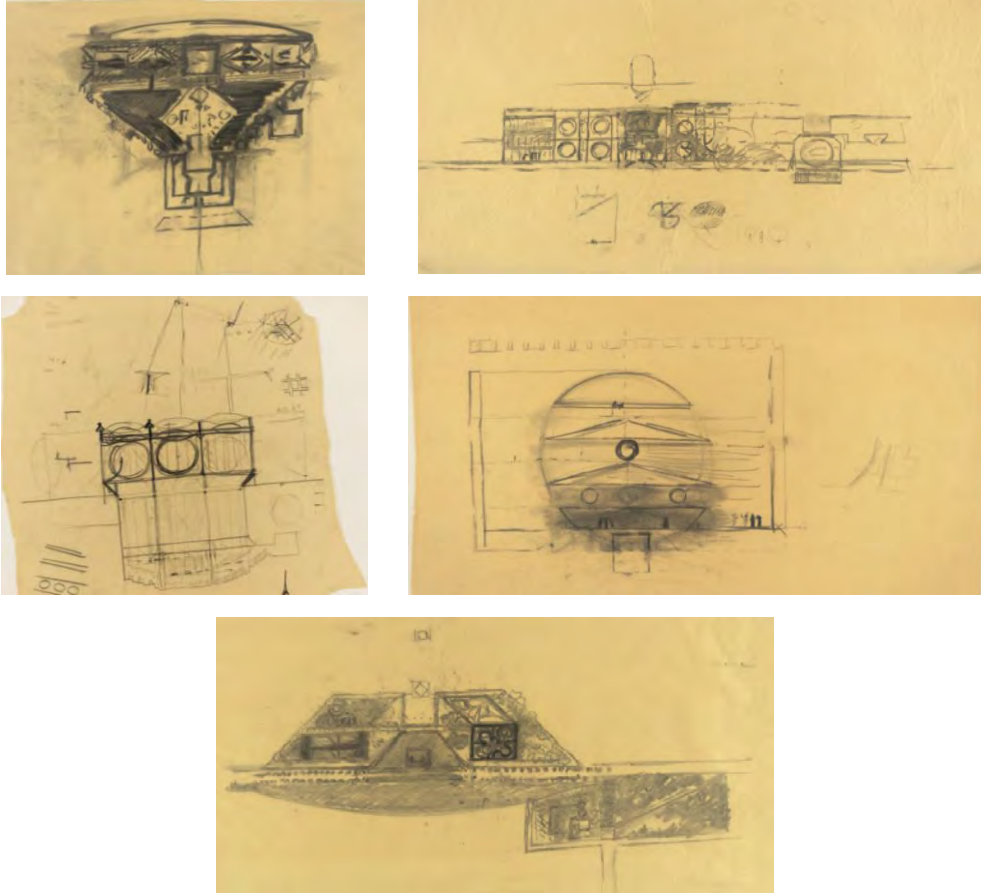
Resim 2. Le Corbusier, Auteuil, Garches, Tunus ve Poissy planları, 1929 ve Villa Savoye kesiti, 1929 (URL-2)

20. yüzyıl makine estetiği ve tasarımcı öznenin değişime uğradığı dönemde bir başka örnek olarak Richard Rogers ve Renzo Piano'nun Pompidou Kültür Merkezi yapısı verilmiştir. Yapı, cam ve metal kaplı strüktürden oluşan servis elemanlarının dışta gizlenmeden görülmesi ile mekanik estetiğe örnek niteliğindedir. Pompidou örneği ile insanoğlu mekanik çağ ile uzlaşmaya varmıştır. Ayrıca tüm sistemlerin mekanik temelli olduğuna dair inanç, çağın özelliğini oluşturmuştur (Resim 3).

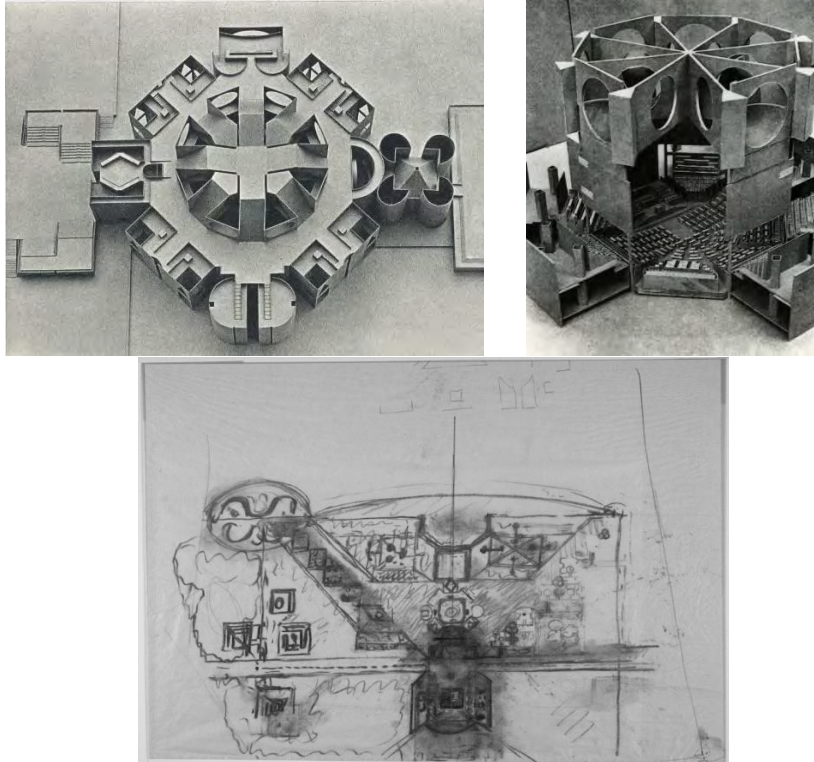

Resim 3. Renzo Piano Pompidou Kültür Merkezi, 1977 (URL-3)

Mimari mekânların tasarımcı öznenin tasarım aşamasındaki düşünce ve kavramları ile ele alınması, söylemin anlaşılması adına önemlidir. Dönemin mekanik ve yapısal estetiğinin yanında Kahn, mimarlık mesleğinin içinde insan faktörünün ve ruhun olduğunu belirtmiştir. Ayrıca felsefenin, inancın ve diğer sanatların da mimarlık alanının içinde olduğunu vurgulamıştır. Var olan en küçük şeyin bile kendisi olma arzusu taşıdığını ve kendi özünü koruması gerektiğini belirtmiştir. Böylelikle anlam kavramına vurgu yaparak mimarlığı, ölçülemez olanın cisimleşmesi olarak tanımlamıştır. Topluma ait kurumlarda yani kamu binalarında binayı toplumun şekillendirdiğini, toplumsal bir etki yaratıldığını ve binanın topluma ait bir söylemi aktardığını belirten Kahn, yaşadığı dönemin değişimini ışık kavramı üzerine kıyaslama yaparak açıklamıştır. Kahn, yetiştiği zamanlarda güneş ışığının sarı, gölgenin renginin mavi olduğunu; fakat sonrasında güneş ışığının beyaz ve gölgelerin siyah olarak değişim gösterdiğini açıklamıştır. Ayrıca mimarlığın çevreden bağımsız olarak düşünülemeyeceğini, ilk önce çevrenin keşfedilmesi gerektiğini ve biçimin topografyanın izin verdiği ölçüde gerçekleştiğini belirtmiştir (Kahn, 2014, s. 11-31). Bu anlayışa örnek olarak Bangladeş Ulusal Meclis Binası verilmiştir. Meclis binasında brüt malzeme kullanılmış, iç mekânda ve cephede geometrik boşluklar kesilerek oluşturulmuş ve ışık farklı açıklardan farklı yoğunlukta içeri alınmıştır. Böylelikle biçimlerin, tasarım kriterleriyle söylemin karşılığı olduğu gözlemlenmiştir. Bangladeş Ulusal Meclis Binası örneğinde görüleceği üzere Kahn, arazinin karakterini keşfetmiş, binanın çevresinden yalıtılarak oluşturulamayacağını belirtmiş, çevresi ile ilişkili olması gerektiğini vurgulamış ve binayı bağlam içerisinde ve uygun program ile ele almıştır. Ayrıca iç mekânın dış mekânı zorunlu kıldığı fikri, bu binada gözlemlenmiştir. Binada ara mekân ve boşluklar kullanarak ve iç mekânda bazı yerlerde kullanılan malzeme ile dış mekân hissi verilmiş; bütün bunları ışığı içeri alma biçimi de etkilemiştir (Resim 4 ve 5).

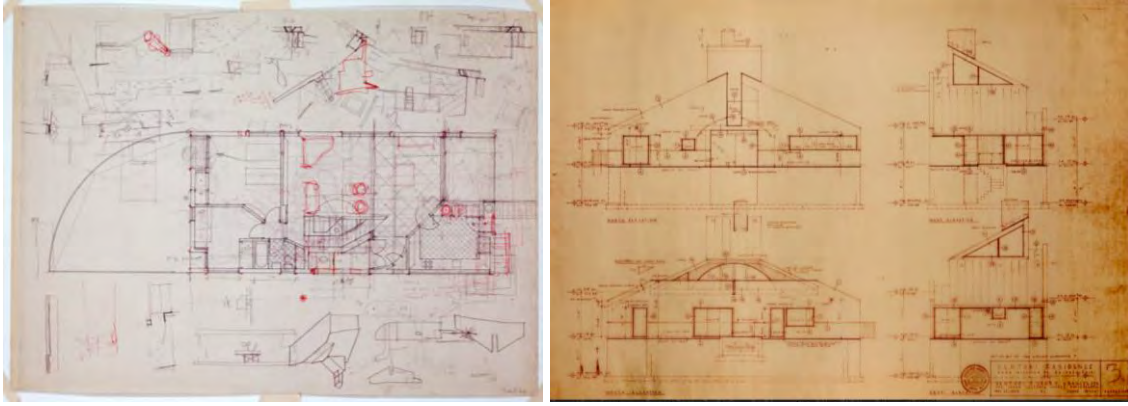

Resim 4. Louis Kahn, 1962-82 Bangladesh Ulusal Meclis Binası Eskizleri (URL-4)

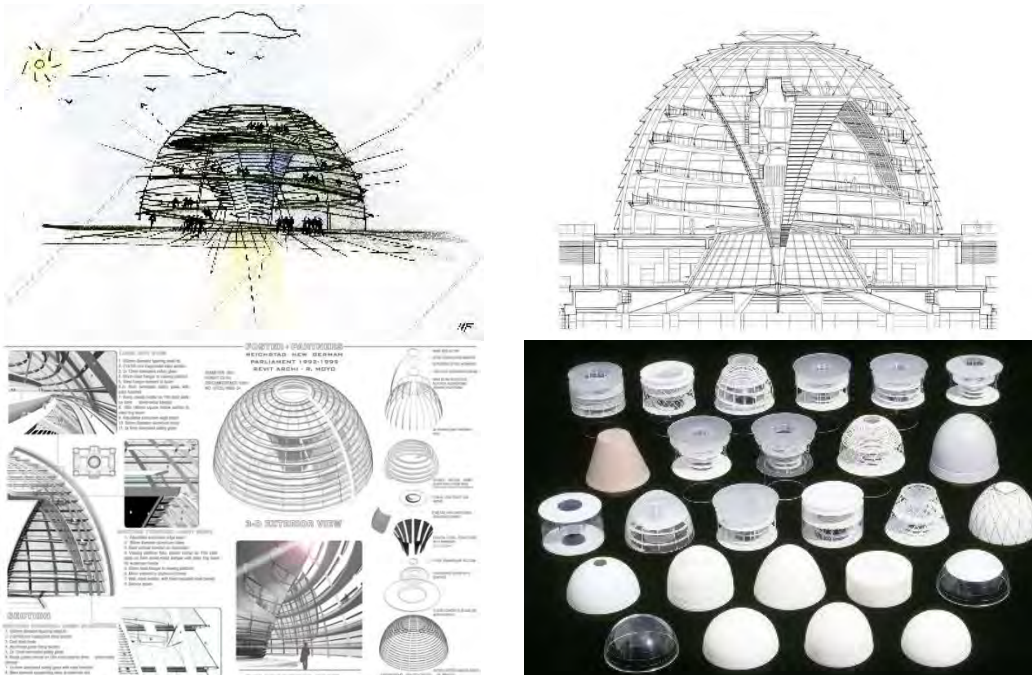
Resim 5. Louis Kahn, 1962-82 Bangladesh Ulusal Meclis Binası Çalışma Modeli ve Site plan taslağı (URL-5)

1960'larda modernizm ve mekanik estetik hakkında, anlamdan uzaklaşılarak ve tekdüze bir hal alarak yabancılaşmanın yaşandığı şeklinde eleştiriler ortaya çıkmıştır. Modernizmdeki soyut dili herkesin anlamadığı öne sürülmüş ve tasarımcıya herkesin anlayabileceği dili kullanması önerilmiştir. Bu hususta Venturi "karmaşıklık ve çelişki" adlı kitabında, mimarlığın ortak bir anlam oluşturduğu soyut ve özgün dilin çıkış noktası olduğunu ve bu durumun kütlede çeşitli biçimsel ifade ve ölçek şaşırtmaları ile ifade edilebileceğini vurgulamıştır (Venturi, Scott, & Izenour, 1972, s. 227). Venturi'nin Vanna Venturi evi örnek olarak ele alınır, modernizmin kütlede simetri yaklaşımının sona erdiği, şaşırtmaların ortaya çıktığı ve cephede biçimsel ifadelerin yer aldığı görülmektedir (Resim 6).

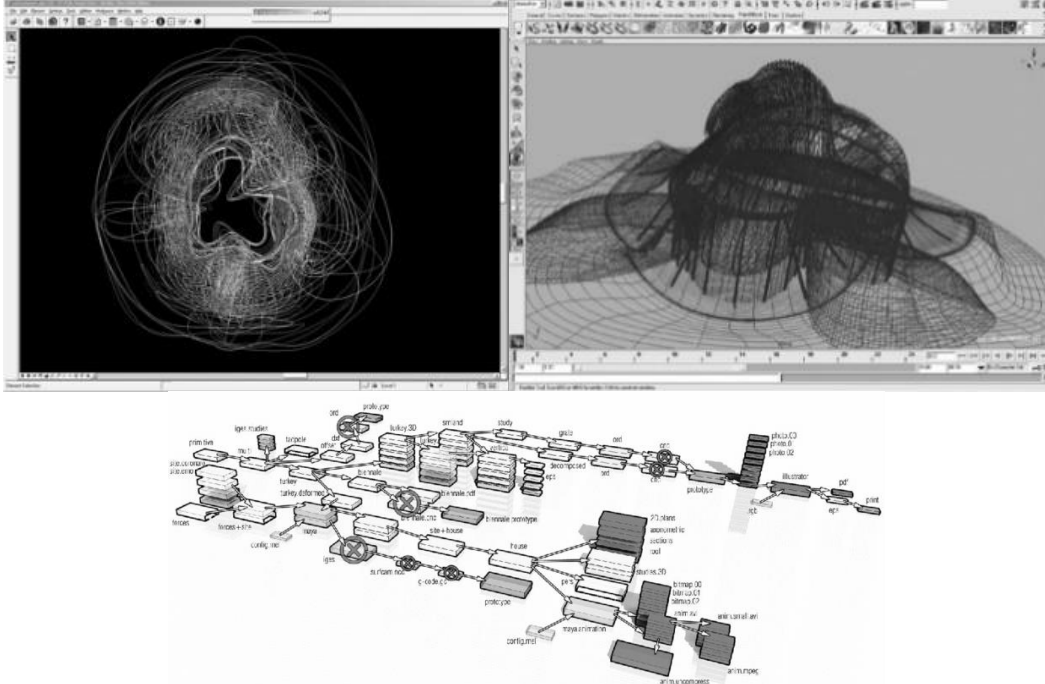
Resim 6. Venturi, Vanna Venturi Evi zemin kat planı, kesit ve görünüşü 1964, (URL-6)

Modern mimaride makine benzeri sipariş üzerine, ölçülebilir ve tip tasarımlar mekanik temelli işlevsel yönü ortaya koyarken, ileriki yıllarda dijital gelişmelerin yavaş yavaş ortaya çıktığı High-tech mimaride de mekanik modeller makine görüntüsünü almıştır (Uraz, 1993, s. 34). High-tech mimariye örnek olarak Norman Foster, mimari alanın teknolojiyi kullanma, geliştirme ve hatta teknolojiyi zorlayarak yeni olanaklar yaratmaya dair verimli bir deney alanı olduğunu belirtmiştir (Resim 7).

Resim 7. Norman Foster, Reichstag Parlamento Binası (URL-7)

çerçevesinde oluşan tasarım sisteminden türeyen alternatiflerden seçim yaparak hesaplamalı yöntemler kullanmıştır (Kolarevic, 2003, s. 6). Dijital tasarlama sürecini Lynn, yeni sonuçların türetilmesi ve sayısal teknolojinin kullanılması şeklinde tanımlamıştır (Yıldız, 2014, s. 167). Lynn, süreç içerisinde ufak değişimlerin yeni ürünler doğurduğu belirterek mimarlık dünyasında ilk kez topolojik yüzey, eğrisellik, pürüzsüzlük, deformasyon ve varyasyon kavramlarını ortaya çıkarmıştır. Ayrıca amorf formlar, Öklid geometrisinin dışında alternatif oluşturmuş, dijital ortamın yeni mekân arayışını etkilemiştir (Yeyman, 2018, s. 16) (Resim 9).

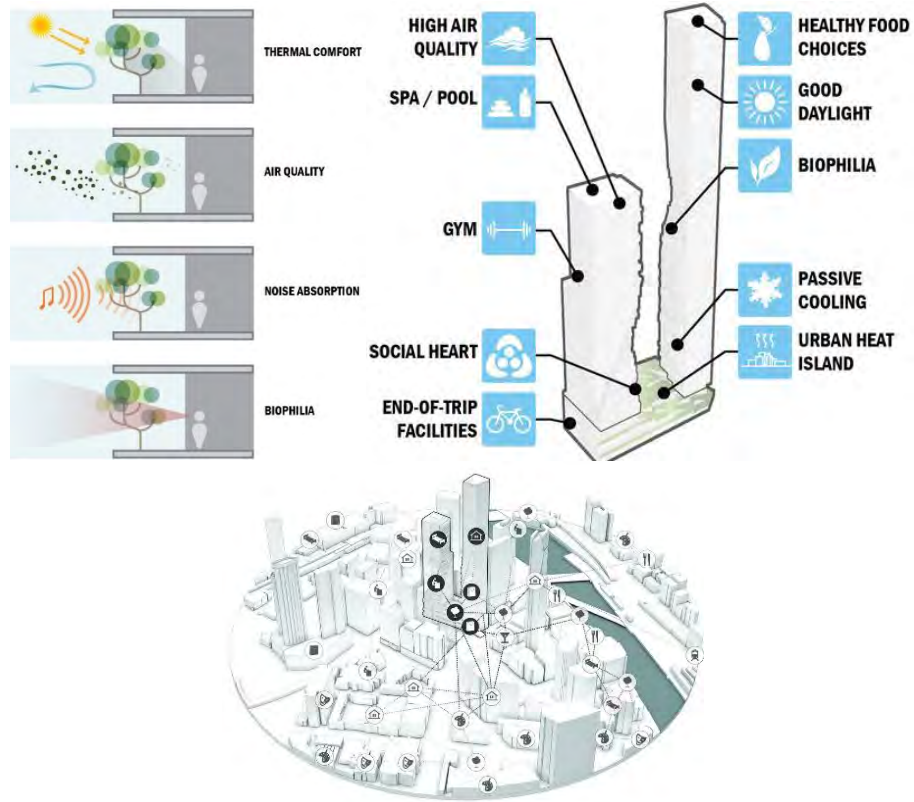
Resim 9. G. Lynn, Microstation ortamındaki embriyolojik Evi (URL-9)

Bilgisayarlar, iş gücümüzü hızlandıran bir araç olmaktan hayal gücümüzü gerçeğe dönüştüren makinelere dönüşmüştür. Bilgisayar yalnızca çizim aracı olmasının ötesinde tasarım sürecine dahil olmuş ve özneye has yeni bir tasarım ortamı haline gelmiştir. Picon'a göre, oluşan bu yeni tasarım ortamı, yeni düşünme biçimini uyaran yeni bir tasarım düşüncesidir (Picon, 2010, s. 8). Tasarımcı özneye has yeni bir tasarım ortamı haline gelen dijital tasarıma yalnızca üretim aşamasında ihtiyaç duyulmamıştır. Geri bildirim sağlamak ve yeni malzemelerin davranışlarının ortaya çıkarılması için de dijital teknolojiye ihtiyaç duyulmuştur. Ayrıca tasarımcı özneye özgü olan tasarım süreci, teknolojik gelişmelere paralel bir şekilde tasarım mekânı ve üretim aşamasında öznelleşerek kullanılan dijital bir üretim ortamı oluşturmuştur (Yeyman, 2018, s. 12).

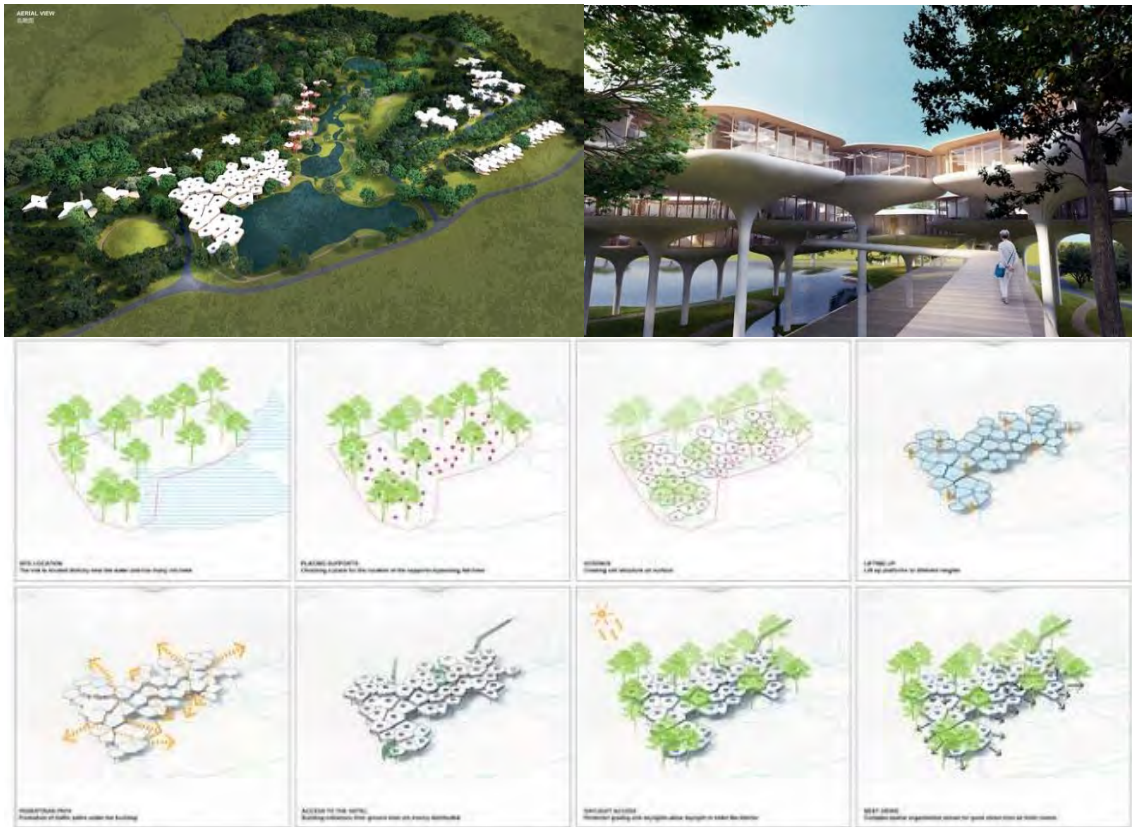
Geometrilerle kompleks ilişkilerin kurulması ve dijital tasarım ortamının oluşturulması parametrik tasarım kavramını gündeme getirmiştir. Parametrik tasarım kısaca art arda gelen komutların sisteme girilmesi sonucunda farklı veriler ile işlem yapılmasıdır. Hesaplamalı yöntemlerin kullanıldığı tasarım sürecinde, verilerin ilişkisel bağlantılarının tanımlandığı, ayrıca sisteme girilen değerlerin değiştirilmesiyle alternatif sonuçlara ulaşılabilen bir tasarım ortamı oluşturulmuştur. Kısacası sistemden oluşan alternatif sonuçlar, ürünün sonlandırılmış formu olmaktan ziyade, "ilişkiler ağı" şeklini alır ve sayısız potansiyeller barındırmıştır. Dolayısıyla geleneksel tasarım yöntemlerinde tasarımcının karar mekanizması olması durumu, dijital tasarım sürecinde verilerin girilmesi durumunda aynen devam etmiş; fakat sonuç ürün olan mimari mekâna ait

kararlar, girilen parametrik değerler ile alınmıştır. Sayısal tasarım araçlarına Rhino; parametrelerin ilişkisel olarak modellenmesi ve görsel olarak da tanımlanabilen araçlara Grasshopper ve Dynamo örnek gösterilmiştir (Kaçmaz, 2019, s. 1-7). Hesaplamalı tasarım kapsamında yazılımlar ile form üretiminin yanı sıra çevre, strüktür ve enerji analizleri de yapılmıştır (Resim 10 ve 11).

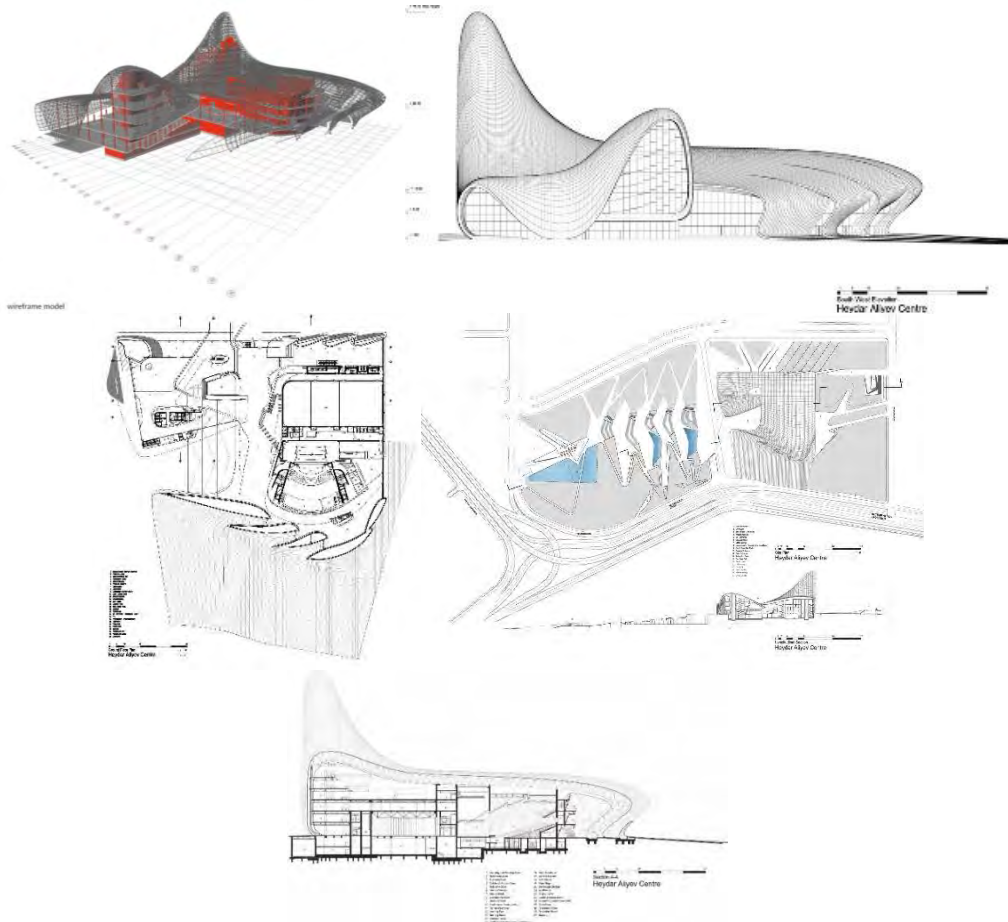
Resim 10. Unstudio Southbank by Beulah, 2018, (URL-10)

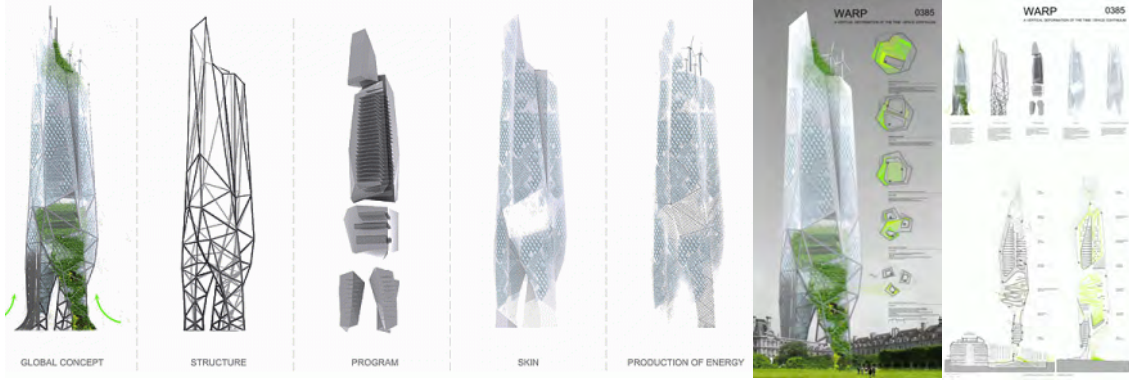
Resim 11. Rhino örneği, Antik Ağaç Rezidansı mimarlık yarışması (URL-11)

Dijital araçlar ile tasarlanan tasarımlar, sayısal görselleştirme teknolojisiyle birlikte hiperrealizm yani hiper gerçekçi görseller, üç boyutlu ortamlar ve hareketli görüntüler oluşturulmuştur. Ayrıca disiplinler arası veri veya bilgi transferini sağlayan Bina Bilgisi Modelleri (BIM) kullanılmaktadır. Bu yöntem ile amaç, farklı programlar arasında bilgi alışverişini kolaylaştırmaktır. BIM kavramıyla strüktür ve maliyet analizleri ile biçim üzerindeki değişiklikler aynı ortam üzerinde yapılabilmektedir. Böylelikle yalnızca tasarım süreci dediğimiz tasarım mekânı değişime uğramakla kalmaz; yönetim süreci de değişmiştir. Bu sayede analizler ile tasarım süreci yönetilebilir hale gelmiştir. Tasarım süreci artık bir kod yazma veya kodlama süreci olarak evrilmiştir ve süreç içerisinde zaman kaybı olmadan herhangi bir değişiklik bu sistemler ile gerçekleştirilebilmiştir. İhtiyaçlar ve değişen parametreler doğrultusunda tasarımlar, programlara kolay entegre edilebilmiştir (Kaçmaz, 2019, s. 1-7).

Sayısal tasarım araçlarının kullanılması ile tasarlanan ve gerçekleştirilen projelere Zaha Hadid'in Haydar Aliyev Kültür Merkezi ve Nenand Basic ve Keeyong Lee'nin Warp Skyscraper örneği verilmiştir. Haydar Aliyev Kültür Merkezi'nde mimari form ile zemin ilişkisi kurularak bina kıvrımları peyzaja dönüşmüştür. Yapının tasarım parametreleri, ışık kullanımı, geniş açıklıklar, form akışkanlığı, akustik ve bina içine yöneliştir. Parametrelere bağlı oluşturulan sistemin ürünü kabuk tasarımıdır (Resim 12). Warp Skyscraper projesi Paris'te yer aldığı için, projenin parametreleri yoğun kent dokusu karşısında taban yüzey alanının minimumda kullanılması ve enerji tasarrufudur. Böylelikle gökdelen yaya sirkülasyonunu engellemek adına iki ayak üzerinde yükselmiştir (İnner, 2019, s. 1-15) (Resim 13).

Resim 12. Zaha Hadid'in Haydar Aliyev Kültür Merkezi, 2013 (URL-12)

Resim 13. Nenand Basic ve Keeyong Lee'nin Warp Skyscraper (URL-13)

4.2. Analogik, Mekanik ve Dijital İfade Araçlarındaki Değişimlerin Değerlendirilmesi

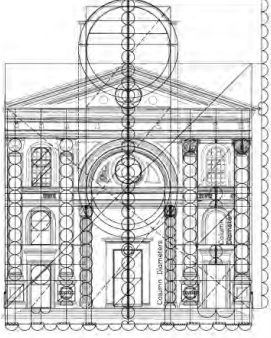

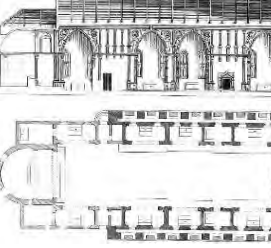

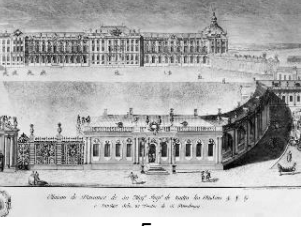
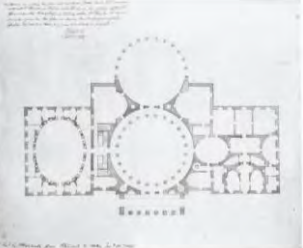

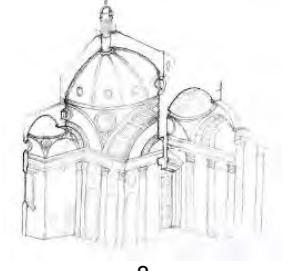

Mimar dijital yöntemleri ve araçları, tasarım sürecinde tasarım mekânı kapsamında yaratıcı bir şekilde kullanmaktan sorumludur ve tasarımcı özne oluşan varyasyonlar arasında yapacağı seçimde kendi kişisel tecrübe ve sezgilerine bağlıdır. Dönemler çerçevesinde tüm bu analogik, mekanik ve dijital tasarım tartışmalarına rağmen, ara kesitte kalan dijital dünyada yaşayıp, tasarımlarına geleneksel yöntemler ile başlayan, formun ve salt inşa olmanın ötesine geçme arayışı ile duyuları, anıları ve deneyimleri ele alış biçimini bütüncül duyu kurgusu ile ilişkilendiren tasarımcı kimliklerinin var olduğu saptanmıştır. Bu tasarımcı kimlikleri ara kesitte kalmış ve hibrit örnekler sunmuştur. Dolayısıyla bazı durumlarda bir önceki döneme ait tasarım ifade araçları (tasarım mekânı) ve yöntemleri bir sonraki dönem içerisinde de veya dönemin hem başlangıcında hem de sonunda kullanılmıştır. Tasarım mekânı, yaratım düzlemi ve tasarımcı kimliği içerisinde yer alan yöntemler dönemsel kırılmalarla, birdenbire terk edilmemiştir. Örneğin, 21. Yüzyılda geleneksel tasarım ifade araçları kullanılmış ardından mimari mekâna (mimari ürün-reel mekân) geçerken, ortamın (dönemin) teknolojik gelişmeleri neticesinde tasarım mekânlarının dijitalleştirilmesi gerekmiştir. Dolayısıyla tasarım mekânı ile mimari mekân zaman zaman örtüşmemiş ve mimari mekânın gerektirdiği niteliğe göre tasarım mekânı dönüştürülmüştür. Fakat diğer bir yandan tasarım ortamı yalnızca dijital parametrelere bağlı değildir, aynı zamanda tasarımcı öznenin dışsal ve içsel etmenlerle birlikte diyalog kurmasına da bağlıdır. Çünkü mimarlık sayısal olarak tanımlamaların ötesinde, tasarımcı öznenin tasarım aşamasındaki atmosfer ve sezgileriyle dijital araçların birlikte ele alınmasıyla oluşturulmuştur. Dolayısıyla mimarlık, mimari mekân olmanın ötesinde, tasarım mekânı oluşum sürecinde tasarımcı öznenin oluşturduğu atmosfer doğrultusunda dijital süreçleri nasıl yorumlayıp, tasarım sürecine dahil ettiği aşamada önemlidir. Çünkü tasarımcı özne, müdahale ettiği her noktada tasarım mekânında izler yaratmıştır. Bu ara kesitte kalan tasarımcı kimliğine örnek olarak Zumthor verilmiştir (Resim 14).

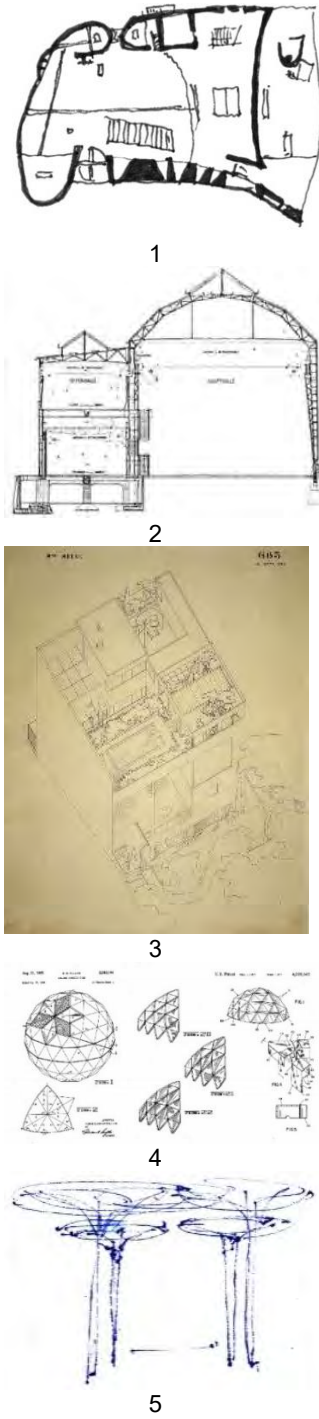
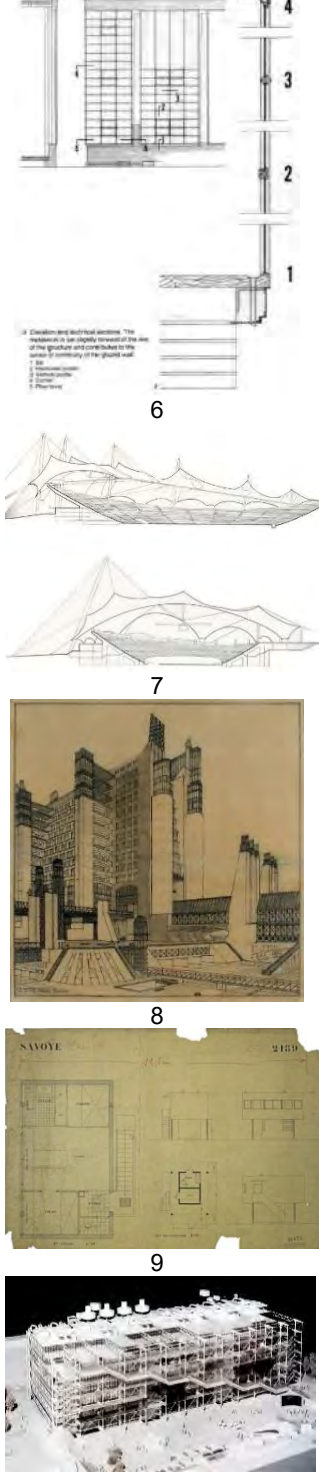
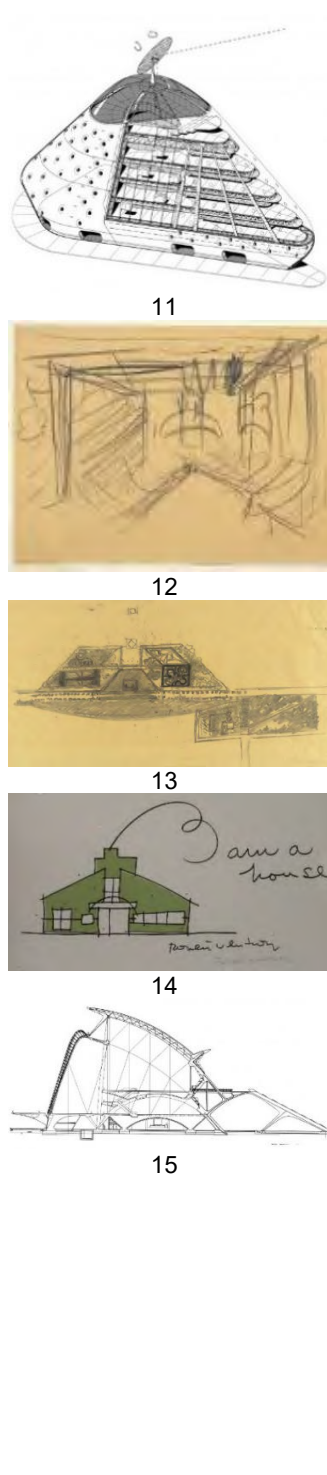
Resim 14. The Thermal Vals 1996 ve Bruder Klaus, 2007 (URL-14)

Mimarların tasarımlarına yaklaşımları hem düşünsel hem de çizgisel anlamda farklılıklar taşımaktadır. Bu farklılıkların temelleri ve dönemselleştirilmesi ele alınışları çalışma çerçevesinde irdelenmiştir. Ele alınan ve değerlendirilen gelişmeler neticesinde, daha fazla örnek ile görselleştirilen ve tasarım mekânı, yaratım düzlemi ve tasarımcı öznenin değişim ve dönüşümünü sergileyen tablo oluşturulmuştur (Tablo 1). Tabloda sınırlandırılan dönemler ve örnekler çerçevesinde, içlerinde farklı yöntem ve üsluplar yer almaktadır, fakat örnekler belirlenen kriterler kapsamında (tasarım mekânı, temsil araçları ve tasarımcı özne) ortak bir paydada toplanabilmektedir.

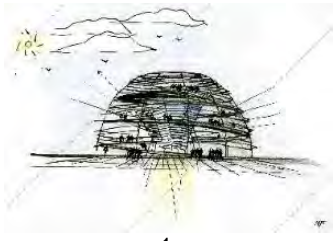
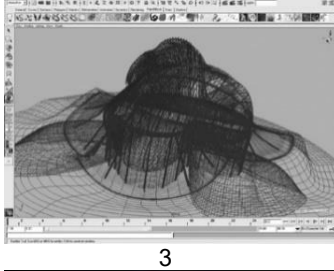

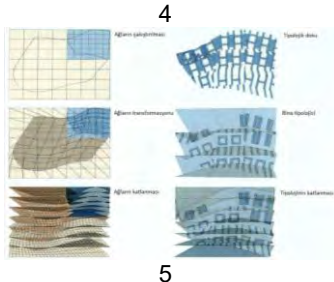
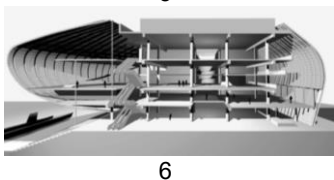

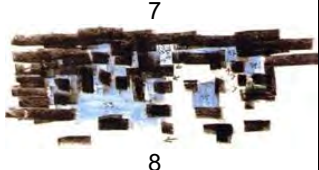
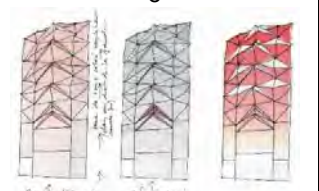

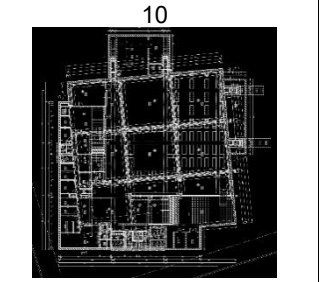
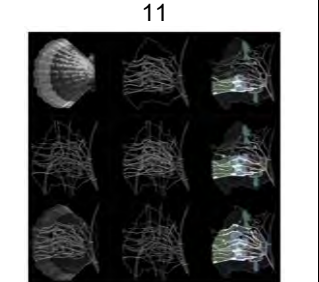
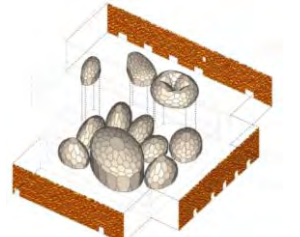
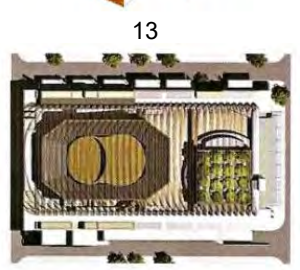
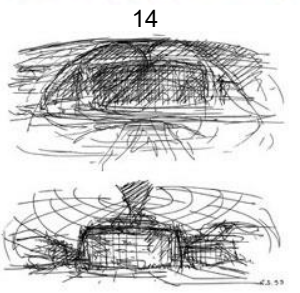
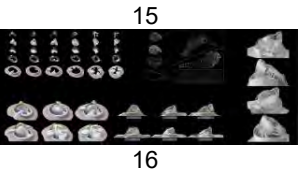
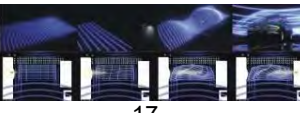
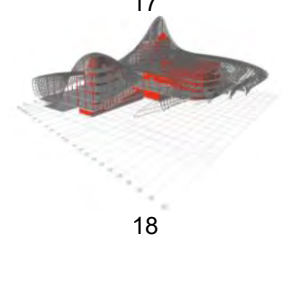
Tablo 1. Klasik Dönem Tasarım Mekânı, Temsil Araçları ve Tasarımcı Özne Kapsamında Değişim ve Dönüşüm¹

Dönemler	Klasik (15 - 18. Yüzyıl)		
	Analoji		
Tasarım Mekânı			
Temsil Araçları	El çizimi / Perspektif		
Tasarımcı Özne	Tekil		

Tablo 2. Modern Dönem Tasarım Mekânı, Temsil Araçları ve Tasarımcı Özne Kapsamında Değişim ve Dönüşüm ii

Dönemler	Modern (18-20. Yüzyıl)		
	Mekanik		
Tasarım Mekanı	1 2 3 4 5	6 7 8 9 10	11 12 13 14 15
Temsil Araçları	El çizimi / Perspektif / Model / Bilgisayar		
Tasarımcı Özne	Tekil / Grup		

Tablo 3. Çağdaş Dönem Tasarım Mekânı, Temsil Araçları ve Tasarımcı Özne Kapsamında Değişim ve Dönüşümⁱⁱⁱ

Dönemler	Çağdaş (21. Yüzyıl) Dijital		
Tasarım Mekânı	1 3 4 5 6	7 8 9 10 11 12	13 14 15 16 17 18
Temsil Araçları	El çizimi / Perspektif / Model / Bilgisayar / Diyagram / Simülasyon / Sensörler / Animasyon / Yazılım		
Tasarımcı Özne	Tekil / Grup		

5. Sonuç

Tarihsel süreç içerisinde tasarım mekânı, yaratım düzlemi ve tasarımcı öznenin değişim ve dönüşümünü inceleyebilmek için çalışma kapsamında, Michel Foucault ve Steven Holl'den referans alınarak başvurulan Klasik, Modern ve 21. Yüzyıl dönemleri ile tasarım yöntemi olarak Analogik, Mekanik ve Dijital değerlendirme, tasarım mekânının atmosferini anlayabilmek açısından önemlidir. Değişen bağlam ve paradigmalara göre dönüşen mimarlık, insan yaşamını yönlendirmiştir. Mimari yapılar temsil ettikleri değerlere veya fonksiyonlarına göre farklı bir düzeyde iletişim kurmuştur. Tasarım mekânı ile mimari mekân arasında güçlü bir yansıma ve özdeşleşme gerçekleşmiştir. Ayrıca tasarım mekânının atmosferinde mimar kimliğinin, tüm bedensel ve zihinsel yapısı ortaya çıkmıştır.

Rönesans ile Sanayi Devrimi arasında geçen dönem, toplumsal ilişkilerin önemle sürdüğü bir dönemdir ve bu dönemde mimari mekân, doğayı taklit ederek, benzeşim yoluyla (analoji) ve analiz yöntemiyle şekillenmeye başlamıştır. Fakat sanayi devrimi ile kitlesel üretim tekniklerinin gelişmesi, mimari mekâna yeni değerler ve işlevler yüklemiştir. Yeni malzemelerin ve yapı tekniklerinin ortaya çıkması ile mekân anlayışında değişiklikler yaşanmıştır. Makine estetiği kavramı ve mekanik dünya görüşünün ortaya çıkması ile tasarım mekânı sadeleşmiş ve sistematikleştirilmiştir. Dolayısıyla tasarım, üretim ve kullanım süreçleri birbirlerinden ayrılmaya başlamıştır. Ayrıca Modern dönemde tasarımcı kimliği tekil bir şekilde iyice belli olmaya ve tasarımcının kimliği tasarımına yansımaya başlamıştır. Bu nedenle tarz, kişisel dokunuş ve kişisel tasarım anlayışları ile tasarıma nasıl yaklaşıldığının izleri daha rahat sürülmüştür. Fakat teknolojik gelişmeler sonucunda ortaya çıkan seri üretim fikri ile özgün olma anlayışı da bir süre sonra kaybolmuştur. Ardından yaşanan Enformasyon devrimi ile Kartezyen düşüncede temellenen, kesinlik ve belirli olma ilkesinden olasılık ve belirsizliğe; statik bir durumdan dinamikliğe, tek yönlü nedensellik ve objektif gerçeklik yerine karşılıklı ve çoklu etkileşime; doğrusal sistemlerden doğrusal olmayan sistemlere doğru paradigma değişimi yaşanmıştır. Yaşanan dönüşüm ideolojik kodları sarsmış, hayat tarzını değiştirmiş, tasarımcı kimliği muğlaklaşmış, mimari program dönüşmüş, disiplinler arası bir hal almış ve karmaşıklaşmıştır. Gerçek olan ile imaj arasındaki farklılık yitirilmiş ve gerçeklik, fiziksel ve kavramsal olarak kaybolmuştur. Yerine sanal kavramı egemen olmuştur. Sanal kavramı simülasyon kavramı ile gerçek perdelenerek ve anlam buharlaştırılarak ortaya çıkmıştır. Ayrıca simüle edilmiş olan kusursuz ve mükemmel olarak sunulmuştur. Dijital tasarım ve üretim teknolojisinin gelişmesi, tasarımcı özneye yeni tasarım atmosferi/ortamı veya tasarım mekânı ve üretim modeli sunmuştur. Parametrik tasarım ile farklı geometrilere dönüşen tasarımın, yazılımlar kullanılarak düzenlenmesiyle sistemde alternatifler yaratılmıştır. Alternatiflerin disiplinler arası akışının sağlanmasıyla, formun analizlerinin yapılması, detaylarının verilmesi ve analizler sonucunda yeni yönelimlerin sağlanması söz konusu olmuştur.

Çağın gerektirdiği doğrultuda mimari mekân tasarımı ve tasarımcı özne rolü kazanma çabası, yeni tasarım yöntem ve araçları kullanmayı gerektirmiştir. Sınıflandırma sonucunda dönemler içerisinde de kırılmaların meydana geldiği, görüş ve üslup ayrılıklarının ve karşıtlıklarının yaşandığı gözlemlenmiştir. Sonuç olarak yaşanan gelişmeler neticesinde, dönemlerin paradigma değişimine uğradığı gerçeği gibi; tasarlama veya üretime yönelik tasarım süreçleri, ifade araçları ve üretim süreci de değişime uğramıştır ve bu kavramların birbirlerini etkilediği görülmüştür. Ayrıca tasarımcı öznenin kendi kimliğiyle tasarım yapma yöntemi, öznenin rolü ile etki alanları genişlediğinden ve karmaşık bir hal aldığından dolayı değişmiştir. Fakat her şeye rağmen

ara kesitte bulunan ve hibrit örnekler sunan tasarımcı kimliklerinin varlığı da göz ardı edilmemelidir.

Kaynaklar

Aras, K. (2013). Gilles Deleuze Felsefesinde Özne-Oluş'un Ontolojik Tasarımı . (Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalı.

Aydın, S. (1993). *Mimarlıkta Estetik Değerler*. İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesi Baskı.

Bergson, H. (2017). *Şuurun Doğrudan Doğruya Verileri*. (M. Ş. Tunç, Çev.) İstanbul.

Boudon, P. (2018). *Mimari Mekan Üzerine: Mimarlık Epistemolojisi Üzerine Deneme*. Janus Yayıncılık.

Curtis, W. (1996). *Modern Architecture*. Phaidon Press.

Dwelshauvers, G. (1952). *Psikoloji*. (M. Ş. Tunç, Çev.) İstanbul: Doğan Kardeş Yayınları.

Foucault, M. (2005). *The Order of Things An archaeology of the human sciences*. Taylor and Francis e-Library.

Görgül, E. (2000). Kuramsal metinler bağlamında mimarlıkta sürekliliğe bakış: Vitruvius, Alberti ve Le Corbusier. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü .

İnceoğlu, N. (2020). *Eskizler Çizerek Düşünme Düşünerek Çizme*. YEM Yayın.

İnner, S. (2019). Biyomimikri ve Parametrik Tasarım İlişkisinin Mimari Alanında Kullanımı ve Gelişimi. *Tasarım Enformatiği Uluslararası Hakemli Akademik Dergi*, 01(01).

Kaçmaz, Ş. (2019). Parametrik Tasarım ve BIM. *Yapı Bilgi Modelleme Uluslararası Hakemli Akademik Dergi*, 01(01).

Kahn, L. (2014). *Öğrencilerle Söyleşiler* . (N. Dikbaş, Çev.) İstanbul: Yem Yayınları.

Kant, I. (2010). *Arı Usun Eleştirisi*. İstanbul: İdea Yayınları .

Kolarevic, B. (2003). *Architecture in the Digital Age: Design and Manufacturing*. Londra: Taylor & Francis.

Küçükalp, K. (2008). *Batı Metafizikinin Dekonstrüksiyonu: Heideggerve Derrida*. Sentez Yayınları.

Lawson, B. (2005). *How Designers Think*. Routledge.

Mennan, Z. (2014). *Mind the Gap: Reconciling Formalism and Intuitionism in Computational Design Research*. Footprint.

Oxman, R. (2006). Theory and Design in the First Digital Age. *Design Studies*. Elsevier, *Design Studies*, 27/3. doi:10.1016/j.destud.2005.11.002

- Picon, A. (2010). *Digital culture in architecture*. Basel: Birkhäuser.
- Russell, B. (2016). *Batı Felsefesi Tarihi* (Cilt 3). (M. Sencer, Çev.) Say Yayınları.
- Sayın, T. (2016). Mimari Tasarımda Bergsonculuğu Deleuzecü Bir Ontoloji Üzerinden Tekrar Düşünmek. *MEGARON*, 11(2). doi:10.5505/megaron.2016.30074
- Shiner, L. (2018). *Sanatın İcadı*. Ayrıntı Yayınları.
- Tanyeli, U. (2004). *Modernizmin Sınırları ve Mimarlık: Modernizmin Serüveni*. (E. Batur, Çev.) İstanbul : Alkım Yayınevi.
- Uraz, T. U. (1993). *Tasarlama Düşünme Biçimlendirme*. İTÜ Mimarlık Fakültesi Baskı.
- Venturi, R., Scott, B. D., & Izenour, S. (1972). *Learning from Las Vegas*. Cambridge: MIT Press.
- Yeyman, E. (2018). Dijital Tasarım Söylemlerinin Stüdyo Ortamında Yansımaları Üzerine Bir Tartışma. (Yüksek Lisans Tezi). İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü .
- Yıldız, Ö. T. (2014). Anlam Kavramını 21. Yüzyıl Mimarlığı Üzerinden Okumaya Yönelik Bir Yaklaşım. (Doktora Tezi). Uludağ Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü .
- Yılmaz, İ. (2018). Mimarlıkta Tasarım Mekanını Yeniden Düşünmek. (Doktora Tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

İnternet Kaynakları

- URL-1: <http://nyitarch161.blogspot.com/2016/11/basilica-of-sant-andrea-italy.html> ve https://www.researchgate.net/figure/SantAndrea-Mantua-Proportional-scheme-facade-Drawing-by-author_fig2_285614237 Son Erişim Tarihi: 01.10.2021. Erişim Saati: 14:30
- URL-2: <https://lecorbusier-worldheritage.org/en/villa-savoye-et-loge-du-jardinier/> Son Erişim Tarihi: 03.10.2021. Erişim Saati: 19:30
- URL-3: <https://www.atlasofplaces.com/architecture/centre-pompidou/> Son Erişim Tarihi: 03.10.2021. Erişim Saati: 21:00
- URL-4: <https://www.moma.org/> Son Erişim Tarihi: 04.10.2021. Erişim Saati: 10:00
- URL-5: <https://architexturez.net/doc/az-cf-166256> Son Erişim Tarihi: 04.10.2021. Erişim Saati: 12:30
- URL-6: <https://www.uncubemagazine.com/blog/15926627> Son Erişim Tarihi: 04.10.2021. Erişim Saati: 15:30
- URL-7: <https://archive.normanfosterfoundation.org/heritage/es/micrositios/inicio.do>, <https://www.archdaily.com/775601/ad-classics-new-german-parliament-reichstag-foster-plus-partners>, <https://arcretrofitting.files.wordpress.com/2014/03/1de06be036206f30bb117c8b5f707ab1.jpg> ve <https://www.fosterandpartners.com/projects/reichstag-new-german-parliament/> Son Erişim Tarihi: 04.10.2021. Erişim Saati: 19:00

URL-8: <http://www.tschumi.com/projects/all/image/alphabetical/> Son Erişim Tarihi: 05.10.2021. Erişim Saati: 20:30

URL-9: https://www.researchgate.net/figure/Greg-lynns-embryological-House-in-the-Microstation-environment-rendered-as-a-wire-frame_fig1_241898313 Son Erişim Tarihi: 05.10.2021. Erişim Saati: 23:30

URL-10: <https://www.unstudio.com/en/page/11738/southbank-by-beulah> Son Erişim Tarihi: 06.10.2021. Erişim Saati: 15:00

URL-11: <https://discourse.mcneel.com/t/ancient-tree-residence-architecture-competition/127011> Son Erişim Tarihi: 06.10.2021. Erişim Saati: 17:00

URL-12: <https://www.designboom.com/architecture/zaha-hadid-heydar-aliyev-cultural-centre-progress/> ve <https://www.zaha-hadid.com/architecture/heydar-aliyev-centre/> ve <https://www.zaha-hadid.com/architecture/heydar-aliyev-centre/> Son Erişim Tarihi: 06.10.2021. Erişim Saati: 17:30

URL-13: <https://www.evolo.us/warp-skyscraper/> Son Erişim Tarihi: 06.10.2021. Erişim Saati: 19:00

URL-14: https://www.researchgate.net/figure/Architectural-drawing-The-Thermal-Vals-Peter-Zumthor_fig2_318985526 ve <https://en.wikiarquitectura.com/building/bruder-klaus-field-chapel/> Son Erişim Tarihi: 07.09.2021. Erişim Saati: 12:00

i 1-Alberti, Sant'Andrea Bazilikası: <http://nyitarch161.blogspot.com/2016/11/basilica-of-sant-andrea-italy.html> ve https://www.researchgate.net/figure/SantAndrea-Mantua-Proportional-scheme-facade-Drawing-by-author_fig2_285614237

2-Palladio, Villa rotonda: <https://www.deviantart.com/towermax/art/Ville-Palladiane-Godi-Rotonda-204509213>

3- Alberti, San Francesco Kilisesi: <https://www.quondam.com/14/1447.htm>

4- Palazzo Riccardi: <https://objectspacebuildingplace.wordpress.com/2015/07/19/palazo-medici-riccardi/>

5- Kraliçe Katerina'nın Yazlık Sarayı: <https://ankavilla.com/urunlerimiz/prefabrik-evler/urun/4-karanfil-modeli-prefabrik-ev.html>

6- Capitol Binası: <https://www.govinfo.gov/content/pkg/GPO-CDOC-108hdoc240/pdf/GPO-CDOC-108hdoc240-2-7.pdf>

7- Newton Anıtı: <http://www.aliartun.com/yazilar/utopya-olarak-muze-ve-mimarlik/>

8- Pazzi Şapeli: <http://followthecreativepath.blogspot.com/2011/03/pazzi-chapel.html>

9- Ideal city of Chaux perspective: <file:///C:/Users/ahmet/Downloads/574162.pdf>

ii 1- Le Corbusier, Ronchamp, <https://sketchercise.tumblr.com/post/9253649691/chapelle-notre-dame-du-haut-de-ronchamp-by-le>

2- Behrens AEG Fabrikası: https://www.researchgate.net/figure/Peter-Behrens-AEG-Turbine-Factory-1909_fig137_319183489

3- Villa Meyer
<http://www.fondationlecorbusier.fr/corbuweb/morpheus.aspx?sysId=13&IrisObjectId=6402&sysLanguage=en-en&itemPos=40&itemCount=215&sysParentId=65&sysParentName=>

4- Buckminster Fuller'in Jeodezik kubbesi, <http://jens.work/work/architect-posters/>

5- Wright, Johnson Wax binası, <https://www.trippinsights.com/2019/03/08/johnson-wax-building-by-frank-lloyd-wright/>

6- Fagus fabrikası cephe detayı: <https://www.archdaily.com/612249/ad-classics-fagus-factory-walter-gropius-adolf-meyer>

- 7- Frei Otto'nun asma-germe çadır sistemi, <https://en.wikiarquitectura.com/building/munich-olympic-stadium/>
- 8- Antonio Sant'Elia, yeni şehir, 1914: <https://arthistoryproject.com/artists/antonio-santelia/>
- 9- Corbusier, Savoye: <https://lecorbusier-worldheritage.org/en/villa-savoye-et-loge-du-jardinier/>
- 10- Renzo Piano Pompidou Kültür Merkezi, 1977, <https://www.atlasofplaces.com/architecture/centre-pompidou/>
- 11- Jan Kaplický, Fütürist çizimler: <https://archeyes.com/jan-kaplicky-drawings/>
- 12- Louis Kahn, Kimbell Art Museum: <https://www.stirworld.com/see-features-the-lyrical-alliance-between-concrete-and-light-by-louis-kahn-and-august-komendant>
- 13- Louis Kahn, 1962-82 Bangladesh Ulusal Meclis Binası Eskizleri: <https://www.moma.org/>
- 14- Venturi's sketch of the Vanna Venturi House in Philadelphia, which he designed for his mother and completed in 1962, <https://www.dwell.com/collection/robert-venturi-print-collection-447c4117>
- 15- Valencia bilim müzesi, Santiago Calatrava, Valencia, Yapının strüktüründe kaburga iskelet sistemi hakimdir <https://arquitecturaviva.com/works/museo-de-las-ciencias-2>

- iii 1- Norman Foster, Reichstag Parlamento Binası <https://archive.normanfosterfoundation.org/heritage/es/micrositios/inicio.do>
- 2- Norman Foster, BMCE Branches 2011-Casablanca, Morocco <https://www.fosterandpartners.com/projects/bmce-branches/#/>
- 3- G. Lynn, Microstation ortamındaki embriyolojik Evi: https://www.researchgate.net/figure/Greg-lynn-s-embryological-House-in-the-Microstation-environment-rendered-as-a-wire-frame_fig1_241898313
- 4- Eisenman, Virtüel Ev Projesi: Işıl Başaran, 2017, Eisenman Mimarlığının Deleuze'ün Kıvrım Kuramı Üzerinden İncelenmesi, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi
- 5- Eisenman, Virtüel Ev Projesi: Işıl Başaran, 2017, Eisenman Mimarlığının Deleuze'ün Kıvrım Kuramı Üzerinden İncelenmesi, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi
- 6- Carnegie Bilim Merkezi: <http://www.tschumi.com/projects/all/image/alphabetical/>
- 7- Sydney Opera House, eskizi: https://www.researchgate.net/figure/Utzons-initial-sketch-for-the-Sydney-Opera-House-published-in-the-Red-Book-From-The_fig5_332968338
- 8- Zumthor, The Thermal Vals: https://www.researchgate.net/figure/Architectural-drawing-The-Thermal-Vals-Peter-Zumthor_fig2_318985526
- 9- Citroen Sergi Salonu: <https://www.e-architect.com/paris/c42-citreon>
- 10- Unstudio Southbank by Beulah: <https://www.unstudio.com/en/page/11738/southbank-by-beulah>
- 11- Eisenman, Yahudi müzesi, konsept diyagramları ve maket: <https://eisenmanarchitects.com/Berlin-Memorial-to-the-Murdered-Jews-of-Europe-2005>
- 12- Kültür Kenti Projesi'nde yapı kütlelerinin oluşum diyagramları: Işıl Başaran, 2017, Eisenman Mimarlığının Deleuze'ün Kıvrım Kuramı Üzerinden İncelenmesi, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi
- 13- İspanya Pavyonu EXPO 2005: <https://www.ceramicarchitectures.com/obras/spanish-pavilion-expo-2005/>
- 14- Zizek, Kimmel Center for the Performing Arts: <https://en.wikiarquitectura.com/building/kimmel-center-for-the-performing-arts/>
- 15- Çin Ulusal Büyük Tiyatrosu: <http://mimdap.org/2014/05/bir-ulus-ycin-ulusal-tiyatro-pekin-paul-andreu/>
- 16- Greg Lynn, Embryological House: <https://www.docam.ca/conservation/embryological-house/GL3ArchSig.html>
- 17- Bernhard Franken, Dynaform: https://www.researchgate.net/figure/Dynaform-Bernhard-Franken-2001-the-form-is-extrapolated-from-the-acceleration-forces_fig2_30870722
- 18- Zaha Hadid, Haydar Aliyev Kültür Merkezi: <https://www.designboom.com/architecture/zaha-hadid-heydar-aliyev-cultural-centre-progress/>

Leon Battista Alberti'nin Cepheleri Üzerinden Antikitenin Okunması: Palazzo Rucellai ve Tempio Malatestiano Örnekleri

Deniz DEMİR YİĞİT^{1*}, Nur URFALIOĞLU²

Öz

Klasik mimarinin kaynaklarının dayandığı Antik Yunan ve Antik Roma sanatı, İtalyan Rönesansı ile yeniden keşfedilmiş ve böylece 'öze dönüş' veya 'yeniden doğuş' olarak adlandırabileceğimiz büyük bir değişim hareketi, düşünce, sanat ve mimarlık bağlamında ortaya çıkmıştır. Dönemin sanatçıları ve mimarları, en gerçek bilginin ve en temel değerlerin Antik dünyaya ait olduğuna inanmışlar ve o dünyadan aldıkları fikir, biçim, öge ve modelleri kendi tasarımlarına uyarlayarak aktarmışlardır. Metin kapsamında, Erken Rönesans Dönemi mimarlarından biri ve dönemin ilk kuramcısı olan hümanist Leon Battista Alberti'nin, Klasik Antikite mimarisi üzerine yaptığı çalışmalar ve Antikiteye bakış açısı ele alınmıştır. Mimarın, belli amaçlar için kullanılan mevcut Orta Çağ yapılarına yeni işlevler sağlayarak, onları farklı mekanlara dönüştürmesi ve bunu yaparken Antik mimari öğeleri tutarlı bir şekilde cephelere entegre etmesi, tasarım ve strüktür bağlamında incelenmiştir. Mimarın tasarladığı ilk ve tek saray cephesi olan 'Palazzo Rucellai' ve tasarladığı ilk dini yapı cephesi olan 'Tempio Malatestiano' üzerinden Antikite mimarisinin dili ve öğeleri okunmaya çalışılmıştır. Alberti'nin kendi mimarlık teorilerine dayanan tasarımları ve mimari uygulamaları arasındaki farklar ele alınırken, Rönesans mimarisine getirdiği ve ardılları tarafından takip edilen birçok yeni fikir, form ve yöntem irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Leon Battista Alberti, Rönesans Cepheleri, Rönesans Mimarisi, Klasik Mimari, Antikite*

Reading Antiquity Through Leon Battista Alberti's Facades: Examples of Palazzo Rucellai ve Tempio Malatestiano

Abstract

The art of Ancient Greece and Ancient Rome, which is the source of Classical architecture was rediscovered with the Italian Renaissance, and thus, a great movement of change, which may be called as 'return to essence' or 'rebirth', were emerged in the context of art, architecture and thinking. The artists and architects of the period believed that the most factual knowledge and most basic values belonged to Classical Antiquity, and they transferred ideas, forms, elements and models by adapting them to their designs. Within the context of this text, the work of the humanist Leon Battista Alberti, one of the architects of the Early Renaissance Period and its first theorist on the architecture of Antiquity, and his approach to Antiquity were discussed. The architect's transformation of existing Medieval structures into different spaces by providing new functions, and his integration of ancient architectural elements into the facades in a consistent manner is examined in both design and structural contexts. The language and

¹ Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Ana Bilim Dalı, Mimarlık Tarihi ve Kuramı Programı, İstanbul, Türkiye

² Yıldız Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Mimarlık Tarihi Ana Bilim Dalı, İstanbul, Türkiye

*Bu makale, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, Mimarlık Tarihi ve Kuramı Programı'nda devam etmekte olan "Leon Battista Alberti Yapılarının Rönesans Yapıları İçindeki Yeri" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

*İlgili yazar/Corresponding Author: denizdemiryigit@gmail.com

Gönderim Tarihi / Received Date: 11.01.2022

Kabul Tarihi / Accepted Date: 05.04.2022

elements of ancient architecture are read through 'Palazzo Rucellai', the first and only palace facade designed by the architect, and 'Tempio Malatestiano', the first religious building facade designed by the architect. While discussing the differences between Alberti's designs based on his architectural theories and practice, many new ideas, forms and methods that he brought to Renaissance architecture and followed by his successors were examined.

Keywords: *Leon Battista Alberti, Renaissance Facades, Renaissance Architecture, Classical Architecture, Antiquity*

1. Giriş

Rönesans Döneminin en önemli çıkış noktası felsefe, sanat ve mimarlık alanlarında Antikiteye duyulan ilgi ve meraktır. Dönemin sanatçıları ve bilginleri için, Antik dünyayı tekrar keşfetmek ve yeniden canlandırmak, en önemli amaç haline gelmiştir. 15. yy. başladığında İtalya Yarımadasında Antikiteden kalan bazı klasik yapılar, harabeler, kalıntılar hala incelenebilir durumdaydı, hatta bazıları tamamen ayakta ve bunlar, dönem mimarları tarafından büyük bir ilgi görmeye başlamıştı. Özellikle Roma şehri, adeta bir arkeolojik kazı merkezine dönüşmüştü. Mimarlar Roma'da Pantheon Tapınağı, Colosseum, Titus Kemer ve Trajan Sütunu; Verona'da Roma Amfiteyatrosu; gibi Antik dönemden kalan yapıları incelemişler, ölçülerini alıp çizimlerini yapmışlar ve mimarlığın klasik dilini anlamaya ve bir sisteme oturtmaya çalışmışlardır. Bazı Roma hamamları, su kemerleri ve bazilikalarda da, kazı çalışmaları yapılmıştır (Burke, 2017, s. 23). Antik kazılar yapıldıkça ortaya çıkan Klasik yapılar, mimarlara kendi yapılarını yeni bir anlayışla tasarımları için ilham vermiştir (Merriman, 2010, s. 63). Ayrıca mimar Vitruvius'un yaklaşık M.Ö. 25 yılında yazdığı ve İmparator Augustus'a ithaf ettiği 'Mimarlık Üzerine On Kitap' (*De Architectura*) isimli eserinin bu dönemde tekrar keşfedilerek çevrilmesi ve baskılarının yayılması, mimarların Antik dönem mimarisine, mühendisliğine ve kurallarına dair bilgi sahibi olmasını sağlamıştır. Vitruvius'un eseri, Alberti, Serlio, Palladio gibi dönem mimarlarını kendi kuramlarını yazmaya teşvik etmiştir. Rönesans mimarları, hayranlık duydukları klasik geleneğin mimarisine dönmek için, Antik Yunan ve Antik Roma zamanında kullanılmış olan eski mimari form ve öğeleri yorumlayıp değiştirerek kendi tasarımlarına uyarlamışlardır (Conti, 1982, ss. 5-7). Yunan tapınaklarından sütunlar, üçgen alınlıklar gibi mimari öğeleri; Roma'nın dini yapılarından kubbeyi, askeri yapılarından zafer takını ve sivil yapılarından ise sütun düzenleri ve yapı malzemesi çeşitlerini örnek almışlardır.

Leon Battista Alberti (1404, Cenova - 1472, Roma), Erken Rönesans Döneminde yaşamış, Latince, hukuk, matematik, geometri, felsefe, müzik ve retorik alanlarında çok yönlü bir eğitim almış, İtalyan bir hümanist, teorisyen, yazar, sanatçı ve mimardır. Jacob Buckhardt (1860), Alberti'yi 'evrensel Rönesans adamı' olarak tanımlamıştır (akt. Westfall, 2015, s. 25). Çağının ötesinde bir vizyona sahip olan Alberti, resim üzerine (*De Pictura*, 1435 ve *Della Pittura*, 1436), heykel üzerine (*De Statua*, 1443-?) ve mimarlık üzerine (*De Re Aedificatoria*, yak. 1450, ilk basımı 1486) yazdığı kuramlarla dönemine damga vurmuştur (Rykwert, 1988, ss. xii- xvi). John Onians'a (1988, s.148) göre Alberti, Orta Çağın ahlaki ve retorik değerlerini sosyal ve estetik değerlerle değiştiren ilk teorisyendir. Alberti, kendinden sonra gelen sanatçı, mimar ve kuramcılar derinden etkileyecek çalışmalarıyla, yeni dönemin ve sanat anlayışının liderlerinden biri haline gelmiştir. Brunelleschi, Donatello, Ghiberti ve Massaccio gibi dönemin önemli entelektüel sanatçılarıyla yakın dostluklar kurmuş ve hümanist çevrelerde yer edinmiştir. Alberti'nin mimarlık üzerine yazdığı kuram, mimarının temel unsurlarını ve bir yapı için ideal oranları matematiksel ayrıntılarla ortaya koyan bir keşiftir. Bu oranlar, müzikle, doğayla ve ayrıca idealize edilmiş insan bedeniyle uyumludur. Glancey'e (2006, s. 274) göre,

tıpkı insanlık Tanrı'nın suretinde yaratıldığı gibi, Alberti'nin oranları izlenirse, bir yapı da yaratıcısının suretini temsil edebilir. Alberti'nin kutsal geometrisi, Rönesans zihniyetinin şekillenmesinde fazlasıyla etkili olmuştur. İnsan artık her şeye gücü yeten bir Tanrı karşısında aciz değil, aksine sanat yoluyla dünyayı şekillendirerek Tanrı'nın iradesini yerine getirebilen bağımsız bir birey haline gelmiştir. Böylece mimarın rolü ve kendi imajı büyük ölçüde değişmiştir. Mimar, artık Gotik dünyanın isimsiz tasarımcı duvar ustası veya başka bir deyişle inşaat sahasının kölesi değil, Tanrı'nın vekili rolüne bürünmüştür.

Rönesans, dönemin güçlü banker ve tüccar ailelerinin finansal destekleri sayesinde özgür bir şekilde gelişmiş ve ilerlemiştir. Bu nedenle sanatçılar, sanatlarını icra edebilmek için maddi destek alacakları patronlara ihtiyaç duymuştur. Alberti de sırasıyla, Papa Nicolaous V, Sigismondo Malatesta ve Giovanni di Paolo Rucellai gibi güçlü patronların himayesi altına girerek, 40'lı yaşlarında ilk kez, yıllardır üzerinde araştırma yaptığı ve tezler sunduğu mimarlık dünyasına adım atmıştır ve önemli mimari projeler üretmiştir. Alberti, Antikitenin anıtsal öğelerini, özgün fikirler ve uygulamalarla cephe mimarisine başarıyla entegre etmesiyle tanınan önemli bir mimardır (Lowry, 1964, ss. 21-23). Dönem boyunca farklı Antik öğelerin yeni tasarlanan yapılara özgün bir şekilde uyarlanması, Brunelleschi ile başlamış ve Alberti anlayışı ile geliştirilip devam ettirilerek, yeni üslubun temeli haline gelmiştir. Birçok meslektaşı tarafından benimsenen bu anlayışla Rönesans yapıları yeni kimliklere bürünürken, Antikitenin olduğu gibi kopyalanması yerine yorumlanarak yeni düzene uyarlanmasının sağlandığı söylenebilir.

Çalışmanın en önemli amacı, Alberti'nin Antikite ile kurduğu bağ ve yeni düzene aktardığı Antik mimari öğeler arasındaki ilişkiyi kavramak olmuştur. Bu çalışma ile, Antik Çağın yeniden canlandırılmasını hedefleyen Rönesans mimarisinin erken döneminde, Alberti'nin Antik dünyadan Rönesans mimarisine aktardığı yenilikçi çözümler belirlenmeye çalışılmıştır.

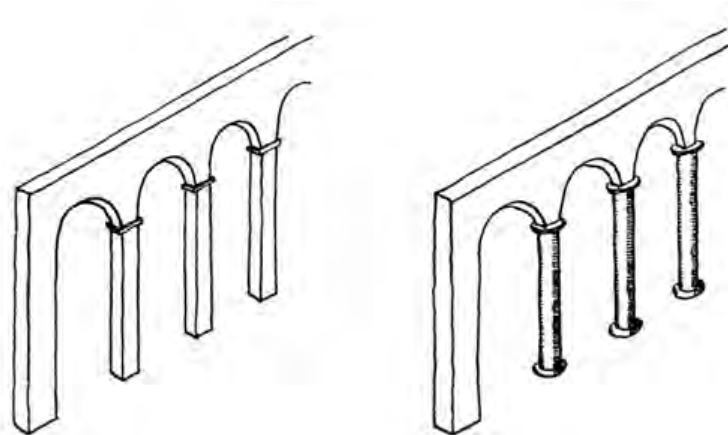
2. Alberti ve Antikite Mimarisi

Alberti, 1430'lu yıllarda Floransa'dan Roma'ya sıklıkla seyahat etmiş, dönem dönem Roma'da yaşamış ve o zaman hala ayakta olan Antik Roma yapıları ve harabeleri üzerinde detaylı incelemeler yapmıştır. Colosseum, Pantheon Tapınağı, Titus Kemer, Trajan Sütunu, Konstantin Kemer ve Augustus Kemer üzerinde en çok çalıştığı yapılar olmuştur. Roma'da Papalık mahkemesinde sekreter olarak çalıştığı süre boyunca üstün dil bilgisi yeteneğini kullanarak, Antik metinlerin çevirilerini yapmış ve Antikitenin mimari anlayışını ve kurallarını, incelediği yapılar ve çevirdiği metinler üzerinden belirlemeye çalışmıştır (Murray, 1994, ss. 51-52).

İlk Rönesans mimarı kabul edilen ve Alberti gibi antik harabelerde uzun yıllar çalışmalar yaparak bunları mimari yapılarında yansıtan Brunelleschi, Alberti'nin hem dostu hem de rehberi olmuştur. Alberti mesleğe fiilen başlamadan önce, Brunelleschi'nin tasarladığı ve inşa ettiği birçok yapı üzerinde de çalışmalar yapmıştır. Brunelleschi'nin 1446'da ölümünden sonra, Alberti bir mimar olarak çalışmaya başlamış ve izleyen yirmi yıl boyunca Klasik mimarının 'yeniden doğuşu' esas olarak Alberti tarafından sürdürülmüş ve yönetilmiştir. Brunelleschi, kendisinden öncekilerden belirgin şekilde farklı tarzda tasarlanmış sanat eserleri yaratan, bambaşka bir vizyona sahip bir sanatçı ve mucittir. Alberti ise, yazıları ve kendi yapıları ile Brunelleschi'nin eserlerini yeni bir üslubun temeli olarak kuran, yorumcu ve eleştirmendir. Birlikte, yalnızca 1460'ların seçkin kişilerinin dile getirdiği seçenekleri belirleyen değil, aynı zamanda tüm Rönesans mimarlarının temel yaklaşımını yönlendiren bir mimarlık eserinin yaratılmasına yönelik yeni bir tutum formüle etmişlerdir (Lowry, 1964, s. 10).

Antik Roma mimarisi ve Antik Yunan'ın felsefe ve matematik öğretileri üzerine çok uzun yıllar çalıştıktan sonra Alberti, bu bilgileri kendi kuramlarıyla birleştirmiş ve mimari tasarımlarında, Antikite mimarisinden aldığı öğeleri ve formları uyarlayarak kullanmıştır. Pisagor felsefesi ile matematik teorisini ve Öklid geometrisinin kurallarını kendi mimari tasarımlarında uygulayabileceği birer rehber olarak ele almıştır (Earls, 2004, s. 5). Doğadaki her şeyin tutarlı bir şekilde sayılar ve oranlarla ilişkisi olduğuna, mutlak güzellik ve estetiğin matematik sayesinde ortaya çıktığına inanmıştır. Müzik üzerine de çalışmalar yapan Alberti, matematik ve müzikal ahengin ilişkisini belirlemiş, belirli oranları takip eden ve kulağa hoş gelen müzikal uyumun, göze hitap edecek mimari formlara ve biçimlere dönüşebileceğini göstermek için yapılarını, bu ilişkileri kuran mimari öğelerle tasarlamış ve ideal güzelliği ortaya koymaya çalışmıştır (Westfall, 2015, ss. 48-49).

Alberti, 'De Re Aedificatoria' adlı kitabında, mimari yapının en temel süsleme ögesi 'sütun' olarak tanımlamıştır. Ona göre dekorasyonun en önemli estetik dışavurumu sütuna bağlıdır yani sütun mimaride her şey demektir. Ancak Alberti Antik Roma harabeleri üzerinde çalışırken, tek rehberi Roma mimarisi olmuştur ve sütunun dekorasyon olarak değil, aksine bir yapı elemanı olarak kullanıldığı Yunan tapınaklarını hiç görmemiştir. Bu nedenle sütunu bir mimari yapı ögesi olarak değil de, süsleme ögesi olarak tanımlamıştır. Bu bilgi bilgi eksikliğinden kaynaklanan durum, Alberti'nin Antikiteyi yanlış yorumlamasına neden olmuştur. Öte yandan kuramında başka bir çelişkili tanıma yer vermiş ve sütunu duvarın bir parçası yani kalıntısı olarak da görmüştür. Wittkower'a (1988, s. 42) göre bu durum Alberti'nin, San Miniato Al Monte örneğindeki gibi 12. yüzyılda inşa edilmiş proto-Rönesans yapılarını incelemesine dayanmış olabilir çünkü bu yapılardaki sütunların tasarımı geç Klasik ve Bizans eserlerinden alınmıştır. Alberti'nin 'kemer' anlayışı da farklı yönde gelişmiştir. Brunelleschi'nin sıklıkla kullandığı 'sütunlarla taşınan kemer' ögesini, Alberti hiçbir zaman benimsememiştir. Ceph tasarımlarında özellikle kemer-sütun birleşiminden uzak durmuştur; sütunları kullandığında üstlerine düz bir entablatur yerleştirmiş, kemerleri kullandığında ise onları süsleme olarak yanlarında yarım sütunlu ya da sütunsuz pilastrlar ile oturtmuştur (Şekil 1). Zaman içinde Alberti'nin sütunla ilgili fikirleri değişmiş ve sütunun sadece mimari dekorasyon olarak kullanılmasının yanlış olduğunu düşünmüştür ve bu nedenle son tasarımlarında (San Sebastiano ve San Andrea kiliseleri) sütunların yerine pilastrları koyarak teorik çelişkileri çözmüştür. Wittkower'a (1988, s. 43) göre Alberti, son yapılarında Antik mimariden taviz vermeden, onu gerçek duvar mimarisine adapte etmenin en geçerli yolunu bulmuştur.

Şekil 1: Wittkower'ın sırasıyla dikme-kemer ve sütun-kemer kullanımını gösteren diyagramı
(Wittkower, 1941,s. 3)

3. Cephe Analizleri

Cephe, bulunduğu kentsel doku içinden, sokaktan veya meydandan bir görünüş veya ara yüz olarak okunan ve yapının işlevi, amacı ve inşa edildiği dönem hakkında dış dünyaya bilgi veren bir araçtır (Hasol,1988, s. 106). Yapının iç mekânı ile dış dünya arasındaki sınırları belirleyen cephe, yapının çevresi ve kullanıcıları ile ilk iletişime geçtiği yüzey veya kabuk olması bakımından oldukça önemlidir (Krier, 1992, s. 60).

Rönesans mimarisinde cephe, daha önceki dönemlerde görülmemiş bir şekilde tasarımın en önemli odak noktalarından biri haline gelmiştir. Özellikle erken dönemde, sanatın burjuva omuzlarında hızla yükseldiği Floransa'da, varlıklı banker ve tüccar aileler kendi güçlerini temsil edecek özel kent sarayları yaptırmaya başlamışlardır. Floransa, o dönemde surlarla çevrili, sınırları net bir şekilde belirlenmiş bir kent olduğundan, saray gibi büyük yapıların inşa edilmesi için şehir içinde uygun arazi bulmak oldukça zordu. Bu nedenle genellikle mevcut Orta Çağ sivil mimari düzenindeki sıra evler ve yapılar, parça parça satın alınıp bir bütün haline getirilmiştir. Fakat bu durum, tasarım sürecinde birtakım kısıtlamalara ve problemlere neden olmasının yanı sıra, saraya dönüştürülen evlerin bitişik nizamlı konumlanması sebebiyle ortaya çıkan yeni saray tiplerinde farklılıklar yaratmıştır. En yaygın kent sarayı modeli, şartlar dolayısıyla tek bir cephesi açık saraylar olmuştur (Forster, 1976, s. 111).

Rönesans mimarisinde cephe tasarımı, Orta Çağda görülmemiş bir 'tasarım sorunu' olarak ortaya çıkmıştır. Mevcut yapılar, başka amaçlarla kullanılacak yeni yapılara dönüştürülürken, Rönesans mimarisi gerçek ile önerilen arasında bir denge kurmaya çalışmıştır. Cephe ve arkasında ne olduğu arasındaki ilişki önemini korurken, cephe başlı başına bir mimari mesele haline gelmiştir. Cepheyi iki boyutluluğu içinde birleştirme arzusuna dayanan bir mimari anlayışla Alberti, Antikiteden örnek aldığı düzenler ve sistemlerle oluşturduğu yeni cephe tasarımlarını eski mevcut yapılara uyarlamıştır. Alberti'nin cephe tasarımları, Rönesans mimarisine getirdiği birçok yenilik, fikir ve form anlayışının dışavurumunu temsil eder (Ching, Jarzombek, & Prakash, 2017, s. 479).

3.1 Palazzo Rucellai

Palazzo Rucellai, İtalya'nın Floransa kentindeki Via della Vigna Nuova ve Via dei Palchetti'nin kesişiminde konumlanan, Giovanni di Paolo Rucellai ve ailesine ait olan bir saraydır (Şekil 2). Alberti'nin hümanist dostu ve vizyoner patronu Rucellai, doğup büyüdüğü sokaktaki yan yana konumlanmış Orta Çağ şehir evlerinden sekizini birleştirip tek bir saray haline getirmek istemiş ve yaklaşık 1446 yılında Alberti'yi saray inşası için işe almıştır (Levy, 2019, s. 43). Mimarlık tarihçilerine göre cephe tasarımı Alberti'ye ait olsa da, sarayın iç mekan düzenlemeleri ve inşaatın bir bölümü, mimar Bernardo Rossellino tarafından yürütülmüştür (URL-1). Kesin kanıtlara ulaşılacakla birlikte, çoğu mimarlık tarihçisine göre cephenin inşaatı 1451-55 yılları arasında bitmiştir (Fot. 1).

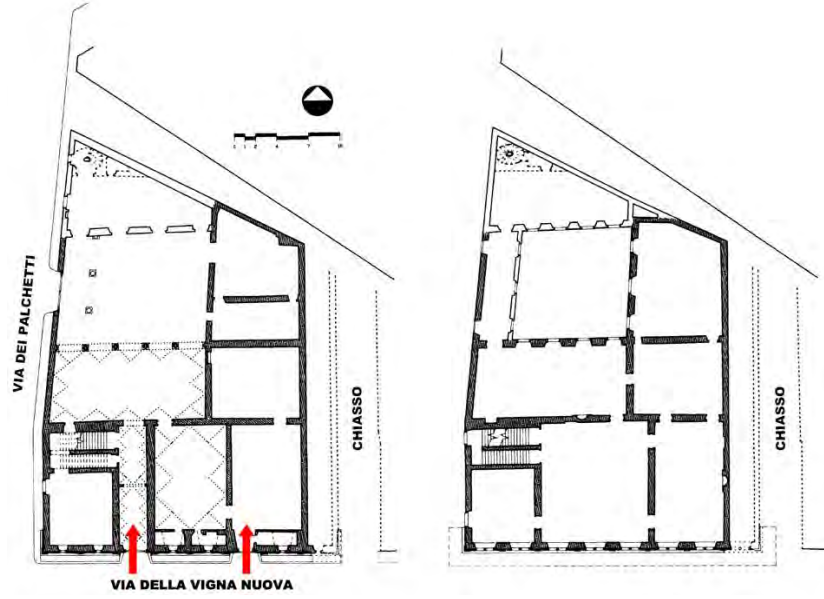

Şekil 2: Palazzo Rucellai'nin konumu (Ching vd., 2017, s. 479'dan uyarlanmıştır.)

Fotoğraf 1: Cephenin günümüzdeki görünüşü (URL-2), (URL-3)

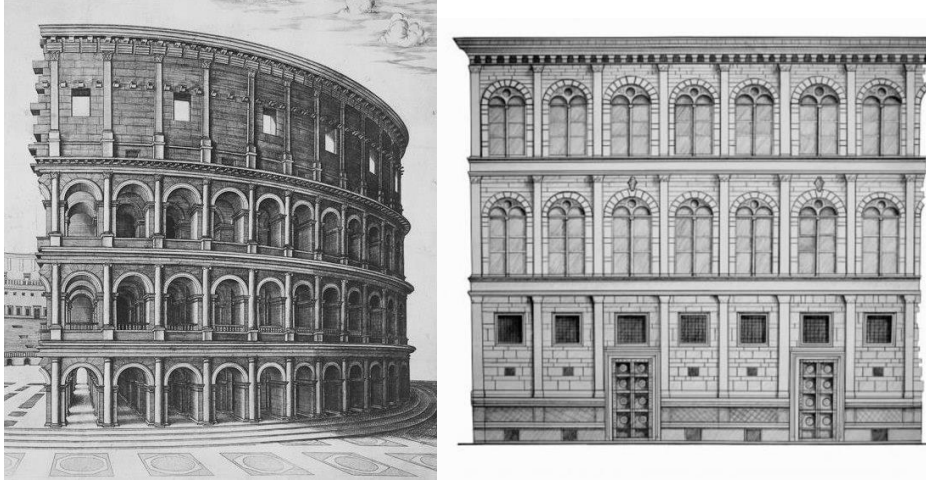
Palazzo Rucellai (Fot. 1), anıtsal Rönesans kent sarayı mimarisinin en eski örneklerinden biridir ve dar sokaklarla küçük bir meydanın kesiştiği noktada yer aldığı için, bir sokağın (Via della Vigna Nuova) parçası ve kentsel mimarinin bir örneği olarak tasarlanmıştır (Şekil 3). Antik sütun düzenlerinin ve entablaturun doğru orantılı bir ilişki içinde birleştiği ve sütun düzenlerinin bir ev/saray mimarisinde kullanıldığı ilk Rönesans cephesi olarak ünlenmiştir (Cruickshank, 2015, s. 49).

Şekil 3: Palazzo Rucellai'nin kat planları (Saalman, 1988, s. 85'ten uyarlanmıştır.)

İtalya'da o zamana kadar, Roma harabeleri hariç, sütunların dini yapılar ve kamu yapıları dışında kullanımı hiç görülmemiştir. Rönesans sivil yapıları içinde, cephe tasarımında Klasik düzenlerin kullanıldığı ilk örnek Palazzo Rucellai olmuştur. Manfredo Tafuri, klasik geleneğin yeniden işlenmesi hakkında yazarken, Klasik düzenin en özgün ögesi olan sütunun, günlük yapılarda kullanılmasını taviz vermek olarak yorumlamıştır. Ona göre sütunun yabancılaşması, kentsel yabancılaşmanın bir alegorisi haline gelmiştir. Alberti'nin elinde sütun, dini güç temsilinden uzaklaşmış ve finansal gücün bir sembolü olmuştur. Sütunlu düzen artık dini kurumların değil, sonsuzluğun sembollerini benimsemekten utanmayan ve kendine güvenen bir bankacı sınıfını desteklemektedir. Bir başka deyişle sütun artık cumhuriyetin değil, bireyin mülküdür (akt. Wilkinson, 2014, s. 136).

Palazzo Rucellai'nin cephe tasarımı için başlangıç noktası, kemerli pencereler ve sütun düzenleri için model sağlayan kemerli açıklıkları ile Colosseum'un kademeli olarak yükselişi olmuştur (Şekil 4). Alberti patronu için bir saray cephesi tasarlarırken, daha sonraki tasarımlarında model alacağı tapınak cepheleri ve zafer takları gibi aşırı görkemli Antik öğelerden kaçınmış, onun yerine seküler bir model olan Colosseum'u örnek alarak sütun düzenleri üzerinden etkileyici, yeni bir cephe tasarımı yapmıştır (Wilkinson, 2014, s. 139). Cruickshanks'e (2015, s. 53) göre, Rönesans mimarlarının hayal gücünü yakalayan yalnızca Colosseum'un devasa ölçeği ve tuğla, taş ve betonu bir araya getiren gizemli inşaat yöntemleri değil, aynı zamanda tasarımının yeniliği olmuştur. Alberti de Colosseum'un Roma mimarisine yaptığı kritik katkıyı kabul etmiş ve bunu, Antik Klasisizm dilinin aslında evrimleştiğinin kanıtı olarak görmüştür. Cephenin her üç katında, Colosseum'daki gibi farklı klasik sütun düzenlerine yer verilmiştir ve her kat yüksekliği aşağıdan yukarıya doğru azalmaktadır. Zemin katta Toskana, orta katta İyon ve üst katta basitleştirilmiş bir Korent düzenine sahip pilastrlar bulunmaktadır.

Şekil 4: Colosseum'un ve tasarımına ilham verdiği Palazzo Rucellai'nin, benzer şekilde kademeli olarak yükselen katları (URL-4)

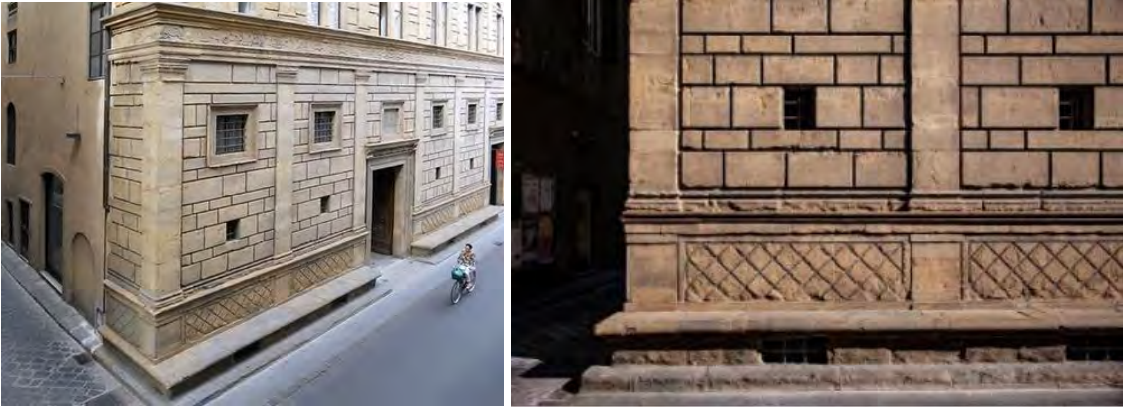
Tüm cephe yüzeyi üzerinde bir ızgara oluşturan pilastrlar, cepheyi dikey bölmelere ayırırken pilastrların üzerine yerleştirilen yatay silmeler, farklı katları birbirinden ayırarak cepheyi kesintisiz bir şekilde sarmaktadır. Pilastrlar duvarla aynı malzemeden yapıldığı için, gerçekliklerini ve güçlerini daha az hissettirmektedir (Ching vd., 2017, s. 479). Yatay ve dikey unsurların mükemmel dengesine sahip bu cephe, tepesinde cesurca çıkıntı yapan ve yapının tüm yüksekliğiyle orantılı büyük bir korniş ile taçlandırılmıştır (URL-1). Saraya bulunduğu dar sokaktan bakıldığında, yatay bölmeler ile cephenin üçe ayrılması ve tepede büyük bir kornişle sonlandırılması nedeniyle, yapı üç katlı olduğu izlenimini uyandırmaktadır ancak saraya daha geniş bir perspektiften bakıldığında, kornişin biraz gerisinde başka bir kat daha bulunduğu ve yapının aslında dört katlı olduğu görülmektedir (Fot. 2).

Giriş katı Rucellai ailesinin iş merkezidir, birinci kat (*piyano nobile*) misafirler ve eğlence alanları için ayrılan bir bölümdür, ikinci kat ailenin yaşam alanı ve evi olarak işlev görmektedir ve son olarak çatı katı, hizmetlilerin kaldıkları odalardan oluşan ve cephedeki az sayıda küçük pencere açıklığı ile sokaktan gizlenmiş bir bölümdür. Giriş katı, yapıya güçlü ve ağır bir kimlik verir. Bu durum, binanın en altında uzanan çapraz taralı rustik taşların, büyük taş blokların, kare pencerelerin kullanılmasıyla ve aynı zamanda kemerli kapılar yerine düz atkılı kapıların tercih edilmesiyle sağlanır. Bu katın sadece küçük pencerelerle aydınlatılması, tasarımın faydacı işlevinden kaynaklanmaktadır. Bankada gerekli gizliliği ve güvenliği sağlamak adına giriş katın cephesi, bankanın dış dünya ile olan bağını olabildiğince koparacak ancak yeterli ışık ve oksijen sağlayacak şekilde küçük açıklıklarla tasarlanmıştır. Cepheyle bir bütün olarak tasarlanan ve cephe boyunca uzanan taş bankların (Fot. 3) amacı, iş için gelen ziyaretçilerin sıra beklerken dinlenmelerini sağlamaktır (URL-5).

Fotoğraf 2: Via del Purgatorio'dan cephenin görünüşü (URL-6), (URL-7)

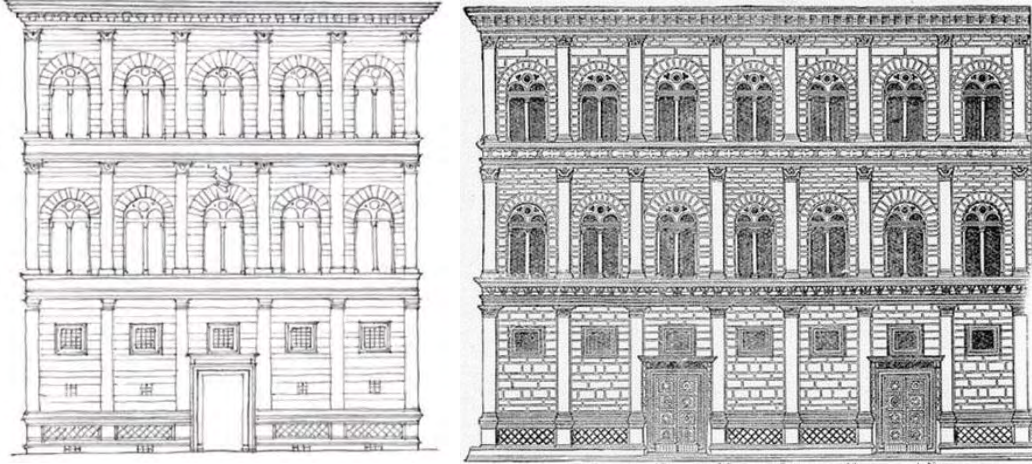
Zemin katın düzeni, *opus reticulatum*'un zekice bir taklidi olarak eşkenar dörtgenlerle derzlenmiş yüksek bir kaide üzerinde yükselmektedir. Mevcut eski şehir evlerinin düz sıvalı cepheleri, Floransalı zevkini, geleneğini, ağırbaşlılığını ve sertliğini gösteren *pietra forte* isimli yöreye özgü bir kum taşı ile kaplanmıştır (Fot. 3). Cephenin taş kaplaması için düzgün kesme taşlar dışarıya doğru taşırılarak yerleştirilmiş, böylece aralarındaki keskin, dik köşeli derzler belirginleştirilmiştir. Bu pürüzsüz duvar uygulaması, Orta Çağın ağır duvar örgüsünden zarif bir şekilde ayrılmaktadır (Levy, 2019, s. 43).

Fotoğraf 3: Cephe boyunca devam eden taş banklar (URL-5) ve giriş katın duvar örgüsü (URL-6)

Cephe, muhtemelen Alberti'nin ilk orijinal tasarımına göre beş bölmeli ve tek girişli olarak planlanmış ancak daha sonra farklı bir aşamada ve belki de Alberti'nin kontrolü dışında, güneydoğu köşesine iki bölme ve bir giriş daha eklenmiştir; günümüzde yapının cephesi yedi bölmelidir (Jarzombek, 2021, ss. 5-6). Alberti'nin ilk tasarımına göre cephe, mükemmel bir simetriye sahiptir (Şekil 5). Giriş kapısının bulunduğu orta bölme veya üçüncü bölme, sağındaki ve solundaki ikişer bölmeden daha geniştir, dolayısıyla bu bölmedeki kemerlerin de genişlikleri ve yükseklikleri diğer bölmelerdekilere göre daha fazladır. Bir başka deyişle Alberti'nin beş bölmeli ana tasarımı, ortada daha geniş oranlara sahip ana bir bölme ve yanlarda daha dar ama birbirlerine eşit ölçülerde ikişer yan bölmeden oluşur. Sonradan cephenin güneydoğu köşesine eklenen ve yeni bir girişe sahip olan altıncı bölme, üçüncü bölme ile aynı genişliktedir, yani diğer bölmelerden

daha geniştir. Eklenen yedinci ve son bölme ise, giriş kapısı olmayan diğer dar bölmelerle eşit ölçüdedir. Cephedeki her unsur kendi içinde tutarlı ve simetrik oranlara sahip olsa da, cephe bir bütün olarak değerlendirildiğinde, yapılan eklemelerle mükemmel simetrinin bozulduğu görülmektedir.

Şekil 5: Alberti'nin (muhtemel) ilk cephe tasarımının restitüsyonu (Ching vd., 2017, s. 479) ve eklenen bölümlerle mevcut cephenin çizimi (URL-8)

Mimarlık tarihçileri, cephenin daha da genişletilmesinin planlanmış olup olmayacağı hakkında ise hala tartışmaktadır. Cepheye sonradan eklendiği iddia edilen bölümün, yanındaki yapı ile birleştiği yerde, öbür yapının cephesine doğru çıkıntılar yapan ve yapının cephesinin tam bitmediği izlenimi uyandıran, pencere kemerlerini ve taş duvar kaplamasını devam ettiren girintili çıkıntılı malzemeler bulunmaktadır (Fot. 4). Jarzombek'e (2021, s. 6) göre, cephenin tamamlanmadan bırakılmış kenarı, tesadüfi bir detay değildir. Jarzombek, eksik cephenin bir yıkım durumunu çağrıştırmaları için kasıtlı olarak tasarlanmış olabileceği düşünmektedir (Fot. 4). Alberti'nin yazılarında temalaştırdığı ve sadece fani dünyaya ait lanetler olarak gördüğü '...tamamlanmamak, geçmişle ve gelecekle yüzleşmek, parçalanmak...' gibi bazı olgulara bakıldığında, cephenin bitiş detayının hem bu düşüncelere atıf yaptığı hem de mimari bir sorun olarak ortaya çıktığı söylenebilir.

Fotoğraf 4: Cephenin tamamlanmamış izlenimi uyandıran ve yandaki yapıya çıkıntılar yapan güneydoğu kenar detayı (URL-9), (URL-10)

Cephedeki her pencere, ait olduğu bölme içine ortalanarak yerleştirilmiştir. Zemin kattakiler, yukarıda da anlatıldığı gibi, küçük ve kare şeklindedir. Üst iki katta bulunan ikiz aydınlatmalı (çift taraflı) yuvarlak kemerli pencereler, pilastrlar arasına konumlandırılmış (Fot. 5) ve belirgin kemer taşlarıyla vurgulanan geniş açıklıklı kemerlerin içine yerleştirilmiştir (URL-1). Üst kat pencereleri İtalyan Gotik üslubunu anımsatsa da, kemerlerin yuvarlaklaştırılması ve pencerelerin pilastrlarla sınırlandırılması sayesinde, tasarım bu üsluptan koparılmıştır.

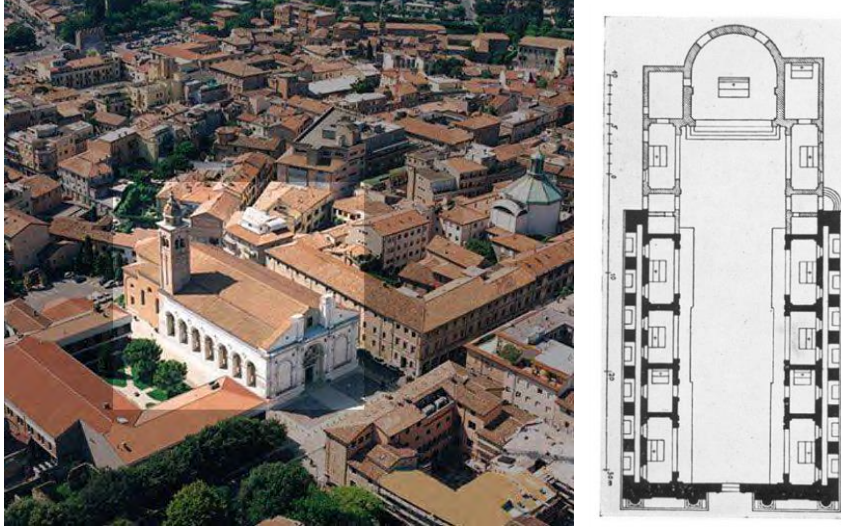

Fotoğraf 5: Palazzo Rucellai'nin pencere düzenleri (URL-11), (URL-2)

Antik düzenlerin ve mimari öğelerin mükemmel bir uyum ve orantıyla kullanıldığı bu cephe, Rönesans mimarisine antik dirilişten yeni fikirler kazandırırken son derece özgün bir yöntemle tasarlanmıştır (URL-1). Alberti'nin Roma'da yaptığı kazılar ve araştırmalarda, örnek alabileceği çok katlı bir Roma ev mimarisi olmadığı için, Antik mimariyi çok katlı saray cephesine uyarlarken varsayımlarını, hayal gücünü ve Antikite bilgilerini harmanlamış, kendi anlayışı doğrultusunda özgün bir cephe yaratmıştır. Brunelleschi'nin kimsesiz çocuklar için tasarladığı hastane/yurt yapısı 'Ospedale degli Innocenti', hem işlev hem form bakımından Rönesansın hümanist anlayışa uygun ilk yapısı olarak kabul edilmektedir. Alberti'nin bu özgün cephe tasarımı ise, sahip olduğu mükemmel simetrik oranlar, geometrik formlar ve en önemlisi, sütunun cepheye entegre edilerek işlev ve anlam değiştirmesi nedeniyle, Floransa'da o zamana kadar inşa edilen hümanist anlayışa uygun ilk cephe olarak kabul edilmektedir (Ching vd., 2017, s. 479).

3.2 Tempio Malatestiano

Tempio Malatestiano (Şekil 6), İtalya'nın Rimini kentinde, Via IV Novembre ve Via Leon Battista Alberti'nin kesişiminde bulunan bir tapınaktır. Aslında bu yapı, 13. yüzyılda inşa edilmiş olan San Francesco'ya adanmış eski bir manastır kilisesinin, 15. yüzyılda Rimini hükümdarı Sigismondo Malatesta'nın isteği üzerine bir tapınağa dönüştürülmüş halidir. Sigismondo Malatesta, mimar Alberti'yi şantiyenin başına getirmiş ve ondan eski kilise yapısını, kendisi ve eşi için bir tapınağa dönüştürmesini talep etmiştir (Earls, 2004, s. 9). Böylece Alberti, resmi olarak ilk dini yapı işini almıştır. Alberti, Gotik bazilika planına sahip bu kiliseye yeni bir dış kabuk tasarlamış ve yaklaşık 1450 yılında yapının inşasına başlamıştır. Alberti, eski kilisenin tuğla duvarlarını çevreleyen, yeni bir cephe oluşturmuştur ancak kilisenin var olan planı ve Gotik iç mekân üslubu olduğu gibi korunmuştur. 1460 yılında Sigismondo Malatesta, kilise tarafından aforoz edilmiş ve 1468 yılında vefat etmiştir; böylece inşaat yarım kalmış ve yapı hiçbir zaman tamamlanmamıştır. Yıllar içinde çeşitli restorasyonlar geçiren yapının apsisi, II. Dünya Savaşı sırasında bir bombardımanda yıkılmıştır. Yapı, savaşın ardından kapsamlı bir restorasyon geçirmiştir (URL-12). Tempio Malatestiano'nun planı incelendiğinde, orijinal kilisenin dikdörtgen formlu bir plana sahip, yan nefleri olmayan (tek nefli), geniş ve yarım daire biçimli bir apside uzanan bir Orta Çağ kilisesi olduğu görülmektedir (Şekil 6).

Şekil 6: Günümüzde Tempio Malatestiano'nun kentsel doku içinde kuşbakışı görünümü (URL-13) ve Tempio Malatestiano'nun eski planı üzerinden Alberti'nin tasarladığı yeni kabuğun koyu renkle gösterilen yeni planı (Wittkower, 1941, s. 6)

Yapının tasarım süreci sadece Alberti'nin direktiflerine göre ilerlemiş olsa da, Alberti diğer çalışmaları için İtalya topraklarında sürekli seyahat ettiğinden, şantiyeye yardımcı olması için uygulayıcı mimar ve heykeltıraş Matteo de' Pasti atanmıştır. Uygulama süreci, Alberti ve Matteo arasındaki mektuplar ile sürmüştür ancak yapı, tasarlanan tüm parçalarıyla bir bütün olarak çözülememiştir. Roth ve Clark'a (2018, s. 380) göre, Alberti tüm yeteneklerine ve zekasına rağmen, uygulamalı bir mimarlık eğitimi almadığından ve mesleğe geç yaşta başladığından, ustalıkla yaptığı tasarımların inşası esnasında, strüktürel problemlerle karşılaşması olağandır ve belki de bu nedenle yapılarını inşa ederken, Matteo gibi uygulayıcı mimarlardan destek almıştır.

Yapı, Alberti'nin kitabında (1452) belirttiği gibi, tapınakların bir platform ile yükseltilmesine ilişkin kuralına uygun olarak, iki katmanlı pürüzsüz bir kaide üzerinde yükselir (URL-14). Alberti giriş (Batı) cephesi için (Fot. 6) Antik Roma zafer taklarını andıran heybetli bir tasarım yapmıştır. Ortada büyük merkezi bir kemer, sağ ve sol yanında ise daha küçük iki kemer bulunmaktadır. Ortadaki merkezi kemer, üçgen bir alınlık taşıyan giriş kapısını çevreler. Merkezi kemer, her iki yanında dörtte üçü duvara gömülü sütunlarla yan kemerlerden ayrılmaktadır. Alberti'nin giriş için tasarladığı yan kemer açıklıkları, strüktürel sorunlar yaratmış ve daha sonra yine Alberti tarafından kapatılarak sağlamlaştırılmıştır. Alberti, giriş cephesine yaptığı bu tasarımla, kilise mimarisinde zafer takı kullanan ilk mimar olarak tarihe geçmiştir (Earls, 2004, s. 10).

Alberti zafer takını anımsatan bu girişi tasarlarken, büyük olasılıkla Rimini'deki Augustus Kemerini ile Roma'daki Konstantin Kemerinden (Fot. 7) esinlenmiştir (Roth ve Clark, 2018, s. 379).

Fotoğraf 6: Giriş cephesinin günümüzdeki görünüşü (URL-15), (URL-16).

Fotoğraf 7: Tempio Malatestiano'nun giriş cephesine ilham kaynağı olan Augustus Kemerinin günümüzdeki görünüşü (URL-17) ve Konstantin Kemerinin günümüzdeki görünüşü (URL-18)

Cephe malzemesi olarak *pietra d'Istria* adlı, mermere benzeyen lüks bir beyaz taş kullanan Alberti, bu malzemeyi seçerken Rimini'deki Ponte di Tiberio isimli, aynı taşın inşa edilmiş olan köprüden esinlenmiştir (Fot. 8). Antik Çağın kutsal rengi olan beyazın, saflığı ve sadeliği temsil ettiğini ve tapınaklar için uygun bir renk olduğunu, Cicero'nun eski metinlerinden okuyan ve iyi bilen Alberti'nin, tapınak için bu malzemeyi tercih etmesi Antikiteye yaptığı bir başka vurguyu göstermektedir. Merkezi kemer ile taç kapı arasında kalan alanda, geometrik ızgaraya yerleştirilen ve renkli levhalardan oluşan kaplama (Fot. 9), antik *opus sectile* dokusunu andırmaktadır. Bu kaplama *porfido rosso*, *serpentino* ve *verde antico* olarak bilinen ve Antikiteye ait dekoratif, kırmızı ve yeşil renkli taşlardan oluşmaktadır (Bulgarelli, 2016, s. 51-52).

Fotoğraf 8: Ponte di Tiberio, Rimini (URL-19), (URL-20)

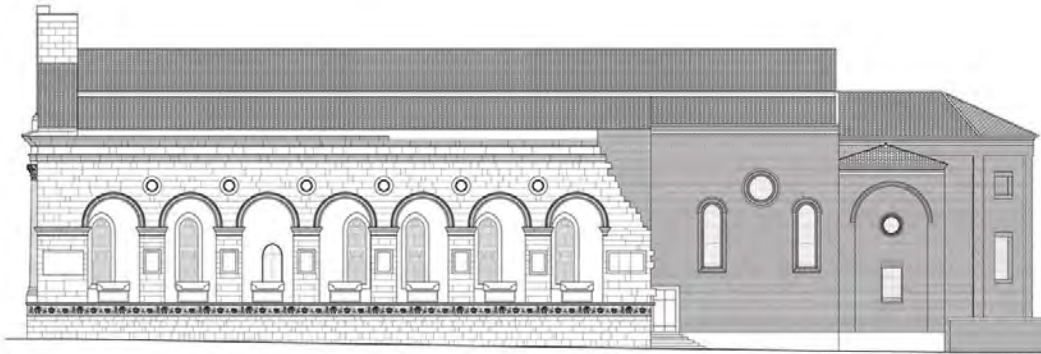

Fotoğraf 9: Merkezi kemerle taç kapı arasındaki renkli kaplamalar (URL-21) ve mermere benzeyen lüks beyaz taşlar (URL-22)

Alberti yapının kuzey ve güney cephelerini tasarlarken, Roma'daki Colosseum'un devasa küteselliğini ve derin kemerlerini bir prototip olarak ele almış ve eski kilise duvarlarının önüne derin, kemerli nişlerle yeni duvarlar inşa etmiştir (Fot. 10). Her iki cephede karşılıklı olarak yedişer tane niş bulunmaktadır. Yarım daire kemerli ve geniş payandalarla bölünmüş bu nişler, güney cephesinde Malatesta ailesi üyelerinin, Sigismondo ve eşinin lahitlerini barındırmaktadır. Kuzey cephesindeki nişlerde ise lahit bulunmamaktadır. Alberti'nin tasarladığı yeni cephe ile kilisenin mevcut eski tuğla duvarlarının birleşim detayı (Şekil 7), Palazzo Rucellai örneğindeki gibi cepheye tam bitmediği izlenimi vermektedir (Fot. 11).

Fotoğraf 10: Colosseum'un derin kemerlerini andıran (URL-23) Tempio Malatestiano'nun kemerli nişleri ile kuzey cephesi (URL-24)

Şekil 7: Alberti'nin tasarladığı ve açık renkle belirtilmiş yeni kabuk ile koyu renkle belirtilmiş eski cephenin birleşimini gösteren güney cephe rölövesi (URL-16)

Fotoğraf 11: Eski kilise cephesiyle yeni tapınak cephesinin, yapının kuzeydoğu köşesinde birleşim detayı (URL-25), (URL-26)

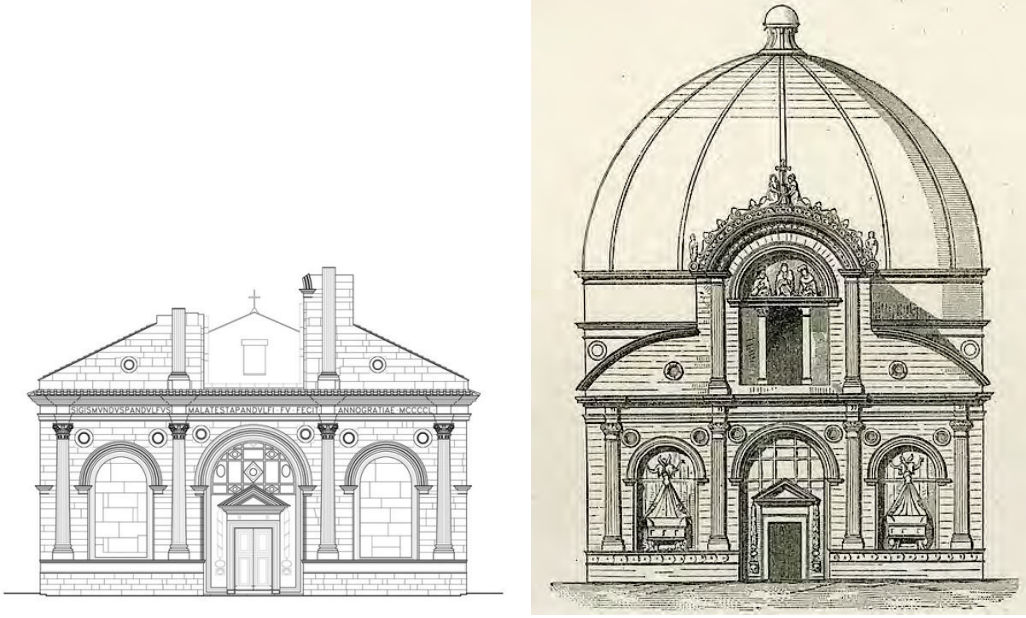
Alberti'nin karşılaştığı diğer bir strüktürel sorun, giriş kapısının üstünde yükselen uzun orta neften, sundurma çatılı alçak yan neflere estetik olarak nasıl bir geçiş yapacağı olmuştur. Tek katlı bir sistem olan zafer takını iki katlı yapısına uyarlamak isteyen Alberti, alt katla üst katın cephede nasıl bir bağlantıyla birleşeceği sorununa çözüm aramıştır. Alberti 18 Kasım 1454'te, Matteo'ya yazdığı bir mektupta bu duruma bulduğu çözümden bahsetmiştir ve tüm yapının tasarımındaki en önemli şeyin oran olduğunu belirtmiştir. Matteo'ya, uygulama esnasında orijinal tasarımı asla değiştirmemesi gerektiğini, aksi halde cephedeki tüm uyumun ve müzikal ahengin bozulacağını söylemiştir. Alberti, alçak yan nefler ile ortadaki yüksek nefi birbirine bağlayacak ve böylece kilisenin var olan eski çatısını gizleyecek, estetik bir sarmal kıvrım detayı tasarlamıştır ve mektubuna bu detayın bir çizimini (Şekil 8) eklemiştir (Roth ve Clark, 2018, s. 380).

Şekil 8: Alberti'nin Matteo'ya gönderdiği mektuptaki eskizine dayanarak Roth'un çizimiyle, çatının sağ ve sol kenarları boyunca uzanacak ve böylece eski çatıyı gizleyecek olan sarmal kıvrımların detayı (Roth ve Clark, 2018, s. 380).

Alberti'nin kilise için yaptığı çizimler günümüze ulaşmamıştır. Ancak 1450 yılında Sigismondo Malatesta'nın isteği doğrultusunda, temel taşının yerleştirilmesinin şerefine Matteo de' Pasti, üstünde Alberti'nin orijinal tasarımının bulunduğu bronz bir madalya yapmıştır. Bu madalya sayesinde, Alberti'nin uygulamak istediği tasarım ile, uygulayabildiği tasarım arasındaki farklar net bir şekilde okunmaktadır (Şek. 9). Madalya Alberti'nin, Pantheon gibi yarım küre şeklinde ve Brunelleschi'nin kubbesi gibi kaburgalar üzerinde taşınan çok büyük bir kubbe inşa etmeyi amaçladığını kanıtlar (Murray, 1994, s. 55). Zafer takı formundaki ana girişin arkasında yükselen bu kubbe, kilisenin doğu tarafını yani koronun üstünü kapatmak için tasarlanmıştır ve ön cephenin genişliğiyle eş bir çapa sahiptir. Tasarlanan bu kubbenin yüksekliği, Pantheon'dan biraz daha büyük olabilir. Koro alanının eski inşaatı yerine, yeni ve çok daha sağlam bir altyapı gerektirecek olan bu devasa planlı kubbe, inşa edilememiştir (URL-14). Cephenin üst

kısmı için Alberti'nin bulduğu çözüm, kapının üzerindeki büyük kemerli açıklığı bir pencere olarak kullanarak ve temelleri olduğu gibi binada görülebilen sütunlarla (ya da daha doğrusu pilastrlarla) kuşatarak tekrarlamak olmuştur. Neflerin üst örtüleri de, üzerlerinde dekoratif motifler bulunan alçak perde duvarlarla maskelenmiştir. Zafer takı formundaki giriş cephesinin üst katı, hiçbir zaman Alberti'nin tasarımına uygun olarak tamamlanmamıştır (Murray, 1994, ss. 55-56).

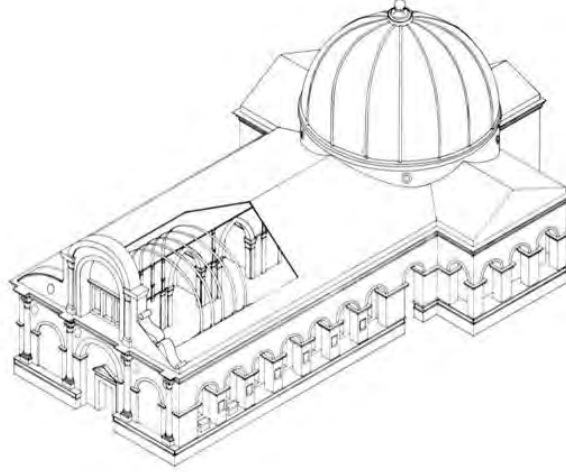
Şekil 9: Giriş cephesinin günümüzdeki görünüşünün rölövesi (URL-16) ve madalyaya göre Alberti'nin orijinal cephe tasarımının restitüsyonu (URL-14)

Wittkower, madalyayı esas alarak Alberti'nin uygulamak istediği giriş cephesini ana hatlarıyla çizmiştir (Şek. 10). Büyük bir Korent düzeni ile üç bölüme ayrılmış ön cephe, a-b-a şeması ile yükselir. Yapı, sütunların üzerine açılan frizdeki başışçıların kitabesi ile zenginleştirilmiş bir entablatur taşır. Bunun üzerinde orta ekseninde, başka bir kemerli açıklığı çevrelediği varsayılan, orta nefin penceresini kapatacak olan bir pilastr düzenlemesi bulunmaktadır. Bazilika kiliseleri için Antik üslubun cephe çözümlerini detaylıca inceleyen Wittkower, üç parçalı zafer takı motifinin kiliseye aktarılmasının, alçak nefli bazilikal kesitin yeterli olmaması nedeniyle yapısal sorunlara yol açtığına dikkat çekmiştir (URL-14).

Şekil 10: Madalya üzerinde Alberti'nin tasarladığı giriş cephesi (URL-27) ve Wittkower'ın çizdiği diyagram (Wittkower, 1941, s. 6)

F. Borsi (1975), Alberti'nin uygulamak istediği tasarım üzerine daha farklı bir hipotez geliştirmiş ve bunu üç boyutlu bir çizimle aktarmıştır. Borsi'nin hipotezine göre, Alberti'nin orijinal tasarımı, poligonal bir tambur tarafından desteklenen bir kubbe ve transept içerir (URL-12). Bu tasarıma göre kilise, Latin haçı biçimli bir plana sahiptir (Şekil 11).

Şekil 11: Borsi'nin hipotezine göre Alberti'nin tasarladığı yapının üç boyutlu çizimi (URL-28)

Kuzey ve güney cephelerindeki kemerlerin devamı niteliğinde tasarlanmış, zafer takı formuna sahip giriş cephesi ile yapı bir bütün olarak değerlendirildiğinde, tapınak bir gövde olarak kalmış olsa da, cephe tasarımıyla değişen dış görünüşü sayesinde yapı, önemli bir Rönesans kilise modeli haline gelmiştir. Murray'e (1994, s. 56) göre bu yapının mimarlık tarihi için önemi, geleneksel bir Hristiyan kilisesinin cephesi için Klasik-Antik bir çözümün uygulandığı ilk örnek olmasından kaynaklanır. Zafer takı ile üçgen alınlık motifinin kombinasyonu, Rönesans mimarisinin en önemli yapı öğelerinden biri olarak kilise cephe tasarımının prototipi olmuştur (URL-14). Wittkower'a (1941, s. 5) göre bu yapı, zafer takı ögesinin cepheye entegre edilmesine tutarlı ve mantıklı bir çözüm öneren, yeni tarzın ilk cephesine sahip olması bakımından oldukça önemlidir. Merkezde üst üste iki düzenin kullanılmasıyla oluşan bu genel sistem, daha sonra Batı kilise mimarisinde en yaygın biçimlerden biri haline gelmiştir (Murray, 1994, s. 56).

4. Değerlendirme ve Sonuç

Rönesans mimarisinin en önemli başarısı, Antikite yapılarının olduğu gibi kopyalanması yerine, Antik mimarlık dilinin evrensel bir düzen olarak yeniden kurgulanması olmuştur. Bu kurgu yaratılırken, dönem mimarlarının önündeki tek kılavuzun İtalya'da bulunan Antik Roma kaynaklarından oluşması, mimarların çalışmalarını sınırlandırırken kimi zaman yanlış fikir ve değerlendirmelere sebebiyet vermiştir. Antik Yunan'ı ilk elden, yerinde inceleme fırsatı bulamayan mimarlar, İtalya topraklarında, ancak Antik Roma'nın bir alt dokusu ve rehberi sayılan Antik Yunan'ın, Antik Roma ile karışan düzenini inceleme fırsatı bulmuşlardır.

Antik dünyaya ait biçim ve yöntemleri yeniden düzenleyip yepyeni fikirlerle harmanlayarak, 15. yüzyılın yeni sistemine bir disiplin kazandıran hümanist mimar Leon Battista Alberti, hem yazdığı kitaplarla hem de inşa ettiği yapılarla kendinden sonra gelen meslektaşlarını, düşün ve tasarım bağlamında etkilemiş ve ortak bir Rönesans dilinin oluşturulmasına katkı sağlayan en önemli kuramcı ve mimarlardan biri olarak tarihe geçmiştir. Alberti'nin tasarımları, Antik dünya biçimlerine atıfta bulunurken aynı zamanda sübliminal mesajlara da ev sahipliği yapmaktadır. Alberti mimarisinde Antik öğeler, yeni

Rönesans formlarına dönüşüp kimi zaman işlev değiştirirken yepyeni anlamlar kazanmıştır. Tempio Malatestiano örneğinde Alberti, patronu Sigismondo Malatesta'ya kişisel ve anıtsal bir antik tapınak sunarken, yapının büyük bir kısmının etrafına klasik bir kutu yerleştirerek giriş cephesini zafer takından üretilmiş bir varyasyon, yan cepheleri ise Colosseum'un arkadlarından esinlenen bir anıt mezar olarak tasarlamıştır. Rönesans Döneminde böyle bir değişim geçiren ilk izole kilise cephesi olması bakımından büyük önem taşıyan bu yapı, Antikitenin yeniden doğuşunun şerefine bir vurgu yaparak, 'ölüme inat yaşam ve zafer' düşüncesini temsil eden bir giriş cephesine sahiptir. Cephe bir bütün olarak, Sigismondo Malatesta'nın gücünü ve onurunu tüm Rimini şehrine ilan eder ve aynı zamanda Hristiyan bir kilisenin tipik bir Pagan tapınağına dönüştürülmesinin altında yatan Kilise'ye karşı isyanı da yansıtır. Palazzo Rucellai örneğinde ise Alberti, patronu Rucellai'ye, eski evlerin işgal ettiği bir grup dar ve düzensiz arsayı minimum değişikliklerle bütünleştirilip simetrik bir perde aracılığı ile birleştirerek, Klasik düzenleri benimseyen ilk ve tek 15. yy. Floransa kent sarayı cephesini sunmuştur. Colosseum'un her katta değişen sütun düzenine çok benzeyen bir düzenle yükselen cephede, sütunun temsili Alberti'nin elinde başka bir yöne evrilmiştir. Sütun ilk defa, Kilise ve Cumhuriyet'e olan aidiyetinden kurtulmuş ve bireyin özel mülküne adapte olmuştur. Alberti'nin incelenen her iki yapısında da görülen temel cephe kurgusu, Antikitenin kaynaklık ettiği birçok mimari öge ve malzeme ile vurgulanarak daha önce benzeri görülmemiş bir işlev değişikliği ile bütünleşen bir sistemden oluşmaktadır. Alberti'nin cepheleri, mevcut Gotik yapıların yeni Rönesans üslubuna dönüştürülmesi sorununa estetik, yapısal ve işlevsel bağlamda çözüm getirmeyi amaçlayan ve bunu yaparken özgün yöntemlere başvuran orijinal tasarımlardır. Alberti'nin mimarlığı, Rönesans saray cephesi tipolojisi ve zafer takı formuna sahip kilise cepheleri için, ilk önermeyi sunan ve daha sonra tasarlanacak Rönesans yapılarına da ilham kaynağı olan önemli bir başlangıç noktasını temsil eder.

Sonuç olarak, bu çalışmada incelenen Palazzo Rucellai ve Tempio Malatestiano örneklerinde de görüldüğü üzere, Alberti'nin yeni bir işlev ve form kazandırmak istediği yapılar için Antik öğeleri seçerken, belirli bir tutum ve anlayışa bağlı kaldığı görülmektedir. Antik Roma'dan zafer takı, sütun düzenleri ve derin kemerler gibi yapı öğelerini alırken, özellikle halkla imparatorun bir araya geldiği Colosseum ile Augustus Kemer ve Konstantin Kemer gibi kamusal ve askeri yapılardan örnek almıştır. Antik Roma'dan *opus reticulatum* ve *opus sectile* gibi duvar örgülerini, döşeme çeşitlerini ve uygulama tekniklerini örnek alırken sivil mimariye yönelerek, Ponte di Tiberio gibi halka açık yapılardan esinlenmiştir. Alberti'nin tasarladığı ancak uygulamaya geçiremediği bir diğer Antik Roma ögesi ise, Matteo de' Pasti'nin madalyasından anlaşıldığı üzere, Roma'nın en büyük tapınağı olan Pantheon'dan esinlenen, Tempio Malatestiano'nun devasa kubbesidir. Esasen kökenleri Antik Yunan tapınaklarına dayanan ama Alberti'nin Antik Roma'ya ait olduğunu düşündüğü, üçgen alınlık ve klasik sütunlar üstünde yükselen entablatur de, Alberti'nin yeni düzene adapte ettiği Antik öğelerdendir. Leon Battista Alberti'nin ayrıca, var olan eski yapıların fonksiyon ve üsluplarını değiştirerek, farklı amaçlarla yeniden kullanımını sağlayan, tarihteki öncü mimarlardan olduğu söylenebilir.

Kaynaklar

Bulgarelli, M. (2016). Bianco e colori. Sigismondo Malatesta, Alberti, e l'architettura del Tempio Malatestiano. *Opus Incertum*, 2, 48-57.

Burke, P. (2017). *Avrupa'da Rönesans: Merkezler ve çeperler*, (Çev. Uygur Abacı), İstanbul: Literatür Yayınları.

Ching, F. D. K., Jarzombek, M., Prakash, V., (2017). *A global history of architecture*, New Jersey: John Wiley & Sons.

Conti, F. (1982). *Rönesans sanatını tanıyalım*, (Çev. Solmaz Turunç), İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevleri.

Cruickshank, D. (2015). *A history of architecture in 100 buildings*, London: William Collins.

Earls, I. (2004). *Artists of the Renaissance: Artists of an era*, London: Greenwood Press.
Forster, K.W. (1976). The Palazzo Rucellai and Questions of Typology in the Development of Renaissance Buildings, *The Art Bulletin*, 58(1), 109-113. <https://doi.org/10.2307/751343>

Glancey, J. (2006). *Architecture*, New York: DK Publishing.

Hasol, D. (1988). *Ansiklopedik mimarlık sözlüğü*, İstanbul: YEM Yayınları.

Jarzombek, M. (2021). IV. Postscript: Alberti as Architect. İçinde *On Leon Baptista Alberti*. MIT Press Open Architecture and Urban Studies.

Krier, R. (1992). *Facades: elements of architecture*, London: Academy Editions.

Levy, A. (2019). *House of secrets: the many lives of a Florantine palazzo*, London: I.B.Tauris.

Lowry, B. (1964). *Renaissance architecture*, London: Prentice-Hall International.

Mack, C.R. (1974). The Rucellai Palace: Some New Proposals, *The Art Bulletin*, 56(4), 517-529, College Art Association. <https://doi.org/10.2307/3049298>

Merriman, J. (2010). *A history of modern Europe from the Renaissance to the present*, New York: W.W.Norton.

Murray, P. (1994). *The architecture of the Italian Renaissance*, London: Thames and Hudson Ltd.

Onians, J. (1988). *Bearers of meaning: the Classical orders in Antiquity, the Middle Ages, and the Renaissance*, Princeton: Princeton University Press.

Roth, L.M., Clark, A.C.R. (2018). *Understanding architecture: It's elements, history and meaning*, New York: Routledge Press.

Rykwert, J. (1988). 'Introduction', İçinde *On the art of buildings*, Leon Battista Alberti (De re aedificatoria, Roma, 1452), Cambridge, Mass: MIT Press.

Saalman, H. (1988). [Kitap incelemesi, *Giovanni Rucellai ed il suo Zibaldone, II: A Florentine Patrician and His Palace*, F. W. Kent, A. Perosa, B. Preyer, P. Sanpaolesi, & R. Salvini]. *Journal of the Society of Architectural Historians*, 47(1), 82–90. <https://doi.org/10.2307/990263>

Westfall, C.W. (2015). *Architecture, liberty and civic order: Architectural theories from Vitruvius to Jefferson and beyond*, Surrey: Ashgate Publishing.

Wilkinson, T. (2014). *Bricks & mortals: Ten great buildings and the people they made*, New York: Bloomsbury Press.

Wittkower, R. (1941). Alberti's Approach to Antiquity in Architecture, *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, 4(1/2), 1-18, The Warburg Insitute.
<https://doi.org/10.2307/750120>

Wittkower, R. (1988). *Architectural principles in the age of humanism*, London: Academy Editions.

İnternet Kaynakları

URL-1: *Tuscany Travel Guide Art in Florence Palazzo Rucellai* [Görsel]. (b.t). Travelling in Tuscany. 07.12.2021 tarihinde <http://www.travelingintuscany.com/engels/firenze/palazzorucellai.htm> adresinden alındı

URL-2: Levy, A. (2019). *Palazzo Rucellai Inside Out: 6 Centuries, 6 House Secrets* [Görsel]. Art Trav: Art, Travel and Life in Italy. 01.01.2022 tarihinde <https://www.arttrav.com/florence/palazzo-rucellai/> adresinden alındı

URL-3: *Palazzo Rucellai* [Görsel]. (2007). Wikimedia Commons. 15.02.2022 tarihinde https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Palazzo_rucellai_11.JPG adresinden alındı

URL-4: *Order of Architecture* [Görsel]. (2019). Archi-Monarch. 25.10.2021 tarihinde <https://archi-monarch.com/order-of-architecture/> adresinden alındı

URL-5: Zappella, C. (b.t). Alberti, *Palazzo Rucellai*. Khan Academy. 07.12.2021 tarihinde <https://www.khanacademy.org/humanities/ap-art-history/early-europe-and-colonial-americas/renaissance-art-europe-ap/a/alberti-palazzo-rucellai> adresinden alındı

URL-6: *Rucellai Palace, Florance* [Görsel]. (b.t). Wikimapia. 02.01.2022 tarihinde <http://wikimapia.org/1899376/Palazzo-Rucellai> adresinden alındı

URL-7: *Palazzo Rucellai, Firenze, Italy, 1446* [Görsel]. (2016). ARCH161. 03.01.2022 tarihinde <http://nyitarch161.blogspot.com/2016/12/palazzo-rucellai-firenze-italy-1446.html> adresinden alındı

URL-8: Dasoasmythr (b.t). *Rucellai Palace Creations Alberti Form Class Stock Vector* [Görsel]. Pinterest. 22.02.2022 tarihinde <https://tr.pinterest.com/pin/630081804106154339/> adresinden alındı

URL-9: Zucker, S. (b.t.). *Leon Battista Alberti, Palazzo Rucellai* [Görsel]. Smarthistory. 07.12.2021 tarihinde <https://smarthistory.org/alberti-palazzo-rucellai/> adresinden alındı

URL-10: Sailko. (2007). Palazzo Rucellai, ordine architettonico pian terreno. İçinden *Wikimapia*. 02.01.2022 tarihinde https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Palazzo_rucellai,_ordine_architettonico_pian_terreno.JPG adresinden alındı

- URL-11: lauradebe. (2021, 5 Temmuz). Palazzo Rucellai [Twitter gönderisi]. 16.02.2022 tarihinde <https://mobile.twitter.com/lauradebe/status/1412042619820072961> adresinden alındı
- URL-12: Fabozzi, G. C. (b.t.). *Tempio Malatestiano misure e proporzioni (1987-1988)*. İçinden *Prog-res*. 13.12.2021 tarihinde <https://prog-res.it/studies/tesi-di-laurea/il-tempio-malatestiano-misure-e-proporzioni/> adresinden alındı
- URL-13: very_erry_berry. (b.t.). *Tempio Malatestiano birds eye view. Architect: Leon Battista Alberti* [Görsel]. Pinterest. 30.12.2021 tarihinde <https://tr.pinterest.com/pin/499758889876645750/> adresinden alındı
- URL-14: *Der Tempio Malatestiano in Rimini und Leon Battista Alberti* [Görsel]. (b.t). Rekonstruktion des Projekts von Leon Battista Alberti. (b.t.). Art Historicum. 13.12.2021 tarihinde <https://www.arthistoricum.net/themen/portale/renaissance/lektion-vi-die-italienischen-hoefe-des-15-jahrhunderts/1-der-tempio-malatestiano-in-rimini-und-leon-battista-alberti> adresinden alındı
- URL-15: Michele1978rimini. (2009). *Tempio Malatestiano Rimini* [Görsel]. Wikipedi. 03.01.2022 tarihinde https://tr.wikipedia.org/wiki/Dosya:Tempio_Malatestiano_Rimini.jpg adresinden alındı
- URL-16: Vesco, M. (2018). *Tempio Malatestiano* [Görsel]. Arte-Opere-Artisti. 14.12.2021 tarihinde <https://www.arteopereartisti.it/tempio-malatestiano/> adresinden alındı
- URL-17: *The Arch of Augustus in Rimini* [Görsel].(2021) Travel Emilia Romagna. 04.01.2022 tarihinde <https://www.travelemiliaromagna.it/en/arch-augustus-rimini/> adresinden alındı
- URL-18: Livioandronico2013, *Arch of Constantine at Night (Rome)* [Görsel]. (2017). Wikipedia. 30.12.2021 tarihinde https://tr.wikipedia.org/wiki/Konstantin_tak%C4%B1 adresinden alındı
- URL-19: Trurnit, H. (2007). *Ponte di Tiberio* [Görsel]. Wikipedia. 31.12.2021 tarihinde [https://en.wikipedia.org/wiki/Ponte_di_Tiberio_\(Rimini\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Ponte_di_Tiberio_(Rimini)) adresinden alındı
- URL-20: *La Rimini Romana* [Görsel]. (b.t). Storia dell'Arte. 17.02.2022 tarihinde <https://www.progettostoriadellarte.it/2020/05/14/ariminum/> adresinden alındı
- URL-21: Sailko, *Tempio malatestiano, ri, facciata, specchiature Albertiane* [Görsel]. (2013). Wikipedia. 03.01.2022 tarihinde https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Tempio_malatestiano,_ri,_facciata,_specchiature_albertiane.JPG adresinden alındı
- URL-22: *A column on the facade of Tempio Malatestiano. Source: Sailko, CC BY-SA 3.0 , via Wikimedia Commons* [Görsel]. (2021). Pursuit of Architecture. 04.01.2022 tarihinde <https://pursuitofarchitecture.com/architect/learning-from-leon-battista-alberti> adresinden alındı

URL-23: *The external wall's third and fourth levels. Notice the decoration on the top of the columns, do you know what style that is?* [Görsel]. (b.t). The Colosseum Org. 16.02.2022 tarihinde <https://www.thecolosseum.org/architecture/> adresinden alındı

URL-24: Merzagora, E. (2020). *Tempio Malatestiano* [Görsel]. Structurae. 05.01.2022 tarihinde <https://structurae.net/en/media/336323-tempio-malatestiano> adresinden alındı

URL-25: Sailko, *Tempio Malatestiano* [Görsel]. (2013), Wikimedia. 30.12.2021 tarihinde https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Tempio_malatestiano,_ri,_fianco_sx,_01.JPG adresinden alındı

URL-26: *Tempio Malatestiano* [Görsel]. (b.t). Hotel Sorriso Riccione. 18.02.2022 tarihinde <http://m.hotelsorrisoriccione.it/gallery/rimini-rinascimento-balneare.37.html#PhotoSwipe1645207455068> adresinden alındı

URL-27: *Tempio Malatestiano* [Görsel]. (b.t). Web Gallery of Art. 24.10.2021 tarihinde https://www.wga.hu/html_m/p/pasti/tempio.html adresinden alındı

URL-28: *Tempio Malatestiano: Original plan* [Görsel]. (b.t). Web Gallery of Art. 26.10.2021 tarihinde https://www.wga.hu/html_m/a/alberti/tempio2.html adresinden alındı

Ekolojik Malzeme Olan Ahşapla Yapılan Çok Katlı Yapılar

Cengiz TAVŞAN¹, Ayşe ŞAHİNER TUFAN¹, Filiz TAVŞAN¹

Öz

Ekolojik mimari, doğayı ve yok olan yaşam çevrelerini korumayı benimsemiştir. Binaların çevreye getirdiği yüklerin azaltılması için doğru malzeme üretmek ve geri dönüştürülebilir malzeme kullanmak oldukça önemlidir. Mühendislik bilimlerindeki ilerlemelere paralel gelişen yapı tekniği sayesinde endüstriyel ahşap üretimi gelişmiş ve endüstriyel ahşap, çok katlı yapılarda taşıyıcı olarak da kullanılabilir duruma gelmiştir. Bu çalışmanın amacı; çok katlı ahşap yapıların strüktür kurgusunu analiz etmek, endüstriyel ahşabın çok katlı yapılarda kullanımına yönelik bir kaynak oluşturmak ve ahşabın Türkiye’de sürdürülebilir yapı malzemesi olarak kullanımına yönelik farkındalık oluşturmaktır. Bu doğrultuda tarama yöntemi ile 21. yüzyılda endüstriyel ahşapla üretilen ve literatüre giren 30 adet çok katlı yapı tespit edilmiştir. Yapıların yükseklikleri, yapım yılları, kullanım amaçları, taşıyıcı sistem ve malzemeleri, ahşap malzeme kullanım şekilleri ve birleşim detayları incelenmiştir. Bu inceleme sonunda kat sayısının ve yüksekliğinin strüktür kurgusunu belirlediği görülmüştür. Ulaşılan bulgulardan referansla farkındalık yaratmak amacıyla öneriler geliştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ekoloji, Ekolojik Mimari, Malzeme, Endüstriyel Ahşap, Çok Katlı Ahşap Yapılar

Multi-Storey Buildings Made with Wood, an Ecological Material

Abstract

Ecological architecture has adopted the protection of nature and extinct living environments. It is very important to produce the right materials and to use recyclable materials in order to reduce the burden of buildings on the environment. Thanks to the construction technique developed in parallel with the advances in engineering sciences, industrial wood production has developed and industrial wood has become used as a structural system in multi-storey buildings. The aim of this study; to analyze the structural setup of multi-storey wooden buildings, to create a resource for the use of industrial wood in multi-storey buildings, and to raise awareness for the use of wood as a sustainable building material in Turkey. In this direction, 30 multi-storey structures, which were produced with industrial wood in the 21st century and entered the literature, were determined by scanning method. The heights of the buildings, the years of construction, their intended use, the structural system and materials, the use of wood materials and the connection details were examined. At the end of this examination, it was seen that the number of floors and their height determined the structure setup. Suggestions have been developed in order to raise awareness with reference to the findings.

Keywords: Ecology, Ecological Architecture, Material, Industrial Wood, Multi-Storey Wooden Buildings

¹ Karadeniz Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Trabzon, Türkiye
*İlgili yazar/Corresponding Author: ftavsan@hotmail.com
Gönderim Tarihi / Received Date: 03.11.2021
Kabul Tarihi / Accepted Date: 12.04.2022

1. Giriş

Sanayi devrimiyle birlikte hızlı bir yapılanma sürecine giren dünya doğal kaynakların tükenmesi, küresel ısınma, kirlilik gibi birçok çevre sorunuyla karşı karşıya kalmıştır. Bununla birlikte ekosisteme verilen zararı önlemek ve dünyada yaşanan çevre sorunlarını çözmek amacıyla yeni yönelimler gerçekleşmiş ve 21. yüzyılın anahtar kavramı olan sürdürülebilirlik ortaya çıkmıştır. Sürdürülebilir kalkınma politikaları pek çok alanda olduğu gibi mimaride de kendine yer bulmuştur. Yapı sektöründen kaynaklı olarak çevreye verilen zararı en aza indirmek için tasarım ilkeleri yeniden sorgulanmış, kentleri çevreleyen alanlar göz önünde bulundurularak ekolojik planlamalar geliştirmek hedeflenmiştir (Sev, 2009, s.13). Bu politikaların yapı sektöründe uygulanmaya başlanmasıyla sürdürülebilir mimarlık, ekolojik mimarlık, enerji etkin yapı tasarımı, sıfır karbon ayak izi gibi çevreye duyarlı, doğayla uyumlu, temiz ve yenilenebilir enerjiyi dikkate alan yaklaşımlar benimsenmiştir (Utkuğ, 2011, s. 1518; Doan vd., 2017, s. 244).

Yapıların yaşam döngüsü boyunca var olan enerjinin büyük bir çoğunluğunu tükettikleri bilinmektedir. Çevreye verilen bu zararı engellemek için tasarımcılar, tasarım aşamasından yıkım aşamasına kadar yapının bütün yaşam döngüsünü planlamalıdır. Çevre kirliliğini minimuma indirmek, insan sağlığına uygun ortam koşullarını oluşturmak ve ekolojik dengeyi korumak için yapı sektöründe malzeme seçimi de oldukça önemli bir kriterdir. Çevreye duyarlı yapı tasarımında ekolojik tasarım ölçütleriyle uyuşan ürünlerin kullanılması zorunluluk haline gelmeye başlamıştır. Bu tasarım ölçütlerine uyan yapı malzemelerine bakıldığında üretilebilir hammaddeye sahip ve doğal bir malzeme olması bakımından ahşap ilk akla gelendir. Ahşap; geri dönüştürülebilir, çevreye duyarlı, zararsız ve karbon salınımı ile atık miktarı az olan bir malzeme olduğundan yapı sektöründe çevreci ürün olarak bilinmektedir (Bostancıoğlu ve Düzgün Birer, 2004, s. 39; Sev, 2009, s. 64).

Ahşap yapıların kentte kullanımına modern öncesi dönemde rastlanmaktadır. Sokak ve pasajların üst örtülerinde, kamu yapılarının girişlerinde ahşap en geçerli yapı sistemidir ve o dönemde kentte büyük bir kamusal alanı tarif etmektedir. Bireyin ön plana çıktığı 20. yüzyıl kentlerinde kamusal alanların artması ve çeşitlenmesiyle birlikte çağdaş bağlamına kavuşan ahşap, modern dönemde de farklı işlevlere hizmet eden yapılarda karşımıza çıkmaktadır. 2000'li yılların başında endüstriyel üretim teknolojilerinin gelişmesiyle birlikte, büyük açıklıklı ve çok katlı yapılarda kullanılan ahşap malzeme farklı bir boyut kazanmıştır (Url 39, 2021).

Ahşapla ilgili yapılan çalışmalar irdelendiğinde sürdürülebilirlik bağlamında geleneksel konutlarda incelemeler yapıldığı, modern yapılarda strüktürel kurguya yönelik analizler yapıldığı, malzeme dayanımını artırmaya yönelik çalışmaların olduğu, sağlıkla ilişkisinin incelendiği görülmektedir. Bu çalışmalar incelendiğinde 21. Yüzyıl yapı kurgusunun yeteri kadar ele alınmadığı gözlemlenmiştir. Bu çalışmayla ahşabın ülkemizde örneklerinin sınırlı olması sebebiyle farkındalık oluşturmak ve 21. Yüzyılda inşa edilen ahşap çok katlı yapıların kullanımına yönelik kaynak oluşturmak amaçlanmıştır.

2. Ekoloji Kavramı

TDK' ye göre canlıların birbirleriyle ve çevreleriyle olan ilişkilerini ayrı ayrı veya birlikte inceleyen bilim dalı olarak tanımlanan ekoloji, Yunancada ev, barınak, yer anlamına gelen "oikos" ile bilim, söylem anlamına gelen "logia" kelimelerinden türetilmiştir. 1869 yılında biyolog Ernst Haeckel tarafından kullanılan kavram, pek çok alanla çevreyi bağdaştırmış çok yönlü bir disiplindir. Ekoloji, 1970' lere kadar bitki ve hayvanların çevre

ilişkilerini incelerken çevre sorunlarının gündeme gelmesiyle birlikte kapsam genişleterek insanın çevre ve doğa ile ilişkilerini de incelemeye başlamıştır. İnsan çevre ilişkileri sonucunda zamanla artan çevre sorunlarının çözülmesinde çevre bilincinin oluşmasıyla birlikte ekolojik anlayışın benimsenmesi bu kavrama olan ilginin giderek artmasına neden olmuştur. Bu da dünyada çeşitli çevre hareketlerini geliştirmiştir (Kormondy, 1965, s. 166; Lakot, 2007, s. 4; Erdede ve Bektaş, 2014, s. 5).

Kışlalıoğlu ve Berkes' e göre (2007, s. 15) bilim olarak kabul edilen ekolojinin kabul ettiği bazı ilkeler vardır. Bu ilkelere göre doğada her şey birbiriyle ilişkilidir. Yani doğa bir bütündür. Kirlenen çevrenin bir yerden sonra kendini yenileyememesi doğanın sınırlı olduğunu gösterir. Bozulan dengenin denetimi yapılarak yeni kontrol mekanizmaları geliştirilmelidir. Doğada var olan madde ve enerji birbirine dönüşebilir ama yok olmaz. Etki tepki yasası gereği doğaya yapılan olumsuz etkiler olumsuz sonuçlar doğurur. Bütün olumsuzluklar karşısında doğa en uygun çözümü üretir. Ekolojik dengeye saygı duyulduğunda doğayla birlikte yaşam söz konusudur.

Ekolojik çevre, çevre kirliliğine karşı direnç oluşturarak dengesini korumaya çalışmış ve belli bir sınır çerçevesi içerisinde dengeyi sağlayabilmiştir. Sınırın aşılmasıyla birlikte geri dönüşü olmayan tahribatlar meydana gelmiştir. Ekoloji kavramı, bu tahribatları en aza indirmek için birçok alanı etkilemiş, günümüzde düşüncelerimize yön veren, ekonomiyi etkisi altına alan bir güç haline gelmiştir (Berber, 2012, s.31).

2.1. Ekolojik mimarlık ve tasarım ilkeleri

Sanayi Devrimiyle birlikte giderek artan hızlı kentleşme ve nüfus artışı, teknolojinin de etkisiyle doğal kaynakların hızla tükenip yok olmasına, enerji tüketiminin artmasına ve ekosistemin bozulmasına neden olmuştur. Artan çevre sorunlarıyla küresel ölçekte karşılaşılmaya çözüm arayışlarını gündeme getirmiştir. Ekolojik tasarım anlayışı çevre sorunlarını önlemek amacıyla benimsenen bir yaklaşım olmuştur (Kayıhan ve Tönük, 2011, s. 164).

Ekolojik tasarım, yapılı ve doğal çevreyi bir araya getirerek bütünleştirmek üzere tasarlamaktır. Bu tasarım anlayışı yapılı çevrenin bölgesel koşulları göz önünde bulundurularak tasarlanmasını, tasarım aşamasından itibaren işleyişinin belirlenmesini ve yaşam döngüsünün gözlemlenmesini gerektirir. Doğal çevre ve yapılı çevre arasında üretim ve etkileşimden kaynaklı meydana gelen sorunlar çözümlenerek ikisi arasında uyumlu, kusursuz bir bütünleşme sağlanır (Yeang, 2006, s.22).

Ekolojik yapıların sürdürülebilir yapı sınıfına dâhil edilebilmesi için ekonomik, toplumsal ve çevresel faktörlere cevap vermesi gerekmektedir. Çevre kirliliğini azaltarak yapı kültürünün korunmasına ve mimariye olumlu katkıları olan ekolojik yapılar, kullanıcılara daha sağlıklı ve güvenilir özgün yapı hizmeti vermektedir. Ekolojik yapı tasarımı ile amaç; malzeme seçimi ve yapıya entegre edilecek sistemlerle, yapının ihtiyaç duyacağı enerjinin üretilmesine katkı sağlamaktır.

Bu amacı gerçekleştirmek için ekolojik tasarım ilkelerine ihtiyaç vardır. Ekolojik mimarlığın tasarım ilkelerini; yapılı çevrenin bütün aşamalarında doğal kaynakların zarar görmesini minimuma indirmek, binaları mevcut topografyaya uygun bir yaklaşım ile konumlandırmak, doğayla uyumlu tasarım yapmak, geri dönüşümlü malzeme kullanmak, optimum ortam sağlamak, bina içinde yatay ve düşey dağılımda ekolojik ilkeleri göz önünde bulundurmak, tasarımın esneklik ve değişkenlik kriterlerine imkân tanımak, multifonksiyonel mekân tasarlamak, mümkün olduğunca az enerji tüketmek ve daha çok yenilenebilir enerji kullanmak olarak sıralamak mümkündür. Ekolojik tasarım ilkeleri bina

formu-kabuğu, yapı fiziği elemanları, malzeme ve yapım sistemleri bir arada düşünülerek hayata geçirilmelidir (Tönük, 2001, s. 17; Bostancıoğlu ve Düzgün Birer, 2004, s. 38).

Bu ilkeler değerlendirildiğinde birçoğunun insanlık tarihinin başlarından itibaren yapı üretiminin içinde yer aldığı görülmektedir. Socrates, güneye bakan evlerde kış güneşinden faydalanılabildiğini, yazın ise güneşin çatıların üzerinden geçerek gölge oluştuğunu ifade ederek kış güneşinden faydalanabilmek için güney cephesinin yüksek, rüzgârdan korunmak için ise kuzey cephesinin alçak yapılması gerektiğini savunmuştur (Demirbilek ve İrklı Eryıldız, 2001, s. 2). Vitruvius (1990, s. 127), tasarımların bulunduğu bölgeye ve iklime uygun olarak yapılmasının doğru bir mimari yaklaşım olduğunu savunmuştur. Geçmişten beri doğa-insan-yapılı çevre arasındaki dengeyi kurmayı benimseyen yaklaşım günümüzde ekolojik tasarım ilkeleri ile varlığını devam ettirmektedir.

2.2. Ekolojik malzeme olarak ahşap

Doğadan elde edilen ilk barınaklardan günümüzdeki modern yapılara kadar kullanım alanı olan ahşap; kaynağı doğal, hammaddesi kolay bulunabilen, çevre dostu, yenilenebilir, sürdürülebilir, atık oluşturmayan, estetik bir yapı malzemesidir. Aynı zamanda ahşap; hafif, dayanımı ve enerji verimi yüksek, sıcak görümlü, yalıtım görevi üstlenen ve işlenerek şekillendirilmesi kolay olan bir malzemedir. Ahşap; fiziksel, kimyasal, mekanik ve biyolojik özellikleriyle karakteristik ve çok yönlüdür. Kolay işlenebilir, çevre dostu ve ihtiyaca cevap veren esnek bir yapıya sahip olması ahşabın yaygın olarak kullanılmasında en önemli etkenlerdendir. (Sev, 2009, s. 74; Yücel, 2018, s. 63; Çolak ve Değirmen-tepe, 2020, s. 190).

Ahşap 19. yüzyılın ortalarına kadar orman olan bölgelerde bulunduğu yöreye özgü tekniklerle yaygın olarak kullanılmaktadır. Ancak endüstri devrimiyle birlikte malzeme teknolojisinde meydana gelen gelişmeler, doğal ahşabın yorumlanarak dayanımı yüksek kompozit ürünlerin üretilmesini sağlamıştır. Gelişen teknolojiyle birlikte doğal ahşabın yangın dayanımı, mikroorganizma direnci, rutubet deformasyonu özelliklerini geliştirmek için yeni yöntemler geliştirilmiştir. Endüstriyel gelişmelerle birlikte ahşap malzemenin kullanım alanı genişlemiş ve esneklik kazanmıştır (Eriç, 1994, s. 302).

Yapı sektörünün yapıların yapım, kullanım ve yıkım aşamalarında doğal kaynakları ve enerjiyi tüketerek çevreye verdikleri zararı en aza indirmek için yapı malzemelerinin doğru seçilmesi önemlidir (Sev, 2009, s. 66). Teknolojik gelişmeler, ahşabın özelliklerinin geliştirilmesini sağlayarak çevre dostu olan ahşap malzemenin mimari tasarımda daha çok ön plana çıkmasını sağlamıştır. Ahşap yapı üretimi, 2000'li yılların başında yapı endüstrisinde yaşanan gelişmelerle ve yapı sektörünün çevreye verdiği zararın gündeme gelmesiyle artmaya başlamış endüstriyel ahşabın kullanımıyla da zirveye ulaşmıştır. Ahşap yapılara yönelik yürütülen araştırmalar ahşap yapı üretimini farklı boyutlara taşımayı hedeflemektedir (Avlar ve Ustaoglu, 2017, s. 79).

2.3. Endüstriyel ahşap

Endüstriyel ahşap ürünler genellikle kereste, levha, lif, talaş gibi ahşap malzemelerin yapıştırıcıyla farklı biçimlerde fabrika ortamında bir araya getirilmesiyle üretilen homojen ürünlerdir. Endüstriyel ahşap doğal ahşaba göre daha üstün strüktürel, mekanik ve statik özelliklere sahiptir. İşlenmiş ahşap; kullanım ve işlenebilme kolaylığı, maliyetinin az oluşu, atık ahşapların değerlendirilebilmesi ve geri dönüştürülebilir olması bakımından oldukça önemlidir. Endüstriyel ahşap, istenilen boyut ve eğrisellikte üretilebildiğinden geniş açıklıklı yapılarda da kullanılabilir hale gelmiştir. Endüstriyel Ahşap Ürünleri; Yapıştırılmış Lamine Ahşap (Glulam), Çapraz Lamine Ahşap (CLT), Yapısal Kompozit Ahşap (SCL), Ahşap Beton Kompozit (TCC), Kavelalı Lamine Ahşap (DLT), Çivili Lamine

Ahşap (NLT) ve Masif Kontaplak Panel (MPP) olarak sınıflandırmak mümkündür (Şekil 1). SCL kendi içinde Lamine Kaplama Ahşap (LVL), Paralel Yonga Ahşap (PSL), Yönlendirilmiş Yonga Ahşap (OSL) ve Lamine Kaplama Ahşap (LSL) olarak sınıflandırılır (Porteous ve Kermani, 2007, s. 16; Yesügey, Yılmaz Karaman ve Güzel, 2014, s. 49; Structural Timber Association, 2014, s. 1; Şentürk, 2019, s. 21).

Glulam, masif ahşaba göre daha yüksek mekanik özelliğe sahip olan, daha iyi dayanım ve rijitlik gösteren, boyuna şekil alabilen ve çeşitli kesit olanaklarına sahip olan bir üründür. Büyük açıklıklı yapılarda, yapı formunun oluşturulmasını sağlayan özel kiriş ve kolonların üretiminde kullanılmaktadır. CLT, plaka ya da çitelerin farklı katmanlarda çaprazlanıp tutkulanmasıyla oluşan bir yapı malzemesidir. CLT; duvar, zemin ve çatılarda taşıyıcı olarak kullanılabilirken aynı zamanda cephe ve iç mekânda kaplama amaçlı kullanılan bir üründür. SCL, ahşap elemanların yapıştırıcılarla birleştirilmesi sonucu oluşan üründür. SCL' nin en büyük avantajı küçük ahşap elemanlardan oldukça büyük boyutlu ve dayanımı yüksek ürünlerin elde edilmesidir. Panel olarak üretilen TCC, genellikle döşeme ve çatıda kullanılmaktadır. Taşıyıcı elemanların kesitlerini azaltmak, mekân açıklığını artırmak, katlar arasında yangın korunumunu sağlamak gibi avantajları vardır. DLT ahşap levhaların ağaç çivilerle birleştirilmesiyle oluşmaktadır. Laminasyon süreci NLT ile benzeşmektedir. Sadece birleştirme elemanında farklılık vardır. NLT ahşap levhaların çelik çivilerle birleştirilmesiyle oluşmaktadır. MPP büyük ölçekli levhaların paralel lamine edilip yapıştırıcılarla birleştirilerek preslenmesiyle oluşmaktadır. CLT' nin alternatifi olarak kullanılmaktadır (Bowyer vd., 1996, s.322; Avlar ve Ustaoglu, 2017, s. 75; Gül ve Güzelçoban Mayuk, 2019, s. 589; Şentürk, 2019, s. 23).

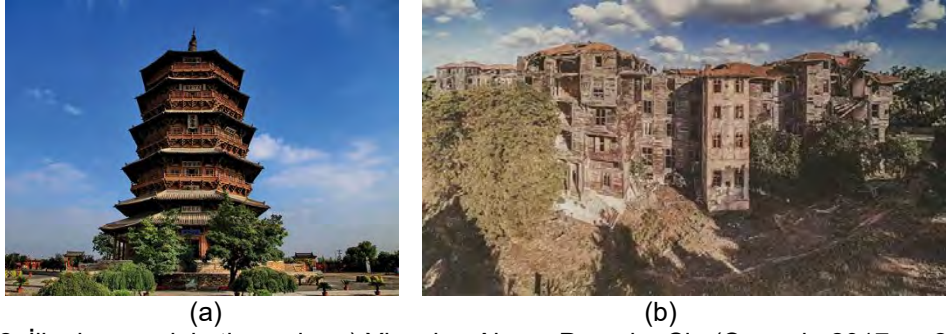

Şekil 1. Endüstriyel ahşap (Url 35, 2021; Url 36, 2021; Url 37, 2021)

Endüstriyel ahşap ürünler dekorasyon, mobilya, kaplama olarak iç mekân tasarımında, taşıyıcı eleman olarak ve geniş açıklıkları geçmek için yapılarda kullanılabilen ekolojik ve sürdürülebilir bir yapı malzemesidir. Bu nedenle kullanım alanlarının artırılması gerekir (Aydın, 2019, s. 5).

2.4. Çok katlı ahşap yapılar

Beş ve daha fazla kata sahip olan ahşap yapılar çok katlı ahşap yapı olarak adlandırılmaktadır. Çok katlı ahşap yapıların tarihi eskilere dayanmaktadır. Geçmişte yapılan ahşap yapılar bölgede bulunan ahşap malzemenin o yöreye özgü geleneksel yöntemlerle işlenmesiyle inşa edilmiştir. 1056 yılında Çin'de inşa edilen Yingxian Ahşap Pagoda dünyanın bilinen en eski çok katlı ahşap yapısıdır (Que vd., 2017, s. 198) (Şekil 2.a.). Avrupa'da bilinen ilk çok katlı ahşap yapı ise 1898 yılında İstanbul'da inşa edilen Prinkipo Sarayıdır (Dinçer vd., 2008, s. 393)(Şekil 2.b.).

Şekil 2. İlk ahşap çok katlı yapılar a) Yingxian Ahşap Pagoda, Çin (Que vd., 2017, s. 202), b) Prinkipo Sarayı, İstanbul (Url 38, 2022)

20. yüzyılda beton ve çelik kullanımının çok katlı yapılarda kullanılmaya başlamasıyla ahşap tek katlı yapılarda kullanılır duruma gelmiştir. Ancak yakın dönemde Avusturya' da ahşap talaş levhalar, Amerika Birleşik Devletleri'nde lifli levhalar, Almanya'da yonga levhaların üretilmeye başlanmasıyla birlikte çok katlı yapılarda başlayan ahşap kullanımı 21. yüzyılda da sağlamış olduğu birçok ekolojik avantajıyla birlikte devam etmektedir (Bowyer vd., 2016, s. 3).

Çok katlı ahşap yapıların strüktürü genellikle prefabrik olarak üretilmektedir ve strüktürlerin montajı şantiyede yapılmaktadır (Şekil 3). Bu durum proje süresini büyük oranda kısaltırken aynı zamanda inşaat sürecinin daha güvenli gerçekleşmesini ve şantiyedeki üretimden ortaya çıkan hataların minimuma indirilerek daha kaliteli ürünler ortaya çıkmasını sağlamıştır. Çok katlı yapıların üretiminde endüstriyel ahşap malzemenin kullanımı beton, çelik ve tuğla gibi malzemelerle karşılaştırıldığında, çevreyi kirletmemesi, az enerji harcaması, hafiflik, uygulama hızı, prefabrikasyon teknikleriyle kolayca üretilmesi gibi nedenlerle daha avantajlıdır (Güzel ve Yılmaz Karaman, 2015, s. 32; Aydın, 2019, s. 7).

Şekil 3. Prefabrik olarak üretilen ahşap malzemenin montajı (Url 34, 2021)

3. Meteryal ve Metod

Araştırmada literatür taraması ve analiz yöntemi kullanılmıştır. Çalışma 2 aşamada kurgulanmıştır. Birinci aşamada literatür taraması ile konunun genel çerçevesi çizilmiştir. Konuyla ilgili kapsamlı bir alan yazın taraması yapılmış, sürdürülebilir ahşap malzemenin hangi çerçevede ele alındığı saptanmıştır. İkinci aşamada örneklem grubu belirlenmiş, 21. yüzyılda inşa edilen çok katlı (5 kat üzeri) yapıların taşıyıcı sisteminde ahşap malzeme kullanılmış olması kriteri aranmıştır. Bu bağlamda 21. yüzyılda hibrid sistemle inşa edilmiş ve literatüre girmiş güncel örneklerden 30 adet ahşap yapı incelenmiştir. Seçilen yapılar; konum, yapım yılı, yapım süresi, işlev, taşıyıcı sistem, kullanılan ahşap malzeme, sertifika durumu özelliklerine göre tablolaştırılmıştır (Tablo 1).

Tablo 1: 21. yüzyılda hibrid sistem kullanılarak inşa edilen çok katlı ahşap yapılar ve özellikleri

No	Yapı Adı	Konum	Yıl	Süre	İşlev	Kat	Taşıyıcı Sistem	Ahşap Malzeme	Sertifika
1	E3	Almanya	2008	8A	Konut	7	A+Ç+B	Glulam CLT-DLT	-
2	Stadthous	İngiltere	2009	12A	Konut	9	A+B	CLT	-
3	Limnologen	İsveç	2009	-	Konut	8	A+B	Glulam CLT	-
4	Holz8	Almanya	2011	-	Ofis Konut	8	A+B	CLT	-
5	Whitemore Road	İngiltere	2012	5H	Ofis-Konut	7	A+B	Glulam CLT	-
6	3XGrün	Almanya	2012	-	Konut	B+5	A+B	LVL CLT	-
7	Forte	Avustralya	2012	11A	Konut	10	A+B	CLT	Green Star
8	Life Cycle Tower One	Avusturya	2012	9A	Ofis	8	A+B	TCC	Passive House
9	Bullitt Center	Amerika	2013	2Y	Ofis	6	A+Ç+B	Glulam NLT	DGNB
10	Cenni Di Cambiamento	İtalya	2013	16A	Konut	B+9	A+B	CLT	-
11	Dalston Lane	İngiltere	2013	-	Konut	10	A+B	CLT	-
12	Tamedia	İsviçre	2013	2Y	Ofis	9	A+B	Glulam	-
13	Woodcube	Almanya	2013	7A	Konut	5	A+B	DLT	-
14	Illwerke Zentrum Montafon	Avusturya	2013	1Y	Ofis	B+5	A+B	Glulam	-
15	Wagramerstrasse	Avusturya	2013	2Y	Konut	7	A+B	CLT	-
16	Kingsgate House	İngiltere	2014	18A	Konut	7	A+B	CLT	PEFC kereste
17	BanyanWharf	İngiltere	2015	-	Konut	10	A+B+Ç	CLT	PEFC kereste
18	Trafalgar Place	İngiltere	2015	-	Konut	10	A+B	CLT	FSC,PEFC kereste
19	Treet	Norveç	2015	-	Konut	B+14	A+B	Glulam CLT	-
20	Puukuokka	Finlandiya	2015	14A	Konut	B+8	A+B	CLT	-
21	Curtain Place	İngiltere	2015	14A	Ofis Konut	B+6	A+Ç	CLT	-
22	Moholt 50/50	Norveç	2016	-	Konut	9	A+B	CLT	-
23	Brock Commons Tallwood House	Kanada	2017	18A	Yurt	18	A+B	Glulam PSL-CLT	LEED Gold
24	Origine	Kanada	2017	Ahşap inşası 4A	Konut	B+13	A+B	Glulam CLT	LEED-NC Silver
25	Carbon12	ABD	2018	14A	Konut Ofis	2B+8	A+B+Ç	Glulam CLT	LEED Platinum
26	Suurstoffi 22	İsviçre	2018	20A	Ofis	10	A+B	Glulam LVL-TCC	-
27	Hoho Wien	Avusturya	2019	2Y	Konut-Ofis Rezidans	24	A+B	Glulam CLT	LEED Gold
28	Mjøstårnet	Norveç	2019	23A	Ofis Konut-Otel	18	A+B	Glulam CLT	-
29	Light House	Finlandiya	2019	20A	Öğrenci Konutu	14	A+B	LVL CLT	-
30	The Soto	ABD	2020	-	Ofis	6	A+B+Ç	Glulam DLT	LEED Certified

Süre sütununda yer alan A: ay, H: hafta, Y: yıl; kat sütununda yer alan B: bodrum kat; taşıyıcı sistem sütununda yer alan A: ahşap, B: betonarme, Ç: çelik anlamına gelmektedir.

Daha sonra yapılar malzeme kullanım şekli, birleşim detayları, yapı formu ve geçilen açıklık özelliklerine göre detaylandırılmış ve irdelenmiştir (Tablo 2).

Tablo 2: Çok katlı ahşap yapıların form ve malzeme ilişkisi

1				
E3 (Şentürk, 2019, s.64; Aydın, 2019, s. 51; Url 1, 2021; Url 28, 2021)				
Görsel	Yapı Formu	Malzeme Kullanım Şekli	Birleşim Biçimi	Geçilen Açıklık
	Dikdörtgen	Kolon kiriş sistemi- Glulam Panel sistem- CLT, DLT	Ahşap kolon ve kiriş sistemi çelik geçmeli sistemle blonlu ve çivili olarak birbirine bağlanmaktadır.	Yaklaşık 6 m (İki Kiriş Arası Max.)
2				
STADTHOUS (Şentürk, 2019, s. 67; Aydın, 2019, s. 75; Url 2, 2021; Url 29, 2021)				
Görsel	Yapı Formu	Malzeme Kullanım Şekli	Birleşim Biçimi	Geçilen Açıklık
	Kare	Ahşap Panel- CLT	Her kat bir alt katın duvarına yerleştirilerek yükseltilmektedir. Eklemler vidalar ve açılı plakalarla sabitlenmiştir. Gerilmeler genellikle yapı boyunca çok düşüktür ve çapraz tane basınçlarının yüksek olduğu noktalarda keresteyi yerel olarak güçlendirmek için vidalar eklenmiştir.	Yaklaşık 14 m
3				
LIMNOLOGEN (Serrano, 2009, s. 20; Şentürk, 2019, s. 71; Url 3, 2021)				
Görsel	Yapı Formu	Malzeme Kullanım Şekli	Birleşim Biçimi	Geçilen Açıklık
	T şekli	AhşapPanel- CLT Destek için ara araGlulam Kirişler	Her kat bir önceki duvarlara yerleştirilerek CLT panellerle tamamlanmıştır. Döşemenin yük taşıyan kısmı, üst levha ile tamamen etkileşim halinde olan T-şekilli glulam kirişlerle güçlendirilmiş CLT levhadan oluşur.	Yaklaşık 26 m
4				
HOLZ 8 (Güzel ve Yılmaz Karaman, 2015, s. 32; Şentürk, 2019, s. 74; Url 4, 2021)				
Görsel	Yapı Formu	Malzeme Kullanım Şekli	Birleşim Biçimi	Geçilen Açıklık
	Dikdörtgen	Masif Ahşap- CLT Panel	Çekirdek prefabrik beton panellerden oluşmuştur. Binanın diğer bölümlerinde CLT ahşap paneller çelik L plakalarla vida yardımıyla birleştirilerek kullanılmıştır.	Yaklaşık 20 m
5				
WHITMOREROAD (Şentürk, 2019, s. 77; Url 5, 2021)				
Görsel	Yapı Formu	Malzeme Kullanım Şekli	Birleşim Biçimi	Geçilen Açıklık
	Yamuk	AhşapPanel CLT destek için Glulam Kiriş	Zemin kat betonarmedir. Çıkılan katlar CLT Panellerin çelik L plakalarla vidayardımlarıyla birleştirilmesiyle tamamlanmıştır.	Yaklaşık 23 m
6				
3X GRÜN (Aydın, 2019, s. 45; Url 6, 2021)				
Görsel	Yapı Formu	Malzeme Kullanım Şekli	Birleşim Biçimi	Geçilen Açıklık
	Dikdörtgen	AhşapKiriş LVL, Döşeme CLT	Paneller çelik L plakalarla vidayardımlarıyla birleştirilmiştir.	Yaklaşık 6m

7				
Görsel	Yapı Formu	Malzeme Kullanım Şekli	Birleşim Biçimi	Geçilen Açıklık
	Dikdörtgen	Ahşap Panel, CLT, zemin kat betonarme. Islak hacim hafif çelik hücre sistem	CLT panel sistemlerle üretilmiş yapılarda uzun duvarlar taşıyıcıdır. Islak hacimler hafif çelik hücre sistem ile hazırlanıp, yerine monte edilmiştir. Paneller konumlarına göre vidalar ve metal braketlerle birbirine bağlanmıştır.	Yaklaşık 10m
8				
LCT ONE (Güzel ve Yılmaz Karaman, 2015, s. 33; Şentürk, 2019, s. 84; Aydın, 2019, s. 65; Url 8, 2021)				
Görsel	Yapı Formu	Malzeme Kullanım Şekli	Birleşim Biçimi	Geçilen Açıklık
	Dikdörtgen	Prefabrik ahşap yapı, TCC	Döşeme için ahşap-beton kompozit bir kaburga sistemi geliştirilmiştir. Beton ve ahşap yapı arasındaki bağlantı, vidalar ve kesme olukları ile yapılmıştır.	Yaklaşık 13m
9				
BULLITT CENTER (Şentürk, 2019, s. 94; Url 9, 2021)				
Görsel	Yapı Formu	Malzeme Kullanım Şekli	Birleşim Biçimi	Geçilen Açıklık
	Yamuk	Kolon Kiriş sistemi-Glulam, Çelik kirişlerle desteklenmiş Döşeme ve paneller NLT	Ahşap kolon ve kiriş sistemi çelik sistemle birbirine bağlanmaktadır. Kirişlerin ön delme gereksinimlerini ortadan kaldırmak için vidalar kullanılmıştır.	Yaklaşık 7 m (İki Kiriş Arası Max.)
10				
CENNI DI CAMBIAMENTO (Şentürk, 2019, s. 99; Aydın, 2019, s. 68; Url 7, 2021)				
Görsel	Yapı Formu	Malzeme Kullanım Şekli	Birleşim Biçimi	Geçilen Açıklık
	Dikdörtgen	Ahşap Panel, CLT Panel, Temel ve Bodrum kat betonarme	Her iki yöndeki duvarlar taşıyıcı olarak yapılmıştır. CLT paneller birbirleri ve yapının betonarme bölümleri ile çelik levhalar, köşebentler, basit bağlantı detayları ile birleştirilmiştir.	Yaklaşık 7m
11				
DALSTON LANE (Şentürk, 2019, s. 131; Url 10, 2021)				
Görsel	Yapı Formu	Malzeme Kullanım Şekli	Birleşim Biçimi	Geçilen Açıklık
	U-şekli	Ahşap paneller-CLT	CLT panel sistemlerle üretilmiş yapılarda uzun duvarlar taşıyıcıdır. CLT ahşap paneller çelik L plakalarla vidayardımla birleştirilerek kullanılmıştır.	Yaklaşık 10m
12				
TAMEDIA (Aydın, 2019, s. 81; Url 11, 2021)				
Görsel	Yapı Formu	Malzeme Kullanım Şekli	Birleşim Biçimi	Geçilen Açıklık
	Dikdörtgen	Glulam kiriş ve kolonlar, cam cephe	Mimar Shigeru Ban kolon ve kirişte özel bir kenetleme sistemi tasarlamıştır. Glulamdan elde edilen kolonların en üstleri daire şeklinde kesilerek içerisine kirişler oturtulmuş, bu sayede kilitleme yapılmıştır. Binanın 2 katı betonarme diğer katlar glulam ile yapılmış, cephede cam kullanılmıştır.	Yaklaşık 7m

13				
WOODCUBE (Aydın, 2019, s. 42; Url 12, 2021; Url 30, 2021)				
Görsel	Yapı Formu	Malzeme Kullanım Şekli	Birleşim Biçimi	Geçilen Açıklık
	Kare	Ahşap levhalar, DLT, Bodrum kat ve merdiven betonarme	Yatay, dikey ve çapraz katmanlı levhalar, duvar elemanlarına geleneksel kayın ağacından hasır dübellerle birleştirilmiştir. Dış duvar elemanları taşıyıcıdır ve yalıtım katmanı görevi görür.	Yaklaşık 5m
14				
ILLWERKE ZENTRUM MONTAFON (Aydın, 2019, s. 48; Url 13, 2021; Url 31, 2021)				
Görsel	Yapı Formu	Malzeme Kullanım Şekli	Birleşim Biçimi	Geçilen Açıklık
	Dikdörtgen	Zemin ve tavan-Ahşap paneller Glulam kolon kirişsistemi	Hibrit profillerin kolon ve kiriş görevi gördüğü yapıda kolon ve kiriş birleşimleri geçme sistem ve vidalarla gerçekleştirilmiştir. Ahşap-beton kompozit elemanlar, betonarme kolon üzerinde desteklenen çelik kirişlerle merkezi ekseninde tutulan cepheye entegre yapılandırılmış ahşap desteklere dayanmaktadır.	Yaklaşık 6m
15				
WAGRAMERSTRASSE (Şentürk, 2019, s. 97; Url 25, 2021)				
Görsel	Yapı Formu	Malzeme Kullanım Şekli	Birleşim Biçimi	Geçilen Açıklık
	Dikdörtgen	Döşeme ve duvar CLT Panel Zemin kat ve çekirdek betonarme	Detaylı bilgiye ulaşılamamıştır.	Yaklaşık 6,25 m
16				
KINGSGATE HOUSE (Şentürk, 2019, s. 106; Url 26, 2021)				
Görsel	Yapı Formu	Malzeme Kullanım Şekli	Birleşim Biçimi	Geçilen Açıklık
	Dikdörtgen	Döşeme, duvar ve çekirdek CLT Panel Zemin kat betonarme	Döşemelerin birleşim yerleri ve duvar panelleri geçme sistemle birleştirilmiştir.	Yaklaşık 17m
17				
BANYAN WHARF (Şentürk, 2019, s. 117; Url 14, 2021; Url 32, 2021)				
Görsel	Yapı Formu	Malzeme Kullanım Şekli	Birleşim Biçimi	Geçilen Açıklık
	Yamuk	Çelik kolon-kiriş, betonarme çekirdek CLT döşeme ve paneller	Önceden atölyelerde hazırlanan CLT, sahaya tüm açıklıkları kesilmiş olarak getirilmiş ve sahada montajı yapılmıştır. CLT çelik ile bağlanarak mukavemeti artırılmıştır.	Yaklaşık 10m
18				
TRAFALGARPLACE (Url 15, 2021)				
Görsel	Yapı Formu	Malzeme Kullanım Şekli	Birleşim Biçimi	Geçilen Açıklık
	Yamuk	Ahşap Paneller-CLT	Detaylı bilgiye ulaşılamamıştır.	Yaklaşık 10m

19				
TREET (Andersson ve Hammarberg, 2015, s. 11; Şentürk, 2019, s. 121; Aydın, 2019, s. 84; Url 16, 2021)				
Görsel	Yapı Formu	Malzeme Kullanım Şekli	Birleşim Biçimi	Geçilen Açıklık
	Dikdörtgen	Glulam kolon kiriş sistemi CLT panel, bodrum kat betonarme	4 kat yüksekliğinde üst üste yığılmış ahşap modüller, alt plakalara tabakalı ahşap iskelet içerisinde geçme sistem ve vidalı birleşimle bağlanmıştır. Tüm glulam elemanları, oluklu çelik plakalar ve dübelleri kullanılarak bağlanmıştır.	Yaklaşık 12m
20				
PUUKUOKKA (Şentürk, 2019, s. 112; Url 17, 2021)				
Görsel	Yapı Formu	Malzeme Kullanım Şekli	Birleşim Biçimi	Geçilen Açıklık
	Yamuk	Ahşap modüller-CLT, bodrum kat betonarme	Yapı CLT modüllerinden oluşmaktadır. Modüller vida ve çelik plakalar ile bağlanmıştır. Ahşap modüler konstrüksiyon sisteminde daha önce inşa edilmiş yapılardan farklı çerçeve sistem yerine modüller için CLT paneller kullanılmıştır.	Yaklaşık 6m
21				
CURTAIN PLACE (Şentürk, 2019, s. 109; Url 26, 2021)				
Görsel	Yapı Formu	Malzeme Kullanım Şekli	Birleşim Biçimi	Geçilen Açıklık
	Dikdörtgen	Döşeme, duvar ve çekirdek CLT Panel, kolon kiriş sistemi çelik	CLT paneller çelik kolon ve kirişlere çelik bağlantı elemanlarıyla ve vidalama yoluyla bağlanmaktadır.	-
22				
MOHOLT50/50 (Url 18, 2021; Url 33, 2021)				
Görsel	Yapı Formu	Malzeme Kullanım Şekli	Birleşim Biçimi	Geçilen Açıklık
	Y-şekli	Ahşap Paneller-CLT	Cephe kaplama sistemi, kaplamada gerilim yaratmadan zemin elemanlarının büzülmesini absorbe edebilen teleskopik bir özellik kazandırmak için tasarlanmıştır. Ahşap paneller geçme sistemle ve vidalamayla birleştirilmiştir.	Yaklaşık 12m
23				
BROCK COMMONS TALLWOOD HOUSE (Aydın, 2019, s. 87; Caştur, 2021, s. 137; Url 19, 2021)				
Görsel	Yapı Formu	Malzeme Kullanım Şekli	Birleşim Biçimi	Geçilen Açıklık
	Dikdörtgen	Kolon kiriş sistemi Glulam, PSL ve çelik, Döşeme CLT, Çekirdek Betonarme	Glulam kolon ve kirişler çelik bağlantı elemanlarıyla CLT döşemeye geçme sistemle ve bulonlamayla bağlanmıştır. CLT perde duvarları, çekirdek şaftlarının duvarları, binanın yüksekliği boyunca olduğundan, CLT döşeme panelleri destek sağlamak için bu sürekli duvarlara vidalanmıştır. Montaj hızını arttırmak için, duvar ve döşeme panellerindeki delikler CNC ile delinerek alana getirilmiştir.	Yaklaşık 6m

24				
ORIGINE (Şentürk, 2019, s. 135; Caştur, 2021, s. 133; Url 23, 2021)				
Görsel	Yapı Formu	Malzeme Kullanım Şekli	Birleşim Biçimi	Geçilen Açıklık
	Dikdörtgen	Taşıyıcı-perde duvar, kat döşemeleri, çatı, asansör-merdiven boşluğu CLT Glulam kolon kiriş	Betonarme zemin kat ve CLT perde duvarları arasında tek parça çelik bağlantılar kullanılmıştır. CLT döşeme panelleri destek sağlamak için sürekli duvarlara vidalanmıştır.	-
25				
CARBON12 (Şentürk, 2019, s. 147; Aydın, 2019, s. 57; Url 20, 2021)				
Görsel	Yapı Formu	Malzeme Kullanım Şekli	Birleşim Biçimi	Geçilen Açıklık
	Dikdörtgen	Kiriş ve kolonlar Glulam, Döşeme CLT, çekirdek çelik	Glulam kolon ve kirişler çelik bağlantı elemanlarıyla CLT döşemeye geçme sistemle ve bulonlamayla bağlanmıştır.	Yaklaşık 8m
26				
SUURSTOFFI 22 (Şentürk, 2019, s. 129; Url 27, 2021)				
Görsel	Yapı Formu	Malzeme Kullanım Şekli	Birleşim Biçimi	Geçilen Açıklık
	Dikdörtgen	Kolon kiriş sistemi LVL ve Glulam, Döşeme TCC, Çekirdek Betonarme	Dikmeler çekme kuvvetini dağıtmak için delikli metal plakalarla beton tavana monte edilmiştir. Döşeme elemanlarındaki donatılar, beton çekirdeğin donatısı ile birleştirilmiş, her kata ortak bir beton dökümü yapılmıştır.	-
27				
HOHO WIEN (Aydın, 2019, s. 90; Url 21, 2021)				
Görsel	Yapı Formu	Malzeme Kullanım Şekli	Birleşim Biçimi	Geçilen Açıklık
	Dikdörtgen	Glulam Kiriş ve kolonlar CLT döşeme	Kolonlar, tavan elemanları ve prefabrik kirişler, çelik rot elemanlar ve geçme sistem ile yerel girintiler kullanılarak birbirine bağlanmıştır.	Yaklaşık 6m
28				
MJØSTÅRNET (Şentürk, 2019, s. 155; Aydın, 2019, s. 93; Caştur, 2021, s. 148; Url 22, 2021)				
Görsel	Yapı Formu	Malzeme Kullanım Şekli	Birleşim Biçimi	Geçilen Açıklık
	Dikdörtgen	Glulam kafesler CLT duvarlar	Tüm glulam elemanları, delikli çelik plakalar ve dübeller kullanılarak bağlanmıştır. Bağlantılar köprü ve büyük binalarda yaygın olarak kullanılan yüksek kapasiteli bir bağlantıdır. LVL ve glulam elemanların birleşimi ile üretilen bir döşeme elemanı kullanılmış ve LVL üst plakası yapıştırıcı bir malzeme ile kirişlere monte edilmiştir.	Yaklaşık 17m

29 Lighthouse (Şentürk, 2019, s. 150; Çaştur, 2021, s. 142; Url 24, 2021)				
Görsel	Yapı Formu	Malzeme Kullanım Şekli	Birleşim Biçimi	Geçilen Açıklık
	Dikdörtgen	Döşeme için CLT, duvarlar için LVL ahşap paneller	Ahşap çerçevenin ardgermesi, ilk katın beton yapılarına ankrajlanan ahşap yapıların içine yerleştirilen tendon çubukları ile gerçekleşir. Sertleştirilmesi, yukarıdan aşağıya sıkılabilir iç çelik çubukları ile gerçekleştirilir.	-
30 THE SOTO (Url 34, 2021)				
Görsel	Yapı Formu	Malzeme Kullanım Şekli	Birleşim Biçimi	Geçilen Açıklık
	T şekli	Kolon kiriş sistemi Glulam, duvar ve döşeme DLT, Zemin kat betonarme	Glulam kolon ve kirişler çelik bağlantı elemanlarıyla DLT döşemeye geçme sistemle ve bulonlamayla bağlanmıştır.	-

4. Bulgular

Çok katlı ahşap yapıların kurgularının analiz edildiği bu araştırmada farklı özelliklerde hibrid sistemle inşa edilen 30 adet çok katlı ahşap yapı irdelenerek bulgulara ulaşılmıştır. Çalışmada 2008 yılından 2020 yılına kadar inşası tamamlanan yapılar örneklenmiştir. Bu yapılar; taşıyıcı sistemleri, konumu, kat adetleri, yapı kullanım amaçları, kullanılan ahşap malzeme ve onların birleşim şekli, sertifika durumu, yapı formu ve geçilen açıklıklar bağlamında karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir.

2008 den itibaren yüksek katlı ahşap yapıların yapımının arttığı dikkat çekmektedir. Yapıların kat bilgileri 5 ile 24 kat arasındadır. Erken yıllarda inşa edilen yüksek katlı yapılar genellikle 10 katın altında yapılırken son yıllara doğru inşa edilen yapıların kat sayıları daha fazladır. Yapıların yapım süresinin 4 ay ile 2 yıl arasında değiştiği görülmektedir. Betonarme ya da çelik bir yapıya göre yapım süresinin minimum düzeyde olması dikkat çekmektedir. Yapıların neredeyse hepsi konut ya da konut-ofis işlevini karşılamaktadır. Onun dışında yurt işlevi barındıran tek yapı vardır.

İncelenen hibrit sistem yapılarda çoğunlukla betonarme ve ahşabın birlikte kullanıldığı görülmektedir. Betonarme genellikle yapının zemin/bodrum katını oluşturmakta ya da yapının çekirdeğinde kullanılmaktadır. Ahşap, betonarme ve çelik sistemin kullanıldığı yapıların sayısı oldukça azdır. Çelik sistem glulam ahşap kolon-kiriş sisteminin kullanıldığı yapılarda ahşap kirişlere destek vermek amaçlı kullanılmaktadır.

Yapıların taşıyıcı ahşap malzemesini çoğunlukla Glulam ve CLT oluşturmaktadır. Çok katlı ahşap yapılar kolon-kiriş sistemi ile inşa edilmişse kullanılan glulam kirişler çelik sistemlerle blonlama, vidalama ya da geçme sistemler kullanılarak birbirine bağlanmaktadır. CLT Panel kullanılan yapılarda paneller zeminde kurgulanan betonarme temel ya da bodrum kat üzerine panellerin yerleştirilip çelik sistemler yardımıyla birleştirilmesiyle bağlanmaktadır.

Yapılan çalışmada incelenen yapıların Avrupa, Avustralya ve Amerika kıtalarında bulunduğu ancak çoğunun Avrupa kıtasında olduğu görülmektedir. İncelenen yapıların Tablo 1'de adı geçen ülkelerin yüzölçümlerine oranla ormanlık alan durumu da dikkat çeken bir başka konudur. Resmi verilere göre çok katlı yapıların yapıldığı ülkelerde

yüzölçümlerine oranla %11 den %72'ye kadar ağaçlanma görülmektedir. Yapıların diğer ülkelere göre daha çok olduğu Almanya, İngiltere, Norveç ve Avusturya'da ormanlık alan durumu %50' nin altındadır. Bu da yapıların bulunduğu ülkelerde endüstriyel ahşabın yapıda kullanımının ağaç yoğunluğundan dolayı değil bilinçli ve gelişmiş toplumlarda avantajları ve çevreye karşı duyarlı olma durumu göz önünde bulundurularak daha sık tercih edildiği söylenilebilir.

Çalışma kapsamında incelenen çok katlı ahşap yapıların formları incelendiğinde; yapıların düzgün geometrik şekillerle inşa edildiği görülmektedir. Geçilen açıklıklar Yaklaşık olarak 5 m ile 26 m arasında değişmektedir. Yapılar ekolojik malzeme olan ahşap kullanılarak inşa edilmesine rağmen su verimliliği, ulaşım, ısı tasarrufu, yenilenebilir enerji gibi sürdürülebilir yapı kriterlerini sağlayarak sertifika alan yapı sayısı oldukça azdır. Sertifika alan 11 yapıdan 5'i dünyaca kabul gören LEED sertifikasını almaya hak kazanmıştır.

5. Sonuçlar ve Öneriler

Strüktürel anlamda pek çok avantaja sahip olan endüstriyel ahşabın son zamanlarda çok katlı ve geniş açıklıklı yapılarda kullanımı giderek yaygınlaşmıştır. İncelenen yapılar endüstriyel ahşapla inşa edildiğinden karbon salınımını ve enerji tüketimini azaltması bakımından ekolojiktir. Yapıların ana taşıyıcı kurgusu glulam ve CLT panellerden oluşmaktadır. Bunun yanında DLT kullanımına da rastlanmıştır.

Yapılarda strüktür kurgusu kat sayısı ve yüksekliğine bağlı olarak şekillenmektedir. Strüktür sistemlerinde yapı elemanı olarak kolon-kiriş sistemleri ile duvar ve döşeme panelleri kullanılmıştır. Kolon-kiriş birleşimlerinde genellikle endüstriyel metal bağlantı elemanları, blonlama ve yapıya özel tasarlanmış geçme sistemler kullanılmıştır. Duvar ve döşeme panellerinin birleşiminde köşebentler ve özel vidalı birleşimler uygulanmış bazı yapılarda çelik lamalar da kullanılmıştır.

Kaynakların giderek yok olduğu bu dönemde ekolojik yapılar oldukça önemlidir. Sürdürülebilir bir yaşam elde edebilmek için sera gazlarındaki artışı minimuma indirip buna bağlı olarak gelişen küresel ısınma gibi olumsuz gelişmeleri engelleyerek teknolojiye bağlı gelişen sistemler doğrultusunda yapı malzemelerinin seçimi ve geliştirilmesi gerekmektedir. Su verimliliği, yenilenebilir enerji, ulaşım, iç mekân çevre kalitesi, arazi kullanımı gibi sürdürülebilir olma kriterleri de yapıların tasarım aşamasında düşünülmelidir. Böylece yapıların çevreye zarar verme durumu minimuma çekilebilir.

Türkiye'de, ormanlık alanlar fazla olmasına rağmen endüstriyel ahşap üretiminin ve yapılarda kullanımının yetersiz kaldığı görülmektedir. Literatüre girmiş örnekler incelendiğinde Türkiye'de çok katlı ahşap yapılara rastlanmamış olması toplumun ve tasarımcıların çevreye duyarlılık ve tükenen doğal kaynaklar konularında yeteri kadar bilinçli olmadığını göstermektedir. Bu anlamda ülkede atılması gereken en önemli adım; kamu kurum ve kuruluşları ile üniversitelerin iş birliği neticesinde bilinçlendirme çalışmaları olmalıdır. Türkiye'ye çok katlı ahşap yapıların yapılması, bilinir olması, farkındalığı artırması ve insanları teşvik etmesi bakımından önemlidir.

Kaynaklar

Andersson, Thomas and Hammarberg, Lina, *Consequences of Implementing Timber in Medium High-Rise Office Buildings*, Chalmers University of Technology, Master Thesis, Master's Programme Structural Engineering and Building Technology, Göteborg 2015, s. 129.

Avlar, Erkan ve Ustaoglu, Semih Serkan, "2000'li Yılların Başında Endüstriyel Ahşap Ürünlerle Gelişmiş Yapı Üretimi", *Mimarlık Dergisi*, 393, 2017, s. 75-80.

Aydın, Hakan, *Çok Katlı Ahşap Yapılarda Strüktürel Kurgunun Analizi*, KTÜ, Yüksek Lisans Tezi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Trabzon 2019, s. 129.

Berber, Feyza, *Ekolojik Malzemenin Tasarımdaki Yeri ve Ekolojik Malzemeyle Mimari Konut Tasarımı*, Haliç Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 2012, s. 223.

Bostancıoğlu, Esra ve Düzgün Birer, Emel, "Ekoloji Ve Ahşap–Türkiye’de Ahşap Malzemenin Geleceği", *Uludağ Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 9(2), 2004, s. 37-44.

Bowyer, Jim; Bratkovich, Steve; Howe, Jeff; Fernholz, Kathryn; Frank, Matt; Hanessian, Samira; Groot, Harry and Pepke, Ed, *Modern Tall Wood Buildings: Opportunities for Innovation*, Dovetail Partners Inc., 2016. [http://www.dovetailinc.org/report_pdfs/2016/dovetailtallwoodbuildings0116 .pdf](http://www.dovetailinc.org/report_pdfs/2016/dovetailtallwoodbuildings0116.pdf). Erişim Tarihi: 06.04.2022, 20:15.

Bowyer, Jim; Haygreen, John and Shmulsky, Rubin, *Forest Products and Wood Science: an Introduction*, Iowa State University Press, Ames, Iowa, 3th ed, USA 1996.

Caştur, Şule Nur, *Günümüz Mimarisinde Kullanılan Endüstriyel Ahşap Yapı Elemanları ve Yapı Örneklerinin İncelenmesi*, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul 2021, s. 196.

Çolak, Mehmet ve Değirmen-tepe, Selim, "İç ve Dış Mekânlarda Ahşap Malzemelerin Mobilya ve Yapı Malzemesi Olarak Kullanımı", *Türk Doğa ve Fen Dergisi*, 2020, s. 190-199.

Demirbilek, Nur ve İrklı Eryıldız, Demet, *Güneş Mimarlığı*, Temiz Enerji Vakfı, Ankara 2001.

Dinçer, Mithat Zeki; Demiroğlu, Osman Cenk ve İzgi, Mehmet Tefvik, "Revitalization of Cultural Heritage Assets Within the Context of Sustainable Tourism Development :A Proposal for the Rejuvenation of Prinkipo Palace", Proceedings of the International Tourism Conference, Attendee, Antalya 2008, s. 382-408.

Doan, Dat Tien; Ghaffarianhoseini, Ali; Naismith, Nicola; Zhang, Tongrui; Ghaffarianhoseini, Amirhosein and Tookey, John, "A Critical Comparison of Green Building Rating Systems", *Building and Environment*, 123, 2017, s. 243-260.

Erdede, Bilge ve Bektaş, Sebahattin, "Ekolojik Açından Sürdürülebilir Taşınmaz Geliştirme ve Yeşil Bina Sertifika Sistemleri", *Harita Teknolojileri Elektronik Dergisi*, 1, 2014, s. 1-12.

Eriç, Murat, *Yapı Fiziği ve Malzemesi*, Literatür Yayınları, İstanbul 1994.

Gül, Nurcan ve Güzelçoban Mayuk, Seher, “Çağdaş Ahşap Yapım Sistemlerinin Çok Katlı Yapılarda Kullanımının İncelenmesi: The Tree”, *Kent Akademisi*, 12(3), 2019, s. 586-599.

Güzel, Neslihan ve Yılmaz Karaman, Özgül, “Sürdürülebilir Bir Alternatif Olarak Çok Katlı Ahşap Yapılar”, *Ege Mimarlık*, 2015, s. 30-35.

Kayıhan, Kutlu Sevinç ve Tönük, Seda, “Sürdürülebilirlik Bilincinin İnşa Edileceği Binalar Olma Yönü ile Temel Eğitim Okulları”, *Politeknik Dergisi*, 14(2), 2011, s. 163-171.

Kışlalıoğlu Mine ve Berkes, Fikret, *Çevre ve Ekoloji*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1994.

Kormondy, Edward, *Readings in Ecology*, Prentice-Hall, New Jersey 1965.

Lakot, Esra, *Ekolojik ve Sürdürülebilir Mimarlık Bağlamında Enerji Etkin Çift Kabuklu Bina Cephe Tasarımlarının Günümüz Mimarısındaki Yeri Ve Performansı Üzerine Analiz Çalışması*, KTÜ, Yüksek Lisans Tezi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Trabzon 2007.

Porteous, Jack and Kermani, Abdy, *Structural Timber Design to Eurocode 5*, Wiley, Oxford 2007.

Que, Ze-li; Li, Zhe-rui; Zhang, Xiao-lan; Yuan, Zi-ye and Pan, Biao, “Traditional Wooden Buildings in China, Wood in Civil Engineering”, *Wood in Civil Engineering*, (Ed: Giovanna Concu) 10, 2017, s. 197-221.

Serrano, Erik, The Limnologen Project. Overview and Summaries of Sub-Project Results, Report no. 56/2008. The Institute of Technology and Design, Växjö University, Sweden 2009.

Sev, Ayşin, *Sürdürülebilir Mimarlık*, Yapı Endüstri Merkezi Yayınevi, İstanbul 2009.

Structural Timber Association, *Engineered Wood Products and an Introduction to Timber Structural Systems*, Engineering Bulletin, 2014.

Şentürk, Hümeysra, *21. Yüzyılda Üretilen Çok Katlı Ahşap Yapıların Yapım Sürecinin Değerlendirilmesi*, Yıldız Teknik Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 2019.

Tönük, Seda, *Bina Tasarımında Ekoloji*, YTÜ Basım –Yayın Merkezi, İstanbul 2001.

Vitruvius, Marcus, *Mimarlık Üzerine On Kitap*, Çev: Suna Güven, Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı, İstanbul 1990.

Yeang, Ken, *Ekotasarım “Ekolojik Tasarım Rehberi”*, Çev: Semih Eryıldız ve Demet Eryıldız, Yem Yayın, İstanbul 2006.

Yesügey, Cengiz; Yılmaz Karaman, Özgül ve Güzel, Neslihan, “Ahşap Malzemeli Konut Teknolojisi”, Yalın Yayıncılık, 1. B., İstanbul 2014.

Yücel, Gül, "Ahşap ve Mimarlık Eğitimi: İstanbul Örneği", *Mobilya ve Ahşap Malzeme Araştırmaları Dergisi*, 1 (2), 2018, s. 62-77.

Url 1 <https://www.designbuild-network.com/projects/e3-leaf/>. Erişim Tarihi: 05.06.2021, 21:50.

Url 2: <https://archello.com/project/stadthaus>. Erişim Tarihi: 05.06.2021, 19:05.

Url 3: https://www.swedishwood.com/inspired_by_wood/architecture/limnologen/. Erişim Tarihi: 05.06.2021, 20:10.

Url 4: <https://www.detail.de/artikel/vorgefertigtes-bauen-mit-holz-8765/>. Erişim Tarihi: 05.06.2021, 21:20.

Url 5: <https://waughthistleton.com/whitmore-road/>. Erişim Tarihi: 05.06.2021, 21:30.

Url 6: <https://ckrs-architekten.de/projekt/neubau-5-geschossiges-holzhaus/>. Erişim Tarihi: 29.05.2021, 19:35.

Url 7: <http://www.mimarlikdergisi.com/index.cfm?sayfa=mimarlik&DergiSayi=396&RecID=362>. Erişim Tarihi: 29.05.2021, 20:00.

Url 8: <https://www.creebuildings.com/project/life-cycle-tower-one>. Erişim Tarihi: 29.05.2021, 10:00.

Url 9: <https://www.arkitera.com/haber/dunya-uzerindeki-en-cevreci-ticari-yapi-bullitt-center/>. Erişim Tarihi: 29.05.2021, 20:15.

Url 10: <https://www.treehugger.com/dalston-lane-worlds-largest-cross-laminated-timber-building-4855950>. Erişim Tarihi: 29.05.2021, 20:30.

Url 11: <http://hicarquitectura.com/2014/04/shigeru-ban-architects-tamedia-office-building/>. Erişim Tarihi: 29.05.2021, 21:15.

Url 12: <https://www.internationale-bauausstellung-hamburg.de/en/projects/the-building-exhibition-within-the-building-exhibition/smart-material-houses/woodcube/projekt/woodcube.html>. Erişim Tarihi: 29.05.2021, 11:00.

Url 13: <https://www.holzbaukunst.at/holzbau/objekt/44.html>. Erişim Tarihi: 29.05.2021, 10:45.

Url 14: <https://www.regal-london.co.uk/news/banyan-wharf-wins-hackney-design-awards/>. Erişim Tarihi: 29.05.2021, 12:00.

Url 15: <https://www.archilovers.com/projects/187354/trafalgar-place.html>. Erişim Tarihi: 29.05.2021, 12:20.

Url 16: <https://link.springer.com/article/10.1007/s00107-016-1022-5>. Erişim Tarihi: 29.05.2021, 12:55.

Url 17: <https://www.archdaily.com/614915/puukuokka-housing-block-oopeaa>. Erişim Tarihi: 29.05.2021, 13:05.

Url 18: https://www.miesarch.com/work/3476_ Erişim Tarihi: 29.05.2021, 13:20.

Url 19: https://archello.com/pt/project/brock-commons-tallwood-house_ Erişim Tarihi: 29.05.2021, 13:30.

Url 20: https://www.woodskyscrapers.org/blog/carbon-12-set-to-bring-portland-back-to-the-forefront-of-mass-timber-construction_ Erişim Tarihi: 29.05.2021, 14:15.

Url 21: <https://www.housingevolutions.eu/project/hoho-wien-the-worlds-tallest-wooden-high-rise/>. Erişim Tarihi: 29.05.2021, 14:50.

Url 22: <https://www.archdaily.com/934374/mjostarnet-the-tower-of-lake-mjosa-voll-arkitekter>. Erişim Tarihi: 29.05.2021, 15:10.

Url 23: https://www.archdaily.com/949277/quebec-canada-the-heart-of-mass-timber-construction/5f806d3d63c01700d5000153-quebec-canada-the-heart-of-mass-timber-construction-image?next_project=no. Erişim Tarihi: 24.10.2021, 17:50.

Url 24: <https://www.arcadia.fi/referenssit/lighthouse>. Erişim Tarihi: 24.10.2021, 12:35.

Url 25: <https://www.binderholz.com/en-us/mass-timber-solutions/residential-building-in-wagramer-strasse-vienna-austria/>. Erişim Tarihi: 24.10.2021, 14:50.

Url 26: <https://waughthistleton.com/curtain-place/>. Erişim Tarihi: 24.10.2021, 18:30.

Url 27: <https://www.swisskrono.com/de-ru/produkcija/idei/a-paragon-of-modern-timber-construction-suurstoffi-22/#/>. Erişim Tarihi: 24.10.2021, 15:15.

Url 28: <https://architectureindevelopment.org/project/318>. Erişim Tarihi: 24.10.2021, 10:15.

Url 29: <https://www.e-architect.com/london/stadthaus-murray-grove>. Erişim Tarihi: 05.06.2021, 13:25.

Url 30: <https://www.archdaily.com/421676/woodcube-architekturagentur>. Erişim Tarihi: 05.06.2021, 17:45.

Url 31: <https://www.detail.de/artikel/holz-hybrid-bausystem-illwerke-zentrum-montafon-11644/>. Erişim Tarihi: 24.10.2021, 18:40.

Url 32: <https://www.structuraltimber.co.uk/assets/projectprofiles/projectprofileforx-lambanyanwharf.pdf>. Erişim Tarihi: 24.10.2021, 16:40.

Url 33: <https://rethinkoffsite.wsp.com/projects/moholt-50-50/>. Erişim Tarihi: 24.10.2021, 13:10.

Url 34: https://www.woodworks.org/wp-content/uploads/presentation_slides-KINGMAN-SMITH-WASCHER-The-Soto-WDS-190418.pdf. Erişim Tarihi: 24.10.2021, 17:35.

Url 35: https://www.woodworks.org/wp-content/uploads/presentation_slides-BASL-FRERES-Mass-Plywood-Panels-WDS-191113.pdf. Erişim Tarihi: 24.10.2021, 20:50.

Url 36: <https://www.intechopen.com/chapters/66693>. Erişim Tarihi: 24.10.2021, 14:45.

Url 37: <https://www.structuremag.org/?p=10916>. Erişim Tarihi: 24.10.2021, 15:30.

Url 38: <https://www.arkitera.com/haber/buyukada-rum-yetimhanesi-rehabilitasyonu-icin-rapor-hazirlandi/>. Erişim Tarihi: 05.04.2022, 20:20.

Url 39: <https://www.ekoyapidergisi.org/ahsap-yapilar-dis-mekanlar>. Erişim Tarihi: 29.11.2021, 12:10.

Utkutuğ, Gönül, “Sürdürülebilir Bir Geleceğe Doğru Mimarlık ve Yüksek Performanslı Yeşil Bina Örnekleri”, *X. Ulusal Tesisat Mühendisliği Kongresi, Bina Fiziği Sempozyumu*, İzmir 2011.

Design Elements Used to Create a Perception of Space in Architecture: A Case Study of Iranian Architecture

Mahsa KORDHAGHI¹, Hossein ZOLFAGHARI¹, Özlem KANDEMİR²

Abstract

Human beings are constantly interacting with their space and perceive their environment through their senses. These perceptions are sometimes interpreted through knowledge and experience, sometimes through instant feelings and memories. The most significant perception component is visual perception, and it is about the sense of sight. The design elements that affect the visual perception of space are form, color, material, texture, light, and reflection.

Space is a reflection of human life with all its dimensions. In modern buildings, space designs are in harmony with people's needs, beliefs, and knowledge. However, in historical buildings, it is sometimes necessary to fully discover the space's architectural qualities and sensory features of the space to sense space perception fully.

For the purposes of the study, five examples of the historical buildings that have historic and architectural quality and importance in Iran were selected from the list of Iran Cultural Heritage Organization. The study discusses the design elements that affect the perception of space in these historic buildings and the design objectives of the vernacular historical architecture in Iran.

Keywords: Elements of architectural perception, Vernacular architecture, Perception of space, Types of spatial perception.

Geleneksel ve Tarihi Mimaride Mekân Algısı Oluşturmak İçin Kullanılan Tasarım Öğeleri: İran Mimarisinden Bir Örnek

Öz

İnsan içinde bulunduğu mekân ile sürekli bir etkileşim halinde olup içinde bulunduğu mekânı duyu yoluyla algılar. Bu algılar bazen bilgi ve tecrübelerden yararlanarak ve bazen anlık hisler ile yorumlanır. Algılamının büyük bir kısmını, görme duyusu kaynaklı, görsel algı oluşturmaktadır. Biçim, renk, malzeme, doku, ışık ve yansıma kavramları mekândaki görsel algıyı etkileyen tasarım öğeleridir.

Mekân, tüm boyutlarıyla insan yaşamının bir yansımasıdır. Modern yapılarda mekan tasarımları insanların ihtiyaçları, inançları ve bilgileri ile uyumludur. Ancak tarihi yapılarda mekan algısını tam olarak algılayabilmek için bazen mekanın mimari niteliklerini ve mekanın duyu özelliklerini tam olarak keşfetmek gerekir.

Bu makalede İran'ın Kültürel Miras Koruma Kurumu listesinde, İran'ın en çok tarihi ve mimari değere sahip olan, tarihi binalar arasından beş örnek incelenmek için seçilmektedir. Araştırmada bu tarihi binaların mekân algısına neden olan tasarım

¹ Eskişehir Technical University, Graduate School of Education, Department of Architecture, Eskişehir, Turkey.

² Eskişehir Technical University, Faculty of Architecture and Design, Department of Architecture, Eskişehir, Turkey.

*İlgili yazar/Corresponding author: mahsa_kordhaghi@eskisehir.edu.tr

Gönderim Tarihi / Received Date: 04.10.2021

Kabul Tarihi / Accepted Date: 20.04.2022

öğelerini ve geçmişte mimarın bu algıların duyulmasının ardında olan tasarım amaçlarını ve günümüzde mimar olmayan kullanıcılar tarafından bu algılara ulaşıp ulaşılmaması tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mimari algı unsurları, Geleneksel mimari, Mekan algısı, Mekan algı çeşitleri.

1. Introduction

When a person looks at the outside world from his window, he distinguishes between inside and outside, darkness and light, and cold and hot. He discovers his preferences and criteria for a comfortable space by doing so. People are in constant interaction with the space they are in and perceive their environment through their senses. These perceptions are interpreted sometimes through knowledge and experience, sometimes through instant feelings and memories. The significant component of perception is visual perception, and it is about the sense of sight. During their interaction with their environment, individuals interpret visual stimulants around them and recognize their location, boundaries, and other related features. Later, based on these interpretations, they perceive the place and the objects with the help of various physical elements. Space, which is one of the elements through which human beings define their existence, is both a restrictive and complementary element for architecture. We need to receive some senses or feelings from a space to perceive it. Perception of space changes depending on the effects of abstract and concrete factors such as color, light, reflection, texture, and scale in a particular space.

The article will first explain space, perception, perception of space as the main concepts, and space perception factors. Later, it will discuss the perception of space by giving references to the vernacular and historical buildings from Iranian architecture, which were selected due to their unique spatial features and historical importance and the design elements affecting perception and the effects of these elements on people.

The study uses the following research methods: descriptive literature review and observation. It also examines the types of abstract design elements applied in these study-specific selected vernacular and historic buildings and their roles in building perception of space.

2. Space and Perception

Space is neither purely abstract nor purely concrete. It is both a concept and a reality in all dimensions and forms. Therefore, it is a life, shifting and flowing unity of relationships and forms.

According to Ashihara, it is possible to create space even without deliberate action. For instance, even an umbrella opened during rain can form a space (Ashihara, 1970, p. 29). Space is more than an abstract field. It is composed of objects and tangible things, and it has materials, shapes, textures, and colors (Norberg-Schulz, 1975). Perception of space means establishing bonds with space through the perception of symbols and activities. This feeling can be created in spaces where people live, and it can accumulate and get increasingly profound in time (Relph, 1976, p. 147). Perception of space is closely related to people's actions in this space (Steele, 1981, pp. 3-11).

In addition to physical elements, space involves messages, meanings, and codes that people decode and comprehend according to their own roles, expectations, motivations,

and other related factors (Rapoport, 1990, p. 61). Perception of space is about people's feelings and personal perspectives based on the available information about a particular space (Hummon, 1992, p. 262). Perception of space is more than an emotional and cognitive experience, and it involves cultural associations (Low & Altman, 1992, p. 2). Louis Kahn emphasizes the space and perception relationship by stating the following words: "Architecture creates a new world that can be perceived emotionally" (Kahn, 1988, p. 96).

Individuals have to understand spatial relationships and later associate them with a particular space to reflect their personal goals and related actions (Norberg-Schulz, 1972, p. 15). An architectural space cannot be defined only through three dimensions. A person creates a fourth dimension for himself while moving inside a building. This spatial experience is unique to architecture (Zevi, 1990, p. 11).

It is unnecessary to have strict borders of solid materials around all sides of a place to call it space. The most important criterion is that these clear or vague borders should somehow be perceivable. People try to conceive a space through its certain features such as borders, forms of surfaces, colors, texture, meaning, etc. (Figure 1, 2).

Figure 1. Golestân Palace, Tehran, Iran

Figure 2. Niavaran Palace, Tehran, Iran

3. Types of Perception Affecting Spatial Stimulation

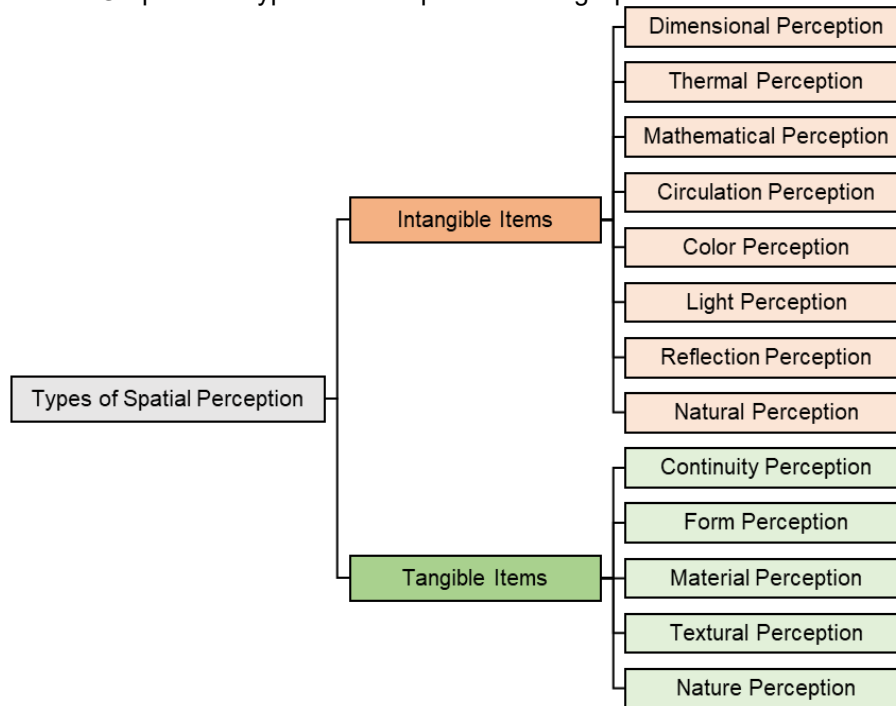
Many researchers have examined types of perception that affect spatial stimulation in spaces with different functions and dimensions. Table 1 displays the types of spatial perception studied by Steele, Relph, Schultz, Salvesev, and Pretty.

Table 1. Types of Spatial Perception Studied by Different Researchers (Maliki, Parsa, Vasig, & Muradi, 2015, p. 103)

Researcher	The elements of the space in focus				
Fritz Steele	Dimensional	Human Scale	Texture	Color	Odor
	Imagination	Dimensionality	History	Trust	Space
	Proportions	Visuality	Distance	Acoustic Properties	
	Memories	Identity	Pleasure	Imagination and Illusion	
	Visual	Light	Color	Form	Odor
Norberg Schultz	Material	Form	Texture	Color	
Salvesev	Nature	Circulation			
Pretty	Dimensional	Communication			

This article examines nine types of perception by using the methods developed in the previous studies. Visual perception is the most important and influential type of perception. Graphics 1 displays types of perception affecting spatial stimulation and sub-dimensions of visual perception.

Graphics 1. Types of Perception Affecting Spatial Stimulation

4. Intangible Elements Affecting Visual Perception in Space

As the essential element of spatial perception, visual perception involves many immaterial perception elements. Below is the information regarding the effects of the essential elements of visual perception on the space: dimensional, thermal, mathematical, circulation, color, light, reflection, and nature.

- Perception of Dimension

This perception type is about the sizes of objects, the relationships of sizes with each other, and scale, and it signifies the effect of scale on the perception of space. Scale in space might mean its scale to other spaces, objects, or people. Since people use spaces and objects, it is essential to take their scale to people during the design process (Figure 3).

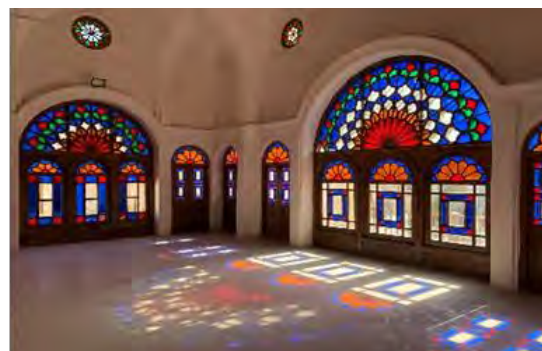
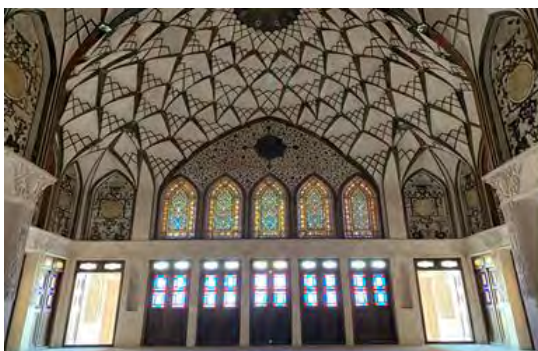

Figure 3. Tabatabaei-ha House, Kashan, Iran

- Perception of Temperatures

Thermal perception occurs in case of temperature differences. Air, color, texture, and dimension are four significant elements affecting this type of perception. For instance, the yellow-red color of fire is associated with a hot color and the blue-green color of ice with cold color, which creates the perception of hot and cold. As for the texture, surfaces with smooth textures create a perception of cold, while a rough surface creates a perception of hot. Finally, from the size point of view of the space, a narrow-closed space with a low ceiling creates a perception of hot, while open and broad areas with high ceilings are perceived as cool.

- Perception of Mathematical Proportion

Using mathematical calculations, geometrical shapes, and proportions while designing a space changes people's perceptions. This perception occurs by designing concrete forms according to an abstract proportion using abstract mathematics, which creates a unique perception.

- Perception of Circulation and Plan

Perception of circulation occurs because of the effects and inducement of specific designs, beliefs, needs, and cultures. The definition of this perception requires considerable knowledge about a particular space and the beliefs, needs, and culture of the users and their nearby environment. Otherwise, it is difficult to understand why and where a particular space was built and perceive it in temporal terms.

- Perception of Color

According to the explanations of modern science, light consists of electromagnetic waves. In other words, color is the effect of light on the eyes depending on its own structure and its dissemination on objects (Sözen & Tanyeli, 1986, p. 200). Perception of color occurs when physical, physiological, and psychological conditions are met (Figure 4).

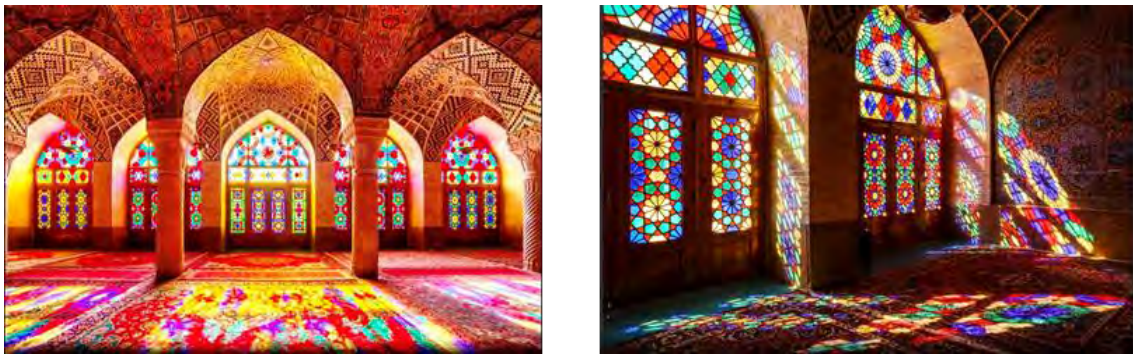

Figure 4. Nasir-Ol Molk Mosque, Shiraz, İnan

- Perception of Light

Light is physical energy through which living creatures can see objects and colors with their eyes. Perception of light is related to the sense organ and the subjective state of the observer, in addition to the physical stimulant. Light plays a significant role in giving spaces meaning and a way of expression (Figure 5).

Figure 5. Tabriz Grand Bazaar, Tabriz, Iran

- Perception of Reflection

Reflection in a space creates a kind of dynamism and highlights the essential characteristics of this space. In other words, an architect emphasizes the importance of a characteristic unique to space by reflecting it on the space again through different methods. The most effective reflection methods are applied through the use of water elements and mirrors (Figure 6, 7).

Figure 6. Chehel Sotoun Palace, Isfahan, Iran

Figure 7. Golestân Palace, Tehran, Iran

- Perception of Nature

The effect of nature on the perception of space occurs in two ways: the first being the use of nature itself as an elementary factor in space or creating a perception of nature through which designs represent nature. To create this kind of perception, water, trees, and flowers must be living in their natural space (Figure 8).

Figure 8. Golestân Palace, Tehran, Iran

5. Tangible Elements Affecting Visual Perception in Space

- Perception of Continuity Rhythm

It refers to perceiving the units by relating them to each other and grouping them under certain classes. Continuity is followed by feelings of curiosity, discovery, and movement (Figure 9, 10).

Figure 9. Blue Mosque, Tabriz, Iran

Figure 10. Khaju Bridge, Isfahan, Iran

- Perception of Form

The form is the outside appearance of an object (Tatarkiewicz, 1980, p. 220). The values contributed to space by forms can create specific effects in the space, such as comfort, coziness, sincerity, movement, etc. (Figure 11, 12).

Figure 11. Borujerdi House, Kashan, Iran

Figure 12. Amir Chakhmaq Mosque, Yazd, Iran

- Perception of Materials

The common materials used in designing and constructing spaces are natural and artificial stones, terracotta, natural and artificial wood, metal, plastic, and glass. Each of these materials has different effects on spaces. When several materials are used together, the features of these materials and their compatibility should be considered (Figure 13).

Figure 13. Yazd city, Iran

- Perception of Texture

Textures of surfaces primarily affect the visual effect of the space and how it is perceived, the character of a space. The optical texture of space refers to its visual pattern, and its tactile texture refers to its objects that can be felt physically by touching. The texture is a stimulant interaction element that stimulates the senses of sight and touch (Figure 14).

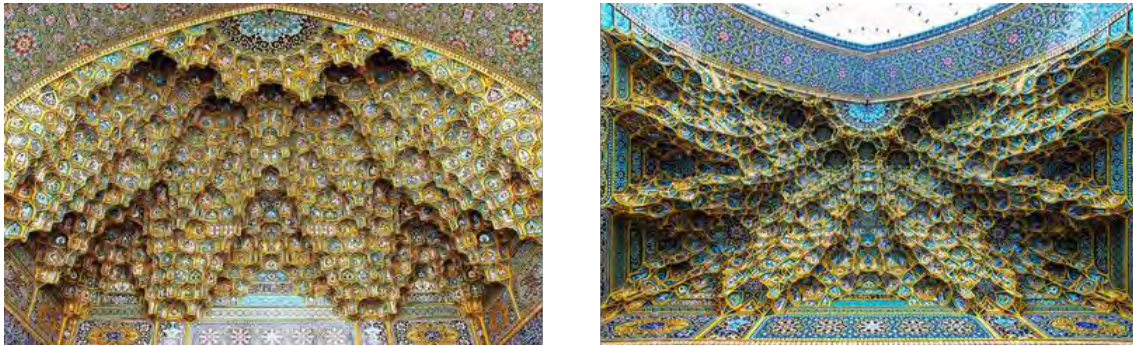

Figure 14. Textures used in the Mosque, Qom, Iran

- Perception of Nature

In an intangible way, the effects of nature appear in the perception of space with designs representing nature in space. Thus, designs describing nature on walls, ceilings, doors, and windows are the most prominent examples of benefiting the intangible perception of nature (Figure 15).

Figure 15. Golestân Palace, Tehran, Iran

Perception of space occurs due to connections between the feelings and dreams of human beings and the features of spaces. In historical buildings, the perception of space is different from that of modern buildings. This perception is based on people's past experiences, memories, culture and beliefs, historical information, or a new experience. The design elements mentioned above, which are light, color, water, reflection, nature, sound, repetition and order, geometrical shapes, and space dimension, are essential in perceiving historical buildings.

6. Perception of Space in Iran's Historical Places

For the study, some of the historical buildings in Iran, which Iran Cultural Heritage Organization protects, were selected according to the following criteria:

- With its popularity worldwide and a high number of visitors,
- Minor damages during big earthquakes,
- Not losing its essence and identity,
- Continued dynamism,

- Inspiring other contemporary buildings with their architectural features,
- Possessing most of the perception factors we examined in this study,
- Belonging to the Safavid Dynasty and Qajar Dynasty periods, which were opulent periods according to their amount of work, richness in detail, and design, the retrospective viewpoint of Iranian architecture was at its peak.

In this section, the effects of perception factors mentioned above on perception of space are explained in the following tables below: Sheikh Lotfollah Mosque (Table 3), Qazvin Grand Bazaar (Table 4), Nasir-Ol Molk Mosque (Table 5), Tabatabaei-ha House (Table 6) and Char Fasl Bath (Table 7).

Table 2 displays general information about the selected vernacular and historical buildings in Iran:

Table 2. General Information About the Study-Specific Historical Buildings (Iran Cultural Heritage Organization, 2021)

Name of the Building	City	Year of Construction	Area (m2)	¹ T.P.B	² T.Y.P.S
Sheikh Lotfollah Mosque	Isfahan	1619	-	Safavid	1932
Qazvin Grand Bazaar	Qazvin	1620	14,000	Safavid	1978
Nasir-Ol Molk Mosque	Shiraz	1888	2,890	Qajar	1979
Tabatabaei-ha House	Kashan	1919	4,370	Qajar	1977
Char Fasl Bath	Arak	1925	1,600	Qajar	1976
¹ The Period it Belongs to			² The Year When Preservation Started		

Table 3. Analysis Sense of Place of Sheikh Lotfollah Mosque

Sheikh Lotfollah Mosque, Isfahan, Iran, 1619	
Spatial Perception Elements	Mathematics and Geometry, Color, Light, Form, Texture, Nature.
The Effects Created by Perception Elements in the Space	Mathematics and Geometry: The plan of the space first starts with four walls around the area and then turns into an octagon and still later into an octadecagon in the dome (the beam holes), which proves that the building was designed by using complex mathematical methods (Figure 16).
	Figure 16. The mathematical structure of the mosque (Ebad, 2013, p. 941)
	Color: Blue color creates a feeling of peace, and gold color makes space look more valuable and important (Figure 17).

Table 3. Analysis Sense of Place of Sheikh Lotfollah Mosque (Continues)

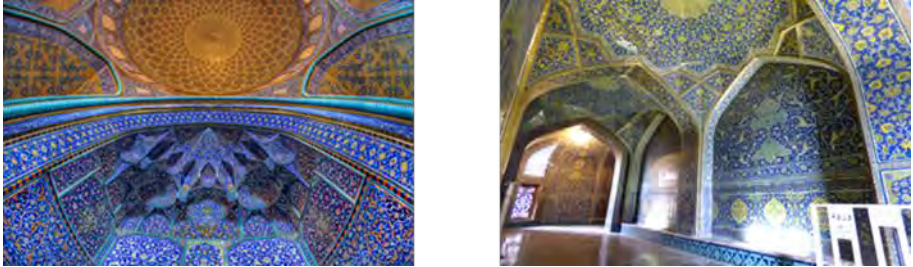
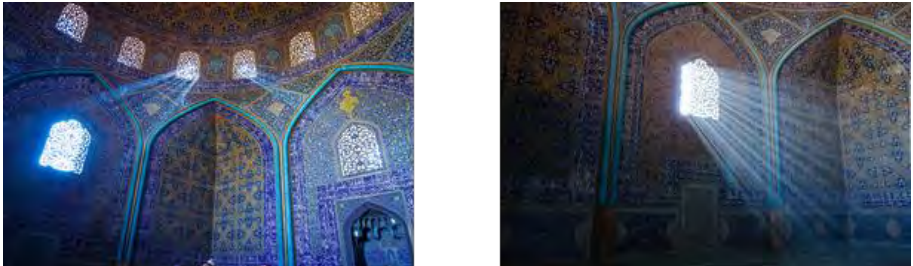

The Effects Created by Perception Elements in the Space	
	Figure 17. The Colors used in the mosque
	Light: The drawing on the inside of the dome looks like a flower when beams of light do not enter the building through the holes in the dome. When these beams are reflected inside the space, this drawing merges with these light beams and creates an image of a peacock. The beams of light entering through these holes create a spiritual ambiance in the space (Figure 18).
	Figure 18. The spiritual atmosphere created by the reflected light
	Form: The form of the mosque is different from that of other mosques. This mosque does not have a minaret (Figure 19).
Figure 19. The form of the mosque	
Texture: Some textures create a distant perspective on the mosque's facade (Figure 20).	
Figure 20. The textures on the entrance to the mosque	

Table 3. Analysis Sense of Place of Sheikh Lotfollah Mosque (Continues)

The Effects Created by Perception Elements in the Space	Nature: The tiles of the mosque have ornaments reflecting nature. In addition, the textures on the facade of the mosque were inspired by the pattern of a honeycomb (Figure 21).
	Figure 21. The design forms in the mosque reflect nature
Architectural Features	They created a peaceful place for prayers (worships) by intermingling nature and architecture. The use of golden color and the specific unique characteristics of the mosque (without a minaret etc.) show that this space was dedicated to the king of the period, and it was not an ordinary mosque. The square form used in the plan was inspired by four symbols of life: water, fire, soil, and wind.
The Effects Created by the Space	Peace, spiritual feelings, feeling that you are out of this world, being closer to Allah, feeling of relief, feeling like you are in heaven, diversity and caring; the design is based on geometrical proportions and mathematical procedures.

Table 4. Analysis Sense of Place of Qazvin Grand Bazaar

Qazvin Grand Bazaar, Qazvin, Iran, 1620	
Spatial Perception Elements	Mathematics and Geometry, Light, Continuity, Material.
The Effects Created by Perception Elements in the Space	Mathematics and Geometry: There are simple and straightforward geometrical forms in the structure of the space. The geometrical shapes on some domes were used as ornaments (Figure 22).
	Figure 22. Geometrical and mathematical shapes in the grand bazaar
	Light: There are holes for light beams to enter the domes built between two vaults (Figure 23).
	Figure 23. The sunbeam holes on the ceilings

Table 4. Analysis Sense of Place of Qazvin Grand Bazaar (Continues)

The Effects Created by Perception Elements in the Space	Continuity: Space was built according to the principles of continuity and rhythm (Figure 24).
	Figure 24. Continuity and rhythm in the design of the bazaar
Architectural Features	Material: The material used in the space is brick (Figure 25).
	Figure 25. The use of brick as the main material in the bazaar
The Effects Created by the Space	The sunbeam halls were made for lighting and air circulation purposes inside the domes, arches, and vaults. The purpose of the continuity in the space is to create movement, curiosity, and rhythm. The material used in the construction was chosen among those suitable for the climate where space is located. Since the city has a cold climate, brick is the most suitable material to keep the inner space warm despite the cold weather outside. Curiosity, movement, continuing till the end of the space, the effects created by the climate.

Table 5. Analysis Sense of Place of Nasir-Ol Molk Mosque

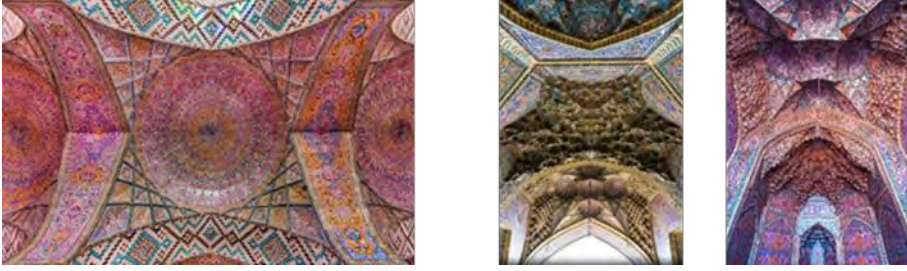
Nasir-Ol Molk Mosque, Shiraz, Iran, 1888	
Spatial Perception Elements	Mathematics and Geometry, Color, Reflection, Nature, Texture.
The Effects Created by Perception Elements in the Space	Mathematics and Geometry: Mathematics and geometrical shapes create a well-arranged and peaceful space based on specific proportions in inner and outer areas (Figure 26).
	Figure 26. Mathematical forms of the mosque

Table 5. Analysis Sense of Place of Nasir-Ol Molk Mosque (Continues)

The Effects Created by Perception Elements in the Space	Color: All three dimensions of the space are embellished with colors. Due to the colors used in the glasses and ceramics, a color element is largely emphasized in this mosque (Figure 27).
	Figure 27. Colorful glasses and tiles of the mosque
	Reflection: The stained-glass colors in the windows bring vividness and splendor to the mosque when reflected in the inner areas (Figure 28).
	Figure 28. The Colorful reflections in the mosque
	Nature: The use of water as a central element in outer space and the presence of drawings related to nature signify the importance of nature in the perception of space and emphasize the merge of nature with space both abstractly and concretely (Figure 29).
Figure 29. Nature was used concretely and abstractly in the design of the mosque	
Texture: There are architectural textures in inner and outer areas, mainly on the domes and vaults (Figure 30).	
Figure 30. The textures on the facade of the mosque	

Table 5. Analysis Sense of Place of Nasir-Ol Molk Mosque (Continues)

Architectural Features	They are revitalizing nature in the space through colors and tile designs. We create a familiar and peaceful atmosphere by using mathematical and geometrical proportions to construct the space. The regular and proportioned use of geometrical shapes in inner and outer space ensures relaxation and quick interaction with space.
The Effects Created by the Space	Peace, spiritual feelings, being in touch with nature, dynamism, being closer to Allah, relaxation, feeling like in heaven, a design based on geometrical proportions and mathematical shapes, the value and power of handicraft.

Table 6. Analysis Sense of Place of Tabatabaei-ha House

Tabatabaei-ha House, Kashan, Iran, 1919	
Spatial Perception Elements	Dimensional, Thermal, Mathematics and Geometry, Circulation, Color, Reflection, Nature, Form, Material.
The Effects Created by Perception Elements in the Space	Dimensional: The design of the rooms' sizes according to the climate conditions (Figure 31, 32).
	Figure 31. The summer rooms
	Figure 32. The winter rooms
	Thermal: Different temperatures in various places in the house (Figure 33, 34).
Figure 33. The summer rooms located in the shadowy areas	
Figure 34. The winter rooms that receive the sunlight	
Mathematics and Geometry: The traditional and mathematical designs based on geometrical proportions in inner and outer areas (Figure 35, 36).	
Figure 35. Symmetrical design in the facade of the house and geometrical shapes in the inner areas	

Table 6. Analysis Sense of Place of Tabatabaei-ha House (Continues)

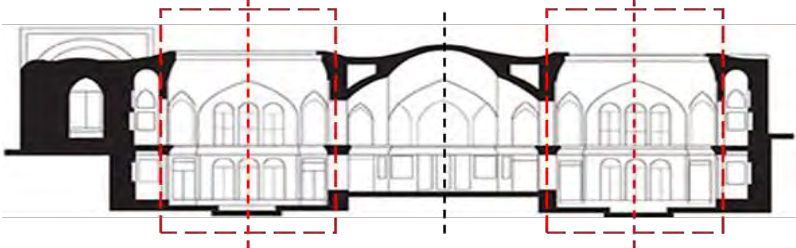
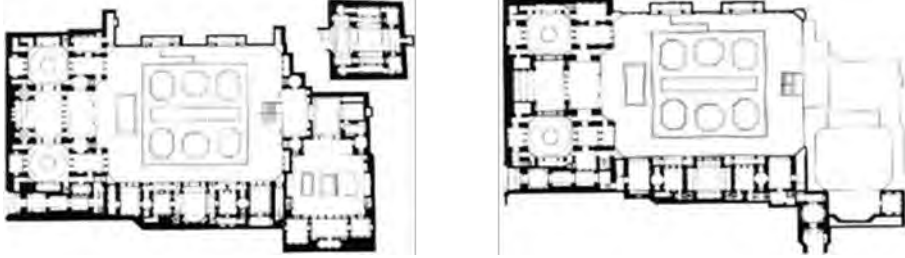

The Effects Created by Perception Elements in the Space	
	Figure 36. The symmetrical design of the building on an intersection plane (Haji-Qassem, Ganjnameh; Mansions of Kashan, 2015, p. 117)
	Circulation: The unique circulation in the space (Figure 37).
	Figure 37. Circulation plan of the house (Haji-Qassem, Ganjnameh; Mansions of Kashan, 2015, pp. 115-116)
	Color: The light color used in the facades and colorful windows in the rooms (Figure 38).
	Figure 38. The windows with stained glasses in the room
	Reflection: The reflection of the whole facade on the pool located in the garden and the reflection of windows' colors in the inner space (Figure 39).
Figure 39. The reflection of outer space on the pool	
Nature: Large-sized pools and green areas in the gardens (Figure 40).	

Table 6. Analysis Sense of Place of Tabatabaei-ha House (Continues)

	Figure 40. The pools and green areas in the gardens of the house
The Effects Created by Perception Elements in the Space	Form: Unique architectural solutions which do not exist in other places (air tunnel) (Figure 41).
	Figure 41. The architectural forms on the roofs, which are unique to the climate
The Effects Created by Perception Elements in the Space	Material: Materials are compatible with the prevailing climate conditions (Figure 42).
	Figure 42. Adobe as the main construction material
Architectural Features	Considering the climate of the region where the house is located, adobe was used as the construction material and a light-colored facade to prevent hot air from entering the inner space. Large water pools and air tunnels on the roofs were built to create a circulation of cool air. Space circulation was designed based on culture and beliefs and by giving importance to privacy. Room sizes were determined according to their facades; summer: large facade and winter: small facade.
The Effects Created by the Space	Peace, relaxation, being in touch with nature, mathematical design, the value and power of handicrafts, culture, beliefs, needs, and circulation in the space.

Table 7. Analysis Sense of Place of Char Fasl Bath

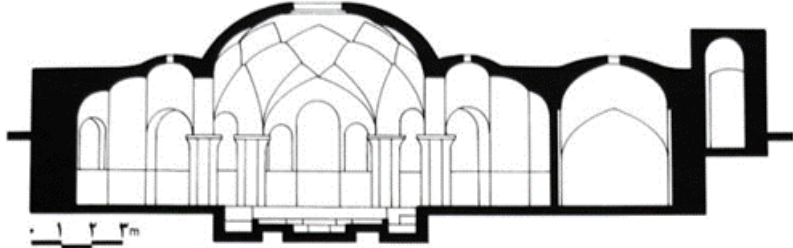

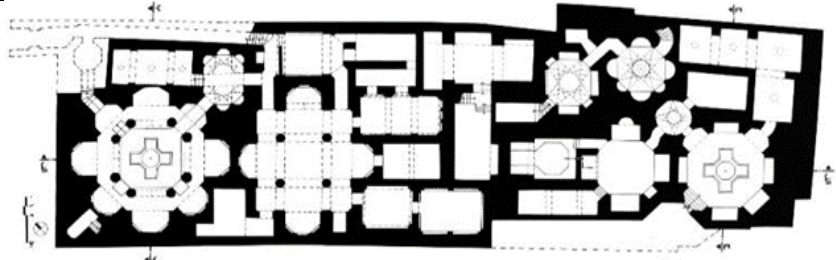

Char Fasl Bath, Arak, Iran, 1925	
Spatial Perception Elements	Dimensional, Thermal, Mathematics and Geometry, Circulation, Color, Light, Nature.
The Effects Created by Perception Elements in the Space	Dimensional: Ceiling height and area sizes are different in different units (Figure 43).
	Figure 43. Different ceiling heights in the units (Zolfaghari, Kordhaghi, & Yamaçlı, 2022, p.55)
	Thermal: The temperature of each unit of the space is different from the others (Figure 44).
	Figure 44. The special place for women to undress (warm area)
	Mathematics and geometry: The use of geometrical shapes and mathematical proportions creates splendid architecture, especially on the ceilings (Figure 45).
Figure 45. The use of geometrical shapes in the inner space	
Circulation: There is an exceptionally unique circulation plan for space (Figure 46).	
Figure 46. The circulation plan for the bath (Zolfaghari, Kordhaghi, & Yamaçlı, 2022, p.55)	

Table 7. Analysis Sense of Place of Char Fasl Bath (Continues)

The Effects Created by Perception Elements in the Space	Color: The most dominant colors in the space are blue and green (Figure 47).
	Figure 47. The colors used in the inner space
	Light: There are holes for the sunbeams to enter separate places in the space (Figure 48).
	Figure 48. The sunbeams holes in the bath
Nature: There are pools, decorative pools, fountains, and nature drawings in the space (Figure 49).	
Figure 49. The tiles designs reflecting the nature	
Architectural Features	The sunbeam holes were built to balance the steam and air proportion of the space and lighting. The use of blue and green colors was preferred to create a peaceful atmosphere. The circulation plan was based on the body's getting used to the temperature inside and preventing energy loss. To maintain thermal balance, the size and ceiling height of the units were different from each other.
The Effects Created by the Space	Peace, relaxation, being in touch with nature, mathematical design, the value and power of handicrafts, culture, beliefs, needs, and circulation in the space.

7. Conclusion

The abstract and concrete perception factors discussed through the vernacular and historical buildings mentioned above are influential in building perception of space, which affects dynamism, variety of use, and sustainability of the space.

Table 8 displays whether abstract and concrete elements leading to the build-up of perception of space had any effects on the perception of space in the examples examined in this study. The factors affecting the perception of space are classified into two groups: tangible and intangible elements (Table 8).

Table 8. Perception Elements Affecting Perception of Space in Study-specific Buildings

Building	Types of Spatial Perception with tangible Item								Types of Spatial Perception with an intangible Item				
	Dimensional	Thermal	Mathematics	Circulation	Color	Light	Reflection	Nature	Continuity	Form	Material	Texture	Nature
Sheikh Lotfollah Mosque	x	x	✓	x	✓	✓	x	✓	x	✓	x	✓	x
Nasir-Ol Molk Mosque	x	x	✓	x	✓	x	✓	✓	x	x	x	✓	✓
Tabatabaei-ha House	✓	✓	✓	✓	✓	x	✓	x	x	✓	✓	x	✓
Qazvin Grand Bazaar	x	x	✓	x	x	✓	x	x	✓	x	✓	x	x
Char Fasl Baths	✓	✓	✓	✓	✓	✓	x	✓	x	x	x	x	✓

The perception of space in Sheikh Lotfollah Mosque is built through six perception factors. Light, color, mathematics and geometry, and nature perceptions as immaterial elements, and the form and texture perception as concrete elements play an essential role in building space in this mosque. The examination of these perception elements showed that Sheikh Lotfollah Mosque was rich in immaterial elements. In Qazvin Grand Bazaar, there are four perception factors regarding the perception of space. Light, mathematics, and geometrical perceptions as immaterial elements and material and continuity as concrete elements play an essential role in building the perception of space in this bazaar. Examining these perception elements revealed an equal effect of concrete elements and immaterial ones on the perception of space in Qazvin Grand Bazaar. Five perception factors were identified for Nasir-Ol Molk Mosque. Color, mathematics and geometry, reflection perceptions as immaterial elements, and texture and nature perceptions as concrete elements play an essential role in building perception of space in Nasir-Ol Molk Mosque. The examination of these perception elements showed that Nasir-Ol Molk Mosque was rich in immaterial elements.

The perception of space in Tabatabaei-ha House is based on nine perception factors. Color, mathematics and geometry, reflection, circulation, thermal and dimensional perceptions as immaterial elements, form, nature, and material perceptions as concrete elements are essential in building space in this house. The examination of these perception elements showed that Tabatabaei-ha House was rich in immaterial elements.

The perception of space in Char Fasl Bath is affected by six perception factors. Light, color, mathematics and geometry, nature, circulation, thermal perceptions as immaterial elements, and nature – in addition to being an immaterial element- as a concrete element play an essential role in building the perception of space in this bath. The examination of these perception elements showed that Four Seasons Bath was rich in immaterial elements.

This paper Iran examined the effects of design elements on the perception of space for the study-specific historical buildings and concluded that these spaces are rich in abstract elements as well as solid and concrete elements, and the presence of these two essential groups of elements result in a higher level of spatial perception. The important role of non-abstract perception elements in building perception of space in these buildings gave them a special status, making them historically and architecturally valuable. In addition, the perception factors as concrete and abstract elements, which were explained in this paper, helped these historical places to continue to exist until now. Perception factors have contributed to the dynamism of these historic buildings and their value and sustainability. That is why historical buildings are valuable in terms of perception parameters in addition to their historical values. Therefore, we should not assume that these buildings are simply historical buildings. Their spatial features should be examined in detail to be used as design principles in future design attempts.

References

Ashihara, Y. (1970). *Exterior Design in Architecture*. New York: Van Nostrand Reinhold Company.

Bouchenaki, M. (2003). The Interdependency of the Tangible and Intangible Cultural Heritage, in: 14th ICOMOS General Assembly and International Symposium: 'Place, memory, meaning: preserving intangible values in monuments and sites', 27– 31 Oct 2003, Victoria Falls, Zimbabwe, Retrieved from: <http://openarchive.icomos.org/id/eprint/468/>

Ebad, S. (2013). Iranian Mosques, The Milestone of Islamic Architecture: A Case Study of Shaikh Lotfollah Mosque. *International Research Journal of Applied and Basic Sciences*, 7 (13), 940-951. Retrieved from: http://www.masjed.ir/Content/media/article/r_2055_140217125852_0.pdf

Haji-Qassemi, K. (2004). *Ganjnameh of the Hamam*. Tehran: Shahid Beheshti University, Faculty of Architecture and Urban Planning, Documentation and Research Center.

Haji-Qassemi, K. (2015). *Ganjnameh; Mansions of Kashan*. Tehran: Faculty of Architecture and Urban Planning, Documentation and Research Center, Shahid Beheshti University. Retrieved from: <https://kavstudio.com.au/journal/2016/9/19/republication-of-the-first-volume-ofganjnameh-mansions-of-kashan>

Hummon, D. (1992). *Place Attachment*, Community Attachment. In S. Low, & I. Altman, *Place Attachment*. 12, pp. 253-278. Boston: Springer. Doi: https://doi.org/10.1007/978-1-4684-8753-4_1

Iran Cultural Heritage Organization. (2021). *Historical Notes*. Tehran: Iran Cultural Heritage Organization Publications.

Kahn, L. (1988). *Architecture at Rice Publications, in Conversations with students*. New York: Princeton Architectural Press.

Low, S., & Altman, I. (1992). *Place Attachment*. New York: Plenum Press. Retrieved from: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-1-4684-8753-4_1

Maliki, M., Parsa, S., Vasig, B., & Muradi, E. (2015). Examination of The Feeling of Belonging to the Space by Considering Differences in Sexuality. *Journal of Housing and Rural Environment*, 33 (148), 99-108. Retrieved from <http://jhre.ir/article-1-365-en.html>

Norberg-Schulz, C. (1972). *Existence, Space and Architecture*. USA: MIT Press Cambridge.

Norberg-Schulz, C. (1975). *Meaning in Western Architecture*. New York: Praeger Publishers.

Rapoport, A. (1990). *The Meaning of The Built Environment: A Nonverbal Communication Approach*. Tucson: The University of Arizona Press. Retrieved from https://books.google.com.tr/books?id=bn_7_UFAbdUC&printsec=frontcover&hl=tr&source=gbs_ge_summary_r&cad

Relph, E. (1976). *Place and Place lessness*. London: Pion Limited.

Sözen, M., & Tanyeli, U. (1986). *Dictionary of Art Terms and Concepts*. İstanbul: Remzi Publishing House.

Steele, F. (1981). *The Sense of Place*. Boston: CBI Publishing Company.

Tatarkiewicz, W. (1980). *A History of Six Ideas: An Essay in Aesthetics. Melbourne International Philosophy Series (Vol. 5)*, The Netherlands: Kluwer Academic Publishers Group.

Zevi, B. (1990). *To learn to See Architecture*. İstanbul: Birsen Publishing House.

Zolfaghari, H., Kordhaghi, M., & Yamaçlı, R. (2022). The Effect of Climate on the Architectural Design of Iranian Qajar Period (1794-1925) Baths; A Case Study of Hot and Cold Climates. *Journal of Architecture and Life*, 7(1), 43-63. DOI: 10.26835/my.938873

Endüstri Mirası Yapıların Yeniden İşlevlendirilmesi: Üç Farklı Tütün Fabrikasının Dönüşümü

İpek Bilge TUNÇER¹, Sevim ATEŞ CAN²

Öz

Yapılar kendilerine tanımlanan işleve hizmet etmek ve kullanıcıların ihtiyaçlarına cevap verebilmek için tasarlanır ve inşa edilirler. Bazı yapılar zamanla değişen teknolojik, sosyo-ekonomik ve kültürel sebeplerden ötürü ihtiyaçlara cevap veremeyebilir, işlevlerini yitirebilirler. Kullanılamaz hale gelen bu yapılar terk edilir ve duruma göre yıkılabilir, korunabilir veya yeniden işlevlendirilebilirler. Endüstri mirasları da diğer pek çok tarihi yapı gibi zamanla değişen toplumsal, ekonomik ve teknolojik sebeplerle terk edilirler. Günümüzde genellikle kentin önemli ve değerli alanlarında konumlanan bu yapıların korunması, kendi zamanının üretim teknolojisini, ekonomik, toplumsal, politik ve sosyo-kültürel yapısını yansıttığı için de önemlidir. Ancak diğer tarihi yapılardan farklı olan bazı yapısal özellikleri, endüstri yapılarının yeniden işlevlendirmedeki önemini artırmaktadır. İşlevleri gereği geniş açıklıklı ve büyük mekanlara sahip olmaları, iç mekânda yapılabilecek değişikliklerde esneklik sağlamaktadır. Aynı zamanda bu büyüklükteki yapıların maliyetleri de büyük olduğu için, yıkılması veya sadece restore edilip korunması yerine yeniden işlevlendirilmesi, ekonomik ve çevresel kazançlar sağlar. Yeniden işlevlendirilen endüstri miraslarına dünyadan ve Türkiye’den pek çok örnek gösterilebilir. Bu çalışmada, Avrupa’nın ilk tütün fabrikalarından olan Sevilla Tütün Fabrikası ile Türkiye’nin ilk tütün fabrikalarından olan, aynı dönemde, farklı bölgelerde inşa edilmiş Cibali Tütün Fabrikası ve Samsun Tütün Fabrikası’nın yeniden işlevlendirilmeleri konu kapsamında incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: yeniden işlevlendirme, tütün fabrikası, endüstriyel miras

Re-Functioning of Industrial Heritage: Adaptation of Three Different Tobacco Factory

Abstract

Buildings are designed and built to serve their defined function and meet the needs of the users. Some buildings may not be able to meet the needs and can lose their functions due to technological, socio-economic and cultural reasons that change over time. These buildings that become unusable are abandoned and depending on their situations they can be destroyed, protected or reused. Industrial heritages can also abandoned like many other historical buildings due to social, economic and technological reasons that change over time. The preservation of these buildings, which are usually located in important and valuable areas of the city today, is also important as it reflect the production technology, structure of economic, social, politic and cultural structure of their time. However, some structural features which are different from other historical buildings increase the importance of industrial buildings in re-functioning. Due to their functions, having large spaces with wide openings, provides flexibility in changes that can be made

¹ Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, Tezli Yüksek Lisans Programı, Burdur, Türkiye

² Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Mühendislik-Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Burdur, Türkiye

*İlgili yazar/Corresponding author: ipekbuncer@gmail.com

Gönderim Tarihi / Received Date: 14.02.2022

Kabul Tarihi / Accepted Date: 27.04.2022

in the interior. Therewithal due to the cost of the buildings of this size are also high, re-functioning instead of demolishing or just restoring and protecting provides economic and environmental gains. Many examples from the world and Turkey can be cited for re-functionalized industrial heritage. In this study, re-functioning of as one of the first tobacco factory in Europe Seville Tobacco Factory with one of the first tobacco factory in Turkey Cibali Tobacco Factory and Samsun Tobacco Factory which were built in different regions in the same period were examined within the scope of subject.

Keywords: re-functioning, tobacco factory, industrial heritage

1. Giriş

Tarihi yapılar, inşa edildikleri dönemin mimari, sosyo-kültürel, dini, ekonomik ve politik izlerini taşırlar ve bizlere kendi dönemleri hakkında pek çok ipucu verirler. Bu sebeple işlevsel miladını doldurmuş tarihi yapıları yıkmak yerine onları korumak, hatta onlara yeni bir işlev yüklemek, kullanıcıların yapının tarihi değerini anlaması ve yapı üzerindeki aidiyet duygusunun pekişmesini sağlar. Ancak tarihi yapıya verilecek yeni işlevin yapının hem fiziksel durumuna hem de bulunduğu bağlama uygun olması gerekmektedir. Yeni işlev belirlenirken tarihi yapının kimliği ve yapılacak gerekli müdahalelerin yapıda ne denli değişikliklere yol açacağı göz ardı edilmemelidir. Doğru ve yerinde verilmiş yeni bir işlevlendirme kararıyla tarihi yapı kente geri kazandırılabilir.

Tarih boyunca değişen sosyal, kültürel ve ekonomik yapı, fiziksel yapıların da değişmesine sebep olmuştur. Tarihteki bu değişimlerin en belirgin şekilde yaşandığı dönemlerden biri de Endüstri Devriminin başladığı ve geliştiği süreçtir. 18. yüzyılda başlayan Endüstri Devrimi'nde inşa edilen pek çok sanayi yapısı günümüzde endüstriyel miras olarak tescillenmiştir. İşlevini yitirmiş olan Endüstri mirasları yaşatılabilme amacıyla sadece korunarak değil, aynı zamanda yeniden işlevlendirilerek topluma kazandırılmalıdır. Endüstri yapıları genellikle büyük ve kullanışlı alanlara sahiptir. Bu da yapıya verilecek yeni işlevde özellikle iç mekânda esneklik sağlar. Ancak bu esneklikle yapılacak olan müdahaleler yapının mekânsal kurgusunu, kimliğini ve özgün fiziksel yapısına zarar vermeyecek ve onu gölgelemeyecek şekilde olmalıdır.

Tarihi endüstri yapılarının çeşitli yeni işlevlerle yeniden kullanımına dünyadan ve Türkiye'den pek çok örnek gösterilebilir. Bu çalışmada incelenen Sevilla Tütün Fabrikası ile Cibali Tütün Fabrikası farklı ülkelerde, farklı dönemlerde inşa edilmiş, dönüşümleri aynı işlev üzerine yapılmış iki önemli tütün fabrikası olarak; Samsun Tütün Fabrikası ise Cibali Tütün Fabrikası ile aynı dönemde, Türkiye'nin farklı bir bölgesinde inşa edilmiş, dönüşümü farklı bir işlev üzerine yapılmış bir tütün fabrikası olarak incelenmiştir.

2. Genel Bilgiler

2.1 Tarihi Yapılarda Yeniden İşlevlendirme

Yeniden işlevlendirme, güncel kullanımını yitirmiş yapıların yaşatılabilmesi amacıyla verilecek uygun işlevine adapte edilmesidir. Ernest Burden yeniden işlevlendirmeyi kısaca, "Yapıyı tadilatlarla yeni ihtiyaçlara uygun hale getirme" şeklinde tanımlamıştır (Burden, 2004, s. 215). Yeniden işlevlendirme tarihi mirasların eski değerlerini yaşatmasını, ona yeni bir değer yüklenmesini ve toplum tarafından algılanabilir bir hal almasını sağlar. Diğer yandan, yıkıp yeniden inşa etmenin ortaya çıkaracağı ekonomik ve ekolojik sorunlar, yeniden işlevlendirme yönteminde daha azdır. Hem yıkım hem de yapım aşamasında harcanan enerji ve ortaya çıkan karbon salınımı katlanarak artacaktır. Ayrıca genellikle beton, ahşap, cam ve çelik gibi geleneksel ve dayanıklı

malzemelerle inşa edilen tarihi yapılar, bakımı düzgün bir şekilde yapıldığında daha uzun ömürlü olabilir (Washington State Department of Archaeology and Historic Preservation, 2011). Kısaca tarihi bir binayı yıkmak veya sadece korumak yerine yeniden kullanmak, her açıdan (ekolojik, ekonomik ve sosyal) sürdürülebilir bir yaklaşımdır. Koruma ve yeniden kullanım, sınırlı kaynakların tam kullanımı ve tüm potansiyel kaynakların geri dönüştürülmesiyle, ekolojik bağlamda doğal çevrenin korunması, enerji korunumu, iklim krizinin önlenmesi ve sürdürülebilir kalkınma için önemli bir rol oynar (Zhang, 2007, s. 482).

“Anıtların korunması, her zaman onları herhangi bir yararlı toplumsal amaç için kullanmakla kolaylaştırılabilir. Bunun için bu tür bir kullanım arzu edilir fakat bu nedenle yapının planı veya bezemeleri değiştirilmemelidir. Ancak bu sınırlar içinde yeni işlevin gerektirdiği değişiklikler tasarlanabilir ve buna izin verilebilir.” (ICOMOS (International Council on Monuments and Sites), 1964)

Venedik Tüzüğü'nün 5. Maddesi'nde yer alan bu ifadeye göre, yeniden işlevlendirilecek binada yapının mevcut halini korumak esastır. Dolayısıyla yeniden işlevlendirilecek binaya yapılması planlanan eklerin hem yapıya uygun, yapının özgünlüğünü bozmayacak şekilde olması hem de korunan yapıdan ayırt edilebilir olması oldukça önemlidir.

Yeniden işlevlendirmede yapıyı korumak kadar önemli olan bir diğer husus da yapıya verilecek yeni işlevin mevcut yapıya uygunluğudur. Yapının önceki işlevi ve yapının durumu detaylı olarak araştırılmalı, yapının bulunduğu çevre ve çevreye etkileri de göz önüne alınarak yeni işlevde gereklilikler düşünülmeli ve seçilen yeni işlevin yapıya uygun olup olmadığına karar verilmelidir. Yeni işlev, yapının geçmişinden izler taşıyan, onları hala barındırabilen özellikte olmalı, yapının geçmişiyle olan bağı koparılmamalıdır. Yapının eski işlevine yakın bir yeni işlev seçmek, yapıyı korumada ve gerekli değişikliklerin yapılmasında kolaylık sağlayabilir. Ayrıca tarihi yapıyı tek başına değil, çevresiyle birlikte bir bütün olarak ele almak gerekmektedir. Yapı için seçilen yeni işlev yapının bulunduğu çevreye ekonomik, toplumsal ve çevresel katkıda bulunmalıdır. Seçilen yeni işlevin toplum tarafından kabul görmesi de oldukça önemlidir çünkü, hayata dönen yapı ancak kullanımı devam ederse başarılı olmuş olur.

2.2 Tarihi Endüstri Yapılarının Yeniden İşlevlendirilmesi

Özolcay'a göre endüstri mirası “üretim teknolojilerinin gelişmesi ve bu alandaki ihtiyacın artmasıyla, üretim yapan mekanların çoğalmasıyla, özellikle bu gelişim sürecine tarihi anlamda tanıklık etmiş ve günümüze kadar ayakta kalmayı başarmış yapılar için genel bir kavramdır” (Özolcay, 2018, s. 6). Endüstriyel Mirasın Korunması Uluslararası Komitesi (TICCIH, 2003) endüstriyel miras kavramını “Endüstriyel miras, tarihi, teknolojik, sosyal, mimari veya bilimsel değeri olan endüstriyel kültür kalıntılarından oluşur. Bu kalıntılar, bina ve makineler, atölyeler, değirmenler ve fabrikalar, madenler ve işleme ve arıtma tesisleri, depolar ve mağazalar, enerjinin üretildiği, iletildiği ve kullanıldığı yerler, ulaşım ve bütün ulaşım altyapılarının yanı sıra; konut, dini ibadet veya eğitim gibi endüstri ile ilgili sosyal faaliyetler için kullanılan yerlerden oluşmaktadır.” şeklinde tanımlamıştır. Endüstri mirasları gerek yapım teknikleriyle gerekse içinde bulunması gereken mekanizmaların durumuna göre planlanmasıyla, kendi dönemlerinin özellikle sanayileşme sürecinden izler taşıyan yapılardır. İnşa edildikleri tarihten itibaren ilerleyen sanayileşme süreci ve teknolojik gelişmelerin dinamikliği, durağan bir yapıda olan endüstri binalarının kaderlerini etkilemiştir.

Makineleşmeyle beraber insan gücüne olan ihtiyacın azalması, inşa edildiği dönemde kullanılan teknolojinin gelişmesi veya ürün ve malzemelerin değişmesi gibi durumlara ayak uyduramayan endüstri yapıları, zamanla ihtiyaçları karşılayamayacak duruma gelmekte ve yapısal olarak kullanılabilir olmasına rağmen terk edilmektedir. Şehirlerin zamanla değişmesi ile kent içindeki konumlarının değeri ve önemi de değişen endüstri yapıları, atıl olarak kaldıkları zaman adeta yer işgal etmektedirler. İşlevleri gereği büyük olan bu yapıları yeniden işlevlendirmek, şehri hem büyük bir yapının yıkılmasıyla oluşabilecek atıklardan koruyacak, hem de kapladığı büyük alanı verimli bir işlevle destekleyerek kentin o bölgesine değer katacaktır. Zeren ve Karaman, endüstri mirası yapılarını, diğer mimari miras değerlerinden ayıran bazı özellikleri olduğunu belirtmiştir;

- “Her bir bina, kampüs alanı içinde yer alan bütün bir üretim tesisinin bileşenlerinden biridir. (Fabrika binaları, depoları, işçi evleri, demiryolu ağı vb.)
- Bu binaların yapı sistemleri 19. yüzyılın özelliklerini belirleyen çok özgün sistemlerdir. Ana duvarlar taştan yapılmıştır. Demir döküm kolon ve kirişlerle desteklenen kil kiremit kemerli döşeme sistemine sahiptirler.
- Eşsiz mühendislik yapılarıdır.” (Tanaç Zeren & Yılmaz Karaman, 2018, s. 254)

Erden eski endüstri yapılarını mevcut altyapı olanakları, mülkiyet, büyük alan ve erişilebilirlik gibi özelliklere sahip olmalarından dolayı kentsel dönüşüm projelerinin hedefi olarak görmektedir (Erden, 2003, s. 81). Endüstri miraslarının da yeniden işlevlendirilmesinde bu özelliklere sahip olmaları onları öne çıkarmaktadır. Endüstri miraslarının mevcut altyapıları tekrar kullanılabilir olduğundan yeniden işlevlendirme kolay uygulanabilir ve düşük maliyetli olur. Ayrıca kamusal alan oldukları için mülkiyet sorunu olmaz. Konum olarak ise genellikle kentin merkezinde ya da yakın çevresinde buldukları için yeni işleve kullanıcıların erişim sorunu olmayacaktır.

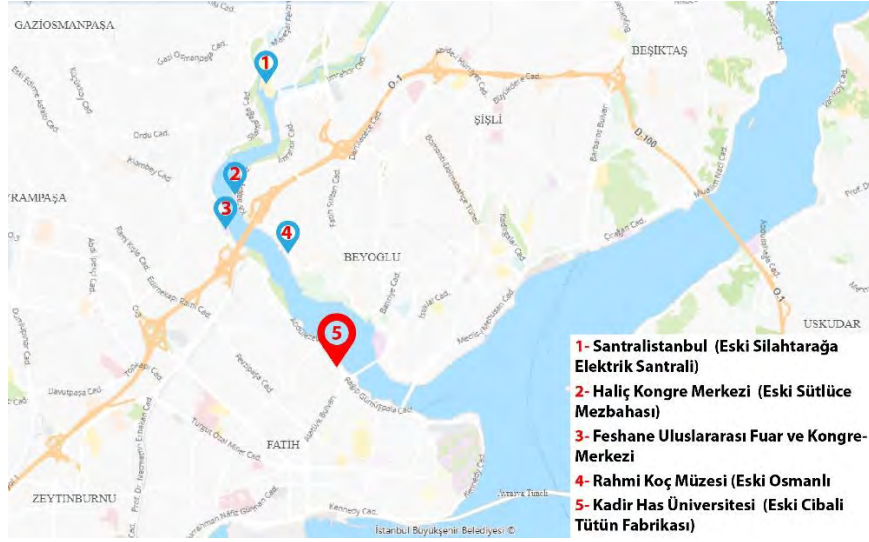
3. Cibali Tütün ve Sigara Fabrikası-Kadir Has Üniversitesi

3.1 Cibali Tütün ve Sigara Fabrikası

Osmanlı İmparatorluğu'nun en büyük ve önemli bir fabrikası olan Cibali Tütün ve Sigara Fabrikası (Şekil 1), 1884 yılında Reji idaresi adına II. Abdülhamid tarafından, dünyanın en eski yerleşim merkezlerinden biri olan Haliç kıyısında inşa edilmiştir. Bizans döneminde liman ve tersane olarak kullanılan ve İstanbul'un tarihi yarımadasının bir bölümünü çevreleyen Haliç'te Cibali Tütün Fabrikası'nın yanı sıra; Osmanlı'da Tekel ispiro deposu olarak kullanılan Lengerhane (bugünkü Rahmi Koç Müzesi), Sütluçe Mezbahası (bugünkü Haliç Kongre Merkezi), Silahtarağa Elektrik Fabrikası (bugünkü Santralİstanbul) ve Feshane (bugünkü Feshane Uluslararası Fuar ve Kongre Merkezi) gibi pek çok eski endüstri mirasının dönüşümü gerçekleşmiştir (Şekil 2).

Şekil 1. Cibali Tütün ve Sigara Fabrikası (URL-1)

Şekil 2. Haliç'te bulunan Osmanlı'dan günümüze ulaşmış endüstri yapıları (URL-2)

Cibali Tütün Fabrikası'nın tasarımı mimar Alexandre Vallaury'e yaptırılmış, inşası sırasında devreye mimar Hovsep Aznavur girmiş, 20. yüzyıl başlarında ise mimar Eugene Bottazi tarafından binaya bazı ekler yapılmıştır (Ergenç, 2019, s. 114). Yapının dört farklı tarihi katmanı bulunmaktadır; 13. yüzyılda Bizans su deposu, 16. yüzyılda Osmanlı hamamı, 19. yüzyılda tütün fabrikası ve 21. Yüzyıl'daki üniversite binası eklentileri (Mısırlısoy, 2011, s. 170). Kuruluşundan 1925 yılına kadar Reji İdaresi'ne bağlı olan fabrikanın sonradan millileştirilmesiyle, bölgenin en çok üretim yapan tütün ve sigara fabrikası haline gelmiştir (Kılıç, 2019, s. 27). Makinelerinin yetersiz kalmasından dolayı üretimi yavaşlayan fabrika 1995 yılında tamamen kapatılmış, 1997 yılında Kadir Has Vakfı tarafından kiralanmıştır. Yapılan restorasyon çalışmalarından sonra fabrika yerleşkesi 2002 yılında Kadir Has Üniversitesi (Şekil 3) tarafından eğitim kurumu olarak kullanıma açılmıştır.

Şekil 3. Kadir Has Üniversitesi'nin Haliç'ten görünümü (URL-3)

10.385 m²'lik alana kurulu olan ve toplam 40.000 m²'lik kapalı alana sahip olan Cibali Tütün ve Sigara Fabrikası güvenlik birimi, atölyeler, sosyal tesisler, dikim atölyesi, okuma yazma kursu, sağlık birimi, çocuk yuvası, yangın teşkilatı, sendikalar ve yemekhane

birimlerinden oluşan bir komplekstir. İşçilerin fabrikaya yakın civarda ikamet etmesi ve eğitim, sağlık ve sosyal işlevlere sahip birimlere sahip olması sebebiyle fabrika, Cibali Semtî'nin sosyo-kültürel yapısının değişmesine katkıda bulunmuş ve semte hareket katmıştır (Kılıç, 2019, s. 31; Yılmaz, 2017, s.56).

Fabrika yerleşkesi A, B, C, D, E, F blokları bir grup, G, H, I, J, K, L, M blokları bir grup, O ve P blokları ise başka bir grup olmak üzere 3 gruptan oluşmaktadır (Şekil 4). Fabrika yerleşkesinin çok bloklu son haline gelmesi 7 aşamadan oluşmaktadır. 1. aşamada yapılan A blok depo, ambalaj, tavlama ve eski dokuma işlevlerine sahiptir. 2. aşama, A bloka sonradan eklenen, üçü paralel ikisi dik olacak şekilde toplam beş bölüm olan B bloktur. Bu aşamada yapılan eklemelerde A1 Avlusu oluşmuştur. B blok paketlenme, yazıhane, mal giriş çıkışı, bürolar, ön tavlama, ambar ve müze işlevlerine sahiptir. 3. aşamada ise yerleşkeye C, D, G, H ve J blokları eklenmiştir. 4. aşamada revir işlevindeki K blok ve bakım atölyesi ve erkekler yemekhanesi işlevindeki I blok eklenmiştir. 5. aşamada fabrikanın doğu ve batı girişini birbirine bağlayan, yer yer köprülerin olduğu geçit ve A1 avlusunun ışıklı sundurma örtüsü eklenmiştir. 6. aşamada ise B bloka kat eklenerek N blok yapılmış ve J bloka da kat eklenmiştir. Son olarak 7. aşamada B blokun A2 avlusuna bakan cephesine E blok yapılmış, A ve C blokları arasında da buhar kazanlarının bulunduğu F blok yapılmıştır. L, M, O ve P blokları da bu aşamada eklenmiştir (Kılıç, 2019, s. 51).

A, B, C, G ve H bloklarının strüktürleri taşıyıcı yığma duvar bir kabuk içindeki metal taşıyıcı elemanlardan; J, K ve I bloklarının strüktürleri ise taşıyıcı yığma tuğla dış duvar içindeki metal taşıyıcı elemanlardan oluşmaktadır. D, E, F, P ve O blokları kagiridir (Kılıç, 2019, s. 40-49).

Şekil 4. 1928 Pervititch Haritası'nda Cibali Tütün ve Sigara Fabrikası'nı oluşturan bloklar

3.2 Cibali Tütün ve Sigara Fabrikası'nın Dönüşümü

Cibali Tütün ve Sigara Fabrikası'nın, yetersiz makine sonucu yavaşlayan üretimi sebebiyle, 1995 yılında kapatılmasından sonra restorasyonu 1998 yılında mimar Mehmet Alper tarafından yapılmıştır. Fabrikanın Kadir Has Üniversitesi'ne dönüşümünde ana plan ve mekân kurgusu korunmuş, strüktürel güçlendirme yapılmış, yapının döneminin üslup, malzeme ve teknik özelliklerini yansıtan öğeleri korunmuş ve çeşitli detaylarla yapının orijinal haline gönderme yapılmıştır.

Yapının restorasyonu birinci dönem, ikinci dönem ve üçüncü dönem uygulama aşamaları olmak üzere üç aşamada tamamlanmıştır (Şekil 5.). Birinci dönem uygulama aşamasında yapının hasar durumu tespit edilmiş, zemin güçlendirmeleri ve arkeolojik kazılar yapılmıştır. Bu aşamada yapıya özgün olmayan sonradan eklenmiş bazı bölümlerin çıkarılması uygun görülmüştür. Buna göre B blok üzerine sonradan yapılan N blok kaldırılarak B blokun Haliç'e bakan özgün cephesi ortaya çıkarılmıştır. Ayrıca G, H ve I bloklarının kuzey cephelerini kapatan ve yapıya sonradan eklenen M ve L blokları da kaldırılmış, yeni plana göre Rezan Has Müzesi olarak kullanıma açılmıştır. Ayrıca A2 avlusunda bütünlük sağlamak için D, E ve F blokları da kaldırılmıştır. Böylece A blok cephesi de açığa çıkarılmıştır. Bu aşamada yapılan bir diğer uygulama ise, fabrikanın en büyük yapısı olan H bloğun yeni işleve uyum sağlaması ve doğal aydınlatma sorununu çözmek amacıyla yapılan iç avludur (Şekil 6.a). Çatıda iç avlunun üstünü örten kısım cam olarak yapılmış ve böylece ışık problemi de çözülmüştür. F blok eklenmeden önce A ve C blokları arasında bulunan köprü, F bloğun yapımından sonra bina içerisinde bir koridor olarak kullanılmıştır. Ancak fabrikanın üniversiteye dönüşümünde F blok yıkıldıktan sonra tekrar ortaya çıkan köprü, yeni bir tasarım ve çağdaş malzemelerle yeni dönem eki olarak tekrar inşa edilmiştir (Alper, 2019; Aktaran Kılıç, 2019, s. 57) (Şekil 6.b). "Birinci dönem uygulama aşamasının sonunda eski fabrika binalarının işlevleri:

A Blok: Oditoryum ve kütüphane,
B ve C Blok: Yönetim, akademik ve idari birimler, öğretim üyesi yemekhanesi,
G, H, I, J, K Blokları: Öğrenci mekânları (derslikler, lokanta, kafe) olarak belirlenmiştir" (Kılıç, 2019, s. 58).

Şekil 5. 1928 Pervititch Haritası'nda Cibali Tütün ve Sigara Fabrikası restorasyon aşamaları

Şekil 6. a) Eski kullanımında H blok olan yapıya yapılan iç avlu b) Eski kullanımında A ve C blok arasında bulunan köprü (URL-3)

İkinci dönem uygulama aşamasında ise betonarme taşıyıcı sistem kaldırılıp, çelik elemanlarla yeni bir strüktür inşa edilmiştir (Kılıç, 2019, s. 59). Bu aşamada yapılan arkeolojik temel kazılarında Osmanlı dönemi hamam kalıntısı ve Bizans sarnıcına bağlanan bir geçit ortaya çıkmıştır (Şekil 7). Eski kullanımda O bloka denk gelen bu alanın yeni kullanımda temel seviyesinde müze olarak kullanılmasına (Şekil 8), zemin ve birinci katta ise Güzel Sanatlar Fakültesi olarak kullanılmasına karar verilmiştir. O blok ile ilişkili olan A3 avlusu, cam ve çelik strüktür ile müzenin sergi ve konferans salonu olarak kullanılmıştır.

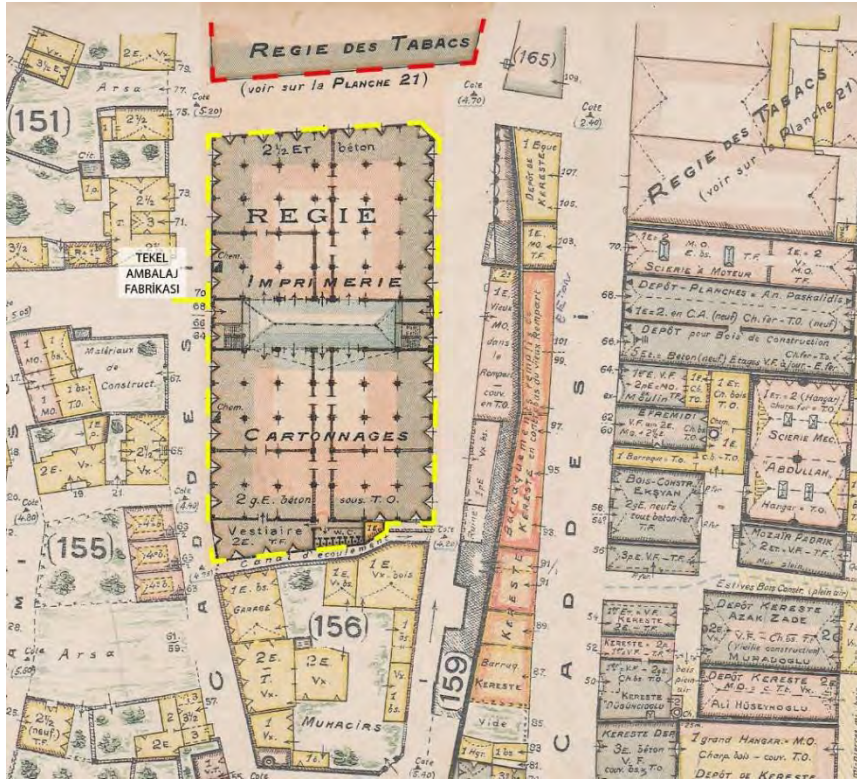

Şekil 7. Arkeolojik temel kazılarında ortaya çıkan Cibali Sarnıcı'na ait kalıntılar (Alper, 2019, Aktaran Kılıç, 2019)

Şekil 8. Sarnıcın günümüzde müzeye dönüşmüş hali, Rezan Has Müzesi (URL-4)

Üçüncü dönem uygulama aşamasında 1968 yılında boşaltılan ve Cibali Tütün ve Sigara Fabrikası'nın yanında bulunan eski Tekel Ambalaj Fabrikası (Şekil 9), üniversitenin bulunduğu sosyal çevre ile ilişkisini güçlendirmek adına, tarihi fabrikaya yeni ek olarak Kadir Has Üniversitesi Eğitim ve Kültür Merkezi işleviyle kullanılmıştır (Şekil 10). Bu yeni ek, tarihi fabrika ile hem cephe hem de oran olarak uyumlu çağdaş bir ektir. Yapının dönüşümü sırasında ise yapının geçmişinden izler taşıyan fakat gerek mekânsal gerek strüktürel gerekse malzeme kullanımı konusunda yapıldığı dönemin teknolojisini yansıtabilecek şekilde inşa edilmiştir. Kadir Has Üniversitesi Eğitim ve Kültür Merkezi kütüphane, bilgisayar laboratuvarı, seminer odası, misafir öğretim üyesi odaları, toplantı ve sergi salonları, oditoryum gibi mekânları barındırmaktadır (Alper, 2008; Aktaran Kılıç, 2019, s. 62).

Şekil 9. 1928 Pervititch Haritası'nda eski Tekel Ambalaj Fabrikası'nın görünümü

Şekil 10. Dönüşüm sonrası eski Tekel Ambalaj Fabrikası'nın görünümü (Google Earth Pro, 2022)

3.3 Değerlendirme

Cibali Tütün ve Sigara Fabrikası'nın dönüşümü sonucunda 2002 yılında kullanıma açılan Kadir Has Üniversitesi 4 ana bloktan oluşmaktadır. A blok (eski kullanımda A, B ve C blok) yönetim birimi, B blok (eski kullanımda G, H, I, J ve K blok) eğitim birimi ve derslikler, C Blok (eski kullanımda O blok) Güzel Sanatlar Fakültesi ve Rezan Has Müzesi, tarihi yapıya yeni ek olarak yapılan D blok (eski kullanımda Tekel Ambalaj

Fabrikası) eğitim ve kültür merkezi olarak işlevlendirilmiştir (Şekil 11). Yeni kullanımda bloklar arası bağlantıyı sağlayan köprü ve geçitler, öğrencilerin ortak kullanım alanları düşünülerek tasarlanmıştır. A, B ve D bloklarının mimari planında mekanlar iç avluya göre düzenlenmiş, avluda bulunan düşey sirkülasyon elemanları sayesinde de öğrencilerin ortak ve sıkça kullandığı mekanlara ulaşımı kolaylaştırmıştır.

Şekil 11. Fabrikanın dönüşüm sonrası Kadir Has Üniversitesi olarak günümüzdeki durumu (Google Earth Pro, 2022)

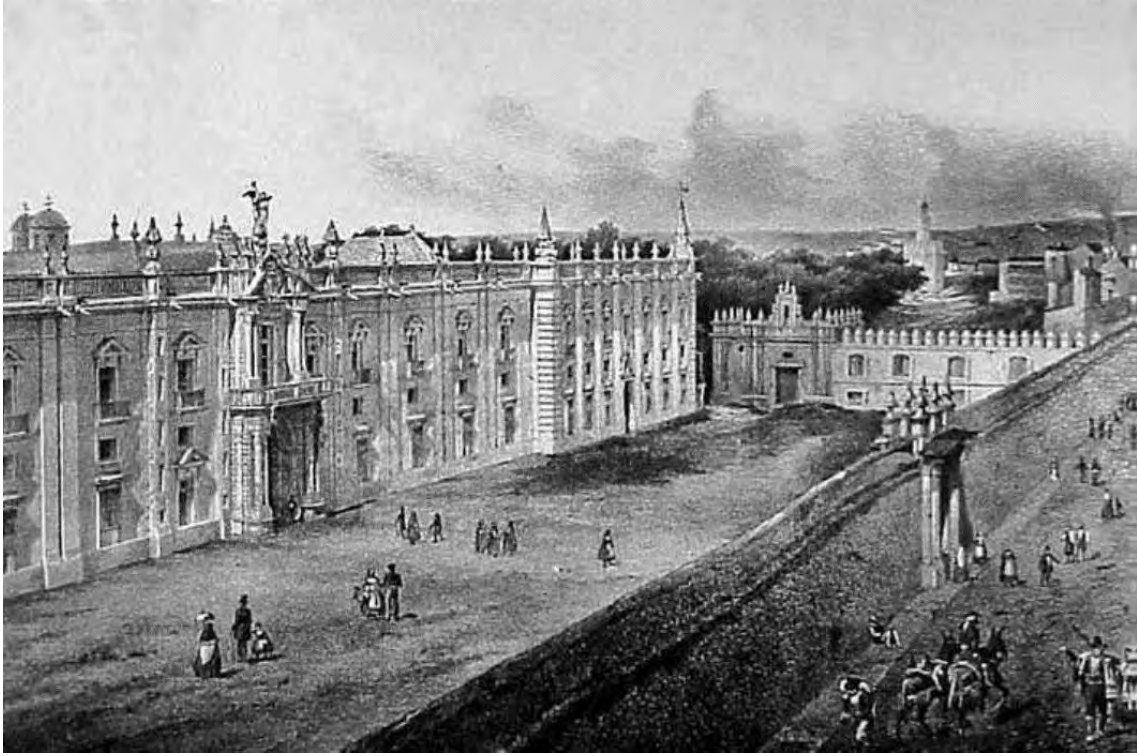
Sonuçta Cibali Tütün ve Sigara Fabrikası kapatılmasından kısa bir süre sonra eğitim yapısı olarak kullanılmış, bunun sonucu olarak da bulunduğu bölgenin eğitim ve kültürel seviyesini yükseltmiş, bölgede yaşayan düşük gelirli mülk sahiplerine evlerini öğrencilere kiralama imkânı vererek ekonomik anlamda katkı sağlayacak yeni bir işlevle geri kazanılmıştır. Bunların yanı sıra tarihi fabrikanın dönüşümü çevresinin dönüşümüne de katkıda bulunmuştur. Eski fabrika yerleşkesi üniversiteye dönüştürülürken, fabrikadan kalanları ve arkeolojik kazılar sonucu ortaya çıkan Osmanlı ve Bizans dönemine ait kalıntıları sergileyen bir müze yapılmış, böylece eski fabrikanın yeni kullanıcılarına içinde buldukları mekânın kimliğini yansıtan bir dönüşüm gerçekleşmiştir. Ayrıca yapıya yapılan müdahalelerde dönemin üslup, malzeme ve teknik özellikleri olabildiğince korunmuş, yapının orijinal haline göndermelerde bulunan detaylara yer verilmiş ve gerekli yerlerde çağdaş eklemeler yapılmıştır. Tüm bunları yaparken eski fabrikanın yekpare mekân kurgusunun korunmasına dikkat edilmiş ve yapının eğitim yapısına dönüşümü bölüntülerle gerçekleştirilmiştir. Yapının cephesinde de orijinaline sadık kalınmış, hatta sonradan eklenerek cephe düzenini bozan bazı binalar kaldırılarak iyileştirilmiştir. Böylelikle hem iç mekânda hem de dış mekânda tarihi izlerini koruyan, kimliğini yansıtabilen bir eğitim yapısı meydana gelmiştir. Üretimin yanı sıra sağlık, eğitim ve sosyal işlevleri de barındıran Cibali Tütün ve Sigara Fabrikası, yeni ana işlevi eğitim olan ve sosyal işlevleri de bulunan bir yapıya dönüşmüştür.

4. Sevilla Kraliyet Tütün Fabrikası-Sevilla Üniversitesi

4.1 Sevilla Kraliyet Tütün Fabrikası

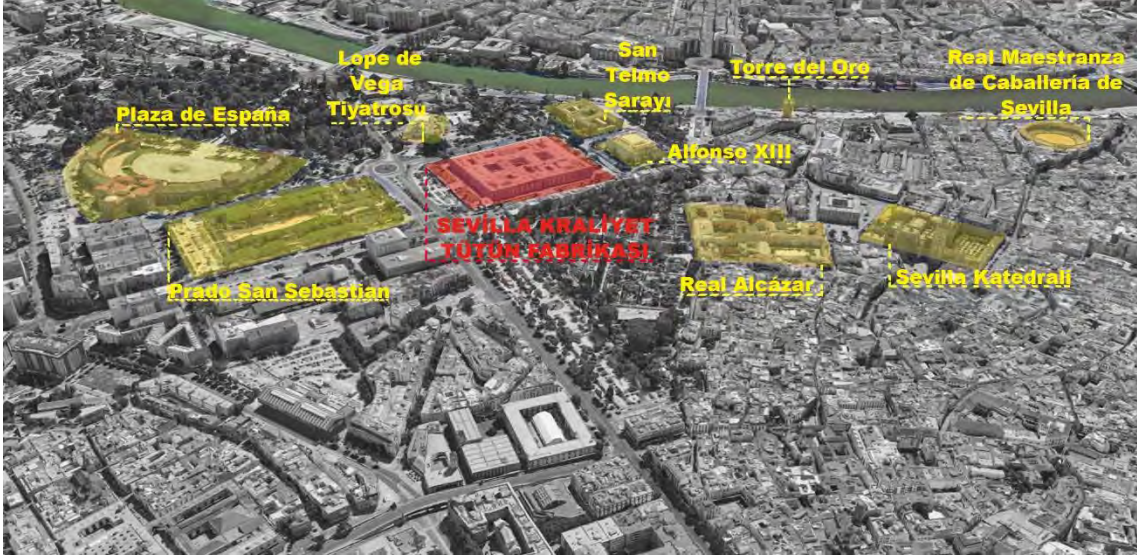
Avrupa'nın ilk tütün fabrikası olan Sevilla Tütün Fabrikası'nın yapımına 1725'te başlanmış, yapı 1770 yılında resmen tamamlanmıştır (Şekil 11). 1735 – 1750 yılları arasında inşaatına ara verilen yapının mimarları sırasıyla Ignacio Sala, Diego Bordick Devez ve Sebastian van der Borch ve Vicente Acero'dur.

Tütün, Kolomb'un Yeni Dünya'da keşfettiği ve Sevilla'ya getirdiği ilk bitkilerden biriydi ve Sevilla, yüzyıllar boyunca tütün ticaretinden oldukça kar elde etti. Avrupa'da tüketilen sigaraların %75'ini üreten fabrika Avrupa'nın en önemli tütün fabrikasıydı. Zamanının en büyük ikinci yapısı olan fabrika (185m x 147m) halen Sevilla'daki en büyük yapılardan biridir. Herrarian etkilerinin görüldüğü kat planları, avluları ve cephe detaylarıyla genel olarak Rönesans tarzında olan taş yapının girişi Barok tarzındadır. Yapıda mimar Sebastiano Serlio ve Palladio'yu anımsatan motifler de yer almaktadır (Ortiz, ve diğerleri, 2013). Taşları Sevilla'ya bağlı olan Moron de la Frontera bölgesinden getirilen taş cepheler, kaideler üzerindeki pilastrlarla modüle edilmiştir.

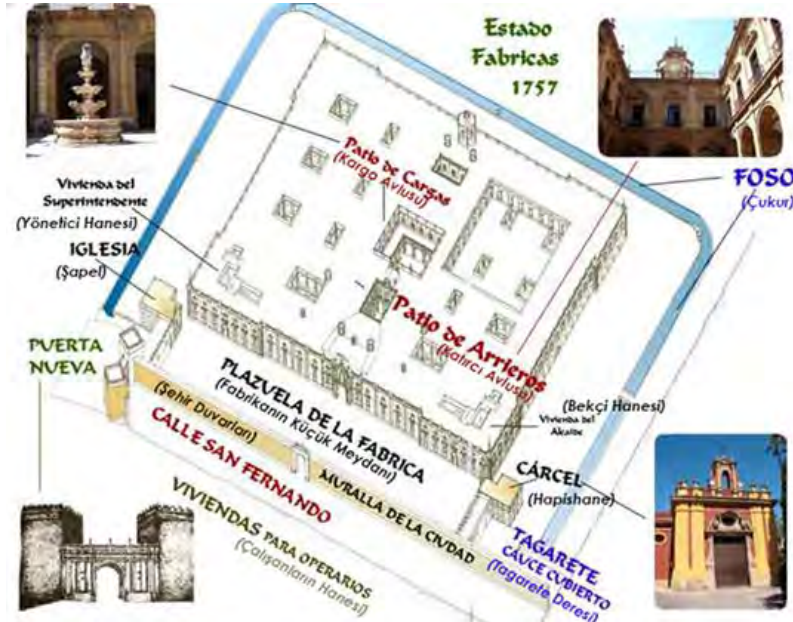
Şekil 12. Kraliyet Tütün Fabrikası'nın eski bir resmi (Aguilar, 2019)

Kraliyet Tütün Fabrikası'nın günümüzdeki konumu, kentin tarihi yapılarının oldukça yoğun olduğu bir alanda, tramvayın da geçtiği işlek bir cadde üzerindedir. İnşa edildiği dönemde her ne kadar şehir duvarlarının dışında yapılsa da günümüzde kent merkezine yakın konumdadır. Çevresinde Alcazar Sarayı, Sevilla Kilisesi ve Giralda Çan Kulesi, Alfonso XIII. Otel, San Telmo Sarayı, Lope de Vega Tiyatrosu ve Plaza de España gibi oldukça eski tarihi yapılar bulunmaktadır (Şekil 12).

Şekil 13. Sevilla Tütün Fabrikası'nın günümüzdeki konumu (Google Earth Pro, 2022)

Real Fabrica de Tabaco (Kraliyet Tütün Fabrikası), şu an çoğu yıkılmış şehir duvarlarının (muralla) hemen dışına, Roma döneminde gömü alanı olarak kullanılan bir alana inşa edilmiş. Fabrikanın etrafına ürünleri korumak için hendek yapılmış, ayrıca fabrikaya sigara çalan işçiler için bir hapisane bile yapılmıştır. Fabrika alanı içinde bir de şapel inşa edilmiştir. Hapisane ve şapel, üretimin daha modern bir tesise taşındığı 1950'li yıllara kadar kullanılmıştır. Ayrıca fabrikanın bir kısmı da konut amaçlı kullanılmıştır (Şekil 13).

Şekil 14. Kraliyet Tütün Fabrikası'nın 1757'deki planı (URL-5)

1758'de üretime başlayan fabrikada 1000 işçi ve değirmenleri çeviren atlar bulunuyordu. Daha sonra fabrikaya kadınlar da girmeye başladı ve 1800'lü yılların sonlarına doğru fabrikada tamamen kadınlar çalışıyordu. 1940'lı yıllarda makineleşmeyle birlikte fabrikada işçi sayısı da gittikçe düşmeye başladı. Fabrika 2007'de tamamen kapatılan fabrika, 1950'li yıllardan beri Universidad de Sevilla (Sevilla Üniversitesi) tarafından

kullanılmaktadır (Şekil 14). Şu anda bünyesinde Rektörlük, Felsefe, Tarih ve Coğrafya Fakülteleri ile kütüphane bulunduran tarihi fabrikanın kilisesi ise 'Öğrenciler Dini Birliği' olarak kullanılmaktadır.

Şekil 15. Sevilla Üniversitesi (URL-6)

4.2 Sevilla Tütün Fabrikası'nın dönüşümü

Yapının ilk dönüşümü 1954-1956 yılları arasında Toro Buiza'nın hazırladığı plana göre gerçekleşti. Bu dönüşümün amacı Hukuk, Bilim, Felsefe Fakülteleri ile üniversitenin yönetim ve kütüphanesine ev sahipliği yapmaktı (Ortiz, ve diğerleri, 2013). Dağınık bir planlamaya sahip olması ve mevcut yangın yönetmeliğine uymaması sebebi ile Sevilla Üniversitesi 2009 yılında tekrar planlandı. 'Master Plan' (Şekil 15) olarak anılan yeni planda amaç, binaya kimlik veren geniş tonozlu koridorlar aracılığıyla her iki katta da kuzey-güney ve doğu-batı dolaşımını iyileştirmektir. Ayrıca yapının cephe restorasyonu için İHA (İnsansız Hava Aracı)'lar kullanılarak kızılötesi incelemeler ve farklı yüksekliklerden çekilen videolarla cephedeki yıpranmalar, malzeme kayıpları, çatlaklar, kırıklar ve renk değişiklikleri tespit edildi. Böylece cephenin analizi herhangi bir fiziksel müdahale olmadan yapıldı.

Master Plan'a göre Filoloji, Felsefe ve Tarih Fakülteleri için ortak kullanılacak derslikler merkezde, binanın üçte biri kadar büyüklükte bir alana yerleştirildi. Küçük, orta ve büyük olmak üzere toplam 65 sınıfa sahip yeni planda sadece 1 tane ve üç fakülteye de hizmet eden yarım daire şeklinde bir amfi sınıf bulunuyordu. 4500 öğrenciyi aynı anda barındıran bina, 41.169 m² tüm sınıflar 275 m² 7 adet bilgisayar laboratuvarı ve 328 m² 5 adet laboratuvar alanlarına sahipti. Tüm kütüphaneleri 700 kişilik Beşeri Bilimler Kütüphanesi olarak birleştiren yeni plan, fakülte sekreterlikleri, fotokopi merkezi ve 200 kişilik yemekhaneyi tek bir birimde çözümlüyordu.

Şekil 16. Master plan (URL-7)

Yeni plan, Tütün Fabrikası'nın tahliye planı olmayan ve aydınlatma ve havalandırmada yetersiz olan durumunu iyileştirmek üzere tasarlandı. Plan, tonozları korurken aynı zamanda en uygun boyutları, oranları ve aydınlatma koşullarını elde etmeyi hedefliyordu. Bu sebeple tüm ofisler, bina cephesine paralel olan bantlarda ve avlu çevresindeki alanlarda düzenlendi ve böylece doğal aydınlatma sağlandı. Daha önce Hukuk Fakültesi olarak kullanılan kısım hem kendi içinde hem de binanın geri kalanıyla bağlantılı olacak şekilde rektörlük birimi olarak düzenlendi.

Toplamda 5 aşamada gerçekleşmesi planlanan dönüşümün "Aşama 0" olarak ifade edilen evresi; ön yıkımlar, mekânı teknolojik olarak uyarlamak için gövde kurulumları, yemek odası, tuvaletler ve asansör gibi acil olarak belirlenen kısımları kapsamaktaydı. "Aşama 1", eski Hukuk Fakültesi sınıflarının yeniden modellenmesi, yeni plana göre bilgisayar odalarının ve sekreterliğin kurulması ve merkezi idari birimlerin reformunu kapsamaktaydı. "Aşama 2" sınıfların ve ofislerin kurulması ve "Aşama 3" ise bu kurulumun devamı ve kütüphanenin yapılmasını kapsamaktaydı. Son olarak "Aşama 4", tamamlamaları içermekteydi. Ancak finansal sebeplerle bu aşamalar takip edilememiştir. İç mekanla eş zamanlı olarak 4 cephesi de yenilenen Tütün Fabrikası'nın bir müze haline getirilmesi, fabrikanın kendi zamanından izler taşıyan sanat eseri niteliğindeki miraslarını sergilemek için de bir oda inşa edilmesi planlandı.

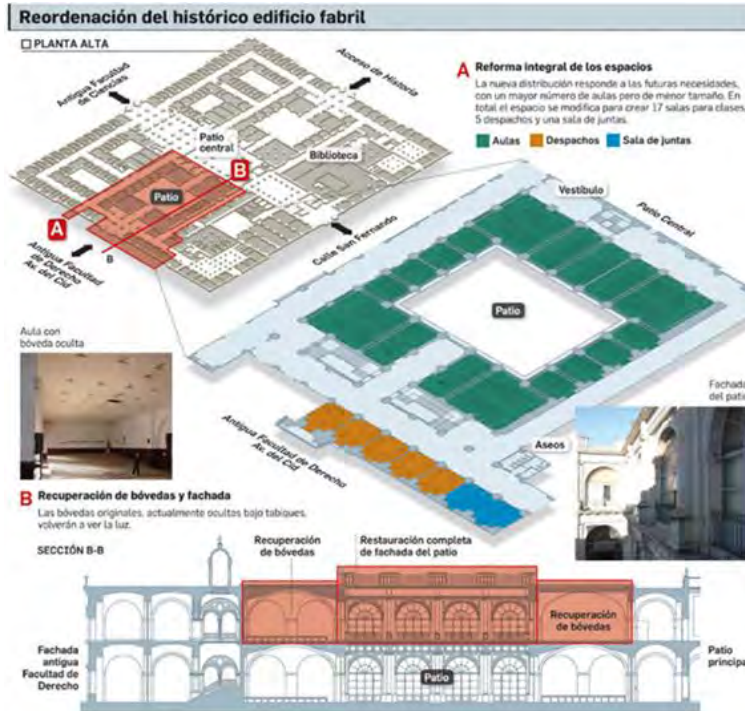
2014'te Rektörlük için yapılan çalışmalarda, Kraliyet Tütün Fabrikası'nın Palladio ve Alberti'nin daha önce çalışmalarında bahsettiği ve çok nadir bulunan anti-sismik temel sistemi ortaya çıktı (Şekil 16). Tagareta Deresi ve Guadalquivir Nehri'ne yakınlığından dolayı özellikle dengesiz bir arazide olan yapı, tüm binaya depreme karşı direnç kazandıran ters kemerlerden oluşan ızgara şekilli temel sistemine sahiptir. Çalışmalardan sorumlu Miguel González Vélchez, bu temellerin düzgün işlediğine dair

kanıtın, inşaatından 300 yıl sonra ve Lizbon depremi gibi önemli sismik olaylara rağmen yapıda herhangi bir büyük çatlak görülmemesi olduğunu söylemektedir (URL-8).

Şekil 17. Yapılan kazılarda ortaya çıkan ve nadir görülen ters kemerli temel (URL-8)

2017’de dönüşüm hala devam ederken, binayı mümkün olduğunca orijinal durumuna döndürmeyi amaçlayan bir yenilik önerilmiştir (Şekil 17). Yeniliğin kapsamı, daha küçük bir koridorda yer alan ve orijinal koridora denk gelen 4 sınıf ve 8 ofisi kapsayan avlunun çevresi ile sınırlıydı. Bu alanlardaki orijinal tonozların korunması ve avlu cephesinin restorasyonu da bu yeniliğin içindeydi. Amaç, avlunun çevre koridorunu fakülte ve önlerinde yer alan birimlerden herhangi birinin kullanacağı derslikler için özel bir alan olarak uyarlamaktı. Önerilen reform, üst üste binen öğelerin ortadan kaldırılması ve mevcut tonozlu alanların kurtarılmasını hedefliyordu. Toplamda 17 farklı büyüklükte sınıf, beş ofis ve bir toplantı odası oluşturulmuştur.

Şekil 18. Tarihi fabrikanın yeniden düzenlenen planı (URL-9)

4.3 Değerlendirme

Sonuç olarak, kent içinde gerek tarihi açısından gerekse fiziksel konumu ve büyüklüğü açısından oldukça önemli bir yapı olan Sevilla Tütün Fabrikası için özgün işlevine uygun bir yeni işlev seçilmiştir. Eskiden tütün ve sigara üretimi yapan fabrika dönüşümü sonrasında bilgi üreten bir yapı haline gelmiştir. Bilgi üretimini yalnızca üniversite işleviyle değil ayrıca turistler tarafından yoğun ilgi gören müze ve dini birlik işleviyle de yerine getirmektedir. Ayrıca yapılan kazılar sırasında keşfedilen nadir görülen yapı temeli de eski fabrikanın dönüşümü esnasında bile öğretmeye ve keşfedilmeye devam ettiğini göstermiştir. Süslemeli taş cephesi ve büyüklüğüyle daha ilk bakışta dikkat çeken yapının tarihi izleri, dönüşümünde uygulanan doğru müdahalelerin sayesinde, günümüz kullanıcıları tarafından fark edilmektedir. Her ne kadar planlı başlasa da finansal sebeplerden dolayı yapının dönüşümü planlanandan çok daha uzun sürmüş ve toplumdaki tepki toplamıştır. Filoloji, Felsefe, Tarih ve Coğrafya Fakülteleri ile Rektörlüğe hizmet etmesi planlanan yapıda şu an Rektörlük, Tarih ve Coğrafya Fakültesi ve Filoloji Fakültesi yer almaktadır. Sevilla Tütün Fabrikası dönüşümü için yapılan tüm değişikliklere rağmen tarihi kimliğini kaybetmeden yeni işleviyle kullanıcılara hizmet etmektedir.

5. Samsun Tütün Fabrikası- Bulvar Alışveriş ve Yaşam Merkezi

5.1 Samsun Tütün Fabrikası

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde tütün işletmelerinin Fransızlara devredilmesiyle birlikte, tütünü işletmek için kurulan Reji İdaresi 1884 yılında ilk fabrikasını İstanbul'da açmış ve aynı yıl Samsun Tütün Fabrikası'nın inşasına da başlamıştır (Özkan, 2015, s. 31) (Şekil 18). Resmi kurumlardaki ilk belgelerine dayanarak 1887 yılında yapıldığı bilinen binanın mimarı bilinmemektedir (Us, 2014, s.n.y.). 1994 yılında kapatılan bina, 2009 yılında restorasyonu yapılanaya kadar boş ve bakımsız kalmıştır.

18. yüzyılda tütün üretimine başlayan Samsun, bu sayede önemli bir ticaret merkezi haline gelmiş ve kent zenginlik kazanmıştır. Bununla birlikte kentin mimarisinde Batı etkileri görülmeye başlamıştır. Samsun Tütün Fabrikası, mimari özellikleri bakımından Fransız anlayışına yakın, rasyonellik ve fonksiyonelliğin ön planda olduğu yapılardan oluşmaktadır.

Şekil 19. Samsun Tekel Tütün Fabrikası'nın 1930'lu yıllarda çekilmiş bir fotoğrafı (URL-10)

Eski Tütün fabrikası yerleşkesi, doğusunda Gazi Caddesi, batısında Mecidiye Caddesi olmak üzere, mağaza ve dükkanların yoğun olduğu iki önemli ticari cadde arasında bulunmaktadır (Şekil 19). Bu iki caddeyi birleştiren yol ise Samsun Tütün Fabrikası yerleşkesinin içinden geçmekte ve böylece ticari bir aks oluşmaktadır. Yerleşkenin yakınında bulunan bir diğer önemli cadde de İstiklal (Çiftlik) Caddesi'dir ve bu cadde de yine yoğun olarak ticari mekanları barındırmaktadır. Yerleşkenin hemen karşısında, kentin pek çok kültürel, sanatsal ve siyasi organizasyonlarının yapıldığı Cumhuriyet Meydanı konumlanmaktadır.

Şekil 20. Samsun Tütün Fabrikası'nın kent içindeki konumu (Google Earth Pro, 2022)

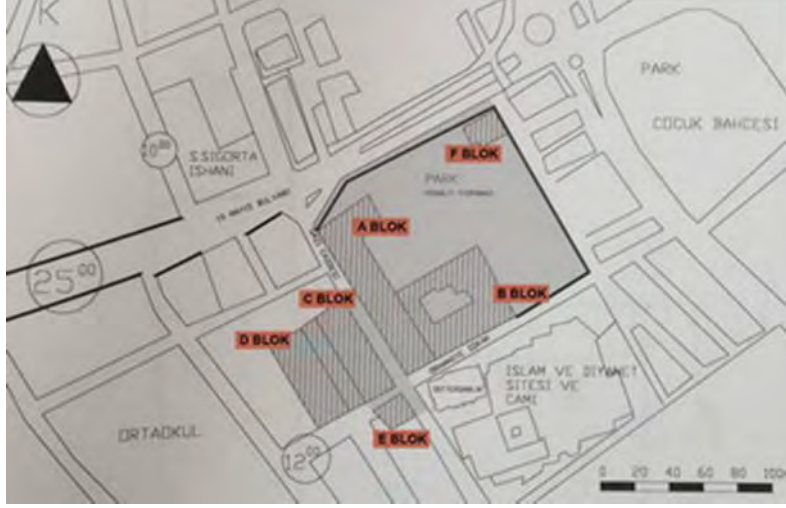
İnşa edildiği dönemde yapım sistemlerinin olanakları sebebiyle çok geniş açıklıklara sahip olmayan fabrikanın yapım sistemi betonarme ve kagirdir. Tütün kalitesinin iyi olması için diğer tüm tütün fabrikalarında olduğu gibi döşeme kaplamaları ahşaptır. Çatısı kiremit, ardavuz, eternit ve madeni levha gibi yanmaz malzemelerden yapılan fabrikanın merdivenleri betonarme, kapı ve pencereleri ise ahşaptır.

Samsun Tütün Fabrikası Yerleşkesi sigara üretim alanı, depo, idari birimler, yemekhane ve güvenlik birimlerinden ve fabrika işçilerinin dinlenmesi için yapılan avlulardan oluşmaktadır. Üretimin yapıldığı ana yapı, yerleşkenin merkezinde konumlandırılmıştır. Kolonadlı, yüksek tavanlı ve geniş açıklıklı olan depo ve üretim alanları bir bütün olarak planlanmıştır. Fabrika cepheleri, kemerli kapı ve pencerelerin yanı sıra kare formlu pencerelere de sahiptir.

Samsun Tütün Fabrikası yerleşkesi 6 bloktan oluşmaktadır (Şekil 20). Sigara üretim binaları olan A ve B blokları yerleşkenin en önemli iki yapısıdır. B blok, sigara üretim alanına ek olarak ofis, güvenlik, kreş ve yemekhane alanlarını da barındırmaktadır. 3 katlı olan A blok ile, 2 katlı olan B blok arası geçişler 1. kattaki bağlantılarla sağlanmaktadır. Avluda bulunan 2 katlı yemekhane ve kreş yapıları günümüze gelemeden yıkılmıştır.

Tütün ambarı olarak kullanılan 4 katlı C ve D blokları arasındaki bina tek katlıdır ve bloklar arası geçiş bu binadan sağlanmaktadır. Yine tütün ambarı olarak kullanılan E

blokta kolon bulunmamaktadır. Yapının taş olan dış duvarlarının kalınlığı 60 cm'dir. İdari birimlerin olduğu F blok ise 3 katlı bir yapıdır.

Şekil 21. Samsun Tütün Fabrikası'nın yerleşim planı (Us, 2014)

5.2 Samsun Tütün Fabrikası'nın Dönüşümü

1994 yılında kapanan Samsun Tütün Fabrikası, 2006 yılında Bakanlar Kurulu kararıyla yenileme alanı olarak ilan edilmiştir. 2009 yılında restorasyonuna başlanan yapı, 2012 yılında Bulvar Alışveriş ve Yaşam Merkezi olarak hizmete açılmıştır. Bulvar AVM, daha çok dükkân ve mağazaların olduğu, yeme-içme mekanları, kültür ve sergi alanları ve ofislerin bulunduğu bir yerleşim haline gelmiştir.

Restorasyondan önce fabrikanın atıl kalmış yapılarının aksine oldukça işlek bir otopark olarak kullanılan avlu (Şekil 21), çevre düzenlemesiyle oturma alanlarının olduğu büyük bir meydana dönüştürülmüştür (Şekil 22). Kentin bu bölgesindeki otopark ihtiyacı ise kazılarak eski fabrika yerleşkesinin altına yapılmıştır.

Şekil 22. Samsun Tütün Fabrikası'nın dönüşümden önceki hali (Us, 2014)

Şekil 23. Bulvar AVM (İ. B. Tunçer arşivi, 2021)

Fabrikanın restorasyonunda yapılan fiziksel ve mekanik testlerin analizi sonucunda bütün duvarlar püskürtme beton yöntemiyle güçlendirilmiştir. Çatılar çelik konstrüksiyon ile yeni baştan inşa edilirken, tarihî doku korunarak cepheler tıraşlanıp, tamir, sıva ve boya gibi işlemler yapılmıştır (Us, 2014, s.n.y.). F blokta ahşap döşeme korunmuş, C ve D blokları hariç tüm yapıların temelleri güçlendirilmiştir. C ve D bloklarının sadece derz dolguları yapılmıştır.

Yapıdan günümüze ulaşmış kullanılabilir yapı malzemeleri onarılıp tekrar kullanılmış, özellikle artık üretilmeyen Marsilya tipi kiremitlerin tek tek bakımı yapıp yerine konmuştur. Tüm yapıların cepheleri özgün haline yakın şekilde restore edilmiş, bazı cephelerde güneşi önlemek amaçlı dekoratif tenteler kullanılmıştır. Gazi Caddesi üzerindeki iki blok arasında da yine dekoratif aydınlatma elemanları kullanılmıştır.

Şekil 24. Bulvar AVM yerleşim planı (Us, 2014)

Eski tütün fabrikasının kentteki konumunun önemi ve büyüklüğü göz önünde bulundurularak yerleşkenin yeni işlevinin ticari olmasına karar verilmiştir. Eski Tütün Fabrikası binalarının Bulvar Alışveriş ve Yaşam Merkezi'ne dönüşümünde:

A blokun kuzeydeki yapısında zemin katın bir kısmı kafe olarak, diğer katlar ise mağaza olarak kullanılmıştır. Bu blokta ilk iki kat neredeyse tamamen mağaza olarak kullanılmış, üçüncü katta ise konferans alanı ve ofislere yer verilmiştir.

B blok restoran, kafe ve kitabevi olarak işlevlendirilmiştir. Avludaki mevcut ağaçlar korunarak burada kafe için açık oturma alanları düzenlenmiştir. Günümüze ulaşabilen 2 katlı binanın kafe ve restoran kısmına geçiş dışarıdan, yürüyen merdivenlerle sağlanmıştır. Ayrıca yıkılan kreş ve yemekhane binaları aslına uygun olarak tekrar inşa edilmiştir.

C, D ve E blokları tamamen mağaza ve dükkanlar için kullanılmıştır. C ve D blokları arasında kalan yapı, cam ve çelik kullanılarak tekrar yorumlanmıştır. F blok ise restoran ve kafe olarak hizmet etmektedir.

Samsun Tütün Fabrikası Dönüşüm Projesi'ne, 1890'lı yıllarda tüccarların konaklaması için yapılmış ve daha sonrasında Rum Dar'ul Eytamı (çocuk yurdu), Samsun Adliye Binası (1930- 1940), Askeri Hastane ve kültür müdürlüğü olarak da kullanılan 4 katlı Polihron Oteli de dahil edilmiş ve böylece projede 7 blok restore edilmiştir. G blok olarak adlandırılan eski otel, mağaza olarak kullanılmaktadır (Şekil 24).

Şekil 25. Dönüşüm sonrası eski Polihron Oteli (İ.B. Tunçer arşivi, 2021)

5.3 Değerlendirme

Sonuç olarak dönüşümü toplam 23.000 m² alanda tamamlanan Samsun Bulvar AVM Projesi, 18 yıl atıl haldeki eski tütün fabrikasını ıssız, kötü kokulu, rutubetli, tekensiz ve yok olmaya yüz tutmuş kimliğinden kurtarmıştır. Kent için önemli iki ticari cadde arasında konumlanan yerleşkenin yeni işlevi de yine ticari olmuştur. Eski Samsun Tütün Fabrikası günümüzde kullanıcı ihtiyaçlarına hitap eden ve kente kazanç sağlayan bir yaşam merkezi haline gelmiştir. Tüm bu olumlu sonuçlarının yanı sıra, yapılan iç mekân müdahaleleri sebebiyle (Şekil 25) (Şekil 26), dönüştürülmüş yapılar restore edilmiş cepheleri dışında kullanıcıya geçmişten bir şey sunamamıştır. Eski Polihron Oteli'nin cephesinde ise mağaza tabelasının montajı yapıya zarar vermiş, tabelaların uygun yerleştirilmemesi sonucu pencereler kapatılmış ve bu da tarihi yapının özgün kimliğinin zedelenmesine sebep olmuştur. Hemen bitişiğinde bulunan ve yine bir dönemin izlerini taşıyan binada da ticari tabelaların yarattığı görsel kirliliğin, tarihi otelin yapısını olumsuz etkilediği görülmektedir. Samsun Tütün Fabrikası'nın yeni işlevine karar verilirken rant düşüncesi ön plana çıkmıştır. Ayrıca eski fabrika yerleşkesi avluları çoğunlukla çıplak ve sert zemin olarak tasarlanmış ve burada kültürel ve sanatsal etkinliklere yer verileceği düşünülmüş, ancak daha köklü, büyük ve en az onun kadar çıplak olan Cumhuriyet Meydanı'nın da varlığı göz ardı edilmiştir. Bulvar AVM'nin nispeten küçük meydanı, düşünüldüğü gibi kültürel ve sanatsal etkinliklere değil, çoğunlukla ticari etkinliklere hizmet etmektedir.

Şekil 26. Bulvar AVM iç mekan (İ.B. Tunçer arşivi, 2021)

Şekil 27. Bulvar AVM iç mekan (İ.B. Tunçer arşivi, 2021)

6. Değerlendirme ve Sonuç

Tarihi çevre içerisinde bulunan tarihi yapıların korunması ve restore edilmesi yapının hayatta kalması için yeterli olsa da ona uygun yeni işlevler vermek tarihi yapının sürdürülebilir ve yaşayan bir yapı olmasını sağlamaktadır. Yeniden işlevlendirilen tarihi bir bina, kullanıcılara sadece restore edilip korunmuş bir binadan daha fazlasını anlatır. Ancak yeniden işlevlendirme sürecinin başarılı olabilmesi için, tarihi yapının dönüşümü için alınan kararlarda bazı önemli noktalara dikkat edilmelidir:

- Tarihi yapının mevcut fiziksel durumuna (mekansal organizasyonu, strüktürü ve malzeme gibi) olabildiğince az müdahale gerektiren ve yapılacak müdahalelerde de en az zararı verecek olan bir yeni işlev seçilmelidir.

- Tarihi bir yapının dönüşümü, çevresinin de dönüşümüne katkıda bulunmalıdır. Bu yüzden yeni işlev toplumun ihtiyaçları da göz önünde bulundurarak seçilmeli, tarihi yapının bulunduğu çevreye tekrar ayak uydurabilmesini sağlamalıdır.
- Yeni işlev tarihi yapının eski kimliğini gölgelememeli, yapının geçmiş izleri kullanıcılar tarafından algılanabilir olmalıdır.

Yeniden işlevlendirmede uygun yeni işlevin seçilmesinin önemi tarihi endüstri yapılarında, kent içindeki konumları ve kapladıkları alan sebebiyle daha çarpıcı sonuçlar doğurmaktadır. Bu çalışmada incelenen farklı kentlerde bulunan Cibali Tütün Fabrikası, Sevilla Kraliyet Tütün Fabrikası ve Samsun Tekel Tütün Fabrikası'nın dönüşümlerinin olumlu ve olumsuz sonuçları görülmektedir.

Her üç örnekte de tarihi fabrikalara verilen yeni işlevlerin, yapıları yaşayan mekanlara dönüştürdüğü görülmektedir. Bununla birlikte fabrikaların cepheleri aslına sadık kalarak restore edilmiştir. Sevilla Tütün Fabrikası'nın kültürel, dini ve eğitim amaçlı yeni işlevi, yapıyı canlı tutmakla birlikte geçmişteki izlerini insanlara aktarmasına da imkân tanımıştır. Müze, kültür merkezi ve eğitim kurumu işlevleriyle Cibali Tütün Fabrikası'nın dönüşümünde de yapının mimari kimliğinin kullanıcılarına aktarılabilirdiği görülmektedir. Bu durum Samsun Tütün Fabrikası'nda ise farklıdır. Samsun Tütün Fabrikası'na verilen yeni işlevde rant ön planda tutulması, yeni işlevin yapıyı atıl halinden kurtararak yaşayan bir yapı haline getirmesine rağmen, birçok olumsuzluğa da yol açmıştır. Kullanıcılara, alışveriş yaptıkları mağazaların bir zamanlar bir tütün fabrikası olduğunu hissettiren hiçbir iz kalmamıştır. Ayrıca Samsun Tütün Fabrikası'nın iç mekanları yeni işlevi sebebiyle çok sayıda mekâna bölünmüş ve yeni işlevin gerektirdiği kat yüksekliğiyle mevcut kat yükseklikleri birbirine uymamış, böylece mekânsal bütünlük algılanamaz hale gelmiştir. Eğitim yapısına dönüşen Cibali ve Sevilla örneklerinde ise mekânsal kurgu korunmak istenmiş ve gerekli değişiklikler iki yapının da bütünsel eski planına uygun olacak şekilde yapılmıştır. Sevilla Tütün Fabrikası'nda, mekanlar mevcut tonozlu yapıyı koruyarak ihtiyaca uygun şekilde yaratılmıştır. Cibali Tütün Fabrikası'nda ise iç mekânda yapının bütünlüğünü ve orijinal dokusunu gölgelemeyen birtakım çağdaş müdahaleler yapılmıştır. Sevilla Tütün Fabrikası ve Cibali Tütün fabrikası, buldukları tarihi çevrede hem müze hem de eğitim yapısı olarak kullanılırken, Samsun Tütün Fabrikası tamamen ticari amaçlı olarak dönüştürülmüştür. Eski fabrikadan kalan mirasların sergilenmesi için hiçbir bir alan düşünülmemiştir.

Aynı amaca hizmet etmiş üç farklı tütün fabrikasının dönüşümünde; iki farklı dönemde ve iki farklı ülkede inşa edilmiş, farklı kültür ve birikimlere sahip, Cibali Tütün Fabrikası ve Sevilla Tütün Fabrikası'nın dönüşümlerinde yeni işlevleri eğitim yapısı olmuş, bu yeni işlev hem yapılara hem de buldukları çevreye uyum sağlayabilmiştir. Cibali Tütün ve Sigara Fabrikası ile aynı döneme ait olan, Türkiye'nin farklı bir bölgesinde inşa edilen Samsun Tütün Fabrikası'nın dönüşümünde ise yeni işlev hem yapıya hem de çevresine uyum sağlayamamıştır. İncelenen bu üç örnek sonucunda endüstri yapılarının yeniden işlevlendirilmesinde yapıya verilecek yeni işlevin önemi görülmüştür. Tarihi yapılara verilen yeni işleve, yapının hem fiziksel hem çevresel özellikleri hem de tarihteki önemi göz önüne alınarak karar verilmelidir. Endüstri yapılarının kendisini her dönemde anlatan birer endüstri mirası oldukları unutulmamalıdır. Endüstri yapıları gibi büyük ve maliyetli yapıların kaynak olarak iyi değerlendirilmesi, verilen işlevin sadece günümüzde değil, gelecekte de kullanılabilir olması oldukça önemlidir.

Son söz olarak, endüstri yapılarının dönüşümünde unutulmaması gereken birincil ölçüt, yapının özgünlüğünü bozmadan ve ona zarar vermeden yaşatılmasıdır. İşlev, yaşatmak için bir araçtır. Burada önemli olan, yapı ya da yapılar topluluğunun gelecek kuşaklara

bir tarih, kültür, teknoloji, sanat ve mimarlık belgesi olarak, içindeki üretim süreçleri ve kullanım biçimleri ile ilgili özelliklerinin silinip yok edilmeden aktarılmasıdır. Bunu sağlamak için de uzmanlık gerektiren detaylı bilimsel çalışmalar yapılması, konunun uzmanlıktan uzak platformlarda değil, bilim kuruluşlarının koruma ve tasarım alanlarında yapılacak ortak çalışmalar ile değerlendirilmesi ve uygun işlev ve projelerin geliştirilmesi kaçınılmazdır.

Kaynaklar

Aguilar, J. B. (2019, Haziran 11). Nuestro Patrimonio: Real Fábrica de Tabacos de Sevilla. Alquiansa Web Sitesi: <https://www.alquiansa.es/es/real-fabrica-de-tabacos-de-sevilla/> adresinden alındı

Alper, M. (2008). Tarihin Küçük Kardeşi. *Natura Dergisi*, 24, 54-62.

Alper, M. (2019). Cibali Tütün ve Sigara Fabrikası'ndan Kadir Has Üniversitesi'ne Bir Yeniden İşlevlendirme Örneği. İstanbul: Kadir Has Üniversitesi Yayınları.

Burden, E. (2004). *Illustrated Dictionary of Architectural Preservation*. New York: McGraw-Hill Press.

Erden, D. (2003). Kentsel Yenileşmede Bir Araç Olarak Dönüşüm Projeleri (Doktora Tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Ergenç, İ. (2019). Endüstriyel Miras Alanlarının Dönüşümünün Müzecilik Açısından İncelenmesi (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

ICOMOS (International Council on Monuments and Sites). (1964). Venedik Tüzüğü.
Kılıç, E. (2019). Yeniden İşlevlendirilen Endüstri Mirası Yapılarında Heyecan ve Memnuniyet Faktörleri: Cibali Tütün ve Sigara Fabrikası Örneği (Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Mısırlısoy, D. (2011). Analysis of the Structure and Design Relationship Between Contemporary Extensions and Remodeled Masonry Buildings (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Doğu Akdeniz Üniversitesi, Lefkoşa.

Ortiz, P., Ortega, F. J., Vázquez, M. A., Martín, J. M., Aparicio, P., Ferruz, J., . . . Ollero, A. (2013). The Diagnosis of The Royal Tobacco Factory of Seville assisted by Quadrotor Helicopters. Proceedings of the 1st Conference on Robotics Innovation for Cultural Heritage. Venedik.

Özkan, T. (2015). Artakalanın Yeniden Değerlendirilmesi: Samsun Tekel Sigara Fabrikası'nın Görünmeyen Değerleri (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Özolcay, Ö. (2018). Tarihi Endüstriyel Yapılarda Yeniden İşlevlendirme ve Kuzguncuk Gazhanesi Örneği (Yüksek Lisans Tezi). Maltepe Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Tanaç Zeren, M., & Yılmaz Karaman, Ö. (2018). "Izmir Reji Tobacco Factory" As One Of The Industrial Heritage Remains Of The City. *Art-Sanat Dergisi*, 9, 253-262.

TICCIH. (2003). The Nizhny Tagil Charter for the Industrial Heritage.

Us, F. (2014). Bir 19. Yüzyıl Endüstri Mirasının Yeniden Kullanımı: "Samsun Tekel Tütün Fabrikası"nın "Bulvar Samsun Projesi"ne Dönüşümü. Mimarlık Dergisi, s.n.y.

Washington State Department of Archaeology and Historic Preservation. (2011). Sustainability: Executive Summary. Washington State Department of Archaeology and Historic Preservation: <https://dahp.wa.gov/historic-preservation/preservation-research-topics/sustainability> adresinden alındı

Yılmaz, S. (2017). Mekan-Hafıza İlişkisinin Türkiye'deki Yeniden İşlevlendirilmiş Eğitim Yapıları Üzerinden İncelenmesi: Kadir Has Üniversitesi Örneği (Yüksek Lisans Tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Zhang, S. (2007). Conservation and Adaptive Re-use of Industrial Heritage in Shanghai. Frontiers of Structural and Civil Engineering in China, 1(4), 481-490.

İnternet Kaynakları

URL-1: <http://www.tures.com.tr/index.php?sayfa=projects&alt=detay&projeid=5> (Erişim Tarihi: 13.02.2022 17:01)

URL-2: <https://sehirharitasi.ibb.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 13.02.2022 16:18)

URL-3: <https://khas.edu.tr/tr/universitede-yasam/foto-galeri> (Erişim Tarihi: 13.02.2022 17:04)

URL-4: <https://www.rhm.org.tr/hakkinda/> (Erişim Tarihi: 13.02.2022 17:05)

URL-5: https://personal.us.es/alporu/fabricatabaco/vision_general.htm (Erişim Tarihi: 13.02.2022 17:33)

URL-6: <http://reindustrialheritage.eu/projects/university-of-seville> (Erişim Tarihi: 13.02.2022 17:35)

URL-7: https://www.diariodesevilla.es/sevilla/remodelacion-Fabrica-Tabacos-debe-terminada_0_241176667.html (Erişim Tarihi: 13.02.2022 17:40)

URL-8: https://www.diariodesevilla.es/sevilla/sorprendentes-cimientos-Fabrica-Tabacos_0_814718977.html (Erişim Tarihi: 13.02.2022 17:41)

URL-9: https://www.diariodesevilla.es/sevilla/antigua-facultad-Derecho-recuperara-original_0_1141686213.html (Erişim Tarihi: 13.02.2022 17:44)

URL-10: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Samsun_Tekel_sigara_fabrikalar%C4%B1.jpg (Erişim Tarihi: 13.02.2022 16:57)

Kutsal Mekanlarda Doğal Işık Tasarımının Etimesgut Cami ve Işık Kilisesi Örnekleri Üzerinden İncelenmesi

Gülsüm AKATLI¹, Özlem SAĞIROĞLU¹

Öz

Işık, geçmişten günümüze insan yaşamı için vazgeçilmez bir öge olmuştur. İnsanlar, gün ışığını hayatın hemen hemen her alanında değerlendirmiş ve günlük yaşamlarını gün ışığına uygun biçimde kurgulamışlardır. İnsan yaşamı için bu denli önemli olan ışık kavramı, mimari mekanlar için de oldukça önemli bir unsurdur. Öyle ki bir mekanı oluşturan strüktür, biçim, renk ve malzeme ancak ışık varsa algılanır. Ayrıca mimari bir tasarımda ışığın kullanım biçimiyle, mekanlara işlevsel ve anlamsal nitelikler kazandırılması mümkündür. Bu çalışmanın amacı; farklı coğrafyalarda yer alan ve farklı dinlere hizmet veren kutsal mekanlardaki doğal ışığın kullanımına yönelik tasarım unsurlarının, ortak yönleri ile farklılıklarını tespit etmek ve bu sayede kutsal yapılardaki doğal ışık tasarımına yönelik farklı bir bakış açısı sunabilmektir. Bu amaçla, öncelikli olarak üzerinde çalışma yapılmak üzere iki farklı dine ait olan ve farklı coğrafyalarda bulunan birer ibadethane yapısı belirlenmiştir. Sonrasında seçilen yapılara ilişkin elde edilen plan ve kesitler kullanılarak önce iki, daha sonra üç boyutlu çizimleri elde edilmiştir. Elde edilen üç boyutlu çizimler, bilgisayar ortamında aydınlanma analizi yapmaya imkan veren Velux Daylight Visualizer programı üzerinden veri eldesi için kullanılmıştır. Bu sayede yapılardaki doğal ışığın nasıl içeri alındığını gösteren bir simülasyon elde edilmiştir. Belirlenen tarih ve saatlerde iki yapı içerisindeki mekansal ışık dağılımları tespit edilmiş ve karşılaştırılmıştır. Farklı dinlere hizmet üzere tasarlanan kutsal mekanların doğal ışığı mekana alış biçimlerine bağlı olarak insan üzerinde oluşturdukları algı ve ait oldukları dine ilişkin taşıdıkları metaforik unsurlar, ışık tasarımı üzerinden anlamsal bağlamda değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kutsal Mekan, Işık, Işık Tasarımı, Cami, Kilise

Investigation of Natural Light Design in Sacred Spaces on the Examples of Etimesgut Mosque and Church of the Light

Abstract

Light has been an indispensable element for human life from past to present. People have evaluated daylight in almost every aspect of life and fictionalized their daily lives in accordance with daylight. The concept of light, which is so important for human life, is also a very important element for architectural spaces. So much so that the structure, shape, color and material that make up a space are perceived only if there is light. In addition, it is possible to give spaces functional and semantic qualities by using light in an architectural design. The aim of this study is to determine the common aspects and differences of the design elements for the use of natural light in sacred spaces serving different religions and located in different geographies, and thus to present a different perspective on natural light design in sacred buildings. For this purpose, first of all, a place of worship belonging to two different religions and located in different geographies has been determined. Then, first two-dimensional and then three-dimensional drawings

¹ Gazi Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Ankara
*İlgili yazar/Corresponding author: akatlig@gmail.com
Gönderim Tarihi / Received Date: 05.07.2021
Kabul Tarihi / Accepted Date: 28.04.2022

were obtained by using the plans and sections obtained for the selected structures. The three-dimensional drawings were used to obtain data through the Velux Daylight Visualizer program, which allows lighting analysis in computer environment. In this way, a simulation has been obtained showing how the natural light in the buildings is taken in. The spatial light distributions in the two buildings were determined and compared at the specified dates and times. The human perception that the holy places, which are designed to serve different religions, depending on the way they take in the natural light, and the metaphoric elements they have about the religion they belong to, have been evaluated through light design.

Keywords: Sacred Space, Light, Lighting Design, Mosque, Church

1. Giriş

Mekan, insanı belirli sınırlar çerçevesinde dış dünyadan ayıran ve insanın gerek duyduğu eylemler için içerisinde olanaklar sağlayan tanımlı bir boşluktur. Dolayısıyla bir mekan oluşumundaki en büyük odak noktası insandır ve ancak insan onu algıladığında var olur.

Mekan; strüktür, biçim, renk, malzeme ve ışık gibi unsurların etkisiyle insanlar tarafından algılanır. Bu unsurlardan en önemlisi şüphesiz ışık kavramıdır. Işık, insanlığın ilk dönemlerinden itibaren yaşamdaki pek çok konuda önemli bir referans noktası olmasının yanında mimari mekanlarda da vazgeçilmez bir unsur olmuştur. Mekanlarda ışığın farklı kullanım şekilleri ile gerek tasarım noktasında aydınlık açısından gerekse yapı enerji tasarrufu noktasında pek çok farklı sonuç elde etmek mümkündür. Örneğin çalışmak için tasarlanan bir mekanda okuyabilmek ve not alabilmek için belirli bir aydınlık düzeyi gerekmektedir. Çalışma saatlerinde bu düzeyin altında ya da üzerinde bir aydınlık söz konusu olduğunda mekanın verimli kullanımı mümkün olamaz. Benzer biçimde dinlenmek için kullanılan bir mekanda, dinlenme saatlerinde mekana yoğun ışık alımından kaçınmak gerekmektedir. Bunlara ek olarak mekan tasarımında doğal ışık kullanımının yapısal etkileri de söz konusudur. Gün ışığından faydalanan doğru bir tasarımla ısıtma, havalandırma ve özellikle aydınlatma enerjilerinin en aza indirildiğini söylemek mümkündür. Bu gibi işlevsel niteliklerinin yanında mekanlardaki ışık kullanımının, anlamsal boyutu da oldukça önemlidir. Doğal ışığın mekana alınış biçimi ve miktarı değiştirilerek birbirinden farklı pek çok algının oluşmasını sağlamak mümkündür. Tüm bu hususlar, tasarımın uygulandığı yere ait iklimsel verilerin de etkisiyle mekanda olması istenen biçimde ışığın alınma miktarı, geliş yönü gibi özellikleri ile mekanları farklılaştırmaktadır. Bu sayede tasarımıyla insanları fiziksel ve psikolojik olarak etkileyebilen, hem işlev hem de anlam noktasında özelleşmiş mekanlar ortaya çıkmaktadır.

Işığın anlamsal boyutta ele alınışı açısından kutsal mekanlar diğer yapılara nazaran bir adım öne çıkmaktadır. Çünkü kutsal mekan tasarımında soyut birer kavram olan dinlerin bir anlamda somutlaştırarak ifade edilmesi söz konusudur. Bu bağlamda sonsuzlukla ilişkilendirilen ışık ve ışıksızlık sonucu elde edilen karanlık sayesinde mekanda anlatılmak istenen kutsallıkla ilişkili bazı metaforlar somutlaştırılmakta ve dolayısıyla bu gibi mekanlarda ışık, işlevsellik özelliğine ek olarak anlamsal bir nitelik de kazanmaktadır.

Bu çalışmada mekansal algının en önemli unsurlarından biri olan ışık kavramının, farklı dini inanışlara hizmet eden ve farklı coğrafyalarda yer alan kutsal mekanlar üzerinden tasarım felsefesi boyutu da ele alınarak değerlendirilmesi ve doğal ışığın kutsal mekanlarda kullanımına yönelik farklı bir bakış açısı elde edilmesi amaçlanmıştır. Bu anlamda Türkiye ve Japonya gibi birbirinden farklı iki coğrafyadan, farklı dinlere ait

modern nitelikteki iki kutsal mekan olan Etimesgut Cami ve Işık Kilisesi seçilerek, söz konusu bu yapılardaki doğal ışık kullanımı, anlamsal açıdan incelenmiş, elde edilen verilerden yola çıkılarak ışık tasarımının benzerlik ve farklılıkları tespit edilmiştir. Bunu yaparken öncelikle seçilmiş olan yapılara ait mevcut veriler kullanılarak iki ve daha sonra üç boyutlu çizimleri hazırlanmış, hazırlanan bu çizimler aydınlanma analizlerinin yapılması amacıyla kullanılmıştır. Bu şekilde yapılara ait mekânsal ışık dağılımı simülasyonları elde edilmiş ve bu iki kutsal mekandaki ışık tasarımlarına bağlı gün ışığı dağılımlarının anlamsal açıdan somutlaştırılarak değerlendirilmesi sağlanmıştır.

2. Mekan ve Işık

En genel anlamıyla ışık, cisimlerin görülmesini ve renklerin ayırt edilebilmesini sağlayan fiziksel enerji olarak tanımlanmaktadır (URL-1). İnsanlığın varoluşundan bu yana ışık, insan yaşamı için vazgeçilmez bir unsur olmuştur. Öyle ki yüzyıllar boyunca insanlar, günlük hayatlarını dahi gün ışığının döngüsüne uygun biçimde düzenlemişlerdir. Işığın oldukça büyük bir etkiye sahip olduğu bir alan da mimari mekanlardır. Gün ışığı olarak da adlandırabileceğimiz doğal ışık, mimari mekan tasarımı için de olmazsa olmaz bir unsurdur. Mekanın şekli, rengi ve dokusunun görsel olarak algılanabilmesi ancak ışık vasıtasıyla mümkündür.

Işık, tasarımı ortaya çıkararak mekanda anlatılmak istenenin vurgulayan en güçlü öğedir. Ayber (2012), bunu destekler biçimde iç mekâna kimlik kazandırmada ışığın rolünün çok önemli olduğunu, mekân tasarımının ışık aracılığıyla var olduğunu ifade etmektedir (Ayber, 2012, s. 13). Öyle ki tasarım ne derece etkileyici malzeme, renk ya da biçime sahip olursa olsun algılanması ışığa bağlıdır. Michel(1995) ise, aynı konuyu mimari mekânı yaratmanın ışık ile tasarım yapmak olmadığı, fakat ışığın etkisi ile tasarım yapmak olduğu ifadesiyle farklı biçimde belirtmektedir (Michel, 1995' den aktaran Ayber, 2012, s.13). Yani denilebilir ki bir mekanın tasarımı biçim, malzeme, renk ve doku gibi unsurlardan oluşsa da bu mekanın insan zihninde algılanmasını sağlayan en önemli unsur ışıktır.

Çelik ve Karamağaralı (2019), ışığın etkisinin ve tasarımla olan ilişkisinin sadece tarihsel, estetik ve yapısal özellikleri ile sınırlı olmadığını, psikolojik özelliklerinin de tartışıldığını belirtmektedir (Çelik & Karamağaralı, 2019, s. 521). Bir mekanı nitelerken, ışık ve aydınlatma durumunun baz alınması; ışığın insan psikolojisi ve algısı üzerindeki etkisi ile bağlantılıdır (Gürel, 2001, s. 2).Mimari mekanlarda kullanılan ışık, fiziksel açıdan aydınlanma ve ısınma sağlarken, psikolojik açıdan insan algısı ve ruh halini etkileyebilmektedir. Aynı zamanda ışık tasarımı, mekanlardaki kullanım şekline ve yoğunluğuna bağlı olarak birtakım felsefi anlamlar yüklenerek metaforik bazı ifadelere de sözcülük yapabilmektedir.

Aydınlatma, mekana anlam yükleyen mimar tarafından doğru yorumlandığında amacına ulaşır (Timuremre, 2004). Özorhon(2002)' a göre ışığın anlamsal boyutunun ışığın, aydınlığın ve karanlığın anlamsal ilişkilerinde hayat bulduğu ileri sürülebilir. Mekanların aydınlık veya karanlık olmaları, gözlemciye farklı anlamsal etkiler uyandırır. Aydınlık, ışıkla dolu olan mekanı anlatan durumdur. Karanlığa fiziksel açıdan baktığımızda ise, ışığın olmadığı durum anlamına gelir (Özorhon, 2002, s. 21-22).

Aydınlık ve karanlık insanın içinde yaşadığı topluma, çağa ve kültür durumuna göre çeşitli anlamlar taşıyabilir. Bu gözlemciye bağlıdır (Özorhon, 2002, s. 25). Öyle ki bu anlamsal farklılıklar, doğu ve batı toplumları arasında görülmekle birlikte dini inanışlarda da kendini göstermektedir. Dolayısıyla farklı coğrafyalarda, kültürlerde ve inanışlarda

günlük mekanların yanı sıra kutsal mekanlarda da farklı algı biçimlerine rastlamak mümkündür.

Farklı dini inanışlara bağlı olarak gün ışığının anlamsal açıdan ele alınışı ve dolayısıyla mekanlardaki kullanım biçimleri birbirinden farklı olsa da, dini yapı tasarımında gün ışığının önemli bir unsur olarak kullanılması tüm dinlerde benzerdir. Roth, bu durumu 'Işık gizem ve huşu duygusu yaratımında en etkili öğedir, bu nedenle ışık yönetimi dinsel yapı yaratımında başlıca etmendir.' şeklinde ifade etmektedir. (Roth, 2006, s. 112). İki büyük din olan Hristiyanlık ve Müslümanlık için de 'ışık' değişik kavramların tasviri için kullanılmış bir anlamsal kimliğe sahiptir (Yıldız, 1995, s. 64). Özorhon (2002)' a göre Hristiyan dinine hakim olan Tanrı simgesinin kilise mekanı içindeki bir insan için Tanrı korkusu ile bütünleşen bir saygı izlenimi uyandırması beklenir. Kilisedeki doğal ışık, mekana düşük bir seviyede alınır. Bu nedenle mimari mekana loşluk ve şiddetli bir disiplin hissi hakimdir. Bir Osmanlı camisinde ise ışık namaz kılan insana göre ayarlanmış, yani oturan insan ölçeğinden mekana girmiştir (Özorhon, 2002, s. 25). Buna göre mekansal boyutlardan bağımsız biçimde bir kilisenin ışık tasarımında, kullanıcıya karşı üstünlük algısı oluşturması beklenirken bir camide ise böyle bir gereklilik aranmamaktadır. Özorhon(2002), Sinan'ın camilerinde ve diğer Osmanlı camilerinin bir çoğunda görülen ışığın, hem mekanın üstünden hem insan ölçeğinden hem de sıklıkla orta ölçekten iç mekana girmesinin, bununla birlikte orta mekanı çevreleyen yan mekanlarda neredeyse döşemeyi yalayarak insan ölçeğine inmesinin adeta ev mekanını mabede taşıdığını ve bu durumun da kutsal hayatın günlük hayatla iç içeliğini gösterdiğini ifade etmektedir. (Özorhon, 2002, s. 25). Bu hususlar göz önüne alındığında, bir kilisenin iç mekanında oluşturulmak istenen kullanıcı algısı ile bir cami yapısında eldesi amaçlanan kullanıcı algısının ait oldukları dine bağlı olarak şekillenmekte olduğunu ve birbirinden farklı nitelikler gösterdiğini söylemek mümkündür.

İbadet için kullanılan kutsal mekanlarda doğal ışığın işlevsel ve anlamsal açıdan ele alınışını incelemek üzere yapılan çalışmada, karşılaştırma yapmaya imkan tanıması amacıyla farklı dinlere ait iki ibadethane yapısı seçilerek incelenmiştir. Bu yapıların seçim kriteri olarak ışığın belirgin biçimde tasarım girdisi olarak referans alındığı farklı kültüre ait iki modern yapı olmasına karar verilmiştir. Bu kriterler çerçevesinde Türkiye' nin ilk modern cami örneklerinden biri kabul edilen ve Cengiz Bektaş'ın mekandaki ışık tasarımıyla öne çıkan Etimesgut Cami ile tasarımlarında doğayı oldukça farklı yorumlayan Tadao Ando' nun özellikle ışığı kullanım biçimi ile adından sıkça söz ettirdiği modern bir yapısı olan Işık Kilisesi'nin seçilmesine karar verilmiştir. Tasarımlarında su ve ışık gibi doğal öğelere sıkça yer verirken felsefi olarak kültürel dokunuşlar yapmayı da ihmal etmeyen iki mimar olarak Tadao Ando ve Cengiz Bektaş'ın, gün ışığı ile mimarlık arasındaki ilişkiyi anlamak konusunda farklı kültürlerden gelen iki önemli isim olarak ön plana çıkmaları da onlara ait bu iki yapının seçilmesinde etkili olmuştur. Ayrıca söz konusu yapıların ikisinde de brüt betonun sadeliğinden faydalanılarak herhangi bir süslemeden kaçınılmış ve ışık birincil unsur olarak kullanılmıştır. Bu durum da iki yapının iç mekanlarındaki ışık etkisinin kıyaslanmasına imkan vermesi noktasında benzer bir nitelik göstermeleri sebebi ile seçilmelerinde önemli bir etmen olmuştur.

2.1 Etimesgut Cami

Cengiz Bektaş, tasarımlarında sıklıkla su ve ışık gibi unsurlarla ilişki kurarak doğa ile mimariyi buluşturmuştur. Bu yapılarından biri de Türkiye' nin ilk modern cami örneklerinden biri olan Etimesgut Cami' dir.Cengiz Bektaş'ın askerliğini yaptığı sırada tasarladığı Etimesgut Cami, Ankara Etimesgut' ta 20. yüzyılın ikinci yarısında hizmete açılmış olan oldukça sade çizgilere sahip modern bir yapıdır.Üç yüz kişilik bu cami, gerek formu gerekse sahip olduğu plan bakımından kendine has bir üsluba sahiptir (Şekil 1).

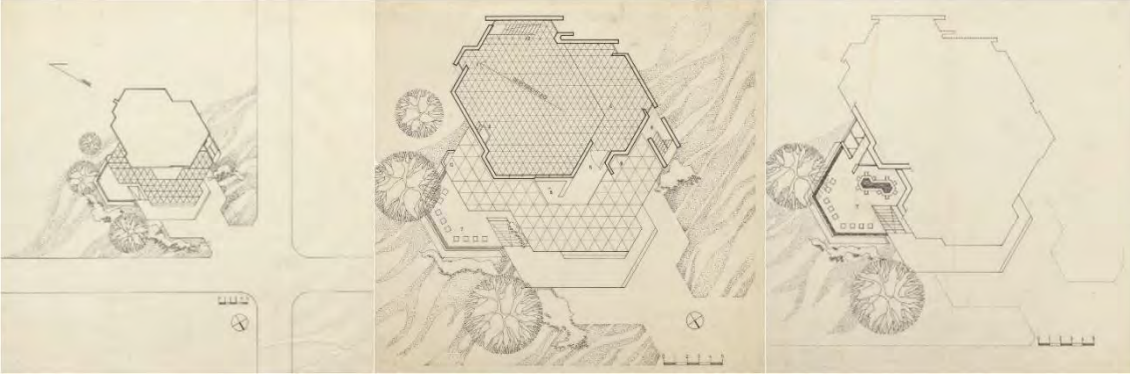

Şekil 1. Etimesgut Cami'nden genel görünüm (URL-2)

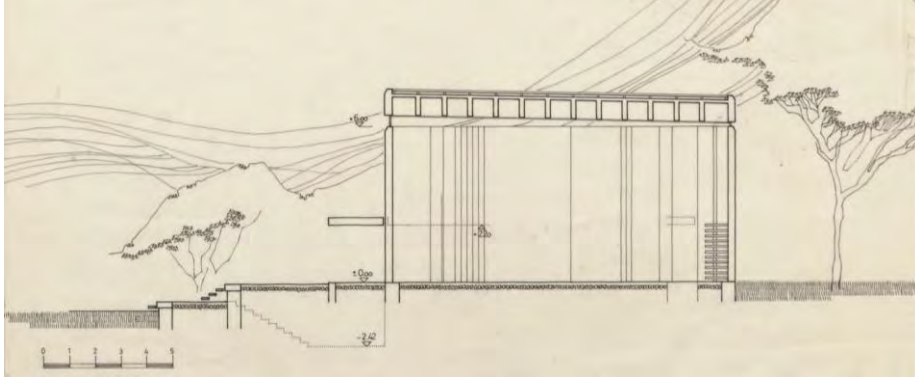
Altıgen bir plan kurgusuna sahip olan Etimesgut Cami, tasarımında kullanılan yalınlık ve netlik sonucu modern bir cami olması özelliği ile döneminde yapılan camilerin bir adım önüne geçmektedir. Özellikle tamamen düz bir plakla geçilen üst örtüsü hemen altında devam eden şerit pencerelere imkan vererek doğal ışığın kısmi olarak alınabilmesini sağlamıştır. Bektaş, bu tasarımdaki amacının caminin içindeki ışık vasıtasıyla Tanrı'yla -inandığı Tanrı'yla- yüz yüze kalabilecek bir atmosfer yaratmak olduğunu ifade etmiştir. Bunun için de mekana alınan ışığın önemli olduğunu, çatıyı duvarların üzerine oturtmadan belirli bir aralıkla yapması durumunda dışarıdan gelen ışığın istediği atmosferi sağlayacağını düşünmüştür (URL-3). Dolayısıyla Bektaş, kubbe yapmadan da ışığı istediği biçimde içeri alarak kullanabilmiştir.

Bektaş tasarımını şu şekilde ifade etmektedir:

"Cami, yırtıklardan, sabah, öğle, ikindi ışıklarını alır. Kible duvarın dışındaki beş duvar ile Muhammed ve dört imam simgelenmiştir. Yeniden yorumlanan, caminin minaresi aynı zamanda, üst kattaki kadınlar bölümüne ulaşımı sağlayan merdiven işlevini de üstlenmiştir. Çatı ve duvarlar arasındaki ince yırtık, geleneksel camilerdeki kubbeye getirilen sıra dışı bir yorumdur. İçeriye sızan ışık ile sonsuzluk kavramına katkı sağlanmıştır. Cami içindeki tüm yazılar bizim ABC' miz kullanılarak yazılmıştır." (URL-4) (Şekil 2-4).

Şekil 2. Etimesgut Cami vaziyet, zemin ve bodrum kat planı (URL-5)

Şekil 3.Etimesgut Cami kesit (URL-5)

Şekil 4.Etimesgut Cami iç mekandan görünüm (URL-2)

2.2 Işık Kilisesi (Ibaraki Kasugaoka Kilisesi)

Japonya’ da bulunan Işık Kilisesi, Osaka, Ibaraki’ de inşa edilmiş bir Tadao Ando yapısıdır. Işık Kilisesi’ nin ibadethane kısmı 1989 yılında tasarlanmış ve 1999 yılında yanına eklenen Pazar Okulu ile proje genişletilmiştir. Tasarımlarında doğa öğelerini yoğun biçimde kullanan Ando’ nun tasarladığı dini yapılardan biri olan Işık Kilisesi, Uzak Doğu ile Batı kültürünü harmanlamasıyla öne çıkan bir yapı olmuştur.

Ando, Işık kilisesini biçimlendirirken ‘Mekân içinde kutsal bölge nasıl yaratılmalı?’ sorusundan yola çıktığını, insanların toplandığı, ibadet ettiği bir yer yaratmaya çalıştığını ifade etmektedir (Ando, 2010’ dan aktaran Ersal, 2013, s. 87). Yapıda, Hristiyanlık dinine ait haç kavramı, proje planının ana kurgusunda oranlarla kullanılmasının yanında apsis yönünde boşaltılan dokuyla vurgulanmıştır. Ando, bunu yaparken temelde sade ve gösterişsiz olarak tasarlamış olduğu mekana basit bir ışık kullanımıyla dinle ilişkili ruhani bir hava katmıştır. Işık Kilisesi’ nin doğaya açılan ruhani bir boşluk oluşturarak mekana gün ışığını simgesel biçimde almasını, Japon Zen ve Shintai felsefeleri ile ilişkilendirmek mümkündür.

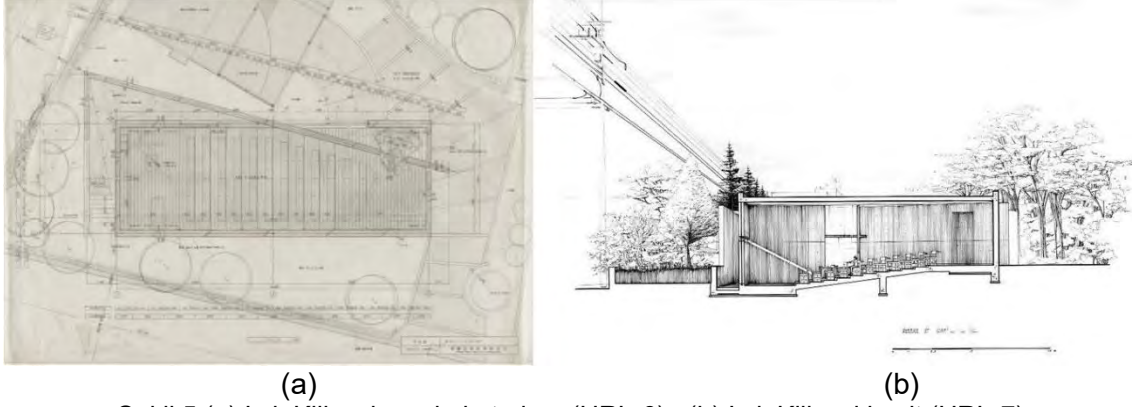
Baek(2009), mekanda boşluk gibi görünen şeyin aslında ışık ve rüzgarla dolduğunu belirterek Ando tasarımlarını Shintai felsefesi ile ilişkilendirmektedir (Baek, 2009, s. 57). Bununla birlikte ışık yardımıyla mekanda sonsuzluk hissi oluşturulmasını da Zen felsefesi ile ilişkilendirmek mümkündür.

Japon kültürünün ve Zen Budizm inancının benimsediği anlam dünyası incelendiğinde görünen somut dünyanın arkasındaki değerler ve Ando’nun mimarisi ile kurmaya çalıştığı dünyanın özellikleri anlaşılabilir. Japon kültürü insan ve evren arasında kozmik bir uyuma inanmaktadır ve insanı tüm çevresiyle uyum içinde bir bütün olarak

değerlendirmektedir. İnsan, yarattığı ve içinde yaşadığı çevreden bağımsız bir varlık değildir, kendi dışındakilerle bir bütündür. Bu bütünlük anlayışı doğrultusunda insan kendini doğayla, çevresiyle, yarattığı binalarla, geçmişiyle ve dolayısıyla tüm evrenle bir olarak değerlendirmektedir. İnsanın doğa ile, dünya ile diyalogu bütünsellik durumu çerçevesinde oluşmaktadır (Ersal, 2013, s. 68). Buna ek olarak Ando'ya göre Shintai, beden ve zihin arasındaki ikiliğe değil 'ruh ve beden birliği', 'tümüyle insan olma', 'maksimum denge etkisi' gibi ifadelerle belirtilen bedensel bir bütünlüğe işaret etmektedir (Ando, 1996' dan aktaran Baek, 2009, s. 56).

Baek(2009)' in de ifade ettiği gibi Işık Kilisesi' nde kullanılan haç sembolüne sahip boşluk, her ne kadar göstergibilimsel temsilin içine hapsolmuş olsa da aslında sembolün ortadan kaldırılmasıdır. Ando, bunu yaparken bu işareti maddesel yapıdan yoksun biçimde düşünmüştür (Baek, 2009, s. 58).

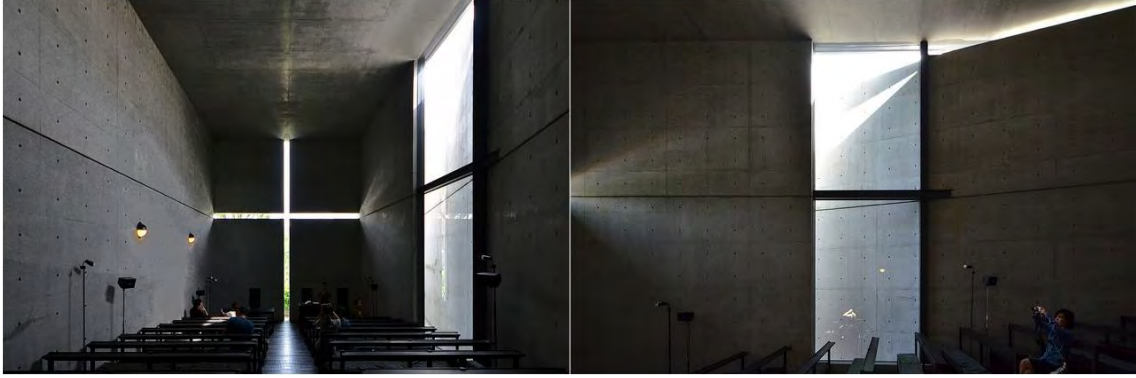
Ando' nun brüt betondan çıkardığı bu haç sayesinde, boşluk-doluluk, aydınlık-karanlık, somutluk-soyutluk gibi kavramlar arasında eleştirel bir yaklaşım sergilediğini söylemek mümkündür (Şekil 5-7).

Şekil 5.(a) Işık Kilisesi zemin kat planı (URL-6), (b) Işık Kilisesi kesit (URL-7)

Şekil 6. Işık Kilisesi genel görünüm (Fotoğraflar: Hiromitsu Morimoto, 2015, URL-8)

Şekil 7. Işık Kilisesi iç mekandan görünüm (Fotoğraflar: Hiromitsu Morimoto, 2015, URL-8)

3. Kutsal Mekanlarda Doğal Işık Tasarımı Analiz Çalışması

Kutsal mekanlarda doğal ışığın dağılımını tespit etmek amacıyla üzerinde çalışma yapılmak üzere seçilen Etimesgut Cami ve Işık Kilisesi örnekleri üzerinden bir simülasyon hazırlanarak söz konusu yapılardaki doğal ışık kullanımını analiz edilmiştir.

Bu farklı dinlere hizmet eden kutsal mekanların ibadet alanlarındaki mevcut doğal ışık dağılımlarının analizi amaçlandığı için, iki yapının ibadethane bölümlerini içeren planları elde edilen mevcut dokümanlardan faydalanılarak AutoCAD Architecture programında çizilmiş ve yine aynı program üzerinde üç boyutlu hale getirilmiştir.

Elde edilen üç boyutlu çizimler Velux Daylight Visualizer programına aktarılarak mevcut yapılara ilişkin birer gün ışığı simülasyonu eldesi sağlanmıştır. Oluşturulan bu simülasyonlar, iki yapının plan ve kesit düzleminin yanı sıra belirli bir perspektif açıdan gün ışığı dağılımlarının analizine olanak sağlamıştır.

Velux Daylight Visualizer programı, binalardaki gün ışığı koşullarının analizini elde etmek için kullanılan profesyonel bir aydınlatma simülasyon aracıdır (URL-9). Velux Daylight Visualizer, yeni binaların tasarım aşamalarında doğal ışık dağılımlarını ve derecelerini ön görerek, ışık kullanımı ve enerji noktasında verimi sağlamak için kullanılabilir. Bununla birlikte mevcut yapılardaki durumu analiz ederek gün ışığı performanslarının değerlendirilmesine de olanak sağlamaktadır. Bu çalışmada Velux Daylight Visualizer programı, söz konusu yapıların doğal ışık dağılımı tasarımlarının anlamsal bağlamda incelenmesi için kullanılmıştır.

Autocad, SketchUp, Revit ve Archicad' de modellenen çizimler bu programa çekilerek kullanılabileceği gibi programın kendisi de basitçe model oluşturma konusunda olanak sağlamaktadır. Bu çalışmada Velux Daylight Visualizer modelleme konusunda kullanılmamış, sadece gün ışığı analizi için kullanılmıştır. Çalışma aşamasında 3DSMAX üzerinde model hazırlanmaya başlanmış fakat Velux Daylight Visualizer programı ile uyum noktasında bazı yüzey algılama sorunları yaşanması sebebiyle Autocad programı üç boyutlu modelleme için kullanılmıştır.

Autocad Architecture programında hazırlanan üç boyutlu modeller, Velux Daylight Visualizer programına çağrılarak üzerlerinde ayrı ayrı çalışılmıştır. Çağrılan çizimlerin hata vermemesi adına önemli iki noktadan biri, herhangi bir noktasında açıklık içermemesi; diğeri ise düşük formatta kaydedilmesi gereğidir. Ölçeği kontrol edilen çizime ait yüzeylere gerekli malzemeler atanmıştır. Bunu yaparken dikkat edilmesi gereken en önemli nokta ise pencere malzemesinin seçeneklerden düzgün bir şekilde seçilmesidir. Atanan malzeme ayarları da mevcut yapılara uyumlu şekilde

zelleştirilmiştir. Bu düzenlemeler yapıldıktan sonra yapının bulunduğu Şehir koordinatlarıyla girilmiŐ ve yönü de açılarıyla birlikte belirtilmiştir. 'Render' kısmına geçmeden önce 'Kamera' sekmesi altından Plan, Kesit ya da Perspektif gibi seçeneklerden kameranın yn, eğimi, yerden yksekligi ve odak uzakligi alınmak istenen 'render' lara uygun biçimde ayarlanmıŐtır. Son aşamada 'Render' sekmesinden kullanılmak istenen ışık, gökyüzü durumu, tarih ve saat seçilerek 'Render' alma işlemi sonlandırılmıŐtır.

İki yapıya ait bu analizler plan, kesit ve perspektif olarak kıyaslamaya olanak verecek biçimde alınmıştır.

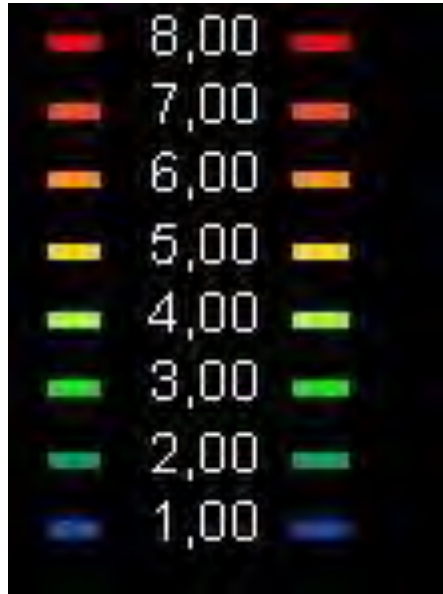
Seçilen iki kutsal mekan üzerinde yapılan doğal ışık analizi ile elde edilen verilerin okunmasında gün ışığı faktöründen faydalanılmıştır.

nver(1990), ilk olarak, Uluslararası Aydınlatma Komisyonu (CIE-Commission Internationale de L'clairage) tarafından 1955 yılında gerçekleştirilen Zürih kongresinde kabul gören günıŐığı faktörünün CIE tarafından 'ıŐıklılık dağılımları bilinen ya da varsayılan bir gökten dolaysız ya da dolaylı olarak gelen ışığın, verilmiş bir düzlemin bir noktasında oluşturduğu aydınlık düzeyinin, hiç engellenmemiŐ yarım küre biçimindeki gökten gelen ışığın, yatay düzlem üzerinde oluşturduğu aydınlık düzeyine oranını gösteren değer' olarak ifade edildiğini belirtmektedir (nver, 1990' dan aktaran Arpacioğlu, 2012, s. 50).

Gün ışığı kat sayısı olarak da tanımlayabileceğimiz gün ışığı faktörünü Hasol (2005, s. 196) Şu Şekilde ifade etmiştir:

$$GF = \frac{\text{çalışma yerindeki yatay düzlemde aydınlık Şiddeti}}{\text{Bina dışında Gölgesiz Bir Yerde Aydınlık Şiddeti}} \times 100$$

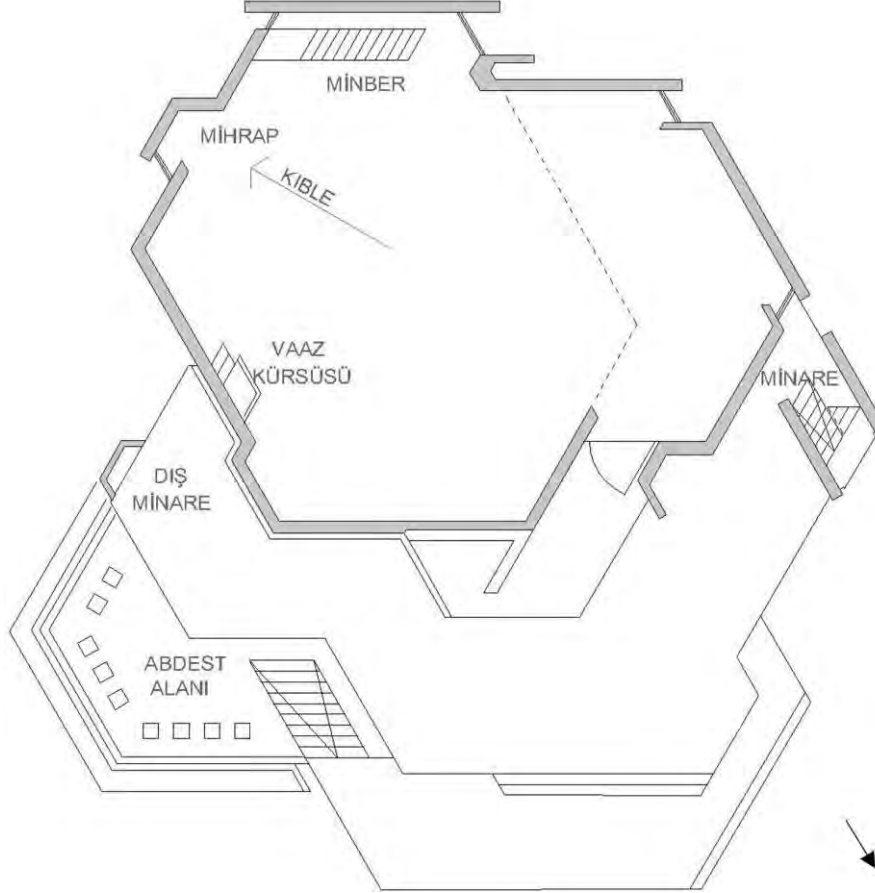
Gün ışığı faktörü, mekanın aydınlanma oranı ile doğru orantılı olarak değişmektedir. En yüksek derecede aydınlanan mekanlar kırmızı ile gösterilirken maviye doğru aydınlanma miktarı azalmaktadır.

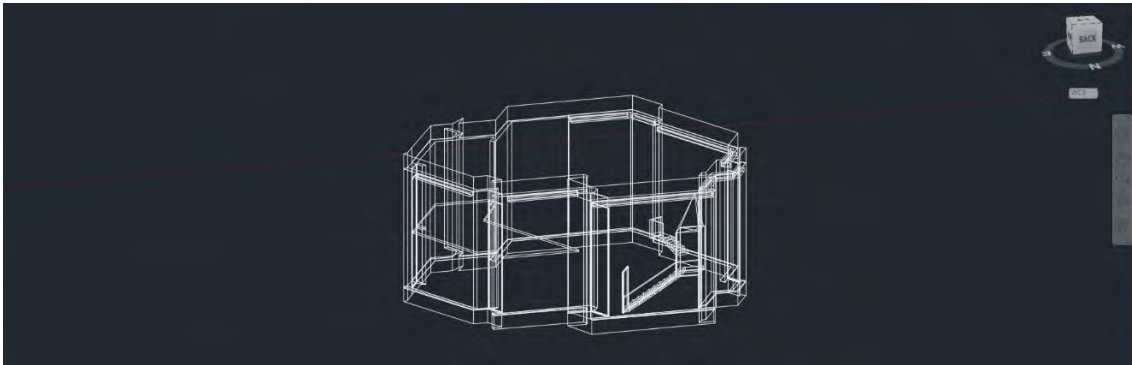
Şekil 8. Gün ışığı faktörü (DF) ller ve eŐleŐtikleri renkler

4.Bulgular

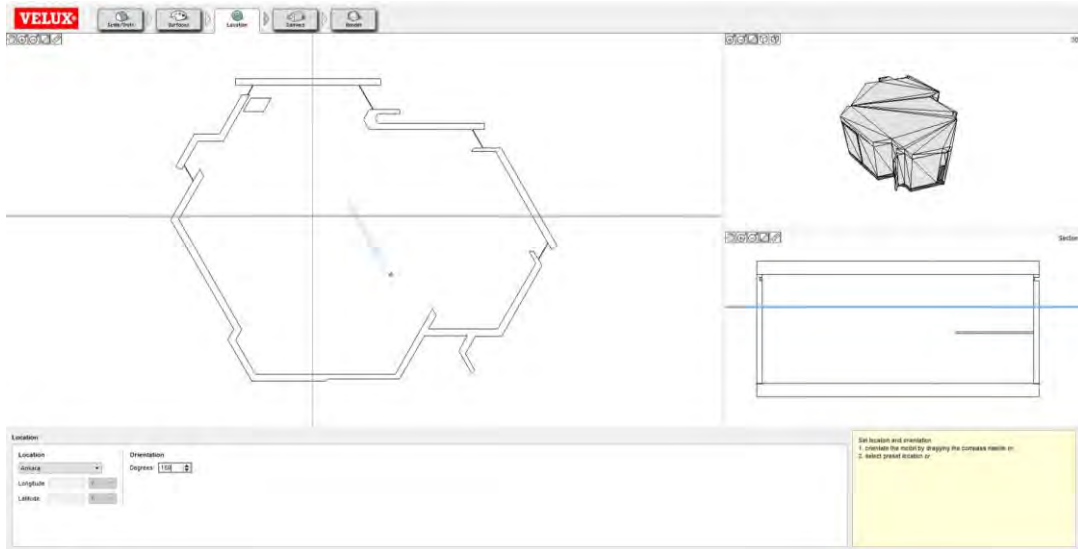
Planları çizildikten sonra üç boyutu hazırlanan modeller ayrı ayrı Velux Daylight Visualizer programına çağrılmıştır. Ve '3.Kutsal Mekanlarda Doğal Işık Tasarımı Analiz Çalışması' başlığında bahsedildiği şekilde malzeme, konum, kamera ve render özellikleri mevcut yapıya uygun biçimde düzenlenmiştir (Şekil 9-14).

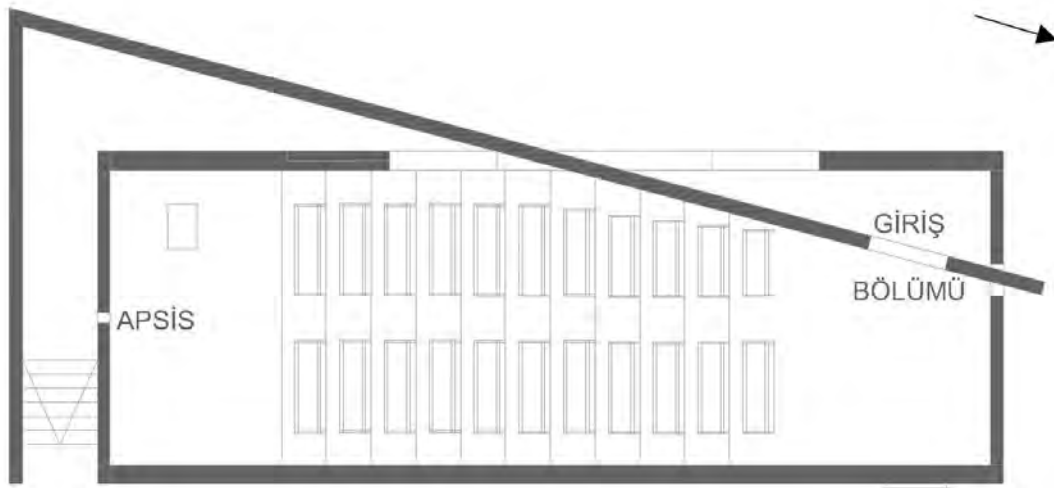
Şekil 9.Etimesgut Cami zemin kat planı

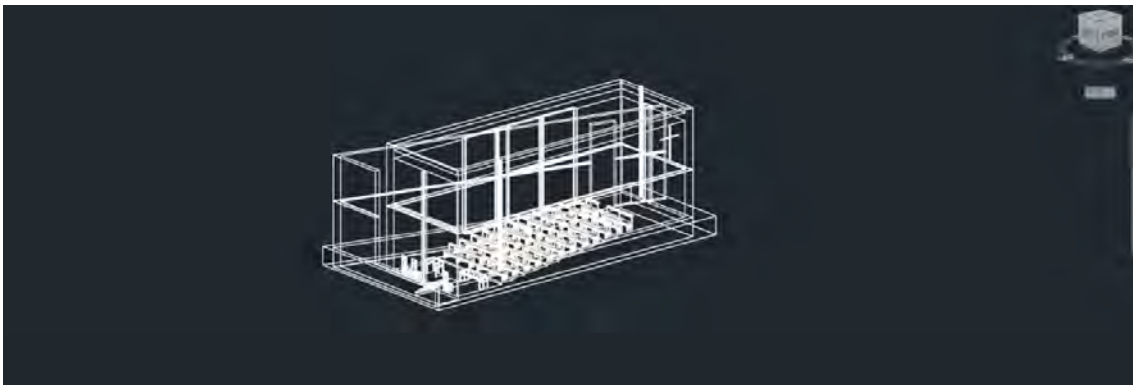
Şekil 10. AutoCAD ortamında tasarlanmış Etimesgut Cami üç boyutlu modeli

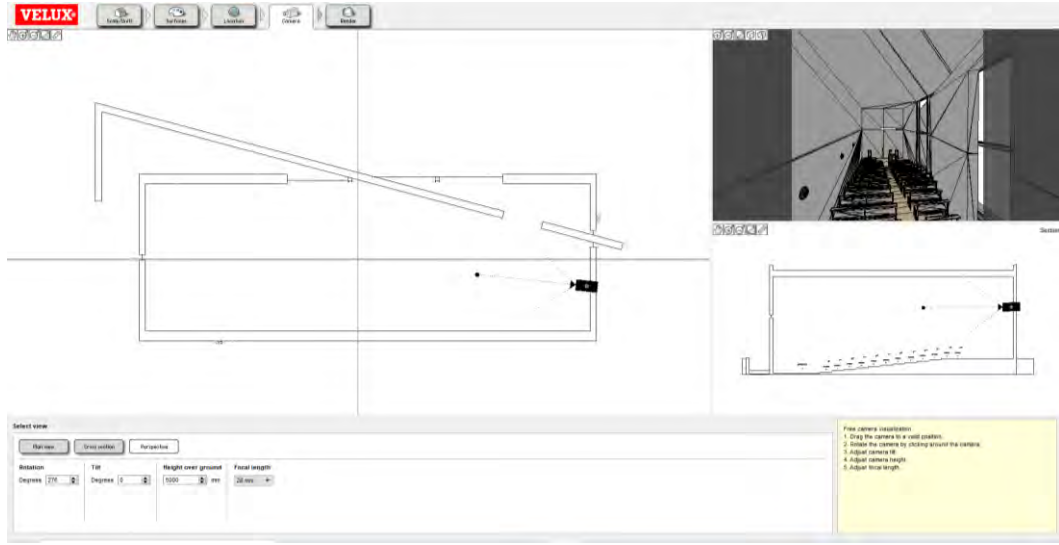
Şekil 11. Velux Daylight Visualizer programına aktarılmış Etimesgut Cami modelinin konum ve yönelim ayarları girilme aşaması

Şekil 12. Işık Kilisesi zemin kat planı

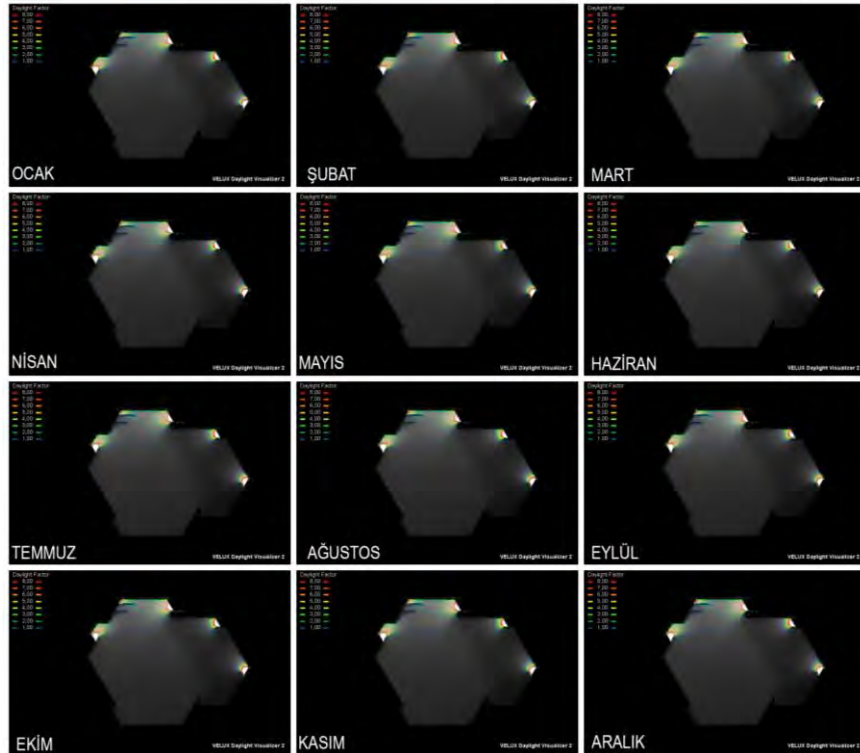

Şekil 13. AutoCAD ortamında tasarlanmış Işık Kilisesi üç boyutlu modeli

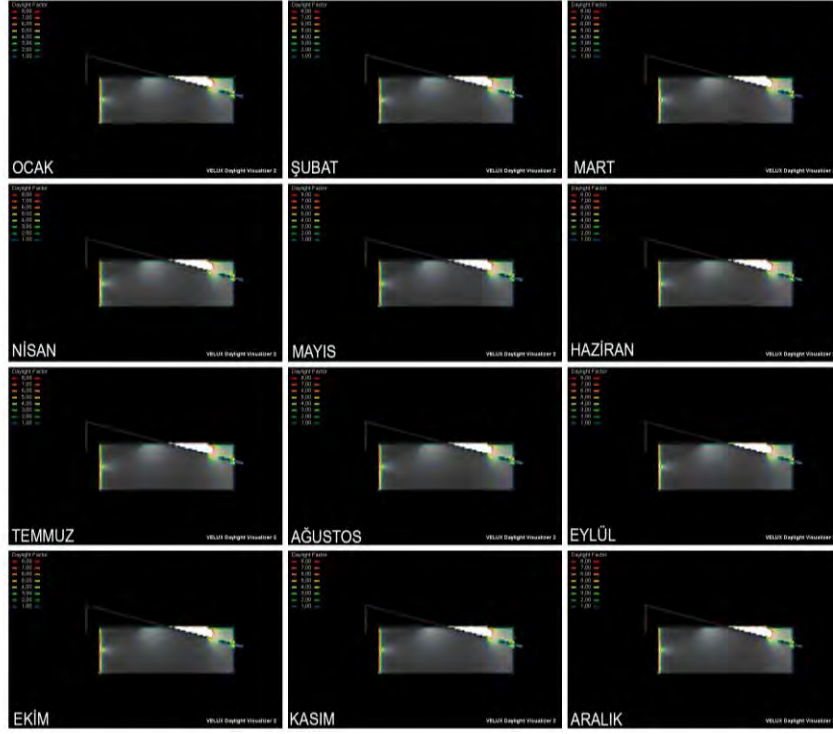

Şekil 14. Velux Daylight Visualizer programına aktarılmış Işık Kilisesi modelinin kamera ayarları girilme aşaması

Velux Daylight Visualizer programı ile veri eldesi almaya hazır hale gelen yapıların, plan ve kesit düzleminde yıllık ışık dağılımları elde edilmiştir. Velux Daylight Visualizer programı arayüzüne bağlı olarak plan düzleminde gün ışığı dağılımları alınırken, kesit düzleminde parlaklık(luminance) dağılımları ve bu dağılımların yapay renkli görsel çıktıları alınmıştır. Bunu yapmaktaki amaç yıl boyunca ışık dağılımlarının mekandaki etkisini ve varsa değişikliklerini tespit etmektir (Şekil 15-16).

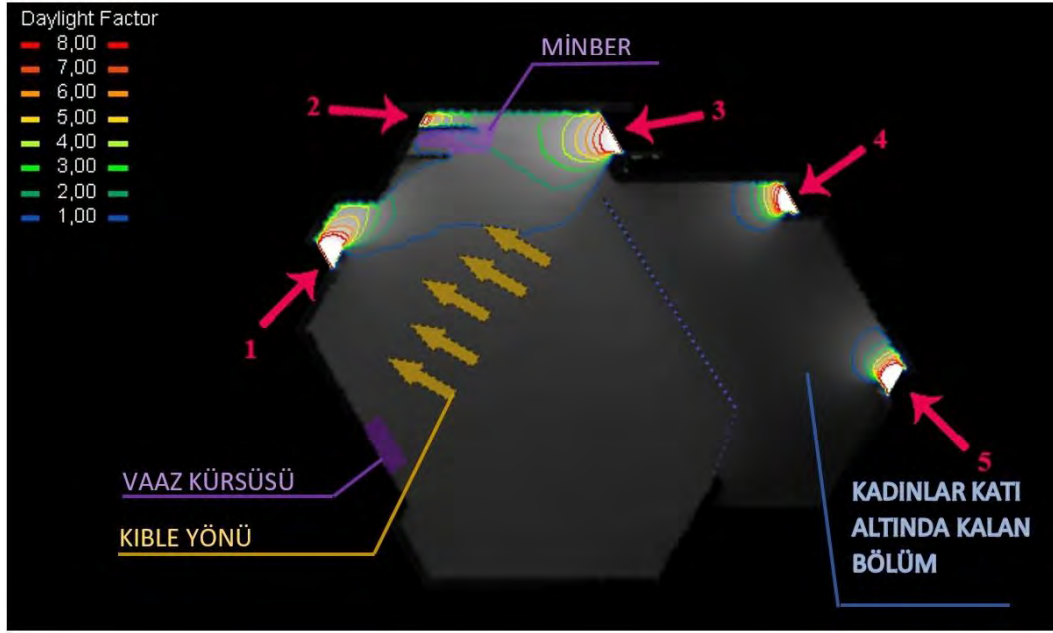
Şekil 15. Etimesgut Cami plan düzleminde yıllık gün ışığı dağılım analizi

Şekil 16. Işık Kilisesi plan düzleminde yıllık gün ışığı dağılım analizi

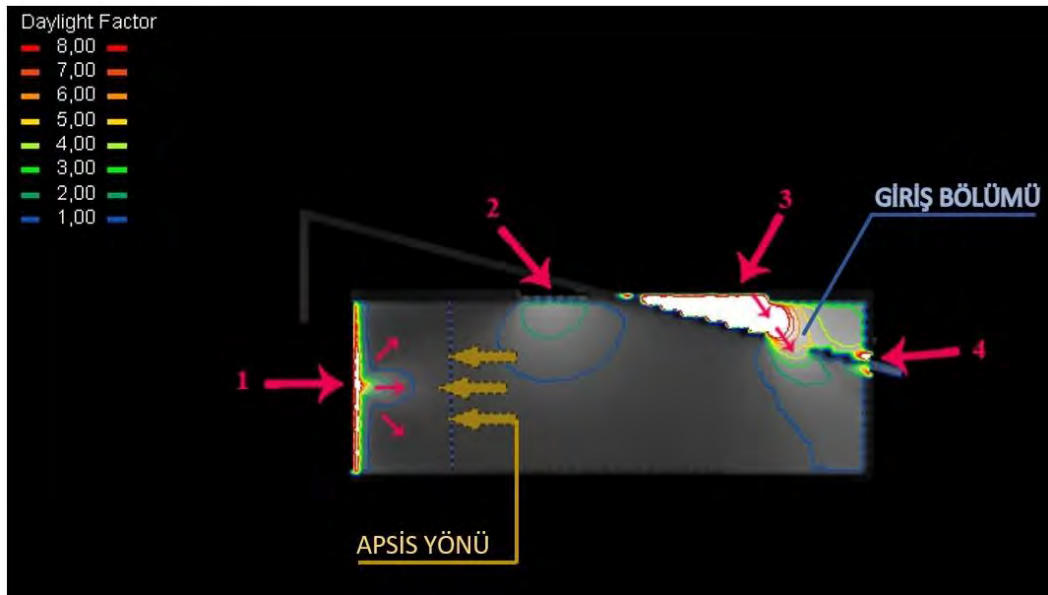
Plan düzleminde alınan yıllık analizlere baktığımızda, gün ışığının her iki yapıda da yılın her dönemi hemen hemen aynı biçimde mekanı aydınlattığı tespit edilmiştir (Şekil 15-16). Bu sebeple yılın on iki ayında da plan düzleminde benzer doğal ışık dağılımına sahip olan cami ve kilise yapılarında, gün ışığı dağılımlarının değerlendirilmesi adına tüm yıla ait ayların tek tek ele alınması yerine gece gündüz sürelerinin eşitlendiği ekinoks tarihlerinden birinin seçilmesine karar verilmiştir. Bu amaçla yapıların 21 Mart tarihine ait plan düzlemindeki ışık dağılımları, kullanıcı unsuru da göz önünde bulundurularak yapıların kullanım biçimleri ile birlikte tekrar gözden geçirilmiştir (Şekil 17-18).

Etimesgut Cami' ne ait 21 Mart tarihli gün ışığı dağılımı plan düzleminde ele alındığında, söz konusu yapının beş noktasından mekana ışık aldığı gözlemlenmiştir (Şekil 17). Bu beş ışık açıklığı, güneşin gün içindeki hareketi doğrultusunda yerleştirilmiştir. Bununla birlikte bir merdiven işlevi de gören cami minaresi ile ulaşımın sağlandığı kadınlar bölümü altında kalan bölümün, iç mekanın geneline göre daha düşük bir aydınlık düzeyine sahip nitelikte olduğu gözlemlenmiştir. İbadethanedeki mekânsal gün ışığı dağılımı, kullanıcılar açısından ele alınması noktasında incelendiğinde, mekanın yapay aydınlatmaya gerek kalmayacak biçimde yeterli düzeyde ışık aldığı gözlemlenmiştir. Bununla birlikte İslam dininde ibadete yönelen 'kible' yönünde bulunan yüzeyin, iç mekanın önden ışık alması için aydınlatıldığı, fakat bununla birlikte ışığı direkt değil, açılı duvar yüzeyinden faydalanarak dolaylı bir biçimde içeri aldığı gözlemlenmiştir. Bunun sebebi olarak mekanı aydınlatırken aynı zamanda ibadete yönelen kullanıcıların direkt gün ışığından rahatsız olmaması amacı bulunduğunu söylemek mümkündür.

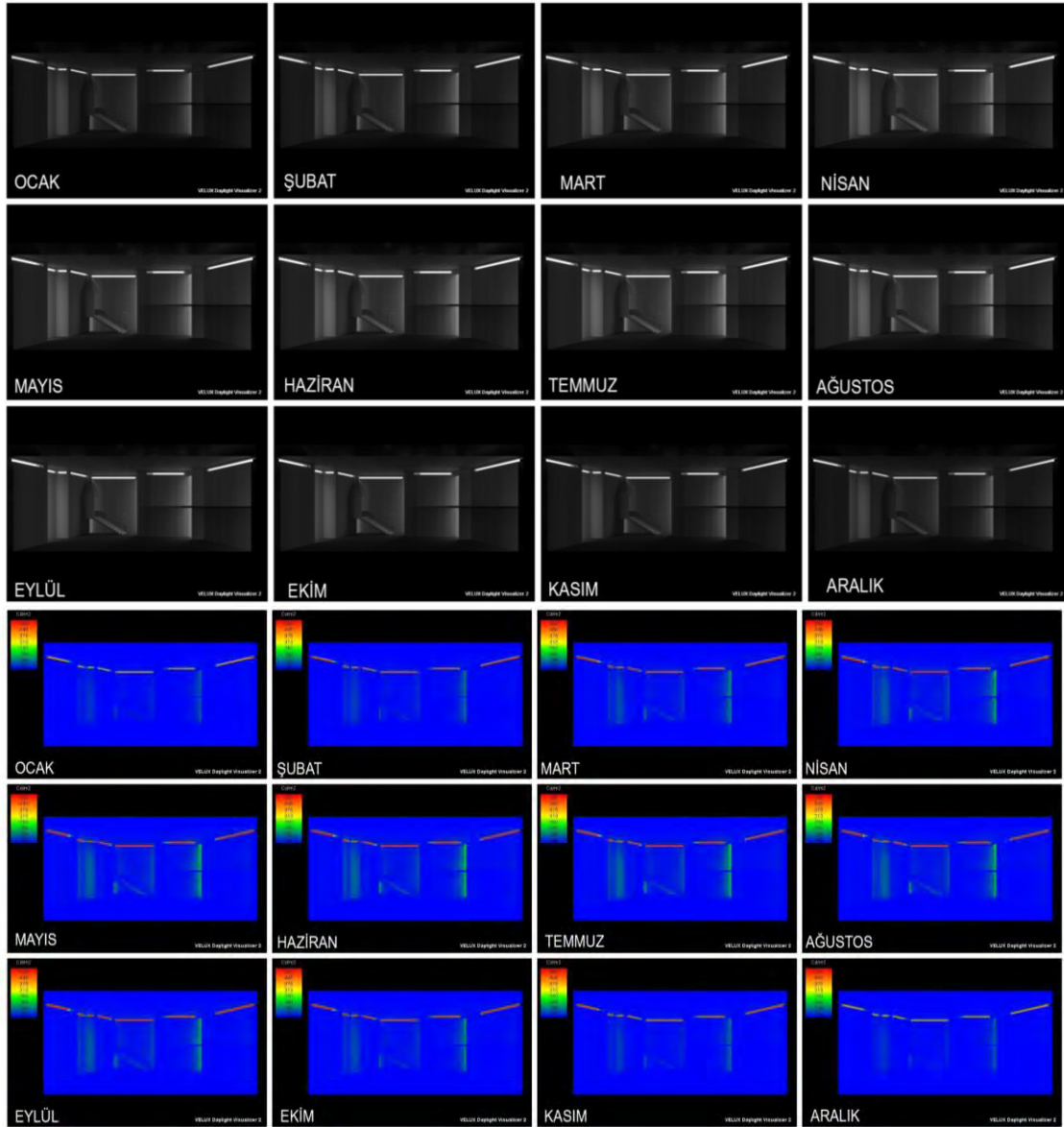
Şekil 17. Etimesgut Cami plan düzleminde gün ışığı dağılımı ve mekansal analizi (21 Mart)

Işık Kilisesi' ne ait 21 Mart tarihli gün ışığı dağılımı plan düzleminde ele alındığında, Etimesgut Cami' ne benzer biçimde güneşin hareketi doğrultusunda dört ayrı noktadan iç mekana ışık alındığı gözlemlenmiştir. Kullanıcı açısından yapıyı ele aldığımızda, özellikle yapının girişinde yoğun bir aydınlık dikkat çekmektedir (Şekil 18). Bu yoğun gün ışığının ibadet alanına sızdığı gözlemlenmiştir. Buna ek olarak kullanıcıların ibadet için buldukları yapının orta noktasında girişin yer aldığı yüzeyde kısmi olarak gün ışığının içeri alındığı bir açıklık olduğu ve bu açıklığın da düşük seviyede bir aydınlık sağladığı tespit edilmiştir. Ayrıca Etimesgut Cami' nin aksine ibadete yönelinen noktada direkt ve dikkat çekici biçimde bir gün ışığı alımı söz konusudur. Hristiyan dininde ibadete yönelinen noktada bulunan 'apsis' in yer aldığı yüzeyde sembolleştirilmiş biçimde direkt bir gün ışığı alımı söz konusudur.

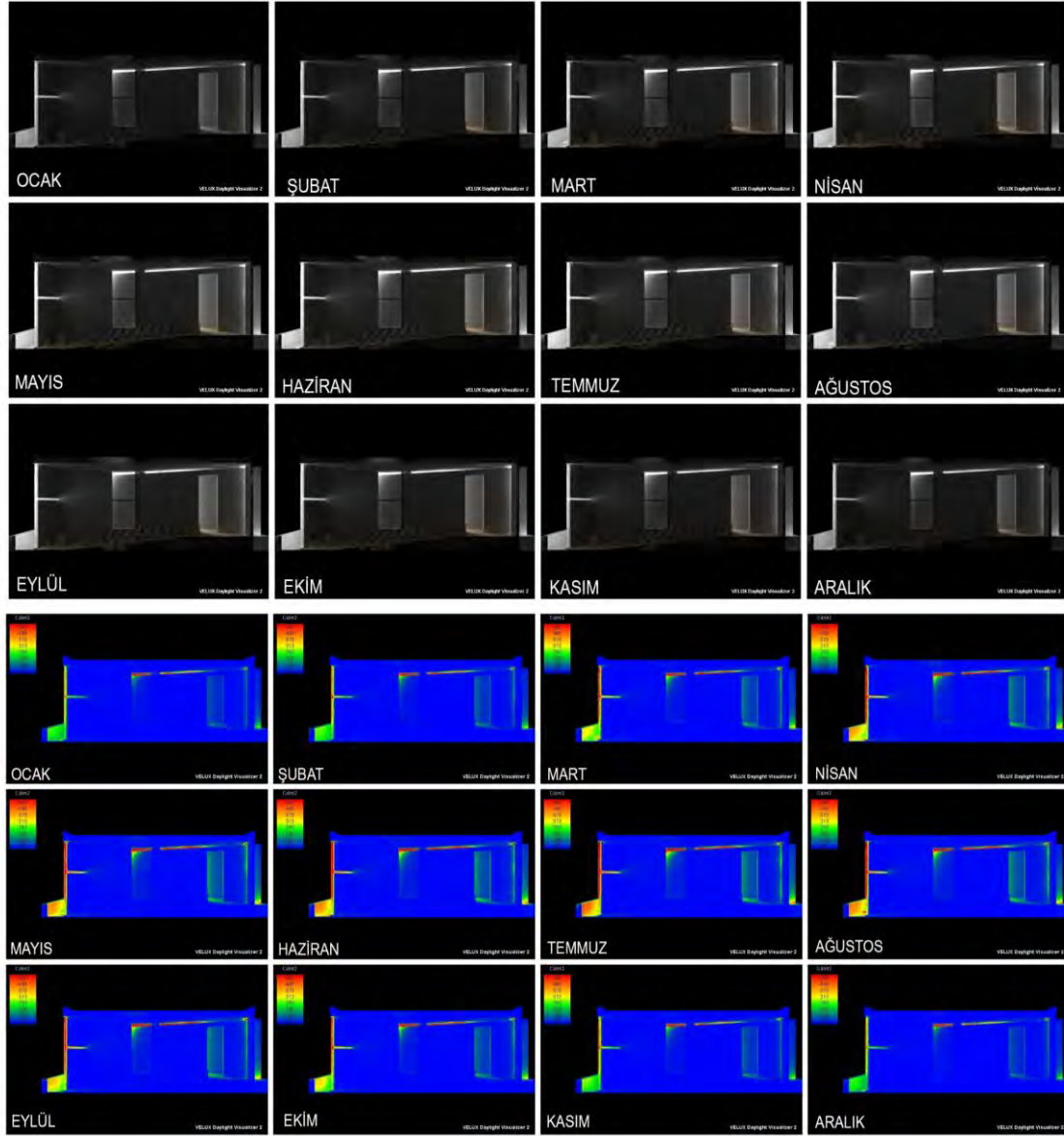

Şekil 18. Işık Kilisesi plan düzleminde gün ışığı dağılımı ve mekansal analizi (21 Mart)

Fakat kesit düzleminde yapılan ışık dağılımı analizlerinde, ışığın mekana geliş biçimi aynı olsa da aydınlatma düzeylerindeki fark daha net okunmaktadır (Şekil 19-20). Kesit düzleminde alınan çıktılarına göre yaz ve ilkbahar aylarında içeriye daha yoğun bir ışık alınırken, sonbahar ve kış mevsimlerinde görece az seviyede ışık alındığı görülmektedir. Kış aylarında mekana alınan gün ışığı miktarı her iki yapıda da yılın geneline göre düşük seviyede kalsa da yıllık genel ışık analizinde ciddi bir değişiklik olmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca Işık Kilisesi' ne ait gün ışığı dağılımı analizinde; yapının ibadethane kısmında, yapı girişine göre daha düşük bir ışık dağılımı gözlemlenmiştir (Şekil 18-20). Kesit düzleminde incelenen gün ışığı dağılımlarının bir başka önemli ve ortak noktası ise, iki yapıda da tavanın duvar yüzeyiyle birleştiği noktada ince bir ışık şeridi tasarımı düşünülmüş olmasıdır.

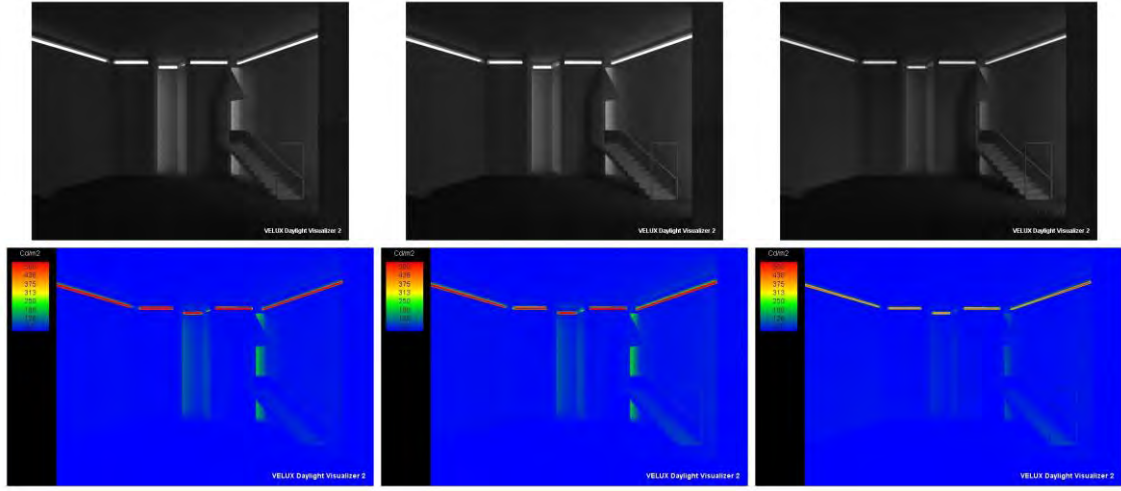

Şekil 19. Etimesgut Cami Kesit Düzleminde Yıllık Gün Işığı Dağılım Analizi

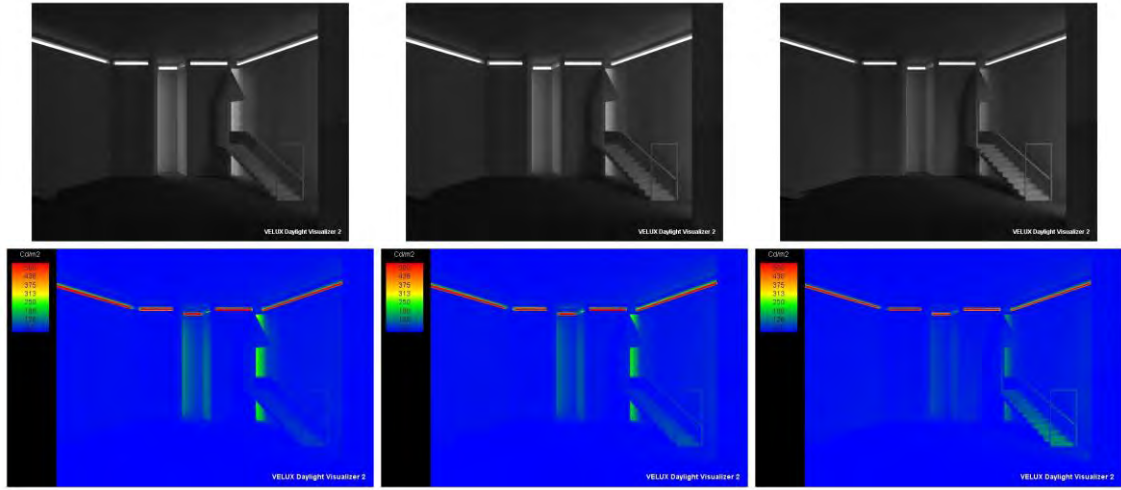

Şekil 20. Işık Kilisesi Kesit Düzleminde Yıllık Gün Işığı Dağılım Analizi

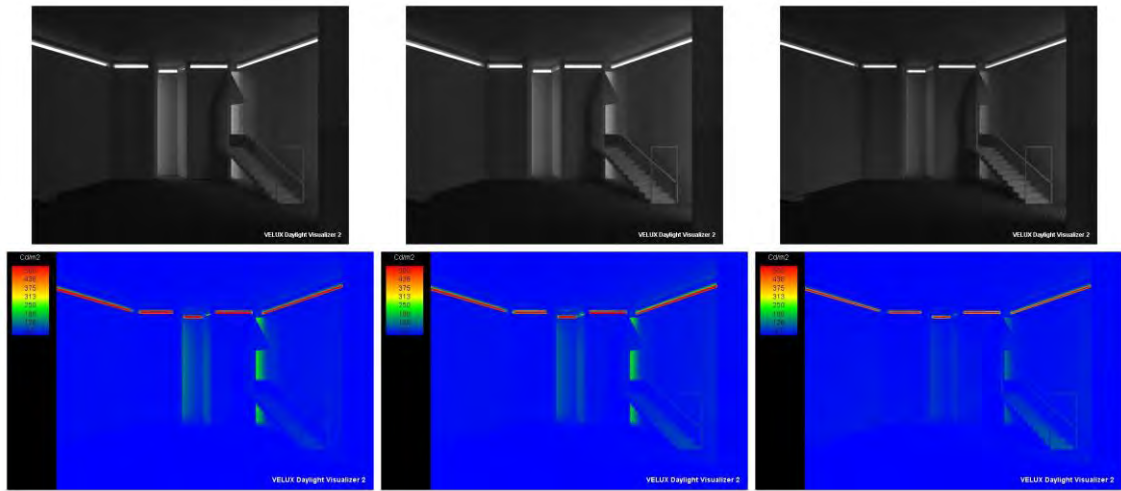
Bunlara ek olarak her iki yapı simülasyonunda, ibadete yöneldikleri açılara, yani 'kible'ye ve 'apsis' e bakan kameralar yerleştirilerek Ekinoks ve Gündönüm tarihlerinde, 09.00-12.00-16.00 saatlerinde perspektif açılı şekilde parlaklık (luminance) dağılımları ve bu dağılımların yapay renkli görsel çıktıları alınarak insanların günün farklı saatlerinde bu kutsal mekanlarda nasıl bir ışık dağılımı ile karşılaştığı somutlaştırılarak gözlemlenmiştir. Bu sayede, gece gündüz uzunluklarının eşit olduğu günlerle, en uzun ve en kısa olduğu günler referans alınarak yapılardaki günlük ışık hareketleri tespit edilmiştir (Şekil 21-28).

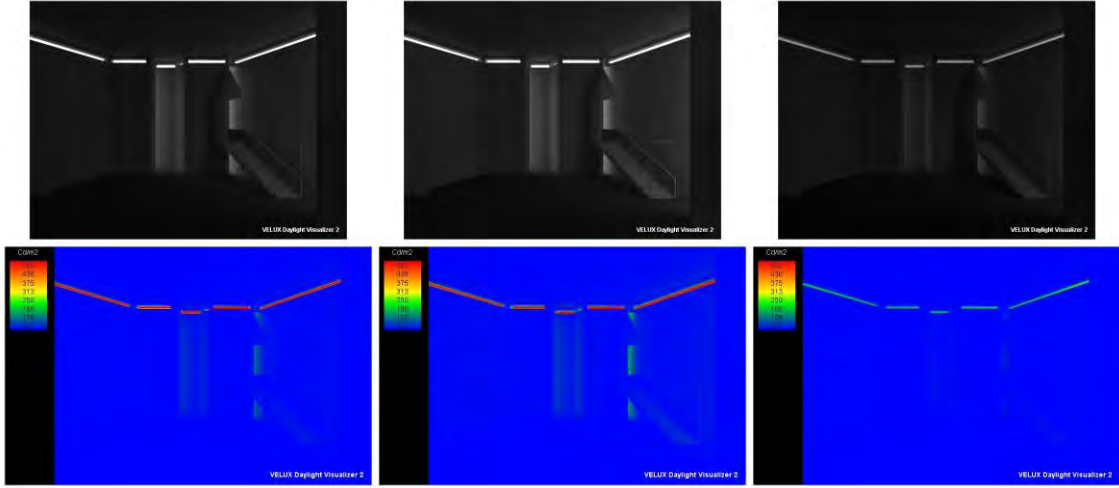
Şekil 21. Etimesgut Cami 21 Mart 09.00-12.00-16.00 saatleri gün ışığı dağılım analizi

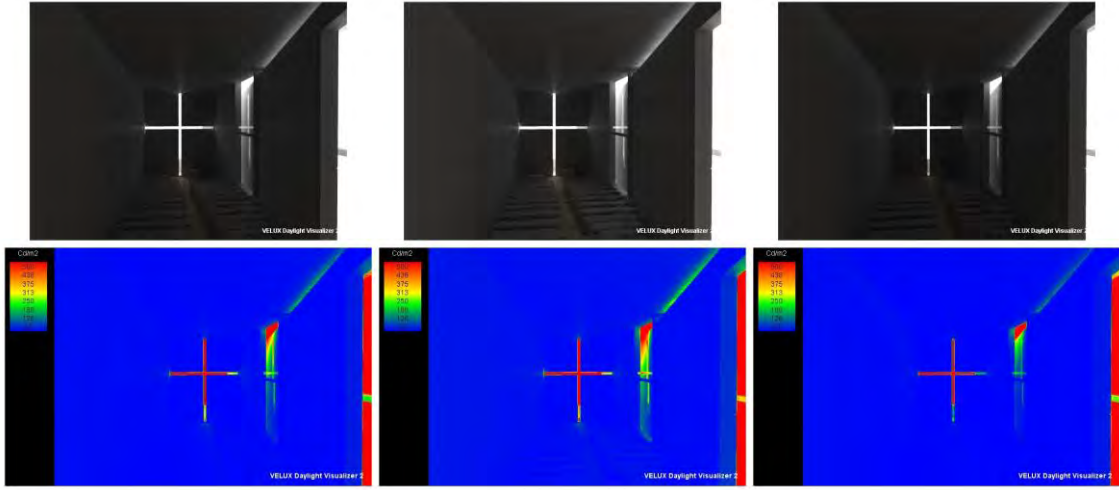
Şekil 22. Etimesgut Cami 21 Haziran 09.00-12.00-16.00 saatleri gün ışığı dağılım analizi

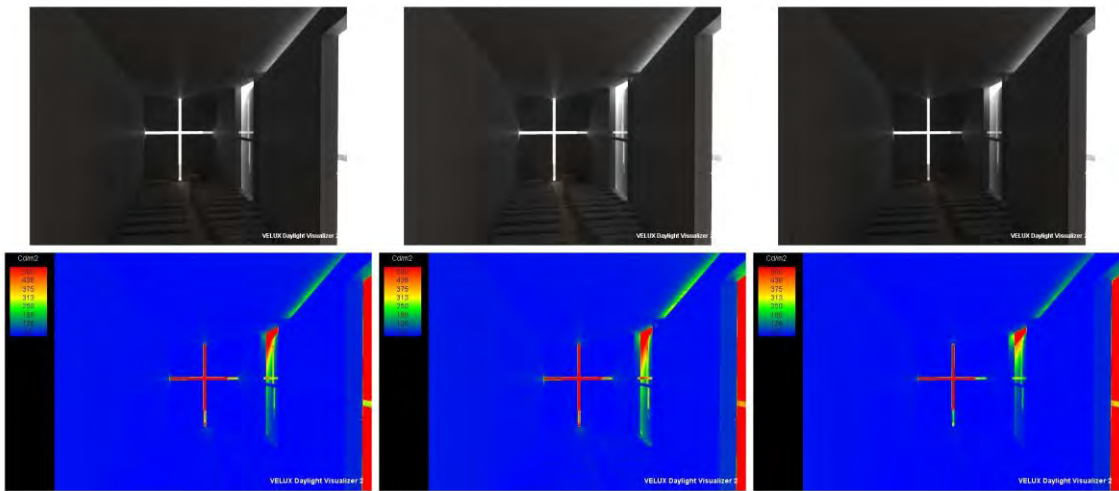
Şekil 23. Etimesgut Cami 23 Eylül 09.00-12.00-16.00 saatleri gün ışığı dağılım analizi

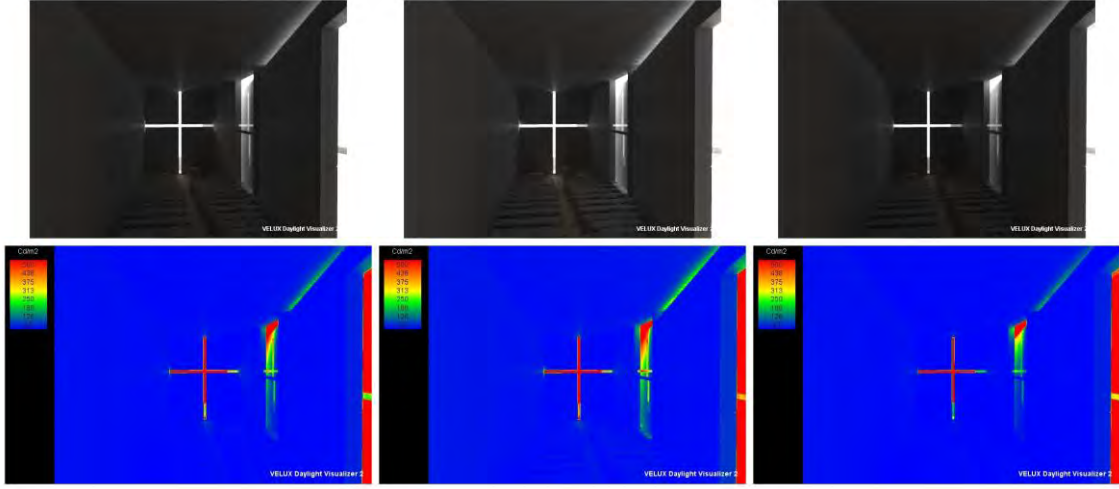
Şekil 24. Etimesgut Cami 21 Aralık 09.00-12.00-16.00 saatleri gün ışığı dağılım analizi

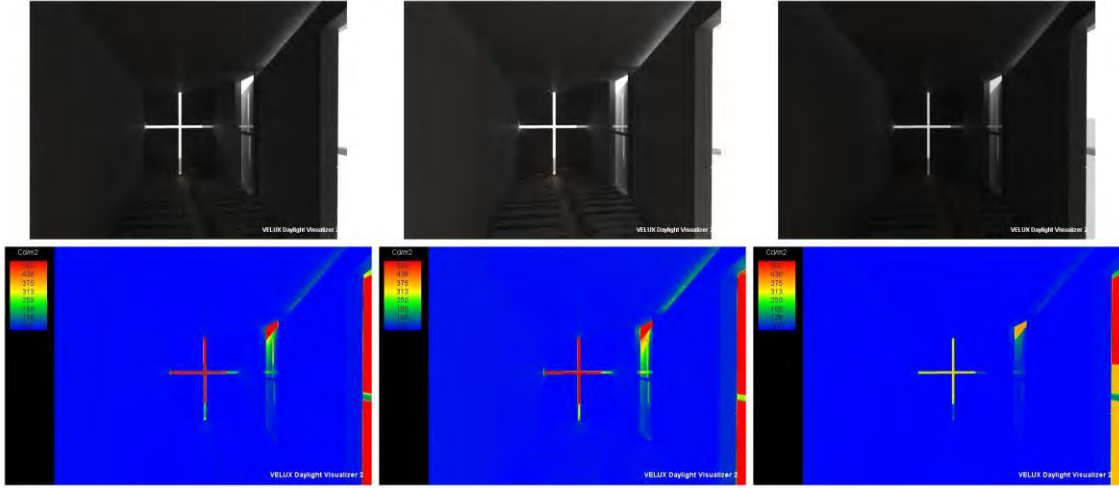
Şekil 25. Işık Kilisesi 21 Mart 09.00-12.00-16.00 saatleri gün ışığı dağılım analizi

Şekil 26. Işık Kilisesi 21 Haziran 09.00-12.00-16.00 saatleri gün ışığı dağılım analizi

Şekil 27. Işık Kilisesi 23 Eylül 09.00-12.00-16.00 saatleri gün ışığı dağılım analizi

Şekil 28. Işık Kilisesi 21 Aralık 09.00-12.00-16.00 saatleri gün ışığı dağılım analizi

Perspektif açıdan Ekinoks ve Gündönümü tarihlerinde, gün içindeki üç farklı saatte alınan aydınlatma analizleri incelendiğinde mekânsal ışık kurgusu daha net bir biçimde gözlemlenmiştir. Etimesgut Cami aydınlatma analizlerinde Bektaş' ın çatı ve duvar arasında bıraktığı ince boşlukla sağlamak istediği sonsuzluk kavramı ile ilişkili atmosfer net bir biçimde görülmektedir. Ayrıca sabah, öğle ve ikindi vakitlerine yakın saatlerde yapılan analizler sayesinde ışığın kible yönünden başlar biçimde farklı saatlerde farklı açıklıklardan daha yoğun biçimde mekana alındığı tespit edilmiştir. Bu günlük ışık hareketi her mevsim gözlemlense de özellikle 21 Mart ve 21 Haziran tarihlerinde daha net bir biçimde görülmektedir.

Işık Kilisesi aydınlatma analizlerine baktığımızda apsiste yer alan haç formundaki boşluk sayesinde yılın her mevsimi içeriye ışık alındığı gözlemlenmiştir. Buna ek olarak apsise yönelen bakış açısında gün ışığının günlük hareketini takip edecek biçimde yan uzun duvardan alınan ışığın, mekanı daha dolaylı biçimde aydınlattığı tespit edilmiştir. Ayrıca yine aynı duvarla çatı arasında Etimesgut Cami' ndekine benzer biçimde şerit şeklinde bir ışık sızıntısı görülmektedir.

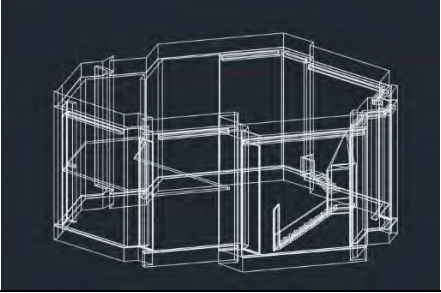
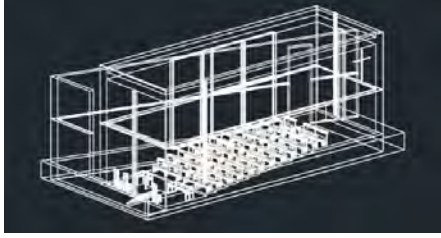
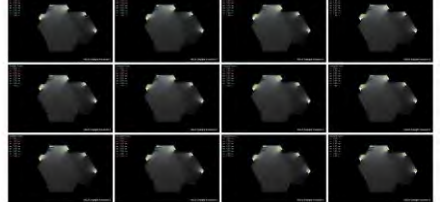
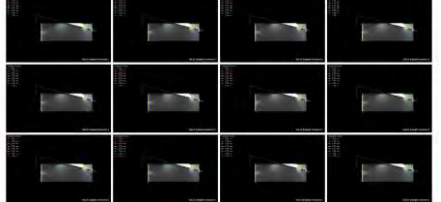
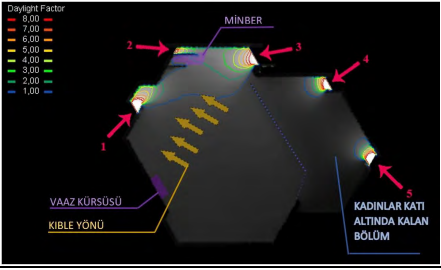
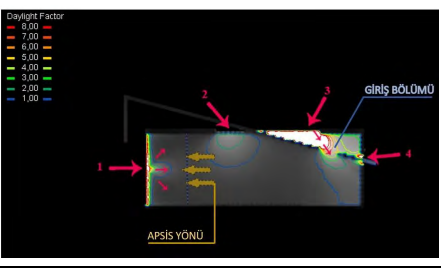
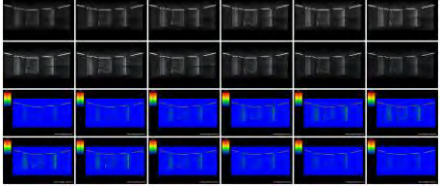
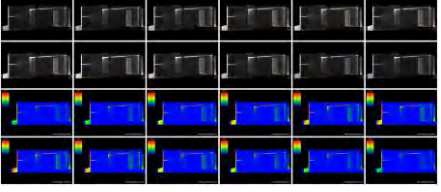
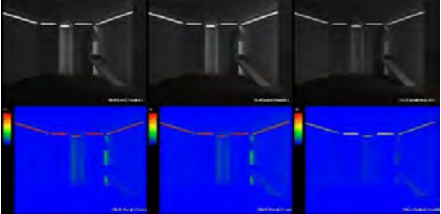
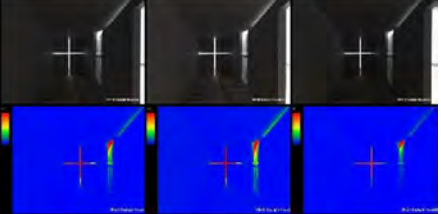
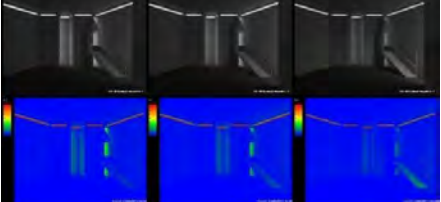
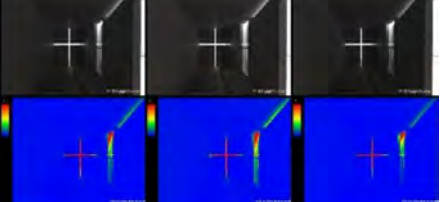
5. Değerlendirme

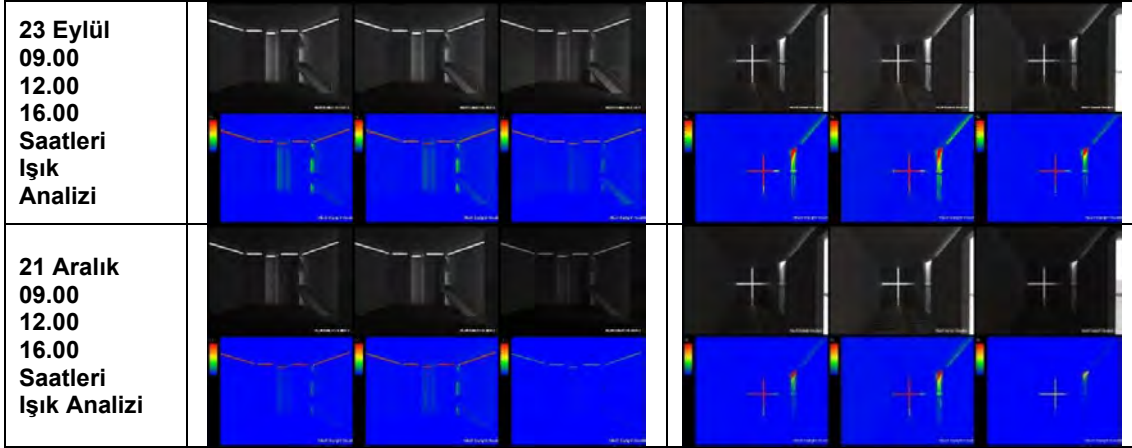
Yapılan çalışmada seçilen yapıların üç boyutlu olarak modellenmesi ve Velux Daylight Visualizer programı kullanılarak gün ışığı simülasyonlarının oluşturulması ile elde edilen veriler sayesinde mevcut yapılardaki doğal ışık dağılımları; plan, kesit ve belirlenmiş noktalardaki perspektif açılardan tespit edilmiştir. Etimesgut Cami ve Işık Kilisesi' ne ait bu veriler, farklı coğrafyalarda yer alan, farklı dinlere hizmet eden ve farklı kullanım döngülerine sahip olan söz konusu yapılarda, doğal ışık tasarımının anlamsal bağlamda nasıl kurgulandığı, ve bunun sonucunda iki yapı arasında ne gibi farklılıklar ve benzerlikler bulunduğunu tespit edebilmek amacıyla kullanılmıştır.

Öncelikli olarak yıllık gün ışığı dağılımlarına ilişkin elde edilen veriler karşılaştırıldığında, mekanlara ait plan kurgusunda dahi hizmet verdikleri dine ait mekânsal örgütlenmeler tasarlandığı görülmektedir. Etimesgut Cami' nde yan yüzeylerin üst noktası ile çatı arasında Le Corbusier'in Ronchamp Şapeli' ne benzer biçimde ince şerit şeklinde bir ışık açıklığından günün her saatinde mekana ışık alındığı gözlemlenmiştir. Bunun yanında Işık Kilisesi'nde de yapının ışık alan uzun kenarında duvar ve çatı arasında benzer bir biçimde ışığın ince bir ışık şeridiyle mekana alındığı gözlemlenmiştir. Plan düzlemindeki yıllık ışık analizinde Işık Kilisesi özelinde dikkat çeken bir diğer ayrıntı, yapının giriş kısmında daha yoğun bir doğal ışık alımı söz konusuysen, ibadethane kısmında daha az yoğunlukta bir ışığın söz konusu olmasıdır. Bu tasarımın sebebi olarak ibadethane bölümünde, kiliselerde sıkça karşılaşılan mistik atmosferi oluşturma amacı olduğunu söylemek mümkündür.

Etimesgut Cami plan analizinde temel gün ışığının yılın her mevsimi beş dikey açıklıktan net bir biçimde alındığı gözlemlenmiştir. Doğal ışığın bu şekilde içeri alınmasını, İslam dinine ait 'beş vakit ibadet' uygulamasıyla ya da 'İslam' ın beş şartı' yla metaforik olarak ilişkilendirmek mümkündür. Işık genel anlamda, İslam dinine göre kible kabul edilen noktadan başlayarak, güneşin doğuşundan batışına kadar olan hareketi çerçevesinde içeriye alınmıştır. Bununla birlikte güneşin hareketine bağlı olarak tıpkı Mimar Sinan' ın Mihrimah Sultan Cami' nde olduğu gibi Osmanlı Cami'lerinde sıkça rastlanılan gün ışığı kullanılarak hesaplanan 'güneş saati' uygulamasına benzer biçimde, namaz vakitlerini belirten mekânsal bir kurgu elde edilmek istenmiştir. Yukarıda kadınlar için özelleşmiş olan galeri katının altında kalan kısmın iki dikey pencere bulundurmasına rağmen 'akşam ve yatsı' namazlarını temsil eden daha loş bir ışığa sahip olduğu tespit edilmiştir. Işık Kilisesi'nde de tıpkı Etimesgut Cami'nde olduğu gibi güneydoğudan kuzeybatıya doğru bir ışık kullanımı söz konusudur. Işık Kilisesi' nde de Hristiyanlık dinine ait 'Haç' sembolü ibadete yönelinen doğrultuda ışığın içeri alınmasında metaforik olarak kullanılmıştır. Bu iki farklı kutsal mekanda ışığın dine ilişkin metaforlarla ilişki kurmak için kullanıldığı açıkça görülmektedir. Aynı zamanda kurulan bu metaforik ilişkiler farklı bir bakış açısıyla aslında boşluklar oluşturmakta ve bu da maddeden soyutlanarak doğayla ilişki kurmaktadır (Tablo 1).

Tablo 1. Etimesgut Cami ve Işık Kilisesi Karşılaştırmalı Veri Analizi Tablosu

	Etimesgut Cami	Işık Kilisesi
Bilgiler	Mimar:Cengiz Bektaş Yer:Etimesgut,Ankara	Mimar:Tadao Ando Yer:Ibaraki,Osaka
Üç Boyutlu Model		
Plan Düzleminde Yıllık Gün Işığı Dağılım Analizi		
Plan Düzleminde Gün Işığı Dağılımı ve Mekansal Analizi		
Kesit Düzleminde Yıllık Gün Işığı Dağılım Analizi		
21 Mart 09.00 12.00 16.00 Saatleri Gün Işığı Analizi		
21 Haziran 09.00 12.00 16.00 Saatleri Işık Analizi		

6. Sonuç

Kutsal mekanlarda gün ışığı tasarımının Etimesgut Cami ve Işık Kilisesi örnekleri üzerinden incelendiği bu çalışmada, yapılara ait birer gün ışığı simülasyonu düzenlenmiş ve bu sayede aydınlatma analizleri yapılarak söz konusu yapılara ait gerçekçi ışık verileri elde edilmiştir. Farklı dinler özelinde tasarlanmış bu iki yapının aydınlatma analizleri açıkça göstermiştir ki; dini yapılarda ışık tasarımı, işlevselliğin yanında büyük ölçüde anlamsal açıdan ele alınarak gerçekleştirilmektedir. Her iki yapının tasarımcısı da ışığın insan üzerindeki etkisini kullanarak kutsal mekanı dini bazı metaforlarla ilişkilendirmiş ve bunu yaparken güneşin günlük hareketinden faydalanmıştır. Ayrıca iki yapıda tespit edilen bir diğer benzer özellik; sonsuzluk kavramıyla ilişki kurdukları çatı altı şerit pencerelerle Le Corbusier' in Ronchamp Şapeli 'nden kısmi olarak da olsa esinlenmiş olmalarıdır. Bunun yanında iki yapının da tasarımsal açıdan sade ve net bir dile sahip olması, ışığın etkisini arttırmak için kullandıkları ortak bir benzerlik olarak tespit edilmiştir. Bu benzerlikler, 1960' lı yıllarda inşa edilmiş Türkiye' nin ilk modern cami örneklerinden biri olan Etimesgut Cami' nin, yirmi yıldan fazla zaman sonra Japonya' da hizmet vermek üzere Tadao Ando tarafından tasarlanmış ve tasarımıyla mimarlık camiasında büyük ses getirmiş Işık Kilisesi ile benzer yönlerini açığa çıkarmaktadır. Bu durum da Cengiz Bektaş' ın tasarladığı Etimesgut Cami' nin, çağdaşları yanı sıra sonrasında yapılmış ve yapılacak olan kutsal mekanlar için ne kadar önemli bir örnek olduğunu gözler önüne sermektedir. Tüm bunlara ek olarak Etimesgut Cami' nde karşılaşılan mekandaki günlük ışık hareketinin namaz vakitlerini göstermesi ve dolayısıyla anlamsal yönüne ek olarak işlevsel nitelik kazanmasına benzer bir durumla Işık Kilisesi' nde karşılaşılmaması iki yapı arasında bulunan bir farklılık olarak tespit edilmiştir. Bu durum, yapıların kullanımsal gerekliliklerinin bir sonucu olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca Işık Kilisesi' nde tasarlanan doğal ışık dağılımının mekânsal bölümlerde belirgin biçimde farklı yoğunluklarda olması ise Etimesgut Cami' nde olmayan bir niteliktir. Bu farklılıkların da aslında yapının ilişkili olduğu dinlere ait kavramlar sonucu ortaya çıktığı tespit edilmiştir. Tüm bu çalışma sonucunda, kutsal mekan tasarımında mekanda verilmek istenen etkiyi güçlendirme noktasında, doğal ışığın en önemli tasarım unsurlarından biri olduğu sonucuna varılmıştır.

Kaynaklar

Ando, T. (2010). *Tadao Ando Process And Idea*. Tokyo: Toto ltd. (Aktaran: Ersal, 2013).

Ando, T. (1988). *Shintai and Space, Architecture and the Body*. New York. reprinted in Francesco Dal Co (ed.), *Tadao Ando Complete Works*, Phaidon, London 1996. p. 453; Ando, Tadao, *Light, Shadow and Form*, in Dal Co, *Tadao Ando Complete Works*, p. 458. (Aktaran Baek, 2009).

Arpacioğlu, . (2012). Mekansal Kalite ve Konfor İçin nemli Bir Faktr: Gnişiği. *Mimarlık*, 368, ss. 48–53.

Ayber, U. (2012). Mekn kimlik ilişkisinde ışık ve renk faktrlerinin psikolojik ve sosyolojik analizi. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Mimar Sinan Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Baek, J. (2009). Shintai and the Empty Cross. *Architectural Theory Review*, 14(1), ss. 55-70.

elik, T., & Karamağaralı, N. (2019). An Evaluation of Natural Light Diffusion in Spaces with Lantern Dome: Divriği Great Mosque. *Gazi University Journal of Science Part B: Art, Humanities, Design and Planning*, 7(4), ss. 521-532.

Ersal, L. . (2013). Mimari mekanın biçimlendirilmesi ve anlam boyutu: Ontolojik yaklaşım. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Gürel, E. (2001). Çalışma Yaşamında Işık ve Aydınlatmanın nemi. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5, 1-12.

Hasol, D. (2005). *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü* (9. Baskı). İstanbul: Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları.

Michel, L. (1995). *Light: The Shape of Space -Designing with Space and Light*. New York: John Wiley & Sons, Inc. (Aktaran: Ayber, 2012).

zorhon, İ. F. (2002). *Mimari mekan kimliğini belirleyen yönüyle doğal ışık*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Roth, L. M. (2006). *Mimarlığın yks*. (ev. Ergün Akça). (3. Baskı). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Timuremre, N. (2004). Kültürün mimarlık üzerindeki etkisinin incelenmesi: Japon kültürü ve Tadao Ando rneği. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi rneği*. İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

nver, R. (1990). *Gnişiğinin Hacim içinde Oluşturduğu Aydınlığın Hesaplanması*. İstanbul: Yıldız Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Yayınları. (Aktaran: Arpacioğlu, 2012).

Yıldız, G. (1995). Doğal ışığın mimari mekanı biçimlendirmesi ve anlam boyutu üzerine (Louis I Kahn ve Tadao Ando). *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

İnternet Kaynakları

İnternet: *Türk Dil Kurumu Sözlükleri*. URL-1: <https://sozluk.gov.tr/> , Son erişim tarihi:1 Haziran 2021.

İnternet: *Türk mimarisinin kült isimlerinden biri: Cengiz Bektaş*. URL-2: <https://www.gzt.com/arkitekt/turk-mimarisinin-kult-isimlerinden-biri-cengiz-bektas-3578957>, Son Erişim Tarihi: 1 Haziran 2021.

İnternet: *Cengiz Bektaş ile mimari üretimleri üzerine söyleşi*. URL-3: https://saltonline.org/media/files/cengiz_bektas_010620_scrd.pdf, Son Erişim Tarihi: 1 Haziran 2021.

İnternet: URL-4: http://www.mimarizm.com/makale/etimesgut-cami-cengiz-bektas_113496, Son Erişim Tarihi:1 Haziran 2021.

İnternet: URL-5:<https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/83190>, Son Erişim Tarihi:1 Haziran 2021.

İnternet: URL-6: <https://www.moma.org/collection/works/340>, Son Erişim Tarihi:1 Haziran 2021.

İnternet: URL-7: <https://ombuarchitecture.tumblr.com/post/174431414059/church-of-the-light-tadao-ando-a-japanese>, Son Erişim Tarihi:1 Haziran 2021.

İnternet: URL-8: <http://www.hetgallery.com/church-of-the-light.html> (Fotoğraflar: Hiromitsu Morimoto, 2015)

İnternet: URL-9: <https://www.velux.com/what-we-do/digital-tools/daylight-visualizer>(Son Erişim Tarihi:1 Haziran 2021)

Spor Kompleks Yapıları Döşemelerinde Kullanılan Plastik Esaslı Kaplama Malzeme ve Seramik Kaplama Malzeme Birleşim Detaylarının Değerlendirilmesi

Soner MAZLUM¹, Çağla ÇOLAK²

Öz

Günümüzde estetik kaygılar nedeniyle ortaya çıkan farklı tür zemin kaplama malzemelerinin birleşim bölgelerindeki sorunlar çeşitli nedenlerle artış göstermektedir. Farklı yapıdaki zemin kaplama malzemelerinin birleşim bölgelerindeki farklılıkların getirdiği dezavantajlı durumları tespit edebilmek amacıyla başlanılan bu çalışma hasar tespitleri ve bu hasarlara sebep olabilecek faktörleri de ortaya koymaktadır. Bu çalışmada amaç belirlenen alanlardaki farklı kaplama malzemelerinin yan yana geldiği birleşim bölgeleri üzerinden tasarımcılara uygulamalar hakkında yol göstermektir. Çalışma kapsamında, özellikle spor salonlarında en çok rastlanılan ve birleşim bölgesinde en çok bozulmaların görüldüğü iki farklı zemin kaplama malzemesi olarak seramik ve PVC döşeme kaplama malzemeleri değerlendirilmiştir. Çalışma alanı olarak Trabzon ili içerisinde yer alan Armada rezidans ve Novotel spor kompleksleri özelinde zemin kaplamaları birleşim detayları incelenmiştir. İncelemeler sonucunda birleşim detaylarında oluşmuş-oluşabilecek sorunlara değinilerek, bu gibi bölgelere malzemelerin daha uzun ömürlü olmaları açısından yeni birleşim detayı önerileri sunulmuştur. Araştırma süresince elde edilen bulgularla birlikte oluşmuş olan veya oluşabilecek sorunların uygulama ve kullanım sürecine bağlı olarak, kaplama malzemeleri, altlıklar ve birleşim malzemeleri ile bağlantılı olup olmadığına bakılmıştır. Elde edilen veriler ışığında bu iki farklı türdeki döşeme kaplama malzemesinin birleşim detayında neler olması, hangi tip detaylar uygulanması gerektiği önerilmiştir. Bu detaylar ile, doğru birleşim tekniği, doğru malzeme ve doğru uygulama tekniği ortaya konularak uygulamacılara ışık tutulması amaçlanmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Spor Kompleksleri, Seramik Kaplama, PVC Kaplama, Döşeme Altlık Malzemeleri, Farklı Döşeme Kaplamaları, Döşeme Geçiş Malzemeleri

Bringing New Suggestions to the Joints of Plastic Based Coating Materials and Ceramic Coating Materials Used in Sports Complex Structures Floors

Abstract

Today, the problems in the junction areas of different types of floor covering materials, which arise due to aesthetic concerns, are increasing for various reasons. This study, which was started in order to determine the disadvantageous situations caused by the differences in the junction areas of the floor covering materials of different structures, also reveals the damage assessments and the factors that may cause these damages. Within the scope of the study, ceramic and PVC flooring materials were evaluated as

¹ Hitit Üniversitesi, İskilip Meslek Yüksekokulu, İç Mekan Tasarımı, Çorum, Türkiye

² Avrasya Üniversitesi, Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Trabzon, Türkiye

Bu makale "Yeni döşeme kaplama malzemelerinde birleşim yerlerinin incelenmesi spor salonu örnekleme" başlıklı Yüksek Lisans Tez çalışmasının bir bölümünden yararlanılarak hazırlanmıştır.

*İlgili yazar/Corresponding author: sonermazlum@hitit.edu.tr

Gönderim Tarihi / Received Date: 14.09.2021

Kabul Tarihi / Accepted Date: 29.04.2022

two different floor covering materials, which are most common especially in sports halls and where the most deterioration is seen in the junction area. As the study area, the joint details of the floor coverings in the Armada residence and Novotel sports complexes located in the province of Trabzon were examined. As a result of the examinations, the problems that have occurred or may occur in the joint details were mentioned, and new joint detail suggestions were presented to such regions in terms of longer life of the materials. Depending on the application and usage process, it has been examined whether the problems that have occurred or may occur with the findings obtained during the research are related to the coating materials, substrates and joint materials. In the light of the data obtained, it has been suggested what should be the joint details of these two different types of flooring covering materials and what type of details should be applied. With these details, it is aimed to shed light on the practitioners by revealing the right combination technique, the right material and the right application technique.

Keywords: Sports Complexes, Ceramic Coating, PVC Coating, Floor Underlayment Materials, Different Flooring Coatings, Floor Transition Materials

1. Giriş

Eylem alanlarının çeşitliliğine bağlı olarak iç mekânda fiziksel, kimyasal ve mekanik etkileri en aza indirmek, konfor ve estetik arayışlar, beraberinde farklı döşeme kaplama malzemelerinin üretilmesini zorunlu kılmıştır. Güzer'e (2006, s. 38) göre modern zamanda malzeme seçeneklerin artması, malzemenin tasarım sürecindeki yerini değiştirmiştir.

Geçmişte yerel malzemeler, coğrafi koşullar ve kültürel özellikler ile şekillenen mimari yapılar, günümüzde seçeneklerin artması, teknolojinin gelişmesi, kültürel özelliklerde meydana gelen değişimler vb. ile farklılaşmıştır. (Fettahoğlu ve Yalçınkaya, 2021, s. 659). Malzemelerin birbirleri ile uyumsuzluğu ve tasarımdaki hatalar yapıların kullanım konforunu azaltmaktadır. Ayrıca yapının ömrünü kısaltmakta, küçük sorunlar zamanla büyüyerek daha büyük hasarlara yol açmaktadır (Koşan, 2020, s. 130-143)

Malzeme tercihi ister doğal ister yapay malzeme olsun, mimari tasarım sürecinde geniş ölçekli kavramlardan küçük detaylara kadar birçok aşamada önemli bir rol üstlenmektedir. En ilkel yapılarda dahi malzeme mimari yapının önemli öğelerinden biri olmuş hem görsel hem de işlevsel olarak etki göstermiştir (Gezer, 2012, s. 98). Mimar, kullanıcı ile dolaylı ya da doğrudan iletişim içinde olduğundan ortaya çıkardığı yapılarda bilgi birikimini ve düşüncesini yansıtabilir (Demirarslan ve Demirarslan, 2015, s. 227). Bu bilgi birikimi sonucunda malzemenin nerde nasıl kullanılacağına dair detaylı bilgiler oluşurken bir yandan da müşterilerin güncel isteklerine hakim olunur ve tasarımsal zenginliğin kanıtları görülmektedir.

Zemin kaplamalarındaki farklılıklar zamanla malzeme tahribatlarının hızlı olmasına ve malzeme onarımı işlemlerinin eskiye nazaran günümüzde fazla oluşuna sebep olmuştur. Günümüzde sağlık yönünden eylemlerin artması sonucu spa ve spor kompleksleri işlev alanlarında sirkülasyonun artması ve bunun yanında yoğun nemden kaynaklı döşeme kaplama malzemeleri tahribatının fazla olması sebeplerinden ötürü oluşabilecek malzeme hasarlarını ele almak gerekmektedir.

Spor kompleksleri içerisinde çoğunlukla işlev alanı olarak, spor salonu, yüzme havuzu, hamam, sauna, buhar odası, masaj odası, plates-yoga salonu, soyunma odaları, tuvalet ve banyolar bulunmaktadır. Bu işlev alanlarında işlevin konforuna bağlı olarak birden çok zemin kaplama malzemesi ve malzeme altlıkları bulunmaktadır. Araştırma alanlarının

spor salonlarında pvc kaplama ve lamine kaplama kullanılmıştır. Bu malzemelerin, mekanlara giriş bölümlerinde kullanılan seramik kaplama ile birleşimleri görülmektedir. PVC ve seramik kaplama malzemelerinin bu araştırmada ele alınmasının sebebi yapı olarak çok farklı teknik özelliğe sahip iki malzemenin yan yana geldiğinde zamanla ortaya çıkabilecek sorunların diğer zemin kaplama malzemelerine göre fazla olacağı düşüncesidir. Zemin seçimi yaparken ilk olarak dikkat edilmesi gereken nokta, seçilecek zemin çeşidinin kullanılacağı alana uygunluğudur. Kullanılacak alanın ıslaklığına ve kuruluşuna dikkat edilmesi gerekir. Islak alanlar için kuru alanlarda kullanılan ve sudan, nemden etkilenen zemin çeşitleri kullanılmamalıdır. Kullanılması durumunda zeminde şişmeler ve deformasyonlar meydana gelir. Bu nedenle uygun olmayan yerlere sadece estetik durduğu düşüncesiyle yanlış zemin malzemesi tercih etme hatasına düşülmemelidir.

Gülsün ve Yılmaz'a (2016) göre her yıl binlerce çalışan, yanlış zemin seçiminden dolayı kayma ve takılma nedeniyle düşerek yaralanmakta ya da hayatını kaybetmektedir. Bu da önemli bir maliyet unsuru olarak işletmelere geri dönmektedir. Bu durum, işletmelerin zemin seçimi konusundaki kararlarında dikkatli olmalarını gerektirmektedir.

İç mekanlarda döşeme kaplama malzeme seçiminde iç mekân kaliteleri ve kullanım sürecinde bakım işlemleri de önemlidir. Onaran'a (2009) göre iç mekân atmosferinin kalitesi, kaplamaların karakterine bağlıdır. Zemin kaplamaları, düzenlemelere göre sıralanan sık temizlik ve periyodik sabitleme ve değiştirme nedeniyle işletme ve bakım aşamasında sürekli harcama oluşturur (Harris, Fitzgerald, 2015, s. 92). Bu harcamaları azaltmak adına malzeme bakımlarının düzenli aralıklarda yapılması uygunsu denetlenmesi, bozulan malzemelerin değişimlerinin yapılması ve böylelikle kaplama malzemelerinin kullanım ömürlerinin uzatılması eylemine gidilmelidir. Verilen hasarları en aza indirgeyebilmek içinse yapım ve uygulama aşamasında malzeme teknik bilgilerine hâkim olarak, mekana uygun kaplama malzemeyi ve uygun tekniği uygulamak gerekmektedir.

Günümüzde kolay döküm yapılması ve hijyenik bir malzeme olması sebebiyle PVC malzeme çeşitliliği (Tablo 1), ortamda ısı farklılıkları, malzeme özelliklerine bağlı olarak boylarda ki değişimler (fiziksel özellikler), malzeme farklılıklarına bağlı olarak ısı genleşme katsayılarında değişimler dikkate alındığında, genleşme miktarlarında farklılıkların birçok faktöre bağlı olarak değişeceğini ortaya koymaktadır. Belirtilen parametrelere göre genleşme listelemeleri yapılması net genleşme miktarı ve net başlık uzunluğunun bilinmesi açısından önemlidir.

PVC kaplama malzemeleri, kaplama kolaylığı ve hijyenik bir etki oluşturmak için çok tercih edilen bir malzeme olmakla birlikte, kaplandığı eylem alanı etrafındaki işlev alanlarının farklı olması sebebiyle de seramik, mermer, parke vb. gibi kendi yapısından çok farklı yapıdaki zemin kaplama malzemesiyle yan yana gelerek birleşim bölgeleri oluşturmaktadır. Kaplama malzemelerinin yapısından kaynaklı etkilerle birlikte nem, ısı, ışık, darbe vb. etkilerden kaynaklı bu birleşim bölgelerinde malzeme bozulmaları çok sık rastlanılan sonuçlardır.

Norman, Bullock ve diğerlerine (1988) göre tasarımcıların, bir ürünün nasıl üretileceği ve hayata geçirileceği hakkında birçok ayrıntıyı bilmeleri gerekir. Lesko (1999) ise malzemeler hakkında sınırlı bilgiye sahip ve olasılıklarından habersiz olan tasarımcıların birçok tasarım çözümlerinin de farkında olmayacağını vurgulamaktadır. Bu yaklaşımlardan ötürü tasarımcının ve uygulayıcıların işlevi, mekânı, uygulama tekniğini, malzeme sınırlarını bilmesi önem arz etmektedir. Malzemenin işlev alanına uygunluğu,

boyutsal sorunların olmaması, uygulama tekniğinin birleştiği malzemelerle uyumlu olması, çevresel faktörlerce oluşabilecek zararlı etkilere karşı birleşen malzemelerin uygun detaylarda birleşim tekniğinin verilmesi ve malzeme bakımı uzun ömürlü bir malzeme kullanımı için gerekli beklentilerdir.

Thompson'a (2007) göre tasarımcıların bugün karşılaştıkları bir diğer zorluk, sahip oldukları seçimlerin sayısıdır; Bazen materyaller hakkında güvenilir bilgi bulmanın zordur. Güvenilir bilgi tecrübelerde gizlidir ve çok fazla ürün tasarlamış tasarımcıların hazine kaynağıdır. Bu sebeple kaliteli işler yapan kişilerle bilgi alışverişi yapmak ve uygulayıcı firmalarla sürekli iletişimde kalmak günümüzde güvenilir malzeme ve güvenilir tasarım için olmazsa olmazlardandır.

Yürürlükteki yasal mevzuatta, zemin malzemelerinin seçimi ve uygulanmasında güvenlik kuralları ile ilgili düzenlemeler yapılmıştır. Örneğin; "İşyeri Bina ve Eklentilerinde Alınacak Sağlık ve Güvenlik Önlemlerine İlişkin Yönetmeliğin" 26. maddesinde "işyerlerinde, taban döşeme ve kaplamalarının sağlam, kuru ve mümkün olduğu kadar düz, kaymaz ve seviye farkı bulunmayacak bir şekilde olması sağlanır" ve 28 inci maddesinde "işyerlerinde taban döşeme ve kaplamaları, tavan ve duvarlar uygun hijyenik şartları sağlayacak şekilde temizlemeye elverişli ve sağlık ve güvenlik yönünden uygun malzemedir yapılır" hükümleri yer almaktadır. (URL-14)

2. PVC ve Seramik Döşeme Kaplama Malzemeleri

Araştırma kapsamında seramik ve PVC zemin kaplama malzemeleri birleşim bölgeleri değerlendirilmektedir. Bu birleşimlerin detaylandırılması ve malzemelerin uygulanması için kaplama malzemelerinin nasıl üretildiği bilgisine ihtiyaç duyulmaktadır. Zemin kaplamalarının birleşiminde ortaya çıkabilecek zararlı etkileri en aza indirmek ve sağlıklı bir kullanım için malzemelerin oluşumlarını bilmekte fayda vardır.

2.1. PVC Malzeme

Plastik malzemeleri, ısı karşısındaki davranışlarına göre, termoplastikler (ısıl plastik) ve termosetler (ısıl dengeli) olmak üzere iki ana grupta toplayabiliriz. PVC (yapıdaki kullanıma isteğine uygun bir şekilde) ısı altında yumuşak durumda iken basınçla veya iki farklı bileşiğin polimerleşmesi sonucu istenilen şekle sokulup üretimleri gerçekleştirilen termoplastik malzeme kökenli olan yapı malzemesidir. Sert ve yumuşak olmak üzere iki türüdür. Yer döşemesi olarak yumuşak türleri kullanılmaktadır (Cimilli, 1986, s. 80-88). Şekillendirmeye girecek plastik maddeler toz, parça, granül veya tablet halindedir. Termoplastikler için şekillendirme yöntemi basınçlı kalıplamadır. Kalıp metotlarında ısıtılarak kalıba gönderilen plastik burada basınçla şekillendirilmekte, döküm metotlarında ise kalıba cam lifleri döşendikten sonra polimerizasyona girecek iki bileşiğin ayrı ayrı dökülerek karıştırılmaları şeklinde üretim yapılmaktadır. Plastik malzemelerin birleştirilmeleri de ısı - basınç veya dielektrik metoduyla mümkün olmaktadır (Eriç, 1994, s. 346-357).

Plastik ana maddelerine, şekillendirilmeden önce, yapışmayı önlemek, yumuşaklık ve esnekliği artırmak, renklendirmek, sıcaklık ve mekanik etkilere karşı mukavemetini yükseltmek, dış etkilere karşı solma ve kırılma göstermemelerini sağlamak ve maliyeti düşürmek amacıyla sentetik mum, fitalit ester, çeşitli pigmentler, cam lifleri, fenol bileşikler, odun tozu veya kâğıt kırpırtısı gibi dolgu maddeleri ilave etmek mümkündür (Eriç, 1994, s. 346-357). Günümüzde metal, taş ve ahşap içerikli bu eklentiler kompleks bileşenler haline gelerek kompozit yer karolarını oluşturmakla birlikte daha sağlam, daha estetik PVC zemin kaplamaları üretilmektedir.

Tablo 1’de görüldüğü üzere PVC ve içeriğini oluşturan malzemelerin oranları kullanım yeri ve amacına göre değişir. PVC Malzemesi bileşiminde; PVC + bazı dolgu maddeleri, renklendiricilerle, son zamanlarda cam elyafı ve diğer sentetik elyaf (polyester gibi) malzemeleri katılarak farklı ihtiyaçlara cevap verilmektedir (Toydemir, Gürdal ve Tanaçan, 2011, s.347-358).

Örneğin, PVC oranı yükseldikçe malzeme esnekleşir ve aşınma dayanımı artarak kırılabilirliği azalır. Aşağıda işlevine bağlı olarak farklı yapılarda kullanılan genel pvc türleri içeriğinde bulunan malzemelere göre Tablo 1’ de görüldüğü üzere sınıflandırılmıştır. Buradan yola çıkarak spor kompleks yapılarında zemin kaplamasının daha uzun ömürlü olabilmesi adına heterojen ve spor PVC zemin kaplamalarını tercih etmek daha doğru bir seçim olabilir.

Son yıllarda PVC zemin kaplamaları çeşitlerinden epoksi esaslı ve mineral (kalsit, kuvars vb.) katkılı kompozitler inşaat sektöründe zemin kaplama malzemesi olarak da kullanılmaya başlanmıştır (Evcin, Ersoy, Uygunoğlu ve Güneş, 2018, s. 583). Bu tür malzemeler, zemin üzerinde kendiliğinden yayılma (yerleşme) özelliğine sahip olan, mekanik dayanımı yüksek, farklı kimyasal ve sıcaklık şartlarına dayanımlı, üç boyutlu işlenebilen ve albenisi olan homojen bir yapı malzemesidir. Bu tür zemin kaplama malzemelerinin bir diğer özelliği de asit, yağ ve kirden etkilenmeyişi ve su geçirmez olmalarıdır. Buna bağlı olarak da hijyenik oldukları belirtilir (Friedrich, D. And Laible A. 2016, Bazant, P. 2014).

Malzemeler düşük ve yüksek yüzey enerjili olarak iki gruba ayrılabilir. Mesela hidrofobik özelliğe sahip polimerik malzemeler (Polyester, naylon, teflon vb.), wax ve organik esaslı malzemelerin çoğu düşük yüzey enerjili olup yüzey enerjileri genellikle 100 mJ/m² ’nin altındadır (Van Giessan, 1997, Kwork, D.Y. and Newman A.M. 1999) Buna mukabil hidrofilik özelliğe sahip metal, cam ve seramik malzemeler yüksek yüzey enerjisine sahip olup yüzey enerjileri genellikle 500-5000 mJ/m² arasındadır (Van Giessan, 1997, Yıldırım, 2001, s. 602).

Yüzey enerjisi ile hidrofobisite arasındaki ilişki kabaca şu şekildedir: Bir katının yüzeyinin hidrofobisitesi arttıkça yüzey enerjisi azalır veya tersi hidrofobisitesi azaldıkça yüzey enerjisi artar (Kwork, D.Y. and Newman A.M. 1999). Polimer veya polimerik matrisli kompozit malzemelerin en önemli özellikleri su, ısı ve elektriği geçirmemeleri, çok düzgün yüzeylere sahip olmaları, asite dayanıklı ve hafif bir malzeme olmalarıdır (Awalellu, 2016, Uygunoğlu, 2017, s. 602). Bu nedenle bu tür malzemeler özellikle uzay/havacılık, elektrik, elektronik, inşaat, gemi ve otomobil sanayi gibi bir çok endüstriyel alanda yaygın kullanım alanına sahiptir (Alagar and Vela, 1999).

Tablo 1. PVC Malzemeleri (URL-1, URL-2, URL-3 ve URL-17)

PVC Çeşitleri (içeriğinde bulunan malzemelere göre kullanım amaçlı özellikleri)	Fiziksel Özellikleri ve Uygulama teknikleri	Kullanım Alanları
Homojen PVC Bayındırlık Poz No: Y.25.116/a10 veya Poz No: 25.116/a3 (URL-17)	Homojen pvc zemin kaplaması genelde rulo şeklindedir. Rulo ebatları genişlik 2mt uzunlukları 20mt ile 25mt arasında kalınlığı ise 2mm standart olarak üretilmektedir. Başlıca özellikleri yoğun trafik ve antibakteriyel alev almaya karşı dirençli. Homojen pvc zemin kaplaması en önemli özelliği tek tabakadan oluşması ve	Yoğun hareketli yük olan; hastane, okul, ofis gibi ticari alanlar Yüksek teknoloji spor PVC yer kaplamalarında

	saf pvc esaslı yer döşeme malzemesi olmasıdır. (URL-17)	
Heterojen PVC;	4 mm ile 10 mm, sınırsız desende bakım gerektirmeyen dayanıklı bir şeffaf yüzey, istenen esneklikte üretilir. Katmanlardan oluşan, farklı kalınlıklarda olup kompakt ve akustik özelliğine sahip zengin desen çeşitleri rulo ve karo olarak, Ahşap, taş, granit, mermer ve düz desenlerle üretilir. Ticari ve spor ürünlerde ilâve yerleri sıcak kaynak ile birleştirilir, uygulamada komple tutkallama esastır, uzman bir ekip tarafından uygulanmalıdır.	
Akustik PVC	3 mm ve üstü kalınlıklarda olup yoğun trafiğe dayanıklı, rulo şeklinde uygulanır.	Okul, anaokulu, hastane, ofis, kütüphane
Spor PVC	Ahşap ve düz renk çeşitlerinde 6.5 mm ve üstü kalınlıklar rulo olarak uygulanır ve desen çalışması yapılabilir.	Spor salonları, basketbol, tenis, voleybol, hentbol sahaları
Kaymaz PVC	Homojen ve heterojen çeşitleri mevcut özel üst yapısı ile kaymaz özelliğe sahip	Kayma tehlikesi olan yemekhane, mutfak, rampalar ve ıslak hacim alanlarında

2.2. Seramik Döşeme Kaplama Malzemesi

Seramik organik olmayan malzemelerin oluşturduğu bileşimlerin, çeşitli yöntemler ile şekil verildikten sonra, sırlanarak veya sırlanmayarak sertleşip dayanıklılık kazanmasına varacak kadar pişirilmesi bilim ve teknolojisidir (Arcasoy, 2020, s.1). Seramik döşeme kaplama malzemeleri pişmiş toprak malzemenin 1100 C⁰'de pişirilmesi ile elde edilir. 1000 C⁰'de açığa çıkan SiO₂ gözenekleri tıkamış ve genleşme olayı sonucu kil tamamen su geçirimsiz ve mukavemetli bir madde haline gelmiştir (Cimilli, 1986, s.23-25). Tablo 2' de seramik döşeme kaplamasına ait mekanik özellikleri belirtilmektedir. Bu bilgiler ışığında seçilecek seramik türünün işleme ne yönde cevap verebileceği ve nasıl kullanılırsa, ne kadar uzun ömürlü olacağı hakkında tespitlerde bulunulabilir.

Tablo 2. Seramik Malzeme (URL-16)

Seramik Döşeme Kaplaması	Genel Özellikler	Mekanik Özellikler
	Seramikler genellikle metal ve metal olmayan elementlerin iyonsal bileşiklerinden oluşan inorganik malzemelerdir. Bazı seramiklerde kısmen iyonsal, kısmen kovalan bağ bulunabilir. Değişik türde eleman içeren karmaşık bileşiklerin yapılan ve özellikleri de çok farklıdır, bazıları amorf, bazıları da kristal yapılıdır. Çoğunlukla çok sert ve gevrekler, ısı ve elektriksel yönden yalıtıcıdır. Ergime sıcaklıkları yüksek, kimyasal yönden kararlı ve dış etkilere karşı dayanıklı olurlar. (URL-16)	Basınç mukavemetleri çok yüksek olmakla beraber çekme mukavemetleri çok düşüktür. Gevrek olduklarından iç yapı kusurları, çentikler, çizikler ve mikro çatlaklar gerilme yığılmasına neden olurlar, dolayısıyla çekme etkisinde kolay kırılırlar. Seramiklerde basınç mukavemeti ortalama olarak çekme mukavemetinin sekiz katıdır. Isıl işleme yüzeyde artık basınç gerilmeleri oluşturarak çekmeye karşı mukavemetleri artırılabilir. Seramiklerin kaymaya karşı direnci çok yüksektir, plastik şekil değiştirmesiz kırılırlar. (URL-16)

3. Spor Salonlarında PVC–Seramik Döşeme Kaplamaları ve Teknik Özellikler

Spor salonlarında kullanılan seramik ve PVC kaplama malzemelerinin nasıl oluştuğuna ve içeriğinde var olan katkı maddelerine dair bilgiler 2. bölümde belirtilmiş olup, 3. bölümde ise bu kaplama malzemelerinin teknik özelliklerine değinilmiştir.

Spor salonları döşeme kaplamalarında aranan genel teknik özellikler, aşınmaya karşı direnç, basınç dayanımı, eğilme dayanımı, darbe dayanımı ve kimyasallara karşı dayanım gibi özelliklerdir. Kaplama malzemelerinin birleşim bölgeleri malzemelerin bozulmalarına en müsait bölgeler olduğu gerekçesiyle birleşim bölgelerinin detaylandırılması ve sağlam bir geçişle oluşturulması gerekmektedir. Toydemir ve diğerlerine (2011) göre döşeme kaplama malzemelerinin geçişlerinde kullanılan birleştirme malzemelerinin uzun ömürlü olabilmesi için birleştirdiği malzemelere uygun özelliklerde olması gerekir. Bu bakımdan birleşim bölgelerinde aranacak bazı parametreler olmalıdır. Birleşim noktalarında etkili olacak parametreler malzemelerin teknik özellikleri, üretim kalınlıkları, kullanılan altlıkları, altlık kalınlıkları, altlıkların fiziksel kimyasal teknik özellikleridir.

Fitness salonu mekanları içinde kullanılan PVC kaplama malzemesi teknik özellikleri Tablo 3' te görüldüğü gibidir.

Tablo 3. PVC Döşeme Kaplama Malzemesi Teknik Özellikleri (URL-4 ve URL-5)

Mekân	Malzeme	Aranılan Özellikler	
		Fiziksel-Kimyasal Özellikler	Teknik Özellikler
Fitness salonu	PVC malzeme	Çevre koşullarından gelecek zararlı etkilere ve aşınmalara dayanıklıdır. Son derece hijyeniktir, Üzerinde bakteri barındırmaz. Zengin renk ve model seçimine sahiptir. Uygulaması kolay ve hızlı, temizliği pratik ve ekonomiktir. Çevrecidir, yeniden işlenebilir ve yeni zemin kaplamalarının üretiminde kullanılabilir. Hafiftir ve uzun süre bakım gerektirmez (URL-4)	Toplam kalınlık EN 428 2, 50 mm (En az) Aşınmazlık Tabakası kalınlığı EN 429 0,65 mm Boyutlar (En) EN 426 2,00 m Ağırlık EN 430 2, 7 kg/m ² (En az) Ses yalıtımı ISO 717-2 15-18 dB Statik yük EN 1815 <2 kV Elektrostatik direnç EN 1081 10 Ohm Kayma direnci ZH 1/571 DIN 51130 R 10 Alev direnci EN 13501-1 Cfl-S1 Aşınmazlık direnci EN 660-1 ≤0,08mm T Grubu Tekerlekli sandalye direnci EN 425 Hasar yok Kalıcı iz direnci EN 433 0,10 mm Mobilya ayağı testi EN 424 Hasar yok Renk solmazlığı ISO 105-BO2 ≥6 Kimyasallara karşı direnç: EN423 Çok iyi Mantar ve bakterilere karşı direnç: EN ISO 846 o Sınıflı Boyutsal direnç EN 434 < 0, 40% Isıl genleşme değeri: 50 - 400 x 10 ⁻⁶ °C ⁻¹ (URL-5)

PVC malzemeler seçilen mekanların spor salonlarında kullanılırken, seramik malzemeler ise çoğunlukla hollerde ve buhar odası gibi mekanlarda gözümüze çarpmaktadır. Hollerde ve genel sirkülasyon alanlarında kullanılan seramik kaplama malzemeleri ise Tablo 4 'te belirtilen teknik özelliklerdedir.

Tablo 4. Seramik Döşeme Kaplama Malzemesi Mekân – Teknik Özellikler

Mekân	Malzeme	Aranılan Özellikler	
		Fiziksel–Kimyasal	Teknik Özellikler
Hol Buhar Odası	Seramik Malzeme	Hacim ağırlık: 1, 80 kg/dm ³	Su emme ≤ %1-3
		Su emme: boşluklu yapısına bağlıdır	Eğilme dayanımı (N/mm ²) min. 30 N/mm ²
		Özgül su emme: 12-15 gr/dm ²	Kırılma dayanımı (N) kalınlık ≥ 7, 50mm - min. 1100 N
		Dona dayanıklılık: ≥90 kgf ≤150 kgf	Uzunluk ve genişlik ± % 0, 6 (± 2, 0 mm)
		Isı iletkenliği: hacim ağırlıklarının azalması ile küçülmektedir.	Kalınlık ± % 5 (± 0, 5 mm)
		Rengin ışığa dayanımı: malzeme rengini zamanla Güneş ışınlarından dolayı solması, bozulması beklenir. (URL-6)	Kenar düzgünlüğü (± 1, 5 mm)
			Gönyeden sapma (± 2, 0 mm)
			Yüzey kalitesi % 95
			Nem genişmesi 0, 01%
			Çatlama dayanımı: Dayanıkl
			Dona dayanım: Dayanıkl
			Aşınma ort. 130 mm ³
			Dayanım min. 35 nt/mm ²
			Isıl genişleme değeri: 0, 5 – 15 x 10 ⁻⁶ °C ⁻¹ (URL-7)

3.1. Döşeme Kaplama Malzemelerinin Altlık Malzemeleri ve Teknik Özellikleri

Altlık, genelde döşeme kaplamasının belirlenebilmesi için strüktür ile kaplama arasında bir geçiş malzemesidir. Toydemir ve diğerlerine (2011) göre Altlık, döşemenin ısı tutuculuk değerinin artırılması, ses tutuculuk değerinin artırılması ve titreşimin yutulması, su geçirimsizliğin sağlanması, buhar difüzyonunun kontrol edilmesi, döşemelerde kaplama seviyesinin ayarlanması, kaplama malzemesinin uygulanmasına uygun yüzeyin oluşturulması, ıslak hacimlerde su akıntısına olanak verecek eğimin sağlanması, gerekli hallerde esnek bir konstrüksiyona olanak verecek niteliklerin sağlanması gerekmektedir.

Tablo 5’de PVC ve Seramik döşeme malzemeleri ve altlık malzemeleri verilmektedir.

Tablo 5. PVC ve Seramik Döşeme Altlık Malzemeleri

Malzeme	Kalınlık Aralığı	Altlık/Yapıştırıcı	Taşıyıcı Sistem
PVC	2 – 10 mm	Kendinden Yayılan Düzeltme Şap Epoksi Esaslı PVC Yapıştırıcısı (URL-8)	Betonarme Döşeme
Seramik	7 – 15 mm	Çimento Esaslı Düzeltme Şapı Çimento Esaslı Seramik Yapıştırıcısı (URL-9)	Betonarme Döşeme

Tablo 5’ de verilen bilgiler ışığında PVC kaplama malzeme altlığının, kendinden yayılı şap üzeri epoksi esaslı PVC yapıştırıcısı olduğunu ve 2-10 mm kalınlığı arasında bu altlık malzemelerin kullanıldığını söyleyebiliriz. Seramik kaplama altlığı olarak 7-15 mm arasında çimento esaslı şap üzeri seramik yapıştırıcısı kullanılmaktadır.

3.1.1. PVC ve Seramik Döşeme Altlık Malzemeleri Teknik Özellikleri

Tablo 6’da, Tablo 7 ve Tablo 8’de PVC ve seramik döşeme malzemesi altlıkları ve teknik özellikleri verilmektedir.

Tablo 6. Epoksi Esaslı Yapıştırıcıların Özellikleri (URL-10)

Epoksi Esaslı Yapıştırıcı	
Fiziksel Kimyasal Özellikler	Görünüm: Açık Sarımsı Sıvı Koku: Hafif Epoksi Kaynama Noktası: Uygulanmaz Buhar Basıncı: Uygulanmaz Suda Çözünürlük: Yok Gün ışığına karşı direnç: Düşük
Teknik Özellikler	Malzemenin İçeriği Bileşen A Epoksi macun, Bileşen B Epoksi sertleştirici Aşınma Dayanımı (EN 12808-2) $\leq 250 \text{ m}^3$ Uygulama Aralığı 2-12 mm Sıcaklık Dayanımı $-40^\circ\text{C} / +100^\circ\text{C}$ Isıl Genleşme Katsayısı: $30 - 50 \times 10^{-6} \text{ }^\circ\text{C}^{-1}$ Kesme Yapışma Mukavemeti (EN 1324) $\geq 2 \text{ N/mm}^2$ Isıl Şoktan sonra Kesme Yapışma Mukavemeti (EN 12003) $\geq 2 \text{ N/mm}^2$ Eğilme Mukavemeti (EN 12808-3) $\geq 15 \text{ N/mm}^2$ Basınç Mukavemeti (EN 12808-3) $\geq 45 \text{ N/mm}^2$ Büzülme (EN 12808-4) $\leq 1, 5 \text{ mm/m}$ Su Emme (EN 12808-5) $\leq 0, 1 \text{ g}$ (240 dk sonra) Kap Ömrü 45 dk.

Tablo 7. Kendinden Yaylı Şap Malzemesi Özellikleri (URL-10)

Kendinden Yaylı Şap	
Fiziksel Kimyasal Özellikler	Tek bileşenlidir, hazırlanması ve uygulaması kolaydır. Kendiliğinden yayılır ve teraziye gelir. Üzerine çimento, epoksi ve poliüretan esaslı yapıştırıcılar uygulanabilir. Şantiyede sadece su eklenerek uygulama kolaylığı sağlar. Pompalanabilir. 1-10 mm arasındaki zeminlerin tesviyesinde kullanılabilir. (10-30 mm arası kum ilavesi ile uygulanabilir)
Teknik Özellikler	Başlangıç Çekme Yapışma Mukavemeti $\geq 1, 0 \text{ N/mm}^2$ Isıyla Yaşlandırmadan sonra Çekme Yapışma Muk. $\geq 1, 0 \text{ N/mm}^2$ Suya Daldırıldıktan sonra Çekme Yapışma Muk. $\geq 1, 0 \text{ N/mm}^2$ Donma Çözünme Çevirimi sonrası Çekme Yapışma Muk. $\geq 1, 0 \text{ N/mm}^2$ Açık Bekletme Süresi sonrası Çekme Yapışma Muk. $\geq 0, 5 \text{ N/mm}^2$ Tane Boyutu (EN 12192-1) D max $< 0, 8 \text{ mm}$ Karışım Oranı 25 kg toz + 6-6, 5 kg su Uygulama Kalınlığı 3mm - 10mm Sıcaklık Dayanımı $-40^\circ\text{C} / +100^\circ\text{C}$ Açık Bekletme Süresi $\geq 25 \text{ dakika}$ Olgunlaşma Süresi min. 5 dakika Kayma (mm) (EN 1308) Yok Kap Ömrü 2 saat Islanabilirlik (EN 1347) %96

Tablo 8. Porselen Seramik Yapıştırıcısı Özellikleri (URL-10)

Porselen Seramik - Seramik Yapıştırıcısı	
Fiziksel Kimyasal Özellikler	Renk: Beyaz-Gri Koku: Kokusuz Ph (25°C, yaş harç): 10-11 Kaynama noktası (°C, 760 mm Hg): Uygulanmaz Erime noktası (°C, 760 mm Hg): Uygulanmaz Patlayıcılık özellikleri: Uygulanmaz Oksidasyon özellikleri: Uygulanmaz Gevşek birim yoğunluğu (kg/Lt): min 1, 3 Su içinde çözünürlüğü: Tamamen çözünür
Teknik Özellikler	Malzemenin İçeriği çimento, mineral dolgu ve sentetik katkıları içerir. Basınç Mukavemeti $10 - 30 \text{ N/mm}^2$, $\geq 1, 0 \text{ N/mm}^2$ (Su ile yaşlandırma sonrası)

	≥ 1,0 N/mm² (Isı ile yaşlandırma sonrası) ≥ 1,0 N/mm² (Donma-çözünme çevrimi sonrası) ≥ 0,5 N/mm² (En az 20 dk. sonrası) ≥ 0,5 N/mm² (En az 30 dk. sonrası) Tane Boyutu (EN 12192-1) D max < 0,8 mm Karışım Oranı 25 kg toz + 6,5-7 kg Su Emme Oranı 2 – 5 g Sıcaklık Dayanımı -400C / +1000C Açık Bekletme Süresi ≥ 40 dakika Olgunlaşma Süresi min. 5 dakika Islanabilirlik (EN 1347) %99

Tablo 6, 7 ve Tablo 8’de belirtilen altlık yapıştırıcı malzemelerin özellikleri malzeme bozulmalarında altlık yapıştırıcıdan kaynaklı sorunlar için ışık niteliğinde sorunları aydınlatmak için verilen teknik verilerdir. Hem ara geçiş malzemesi hem de kaplama malzemesi ile birleştiği için bu yapıştırıcıların hareket düzeneklerinin çevresel etkilerle birlikte nasıl olacağına da bilinmesi gerekmektedir.

3.2. Birleşim Yerlerinde Kullanılan Malzemeler

Zemin kaplama malzemelerinin birleşim bölgelerinde öncelik olarak malzemelerin geçişlerini kolaylaştırmak ve estetik bir görüntü oluşturmak için kullanılan geçiş elemanlarının teknik özelliklerinin iyi bilinmesi gerekir. Zemin kaplama malzemeleri türlerine göre uygun teknik özellikte birleşim malzemesi tercih edilmelidir. Bu birleşim malzemeleri, genleşme, büzülme, kırılma, çatlama, aşınma vb. gibi sorunları elimine edebilecek yapıda olmalıdır. Bu kapsamda değerlendirilebilecek teknik özellikler Tablo 9’da, uygulama yöntemleri ise Şekil 2’de gösterilmiştir.

3.2.1. Birleşim Yerlerinde Kullanılan Malzemelerin Teknik Özellikleri

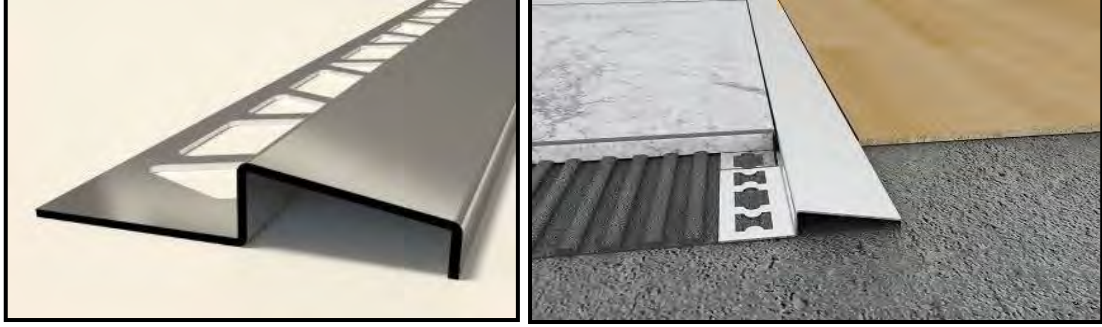
Farklı türde kullanılan zemin kaplama malzemelerinin birleşim bölgelerinde genellikle metal profil sistemleri kullanılmaktadır. Geçiş malzemesi olarak kullanılan profiller paslanmaz alüminyum malzemeden üretilmektedir. Kotlu-kotsuz profiller olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Bu birleştirme malzemelerinin özellikleri Tablo 9’da belirtilmektedir.

Tablo 9. Birleşim Yerlerinde Kullanılan Malzemelerin Teknik Özellikleri (URL-11)

Paslanmaz Çelik Zemin Profilleri	
Fiziksel Kimyasal Özellikler	Mükemmel korozyon dayanımına sahiptirler Kaynak edilebilme kabiliyetleri mükemmeldir Sünek olduklarından kolay şekillendirilebilirler Hijyeniktirler, temizliği ve bakımı kolaydır. Yüksek sıcaklıklarda iyi mekanik özelliklere sahiptirler. Düşük sıcaklıklarda mekanik özellikleri mükemmeldir. Manyetik değildirler (tavlanmış halde). Dayanımları sadece pekleşme ile artırılabilir
Teknik Özellikler	Elastiklik Modülü: 194 - 200 GPa Özgül Ağırlık: 7-10 gr/cm³ Isıl Genleşme Katsayısı: 12 - 16,5 K⁻¹ Elektrik Direnci: 0,80 Ωmm²/m Özgül Isı: 450 J/kg. K Isı İletkenliği: 15W/m. K Manyetiklik: Var % 0.2 Akma Dayanımı: 290-360 MPa Tavlama Sıcaklığı: 1050-1100 °C Şekil Verme Sıcaklığı: 1150-900 °C Korozyon Dayanımı: Kükürtlü gazlara karşı az, Azotlu gazlara karşı orta.

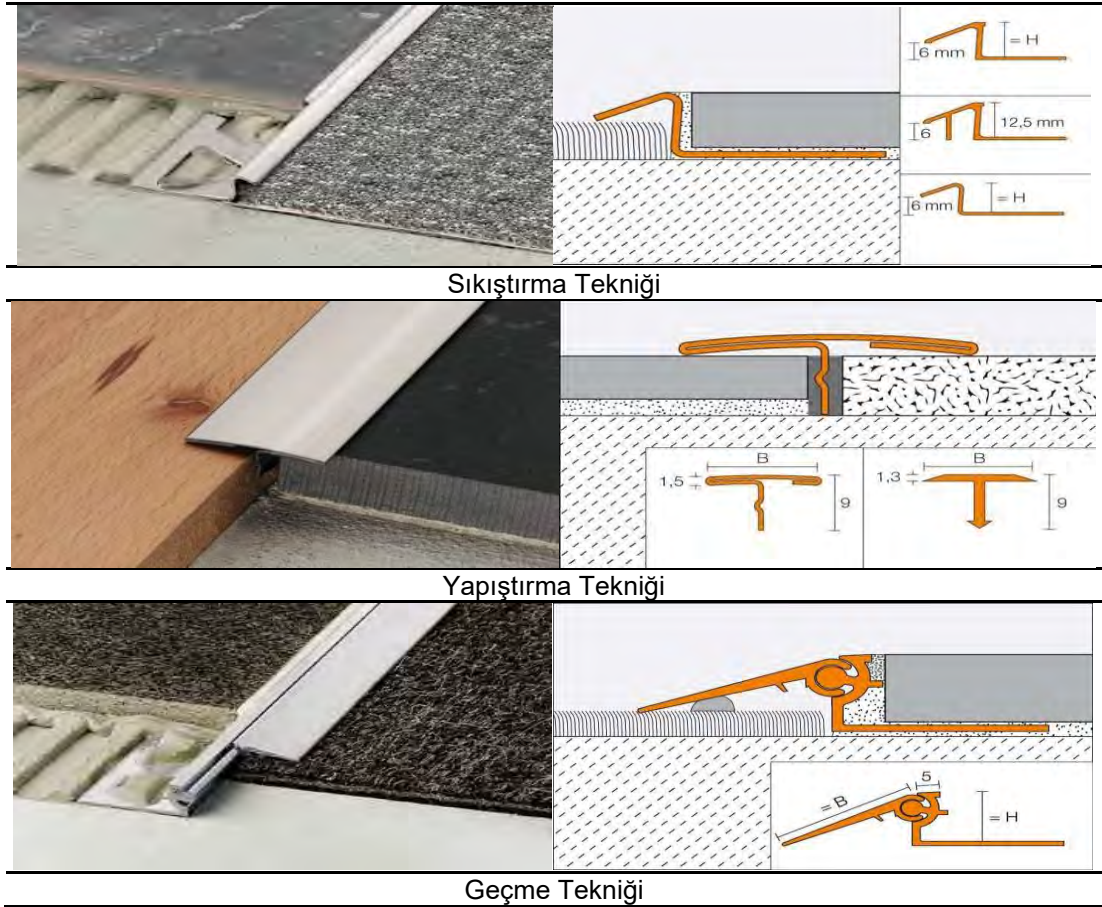
3.3. Uygulama Teknikleri

Farklı kaplama malzemelerinin aralarında kullanılan geçiş profilleri çoğunlukla alüminyum paslanmaz çelik olarak tercih edilmektedir. Kaplama malzemelerinin geçişleri Şekil 1’de görüldüğü gibi kotlu-kotsuz olarak değişmektedir. Bu geçiş türüne bağlı olarak da çeşitli detaylarda geçiş profilleri kullanılmaktadır (URL-12).

Şekil 1. Geçiş Profilleri (URL-13)

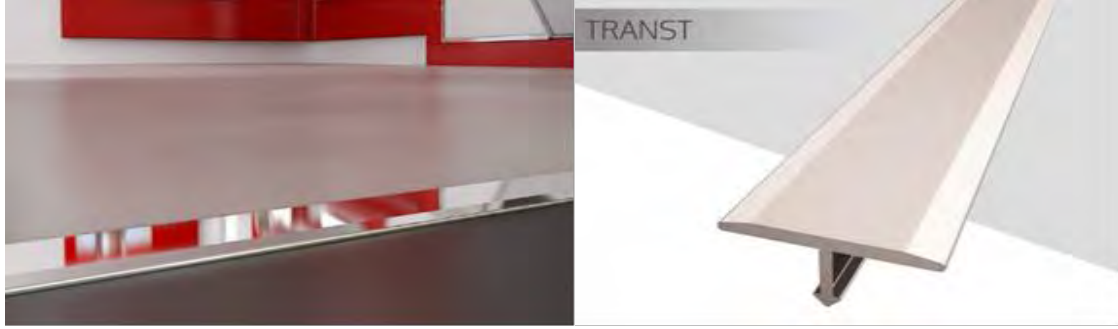
Ara birleşim profillerinin döşeme kaplama malzemelerinin geçiş bölgelerinde Şekil 2’de görüldüğü üzere bazı uygulama teknikleri bulunmaktadır. Bu teknikler sıkıştırma, yapıştırma ve geçme tekniği olarak söylenebilir.

Şekil 2. Geçiş Profil Uygulama Teknikleri (URL-15)

Şekil 2 ‘de verilmiş olan detaylarda B= başlık uzunluğunu belirtirken H= profil malzemenin kendi yüksekliğini ifade etmektedir. Bu ölçüler her bir teknikte görüldüğü

üzere farklılık arz etmektedir. Altlık zeminin düzgünlüğü açısından, kaplama malzemeleri uygulanmadan önce her zaman düzeltme şapları veya özel elastik yapıdaki malzemeler zemine serilerek alt yüzey oluşturulmalıdır. Bu düzeltme şapları seramik kaplama türlerinin altına çimento esaslı bir malzemedan uygulanabildiği gibi PVC esaslı kaplama malzemelerin altına yaylı şap denilen bir malzemedan de serilebilmektedir. Burada amaç kaplama malzemesine sorunsuz bir kaplama yüzeyi oluşturmak ve montaj kolaylığı sağlamaktır.

Şekil 3. Ara Geçiş Profili Model ve Üç Boyut Gösterimi (URL-12)

4. Araştırma Bulguları

Bu çalışmada amaçlardan biride belirlenen alanlardaki farklı kaplama malzemelerinin yan yana geldiği birleşim bölgeleri üzerinden tasarımcılara yol göstermektir.

Araştırma kapsamında seçilen spor kompleksi alanları kaplama malzemeleri uygulamaları hakkında detaylı bilgiler verilmiştir. Zemin kaplama malzemelerine bu bilgiler ışığında detaylı bakılması gerektiği savunulmaktadır.

4.1. Materyal ve Yöntem

Geçiş malzemeleri üzerinde elde edilen teknik bilgileri, uygun işlevli alanlarda gözlemlene yaparak uygulamacıya uygun teknikleri tanıtmak amacıyla bu çalışma gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda, doğru geçiş elemanın kullanılıp kullanılmadığı, doğru teknikle, doğru yapıştırıcı ile uygulanıp uygulanmadığı hakkında gözlemler yapılması ve uygulamacılara uygun birleşim tiplerinin neler olduğu hakkında bilgiler sunulmaktadır.

Yöntem olarak, konu ile ilgili alanda yeterli literatür araştırması yaparak, geçiş profili ile ilgili ünlü firmalarla görüşmeler yaparak malzemelerin tanınması işlemi gerçekleştirilmiştir.

Belirlenen yapıların yapı işleri müdürlükleri ile görüşmeler yapılarak bina hakkında şantiye hakkında, uygulama hakkında bilgisi olan yetkili şantiye şefleri ile ve de uygulama yapan ustalarla malzemeler hakkında bir dizi görüşmeler düzenlenmiştir.

Satıcı firmalar tespit edilerek geçiş malzemeleri hakkında bilgiler edinilmiştir. Bu görüşmelerden elde edilen bilgiler doğrultusunda uygulama bölgeleri detaylıca incelenerek, detaylı fotoğraflar alınarak, literatürel bilgiler eşliğinde geçiş bölgeleri detaylıca değerlendirilmiştir. Bu bölgelerde varsa hasar tespitleri yapılarak, hasar nedenleri hakkında elde edilen teknik verilerle birlikte değerlendirmeler yapılmıştır.

Birleşim bölgelerindeki bu tespitler, uygulamacılara ve tasarımcılara teknik çizimler ve üç boyutlu anlatımlarla desteklenerek sunulmuştur. Geçiş elemanı tiplerini oluşturarak PVC – seramik zemin kaplamaları birleşimlerine uygun örneklemeler verilmiştir.

Örnekleme seçimi bağlamında kompleks spor yapıları tercih edilmiştir. Spor kompleksleri günümüzde yoğun kullanıcı sınıfını barındırmaktadır. Zemininde PVC kaplama kullanılan spor salonları kapsamında zengin detaylar bulunabileceği düşüncesi ile birlikte çalışma kapsamında bu tür yapılar tercih edilmiş, biri otel biri de rezidans binası olan iki farklı yapı üzerinde incelemeler ve değerlendirmeler yapılmıştır.

4.2. Armada rezidans ve Novotel spor kompleksi PVC-seramik geçiş bölgelerinin belirlenmesi

Tablo 10'da Armada Rezidans yapı künyesi verilmektedir. Şekil 4' te Armada Rezidans Spor Kompleksine ait kat planı çiziminde seramik- PVC geçişleri görülmektedir.

Tablo 10. Armada Rezidans Yapı Künyesi (URL-18)

ARMADA REZIDANS SPOR KOMPLEKSİ		
Mimar:	Levent DURMUŞ (Mimar)	
Proje Alanı Kapalı:	1700 m ²	
Bina Kullanımı:	Rezidans	
Spor Kompleksi Zemininde Birleşen Farklı Tür Kaplama Malzemeleri:	PVC Kaplama- Seramik Kaplama, Seramik Kaplama- Mermer Kaplama	
Spor Salonu Zemininde Kullanılan Malzemeler:	Seramik Kaplama- Porselen Seramik Kaplama	
Spor Salonu Zemininde Kullanılan Malzemeler:	Seramik Kaplama- Ahşap Parke Kaplama	
Spor Salonu Zemininde Kullanılan Malzemeler:	Seramik, Porselen Seramik, Marmara Mermer, Yalıtımlı Ahşap, PVC	
Lokasyon:	Yıldızlı Mah. Köyiçi Mevki Akçaabat/ TRABZON	
Proje Tarihi:	Haziran 2016 (Açılış Tarihi)	

Tablo 11'de Novotel yapı künyesi verilmektedir. Şekil 5' de verilen kat planı üzerinde de Novotel spor kompleksine ait mekanlardaki Seramik- PVC geçişleri görülmektedir.

Tablo 11. Novotel Yapı Künyesi (Mazlum, 2019, s. 88)

NOVOTEL SPOR KOMPLEKSİ		
Mülk Sahibi:	Accor Hospitality (Kurucusu)	
Proje Alanı Kapalı:	2500 m ²	
Bina Kullanımı:	Otel	
Spor Kompleksi Zemininde Birleşen Farklı Tür Kaplama Malzemeleri:	PVC Kaplama- Lamine Parke Kaplama	
Spor Salonu Zemininde Kullanılan Malzemeler:	PVC Kaplama- Porselen Mozaik Kaplama	
Spor Salonu Zemininde Kullanılan Malzemeler:	Seramik Kaplama- Porselen Seramik Kaplama	
Spor Salonu Zemininde Kullanılan Malzemeler:	Porselen Seramik Kaplama- Seramik- Lamine Parke -PVC Parke- Porselen Mozaik Kaplama	

Lokasyon: Cumhuriyet Mahallesi, Trabzon Caddesi, 61250
Yomra/Trabzon/TRABZON

Proje Tarihi: 14 Ekim 2008 (Açılış Tarihi)

Şekil 4. Armada Rezidans Spor Kompleksi Kat Planı (Mazlum, 2019, s. 56)

Şekil 5. Novotel Spor Kompleksi Kat Planı (Mazlum, 2019, s. 84)

Şekil 4 ve Şekil 5 'da Armada rezidans ve Novotel spor kompleksi kat planları görülmektedir. Bu planlar, işletmelerin yapı işleri müdürlerinden alınan dijital ortamdaki

Autocad çizimlerden çevrilerek Archicad programı üzerinden renklendirilmiş planlardır. Burada zemin kaplama malzemelerinin boyut ve renklerinin yansıtıldığı görülmektedir. Spor kompleksinin işlev alanları şekillerden de görüldüğü üzere fitness salonu, masaj odaları, sauna, buhar odası, soyunma odaları, yüzme havuzları, tuvaletler ve geçiş hollerinden oluşmaktadır. Her bir işlev alanında kullanılan zemin kaplamaları ve m² 'ler belirtilmiş olup Şekil 6 ve Şekil 10' da da farklı zemin kaplamalarının birleşim bölgesi işaretlemeleri sunulmuştur.

4.3. Seçilen Geçiş Bölgelerine Ait Detaylar

Şekil 6' da Armada Spor Kompleksi PVC ve seramik kaplama geçiş bölümlerine ait detay plan verilmektedir.

Şekil 6. Armada Rezidans Spor Salonu Seramik – PVC Geçişleri (Mazlum, 2019, s. 63)

Armada rezidans spor kompleksi içerisindeki Şekil 6' da verilen 1-2 numaralı bölgelerde seramik ve PVC malzemelerinin geçişleri işaretlenmiştir. Tablo 12' de bu bölgelere ait PVC ve seramik döşeme kaplama malzemesi özellikleri verilmektedir. Tablo 12' de ayrıca Armada rezidans spor kompleksi PVC-seramik kaplama malzemesi geçiş bölümleri ve özellikleri verilmektedir. Şekil 7' de ve Şekil 8' de geçiş bölümlerine ait geçiş elemanları ve kaplama malzeme görselleri verilmektedir. Şekil 9'da mevcut birleşime ait detay verilmektedir.

Tablo 12. Armada Rezidans Spor Kompleksi İşlev Alanları Kaplama Malzemeleri ve Altlık Malzeme Özellikleri (Mazlum, 2019, s. 60-63)

Yapı Zemin Kaplama Malzemeleri				
İşlev Alanları	Malzeme Cinsi	Malzeme Boyutu	Renk – Doku	Malzeme Kalınlığı
Ara Hol	Seramik	60 X 120	Krem- Ahşap	1 cm
Fitness Salonu	PVC Kaplama	-	Gri – Sarı	5 mm

Farklı Zemin Kaplama Malzemeleri Birleşim Bölgesi Özellikleri					
İşlev Alanları	Kaplama Malzeme Cinsi	Kaplama Malzeme Kalınlığı	Ara Malzeme Cinsi	Ara Malzeme Boyutu En-Boy-Yük	Ara Malzeme Ebat Kalınlığı
Fitness Salonu - Hol	PVC – Seramik	4 - 5 mm 1 - 1, 2 cm	Metal + Yapıştırıcı	3 – 180 -2, 5 cm 5 mm (Yük.)	4mm 5 mm

Tablo 12' de görüldüğü üzere Armada rezidans spor kompleksinin fitness salonu ve ara hol birleşim bölgesinde PVC-seramik kaplama malzemelerinin boyut, renk ve malzeme kalınlık özellikleri ile birlikte birleşim bölgesindeki ara malzemenin de cinsi, kalınlığı,

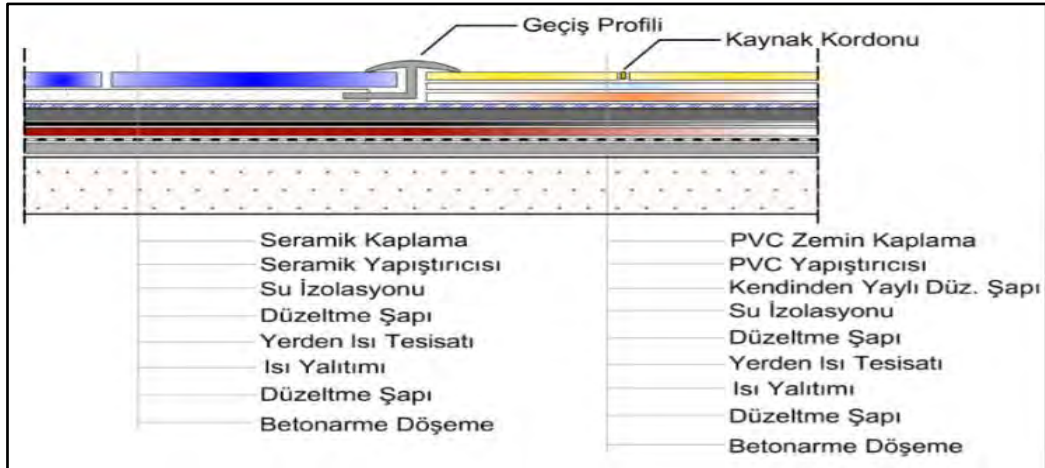
yüksekliği belirtilmiştir. Malzemeler katman olarak Archicad programı üzerinden Şekil 9’ da görüldüğü gibi, anlaşılabilirliği artırmak adına sunulmaktadır.

Şekil 7. Armada Rezidans Fitness Salonu – Ana Hol Bağlantı Bölgesi (1-2 Nolu Birleşim Bölgesi) (Mazlum, 2019, s. 64)

Şekil 8. Armada Rezidans Farklı Zemin Kaplama Malzemeleri Görselleri (Mazlum, 2019, s. 64)

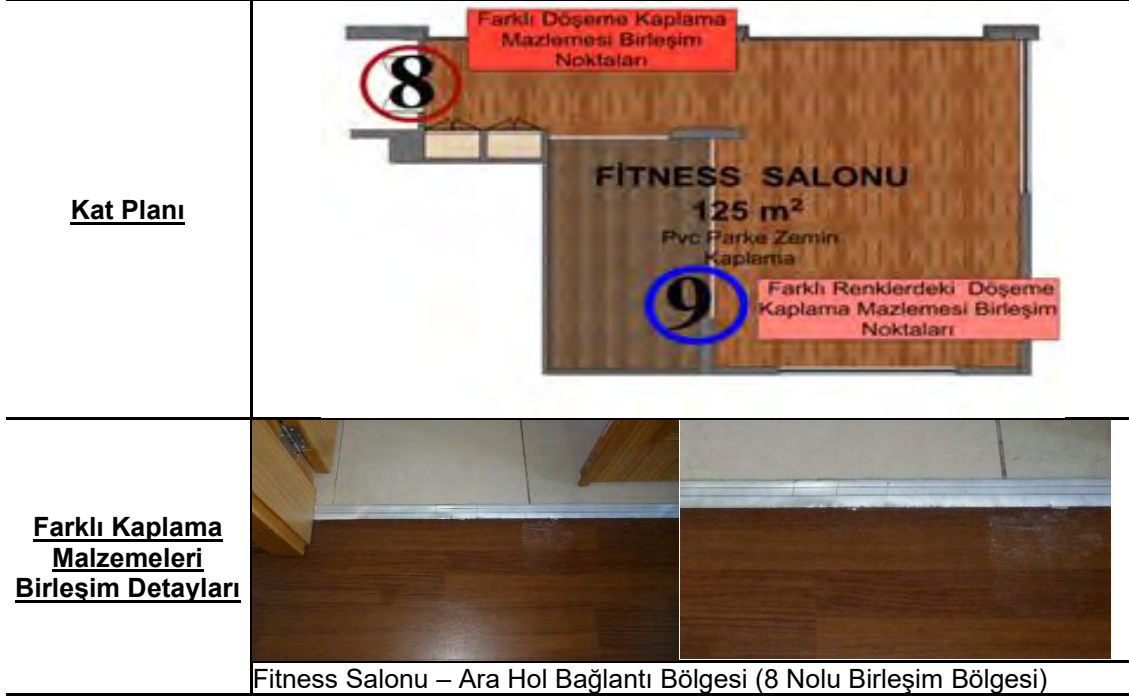

Şekil 9. 1-2 Nolu Birleşim Detayı Kaplama Malzemeleri Katman Çizimi (Mazlum, 2019, s. 64)

Armada rezidans spor salonu girişindeki birleşim bölgesi Şekil 9’ da görüldüğü gibi malzeme katmanları verilerek, altlıklar, birleştirme elamanı, kaplama malzemeleri hakkında bilgiler sunacak şekilde detaylandırılmıştır.

Şekil 10’ da PVC ve seramik birleşim yerine ait plan ve 8 nolu ara hol ve fitness geçişi) 8 nolu geçiş bölümüne ait görseller görülmektedir. Tablo 13’ te kaplama malzemeleri bilgileri verilmektedir. Ayrıca Tablo 13’ te Novotel Spor Kompleksi PVC-seramik kaplama

malzemesi geçiş bölümleri malzemeleri ve özellikleri verilmektedir. Şekil 11' de mevcut yere ait birleşim detayı katmanları verilmektedir.

Şekil 10. Novotel PVC ve Seramik Birleşim Yerine Ait Plan ve 8 Nolu Ara Hol ve Fitness Geçişi 8 Nolu Geçiş Bölümü (Mazlum, 2019, s. 96)

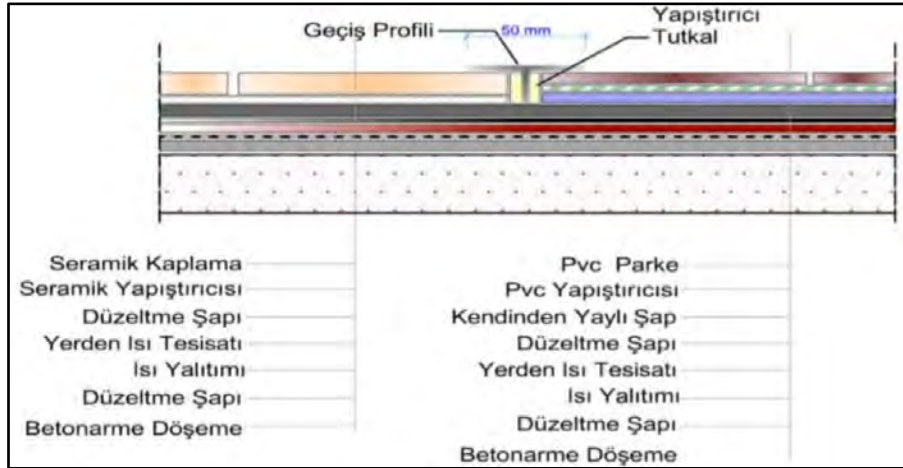
Tablo 13' te görüldüğü üzere Novotel spor kompleksinin fitness salonu ve ara hol birleşim bölgesinde PVC-seramik kaplama malzemelerinin boyut, renk ve kalınlık özellikleri ile birlikte birleşim bölgesindeki ara malzemenin de cinsi, kalınlığı, yüksekliği belirtilmiştir.

Tablo 13. Novotel Spor Kompleksi İşlev Alanları Kaplama Malzemeleri ve Altlık Malzeme Özellikleri (Mazlum, 2019, s. 89-91)

Yapı Zemin Kaplama Malzemeleri				
İşlev Alanları	Malzeme Cinsi	Malzeme Boyutu	Renk – Doku	Malzeme Kalınlığı
Ara Hol	Seramik	60 X 60 cm	Krem	1 cm
Fitness Salonu	PVC Parke Kaplama	20 X 120 cm	Açık-Koyu Kahverengi	4 – 5 mm

Farklı Zemin Kaplama Malzemeleri Malzemeleri Birleşim Bölgesi Özellikleri					
İşlev Alanları	Kaplama Malzeme Cinsi	Kaplama Malzeme Kalınlığı	Ara Malzeme Cinsi	Ara Malzeme Boyutu En-Boy-Yük	Ara Malzeme Ebat Kalınlığı
Fitness Salonu - Ara Hol	PVC Parke Kaplama Seramik Kaplama	5 mm 1 cm	Metal	160x4x5 cm	2 mm

Malzeme renkleri ve katmanları Şekil 11' de görüldüğü gibi Archicad programı üzerinden oluşturularak, malzeme katmanları, birleştirme elemanı, altlık yapııştırıcılar katman çiziminde, anlaşılabilirliği artırmak adına sunulmaktadır.

Şekil 11. 8 Nolu Birleşim Detayı Kaplama Malzemeleri Katman Çizimi (Mazlum, 2019, s. 96)

5. Bulgular ve Değerlendirme

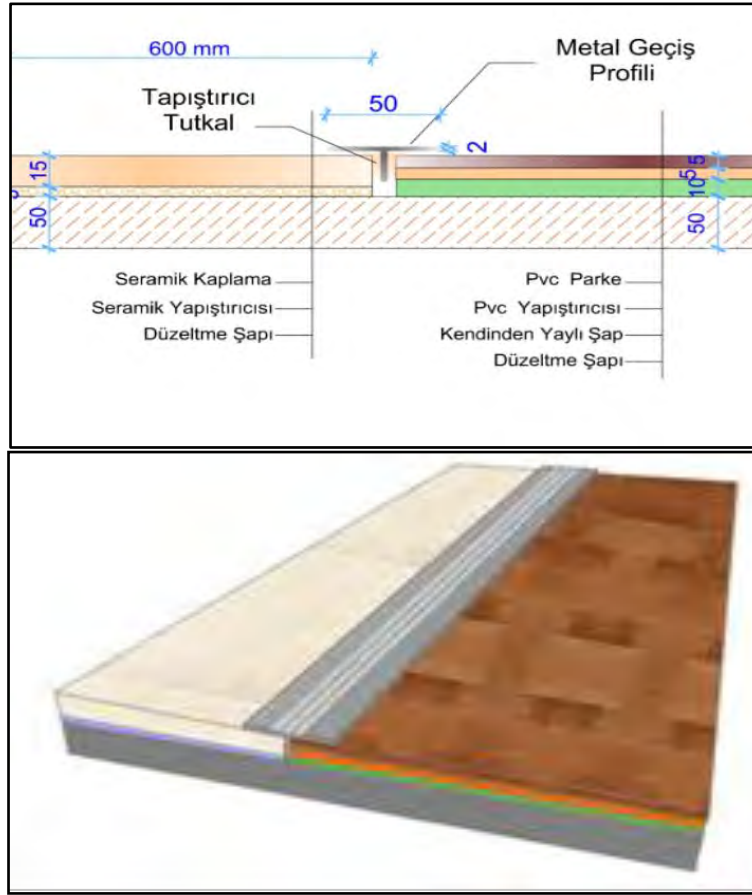
Tasarımda dikkat edilmeden yapılan seçimler ve birbirini etkileyen süreçler kaplama malzemelerinin hasar görmelerine neden olabilmektedir. Bu nedenler;

- Müşteri, mimar ve müteahhit aktörlerinin dahil olduğu tasarım kararları ve iletişim eksikliği,
- Projelerde ayrıntı ve fizibilite eksikliği,
- Tasarımdaki değişimler ve yenilemeler,
- Tasarımdaki bilgi eksikliği (ön araştırma ve tasarım, uygulama, detaylandırma) ve hatalar,
- Detaylandırma eksikliği,
- Kullanım/işlev değişikliği,
- Denetim eksikliği,
- İşçilik eksiklikleri ve hataları,
- Karmaşık tasarımlar olarak özetlenebilir (Ahmad vd. 2016, s. 4-5; Arslan vd. 2012, s.315).

Ancak, kullanım sürecinde farklı döşeme kaplama malzemelerinin birleşim yerlerinde bozulmaların meydana gelmesi konu ile ilgili eksiklik ve aksaklıkların varlığını ortaya koymaktadır. Bu duruma yol açan nedenleri şöyle sıralayabiliriz;

- Malzeme çeşitliliğine bağlı olarak kaplama malzemesinin farklı teknik özelliklerde olması,
- Malzeme altlıklarının farklı kalınlıklarda ve teknik özelliklerde olması,
- Birleşim yerinde geçiş elemanlarının uygun seçilmemesi,
- İşlev çeşitliliğine bağlı olarak farklı çevresel etkilerin olması (mekanik etkiler, ısı, ses, buhar, vs.) ve bu etkilere karşı malzemelerin gösterdiği davranışların farklılığı,
- Uygulama sürecinde yapılan teknik hatalar.

Araştırmada Şekil 12 ve Şekil 13' de PVC ve seramik döşeme kaplamaları geçiş bölgeleri için mevcut tipler ve olması gereken birleşim modelleri verilmektedir. Çalışma içerisinde gösterilen tüm çizimler, kat plan boyamaları, katman çizimleri, 3 boyutlu anlatımlar anlatım modeli olarak Archicad programı üzerinden şekillendirilmiş olup tarafımıza ait özgün anlatımlardır.

Şekil 14. Novotel Spor Kompleksi Döşeme Kaplama Malzemelerine Ait Birleşim Tip Detayı ve 3 Boyut Gösterimi (Mazlum, 2019, s. 140)

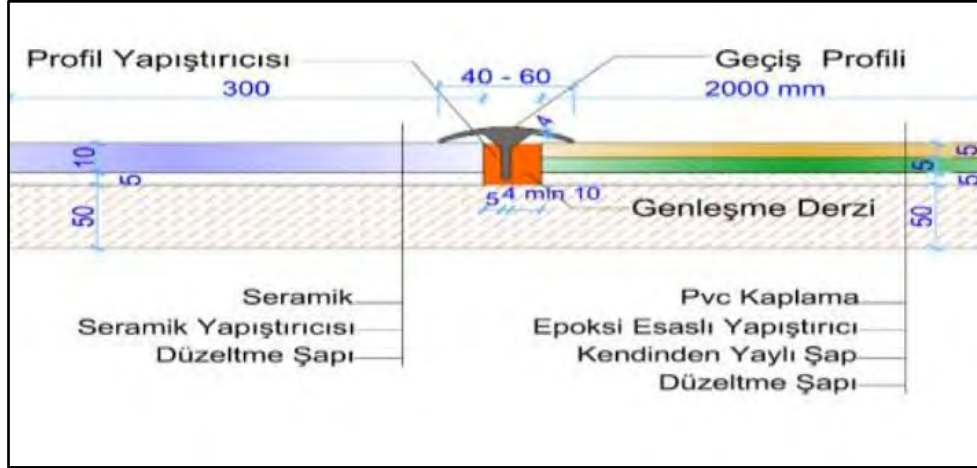
Şekil 14' te Novotel spor kompleksi için tespit edilen tip modelde PVC için genleşme miktarının bırakılmadığı görülmektedir. Bu sebepten ötürü zamanla malzeme atmaları hem ara geçiş elamanı üzerinde hem kaplama malzemeleri üzerinde görülmesi ihtimali yüksektir.

- Novotel fitness salonunun kapı eşiğinde seramik kaplama ile PVC kaplamanın birleşim bölgesi bulunmaktadır. Seramik kaplama 1,5 cm'lik et kalınlığına, PVC kaplama ise 5 mm et kalınlığına sahiptir. Altlık olarak epoksi yapıştırıcı PVC altına 5 mm kalınlığında serilirken, çimento esaslı yapıştırıcı 5 mm kalınlığında seramik kaplama altında kullanılmıştır. Bu malzemelerin birleşim bölgesinde düz formlu geçiş profili bulunmaktadır. 5 cm ebadındaki profilini net kalınlığı 2 mm olarak tercih edildiği tespit edilmiştir.
- Tablo 1' de görüldüğü üzere, spor kompleks yapılarında zemin kaplamasının daha uzun ömürlü olabilmesi adına heterojen veya spor PVC zemin kaplamalarını tercih etmek daha doğru bir seçim olabilir.
- Birleştirme malzemesinin konumlandığı boşluk iki malzemenin arasında kalan derz boşluğudur. Bu boşlukta kaplama malzemelerinin genleşmesi düşünülerek uygun mesafeler bırakılması gerekmektedir. Tablo 1' de verildiği üzere günümüzde PVC malzemesi amaçlarına göre değişik katkı malzemeleri ile değişik türlerde üretilmektedir. İşlev alanlarında istenen amaca göre, esnekliğin fazla olduğu üretimlerde genleşme katsayısının artacağı görülmektedir. Üretim genişlikleri ve ortam sıcaklıkları dikkate alındığında tip modellerin her model

üretim için farklı olacağı ve bu durumun başlık uzunluklarını etkileyeceği görülmektedir.

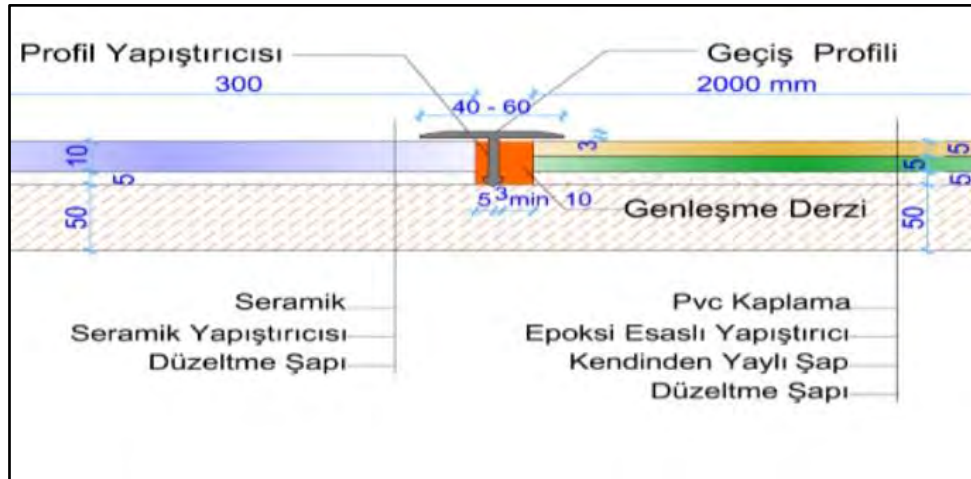
- Geçiş bölgelerinde sıcaklık değişimi, malzeme uzunluğu ve malzemenin özelliğine bağlı ısıl genleşme değeri belirlenerek net genleşme miktarının bulunması ve buna bağlı olarak başlık uzunluğunun tespiti önemlidir. Aksi halde, kalkmalar ve PVC malzemenin birleşim yerinden ayrılması kaçınılmaz olmaktadır. Zira PVC ısıl genleşme katsayısı Tablo 3 ve Tablo 4' te görüldüğü üzere seramik malzemededen oldukça yüksek olan bir malzemedir. PVC kaplama malzemesi ısıl genleşme katsayısı; $50-400 \times 10^{-6} \text{ }^{\circ}\text{C}^{-1}$ dir.
- Mevcut tip model için genleşme miktarını ortalama sıcaklık, max. ısıl genleşme katsayısı ve mevcut tip için malzeme genleşme uzunluğunu dikkate alarak ortalama genleşme hesaplayacak olursak;
 1. Genleşme miktarı= sıcaklık farkı x malzeme boyu x malzeme ısıl genleşme katsayısı (Formül 1) (Tuna, M. E., 2012, s.11-28)
 2. (Sıcaklık değişimi; $10 \text{ }^{\circ}\text{C}$)
 3. Genleşme için boy; 2000 mm (Şekil 13)
 4. PVC Genleşme Katsayısı (Tablo 4); $50 - 400 \times 10^{-6} \text{ }^{\circ}\text{C}^{-1}$
 5. Genleşme miktarı = $10 \text{ }^{\circ}\text{C} \times 2000 \times 400 \times 10^{-6} \text{ }^{\circ}\text{C}^{-1}$
 6. Genleşme miktarı (max ısıl genleşme için) = 8 mm olacaktır.
 7. Sıcaklık değişimi $20 \text{ }^{\circ}\text{C}^{-1}$ için 16 mm olacaktır.
- Eğrisel form uygulamalarda hemzemin yüzeylere uygulanabilir. Ancak, eğrisel form alt uzantılı tiplemesinin, birleştirme yüzeyinin kotlu olması durumunda mekanik etkilere tutuculuk açısından daha uygun olduğu söylenebilir.
- Uygulamada geçiş bölgelerinde şap döküldükten sonra hemzemin oluşması durumunda, altlık ve kaplama kalınlık durumları dikkate alındığında PVC ve seramik geçişlerinde kaplama ve altlık malzeme kalınlıkları açısından hemzemin oluşturulabileceği görülmektedir. Ancak şap kalınlıklarının düzeltme veya tesisat geçmesi gibi bazı nedenlerle farklı olması durumu uygulamalar açısından alt uzantılı ve uzantisız iki adet önerilmektedir.
- Önerilen eğrisel formda uygulama, alt uzantisız seramik altına uzatılmayıp, sabitlenme silikon türü yapıştırıcılarla birleşim bölgesine eğrisel formun sabitlenmesi şeklinde olabilmektedir. Ancak, alt uzantılı olması durumunun uygulamalarda sık görülme nedeni; uygulama sırası, tutuculuk, kot farkları, malzemelerin sert, orta sert ve orta yumuşak olmaları, döşeme altlık kalınlığı ve malzeme özelliğinin alt uzantının girebilmesi için uygun şartları içermesi önemlidir. Uygulama sırası açısından, PVC kaplama malzemesinin önce, seramik kaplama malzemesinin sonra uygulandığı hemzemin birleşimlerde geçiş profilinin seramik altına uzatılarak seramik malzemeyle altlık yapıştırıcı arasında iki malzemeyi tutabilecek detayda uygulanması kolay ve çok daha tutucudur. Uygulamalarda Şekil 12 ve Şekil 13'te söz konusu durum için uygulanan tipler verilmektedir. Ancak, tersi durumlarda, PVC döşeme malzemesi sonra uygulanması durumu ile karşılaşılabilmektedir. Bu durumda uygulama hızı açısından uzantisız tiplmeler duruma göre tercih edilebilir. Şekil 15' de uygulama aşamasında söz konusu durum için tip önerisi verilmektedir.
- Çembersel formda kullanılan başlıkların kalınlıkları, basınç dayanımının malzeme kalınlığı artışına bağlı olarak artması nedeniyle uygulamalarda min. 4 mm olarak tercih edildiği görülmektedir. Eğrisel form için başlık üst kısmının

basınç, ezilme gibi mekanik etkilere karşı kesit alanının büyütülmesi önemlidir. Alan büyüdükçe malzeme daha büyük basınç kuvvetlerini karşılayabileceğinden eğrisel formun başlık kısmında (basınç kuvvetinin temas noktasında) genişletilmesi önerilmektedir. Kesiti etkileyecek yükler, mekânda basınç yaratacak hareketli yüklerdir.

Şekil 15. Seramik – PVC Birleşim Detayı 1 (Mazlum, 2019, s. 163)

- Şekil 15 ve aşağıda belirtilen Şekil 16' da verilen öneriler ara bağlantı profilinin formunun tercihine yönelik bir alternatif gösterge olmakla birlikte, çembersel profil başlığına nazaran düz profil başlığı alternatifi, darbe dayanımı açısından daha uzun ömürlü olacağı düşünülmektedir. Bu anlamda günümüzde çembersel formdaki bombeli profillerin kullanılması azaltılmalıdır.

Şekil 16. Seramik – PVC Birleşim Detayı 2 (Önerilen Düz form) (Mazlum, 2019, s. 163)

- Şekil 16' da verilen önerilen düz birleşim modeli Novotel'de uygulanmış zemin birleşim profilidir. Bu tip düz başlıklı profil genel olarak geçiş bölgelerinde yukarıda belirtilen eğrisel form gerektiren durumlar söz konusu değilse, kullanım ömrü uzunluğu açısından daha avantajlı görünmektedir. Birleştirme malzemesi olan profiller yapıştırıcı malzemelerle derz boşluğuna sabitlenmektedir.
- Başlık uzantı kalınlığı ve gövde kalınlığı uygulamalarda 2-10 mm arasında kullanılmakta olup en az 3 mm kalınlığında tercih edilmektedir. Özellikle, spor

tesislerinde ağır aletlerin bulunması nedeniyle basınç kuvveti ve ezilme gibi istenmeyen mekanik etkiler, geçiş profili kalınlığını belirleyen önemli faktörlerdir.

- Kauçuk, reçine, epoksi esaslı yapıştırıcıların ısı genleşme katsayıları Tablo 6' ya göre $30 - 50 \times 10^{-6} \text{ } ^\circ\text{C}^{-1}$ aralığında olmasından dolayı yüksek sıcaklık değerlerinde çok genleşebilen bir malzeme olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle geçiş profili altındaki boşlukta yapıştırıcılara da ait genleşme paylarının bırakılması ve bu payların döşeme kaplaması genleşme payı ile uyumlu çalışması önemlidir.

6. Sonuçlar

Çalışma kapsamında değerlendirilen yapıların zeminlerindeki geçiş malzemelerinin genel olarak bakıldığında çok sorunlu olmadığı, sağlamlık değerlerinin iyi olduğu tespit edilmiştir. Birleştirme profillerinin güvenilir firmalardan temin edildiği ve uygulama bilgilerinin şantiye şeflerine, ustalara aktarıldığı ve de malzemelerin doğru teknikle uygulandığı incelemeler sonrası teyit edilmiştir.

Kaplama malzemelerinin altında kullanılan altlık malzemeler ve yapıştırıcılar uygun kalınlıkta ve uygun teknikte uygulanmıştır. Bu bağlamda geçiş profillerine herhangi bir sorun oluşturmamaktadır.

PVC gibi çok fazla genleşip büzülen yapıdaki kaplama malzemelerinin yanına gelecek olan geçiş elemanları, uygun esneme paylarına sahip olmalı, kauçuk gibi esnek malzemeleri bünyesinde barındırmalıdır. Değerlendirilen alanların bu bölgelerinde uygun standartta geçiş elemanı kullanıldığı görülmüştür. Seramik gibi sert kaplama malzemelerinin reçine esaslı yapıştırıcılar ile birlikte iyice geçiş elemanına birleştiği görülmüştür. Geçiş elemanları ise seramiğe zarar vermeyecek formda bir baskı uyguladığı tespit edilmiştir.

Her iki yapıda da, geçiş elemanlarının alt kısmında PVC kaplamalara uygun genleşme paylarının bırakıldığı tespit edilmiştir. Seramikle birleşim bölgesinde en çok sorun yaratan malzemenin PVC olduğu (çünkü PVC kaplamalar sıcaklık değerlerinin artması sonucu genleşme değerlerinin en çok görüldüğü kaplama malzemesidir) bilinmesinden ötürü PVC kaplamaların standart detaylarına uyulduğu ve uygun esneme özelliği olan profiller kullanıldığı tespit edilmiştir.

Novotel spor kompleksindeki spor salonunun eşik bölgesinde yoğun kullanıcı etkisiyle birlikte profil bozulmalarının olduğu gözlemlenmiştir. Armada rezidans spor salonu girişinde kullanılan profilin bombe yapısı çok az olduğundan dolayı hasar görmeye daha az meyilli olduğu anlaşılmıştır. Her iki geçiş elemanında da ezilmeler görülmekle birlikte Novotel spor salonunun girişindeki profil daha çabuk deforme olmaya meyilli olduğu anlaşılmaktadır. Bu sorunun bir diğer sebebi ise çembersel yani bombeli bir geçiş elemanı tercih edilmesidir. Bu gibi bombeli profiller eğer kalın bir ebatla üretilmemiş ise, profil başlık genişliği uzun ise ve de dayanıklı bir içeriğe sahip değilse baskı sonucu çatlayıp kırılmaktadırlar. Bu anlamda Şekil 16' da görüldüğü gibi düz veya eğik açılı geçiş profilleri daha uzun ömürlü olmaktadır. Bunlar gibi düz-eğik başlığa sahip olan türlerin dayanıklılık açısından tercih edilmesi daha yerinde bir karar olacaktır.

Kaynaklar

- Ahmad, A., Saliu, H. O., Mustapha, S., Sarkile, K. A. (2016). "Trash to Treasures Exploring 'Re-Material' in Architecture As A Means of Reducing Waste Generated in Urban Centers", *International Joint Conference on Sustainability and Development*, 21st-24th March, Nigerya, s. 1-9.
- Alagar M., Velan T.V.T., Kumar A.A., Mohan V. (1999). Synthesis and Characterization of High Performance Polymeric Hybrid Siliconized Epoxy Composites for Aerospace Applications, *Mater. Manuf. Processes*, 14, 1, p. 67-83
- Arcasoy, A., Başkırkan, H. (2020). *Seramik Teknolojisi*, Literatür Yayıncılık, 1. Basım, İstanbul.
- Arslan, H., Coşgun, N., Salgın B. (2012). "Construction and Demolition Waste Management in Turkey", *Chapters in Waste Management - An Integrated Vision*, Luis Fernando Marmolejo Rebellon (Ed.), InTech Open, Rijeka, s. 315.
- Awalellu, K.A. (2016). A Review on Properties and Applications of Polymer Matrix Comp Arslan, H osites, *Int. J. Res. Sci. Innovation*, p. 53-55
- Bazant P., Munster, L., Machovsky M., Sedlak J., PastorekM., Kozakova Z., Kuritka I. (2014). Wood flour modified by hierarchical Ag/ZnO as potential filler for wood-plastic composites with enhanced surface antibacterial performance, *Ind. Crop. and Prod*, 62, p. 179-187
- Cimilli, T. (1986). *Yapı Malzemesi*, KTÜ Basımevi, Trabzon.
- Eriç, M. (1994). *Yapı Fiziği ve Malzemesi*, Literatür Yayıncılık, İstanbul
- Evcin, A., Ersoy, B., Uygunoğlu, T. ve Güneş, İ. (2018). "Farklı mineral katkıların epoksi zemin kaplama malzemesinin ıslanmazlığına ve yüzey enerjisine etkisi". *Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 33 (2), s. 583. DOI: 10.17341/gazimmfd.416368
- Fettahoğlu, E. ve Yalçınkaya, Ş. (2021). "Güncel Mimaride Yerel Malzemenin İzi". *Mimarlık ve Yaşam Dergisi*, 6 (2) , s. 659 . DOI: 10.26835/my.937087
- Friedrich D. and Luible A. (2016). "Investigations on ageing of wood-plastic composites for outdoor applications: A meta-analysis using empiric data derived from diverse weathering trials", *Constr. Build. Mater.*, 124, p. 1142- 1152,
- Gülsün B. ve Yılmaz F. (2016). "Çalışma Ortamına Uygun Zemin Yapısının Çok Kriterli Karar Verme Yöntemi (Ahp) ile Seçimi". *Uluslararası Hakemli İş Güvenliği ve Çalışan Sağlığı Dergisi*, 1, s. 43.
- Harris, D. D., and Fitzgerald, L. (2015). "A life-cycle cost analysis for flooring materials for healthcare facilities". *Journal of Hospital Administration*, 4(4), p. 92.
- Koşan, D. (2020). "Taşınmaz Kültür Varlıklarında Önleyici Koruma Önerisi Erken Müdahale Sistemi" . *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* , 13 (1) , s. 130-143 . DOI: 10.17218/hititsosbil.675762

Kwok D.Y. and Neumann A.W. (1999). Contact angle measurement and contact angle interpretation, *Adv. Colloid Interface Sci.*, 81, p. 167-249

Lesko, J. (1999). *Materials and Manufacturing Guide Industrial Design*. Canada: John Wiley & sons.

Mazlum, S. (2019). *Yeni Döşeme Kaplama Malzemelerinde Birleşim Yerlerinin İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Avrasya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Trabzon.

Norman, E., Bullock, B. and Hall, M. (1988). *Materials for Product Design*. Studies in Design Education Craft and Technology

Onaran, B. (2009). Analysis of Sustainable Therapy Room Surfaces in Acute Mental Health Inpatient Facilities—A Field Study in Essex Rochford Hospital in UK. *Paper presented at the WSEAS International Conference on Energy and Environment*.

Thompson, R. (2007). *Manufacturing Process for Design Professionals*. UK: Thames & Hudson.

Toydemir, N., Gürdal, E. ve Tanaçan L. (2011). *Yapı Elemanı Tasarımında Malzeme*, Literatür Yayıncılık, İstanbul.

Tuna, M. E. (2012). *Çözümlü Örneklerle Mukavemet*, Yabancı Kitapevi, Ankara.

Uygunoğlu T., Güneş İ., Ersoy B., Evcin A. (2017). "Effect of Mineral Admixture Type on Rheological Properties of Polymeric Self-Consolidating Mortar", *Journal of the Faculty of Engineering and Architecture of Gazi University*, 32 (4), s. 1365-1377

Van Giessen A.E., Bukman D.J., Widom B. (1997). "Contact Angles of Liquid Drops on Low-Energy Solid Surfaces", *J. Colloid Interface Sci.*, 192, p. 257–265

Yıldırım İ. (2001). "Surfaces Free Energy Characterization Of Powders, PhD Thesis, Virginia Polytechnic Institute and State University", *Mining and Minerals Engineering*, s. 602

İnternet Kaynakları

URL-1, <http://kozyapi.net/zemin-kaplama/homojen-PVC-zemin-kaplamalari> (Erişim Tarihi: 29.11.2019)

URL-2, <https://zindezemin.com/heterojen-PVC-zemin-kaplama> (Erişim Tarihi: 29.11.2019)

URL-3, <https://www.PVCyerkaplamasi.net/heterojen-yer-dosemesi-nedir/> (Erişim Tarihi: 06.12.2019)

URL-4, http://megep.meb.gov.tr/mte_program_modul/25luminu_pdf/PVC%20Kaplama%20lar.pdf. (Erişim Tarihi: 08 Nisan 2019)

URL-5, <http://www.insaathaberleri.net/haber/8566-PVC-yer-dosemesi-teknik-sartnamesi.html>. (Erişim Tarihi: 08 Nisan 2019)

URL-6,<http://cevherhazirlama.com/belgeler/seramik-malzemeler.pdf>. (Erişim Tarihi: 08 Nisan 2019)

URL-7,<https://www.ngkutahyaseramik.com.tr/kataloglar>. (Erişim Tarihi: 08 Nisan 2019)

URL-8,<http://www.insaathaberleri.net/haber/8566-PVC-yer-dosemesi-teknikalüminyum.html>. (Erişim Tarihi: 08 Nisan 2019)

URL-9,<https://www.ngkutahyaseramik.com.tr/kataloglar>. (Erişim Tarihi: 08 Nisan 2019)

URL-10,<http://www.saraykimya.com.tr/urunler/seramikyapistirici>. (Erişim Tarihi: 15 Mayıs 2019)

URL-11,<http://www2.isikun.edu.tr/personel/26lümi.aran/paslanmaz.pdf>. (Erişim Tarihi: 25 Nisan 2019)

URL-12,<https://www.moxsystems.com/tr/26lüminyum-gecis-profil-transt/>. (Erişim Tarihi: 02 Mayıs 2019)

URL-13,<http://luminox.com.tr/luminox/urunler.asp?id=308>. (Erişim Tarihi: 03 Mayıs 2019)

URL-14,<https://www.mevzuat.gov.tr/File/GeneratePdf?mevzuatNo=18592&mevzuatTur=KurumVeKurulusYonetmeli&mevzuatTertip=5>. (Erişim Tarihi: 26 Aralık 2021)

URL-15,<https://www.schluter.com.tr/schluter-reno-tk.aspx>. (Erişim Tarihi: 03 Mayıs 2019)

URL-16,<http://eyupyaylaci.com/seramiklerin-ozellikleri/>. (Erişim Tarihi: 03 Ocak 2022)

URL-17,<https://www.pvczeminkaplamasi.org/homojen-pvc-yer-dosemesi/>. (Erişim Tarihi: 04 Ocak 2022)

URL-18,<https://www.lammimarlik.com/Proje-detay.aspx?projeld=2037> (Erişim Tarihi: 10 Nisan 2022)

Kamusal Mekan Tasarımında Bir Yöntem Olarak Dürtü Teorisi: Pandemi Koşullarına Yönelik Mekansal Çözümler

Ayşe BARUTÇU^{1*}, Sebla ARIN ENSARIOĞLU¹

Öz

Covid-19 pandemi süreci uygulanan zorunlu izolasyonlar nedeni ile gündelik yaşantı askıya alınmış; dolayısıyla kamusal mekan ile ilişki, mekana dair algı ve sonuç olarak mekan içindeki davranış biçimleri bu süreçte etkilenmiştir. Bu bağlamda kamusal mekanın sağlık açısından daha nitelikli olarak ele alınması ve toplumun da bu açıdan yönlendirilmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır. Özellikle çevresel etkiler ile davranış biçimlerini pozitif olarak etkilemeyi, bunu “dürtüler” aracılığı ile seçme özgürlüğü sunarak ve bir şeyi dikte etmenin önüne geçerek sağlamayı amaçlayan “seçim mimarisi”nin farklı disiplinlerdeki uygulama örnekleri günümüzde yeni tartışma konularından biridir. Bu çalışma sağlıklı kentlerin tasarımında kullanıcının katılımını sağlamak adına “seçim mimarisi” ve “dürtü”nün kentsel tasarım ve mimarlık alanındaki uygulamalarda bir yöntem olarak kullanılması potansiyelini irdelemektedir. Bu kapsamda konuya ilişkin literatür araştırması yapılmış ve seçilen örnekler analiz edilerek somut tasarım çözümleri incelenmiştir. Sonuç olarak mekansal dürtmenin uyarma, hatırlatma, sosyal yaşantıdaki normlara dikkat çekerek teşvik etme, kamusal yaşamda daha pozitif alışkanlıklar kazandırarak davranışı etkileyebilme gücünün salgın sürecinde ve sonrasında sağlıklı yaşam çevreleri oluşturma adına önemli bir potansiyel taşıdığı değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Covid-19 pandemisi, Kamusal mekan algısı, Seçim mimarisi, Dürtü teorisi

Nudge Theory as a Method in Public Space Design: Examples of Pandemic Architecture

Abstract

Everyday life has been suspended due to the mandatory isolation during the Covid-19 pandemic process; therefore, the relationship with the public space, the perception of the space and as a result, the behavior patterns in the space were affected in this process. In this context, it has emerged that the public space should be considered more qualified in terms of health and the society should be directed in this respect. Application examples of "choice architecture" in different disciplines, which aims to positively affect environmental effects and behavior patterns, offering freedom of choice through "nudges" and avoiding dictating something, is one of the new topics of discussion today. This study examines the potential of using "choice architecture" and "nudge" as a method in urban design and architectural practices to ensure user participation in the design of healthy cities. In this context, a literature research on this subject is conducted and various design solutions are examined by analyzing the selected examples. As a result, it has been evaluated that the power of spatial nudging to stimulate, remind, encourage by drawing attention to the norms in social life, and influence behavior by gaining more

¹ Bursa Uludağ Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Bursa

Bu çalışma Bursa Uludağ Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık programında Dr.Öğr.Üyesi Sebla Arın Ensarioğlu danışmanlığında yürütülmekte olan yüksek lisans tezi kapsamındaki çalışmalardan yola çıkılarak oluşturulmuştur.

* İlgili yazar/Corresponding author: aysebrtcu@gmail.com

Gönderim Tarihi / Received Date: 25.12.2021

Kabul Tarihi / Accepted Date: 29.04.2022

positive habits in public life, has an important potential for creating healthy living environments during and after the epidemic.

Keywords: Covid-19 pandemic, Perception of public space, Choice architecture, Nudge theory

1. Giriş

Küresel salgın, sağlıklı yaşam ve mekan ilişkisinin doğru kurulmasının önemini ortaya koyarak gündelik yaşamı doğrudan etkilemiştir. Salgının yayılma hızının azaltılması için bir dizi önlem alınmış, sokağa çıkma yasakları, dış mekan kullanımlarının kısıtlanması ve sosyal mesafe kuralları bu bağlamda büyük rol oynamıştır. Mekan kullanımının şeklinin değişmesi; mekanla olan ilişki, iletişim ve etkileşimi, aynı zamanda davranış ve sosyalleşme şekillerini de etkilemiştir.

Kamusal mekan, ancak içinde yaşayan ve onu deneyimleyen kişilerin davranışları aracılığı ile var olmaktadır. Bu bağlamda mekan, mekanın algısı ve deneyimi, deneyimlere bağlı alışkanlıklar ve eylemler önem kazanmaktadır. Covid-19 sürecinde mekana dair algılar ve buna dair davranışların değişmesiyle birlikte özellikle ortak kullanım alanlarının etkileşim kurulamayan, yalnızca insanların birbirlerine dokunmadan geçip gittikleri mekanlar haline dönüşüp dönüşmeyeceği, bu davranışları oluşturan, denetleyen ya da yönlendiren durumların neler olacağı tartışmaya açılmıştır (Duygun Gürkivrak, 2021, s.84; Koca ve Tatal, 2021, s.375).

Lefebvre (1991, s.73)'nin "The Production of Space" başlıklı çalışmasında belirttiği gibi mekan kendi içinde bir şey değildir; toplumsal bağlam ve üretim süreçleri ile birlikte, ilişkiler ve biçimler bütünüdür. Toplumlar, ürettikleri mekanlarda maddileşirken kendilerini üretmektedir. Bir yandan insan bedeni ve somut pratiklerini içerecek şekilde bireyseldir, diğer yandan toplumsal pratiği kucaklamaktadır. Tarih boyunca bu bireysel ve toplumsal pratiklerin davranış psikolojilerinin üst üste konarak, kentsel mekan algısının yönetilebildiği gözlemlenmiştir. Özellikle görsel iletişim ve inşai faaliyetler gibi insan yaşamına temas eden birçok alan, algı yönetimi aracılığı ile davranış psikolojilerini etkilemekte ve bu yöntem ile psikolojik süreçleri yönlendirme gücüne sahip olunabilmektedir (Duygun Gürkivrak, 2021, s.84,85). Literatürdeki güncel araştırmalarla "dürtü"lerin seçim mimarisi aracılığı ile toplumsal davranış biçimlerini zorunlu olmadan yönlendirebileceği, "pozitif" kent deneyimlerine insanları teşvik edebileceği tespit edilmiştir. Covid-19 pandemi sürecinde ise davranışların "dürtü"lerine odaklanarak negatif etkilerin ilerleyişini önlemek açısından, özellikle ortak kullanım alanlarında yeni toplumsal davranış yapısı oluşturmanın bu anlamda önem kazanacağı öngörülebilir.

2. Yöntem

Çalışma kapsamında, ilk defa Thaler ve Sunstein (2008)'nin ortaya attığı "dürtü teorisi" çerçevesinde, insan davranışlarının belirlenmesinde dürtüsel tepkilerin nasıl tasarıma girdisi olarak kullanılabileceği tartışılacaktır. Teorik alt yapı olarak algıyı şekillendiren eğilimlere odaklanıldığından dolayı mekan, algı ve dürtü kavramları arasındaki ilişkiler incelenecektir. "Dürtü teorisi" ve "seçim mimarisi" kuramlarının psikolojiden davranışsal ekonomiye çıkış noktaları ele alınacak; yine literatürde ortaya koyulan "seçim mimarisi araçları", bu iki kuramın bir mekansal tasarım müdahalesi olma potansiyeli bakımından beş başlık altında ele alınacaktır. Ardından "seçim mimarisi" yönteminin mimari ve kentsel tasarımdaki uygulama örnekleri değerlendirilecektir.

Devamında tarihteki salgınların, yapılı çevre tasarımlarında ön ayak olduğu yeni açılımlar tartışılacak; Covid-19 pandemisinin ise bu bağlamda kamusal mekan üzerindeki etkileri ortaya konacaktır. Çalışmanın ana tartışma odağı olarak “seçim mimarisi” ele alınacak, salgın süreci ile birlikte insanların önyargı ve alışkanlıklarının değişmesiyle yeniden kurgulanmaya çalışılan kamusal mekanda kullanıcıların davranış ve algılarını etkilemeye yönelik “dürtü teorisi”nin yeri ve önemi irdelenecektir. Makale kapsamında belirlenen pandemi koşullarına yönelik mekansal çözümler, “dürtü teorisi” kuramı bağlamında incelenecektir. Pandemi koşullarına yönelik mekan tasarımı, kamusal ve çok sayıda kullanıcının güvenliğini önceleyecek, ancak mekansal nitelik anlamında da optimum tasarım çözümleri ortaya koyacak bir yaklaşımı işaret etmektedir. Bu kapsamda seçilen mekansal tasarım örnekleri seçim mimarisi araçları üzerinden analiz edilecek ve bu örneklerin içerdiği dürtü elemanları ve etkilediği dürtüsel davranışlar şematize edilecektir.

Sonuç olarak toplumsal davranışı zorunlu olmadan yönlendirme kavramları olarak karşımıza çıkan seçim mimarisi ve dürtülerin, kamusal mekan tasarımı bağlamında “sağlıklı yaşam” alanları üretme potansiyelleri incelenecek, “seçim mimarisi” kuramının kamusal alanın biçimlenişinde kullanıcının dürtülerini nasıl kullanabileceği araştırılacaktır.

3. Mekan Tasarımında Bir Yöntem Olarak Dürtü Teorisi ve Seçim Mimarisi

Davranışsal ekonomi, genellikle kısıtlayıcı politikalarla ilişkilendirilen direnç ve tepkiye yol açmadan daha optimal davranışı teşvik etmenin bir yolunu sunmaktadır (Just ve Wansink 2009). Bu bakış açısından esinlenerek ekonomiden psikolojiye yönelen davranışçı iktisatçıların çalışmalarından ortaya çıkan “seçim mimarisi” ve “dürtü teorisi” kuramı, son yıllarda mimarlık ve kentsel planlama alanlarında da tartışılmaya başlanmıştır (Abastante ve diğerleri 2018; Almaas, 2013; Boyd, 2020; Duygun Gürkuvrak, 2021; Garland ve diğerleri 2018; Mehaffy, 2018; Miller ve Cushing, 2020). Bu bağlamda aşağıdaki bölümde mekansal algılamada “dürtü”nün yeri irdelenecek, bu iki kuramın çıkış noktası ele alınarak bir tasarım müdahalesi olma potansiyeli tartışılacak, “dürtü”lerin kamusal mekan algısını şekillendirme biçimi örnekler üzerinden yorumlanacaktır.

3.1. Mekansal Algıda “Dürtme”nin Yeri

Freud (2002, s.110,111,341)’a göre dürtü (içgüdü), zihnin ve bedenin sınırında duran, dış dünyadan değil bedenden gelen ve akla uygulanan bir uyarandır. Freud zihni üç seviye ile tanımlamaktadır. Bunlar; şu anda dikkatin odak noktasını oluşturan “bilinç”, bellekten geri alınabilen her şeyden oluşan “önbilinç”, çoğu davranışın gerçek nedeni olan süreçleri içeren “bilinçaltı” bölgelerdir. Bilinçaltı zihin, önbilinç tarafından yönlendirilen, ilkel istek ve “dürtü”lerin bir nevi deposudur ve insanların davranışlarını büyük ölçüde yönlendirmektedir. Bu bağlamda tüm insan davranışlarının bir anlamı bulunmaktadır (Köybaşı, 2020, s.188,189; McLeod, 2018; Ünal, 2020). Mead (1938, s.7,199) dürtülerin, deneyimleyen tarafından yaşamsal faaliyetlerin sürdürülebilmesine yönelik bir eylemi başlatmaya iten hareketler olduğunu ifade etmektedir. Freud’un aksine dış dünyadan gelen uyaranları da işin içine katan Mead’e göre dürtü, içsel ve dışsal olmak üzere iki boyuta sahiptir; kişinin ani ve hızlı hareketleri dürtünün içsel yönünü, öteki deneyimleyen kişinin belirli bir tutumunu harekete geçirmeyi amaçlamak ise dışsal yönünü ifade etmektedir. Geçmiş deneyimlerden dolayı hafızada oluşan kodlar, eylemin ilk aşamasını bir ön algıya dönüştürmektedir. Bundan dolayı insan davranışlarında dürtüyü birincil, algıyı ise ikincil olarak ele almaktadır (Kınağ, 2018, s.369,370). Norberg-Schulz (1968, s.27-40) algıyı, bedenin duyuları ile topladığı bilgileri, bilinçte ve bellekte

işlenerek anlam kazandırma kabiliyeti olarak tanımlanmaktadır. Bu durum kişiye özgü, duyuşsal ve ansal olarak yaşanmaktadır. Zaman içerisinde oluşun deneyimlerin zihne yerleşmesi, zihinsel bir analiz sonucu bu verilerin toplanıp-anlamlandırılıp-organize edilmesiyle gerçekleşmektedir. Diğer taraftan ise algı kişiye özgü olmasına rağmen “çevresel etkenlerin tetikleyici rolü ve ortak imgelerin varlığı ortak algıya dönüşerek bireysel algılamayı etkilemektedir” (Duygun Gürkivrak, 2021, s.86).

Bedenin içinde bulunduğu mekan ile duyuları aracılığıyla sürekli etkileşimi sonucu edinilen deneyimler yoluyla mekansal bir algılama gerçekleşmektedir. Merleau-Ponty (1996, s.36), mekanın niteliği, ışık renk, derinlik gibi farklı özelliklerin insan bedeninin algıladığı kadarıyla var olduklarını, bedende uyandırdıkları etkileşimden dolayı anlam kazandıklarını ifade etmektedir. Algılanan bu özellikler “bedenin hareketi” ile bir araya geldiğinde mekan, deneyimi farklı biçimlerde yönlendirebilmekte, “ilişkilerin örgütlenme biçimleri mekânın sınırlarını algısal olarak belirleyebilmektedir” (Gehl, 1987’den alıntı Duygun Gürkivrak, 2021, s.87). Pallasmaa (2011, s.78,79), bu anlamda bedensel varoluş ile bakılan, dokunulan, dinlenen bedenın merkezi etrafında örgütlenip eklemlenen mekanın fiziksel olmaktan öte yaşanan mekan olduğunu ifade etmektedir ve bu mekan, davranışları ve hareketleri başlatıp yönetip, aynı zamanda örgütlemektedir. Bu nedenle gerçek bir mimarlık deneyimi, bir eylemi gerektirmektedir. Bu sayede insan çevresiyle sürekli etkileşim içinde olmaktadır.

Bu bağlamda kullanıcı-mekan ilişkisi, algıların kaynağı olan beden üzerine temellenmekte, bedenın algısı ve hareketi ile anlaşılır kılınmaktadır (Adıgüzel Özbek, 2016, s.20). Mekanı hissederek anlamlandıran bedenın psikolojik tepkimesini oluşturan ilk durum ise “dürtü”dür. Söz konusu dürtünün yol açtığı mekânsal algı ise, bedenın mekan içindeki eylemlerini şekillendirmektedir. Bu çerçeveden bakıldığında bağlam, alışkanlıklar ve habitatın insanların bireysel-kollektif algılama, eylemde bulunma ve seçim yapma şekli üzerinde etkili olduğu ileri sürülebilir.

3.2. Potansiyel Tasarım Müdahaleleri Olarak “Dürtü Teorisi ve Seçim Mimarisi”

Standart ekonomik modellerin öngöremediği tüketici davranışlarını açıklayamayan ekonomistler, yeni model arayışları için giderek psikolojiye yönelmişlerdir (Sent, 2004, s.735). Bu alanda, insanların seçim yapmak için genellikle sınırlı bilgiyi kullanması gerektiği ve rasyonel olarak kabul edilebilecek kararları verme yeteneklerinin de benzer şekilde sınırlı olduğu gözlemlenmiştir (Mehaffy, 2018, s.115). Bunun anlamı insan bilişinin sınırlarının seçimleri çarpıtabileceğidir. Simon (1956, s.129,130) bu fenomeni “sınırlı rasyonellik” olarak adlandırmaktadır ve ona göre bu sınırlar, deneyim psikolojisinde ve bu deneyimin gerçekleştiği çevrenin yapısında kolayca gözlemlenebilmektedir. Psikologlar Kahneman ve Tversky (1979, s.263) de 70’lerden beri insanların gerçekte ne kadar irrasyonel olduklarına dair öncü çalışmalarda bulunmuşlardır. Teorilerine göre insanların dünyayı algılama şekli önyargılıdır ve alınan kararları rasyonel olmaktan çıkaran pek çok etken bulunmaktadır. Bu anlayışlar ile birlikte araştırmacılar, davranış psikolojisi ve deneysel iktisat alanlarındaki kanıtlara dayanarak, insanların karar verme süreçlerinin bilişsel özellikleri üzerinde uygulamalı bir duruş sergilemeye başladıklarında Richard Thaler, “seçim mimarisi” ve “dürtme teorisi” kavramlarını ortaya çıkarmıştır. Bu çalışması ile 2017’de ekonomi dalında Nobel Ödülünü kazanmıştır (Abastante ve diğerleri, 2018, s.750; Connor, 2019).

Thaler ve Sunstein (2008, s.3,7,8), “Nudge: Improving Decisions About Health, Wealth, and Happiness” başlıklı çalışmalarında insanların baskı altında büyük ölçüde sezgiye dayalı, bilinçaltı önyargıları ve psikolojik yanılgılar tarafından yönlendirilen kararlar aldıklarını göstermektedirler. Bu durumda uygulanması gereken kilit noktanın, seçimleri kısıtlamadan yönlendiren ince müdahaleler olarak “dürtmeleri” sorumlu bir şekilde

kullanmak olduğunu ifade etmektedirler. Bu bağlamda bir “seçim mimarı”nın sorumluluğu ise dürtüleri harekete geçirerek insanların karar verdiği bağlamı organize etmektir.

Thaler ve Sunstein, “seçim mimarisi” başlığı altında bizi ilk olarak “özgürlükçü ataerkillik” terimi ile tanıştırmaktadır. İfade ettikleri stratejilerin özgürlükçü yönü, genel olarak insanların istediklerini yapmakta özgür olmaları, eğer isterlerse istenmeyen düzenlemelerden vazgeçebilmeleridir. Seçme özgürlüğü bireylerin kendi yollarına gitmelerini kolaylaştırmak istemektedir. Ataerkil yaklaşım ise “seçim mimar”larının insan yaşamını daha uzun, daha sağlıklı ve daha iyi hale getirmek için insanların davranışlarını yönlendirmeye çalışmalarının meşru olduğunu savunmaktadır (Thaler ve Sunstein, 2008, s.5). Bu yöntem mekânsal tasarıma uyarlandığında tasarımcı, yalnızca insanların beklenen seçimlerini izlemeye veya uygulamaya çalışmamakta, aksine, bilinçli olarak insanları hayatlarını daha iyi hale getirecek yönere doğru hareket etmelerini sağlayacak alternatifleri sunmakta yani “dürtmektedir”.

Thaler ve Sunstein (2008, s.4), dürtüyü (*nudge*), kökeni yine İngilizce’den gelen “*noodge*” kelimesinden ayırmaktadırlar. Onların ifadesiyle “*noodge*”, “sinir bozucu dırdır ve ısrarcı” anlamına gelen bir isim, dürtme (*nudge*) ise, “özellikle dirsek ile kaburgaları hafifçe itelemektir.” Bu anlamıyla dürtmek aralıksız rahatsız edici bir “itekleme”den uzak olarak “diğerini hafifçe uyarmak ya da hatırlatmak” olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu konuda Thaler ve Sunstein (2008, s.6) şunu belirtmektedir; “*Dürtü, herhangi bir seçeneği yasaklamadan veya ekonomik teşviklerini önemli ölçüde değiştirmeden insanların davranışlarını tahmin edilebilir bir şekilde değiştiren seçim mimarisinin herhangi bir yönüdür. Sadece bir dürtü olarak saymak için, müdahaleden kaçınılması kolay ve ucuz olmalıdır. Dürtmeler zorunlu değildir. Meyveyi göz hizasına koymak bir dürtü olarak sayılır. Abur cubur yemeyi yasaklamak değil*”.

Yukarıdaki örnekte meyve-sebze ve abur cubur olmak üzere iki yemek seçeneği hala mevcuttur ancak bu küçük müdahale ile okul kafeteryaları gibi mekanlarda meyve ve sebze tüketimi %25 oranında artırılabilir (Miller ve Cushing, 2020, s.2). Sağlıklı yaşamı ve fiziksel aktiviteyi teşvik etmek için çeşitli dürtüler içerecek şekilde bir toplu konut tasarımında; binanın merkezi, geniş ve iyi aydınlatılmış merdiven boşlukları içermesi, asansörlerin göze çarpmayan bir konumda tasarlanması, binanın ayrıca kapalı spor salonu ve açık hava egzersizlerine imkan veren seçenekleri barındırması ile merdiven kullanımında artış ve vücut kitle indexinde düşüşler elde edilebilir (Garland ve diğerleri, 2018, s.11,12). Halka açık bisiklet kiralama programları ile insanlar teşvik edilerek ve bisikletlerin mevcudiyeti ve insanların bisiklete binme kolaylığı artırılarak kentsel ulaşım normlarının değiştirilebilme olasılığı öne sürülebilir (Miller ve Cushing, 2020, s.2). Bu örneklerden de anlaşılabilir gibi, küçük ve görünüşte önemsiz ayrıntıların insanların davranışları üzerinde büyük etkileri olabilmektedir. Çoğu durumda, bu küçük ayrıntıların gücü, kullanıcıların dikkatini belirli bir yöne odaklamaktan gelmektedir.

Seçim mimarisi, karar vericiye bir seçim sunmanın birçok yolu olduğu ve seçilenin genellikle seçimin nasıl sunulduğuna bağlı olarak gerçekleştiği gerçeğini yansıtmaktadır. Bu bağlamda Johnson ve diğerleri (2012) çalışmalarında, yöntem olarak seçim mimarlarının kullanabileceği araçları özetlemişlerdir. Bu araçları seçimleri yapılandırma ve seçenekleri tanımlamaya yönelik iki farklı kategoride ele almışlardır. Mehaffy (2018) ise çalışmasında, bu anahtar kavramların bazılarının kentsel planlama metodolojilerine nasıl dönüşebileceğini tartışmıştır. Bu anlamda mimari ve kentsel planlama alanında uygulanabilecek beş seçim mimarisi aracı aşağıda listelenmiştir (Johnson ve diğerleri, 2012, s.488-496; Mehaffy, 2018, s.116,117);

- Olağan Kabuller (*Defaults*): İnsan bilincinin “sınırlı rasyonelliği” nedeni ile insanların bilişsel olarak daha erişilebilir olan bir “olağan” seçeneğine yönelme eğiliminde olduğu savunulmaktadır. Duyusal olarak daha belirgin, dikkat çekici ve acil seçenekler olarak belirlenmeleri gereklidir.
- Alternatif sayısı (*Number of alternatives*): Daha fazla seçenek, karar vericiye tercih eşleşmesi sunma şansını artırmaktadır fakat değerlendirme aşamasında daha fazla bilişsel yük oluşturma tehlikesi bulunmaktadır. İnsanların ihtiyaçlarını karşılaması en muhtemel olan bir dizi anlamlı seçenek sunulmalıdır. Kafa karıştıracak kadar çok ve uygun seçeneği bulmalarına engel olacak kadar az seçenek sunmaktan kaçınılmalıdır.
- Zamanla seçim (*Choice over time*): İnsanlar, bilişsel olarak daha erişilebilir etkilere odaklanma eğilimindedir. Bundan dolayı zaman ilerledikçe oluşabilecek önyargı; kullanıcıyı tatmin etmeye odaklı, sınırlı zaman aralıkları veya anında somut faydalar sunarak ele alınmalıdır.
- Bölümlenme seçenekleri ve nitelikleri (*Partitioning options and attributes*): İnsanlar karar analizinde, meydana gelebilecek her olaya eşit olasılık veya tanımlanmış her bir niteliğe eşit önem ağırlığı atamaya karşı önyargılıdır. Bundan dolayı seçimler, olasılıklar dizisinin bölündüğü belirli “gruplar” veya “kategoriler”den etkilenebilmektedir. Karar vericiler özellikle gruplanan niteliklere daha az dikkat etme eğilimindedirler. Buna ek olarak karmaşık görülen bilgiler veya daha önemli özelliklere sahip seçenekler, kolay anlaşılabilir birimlere bölünerek bilişsel olarak daha erişilebilir hale getirilebilir.
- Nitelikleri tasarlama (*Designing attributes*): İnsanlar, artılarını ve eksilerini farklı nitelikler üzerinde tartarak alternatifler arasında seçim yapmaktadır. Buna bağlı olarak belirli nitelikler az ya da çok belirgin hale getirildiğinde davranışı etkilemektedir. Karar vericiye soyut bir çevresel fayda yerine doğrudan etki eden, daha az bilişsel çaba gerektiren, daha açık ve anlaşılır bir şekilde seçimlerin sunulması gereklidir.

Seçim mimarisi, davranış psikolojisi ve deneysel iktisat alanında pek çok teorik sonucun etrafında toplandığı ve sağlık, finans ve sosyal tercihler alanlarında birçok uygulamanın hayata geçirildiği bir paradigmadır (Abastante ve diğerleri, 2018, s.748). Potansiyel etkiler, obezite ve iklim değişikliği gibi toplumsal sorunları çözmeye, hastalıkların yayılma durumuna etkisinden Covid-19 pandemisine verilen çözüm önerilerini şekillendirmede yardımcı olmaya kadar geniş kapsamlıdır (Boyd, 2020). Nitekim mimari ve kentsel planlamada ele alınan uygulama örnekleri yeni tartışma alanlarından biridir.

3.3. Dürtülerin Kamusal Mekân Algısını Şekillendirme Biçimi; Seçim Mimarisi Uygulamaları

Davranışçı iktisatçıların psikolojiden türettikleri dürtme teorisini mimari ve kentsel tasarım alanlarında bir yöntem olarak değerlendiren bazı uygulamalar bulunmaktadır. Snøhetta adlı mimarlık firması, bu yöntemle kurguladıkları projelerde kullanıcı davranışlarını yönlendirmeyi değil, bunun yerine seçenekler sunmayı hedeflemiştir (ICON, 2014). Dykers özellikle dikey hareketin dürtülenmesi güç bir eylem olduğunu ifade etmektedir (Almaas, 2013). İnsanlar merdivenlere direnmektedirler. Bu bağlamda projelerinden biri olan James B. Hunt Kütüphanesi tasarımında, bir düşey sirkülasyon aracı olarak merdiven kullanımını “dürtülemek” adına, bu mimari elemanın renk seçiminde dikkat çekici bir sarı tonu kullanılmış, merdiven aksı ana görüş ve dolaşım hattı üzerine yerleştirilmiştir (Fot. 1). Projede alternatif düşey sirkülasyon elemanları olarak asansör de kullanılmış ancak görsel tasarımı geri planda tutulmuştur. Böylece kullanıcıya alternatif sunulmakla birlikte; fiziksel devinimi güdüleyecek bir kullanım şeması oluşturulmuştur.

Diğer taraftan tasarımı dürtü teorisi başlığı altında ele alınmayan ancak mimarinin pozitif davranışları teşvik edebileceği düşüncesini benimseyen bir diğer benzer uygulama 3XN adlı mimarlık firmasının tasarladığı Olimpiyat Evi (IOC Genel Merkezi)'dir (Fot. 2). Bina kabuğunun biçimsel kurgusu, binanın işleyişi üzerinde doğrudan bir etkiye sahiptir. Tasarımın şeffaflığı ve akışı ile kişiler arası etkileşim, iletişim ve bilgi paylaşımının kolaylaştırılması ve teşvik edilmesi amaçlanmıştır. İç mekanın mümkün olduğunca az yapısal kısıtlama ile tasarlanmasıyla birlikte artan dolaşımın, işgücü arasındaki işbirliği ve dayanışma için bir dürtü görevi göreceği öngörülmüştür. Açık olarak kurgulanan planda kolaylıkla taşınabilen ofisler ile hareketi güdüleyen bir çalışma ortamı sağlanması hedeflenmiştir. Tüm katları birbirine bağlayan atriyum üzerinde yer alan, malzeme, tasarım ve konumu ile dikkat çeken, diğer aktif tasarım kurgularını takip eden merdiven ve çevresi, sosyal aktivite ve hareket için merkezi alanı tanımlamıştır.

Fot. 1. James B. Hunt Kütüphanesi'nin merdiveni, North Carolina Eyalet Üniversitesi. Snøhetta, 2013 (Almaas, 2013).

Fot. 2. Olimpiyat Evi'nin merdiveni, IOC Genel Merkezi. 3XN Mimarlık, 2019 (URL 1).

Mimar Avani Parikh, dürtme teorisinin çevreyi daha iyi anlayabilme ve etkili çözümler sunabilme potansiyeli açısından ilginç iç görüler sağlayabileceğini ifade etmekte ve bu yeni düşünme biçimini bir sıçrama tahtası olarak görmektedir (Almaas, 2013). Bu bağlamda Riga'da tasarlanan "Mierīgi" adlı uygulama, dürtme teorisi ile biçimlenen, iyi davranışın güdülendiği bir proje olarak yorumlanabilmektedir (Fot. 3). Mierīgi, 2014 yılında Miera Caddesi üzerinde yaklaşık bir hafta kadar sürecek olan; sakinlerin özel arabalarından çok bisiklet, yaya ve sosyal etkileşime ayrılmış kamusal alan olanaklarının deneyimlenmesine olanak tanıyan geçici bir enstalasyon mekanıdır. Projede dürtü, kontrplak panel tabakasıyla kaplanmış kaldırımların geçici olarak genişletilmesi, deneysel bölümün sınırlarını belirlemek için ise kontrplakların gök mavisine boyanarak alana gerçek dışı bir hava verilmesiyle oluşturulmuştur. Genişletilmiş kaldırımlar; banklar, saksılar ve bisiklet şeridi ile donatılmıştır. Bu tasarım, çok sayıda sivil sorunu ele alarak insanları dürtmektedir. Bireyin üzerinde düşünmeye sevk edildiği konular arasında; araçlar için özelleştirilen sokaklarda oluşan mekansal adaletsizlik, bu durumun insan ve çevre sağlığı üzerindeki olumsuz etkisi, kamusal alanı tasarlayan şehir plancılar ile onu düzenli olarak kullanan topluluk arasındaki ilişkiyi keşfetme sayılabilir.

Yaya ile araç sirkülasyonu arasındaki sınırları bulanıklaştırma ve erişebilirliği iyileştirme gibi caddelerin sağlıklı davranışlara olanak sağlayabilmesini dürtmeyi amaçlayan bir diğer uygulama, "Segre Caddesi"dir (Fot. 4). Beyaz boya ile cadde üzerinde oluşturulmuş desenler, araç ve yayaların hareket önceliklerinin anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır. Paralel beyaz çizgiler yayalar için geçişi, sarı çizgiler park yapılamayacak alanları, bir ağacın yapraklarının yeniden yorumlanmasıyla oluşturulan çizimler ise durmak ve buluşmak için kullanılacak alanları ifade etmektedir. Alan sürekliliğini sağlamak için cadde üzerinde farklı kullanımları katı bir şekilde ayırt etmeyen kırmızımsı asfalt bir

kaplama önerilmektedir. Ayrıca cadde boyunca yerleştirilen dairesel oturma yerleri ve çöp kutularının varlığı, arabalar için direklerin kullanımına gerek kalmadan caydırıcılık işlevi görmektedir.

Fot. 3. "Mierīgi", Miera Caddesi, Riga-Letonya, 2014 (URL 2).

Fot. 4. "Segre Caddesi", Malgrat de Mar, İspanya-Barselona, 2016 (URL 3).

Miller ve Cushing (2020, s.6) de okul sokak alanlarının, aynı zamanda ebeveyn-çocuk bağlantılarını ve çocukların akranlarıyla etkileşimlerini destekleyebilecek, sağlık açısından geliştirici, yalnızca teknolojiye değil yapıllı çevreye odaklanan veya her ikisinin de entegre edildiği yenilikçi dürtüler hakkında daha geniş düşünmenin faydalı olacağını savunmaktadır. Bu bağlamda belirli saatlerde okul dışındaki yolların motorlu taşıtlara kapatılması; çeşitli tümsekler ve iki veya üç boyutlu olarak farklı desenlerde ele alınan yaya geçidi veya kavşak tasarımları ile motorlu trafiğin hızının azaltılması (Fot. 5); geniş, erişilebilir ve belirli bir yolculuğu öneren yeniden boyanmış kaldırımlar; oturma, bekleme, oynama, öğrenme ve sosyalleşme alanları (Fot. 6); daha sessiz olarak konumlandırılmış dinlenme, duraklama ve gözlemlene alanları; ağaçlandırılmış çevre düzenlemeleri; iyi aydınlatılmış, duyuşsal olarak dikkat çekici yaya ve bisiklet bölgeleri-park alanları; sokak manzarası iyileştirmeleri gibi uygulamalar ile ebeveyn ve çocuklara daha aktif, daha sağlıklı seçimler sunulabilir. Böylece okul bölgelerine araba yerine yürüme veya bisiklet aracılığı ile ulaşımı güdülemeye yardımcı olan yaratıcı tasarım fikirleri geliştirilebilir.

Fot. 5. Baltimore, Amerika Birleşik Devletleri, 2019 (URL 4).

Fot. 6. Golden Gate Park, San Francisco, 1870 (URL 5).

4. Dürtü Teorisi ve Seçim Mimarisinin Salgın Süreci Etkisinde Şekillenen Kamusal Mekana Etkisi

Beklenmeyen tehditler karşısında yerleşim sistemlerinin kırılabilirliği, insanların şehir bakışını değiştirerek yeni bir planlama ihtiyacını ortaya çıkarmaktadır. Covid-19 pandemisi ve bu süreçte ele alınan adaptasyon çalışmaları da yapıllı çevremizdeki eksiklikleri, sağlık kapsamında yeni normların oluşturulması ve insanların bu bağlamda teşvik edilmesi gerekliliğini vurgulamaktadır. Bu bölüm, tarihteki salgınların yapıllı

çevreye etkisi ve Covid-19 pandemisinin kamusal mekan üzerinden tartışılmasını içermektedir. “Dürtü teorisi”nin pandemi sürecinde değişen kamusal mekan algısındaki potansiyelleri incelenmekte, pandemi koşullarına yönelik mekansal çözümler bu bağlamda yorumlanmaktadır.

4.1. Tarihteki Salgınlar ve Yapılı Çevre Değişimleri

Dünya tarihinde farklı dönemlerde yaşanan ve etkilerini başlangıç noktalarından çok daha geniş coğrafyalarda yaygın olarak gösteren salgınlar, yapılı çevre tasarımında birçok yeni açılıma ön ayak olmuştur. Bu bağlamda çeşitli pandemik deneyimler, virüsün yayılma sürecinin sadece enfeksiyonu kontrol altına almaya değil, aynı zamanda yeni değerlerin ve vizyonların oluşmasında rehberlik eden bir inovasyon kaynağı olabileceğini göstermektedir.

430-750 yılları arasındaki artışlarla kendini gösteren veba, dünyanın çeşitli alanlarında yaygınlaşmıştır. 14.yy. ve sonrasında “Kara Ölüm” olarak anılan salgın, Avrupa nüfusunun yaklaşık üçte birinin ölümüne neden olmuştur. Vebanın bulaşması, vektörler (pireler) ve konaklar (fareler, insanlar ve diğer hayvanlar) arasındaki etkileşime bağlıdır (Reyes ve diğerleri, 2013, s.129). Kara Ölüm, Avrupa şehirlerinin planlanmasında büyük değişikliklere yol açmıştır; şehirler kirli ve sıkışık mahallelerden arındırılmış ve daha geniş kamusal alanlar tasarlanmıştır (Megahed ve Ghoneim, 2020, s.2). İtalya’yı vuran veba salgınlarından ilham alan Leonardo Da Vinci sıhhi tesislere, atların ve vagonların dolaşımı için tasarlanmış alanlara sahip, sokakların verimsizliğini giderecek ideal şehir hakkındaki fikirlerini açıkladığı bir dizi çizim yapmıştır (Vereycken, 2010, s.54). Ayrıca salgın, 1721’de Fransız Vaucluse dağlarında 27km uzunluğunda, 2m yüksekliğindeki “Veba Duvarı” gibi özel yapılara yol açmıştır (Andrei Fezi, 2021, s.186).

Diğer yaygın pandemiler arasında 19.yy.ın başlarında meydana gelen kolera salgını yer almaktadır. Erken dönemde hava yolu ile bulaştığı bilinen kolera salgınına önlem olarak peyzaj mimarı ve Central Park’ın tasarımcısı Frederick Law Olmsted, şehirlerin ortasında tasarlanan açık yeşil alanların çevreye temiz hava enjekte edeceğini ve bazı hastalıkların tedavisinde olumlu etkiler oluşturacağını öne sürmüştür (Szczygiel ve Hewitt, 2000, s.733). Bu bağlamda o dönemde bir toplumsal hareket olarak kent parklarının tasarlanmasına yönelik yatırımlar yapılmaya başlanmıştır (Suleiman, 2021, s.150). 1848’de İngiliz doktor John Snow ise koleranın insan dışkı ile kontamine su yoluyla yayıldığını çalışmalarıyla ortaya koymuştur (Tulodziecki, 2011, s.306). Aynı şekilde çöp, insan atıkları ve hayvan dışkıları ile dolu çamurlu sokaklar, sağlıksız ve aşırı kalabalık koşullar koleranın yayılmasına katkıda bulunmuştur (Abdel-Aziz, 2021, s.177).

Paris ve Londra gibi şehirleri saran kolera salgınına son vermeye çalışan o dönemin yenilikleri; mühendisler ve “ilk şehir plancılar” tarafından dikte edilen bir strateji çözümü olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu bağlamda daha sonra farklı şehirler için model haline gelen o dönemin en ünlü örneği olarak George Haussmann’ın Paris planı uygulanmıştır. 1850-1870 yılları arasında gerçekleştirilen bu müdahale; geniş bulvarlar, parklar, ağaçlıklı sokaklar ve ayrıntılı kanalizasyon şebekeleri ile şehirdeki dolaşımı iyileştirmeyi ve sağlıksız koşulları ortadan kaldırmayı, ışık ve havalandırmaya daha fazla erişim sağlamayı amaçlamıştır. Nitekim tüm bu değişimler, şehir merkezindeki geniş alanların (12.000’den fazla bina) yıkılması ve yoksul nüfusun çepere sürülmesiyle mümkün olmuştur (Merli ve Graciano, 2021, s.4; Pinheiro ve Luís, 2020, s.5).

19.yy.da Avrupa’yı işgal eden bir diğer pandemi türü tüberkülozdur. Çeşitli mikrobakteri türlerinin neden olduğu, kuru öksürük ile yayılan damlacıklar yoluyla havadan bulaşan bu hastalığı diğerlerinden ayıran, hızlı bulaşıcı etkisi olmuştur (Abdel-Aziz, 2021, s.178;

Pinto ve diğerleri, 2020, s.89) Bu nedenle izolasyon, hastalığı önlemenin anahtarı olarak görülmüş, bu durum sosyal mesafe önlemlerini ve insan-insan temasını azaltma gereğini doğurmuştur. İnsan temasını azaltmak için kentsel alanlardaki yoğunlukların ele alınmasına ihtiyaç duyulmuş (Reyes ve diğerleri, 2013, s.134); gecekondular ve diğer gayri resmi yerleşim yerleri gibi insan yoğunluğunun çok yüksek olduğu alanlar temizlenmiştir. Aynı zamanda atık yönetimi ve daha fazla havalandırma alanlarının sağlanması ile birlikte endüstriyel ve konut gibi uyumsuz arazi kullanımlarının ayrılması sağlanmıştır (Suleiman, 2021, s.150,151).

Doktorlar tarafından tüberküloz hastaları için güneş ışığı, temiz hava, sağlıklı beslenme ve açık hava yürüyüşü önerileri, yeni bir mimari ve daha sağlıklı bir yaşam tarzını etkilemiştir. Bu bağlamda şehrin yoğun kentsel koşullarından uzak dağlık bölgelerde sanatoryumlar inşa edilmiş; manzara, bol gün ışığı ve hava için balkonlar-büyük pencereler ve güneşlenme teraslarına sahip sağlık hizmetlerini içeren tesisler tasarlama ihtiyacı ortaya çıkmıştır (Abdel-Aziz, 2021, s.178; Andrei Fezi, 2021, s.190; Pinheiro ve Luís, 2020, s.5). Bir diğer ilgili husus bahçe evi, barınak veya çayevi olarak da bilinen “kış bahçesi” tasarımının ortaya çıkmasıdır. Bu evler açık hava etkinliklerinin gerçekleştirilmesi için bir ekstra “oda” sağlamanın yanı sıra hasta bir aile üyesini izole etmek; hava ve güneş ışığına erişimin sağlanmasıyla hasta bireyin iyileşmesine yardımcı olmak için tüberküloz tedavisinde kullanılabilecek önemli bir unsur olarak görülmüştür (Pinheiro ve Luís, 2020, s.6).

19.yy. Hijyen Hareketi modernist mimariye damgasını vurmuştur (Andrei Fezi, 2021, s.190). O dönemin evlerinin genellikle ağır ahşap, kalabalık mobilyalar, halılar, uzun perdeler ve birçok aksesuar içermesi tozların birikmesine neden olmuş; tasarlanan küçük pencereler doğal ışık ve havaya erişimi sınırlamıştır. Modern mimari tasarımlar ise formun saflığı, katı geometriler, modern malzemeler ve süslemenin reddi çağından etkilenmiştir. Estetik ve çekiciliğin ötesinde, özellikle ışığın, havanın ve doğanın iyileştirici etkileriyle; büyük pencereler, balkonlar, toz toplamayan düz yüzeyler ile karanlık odalardan kurtulan ve temizliği vurgulayan ortamlar tasarlamayı amaçlamışlardır (Abdel-Aziz, 2021, s.178; Budds, 2020; Megahed ve Ghoneim, 2020, s.2).

Tarihsel süreçte yaşanan pandemi örneklerinden anlaşılacağı üzere salgınlar, yeni alışkanlıkların dahil edilmesi ve yeni rutinlerin oluşturulmasıyla toplumun düşünce ve davranış biçimlerinde “sağlıklı yaşam” kapsamında önemli değişikliklere neden olmaktadır. Kamusal mekan ise toplumun bir yansıması, toplumsal örgütlenmenin somutlaşmış bir hali olmasından dolayı bu değişimler kamusal mekanın örgütlenmesine de yansımaktadır. Tarih boyunca izlenen bu durumun Covid-19 sürecinde de tekrarlandığı görülebilmektedir.

4.2. Covid-19 Salgın Sürecinde Değişen Kamusal Mekan Algısı; “Dürtme”nin Yeri
2019 yılı itibarıyla zoonotik² etkilerle ortaya çıkan ve kısa sürede tüm dünyaya yayılması ile birlikte pandemi ilan edilen Covid-19, kısa zamanda davranışlar, alışkanlıklar, gündelik yaşamın olağan akışı ve sonuç olarak toplumsal işleyişte önemli değişimlere yol açan küresel-sosyal-mekansal bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Temas yolu ile yayıldığı ve fiziksel yakınlığın virüsün hızını artırmada önemli bir etken olduğu tespit edilmiş, birincil önlem ulaşım ve toplu hareketliliğin kısıtlanması olmuştur. Salgını önlemede sosyal mesafe ve karantina gibi bireysel önlemler dikkate alınarak sokağa çıkma yasakları ile birlikte özellikle gündelik yaşantıda en sık kullanılan, enfekte olabilecek kişiler ile temas etme olasılığı nedeniyle artık tehlikeli kabul edildiklerinden dolayı kamusal mekanlarda zorunlu izolasyonlar ortaya çıkmıştır. Aslan (2020, s.41)’in

² Hayvanlardan insanlara veya insanlardan hayvanlara doğal koşullar altında bulaşabilen hastalık (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2020).

da ifade ettiği gibi zaman içerisinde toplum genelinde “hayat sokakta” mottosu geçerliliğini yitirmiş, “evin en güvenilir alan” olduğu algısı oluşmuştur. Güvenilir alan olan evin dışına çıkıldığında ise insanların mekanla ve birbirleriyle olan ilişkileri değişmiştir. Zaman içerisinde işletmeler, halka açık alanlar ve faaliyetler üzerindeki kısıtlamalar kademeli olarak kaldırılmıştır. Ancak insanların günlük yaşamlarında ev ile işleri arasında boş zaman etkinliklerini gerçekleştirdiği, sosyalleştiği ve topluluk bağlarını güçlendirdiği ticari kuruluşlar (restoranlar, spor salonları, alışveriş merkezleri vb.), parklar, kaldırımlar, sokaklar gibi “üçüncü mekan” olarak kamusal alanlarda, pandemi öncesinde spontane olarak gelişen birçok ilişki ve etkileşim, pandemi sonrasında periyodik ve lojistik olarak sistematize edilmeye çalışılmıştır (Fuchs, 2020, s.378; Koca ve Tural, 2021, s.362). Bazı ülkelerde ise kısıtlama ve uygulamalar daha az şiddetli ele alınmış, vatandaşların fiziksel mesafe uyarılarına dikkat etmesi kaydıyla kamusal alanlarda vakit geçirmelerine izin verilmiştir (Venter ve diğerleri, 2020).

Covid-19 pandemi süreci gündelik yaşamı bir anlamda askıya almıştır. Bu durum özellikle kamusal yaşamda seçimlerin, davranışların, uygulamaların ve rutinlerin “sağlık” önceliğinde yönlendirilmesini ve bu bağlamda mekansal oluşumların yeniden düzenlenmesini gerekli kılmıştır. Covid-19 ile ilgili güncel bilimsel literatür, mimari ve kentsel planlama alanlarında tasarım stratejilerinin önleyici potansiyelleri ve enfeksiyonun azaltılması için yapısal çevrenin sunduğu fırsatları incelemektedir. Pandemi sürecinde kamusal alan kullanımının azaltılması ve kısıtlanması yönünde ele alınan zorunlu ve dikte edici uygulamalara karşı, “seçim mimarisi” yöntemi mekan kullanımında özellikle zorunlu yönlendirmelerden kaçınarak pozitif deneyimler açısından seçme özgürlüğünün sağlanması gerekliliğini savunarak, bu durumu ise eylemi başlatan hareket olan dürtülerin ele alınması ile mümkün kılarak sağlıklı yaşamı teşvik etmede, yapısal çevrenin sunduğu fırsatların ve alternatiflerin değerlendirilmesiyle potansiyel bir müdahale yöntemi olarak kullanılabilir.

Mehaffy (2018, s.118)’ye göre şehirler genellikle otomobil tabanlı seyahat modları için tasarlandıklarından dolayı bu durum “olağan” bir seçenek olarak algılanmaktadır. Bu koşullar altında, seçim mimarisi ile değişikliğe gidilmediği sürece insanları otomobil kullanımından kaçınmak ve alternatif modların kullanımını teşvik etmek zordur. Bu durum kamusal alanda diğer kullanımlar için de geçerlidir. Bu hipotezlerin sonucu, sağlık-hijyen kapsamında dikkat çekici ve farkındalık oluşturan yeni “olağan” seçeneklerin oluşturulması ile alternatif kullanımları teşvik etmek, hastalık bulaşma riskini azaltırken fiziksel hareketlilik kısıtlamalarının olumsuz sağlık etkilerini hafifletmektir. Nihayetinde zihin, beden ve çevre arasındaki bu ilişkiyi daha iyi anlamak için farklı disiplinlerden yararlanılarak ele alınan dürtme teorisi, “zorlama” veya “seçenekleri ortadan kaldırma” ile ilgili değil, “belirli seçenekleri etkinleştirme” ile ilgilidir.

4.3. Dürtülerin Covid-19 Salgın Süreci Kamusal Mekân Algısını Şekillendirme Biçimi; Pandemi Koşullarına Yönelik Mekansal Çözümler

Covid-19 pandemi sürecinde dürtü teorisinin mimari tasarımda kullanımına örnek olarak gösterilebilecek bir uygulama “Parc de la Distance” projesidir. Stüdyo Precht’in kurucusu Chris Precht tarafından salgın nedeni ile kullanıma kapatılan kamusal alanlara alternatif olarak tasarlanan park, sosyal mesafe kurallarını bir tasarım kılavuzu olarak ele almakta ve salgın sonrası hala değeri olan bir mekan kurgusu oluşturmayı hedeflemektedir (Fot. 7). Precht, doğanın eksikliğinin birçok kentsel mekanda önemli bir problem olduğunu ifade etmektedir. Bu bağlamda “Parc de la Distance” kentli kullanıcının kontrollü bir doğa ile buluşabilmesine imkan tanımaktadır (Ravenscroft, 2020). Park, pandemi sürecinde uygulanan tedbirler açısından pek çok şekilde insanları dürtmektedir; fiziksel mesafeyi korumayı, çeşmelerin varlığı ile bireysel hijyeni, şehrin gürültüsünden ve

kalabalıklığından kaçarak yalnız ve güvenli bir şekilde nefes alabilmeyi teşvik etmektedir. “Sağlıklı kentler” anlayışı çerçevesinde, ortak alan kullanımlarında pozitif davranışları dikte etmeden seçme özgürlüğü sunmaktadır.

Pandemi sürecinde mimarlığın, kısıtlamalar dayatmak yerine, sosyal mekanlarda insanların güvenliğini korumaya yönelik bir yöntem olarak kullanılmasını teşvik eden projelerden bir diğeri “The Invisible Facemask” projesidir (Fot. 8). Park tasarımında ikiden fazla kişinin üzerinde yürümesini zorlaştıran büyüklükte dikey geçişler ele alınmış, kesişen noktalarda doğrudan teması önlemek amacıyla iki dikey geçiş arasında yükseklik farkları oluşturulmuştur. Bu gezinti yolları boyunca oluşturulmuş kişisel alanlar kullanıcıların, alanın sadece sınırlı sayıda kişi için olduğunu fark etmelerini sağlamakta, maske kullanımına ihtiyaç duymadan güvenli fiziksel mesafe ile kamusal alanı deneyimleyebilme seçeneği sunmaktadır.

Fot. 7. Parc de la Distance, Chris Precht (Ravenscroft, 2020).

Fot. 8. The Invisible Facemask, Hoang Nhat Anh ve diğeri (Pintos, 2020).

Pandemi sürecinde ekolojik öğelere ve temiz havaya ulaşmanın önemini yeniden hatırlanması ile birlikte ele alınan park tasarımlarının yanında insanların yan yana gelmesi ve aynı ortamı paylaşmasını gerektiren diğer eğlence, toplanma, yeme-içme gibi faaliyetlerini de bu sürece adapte olabilmesi açısından çeşitli dürtü elemanları kamusal tasarım süreçlerinde yer almıştır. Bu bağlamda Covid-19 sonrası insanları ve kamusal alanları uzlaştırma üzerine bir öneri olarak kurgulanan tasarımlardan biri HUA Mimarlık tarafından oluşturulan “Gastro Güvenli Bölge” projesidir (Fot. 9). Proje, pandemi sürecinde durgun gastronomik işletmeleri canlandırmayı amaçlamış, bu çerçevede tanımlanmış bölgelerle bir alan ızgarası girişimi geliştirmiştir (Harrouk, 2020). Renk, biçim ve konumlanış olarak insanları fiziksel mesafe önlemlerine dikkat etmeleri konusunda dürtten öneri, aynı zamanda insanlara virüsün yayılmasına izin vermeden dışarıda yemek yiyebilecekleri güvenli bir alan seçeneği sunmaktadır.

Pandemi süreci ve sonrası için kamusal alanları iyileştirme, koronavirüsün yayılımını azaltma, nefes almak için daha güvenli alanlar yaratma, halka açık toplantıları mümkün kılma ve bu süreçte karşımıza çıkan kısıtlayıcı plastik bariyerler veya “mesafeyi koru” etiketlerine karşı yenilikçi ve özgürlükçü bir öneri getirmeyi amaçlayan bir diğeri Stüdyo Roosegaarde ve ekibi tarafından geliştirilen “Urban Sun” projesidir (Fot. 10). Tasarımda far-UVC 222 nanometre ışığı kullanılarak kamusal alanları koronavirüsten temizleyen bir yapay güneş oluşturulmaktadır. Ekip, geleneksel 254nm UV ışığının zararlı etkilerine karşın 222nm’lik spesifik ışık dalga boyunun hem insanlar hem de hayvanlar için güvenli kabul edildiğini, aynı zamanda koronavirüsün azaltılmasında

önemli bir etki yüzdesinin birçok bilim insanı tarafından doğrulandığını ifade etmektedir (URL 6). Virüsü sterilize etme durumu yükseklik, hava ve konuma göre değişiklik gösteren (Avcı, 2021), mevcut düzenlemelerin yanında ek bir koruma katmanı görebilecek olan bu projenin açık kamusal alanlarda belirgin sarı ışık konisi görünürlüğü ve bu bağlamda insanları güvenli alanlarda sosyalleşme seçeneği sunma ve fiziksel mesafeyi güdüleme durumu ancak gün batımından sonra (Fairs, 2021) mümkündür.

Fot. 9. "Gastro Güvenli Bölge", HUA Mimarlık, Brno, Çek Cumhuriyeti (Harrouk, 2020).

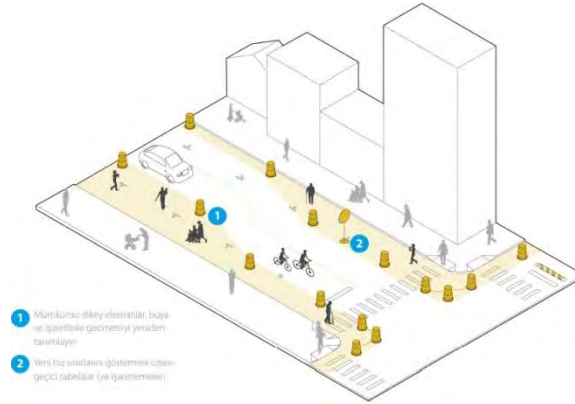

Fot. 10. "Urban Sun", Studio Roosegaarde (URL 6).

Ulusal Şehir İçi Ulaşım Yetkilileri Birliği (NACTO), pandemi süreci insanların evlerinden çıkamadıkları, sokaklarda trafik yoğunluğunun azaldığı ve toplu ulaşım seçeneklerinin kısıtlandığı dönemde, kriz ve iyileşme süreçlerine odaklanarak sokakları yeni kullanımlara uyarlama stratejilerini sağlamak amacıyla yönergeler yayınlamışlardır (NACTO, 2020). Bu yönergeler, geçmişteki alışlagelmiş adaletsiz ve tehlikeli, motorlu taşıt odaklı olarak görülen sokak modellerine alternatif bir seçenek olarak sunulabilecek yürünebilir, yavaşlatılmış-paylaşım, bisiklet, pazar alanı, toplu taşıma, yeme-içme, kargo-yükleme, teslim alma-sıraya girme, sağlık-temizlik, iletişim gibi faaliyetlerin yanında okul ve oyun sokaklarının oluşturulması için çeşitli dürtü elemanlarını içermektedir. Bu önerilerden biri dikey elemanlar, boya veya işaretlerle geometrinin yeniden tanımlanması, yeni hız sınırını gösteren tabela veya işaretlemelerin kullanılması gibi dürtme uygulamaları ile "hız yönetimi"nin sağlanmasına yöneliktir (Fot. 11).

Pandemi sürecinde pek çok şehir, motorlu taşıtlar için ayrılmış caddeleri geçici olarak yaya ve bisiklet dostu bulvarlara dönüştürmeye, fiziksel mesafenin sağlanamadığı kaldırımları genişleterek kenar park alanlarını yeniden ele alarak restoranlar gibi işletmeler için açık hava oturma alanları olarak düzenlemeye başlamıştır. Mahalleleri ve toplanma alanlarını iyileştirmeyi amaçlayan yapıllı çevrede ele alınan bu müdahaleler, genellikle düşük maliyetli ve geçici değişiklikler olarak karşımıza çıkmakta ve tam bir taahhütte bulunmadan önce alanı değiştiren fikirleri test etmenin bir yolunu sunmaktadır. Bu duruma örnek teşkil eden uygulamalardan biri Berlin'in belirli caddelerinde gerçekleştirilen, özellikle bireysel hareketlilik seçeneklerine yönelik talepleri karşılamaya odaklanan, aynı zamanda cadde ve toplu taşımadaki sıkışıklığı azaltmayı teşvik eden pop-up (geçici) bisiklet alt yapısıdır (URL 7). Bisiklet şeritlerinin görünürlüğünü artıran sarı sınır çizgileri, işaretler ve şeridi motorlu taşıt trafiğinden ayırmak için kullanılan ek donatı elemanları, geçici modüler bariyerler veya yüzey malzemeleri insanları alternatif

olarak kurgulanan bu uygulamaya teşvik eden dürtü elemanları olarak kabul edilebilir (Fot. 12).

Fot. 11. Hız Yönetimi Stratejisi, NACTO, 2020 (NACTO, 2020).

Fot. 12. Pop-up bisiklet alt yapısı, Berlin, 2020 (Irwin ve Tupponce, 2021).

4.4. Bulgular ve Değerlendirme

“Dürtü kuramı” kapsamında yukarıda incelenen pandemi koşullarına yönelik mekansal çözümler, yine literatürde ortaya koyulan beş seçim mimarisi aracına (olağan kabuller, alternatif sayısı, zamanla seçim, bölümlenme seçenekleri ve nitelikleri, nitelikleri tasarlama) uygun nitelikler içerdiklerinden dolayı seçilmişlerdir. Enfekte bireyler ile temas etme riskinden dolayı zorunlu izolasyonların uygulandığı, gündelik yaşamda en sık kullanılan “rekreasyon, kamusal ve sokak” alanlarında tasarlanan çözümler, sağlık-hijyen kapsamında dikkat çekici ve farkındalık oluşturan yeni “olağan” seçeneklerin sunulması ile alternatif kullanımları teşvik etmeleri bakımından değerlendirilmiştir.

Örnekler, pandemi süreci dikte edici uygulamaların yanında, fiziksel mesafe ile hijyen, hareket, yürüme, bisiklet kullanımı, eğlence, yeme-içme, toplanma, sosyalleşme, alışveriş, oyun oynama gibi çeşitli faaliyetleri güdülemekte, kamusal alanda vakit geçirilebilecek güvenli seçenekler sunmaktadır. Kamusal etkinliklere güvenli bir şekilde ulaşılabilmesi açısından kullanıcı tatmin edilmekte, bundan dolayı anında bir somut fayda sağlanabilmektedir. Tasarımlar karmaşık görünümünden uzak olarak ele alınmakta, kolay ve anlaşılabilir birimler olarak bölümlenmekte, bilişsel olarak erişilebilir hale getirilmektedir. Örneklerin nitelikleri renk, biçim ve konumlanış açısından çeşitli dürtü elemanlarını içermesi ile belirgin olarak ele alınmakta, daha az bilişsel çaba gerektirerek açık ve anlaşılır bir şekilde sunulmaktadır.

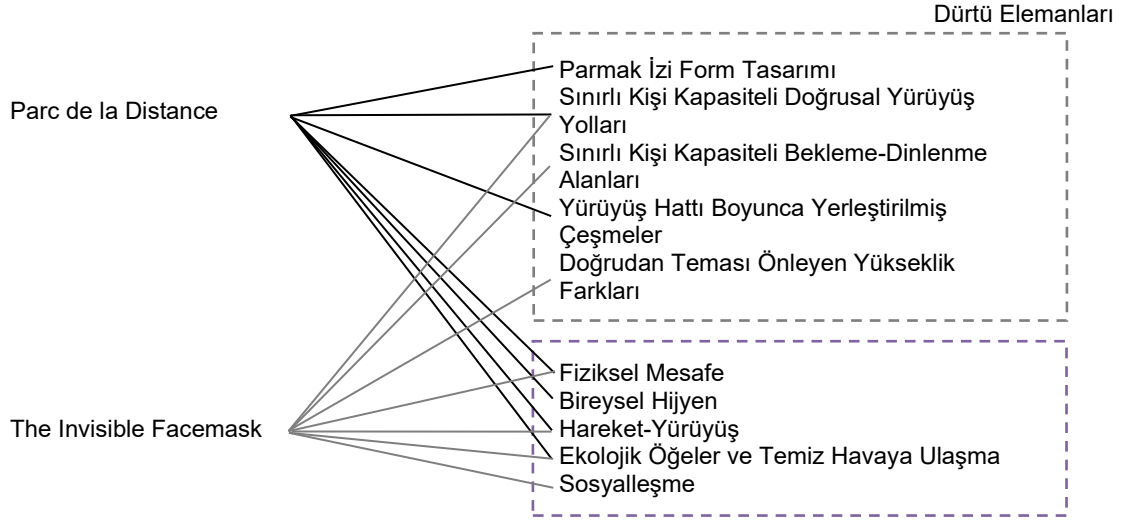
Aşağıda, Tablo 1.de pandemi koşullarına yönelik incelenen bu mekansal çözümler, “seçim mimarisi araçları” ile detaylı olarak yorumlanmış; Şekil 1,2 ve 3’te ise içerdikleri dürtü elemanları ve etkiledikleri dürtüsel davranışlar şematize edilmiştir.

Tablo 1. Pandemi koşullarına yönelik mekansal çözümlerin “seçim mimarisi araçları” ile incelenmesi

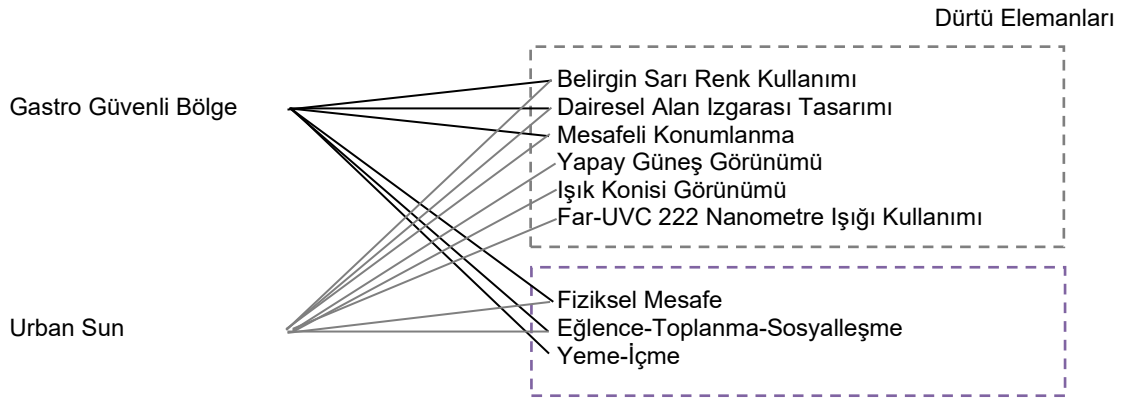
Seçim Mimarisi Araçları		Bölümlenme Seçenekleri ve Nitelikleri	Nitelikleri Tasarlama
Olağan Kabuller	Alternatif Sayısı	Zamanla Seçim	
Pandemi süreci doğanın eksikliğini hissedildiği kentsel mekanda kontrollü bir doğa ile buluşabilme imkanı tanımakta, bilşsel olarak erişilebilir bir olağan seçenek sunulmaktadır. Parc de la Distance	Fiziksel mesafe ile bireysel hijyen, hareket, ekolojik öğeler ve temiz havaya ulaşmanın teşvik edilmesiyle, rekreasyon alanında vakit geçirilebilecek güvenli seçenekler sunulmaktadır.	Pandemi süreci rekreasyon alanı tasarımında, doğaya güvenli bir şekilde ulaşılabilmesi açısından kullanıcının tatmin edilmesinden dolayı anında somut bir fayda sağlanmaktadır.	Rekreasyon alanının görsel nitelikleri, doğal bileşenlerden oluşan sınırlı kapasiteye sahip yürüyüş yollarını içeren parmak izi dürtüsel formu, doğrusal bir hat oluşturma anlayışı ile belirgin olarak ele alınmış, yürüyüş alanları daha az bilşsel çaba gerektirerek açık ve anlaşılır bir şekilde sunulmuştur.
Pandemi süreci doğanın eksikliğini hissedildiği kentsel mekanda kontrollü bir doğa ile buluşabilme imkanı tanımakta, bilşsel olarak erişilebilir bir olağan seçenek sunulmaktadır. The Invisible Facemask	Fiziksel mesafe ile hareket, ekolojik öğeler ve temiz havaya ulaşmanın teşvik edilmesiyle, rekreasyon alanında vakit geçirilebilecek güvenli seçenekler sunulmaktadır.	Pandemi süreci rekreasyon alanı tasarımında, doğaya güvenli bir şekilde ulaşılabilmesi açısından kullanıcının tatmin edilmesinden dolayı anında somut bir fayda sağlanmaktadır.	Rekreasyon alanının yürüyüş, bekleme ve dinlenme bölgelerindeki nitelikleri, doğrudan teması önlemesi açısından yükseklik farkları oluşturularak sınırlı kapasiteye sahip dürtüsel alanlar ile belirgin olarak ele alınmış, daha az bilşsel çaba gerektirerek açık ve anlaşılır bir şekilde sunulmuştur.
Çeşitli kamusal faaliyetlerin pandemi sürecine adapte edilmesini hedefleyen proje ile kontrollü bir kamusal alana buluşabilme imkanı tanımakta, bilşsel olarak erişilebilir bir olağan seçenek sunulmaktadır. Gastro Güvenli Bölge Çek Cumhuriyeti	Fiziksel mesafe ile eğlence, yeme-içme, toplanma gibi faaliyetlerin teşvik edilmesiyle, kamusal alanda vakit geçirilebilecek güvenli seçenekler sunulmaktadır.	Pandemi süreci tasarımda, kamusal etkinliklere güvenli bir şekilde ulaşılabilmesi açısından kullanıcının tatmin edilmesinden dolayı anında somut bir fayda sağlanmaktadır.	Tasarımda faaliyetlerin gerçekleştirildiği alanların nitelikleri, sarı rengi ile oluşturulan dairesel dürtü elemanları ile renk, biçim ve konumlanış açısından belirgin olarak ele alınmış, daha az bilşsel çaba gerektirerek açık ve anlaşılır bir şekilde sunulmuştur.

Tablo 1 devamı. Pandemi koşullarına yönelik mekansal çözümlerin “seçim mimarisi araçları” ile incelenmesi

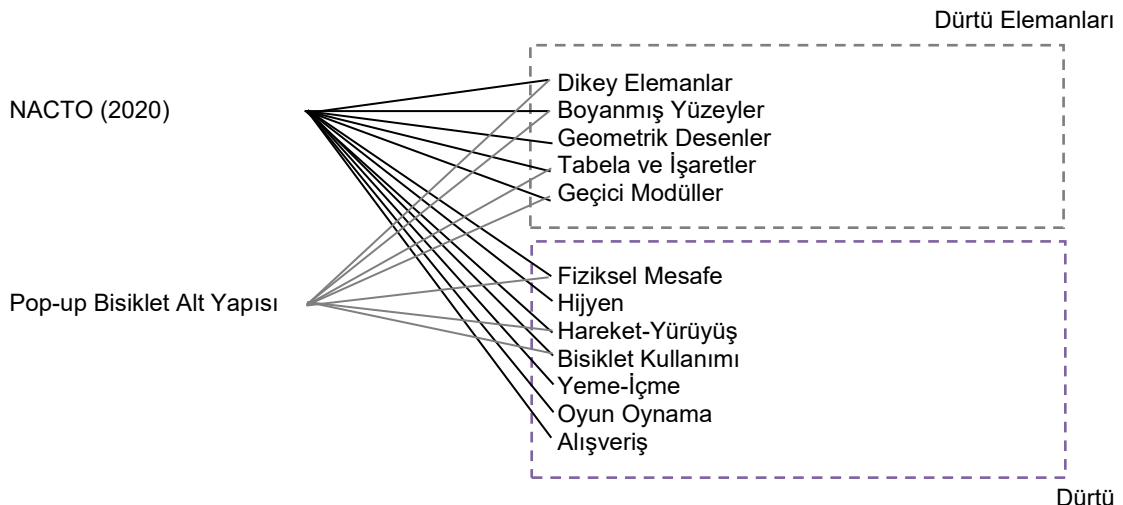
Seçim Mimarisi Araçları		Bölümlenme Seçenekleri ve Nitelikleri	Nitelikleri Tasarlama
Olağan Kabuller	Alternatif Sayısı	Zamanla Seçim	
Virüsün sterilize ederek yayılımını azaltmayı hedefleyen proje ile kontrollü bir kamusal alanla buluşabilme imkanı tanımakta, erişilebilir olağan bir seçenek sunulmaktadır. Urban Sun	Virüsün yayılmasına izin verilmeyen fiziksel mesafe ile sosyalleşmenin teşvik edilmesiyle, kamusal alanda vakit geçirilebilecek güvenli seçenekler sunulmaktadır.	Pandemi süreci tasarımıda, koronavirüsün azaltılması ile kamusal etkinliklere güvenli bir şekilde ulaşılabilmesi açısından kullanıcının tatmin edilmesinden dolayı anında somut sağlanmaktadır.	Tasarımın nitelikleri, fair-UVC 222 nanometre ışığı kullanılarak oluşturulan belirgin dürtüsel sarı ışık konisi görünümüyle ile belirgin olarak ele alınmış, daha az bilişsel çaba gerektiren açık ve anlaşılır bir şekilde sunulmuştur.
Pandemi süreci kriz ve iyileşme süreçlerine odaklanarak sokaklarda yeni kullanım stratejileri sağlayan proje ile kontrollü sokak alanlarıyla buluşabilme imkanı tanımakta, erişilebilir olağan seçenekler sunulmaktadır. NACTO (2020)	Fiziksel mesafe ile hijyen, hareket, yürüme, bisiklet kullanımı, yeme-içme, oyun oynama, alışveriş yapma gibi faaliyetlerin teşvik edilmesiyle sokak alanlarında vakit geçirilebilecek güvenli seçenekler sunulmaktadır.	Pandemi süreci sokaklara güvenli bir şekilde ulaşılabilmesi açısından kullanıcının tatmin edilmesinden dolayı anında somut faydalar sağlanmaktadır.	Sokak tasarımı önerilerinin görsel nitelikleri, dikey elemanlar, boyanmış yüzeyler, geometrik desenler, tabela ve işaretler gibi pek çok dürtü elemanlarını içermesi ile belirgin olarak ele alınmış, daha az bilişsel çaba gerektiren açık ve anlaşılır bir şekilde sunulmuştur.
Pandemi süreci bireysel hareketlilik anlayışına odaklanan ve toplu taşımadaki sıklığı azaltmayı hedefleyen proje ile kontrollü sokak alanlarıyla buluşabilme imkanı tanımakta, erişilebilir olağan bir seçenek sunulmaktadır. Pop-up Bisiklet Ait Yapısı Berlin	Fiziksel mesafe ile hareket, yürüme ve bisiklet kullanımı gibi faaliyetlerin teşvik edilmesiyle sokak alanlarında vakit geçirilebilecek güvenli seçenekler sunulmaktadır.	Pandemi süreci, sokaklara güvenli bir şekilde ulaşılabilmesi açısından kullanıcının tatmin edilmesinden dolayı anında somut sağlanmaktadır.	Geçici bisiklet ait yapısının oluşturulduğu sokak tasarımının nitelikleri, görünümü artıran sarı sınırlar çizgileri, işaretler, ek donatı elemanları, geçici modüler bariyerler veya yüzey malzemelerini içeren dürtü elemanları ile belirgin olarak ele alınmış, daha az bilişsel çaba gerektiren açık ve anlaşılır bir şekilde sunulmuştur.

Şekil 1. Pandemi koşullarına yönelik "rekreasyon alanı" çözümlerinin, içerdiği dürtü elemanları ve etkilediği dürtüsel davranışlar bakımından incelenmesi

Şekil 2. Pandemi koşullarına yönelik "kamusal alan" çözümlerinin, içerdiği dürtü elemanları ve etkilediği dürtüsel davranışlar bakımından incelenmesi

Şekil 3. Pandemi koşullarına yönelik "sokak" çözümlerinin, içerdiği dürtü elemanları ve etkilediği dürtüsel davranışlar bakımından incelenmesi

Pandemi koşullarına yönelik rekreasyon mekanı çözümlerinde gözlemlenen genel tasarım yaklaşımı, fiziksel mesafenin sağlanması anlayışı ile bireysel hareketliliğin teşvik edilmesidir. Aynı zamanda bu sayede insanların, güvenli ve kontrollü bir şekilde ekolojik öğelere ve temiz havaya ulaşabilmesi hedeflenmektedir. Teşvik edilen bu dürtülerin sağlanmasında, sınırlı kişi kapasitesine sahip dikkat çekici form tasarımları, doğrudan teması önleyecek şekilde yükseklik farklarının oluşturulduğu yürüyüş yolları gibi dürtü elemanları ön plana çıkmaktadır.

Kamusal alan çözümlerinde gözlemlenen genel tasarım yaklaşımı, fiziksel mesafenin sağlanması veya virüsün sterilize edilmesi anlayışı ile eğlence, yeme-içme ve toplanma gibi çeşitli sosyalleşme faaliyetlerinin teşvik edilmesidir. Bu dürtülerin sağlanmasında belirgin sarı renk kullanımı, alan izgarası girişimi ve mesafeli konumlanma gibi dürtü elemanları ön plana çıkmaktadır.

Sokak çözümlerinde ise gözlemlenen genel tasarım yaklaşımı, fiziksel mesafenin sağlanması anlayışı ile yürüme ve bisiklet kullanımı gibi faaliyetlerin öncelikli olarak teşvik edilmesidir. Diğer taraftan yeme-içme, alışveriş, oyun oynama gibi aktiviteler de göz önünde bulundurulmaktadır. Bu dürtülerin sağlanmasında, çeşitli dikey-modüler geçici elemanlar, tabelalar, işaretler veya çeşitli boyanmış yüzeyler gibi dürtü elemanları ön plana çıkmaktadır.

5. Sonuç

Covid-19 pandemisi ile birlikte özellikle kamusal mekanın sağlıklı ve nitelikli bir şekilde nasıl ele alınacağı ve negatif etkilerden arındırılıp yeni toplumsal davranış yapılarının nasıl oluşturulacağı güncel bir tartışma konusudur. Seçim mimarisi özelinde dürtü teorisinin özellikle mekansal oluşum açısından ele alınması da güncel bir yaklaşım olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim bu tür bilinçaltı etkilerin varlığı yeni bir durum değildir. Ancak kolektif iyilik ve sağlıklı yaşam için daha büyük ölçekte kullanılma potansiyellerine sahip oldukları davranışsal iktisatçılar tarafından son zamanlarda ortaya konulmaktadır. Mimari tasarım alanında ise davranış bilimcilerinin de dahil olduğu çok disiplinli bir çalışmanın kentsel niteliği artırmak ve kentleri salgın hastalıklara karşı daha dirençli hale getirmek adına büyük katkısı olacaktır.

Bu makale kapsamında teorik çerçevede, beden algısı ve hareketi ile anlaşılır kılınan mekanda, alınan çevresel kararların bilinçsiz olarak insanların eylemlerini etkilediği ortaya koyulmaktadır. Kamusal mekan tasarımında ise bu durum yerel güçler ve tasarımcılar tarafından sosyal baskı ile belirli davranışsal kodlar oluşturularak kendini gösterebilmektedir. Özellikle salgın sürecinde gerçekleşen zorunlu izolasyon ve dikte edici adaptasyon çalışmaları bu durumu destekler niteliktedir. Seçim mimarisi ile oluşturulmuş ortamlar; dikte etmenin ötesinde kullanıcıya seçimler sunarak fiziksel aktivite, doğaya erişim ve sosyal bağlantılar kurmak gibi fırsatları barındırırken, aynı zamanda insanların anlaması ve buna göre eyleme geçebilmesi için bu fırsatlara ilişkin ipuçları sağlamalıdır. Diğer taraftan dürtü teorisi çerçevesinde bireylerin davranışlarını daha uzun vadede değiştirmeleri için içsel motivasyonun önemi görülebilmektedir (Miller ve Cushing, 2020, s.4). İnsanlar hala sağlıklı davranış ile sağlıksız davranış arasında seçim yapma hakkına sahip olduklarından, sağlıklı seçimi yapmak için motive edilmeleri gereklidir. Makale kapsamında incelenen örnekler, fiziksel aktiviteler için olanaklar sağlayan ve sağlıklı seçimleri teşvik eden yapıları çevre dürtüleri olarak kabul edilebilir. Bu noktada davranışı zorunlu olmadan yönlendirmeyi hedefleyen, kullanıcıya “seçme özgürlüğü” sunan mekansal dürtmenin uyarma, hatırlatma, sosyal yaşantıdaki normlara dikkat çekerek teşvik etme, kamusal yaşamda daha pozitif alışkanlıklar kazandırarak

davranışı etkileyebilme gücü salgın sürecinde ve sonrasında sağlıklı yaşam çevreleri oluşturma adına önemli bir potansiyel taşımaktadır.

Nitekim tercih edilen seçimlerin nasıl ve kimler tarafından belirlendiği ve insanları önceden belirlenmiş eylemlere yönlendirmenin etik sonuçları tartışılmaktadır (Miller ve Cushing, 2020, s.2). Sonuçta teşvik edilen eylemler ve sağlık sonuçları arasındaki nedensel ilişkiler birçok değişkeni içerebilmektedir. Ayrıca öneriler yeni araştırma bulguları ve mevcut eğilimlere göre sık sık değişebilmektedir. Diğer taraftan bir dürtme, kullanıcıların özelliklerine bağlı olabilecek birden fazla etkiye sahip olabilmektedir. Bu bağlamdaki temel zorluklardan biri, farklı türde toplu eylemlerle meşgul olma ihtiyacı, farklı amaçlara ve kaynaklara sahip öznelerin çokluğu ve homojen bilgi eksikliğidir (Abastante ve diğerleri, 2018, s.749). Bunun anlamı seçim mimarlarının sezgilerinin her zaman yeterli olamayacağı, ele alınacak seçimlerin çeşitli ilgi grupları üzerinde test edilmesi gerektiğidir.

Bu noktada, mimari ve kentsel planlama alanlarında resmi olarak görevlendirilen kişilerin (politikacı, planlamacı, tasarımcı ve mimarlar) yanı sıra, özellikle son yıllarda tartışılan ve pandemi süreci bazı bölgelerin kamusal alanlarında uygulamaya geçen örneklerinde görüldüğü gibi, yerel sakinlerin aktif olarak yer aldığı katılımcı, kendin yap (DIY), taktiksel şehircilik gibi uygulamalar ile aşağıdan yukarıya şehircilik anlayışına yönelmenin önemi görülmektedir. Diğer taraftan müdahalenin, başlangıçta tahmin edilen sonuçların faydalarının, deneyimlendikten sonraki durumda da eşit olduğunu varsaymak (Johnson ve diğerleri, 2012, s.498) yerine sonuçların değerlendirilmesi ile müdahalenin yalnızca seçim sırasında göze çarpan özellikleri dışında daha önemli veya tahmin edilemeyen özelliklerinin seçim mimarı tarafından fark edilmesi sağlanabilir.

Dürtü teorisinin ele alındığı ortamlar, mutlak bir etik meselesi değil, iyi ve sağlıklı tasarımın herkes için erişilebilir bir seçenek haline getirilmesi meselesidir. Yaşanılan pandemi süreci de “olağan” seçenekleri sorgulamaya; bu süreç ve sonrası için yapıllı çevreyi daha eleştirel, yaratıcı ve deneysel bir perspektiften değerlendirmeye yardımcı olmuştur. Bu bağlamda tasarımcıların, politikacıların, davranış bilimcilerinin ve vatandaşların toplumsal ve bireysel sağlığı olumlu yönde etkileyen kamusal alanların oluşturulmasına yardımcı olmak gibi bir sorumluluğu bulunmaktadır.

Kaynaklar

Abastante, F., Corrente, S., Greco, S., Ishizaka, A. ve Lami, I. M. (2018). Choice architecture for architecture choices: Evaluating social housing initiatives putting together a parsimonious ahp methodology and the choquet integral. *Land Use Policy*, 78, 748-762.

Abdel-Aziz, D. (2021). Architecture as a part of cure: will living spaces turn into hospitals after the Covid-19 pandemic? *The World After The Pandemic "Science & Technology"*, 12, 173-186.

Adıgüzel Özbek, D. (2016). *Mimari mekanın tanımlanması üzerine bir çalışma*. (Yayın No. 421365) [Doktora Tezi, İstanbul Kültür Üniversitesi].

Almaas, H.A. (2013). Nudges for a better architecture? *Arkitektur N*. <https://www.architecturenorway.no/questions/cities-sustainability/nudge/> Erişim Tarihi: 03.06.2021.

Andrei Fezi, B. (2021). The role of architecture and urbanism in preventing pandemics. DOI: <http://dx.doi.org/10.5772/intechopen.98294> Erişim Tarihi: 22.11.2021.

Aslan, R. (2020). Tarihten günümüze epidemiler, pandemiler ve Covid-19. *Ayrıntı Dergisi*, 8(65), 35-41.

Avcı, H. (2021). Kamusal alanlarda virüse karşı yüksek koruma: “urban sun”. <https://www.arkitera.com/haber/kamusal-alanlari-dakikalar-icinde-virussuz-hale-getiren-urban-sun/> Erişim Tarihi: 06.12.2021.

Boyd, O. (2020). Shove, actually: Nudge theory in the built environment, *The Possible* <https://www.the-possible.com/designing-spaces-that-influence-occupants/> Erişim Tarihi: 14.11.2021.

Budds, D. (2020). Design in the age of pandemics. <https://www.curbed.com/2020/3/17/21178962/design-pandemics-coronavirus-quarantine> Erişim Tarihi: 12.05.2021.

Connor, T. (2019). Helping people make better choices — Nudge theory and choice architecture. <https://medium.com/10x-curiosity/helping-people-make-better-choices-nudge-theory-and-choice-architecture-431a3a40b688> Erişim Tarihi: 30.05.2021.

Duygun Gürkivrak, G (2021). Dürtülerin kentsel mekân algısına etkileri. *Uluslararası İnsan ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 6(1): 84-94.

Fairs, M. (2021). “Urban Sun is not intended to create a guaranteed safe space” says Studio Roosegaarde. <https://www.dezeen.com/2021/03/04/urban-sun-studio-roosegaarde-interview/> Erişim Tarihi: 07.12.2021.

Freud, S. (2002). *Metapsikoloji*. Kapkın, A. ve E. (çev.), Payel Yayınları.

Fuchs, C. (2020). Everyday life and everyday communication in coronavirus capitalism. *tripleC* 18(1), 375-399.

Garland, E., Garland, V., Peters, D., Doucette, J., Thanik, E., Rajupet, S. ve Sanchez, S.H. (2018). Active design in affordable housing: A public health nudge. *Preventive Medicine Reports*, 10, 9-14.

Harrouk, C. (2020). The gastro safe zone: A public space proposal that considers social distancing measures. <https://www.archdaily.com/938599/the-gastro-safe-zone-a-public-space-proposal-respecting-social-distancing-measures> Erişim Tarihi: 06.12.2021.

ICON (2014). Profile: Snøhetta. <https://www.iconeye.com/architecture/features/profile-snohetta> Erişim Tarihi: 05.06.2021.

Irwin, J. ve Tupponce, J. (2021). Cities worldwide took space for cars and gave it to people during the pandemic. Will it stick? https://news.vcu.edu/article/cities_worldwide_took_space_for_cars_and_gave_it_to_people_during Erişim Tarihi: 07.12.2021.

Johnson, E. J., Shu, S.B., Dellaert, B. G. C., Fox, C., Goldstein, D. G., Häubl, G., Larrick, R. P., Payne, J.W., Peters, E., Schkade, D., Wansink, B. ve Weber, E. U. (2012). Beyond

nudges: Tools of a choice architecture. *Mark Lett*, 23, 487–504. DOI 10.1007/s11002-012-9186-1

Just, D.R. ve Wansink, B. (2009). Smarter lunchrooms: Using behavioral economics to improve meal selection. *Choices: The Magazine of Food, Farm and Resource Issues*, 24(3).

Kahneman, D. Ve Tversky, A. (1979). Prospect theory: An analysis of decision under risk. *Econometrica*, 47(2), 263-292. <https://doi.org/10.2307/1914185>

Kınağ, M. (2018). George Herbert Mead'ın eylem kuramı. *Bozok Üniversitesi İ.F. Dergisi* 14(14), 363- 390

Koca, A. Ve Tural, O. (2021). Covid 19 salgını sürecinde değişen dinamikler üzerinden yeni kamusal alan olasılıkları. *The Turkish Online Journal of Design Art and Communication*, 11 (2), 360-377.

Köybaşı, E. (2020). Freud'un zihnin kuramı bize ne anlatır? *Madde, Diyalektik ve Toplum*, 3(3), 185-193.

Lefebvre, H. (1991). *The production of space*, Nicholson- Smith, D. (İng. çev.), Blackwell.

McLeod, S. (2018). Sigmund Freud's theories. <https://www.simplypsychology.org/Sigmund-Freud.html> Erişim Tarihi: 05.06.2021.

Mead, G. H. (1938). *The philosophy of the act*. The University of Chicago Press.

Megahed, N.A., Ghoneim, E.M. (2020). Antivirus-built environment: lessons learned from covid-19 pandemic. *Sustainable Cities and Society*, 61, 2210-6707. <https://doi.org/10.1016/j.scs.2020.102350>

Mehaffy, M. W. (2018). Neighborhood "choice architecture": a new strategy for lower-emissions urban planning? *Urban Planning*, 3(2), 113-127. DOI: 10.17645/up.v3i2.1296

Merleau-Ponty, M. (1996). *Göz ve tin*, Soysal, A. (çev.), Metis Yayınları.

Merli, G.A. ve Graciano, G.S. (2021). Cities in times of pandemic: a reflective essay. *ACE: Architecture, City and Environment*, 16(46), 9375. DOI: <http://dx.doi.org/10.5821/ace.16.46.9375>

Miller, E. ve Cushing, D. (2020). Theory-storming in the urban realm: Using nudge theory to inform the design of health-promoting places for all ages. *The Journal of Design Strategies*, in press. Special Issue: The Design of Influence

NACTO (2020). Pandemi müdahalesi ve toparlanma sırasında sokaklar. <https://globaldesigningcities.org/covid-19-resources-center/#turkish> Erişim Tarihi: 07.12.2021.

Norberg-Schulz, C. (1966). *Intentions in architecture*. MIT Press.

Pallasmaa, J. (2011). *Tenin gözleri: mimarlık ve duyular*, Kılıç, A.U. (çev.), YEM Yayınları.

Pinheiro, M.D., ve Luís, N.C. (2020). Covid-19 could leverage a sustainable built environment. *Sustainability*, 12, 5863. doi:10.3390/su12145863

Pinto M.R., Viola, S., Fabbicatti K. ve Pacifico, M.G. (2020). Adaptive reuse process of the historic urban landscape Post-Covid-19. the potential of the inner areas for a “new normal”. *Vitruvio International journal of Architecture Technology and Sustainability*, 5(2), 87-105. <https://doi.org/10.4995/vitruvio-ijats.2020.14521>

Pintos, P. (2020). Seoul city architectural ideas competition: preparing for the post covid-19 era. https://www.archdaily.com/949088/seoul-city-architectural-ideas-competition-preparing-for-the-post-covid-19-era?ad_medium=gallery Erişim Tarihi: 06.12.2021.

Ravenscroft, T. (2020). Precht designs Parc de la Distance for outdoor social distancing. <https://www.dezeen.com/2020/04/16/studio-precht-parc-de-la-distance-social-distancing-coronavirus/> Erişim Tarihi: 03.06.2021.

Reyes, R., Ahn, R., Thurber, K. ve Burke, T.F. (2013). Urbanization and infectious diseases: General principles, historical perspectives, and contemporary challenges. *Challenges in Infectious Diseases*,. Emerging Infectious Diseases of the 21st Century. Springer. DOI.org/10.1007/978-1-4614-4496-1_4.

Sent, E. M. (2004). Behavioral economics: How psychology made its (limited) way back into economics. *History of Political Economy*, 36(4), 735–760.

Simon, H. A. (1956). Rational choice and the structure of the environment. *Psychological Review*, 63(2), 129-138.

Suleiman, H.K. (2021). An outlook of post Covid-19 urban planning & design. *The World After The Pandemic "Science & Technology"*, 12, 145-157.

Szczygiel, B. ve Hewitt, R.R. (2000). Nineteenth-century medical landscapes: John H. Rauch, Frederick Law Olmsted, and the search for salubrity. *Bulletin of the History of Medicine* 74(4):708-34.

T.C. Sağlık Bakanlığı (2020). <https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66530/zoonoz.html>. Erişim Tarihi: 22.10.2021.

Tekeli, İ. (2020). Covid-19 krizi bizim yaşamımızı ve kentlerimizi nasıl etkiliyor ve etkileyecek? <https://noktahaberyorum.com/covid-19-krizi-bizim-yasamimizi-ve-kentlerimizi-nasil-etkiliyor-ve-etkileyecek-ilhan-tekeli.html>. Erişim Tarihi: 28.05.2021.

Thaler, R., Sunstein,C., (2008). *Nudge: Improving decisions about health, wealth, and happiness*. Yale University Press.

Tulodziecki, D. (2011). A case study in explanatory power: John Snow's conclusions about the pathology and transmission of cholera. *Studies in History and Philosophy of Biological and Biomedical Sciences*, 42, 306-316.

Ünal, S. (2020). Dürtü kuramı. Conference: Sigmund Freud'un Dürtü Kuramı. doi: 10.13140/RG.2.2.31629.56806

Venter, Z.S., Barton, D.N., Gundersen, V., Figari, H. ve Nowell, M. (2020). Urban nature in a time of crisis: Recreational use of green space increases during the Covid-19

outbreak in Oslo, Norway. <https://www.researchgate.net/publication/341296345> Doi: 10.31235/osf.io/kbdum Erişim Tarihi: 12.12.2021.

Vereycken, K. (2010). Leonardo da Vinci imagines the first modern city. *EIR*, 37,53–55.

Zeybekoğlu Akbaş, Ö., Dursun, C. (2020). Koronavirüs (Covid-19) pandemisi sürecinde özel alanına kamusal alanı sığdıran çalışan anneler. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(5), 78-94.

URL 1. <https://www.archdaily.com/919974/olympic-house-3xn> Erişim Tarihi: 23.11.2021.

URL 2. <https://www.publicspace.org/works/-/project/j235-mierigi> Erişim Tarihi: 23.11.2021.

URL 3. <https://laud8.wordpress.com/2016/11/15/segre-street/> Erişim Tarihi: 23.11.2021.

URL 4. <https://www.codaworx.com/projects/reverberations-crosswalk-live-baltimore/> Erişim Tarihi: 23.11.2021.

URL 5. <https://www.ebaumsworld.com/pictures/20-cool-urban-designs-from-around-the-world/85894212/?image=85894218> Erişim Tarihi: 23.11.2021.

URL 6. <https://www.studioroosegaarde.net/project/urban-sun> Erişim Tarihi: 06.11.2021.

URL 7. <https://use.metropolis.org/case-studies/pop-up-bike-lanes#casestudydetail> Erişim Tarihi: 07.11.2021.

Pandemi Dönemlerinde Konutların Terapötik Davranışları Üzerine Bir İnceleme

Esra ÖZDEVECİOĞLU¹*, Sedef ÖZÇELİK², Begüm KAYA¹, Sümeyra BİLGİÇ¹,
Eda Nur AYDEMİR¹

Öz

Mimarlık, toplumun değişen ihtiyaçlarına yeni çözümler üreten dinamik ve esnek bir disiplindir. Pandemi süreçlerinde mimari, mekanların iyileştirici, tedavi edici, hastalıkla mücadelede etkin anlamına gelen terapötik davranışlar sergileyerek insan-mekân etkileşiminin iyileştirici gücünü göstermektedir. 2019 Aralık ayında Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıkan Covid19 tüm dünyayı etkisi altına alarak kullanıcı sağlığı üzerine odaklanmamız gerektiğini düşündürmüştür. Yaşanan kısa ve uzun süreli karantinalar, sosyal mesafe kurallarıyla beraber kullanıcılar gündelik hayatlarının tamamını ya da büyük bir kısmını 'konut' içerisinde geçirmektedirler. Pandemi dolayısıyla insanların sosyal davranışları değişmiş, mekansal kullanımlar fiziksel ve sosyal dönüşümlere uğramıştır. Araştırmada Covid19 pandemi sürecinde konutlarında fazlaca vakit geçiren kullanıcıların, mekanlarını dönüştürme durumuna odaklanılmakta, kullanıcı-mekân etkileşimi irdelenmektedir. Geçmişte yaşanan pandemiler ile bu pandemilerin insan üzerindeki etkileri literatür araştırması yapılarak ele alınmıştır. Yapılan araştırmalar doğrultusunda mekanların iyileştirici yönleri dikkate alınarak Covid19 pandemisi sürecinde konutların olası değişimlerine dair öngörülerde ve önerilerde bulunulmuştur. Depresif hissedilen karantina zamanlarında, balkon, teras, bahçe gibi doğayla ilişkili bölümler kullanıcıları iyi hissettirdiği ve mekanların havalandırma, doğal ışık açısından da terapötik davranış sergilediği gözlemlenmiştir. Mekan dönüşümlerinin insanların alıştığı konfor koşullarını sürdürerek dış dünyayla bağlantılı kalmalarını sağladığı düşünülmektedir. Ek olarak bu çalışma, Covid19 pandemi sürecinde insanların ihtiyaçlarına hızlı cevap veren konutun işlevsel kullanımının değişimine yönelik taleplerin artacağını öngörmektedir.

Anahtar Kelimeler: Pandemi, insan-mekân etkileşimi, insan davranışı, terapötik davranış, konut.

A Review of the Therapeutic Behaviour of Housing During Pandemic Periods

Abstract

Architecture is a dynamic and flexible discipline that produces new solutions to the changing needs of society. In pandemic processes, architecture demonstrates the healing power of human-space interaction by displaying therapeutic behaviors that mean spaces are curative, therapeutic, and effective in combating disease. Covid19, which appeared in Wuhan, China in December 2019, has influenced the whole world, suggesting that we should focus on user health. Along with short and long-term quarantines, social distance rules, users spend all or most of their daily lives in 'housing'. Because of the pandemic, people's social behavior has changed, and spatial uses have

¹ Gebze Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Programı, Türkiye

² Gebze Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Anabilim Dalı, Türkiye

*İlgili Yazar/Corresponding author: esraozdevecioglu@gmail.com

Gönderim Tarihi / Received Date: 29.01.2021

Kabul Tarihi / Accepted Date: 29.04.2022

undergone physical and social transformations. The research focuses on the transformation of users who spend a lot of time in their homes during the covid19 pandemic, the interaction between user and space is examined. Past pandemics and the effects of these pandemics on humans have been discussed by conducting literature research. According to the research conducted, predictions and suggestions were made about possible changes in housing during the Covid19 pandemic, taking into account the healing aspects of the spaces. It has been observed that during quarantine times that feel depressed, nature-related sections such as balconies, terraces, gardens make users feel good and the spaces exhibit therapeutic behavior in terms of ventilation and natural light. It is believed that space transformations allow people to stay connected with the outside world by maintaining the comfort conditions they are used to. This study predicts that in the process of the Covid-19 pandemic, the demands for changing the functional use of housing that responds quickly to people's needs will increase.

Keywords: Pandemic, human-space interaction, human behavior, therapeutic behavior, housing.

1. Giriş

Geçmişten günümüze kadar insanlar salgın hastalıklarla mücadele etmiştir. Kimileri bu hastalıklara karşı enfekte olurken kimileri ise bu hastalıklara yenik düşmüştür. Dünya Sağlık Örgütü (Url-1), bu salgın hastalıkları “yeni bir hastalığın dünya çapında yayılması” anlamıyla “pandemi” olarak tanımlamaktadır. Pandemi sözcüğü, Antik Yunan’da tüm halka ait anlamına gelen -pan ve insanlar anlamına gelen demos köklerinin biraraya gelmesiyle oluşur (Url-2). 2019 Aralık ayında Çin’in Wuhan kentinde ortaya çıkan Covid19 tüm dünyayı etkisi altına alarak 11 Mart 2020’de, DSÖ tarafından pandemi ilan edilmiştir. Sosyal, kültürel ve ekonomik ilişkiler Covid19 pandemisinden radikal bir şekilde etkilenmiştir (Url-3). Buna ek olarak pandemiye dayalı düzenlemenin süresi ve stratejilerin üstesinden gelme metodolojileri belirsizliğini korumaktadır. 7 Mart 2022 itibarıyla, Covid19 kapsamında 221 ülkede resmi olarak 447,313,330 vaka ve 6,022,973 ölüm bildirilmiş ve bu tablo gittikçe ciddiliğini sürdürmektedir (Url-4).

Sosyal mesafenin, Covid19’un yayılma oranını azaltmak için, insanlar arasındaki minimum mesafeyi belirleyen birincil önlem olduğu düşünülmektedir. Bu yüzden “sosyal mesafe”, şehirlerde, binalarda ve iç mekanlarda insan hareketliliğini ve sosyal yaşamı düzenleyen yeni bir kılavuz haline gelmiştir. Mart 2020’den itibaren, sosyal mesafenin korunamayacağı düşünülen kamusal ve özel alanlar kapatılmış, birçok sektörde uzaktan çalışma sistemine geçilmiştir. Bu süreçte ortaya çıkan yeni ihtiyaçlar, binaların yapısal ve işlevsel olarak değiştirilmesinin yolunu açmıştır. Mimarlık, toplumun değişen ihtiyaçlarına yeni çözümler üreten dinamik ve esnek bir disiplindir. Pandemi süreçlerinde mimari, mekanların iyileştirici, tedavi edici, hastalıkla mücadelede etkin anlamına gelen terapötik davranışlar sergileyerek insan-mekân etkileşiminin iyileştirici gücünü ortaya koymaktadır. Örneğin, 20. Yüzyılın başlarında ortaya çıkan tüberküloz salgınında mekanlar için güneşin önemi fark edilmiş ve insanların güneşlenebilmesi için balkon ve teras birimleri ön plana çıkmıştır (Campbell, 2005). Buna ek olarak yaşam alanlarının havalandırma sistemleri, mekanların doğal ışık kullanım süreleri, şehir kanalizasyon sistemlerinde yeni düzenlemelerle salgın hastalıklarla mücadele edilmiştir.

Covid19 pandemisinde, yaşanan kısa ve uzun süreli karantinalar, sosyal mesafe kurallarıyla beraber kullanıcılar gündelik hayatlarının tamamını ya da büyük bir kısmını ‘konut’ içerisinde geçirmektedirler. Pandemi dolayısıyla insanların sosyal davranışları değişmiş, mekansal kullanımlar fiziksel ve sosyal dönüşümlere uğramıştır. Pek çok kişinin uzaktan çalışma sistemine geçmesi, eğitimin online olarak yürütülmesi gibi

gündelik hayat pratiklerindeki değişiklikler tasarımcılara, mimarlara ve diğer uzmanlara yeni bir araştırma alanı oluşturmuştur.

Bu çalışmada, Covid19 pandemi sürecinde konutlarında fazlaca vakit geçiren kullanıcıların, mekanlarını dönüştürme durumuna odaklanılmakta, kullanıcı-mekân etkileşimi irdelenmektedir ve aşağıdaki sorulara yanıt aranmaktadır:

- Pandemi süreçlerinde kullanıcı davranışları nasıl değişmiştir? Mekanların bu duruma etkileri neler olmuştur?
- Hangi konut tasarımları karantina süreçlerini olumlu ya da olumsuz olarak etkilemiştir? Mekanların kullanıcılar üzerinde terapötik gücü var mıdır?
- Konut içerisindeki mekanların fonksiyonlarında ne gibi değişiklikler olmuştur? Bunlarla ilgili nasıl tasarım çözümleri üretilebilir?
- Salgın hastalık dönemi sonrasında kullanıcıların konuttan beklentileri nelerdir? Öncesi ve sonrası arasındaki farklar nelerdir?

2. Geçmişten Günümüze Pandemiler ve Etkileri

Dünyayı etkileyen salgın hastalıklar, toplumların yaşam pratiklerini etkilemiş ve içinde bulunduğumuz ortamın savunma sistemini artırmak için yeni arayışları teşvik etmiştir. Pandemiler, tasarıma yön vermiş ve iç mekândan şehir planlamasına kadar yaşam alanları hastalıklara göre şekillenmiştir. Bulaşıcı hastalık riskini en aza indirmek için insanlar iç tasarımı, mimariyi, şehirleri ve altyapıyı yeniden düzenlemiştir.

14. yüzyılın ortalarında ortaya çıkan kara ölüm veya hıyarcıklı veba olarak bilinen veba pandemisinin yayılmasına insan hareketlilikleri sebep olmuştur. Kentlerin düzensizliği ve pisliği, uzun süreli savaşlarla beraber yaşanan kitle hareketleri, sefalet, gittikçe artan, yolları çeşitlenen ve çoğalan ticaretle beraber veba Avrupa'ya yayılmış ve her Orta çağ evinde çok sayıda olan kara sıçanlarla pirelere yerleşmiştir. Bu veba mikrobunun asıl yayıldığı yerler Avrupa'nın liman kentleri olmuştur. Hastalık, her limanı ziyaret etmiş, ticaret mallarına bulaşan veba mikrobu, ticari mal hareketleri ile Avrupa'nın içlerine doğru yayılmıştır (Özden ve Özmat, 2014: 65). Denizcilerin ve tüccarların 30 gün boyunca tecrit edilmesi emredilmiş ve bir süre daha bekletilmiştir. Bugün kullanılan karantina kelimesi İtalyanca'da 'kırk gün' (quaranti giorni) kelimesinden gelmektedir. (Url-5).

Veba Pandemisi için getirilen önlemlerden diğerleri de şehirlerdeki ortak alanlardır. Tehlikeli partiküllerin başlangıçta cildin gözeneklerine girme riskini azaltmak için, veba salgınları sırasında sıcak banyolar tavsiye edilmemiş ve genel olarak termal ve ortak banyolar kapatılmıştır. Sokaklar temizlenmiş, evler dezenfekte edilmiş ve rıhtıma yakın yerlerde hijyen artırılmıştır (Bramanti vd., 2016: 10). Lilley'e (2015) göre, şehirler kirli ve sıkışık, kalabalık mahallelerden arındırılmış ve daha geniş kamusal alanlar tasarlanmıştır. Şehirlerin planlanmasına yardımcı olmak için mimarlar ve diğer uzmanlar işe alınmaya başlanmıştır. Böylece, Veba pandemisi, şehir planlamasında büyük değişikliklere yol açmıştır (Pinherio ve Luis, 2020: 5).

19. yüzyılda görülen bir diğer hastalık ise milyonlarca insanın ölümüne neden olan koleradır. Koleranın nasıl ortaya çıktığı, nasıl yayıldığı tartışma konusu olmuştur. Antik çağlardan on dokuzuncu yüzyıla kadar, tıp bilgisi bulaşıcı hastalıklara ilişkin açıklamasını miazmatik teoriye dayandırmıştır (Bramanti vd., 2016: 7). Bu teori, hastalıkların ve salgınların zehirli havadan (miasma) kaynaklandığını ve bunlara eşlik eden insan dışkısı, hayvan dışkısı ve çöplerle dolu kirli şehir sokakları olduğunu varsaymıştır (Bramanti vd., 2016: 7) (Url-6). Hijyen ve anesteziyle ilgili çalışmalarıyla bilinen epidemiyolojinin babası olarak kabul edilen Dr. John Snow, miasma teorisinin insanları hasta etme konusunda başarısız olduğunu düşünerek '*1854 Koleranın Haritası*' oluşturmuştur. Bu harita

şehrin sokaklarını ve şehirde bulunan su tulumalarını gösteren bir haritadır. Ölümünün çoğunluğu, içme suyunu Broad Sokağı köşesinde yer alan su tulumasından alan evlerde meydana gelmiştir. Koleranın başlıca sebebi, tulumanın eski bir foseptik çukurunun yakınında olması ve bu çukurdan sızan lağım suyunun tulumba kuyusuna karışmış olmasıdır (Url-7).

Kolera pandemisinin miasma teorisiyle bulaştığı inancı, altyapıların gelişmesi ve yeni kentsel alanların değişimiyle sonuçlanmıştır. Teorinin destekçileri arasında peyzaj mimarı olan Frederick Law Olmsted, New York'taki Central Park'ı tasarlamıştır. Olmsted, şehirlerin ortasındaki açık yeşil alanların çevreye temiz hava verdiğine ve bazı hastalıkları iyileştirmede olumlu etkileri olduğunu savunmuştur (Pinherio ve Luis, 2020: 5). Miasma teorisinin yapıllı çevreyi nasıl etkilediğini belirlemeye çalışan Olmsted, yeşil alanların terapötik davranış sergilediğini düşünerek yüz kamusal alan ve rekreasyon alanı tasarlamıştır (Url-13).

1848'te Fransa'yı vuran kolera salgınından sonra III.Napolyon, daha sağlıklı daha geniş mahalleler düşüncesiyle Paris sokaklarını yeniden inşa etmeye karar vermiştir. Seine bölgesinin valisi Haussmann bu misyonu yönetmiş ve yoğun, sıkışık kente hava ve gün ışığı getirmek için Paris'i yeniden tasarlamıştır. Haussmann döneminde Paris'te 12.000'den fazla bina yıkılmış ve yerine ağaçlarla çevrili bulvarlar, uzun ve geniş caddeler yapılmıştır. Buna ek olarak ayrıntılı kanalizasyon sistemi ve yeni yollar yapılmıştır (Pinherio ve Luis, 2020: 5). Dolayısıyla kolera, milyonlarca insanın ölümüne neden olurken 'hijyen' kavramının önemi yapıllı çevre üzerinde kalıcı etkiye sahip olmuştur.

Avrupa'da kolera salgınının ardından 19. yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkan tüberküloz veya diğer adıyla beyaz veba pandemisi, sanayileşmenin hızlı büyümesi ve aşırı kalabalık koşullarda yaşayan ve yetersiz beslenen kentli işçi sınıfı ile yakından ilişkili bir hastalıktır. Akciğeri etkileyen tüberküloz için uzmanlar güneş ışığının ve temiz havanın iyileştirici özelliği olacağına inanmışlardır. Işık ve havanın önemi artmış "her zaman pencere açık uyu" sloganı yayılmıştır (Campbell, 2005: 470).

Tüberküloz, aynı döneme denk gelen modernizm akımını etkileyerek mimarları hızlı bir şekilde bina tasarımları üzerinde yeniden düşünmeye teşvik etmiştir. Pratik tasarım gereksinimlerine dayanan ve betonarme, çelik konstrüksiyon gibi yeni malzeme ve teknolojilerin keşfedilmesi ve kullanılmasıyla hijyenik bir yaşam tarzı vurgulanmıştır (Campbell, 2005: 466). Dolayısıyla modern mimaride süslemenin reddedilmesi, formun saflığı, kolay temizlenen ve sade mobilyaların kullanılması kısmen tüberküloza atfedilebilir (Megahed ve Ghoneim, 2020: 3). Güneş ışığı, modern mimariyi yorumlamada etkili olarak düz çatı, balkon, teras gibi mekanlar ön plana çıkmıştır. Açık ve aydınlatılmış iç mekanlar soluk mavi ve krem rengine boyanarak karanlık ve mikrop barındıran yüzeylerden arındırılmaya çalışılmıştır. Buna ek olarak bahçe, evin bir parçası olmuş ve bahçeli ev veya yazlık ev kavramı da ortaya çıkmıştır (Campbell, 2005: 470).

1918'de ortaya çıkan İspanyol gribi bir yıldan kısa sürede, dört yıl süren Birinci Dünya Savaşı'ndan çok daha fazla can kaybına, dünya genelinde tahminen 40–100 milyon ölüme yol açmıştır. Örneğin Amerikan savaş zayıyatının neredeyse %80'i savaştan değil, gripten kaynaklanmıştır. Virüsün yayılması ise buharlı taşımacılık ve I. Dünya Savaşı nedeniyle asker hareketleri olmuştur. Bu yüzden İspanyol gribi, veba ve kolera gibi pandemilerden çok hızlı bir biçimde tüm kıtalara yayılmıştır (Temel ve Ertin, 2020: 65-66). Pandemiye karşı alınan önlemler ise insanların toplu bulunduğu tiyatro, sinema, okul, kilise gibi mekanların kapatılması ve kamusal alanların dezenfekte edilmesiyle sağlanmıştır.

2002'de Çin Guangdong eyaletinde ortaya çıkan şiddetli akut solunum yolu sendromu (Sars-CoV), hayvanlar aracılığıyla insanlara geçen bir hastalıktır. 2003'te Hong Kong'ta düzenlenen konferansta Sars ile ilgili tıbbi araştırma konuları yer alsa da Sars'ın yapılı çevre ile sosyal ilişkisi üzerindeki araştırmalara da yer verilmiştir. Kanalizasyon ve atık su sistemlerinin yeniden tasarlanması, aerosollerin iç mekân hava kalitesindeki rolü ve aerosol dağılımı, konut yapılarında daireler arası hava akışları gibi konuların üzerinde durulmuştur. Sağlıklı binalar için binaların tasarımı, havalandırma, drenaj sistemi, bina bakımı ve yönetimi gibi kriterler kullanılmıştır (Baldwin, 2006: 39).

2019 Aralık ayında Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıkan Covid 19, solunum yolu enfeksiyonuna sebep olan ve insandan insana kolayca geçen bir bulaşıcı hastalıktır. Bu hastalığın, 2020 yılının başından itibaren tüm dünyayı rehin alması sebebiyle Dünya Sağlık Örgütü 11 Mart 2020'de pandemi ilan etmiştir. 7 Mart 2022 itibarıyla, Covid19 kapsamında 221 ülkede resmi olarak 447,313,330 vaka ve 6,022,973 ölüm bildirilmiş ve bu tablo gittikçe ciddiliğini sürdürmektedir (Url-4). Pandemi ile çokça çıkan haberler ve görseller insanda stres, korku ve endişeye sebep olmuştur. Bu hastalığın, psikolojik olarak olumsuz etkisi, insanlar arasındaki ilişkilere de yansımıştır. Kalabalıktan uzak durma, toplu taşımaya binmeme, ev ziyaretlerinin kesilmesi, evden çıkmama gibi durumlar ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla Covid 19, dünya genelinde yaşam biçimlerini değiştirmiş ve insan sağlığını korumak için bu değişimlere hızlı yanıt verebilmeyi düşündürmüştür. Bu noktada, binaların ve şehirlerin tasarımları önemli olup insan sağlığı üzerinde mimar ve şehir plançılarının büyük sorumluluk düşmektedir. Özellikle karantina süreçlerinin geçirildiği yaşam mekanları olan konutlar, barınma dışında yeni mekânsal ihtiyaçlara cevap arayacaktır.

3. İnsan- Mekân Etkileşiminde Mekânın Terapötik Gücü

İyileşme, bireyin kendini tamamıyla iyi hissetme hali olarak görülmektedir. Terapötik mekanlar ise; hastalıkları önlemeye yardımcı, iyileşme sürecini hızlandıran, tıbbi uygulamalara destek olabilecek güçte mekanlar olarak değerlendirilebilir. Başka bir deyişle; terapötik mekanların kendisi iyileşme sürecine katkıda bulunmaktadır (Özgen, 2018: 187).

Günümüzde deneyim ve etkileşim kavramları üzerine yoğunlaşan araştırmacılar, mimarlar ve tasarımcılar, gerçekleştirilmiş projeleri ile yaşayan örnekler sunmaktadır. Bu noktada Mimar Peter Zumthor ve yaklaşımından örnek vermek daha açıklayıcı olacaktır. Bilgin (2016)'in tanımıyla; Zumthor'un yaklaşımı, insanların doğrudan duyularına değmek ve dokunmak üzerine tasarlanmış işlerinin bütün dünya tarafından merakla izlenmesi, hareket, söz ve imge dolaşımı üzerine kurulu bir dünyada duyuların uyarılmasına yönelik bir ihtiyacın da paylaşıldığı anlamını taşımaktadır. İsviçre'de bulunan Vals'de gerçekleştirilen termal yapı mimarın yaklaşımının somut bir örneğidir. Yapı tasarımı, taş ve suyun doğrudan duyuları uyarması üzerine kurgulanmıştır. İyileştirme ortamı olarak değerlendirilebilecek "The Therme Vals" yer kavramı ve dolayısıyla insan – mekân etkileşimi konusunda yeni ufuklar açmaktadır. (Özgen, 2018: 192).

Duyu duyarlılığı, tasarım kararı vermenin temel bir bileşenidir. Bununla birlikte mekanların nasıl ve neden terapötik hale gelebileceğini anlaşılmaktadır. Hümanist mimari, benzer şekilde, bireyin çevreyi ana duyu reseptörleri aracılığıyla nasıl algıladığını ve bu verilerin beyne iletilindiğinde hem psikolojik hem de fizyolojik süreçleri nasıl etkilediğini düşünmektir. Duyusal olarak sıkıntı yaşayan insanlar için algısal karmaşadan kaçınmak önemlidir. Örneğin; metal kapılardaki ahşap kaplamalar kafa

karişikliğine yol açmaktadır. Kapılar ahşap kadar sıcak olmaktan ziyade beklenmedik bir şekilde ağır ve dokunulduğunda soğuk olacaktır. Zihinsel sağlık sorunları olan bir hastanın iyileşmesinde dokunma duyusunun önemli bir rol oynadığını ve onu çevreleyen dünyayla yeniden etkileşime girmesine yardımcı olmaktadır (Stephen, 2005: 49).

Çeşitli disiplinlerde yapılan araştırmalar, bir dizi çevresel özelliğin kullanıcıları için güçlü terapötik faydalar sağlayabileceğini göstermektedir (Ulrich, 1991: 101). Bu özellikler arasında; doğal-yapay ışık, renk, görünüm, sanat eseri, mekânın-formun modülasyonu, mobilyaların düzenlenmesi, ölçek-oranın manipülasyonu, ses, doku ve malzemeler, uzay-zamanda hareket, iç-dış mekân bitkileri sayılabilir.

Sesler duyuşsal algıyı güçlendirir; bireylerin başkalarıyla iletişim kurmasına ve çevresindeki dünyaya verdiği tepkileri ifade etmesine yardımcı olur. Kapsamlı klinik araştırmalar, müziğin yararlı etkilerini göstermektedir (Knight & Rickard, 2001, s. 265). Aksine, gürültü olarak algılanan sesler kalp atış hızı, kan basıncı, solunum ve hatta kan kolesterol seviyelerindeki artışlarla ilişkilendirilmiştir. Dikkate alınması gereken iki ana faktör vardır: Gürültünün kaynağı ve sert malzemelerin kullanımı (güvenlik armatürleri, yüksek kilit mekanizmaları, tahrip edilemez yüzeyler vb. için). Sert malzemeler çok fazla ses emmez ve kullanıcıları agresif bir şekilde yanıt vermeye teşvik edebilir. Kullanıcılar istenmeyen gürültü üzerinde herhangi bir kontrole sahip olmadıkları yerlerde, tipik olarak stresle ilişkili fizyolojik reaksiyonlar gösterme eğilimindedirler (Stephen, 2005: 50).

Koku duyusu ruh halini, algıyı ve motivasyonu etkiler. Örneğin, Japonya'da bir müteahhitlik firması olan Kajima, parfüm üreticisi Shiseido ile Tokyo'daki genel merkezinde bir klima sistemi, sabahın erken saatlerinde personeli motive eden narenciye kokuları yayar, ardından çiçek kokularıyla öğle vakti personeli dinlendirerek konsantrasyona yardımcı olur (Stephen, 2005: 50). Aynı zamanda mekânlarda yetiştirebileceğimiz bitkiler sadece dekoratif olarak sıcak bir atmosfer oluşturmakla kalmayıp fiziksel ve ruhsal sağlığımıza olumlu etkilerde bulunur. Yasemin ve lavanta verdikleri hoş kokuya ek olarak sakinleştirici ve dinginleştirici olmaları ile bilinirler. Büyük yapraklı deve tabanı, ana vatanı olan yağmur ormanlarının esintisini mekâna getirir. Limon ağacı ise hoş kokusu ve sarı meyveleriyle mekâna enerjik ve sofistike bir görünüm vermektedir (Url-10).

20. yy. başlarında, psikologlar sanat ile sağlık arasındaki ilişkiyi fark ederek bu konu üzerine araştırmalara başlamışlardır. Sanatın, kişinin kendini anlamasına yardım ettiğini, depresyon ve stresle ilgili semptomları azalttığını ve olumsuz düşüncelerin kaybolmasına neden olduğunu kaydetmişlerdir (Door ve Lantz, 2003: 26). Mimar Ulrich ve arkadaşları (2004) da özellikle sanatın hastalar üzerinde doğrudan iyileştirici etkisi olduğunu belirtmektedir. Ayrıca kullanıcı deneyiminin yüzeysel olarak değerlendirilmesinden çok, özümşenerek, sanat eserleri ve doğa elemanlarıyla bir bütün olarak ele alınması gerekmektedir. Sanat eserleri ve çalışmaları psikolojik anlamda hastalar üzerinde, iyileşmeyi kolaylaştırıcı bir etkiye sahiptir.

Mekanla kullanıcı arasında duyuşsal etkileşim için ışık önemli bir faktördür. Aydınlatmanın kontrol edilebilir ve ayarlanabilir olması, daha konforlu mekânlar tasarlanmasının adımlarıdır. (Url-11). Işığın ruh sağlığı üzerindeki etkisi önemlidir. Yapılan araştırmalar sonucunda, yapay ışığın faydalı etkilerinin optimizasyonunun ve doğal ışığın maksimize edilmesinin kullanıcıları pozitif yönde etkilediği görülmüştür (Stephen, 2005: 50). Geçmişteki tüberküloz salgınının tedavi edilmesinde güneş ışığının çok önemli olduğu anlaşılmıştır. Binalarda güneş ışığına, teraslar ve cam cephelerle erişim sağlanmış ve mekânın kendisi tedavi edici olarak kullanılmıştır (Colomina, 2019: 7).

Malzeme seçimi ise doku algısını ortaya çıkarır. Yumuşak dokulu malzemeler sakinlik, rahatlık hissi verirken, daha sert dokulu malzemeler dinamik, ilgi çekici, güçlü ve daha sıcak bir mekân algısı yaratır. Renklerin doğru kullanımı da etkili tasarım için önemli bir etkidir. Tasarımda ön plana çıkması istenen alanlara göre sıcak (kırmızı, sarı turuncu) ve arka planda kalması istenen alanlara göre ise soğuk (mavi, yeşil, mor) tonlar kullanılır. Kırmızı ve turuncu kalp atış hızıyla beraber kan akışını ve heyecan düzeyini artırır. Aynı zamanda iştah arttırıcı etkisi vardır. Mavi ise kan basıncını ve kalp atış hızını düşürerek sakinlik, huzur hissi verir. Tasarımda renk kullanımının insan psikolojisine bir diğer etkisi ise, sarı, turuncu ve yeşil gibi canlı renkler mekanlarda sosyalleşmeyi ve iletişim kurmayı teşvik ederken, mor, koyu mavi, kırmızı ve koyu yeşil tonları gibi koyu tonlar biraz daha yalnızlık ve soğuk bir his oluşmasına neden olur. Buna karşın, tasarımda uygun yerlere uygulandığında, rahatlık verici etkileri vardır (Url-11).

Araştırmalar, insan beyninin estetik algısında doğanın önemli bir yeri olduğunu göstermektedir. Beynimizin doğaya benzer görselleri tanınmasının stresi azaltıcı etkisi vardır. Sadece doğayla ve bu ortamlarla temas halinde olmak, iyileşme sürecini harekete geçirmek için yeterli olmaktadır (Url-12). Günümüzde kentleşme ile kaybolan yeşil alanlar, insanların doğadan kopmasına ve doğaya özlem duymasına yol açmaktadır. Fiziksel ve zihinsel olarak iyileştirici etkisi olan biyofilik tasarım, doğayı insan hayatına katmada büyük rol oynamaktadır (Kellert & Calabrese, 2015: 10). Biyofilik tasarım yaklaşımı ile mekanların terapötik etkisi daha da artmaktadır. Bu yaklaşımla hasta insanların daha hızlı iyileşebileceği hastaneler, çalışanların daha verimli olacağı ofis mekanları, çocukların daha başarılı olacağı eğitim yapıları ve sağlıklı konut mekanlarının tasarlanması hedeflenmektedir.

4. Covid19 Pandemi Sürecinde Konut – İnsan İlişkisi

Geçmişte yaşanan pandemiler ve günümüzde yaşanan Covid19 pandemi süreci hastalıklardan korunmanın yollarından birinin mekanları dönüştürmek olduğunu göstermiştir. Pandemi öncesinde hayat standartlarının sonucu olarak iş, eğitim, spor, alışveriş, eğlence gibi günlük rutinler konut dışarısında rutinin ihtiyaçlarına göre farklı mekanlarda yapılmaktayken; getirilen kısıtlamalar sonucunda konut, tüm günlük rutinlerin ihtiyaçlarını karşılayabilecek mekanları bünyesinde barındıracak şekilde dönüşmüştür. Bu süreçte konut-insan ilişkisi her yaş grubunda farklı şekilde değişim yaşamıştır.

0-3 yaş grubu bebeklik çağındaki insanlarda mekân kavramı yeni oluşmaya başlamaktadır. Covid19 süreci sonucunda konutla olan ilişkisi en az değişime uğrayan yaş grubu olma eğilimindedir. Bedensel, zihinsel ve ruhsal gelişmenin en fazla olduğu bu dönemde insan aile fertlerine özellikle anneye bağımlıdır. Süreç sonunda ailenin diğer fertlerinin konutta daha fazla zaman geçirmesi bu yaş grubunun benliğini oluşturmasında artı bir değer sağlamaktadır.

3-6 yaş grubu ilk çocukluk dönemi literatürde oyun dönemi olarak da geçmektedir. Bu dönem çocuğun aktif olarak çevresine yöneldiği, uyarıcılar ile dolu dış dünyayı keşfetmeye çalıştığı, insan yaşamının en temel becerilerinin kazanıldığı bir dönemdir (Url-8). Fiziksel gelişime ek olarak sosyalleşmenin de başladığı bu dönemde çocuk, diğer insanları keşfetmeye başlamaktadır. Covid19 sürecini yaşayan 3-6 yaş grubu çocukların fiziksel ve sosyal gelişimi için gerekli olan oyun alanı için konutlar sınırlı gelmektedir. Konutun en uzun mekânı koşturmak istedikleri zaman bir parkur alanına, yataklar zıplama alanına dönüşmektedir. Yeni arkadaş edinecekleri ve sosyalleşecekleri bu dönemde yabancı insanlarla etkileşim neredeyse hiç olmamaktadır. Çocukluk döneminde yaşanan

durumların sonuçları insanların hayatının farklı noktalarında ortaya çıkmaktadır. Bundan dolayı 3-6 yaş grubu insanların Covid19 sürecinde konutla ilişkilerinin sonuçlarının ilerleyen yıllarda ortaya çıkacağı düşünülmektedir.

7-11 yaş grubu ikinci çocukluk döneminde insan, okulda hayatı boyunca ihtiyaç duyacağı okuma-yazma ve hesap becerilerini edinmeye başlar. Bu becerilere dayanarak ileriki yaşlarda karmaşık problemleri çözebilir hale gelecektir. Gündelik yaşamda olup bitenler çocuğun ilgisini çekmeye başlamıştır. Ülkelerinde ve dünyada olup bitenler ile ilgili fikir beyan etmeye başlarlar (Url-8). Bu yaş grubu insan için barınma ve sosyalleşme ihtiyacına ek olarak eğitim ihtiyacı oluşmaya başlamıştır. Eğitim ihtiyacını karşılayan okul ve kurs mekanları artık konutun içine dahil edilmektedir. Covid19 öncesinde 7-11 yaş eğitimi için konutta ayrılan bölüm bir masadan ibaret iken, teknolojik olanaklar dahilinde konutun bir odası sınıf olarak dönüştürülmektedir. Her konut tipolojisi ve her aile için bu dönüşüm değişiklik göstermektedir. Bazı konutlarda televizyonun olduğu odalar gündüz sınıf, gece ailenin bir arada vakit geçirme mekânı olarak kullanılırken; bazı konutlarda çocuğa ait oda varsa gündüz bu oda sınıf, gece yatak odası olarak kullanılmaktadır. Mekânın gürültülü olması ve mekânda dikkat dağıtan diğer unsurların olması eğitimin kalitesini düşürmektedir.

12-18 yaş döneminde insan ergenlik dönemindedir. Bu dönem insan için en çalkantılı dönemdir. Kişiler arası ilişkileri gelişir, artar ve nitelik değiştirir. Artık çocuk değildir. Sosyal ilişki kurma becerisi artmaya başlamıştır. Toplum içinde kendi başına girişimlerde bulunabilir. Başkalarıyla kendi tercihleri doğrultusunda etkileşimler kurabilir. Bunun sonucunda duygusal yakınlıklar yaşayabilir. Bu duygusal yakınlıklar aynı zamanda anne babadan duygusal anlamda ayrılmanın bir görüntüsüdür (Url-8). Barınma, sosyalleşme ve eğitim ihtiyaçlarının devam ettiği bu dönemde sosyalleşme ve eğitim ihtiyaçları ön plana çıkmaktadır. İnsanın kendini kanıtlayabilmesi için konutun dışında, sosyal alanların içinde olması gerekmektedir. Covid19 sürecinde 12-18 yaş dönemi konut-insan ilişkisinin sağlıklı kurulması gerektiği düşünülmektedir. Bu dönemdeki insanlar kendilerini keşfetmelerinin yanı sıra sosyal ilişkilerini de keşfetmeye başlamaktadırlar. Aile fertlerinden duygusal olarak ayrılmalar yaşanması da aile ilişkilerini etkilemektedir. Bunlara ek olarak bu dönemde yaşanan eğitim hayatı kariyer hayatlarının da temellerini oluşturacaktır. Konutun, bu ihtiyaçlara cevap verebilmesi beklenmektedir. 12-18 yaş grubuna ait oda varsa, odanın farklı köşelerini farklı ihtiyaçlar için kullanmaktadır. Yatak, masa, pencere önü, balkon, kalorifer yanı gibi mekanlarda uyumakta, ders çalışmakta, kişisel gelişimini tamamlamakta ve arkadaşlarıyla görüntülü konuşmaktadır. Konutun diğer mekanları ise (mutfak, oturma odası, vb.) aile fertleriyle vakit geçirme mekanları olmaktadır. Eğer özel oda yoksa 12-18 yaş dönemi konutun en az kullanılan mekanını kişiselleştirmeye başlamaktadır. Bu mekân her konut için farklı olmakla birlikte bazı konutlarda salonda bulunan yemek masası, bazı konutlarda ebeveyn yatak odasında bulunan masa, bazı konutlarda diğer kardeşlerle paylaşılan odada kendi yatağı ve çevresi olmaktadır.

18-32 yaş döneminde insan gençlik dönemindedir. Bu yaş döneminde insan en üretken olduğu döneme geçiş yapmaktadır. Covid19 döneminde 18-32 yaş döneminin konut insan ilişkisini incelerken eğitimi devam eden ve çalışmakta olan yetişkinler olarak ikiye ayırmak daha doğru olacaktır. Eğitimi devam eden gençler çoğunlukla aileden farklı bir şehirde yaşarken, Covid19 sürecinde üniversitelerin uzaktan eğitime geçmesi sonucu yeniden aile ile yaşamaya başlamıştır. Artık kişisel gelişimi tamamlanmış, aileden farklı hayat rutinleri oluşturmuş olan gençler, ailenin diğer üyelerine uyum yaşamakta zorlandığı ve derslerin farklı saatlerde olması ailenin günlük rutin düzeniyle uyum sağlamadığı gözlenmektedir. Bu durum sonucunda mutfak, oturma odası gibi ortak kullanım

mekanları dönüşümlü olarak kullanılabilir. Ders çalışma rutini gece geç saatlerde ise ışık ve ses ailenin diğer fertleri için sorun oluşturabilir.

Olgunluk ve orta yaş döneminde (32-55 yaş) insanların hayatları iş rutinlerine göre şekillenmektedir. Covid19 döneminde uzaktan çalışma düzenine geçen yetişkinler, evin bir bölümünü işyeri olarak kullanmaktadır. Uzaktan çalışma düzenine geçmeyen yetişkinler, günlük olarak dışarıyla ilişki kurduğu için konutun izolasyonunu tehlikeye atmaktadır. Bu yüzden dışarıdan konuta geçiş mekanları olan giriş holü, vestiyer alanı önem kazanmaktadır.

Covid19 sürecinde, 55 ve üzeri yaş grubu yüksek risk altındadır. Bu grup, sosyal olarak yalnız ve streslidir. Sosyal yoksunluğun yanısıra günlük ihtiyaçlarını karşılayabilmek için diğer yaş grubundaki insanlarla etkileşim halindedir. Diğer yaş gruplarıyla aynı konutta yaşayanlar, konuttaki diğer insanlardan izole olabilecekleri bir mekâna ihtiyaç duyarlar.

Tüm yaş gruplarının konutla olan ilişkisi yeniden şekillenirken konut içerisindeki diğer insanlarla da ilişkiler yeniden şekillenmektedir. Bu durumun sonucu olarak yeni nesil konutların tasarımında dönüşümler olacağı su götürmez bir gerçektir.

5. Covid19 Pandemisi Sonrası Konutlar Nasıl Dönüşebilir?

Pandemiyle tanıştıktan sonra her yaştan kullanıcının yaşam alanıyla kurduğu ilişki zorunlu olarak kuvvetlenmiştir. Her yaş grubundan kullanıcı, konutlarında normal yaşamdan çok daha fazla vakit geçirmeye başlamıştır. Mesafeli sosyal hayat denilse de pandeminin geldiği nokta itibariyle kentteki ortak alanların kullanımına ve bazı sosyal faaliyetlere kısıtlamalar getirilmiştir. İşyerleri, okullar konutlara taşınmış, gündelik hayatın büyük bir kısmı konutta geçmektedir. Mimarlar ve tasarımcılar, konut mekanlarına, tıpkı geçmiş pandemi dönemlerinde olduğu gibi yeni yaklaşımlar geliştirmeye başlamışlardır. Sadece mimarlar değil kullanıcılar da zorunlu olarak konut mekanlarını dönüştürerek, sosyal mesafeli hayata uyum sağlamak adına çeşitli çözümler üretmektedir.

Pandemi sürecinde konut mekanlarını keşfetmek üzerine yapılmış “Evin Yeniden Keşfi Atölyesi” kapsamında mimarlık öğrencilerinden kendi konutlarının haritalanması istenmiş ve mekanların dönüşüm imkanlarıyla ilgili değerlendirmeler poster halinde sunulmuştur. Yaptığı gündelik hayat aktivitelerine göre ışığı kovalayan, kış bahçesini izole çalışma mekânı olarak değerlendiren, balkonu yarı kamusal alan olarak tanımlayan katılımcılar; yeni mekân potansiyellerini açığa çıkarmaktadırlar (Görsel 1-2).

Evin Yeniden Keşfi

Evde İzolasyon

Vera Yıldız

Evin ana kullanımı bireylerin yaşamlarını sürdürmek uygun mekan ve atmosferi var etmektir. Yapılan gözlem sonucu; olağan koşullarda aile bireyleri yalnızca akşamları aynı evde bulunurken karantina sürecinde bu durum değişmiştir. Sürekli aynı mekanı paylaşıyor olma hali, işlerin eve taşınması zorunluluğu zamanla bireylerde kendilerini izole edebilecekleri uygun mekanlar aramaya itmiş, Evin farklı kullanımının keşfetmeye itmiştir. Öyle ki kişi bahçesine çevrilen balkon, kapısı kapatıldığında gerekli ses ve görüntü izolasyonunu sağladığı için günün belirli saatleri izole çalışma odası olmaktadır.

Görsel 1: (Url- 9)

Evin Yeniden Keşfi

IŞIĞI KOVALAMAK

SIDIKA ÇAKIL

Evlerde kalmak zorunda olduğumuz pandemi sürecinde evimizde yapmakta olduğumuz hobilerimizi hangi saatlerde, nerede yapabiliriz? Örneğin resim yaparken ışığa gerek duyarız ve evin içinde gün ışığının gelişine göre konumlanabileceğimiz yerler nereleridir?

Görsel 2: (Url- 9)

Pandemi süreciyle beraber zihinlerde var olan konut haritaları ve konuttaki mekân tanımları değişiklik göstermiştir. Örneğin, dar bir balkon normal yaşamda kiler veya depolama alanı olarak değerlendirilirken pandemi sürecinde gün ışığı ve manzaradan yararlanılan bir mekân haline gelmektedir. Aynı zamanda balkonlar dışarıdan gelen her türlü nesnenin havalandırılıp dezenfekte edildiği doğal havalandırma mekanları olarak değerlendirilir. Zacka'nın, New York Times'ın yakın tarihli bir makalesinde açıkladığı gibi, "Balkon [ideal olarak] aşağıda birini selamlayacak kadar sokağa yakın, ancak uzun bir sohbet için çok uzak; bir anlaşmazlığa şahit olacak kadar yakın, kişisel olarak karışmayacak kadar uzak. Samimiyet olmadan bir birliktelik sunuyor." (Url-14). Balkonlar bu tanımın ışığında yarı kamusal-yarı özel mekân olarak değerlendirilir. Pandemi sürecinde sosyal medyada dünyanın her yerinde balkondan tüm mahalleye konser veren sanatçılar, komşularıyla sohbet eden kullanıcılar ve oyun oynayan çocuklara sosyalleşme imkânı sağlamıştır. Covid19 pandemisi nedeniyle karantina, hava ve güneş ışığını (D vitamini) güvenli bir şekilde almak için bir dış alana erişimin ne kadar önemli olduğunu göstermiştir. Tüm sakinlerin erişebildiği bir dış mekânın (balkon, teras ve hatta düz bir çatı gibi) varlığı, gelecekteki binalar için bir kriter olabilir (Pinhenio ve Luis, 2020: 18). Bu noktada, kat teraslarına talebin artması beklenmektedir. Kullanıcılar komşuları ya da diğer sevdikleriyle kendi özel konut alanının izolasyonunu bozmadan açık havada kat teraslarında buluşup vakit geçirir. Konutlarından kısa süreli de olsa uzaklaşma imkânı bularak dışarıda olma hissini yaşarlar. İnsanların konutlarına kapandığı psikolojisi zor depresif karantina zamanlarında, balkonlar ve teraslar kullanıcıları hayata bağlar, dışarıda hissettirir ve iyileştirir. Aynı zamanda balkonlar-teraslar daha önce de bahsedilen tüberküloz döneminde olduğu gibi, alınması gereken temiz hava ve güneş ışığını doğal yollardan sağlayabilmesi yönüyle terapötik davranış sergilemektedir. Balkon ve terasları yeşiller içinde dekore etmek, kullanıcıların psikolojik olarak iyi hissetmelerini sağlamaktadır. Bahçeleri, terasları yeşillendirmek ve yeşil çatı sistemlerini uygulamak, sürdürülebilirlik için birçok avantaja sahiptir ve kendi kendine izolasyon sorunlarının çoğunu çözmektedir (Hui, 2011; Specht et al., 2014; Thomaier et al., 2015, Naglaa A. Megahed and Ehab M. Ghoneim, 2020: 5). Pandemi sürecinde balkon ve terasları olan konutlar, bahçeli müstakil konutlar önem kazanmıştır. Hatta her yaşta kullanıcı iç mekânda vakit geçirmek yerine balkonlarında vakit geçirmeyi tercih etmiştir. Ayrıca yaşam alanlarıyla bağlantılı ve daha iyi planlanmış balkon çözümleri, kullanıcıların balkonları da yaşam alanı olarak değerlendirmelerine olanak sağlamaktadır.

Covid19 pandemi sürecinde konutların sık sık havalandırmaları gerektiği tavsiye edilmektedir. Bu durumda doğal havalandırma, güneş ışığı için pencereler, kapılar, balkon ve teraslar etkin rol oynar. Enfekte olmuş kişiye özel bir oda ve kişisel temizliğini karantinada rahatlıkla diğer kullanıcılara bulaştırmadan yapabileceği duş, wc ve lavabo büyük önem kazanmaktadır. Bulaşıcı bir hastalıkla enfekte olmuş bir sakini izole etmek için kullanılacak küçük bir odanın varlığı, tercihen özel bir banyo ile gelecekteki konut binaları için bir kriter olabilir. Bulaşmayı önlemede önemli faydaları olan bir çözümdür. Ancak bina başına daha fazla alan gerektirir ve enerji maliyetleri daha yüksektir (Pinhenio ve Luis, 2020: 18).

Havanın ve ışığın daha rahat dolaşabilmesi için mekanlarda daha az eşya kullanılması tercih edilebilir. Minimalizm kavramıyla halı ve kilimlerin az kullanımı benzer şekilde bina içindeki virüsün yayılmasını azaltabilir. Bu tür çözümlerin daha az kaynak tüketme ve daha az bakım gerektirmesi açısından sunduğu faydalar sürdürülebilirlik açısından çok yararlı olabilir. Minimalizm ayrıca alanları daha esnek ve uyarlanabilir hale getirir (Pinhenio ve Luis, 2020: 18). Daha beyaz ve daha yansıtıcı yüzeylerle hem psikolojik

hem de fizyolojik açıdan daha ferah mekanlar yaratılarak kullanıcıları iyi hissettirmesi sağlanabilir.

Yüzeylerde ve giysilerde uzun süre kalan Covid19 virüsü, bulaşma riskini artırmaktadır. Bu yüzden konutlara giriş yeniden düşünülmelidir. Geniş ve esnek girişler, kıyafetleri ve potansiyel olarak kirli nesnelere dışarıda bırakmak için tasarlanabilir ve hatta lavabolar (veya girişin hemen yanında bir banyo) ile donatılabilir. Bu, konutun hijyenini ve sağlığını iyileştirebilen kalıcı bir çözümdür (Pinhenio ve Luis, 2020: 18). Giriş holüne yakın konumlandırılmış lavabo ya da banyoda el ve yüz hijyeni sağlandıktan sonra konutun diğer özel bölümlerine geçiş yapılır. Hijyen zincirinde önemli noktalardan biri giriş holleridir. Bu bakımdan bu alanlar mutlaka konutun diğer özel alanlarıyla mesafeli şekilde yerleştirilmeli ve kolay temizlenebilir malzemelerle dekore edilmelidir. Örneğin giriş holünde halı veya paspas gibi bakteri ve virüslerin kolay tutunabileceği yüzeyler yerine silinip yıkanabilen seramik ya da doğal taş malzemeler tercih edilebilir.

Pandemi sürecinde konutun; eğitimi ve çalışma hayatı devam eden 18-32 yaş grubu gençler, çalışma hayatı içinde olan 32-55 yaş grubundaki kullanıcılar için, dış dünyaya online olarak bağlanabilecekleri mekanlar oluşturması beklenmektedir. Konutun oturma ve yemek odaları gibi kamusal bölümleri, tüm sakinlerin açık erişime sahip olduğu, birbirleriyle ve ziyaretçilerle iletişim kurduğu alanlardır (Madanipour, 2003: 66). Bu yüzden konutun kamusal bölümleri çoklu kullanıma elverişlidir. Geniş bir konutta mutfağın ya da oturma odasının tamamı çalışma alanı olurken küçük bir konutta yemek masası da aynı işlevi görebilmektedir. Dijitalleşen günlük yaşam pratikleri nedeniyle yüksek hızlı internet önemli hale gelmiştir. Modeme en yakın nokta, toplantıya ya da derslere katılabilecek en izole ve en uygun mekân haline gelmiştir. Oturma odasındaki koltuğa veya sandalyeye iliştirilen katlanır bir masa ve kulaklık, bu odadaki herhangi bir boşluğu çalışma ortamına dönüştürmektedir. Ancak her kullanıcının erişimi olan bu mekanlar, sesli ve ortak kullanım alanı olmasından dolayı yeterince izole değildir. Konutun bir boşluğu daha izole hale getirebilmek için geçici bölücüler, seperatörler kullanmak, o boşluğu daha verimli bir mekâna dönüştürülebilir. Pratik olana yönelmek ve keşiflere açık olmak mekân dönüşümleri açısından aydınlatıcı olacaktır.

6. Değerlendirme ve Sonuç

Pandemilerin, konut alanlarında ve çevresinde sağlık davranışları üzerine önemli bir etkisi vardır. Sağlıklı bir yaşam sürdürebilmek için uzun veya kısa vadede hızlı çözüm aramak gerekmektedir. Pandemilere karşı sonuç odaklı çözümlerin yanında yaşam tarzındaki iyileştirmeler de önemlidir. Örneğin geçmişte yaşanan pandemilere baktığımızda kolera pandemisiyle kentin altyapısı değişmişken, tüberküloz pandemisinde konutlarda yenilikçi mimari özellikler ortaya çıkmıştır. Geçmişte yaşanan hastalıklar gibi Covid19 pandemisinin de merkezinde 'sağlık' kavramı önemli olduğundan virüsü diğer insanlara bulaştırmamak için sosyal ilişkilerin zayıfladığı evde kalma, evden çalışma gibi durumlar zorunlu hale gelmiştir. Covid19 pandemi süreci, konutun kullanıcılarını iyileştirmesi, mekân kullanımının gözden geçirilmesi ve yaşam tarzlarının yeniden şekillendirilmesi için iyi bir fırsattır.

Bu çalışma, pandemilerde en çok vakit geçirdiğimiz konutların önemli bir rolü olduğunu ve bu yüzden kullanıcının konforuna göre yeni tasarımlara, çözümlere esnek bir şekilde yaklaşılması gerektiğinin altını çizer. Konutlar, 'nasıl yaşadığımız ve nasıl yaşayacağımız'ı belirleyen mekanlardır. Konuttaki gündelik yaşam, Covid19 pandemi sürecinde değişip şekillenirken, mekansal kullanımlar da insan davranışıyla beraber değişmektedir. Depresif hissedilen karantina zamanlarında, balkon, teras, bahçe gibi doğayla ilişkili bölümler kullanıcıları iyi hissettirmektedir. Ayrıca bu mekanların

havalandırma ve doğal ışık açısından da terapötik davranış sergilediği bilinmektedir. Konutta kamusal bölümlerin izole ortamlara dönüşebildiği gözlemlenmiştir. Mekan dönüşümlerinin insanların alıştığı konfor koşullarını sürdürerek dış dünyayla bağlantılı kalmalarını sağladığı düşünülmektedir. Ek olarak bu çalışma, Covid19 pandemi sürecinde insanların ihtiyaçlarına hızlı cevap veren konutun işlevsel kullanımının değişimine yönelik taleplerin artacağını öngörmektedir.

Kaynaklar

ÖZDEN, K., ÖZMAT, M. (2014), Salgın ve Kent: 1347 Veba Salgınının Avrupa'da Sosyal, Politik ve Ekonomik Sonuçları. *İdealkent*, 5(12), 60-87.

BRAMANTI, B., STENSETH, N. C., WALLØE, L., LEI, X. (2016), Plague: A Disease Which Changed The Path Of Human Civilization, *In Yersinia pestis: retrospective and perspective*, (1-26), s.n.y.

PINHEIRO, M. D., LUIS, N. C. (2020), COVID-19 Could Leverage A Sustainable Built Environment, *Sustainability*, 12(14), 5863.

CAMPBELL, M. (2005), What Tuberculosis Did For Modernism: The Influence Of A Curative Environment On Modernist Design And Architecture, *Medical history*, 49(4), 463-488.

MEGAHED, N. A., Ghoneim, E. M., (2020), Antivirus-Built Environment: Lessons Learned From Covid-19 Pandemic, *Sustainable Cities and Society*, 61.

TEMEL, M. K., ERTİN, H. (2020), 1918 Grip Pandemisi Kıssasından COVID-19 Pandemisine Hisseler, *Anadolu Kliniği Tıp Bilimleri Dergisi*, 25(1), 63-78.

BALDWIN, A. N., (2006), Sars And The Built Environment In Hong Kong, *In Proceedings Of The Institution Of Civil Engineers-Municipal Engineer*, 159(1), 37-42.

MAZUCH, R. STEPHEN, R. (2005), İyileştirici Ortamlar Yaratmak: Hümanist Mimari Ve Terapötik Tasarım, *Halk Ruh Sağlığı Dergisi*, 4 (4), 48-52.

ÖZGEN, E., (2018), İnsan-Mekân Etkileşiminde Sağlık Yapıları Ve Mekanın İyileştirici Rolü. *Sanat ve Tasarım Dergisi*, 8(2), 184-195.

BİLGİN, İ. (2016), *Mimarın Soluğu: Peter Zumthor Mimarlığı Üzerine Denemeler*. Metis.

ULRICH, R.S., (1991, Ocak), Journal of Health Care Interior Design: Proceedings from the, *Health Care Interior Design*, 3, 97-109.

DOOR, E., LANTZ, L. (2003), Rudolf von Laban: The "Founding Father of Expressionist Dance, *Dance Chronicle*, 26,1.

URLICH, R., ZIMRING, C., QUAN, X., JOSEPH, A., CHOUDHARY, R., (2004), The Role Of The Physical Environment In The Hospital Of The 21st Century, *The Center for Health Design*.

KNIGHT, W., RICKARD, N., (2001), Rahatlatıcı Müzik, Sağlıklı Erkek Ve Kadınlarda Öznel Kaygı, Sistolik Kan Basıncı Ve Kalp Hızında Stres Kaynaklı Artışları Önler, *Müzik Terapisi Dergisi*, 38 (4), 254-272.

COLOMINA, B. (2019), *X-ışını Mimarisi*. Zürih: Lars Müller Yayıncılar, 7.

KELLERT, S., CALABRESE, E. (2015), The Practice Of Biophilic Design, *London: Terrapin Bright LLC*, 3- 21.

GÜRKAŞ, T., E. BARKUL, Ö. (2012), Yer Üzerine Kavramsal Bir Okuma Denemesi, *Sigma* 4, 1-11, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezlerinden Üretilmiş Yayınlar, İstanbul, s.n.y.

MADANİPOUR A., (2003), Public and Private Space of the City, Routledge, 237.

(Url-1) WHO, (2021), 28 Ocak 2021 tarihinde https://www.who.int/csr/disease/swineflu/frequently_asked_questions/pandemic/en/ adresinden alındı.

(Url-2) Online Etymology Dictionary, 11 Mart 2022 tarihinde <https://www.etymonline.com/word/pandemic>, adresinden alındı.

(Url-3) WHO, 28 Ocak 2021 tarihinde <https://www.who.int/dg/speeches/detail/who>, adresinden alındı.

(Url-4) WORLDOMETER, (2021), 11 Mart 2022 tarihinde <https://www.worldometers.info/coronavirus/> adresinden alındı.

(Url-5) ROOS, D. (2020), 11 Mart 2022 tarihinde <https://www.history.com/news/quarantine-black-death-medieval> adresinden alındı.

Url-6) FLANNERY, L. (2020), Design in the Time of Cholera: How Pandemics Reshaped the Built Environment, 06 Nisan 2022 tarihinde: <https://www.planetizen.com/news/2020/05/109286-design-time-cholera-how-pandemics-reshaped-built-environment> adresinden alındı.

(Url-7) ARICAN, I. (2013), Bir Şeyler Biliyorsun John Snow, 06 Nisan 2022 tarihinde: <http://www.acikbilim.com/2013/04/dosyalar/bir-seyler-biliyorsun-john-snow.html> adresinden alındı.

(Url-8) ANONİM. (2005), Çocuk Gelişim Dönemleri, 11 Mart 2022 tarihinde: <https://www.cadempsikoloji.com/makale/3-cocuk-gelisim> adresinden alındı.

(Url-9) ÖZAYDIN, B. (2020), Pandemi Sürecinde Uzaktan Atölye Yapmak: “Evin Yeniden Keşfi” Atölyesi, 06 Nisan 2022 tarihinde: <https://www.arkitera.com/gorus/pandemi-surecinde-uzaktan-atolye-yapmak-evin-yeniden-kesfi-atolyesi/> adresinden alındı

(Url-10) ANONİM., Biyofilinin İyileştirici Gücü, 06 Nisan 2022 tarihinde: <https://ndesign.com.tr/blog/biyofilinin-iyilestirici-gucu/> adresinden alındı

(Url-11) TOSUN, O.G. (2019), Mekan Tasarımının Müşteri Üzerindeki Etkisi 11 Mart 2022 tarihinde <http://franchisemarketturkiye.com/mekan-tasariminin-musteri-uzerindeki-etkisi/> adresinden alındı.

(Url-12) CİNGİ YURDAKUL, F. (2020), Mimarlıkta Estetik Algı ve İnsan Nörolojisinin Etkisi, 11 Mart 2022 tarihinde <https://yapidergisi.com/mimarlikta-estetik-almi-ve-insan-norolojisinin-etkisi/>, adresinden alındı.

(Url-13) FİDAN, I. (2018), Frederick Law Olmsted ve Amerikan Kentinde Kırsal Manzaralar, 11 Mart 2022 tarihinde <https://www.arkitera.com/haber/frederick-law-olmsted-ve-amerikan-kentinde-kirsal-manzaralar/> adresinden alındı.

(Url-14) ZACKA, B. (2020), An ode to the humble balcony, 6 Nisan 2022 tarihinde <https://www.nytimes.com/2020/05/09/opinion/covid-balconies-architecture.html> adresinden alındı.